

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

FACULTAT DE GEOGRAFIA I HISTÒRIA

**VALLADA EN L'EDAT MODERNA: UNA VILA
DEL SENYORIU DE L'ORDE DE MONTESA**

TESI DOCTORAL

DIRIGIDA PER:

DR. MANUEL ARDIT LUCAS

PRESENTADA PER:

JOSÉ AURELIO PELEJERO VILA

VALÈNCIA, 2011

*A la meua dona, Rosario, i a les nostres filles,
Ana Maria i Verònica*

ÍNDIX

PRINCIPALS ABREVIATURES.....	17
INTRODUCCIÓ.....	19
PRIMERA PART:	
DE LLOC A VILA.....	31
CAPÍTOL I. D'ALQUERIA MUSULMANA A LLOC CRISTIÀ	33
1. LA CONQUISTA CRISTIANA.....	35
2. LA CARTA POBLA.....	41
3. LA NOVA ORGANITZACIÓ CRISTIANA DEL TERRITORI.....	45
CAPÍTOL II. LA INCORPORACIÓ A L'ORDE DE SANTA MARIA DE MONTESA.....	51
1. LA INCORPORACIÓ DE MONTESA I VALLADA A L'ORDE DE MONTESA.....	53
2 CONSERVACIÓ DE DRETS I CONCESSIÓ DE FRANQUESES I PRIVILEGIS.....	57
CAPÍTOL III. LA SEGREGACIÓ DE VALLADA DE LA VILA DE MONTESA.....	61

1. LA PREEMINÈNCIA DE MONTESA.....	63
2. ELS ANTECEDENTS A LA SEGREGACIÓ.....	67
2.1. L'amollonament de 1518.....	70
2.2. El creixement de Vallada.....	73
3. ELS FACTORS QUE AFAVORIRIEN LES SEGREGACIONS MUNICIPALS: UN ESTAT DE LA QÜESTIÓ.....	77
3.1. L'autonomia municipal de Vinaròs i de Benicarló.....	78
3.2. Un segle de segregacions municipals.....	81
4. LES CAUSES QUE MOTIVARIEN ELS DESITJOS SEGREGACIONISTES DELS VALLADINS.....	87
4.1. Els impulsors de la Segregació.....	90
5. ELS PROCESSOS ANTERIORS A L'ANY 1546.....	93
5.1. La situació interna de l'Orde de Montesa.....	95
5.2. La interinitat de la Reial Audiencia.....	98
6. EL PROCÉS DAVANT JAUME GASCÓ I JERONI ARRUFAT.....	101
6.1. L'inici del procés.....	102
6.2. Els arguments de Montesa i Vallada.....	105
6.3. Les declaracions dels testimonis.....	108

6.4. L'existència d'un territori propi.....	110
6.5. La superioritat de Montesa.....	114
6.6. L'autonomia municipal de Vallada en el moment del procés.....	117
7. LA CONCESSIÓ DEL PRIVILEGI DE VILA.....	121
8. LA DESIGNACIÓ I AMOLLONAMENT DEL TERME DE VALLADA.....	123
9. ANYS DE LITIGIS I INCERTESA.....	129
9.1. Súplices de Vallada a la Reial Audiencia.....	129
9.2. Provisió del Mestre sobre diverses qüestions.....	130
9.3. Provisió del Mestre sobre el guardianatge de les heretats.....	132
9.4. La reivindicació de Gaixna, Gaixneta, i el Juncar.....	133
10. EL CAPÍTOL GENERAL DE L'ORDE DE MONTESA DE 14 D'ABRIL DE 1550.....	141
11. LA SENTÈNCIA ARBITRAL DE 25 DE SETEMBRE DE 1550.....	143
12. LA SEGREGACIÓ DE LA PARRÒQUIA DE VALLADA.....	151
CAPÍTOL IV. ELS EFECTES DE LA SENTÈNCIA ARBITRAL DE 25 DE SETEMBRE DE 1550.....	155
1. ELS CONTINUATS CONFLICTES ENTRE MONTESA I VALLADA.....	157

1.1. Els constants enfrontaments.....	157
1.2. La revolta de 1680.....	158
2. LA NECESSÀRIA DIVISIÓ DEFINITIVA DE TERMES.....	167
2.1. L'amollonament de 1740.....	167
2.2. La divisió de 1796, i la dissolució de la mancomunitat de pastos i llenyes.....	174
CAPÍTOL V. VALLADA DESPRÉS DE LA SEGREGACIÓ.....	179
1. EL CONTROL DE L'ORDE SOBRE LA VIDA LOCAL.....	181
1.1. L'elecció de càrrecs.....	181
1.1.1. El Consell General i el Particular.....	183
1.1.2. El justícia.....	185
1.1.3. Els jurats.....	188
1.1.4. El mostassaf.....	189
1.1.5. Altres oficials destacats.....	191
1.2. Les ordenances municipals.....	192
1.2.1. Les ordenances d'època foral.....	193
1.2.1.1. Els capítols de 1424 referents a la peita de Montesa i Vallada.....	193

1.2.1.2. Les ordenances de 1665.....	195
1.2.1.3. Les ordenances de 1684.....	198
2. LA SITUACIÓ ECONÒMICA DEL NOU MUNICIPI.....	205
3. L'AGRICULTURA, BASE DE L'ECONOMIA VALLADINA.....	213
3.1. La propietat de la terra.....	214
3.2. El paisatge agrari.....	217
3.3. Els espais irrigats i la distribució de l'aigua.....	227
3.3.1. Els primers espais irrigats documentats.....	230
3.3.2. Els Horts.....	232
3.3.2.1. La distribució de l'aigua entre els regants.....	236
3.3.3. Les Vegues Sobirana, Mitjana, i Jussana.....	238
3.3.3.1. Els conflictes per l'aigua.....	242
3.3.3.2. La distribució de l'aigua entre els regants.....	244
3.3.3.3. L'organització dels braçals.....	251
3.3.4. Altres espais irrigats.....	253
4. L'INTERÉS DE L'ORDE DE MONTESA EN EL PAS DEL CAMÍ REIAL PER L'INTERIOR DE LA POBLACIÓ.....	259

4.1. El canvi de traçat de 1321.....	259
4.2. La destrucció de l'antic camí reial l'any 1548.....	262
4.3. Els processos a la Reial Audiència.....	264
 CAPÍTOL VI. L'ÚLTIMA ETAPA DE GOVERN DELS MESTRES.....	 269
1. FRA PERE LLUÍS GALCERÁN DE BORJA.....	271
1.1. La personalitat de Galcerán de Borja.....	271
1.2. La gestió econòmica al front de l'Orde.....	274
 2. EL CAPÍTOL GENERAL DE L'ORDE DE MONTESA DE 19 D'ABRIL DE 1567.....	 277
 3. EL CAPÍTOL GENERAL DE L'ORDE DE MONTESA DE 20 D'OCTUBRE DE 1588.....	 279
 SEGONA PART:	
 LA INCORPORACIÓ A LA CORONA.....	 281
 CAPÍTOL VII. LA INCORPORACIÓ DE L'ORDE DE MONTESA A LA CORONA.....	 283
1. LA INCORPORACIÓ A LA CORONA: ESTAT DE LA QÜESTIÓ.....	285
1.1. El procés d'incorporació.....	285
1.2. Felipe II, mestre de l'orde de Montesa.....	289

2. LA POSSESSIÓ DE LA VILA DE VALLADA.....	295
 CAPÍTOL VIII. L'OLIGARQUIA LOCAL.....	 301
1. LA FAMÍLIA GARRIDO. UN EXEMPLE DE PODER LOCAL A LA VILA DE VALLADA.....	303
1.1. La família Garrido.....	303
1.1.1. La rama originària de Monserrat Garrido, fill de Llorenç, i nét de Pere Garrido.....	306
1.1.2. Les línies familiars de major rellevància	307
1.1.2.1. El tronc principal de la família: La línia de Monserrat Garrido.....	307
1.1.2.2. La línia de Pau Garrido.....	309
1.1.2.3. La figura de fra Andreu Garrido Perales. Apunts biogràfics.....	310
1.1.3. La concentració patrimonial.....	314
 2. ALTRES FAMÍLIES DESTACADES DE LA VILA.....	 321
2.1. Els Viles.....	321
2.1.1. Lluís Vila i els seus descendents.....	327
2.1.2. Els Viles del capità.....	333
2.2. Els Cirugedes.....	335
2.3. Els Tortoses.....	337

2.3.1. Els descendents de Lluís Bernabeu Tortosa.....	338
2.3.2. Els descendents de Jaume Tortosa.....	340
CAPÍTOL IX. LES CONSEQÜÈNCIES DE LA GUERRA DE SUCCESSIÓ EN EL GOVERN DE L'ORDE DE MONTESA.....	345
CAPÍTOL X. ELS IMPORTANTS LITIGIS DEL SEGLE XVIII ENTRE L'ORDE DE MONTESA I LA VILA DE VALLADA.....	349
1. UN SEGLE DIFÍCIL PER ALS VALLADINS.....	351
1.1. Les conseqüències de la Guerra de Successió.....	354
1.2. Els efectes dels terratrèmols.....	357
1.3. Les epidèmies de terçanes de finals del segle XVIII.....	361
1.4. Els perjudis ocasionats pel nou traçat del camí reial.....	365
2. LES DESAVINENCES ENTRE L'OLIGARQUIA LOCAL I L'ORDE DE MONTESA.....	367
2.1. Les causes.....	367
2.2. El litigi pel Molí de Mançanera.....	370
2.2.1. Les primeres notícies del molí.....	371
2.2.2. El Molí de Mançanera durant l'Època Moderna.....	374
2.2.3. El litigi.....	377

2.2.3.1. La sentència de Villarroya, i els recursos posteriors.....	384
2.3. Els interessos de l'oligarquia local, i les ordenances de 1786.....	391
3. LA DECADÈNCIA DELS BENS I RENDES DE L'ORDE DE MONTESA....	401
3.1. La recopilació documental de fra Josep Ramírez.....	401
3.2. La instrucció de 1781.....	403
3.3. La instrucció de 1783.....	407
3.4. L'aportació de Manuel Fernández de Irujo.....	409
3.5. El pensament de Villarroya sobre la situació de l'Orde.....	414
3.6. L'opinió d'Antonio Aznar en l'any 1825.....	418
4. ELS ARGUMENTS DE VILLARROYA EN ELS PROCESSOS QUE VA INICIAR CONTRA LES VILES DE MONTESA I VALLADA.....	423
5. LES CRÍTiques A VILLARROYA.....	431
5.1. Les protestes dels valladins	431
5.2. La resposta de Villarroya.....	433
6. LA DEFENSA DELS DRETS IMMEMORIALS I DE LES CONCESSIONS REBUDES.....	439
7. NARRACIÓ DELS PROCESSOS I SITUACIÓ FINAL DELS PLETS.....	447

7.1. El litigi sobre les pastures, prats, llenyes, aigües, caça, i pesca.....	448
7.2. El pleit sobre les regalies.....	451
CAPÍTOL XI. ELS IMPORTANTS CANVIS DEL SEGLE XIX.....	455
1. LA INTRODUCCIÓ DE LES NOVES IDEES EN L'ÀMBIT LOCAL.....	459
2. LA PÉRDUA DELS BÉNS.....	465
2.1. El Garroferar de l'Ermita.....	470
2.1.1. La donació del Garroferar per Francesc Cirugeda.....	470
2.1.2. La compra del Garroferar per Isabel Tortosa Talens.....	475
3. LES CONSEQÜÈNCIES DEL CONCORDAT DE 1851.....	479
CONCLUSIONS.....	483
FONTS.....	495
BIBLIOGRAFIA.....	505
ANNEXOS.....	531

PRINCIPALS ABREVIATURES

ACA	Arxiu de la Corona d'Aragó (Barcelona)
ADV	Arxiu de la Diputació de València
AGP	<i>Archivo General de Palacio</i> . (Madrid).
AGS	<i>Archivo General de Simancas</i>
AHN	<i>Archivo Histórico Nacional</i> (Madrid)
AHJPV	Arxiu Històric del Jutjat de Pau de Vallada
AMV	Arxiu Municipal de Vallada
APFG	Arxiu Particular de la Família Garrido
AFT	Arxiu de la Família Tortosa
APV	Arxiu Parroquial de Vallada
ARV	Arxiu del Regne de València

INTRODUCCIÓ

El present treball té com a objecte l'estudi de l'aplicació del poder senyorial de l'orde de Montesa sobre Vallada, i les conseqüències d'aquell en l'evolució històrica del municipi; com també, del paper dels valladins, i especialment de l'oligarquia local, en un llarg procés que tindria el seu final amb la caiguda de l'Antic Règim.

Abans de la descripció del contingut i metodologia d'aquest estudi, vull agrair al professor Manuel Ardit, qui ja havia dirigit el meu treball corresponent al període d'investigació del programa de doctorat "*Societats, Economies i Cultures a Europa des de l'Edat Mitjana fins a la Revolució Francesa*", la seua confiança i orientacions, sense les que el present treball no haguera pogut aconseguir els objectius que ens havíem proposat.

Certament, durant els últims anys hem assistit a un interès creixent dels investigadors per la recerca de l'àmbit municipal valencià. Els estudis locals portats a terme en les últimes dècades que analitzen amb rigor metodològic i des de diverses perspectives la història dels nostres pobles i comarques, han aportat uns enriquidors resultats, en possibilitar, a la fi, un major i millor coneixement de molts aspectes de la nostra història menys coneguts.

En aquest marc, alguns autors, bé cenyint-se a l'àmbit local, bé des d'una perspectiva general, encara que també amb l'estudi dels casos particulars, han publicat diversos treballs referents a l'evolució històrica de molts municipis, que en el seu conjunt han anat perfilant l'actual configuració municipal valenciana.

En el nostre cas no podem entendre l'evolució històrica del municipi, sense l'acció senyorial de l'orde de Santa Maria de Montesa. En aquest context, si l'Orde, en el seu esdevindre històric, va tindre dos etapes clarament diferenciades, el treball, a força de ser coherent, també havia d'estructurar-se en dos parts.

En la primera, que té com a punt d'origen la conquesta cristiana del territori, i les condicions de poblament atorgades pel rei Alfons III; així com la posterior incorporació a l'orde de Montesa, vol circumscriure's fonamentalment al segle XVI. Es tracta d'un període d'importants canvis en l'àmbit local, ja que Vallada s'independitza de la veïna Montesa i constituïx un propi i diferenciat municipi; aconseguint uns anys després la segregació de la parròquia respecte de la de Montesa

L'any 1547 va suposar per a Vallada el començament d'una vida municipal independent. La veïna Montesa, que fins aquell moment havia sigut la vila matriu i centre de poder on es prenién les decisions que afectaven les dos poblacions veïa com després d'alguns segles en els quals Vallada havia tingut una certa, però reduïda autonomia municipal, es produïa una situació totalment nova i desconeguda en la relació entre ambdós comunitats des de l'arribada dels colons cristians a la vall a finals del s. XIII; un canvi, no sols de caràcter administratiu o jurisdiccional, sinó també territorial, ja que el nou terme on els valladins anaven a exercir la jurisdicció concedida no coincidia amb l'antic territori del lloc de Vallada.

La principal font en la qual hem pogut consultar la matèria estudiada és l'Arxiu Municipal de Vallada, on es conserva abundant documentació des de mitjans del segle XVI fins a l'actualitat, que ha sigut inventariada diverses vegades; sent la més antiga que tenim documentada l'any 1692, quan els notaris Francisco Sirugeda i Felip Alapont rebien certa quantitat de diners pel “treball de ordenar i posar en forma; y treball de haver mirat y regonegut los papers y priviletjis de l'Archiu de la present vila”.

Les pèrdues documentals sofrides especialment en èpoques d'inestabilitat social i política, o en períodes de guerra, han ocasionat la desaparició de molta documentación. No obstant això, podem parlar de l'existència d'un important i complet arxiu conservat durant centúries.

Afortunadament, a més de proporcionar-nos molta informació coetània als fets estudiats a través de la sèrie del justícia, dels protocols notariais existents, dels llibres del Consell, dels de peita, o dels de claveria conservats, guarda una còpia, encara que incompleta, del procés de segregació de Vallada respecte de la vila de Montesa, i

conté documentació relacionada, no sols amb tot el procés –que hem intentat sintetitzar al màxim-, sinó també amb els litigis que sorgirien amb Montesa després que el lloc de Vallada quedara erigit en vila i li fóra designat terme jurisdiccional propi. Així mateix, hem consultat diversa documentació de l'Arxiu del Regne de València, de l'*Archivo Histórico Nacional*, i de l'Arxiu de la Corona d'Aragó; amb la pretensió de cobrir les llacunes que hem trobat a l'Arxiu Municipal, que no conserva tota la documentació, i que, com hem apuntat, a penes té notícies anteriors al segle XVI, i manca d'informació demogràfica.

En la primera part del treball podem diferenciar tres períodes, en cada u dels quals hem consultat diferent documentació, tant pels fons consultats, com per la procedència dels mateixos.

Per al primer període, que va des de la conquesta cristiana de la zona a mitjans del segle XIII fins a l'any 1543, moment en el qual els valladins sol·licitarien al Mestre la segregació respecte de la vila de Montesa, hem utilitzat fonamentalment documentació conservada en la sèrie de registres de la secció de Cancelleria de l'Arxiu de la Corona d'Aragó; que hem pogut consultar gràcies a les diverses obres publicades i que, en uns casos, faciliten la labor de localització dels documents a l'Arxiu, i en altres oferixen la transcripció d'abundant documentació. També hem consultat per a aquest ampli període la documentació de l'orde de Montesa conservada en la secció d'Ordes Militars de l'*Archivo Histórico Nacional* de Madrid, així com en els fons existents en la secció de Clero de l'Arxiu del Regne de València. D'aquest últim arxiu també hem consultat la secció de Fons Notarials, i la sèrie del Morabatí. Finalment, la còpia incompleta del procés mateix de segregació que es conserva a l'Arxiu Municipal de Vallada recopila diversos documents expedits durant aquests segles, i aporta múltiples notícies d'interès dels anys previs a la segregació, especialment la referent al moment quan els valladins sol·licitarien al Mestre la independència de Montesa.

Per al segon període que va des de finals de 1543 fins a l'assignació de terme, el 17 de gener de 1548, hem consultat, com hem vist anteriorment, documentació conservada a l'Arxiu Municipal de Vallada, així com a l'Arxiu Parroquial de Vallada, i a l'Arxiu del Regne de València.

Finalment, per al tercer període, que englobaria els anys posteriors a la designació de terme, amb tots els conflictes que se succeïrien, hem utilitzat bàsicament documentació conservada a l'Arxiu Municipal de Vallada i a l'Arxiu Particular de la Família Garrido.

L'objectiu principal que ha marcat la nostra línia de treball en la primera part de l'estudi, ha sigut la investigació de l'important canvi que va viure Vallada a mitjans del segle XVI. Hem volgut analitzar les causes que el van motivar i els efectes que en va produir; com també, la situació interna, i el paper de l'Orde en tot el procés.

Després de realitzar una síntesi general dels segles d'estreta convivència entre Montesa i Vallada, dos nuclis habitats que integraven un únic municipi, pretenem analitzar les causes que conduïrien a un desenllaç tan desitjat pels valladins, i en especial per les famílies més destacades de la població, que entenien havia arribat el moment de governar el municipi sense cap ingerència dels oficials de la veïna vila de Montesa; per a passar a continuació a conèixer la realitat de Vallada després de la segregació.

En primer lloc, estudiem els sistemes de control de l'Orde sobre la vida local, tant en època foral, com després del Decret de Nova Planta, basats fonamentalment en l'elecció de càrrecs municipals, així com mitjançant la supervisió de les ordenances municipals com a normes fonamentals que regien la vida local.

De la mateixa manera, hem volgut acostar-nos a la situació econòmica del nou municipi i dels seus habitants, aprofundint en l'estudi de l'agricultura local, base fonamental per a comprendre el creixement de la Vallada de mitjans del segle XVI. Analitzem seguidament els litigis suscitats pel pas del camí reial per l'interior de la població, que va supondre una important font d'ingressos per a l'Orde, i per a la vila.

Per a concloure aquesta primera part del treball, hem centrat el nostre estudi en l'última etapa de govern dels mestres; període en el qual les successives concessions de Pere Lluís Galcerán de Borja als pobles de l'Orde condicionarien la relació futura entre aquella i els seus vassalls.

La segona part de l'estudi analitza les noves relacions de la vila amb l'Orde a partir de l'any 1592, quan aquesta última quedava incorporada a la Corona.

Iniciem aquesta part, acostant-nos a la successió de fets que finalment van donar lloc a la incorporació; i passem, a continuació, a centrar-nos en la possessió de la vila de Vallada, i en les conseqüències que es van derivar de la nova situació.

Cal destacar l'evolució de les famílies més destacades, i el seu paper des del moment de la segregació fins a la finalització dels abundants plets mantinguts per la vila i per aquelles contra l'orde de Montesa.

La relació amb l'Orde serà molt més complexa i conflictiva que ho era en èpoques anteriors, i es va caracteritzar pels continus litigis entre les parts, en els que va destacar el paper de Villarroya, personatge que, en un segle d'importants canvis interns de l'Orde, va utilitzar tots els recursos al seu abast per a recuperar la situació anterior a les concessions efectuades durant el segle XVI; un segle especialment important per a Montesa i Vallada pels importants avantatges obtinguts de l'Orde, que va deixar en mans de les dos viles determinades prerrogatives senyorials.

Les viles de Montesa i Vallada, que tindrien els seus propis litigis -especialment el conflicte obert per la divisió de termes-, sabrien fer front a les pretensions de l'Orde, amb una ferma defensa dels seus drets; alguns d'ells anteriors a les concessions realitzades en els capítols del segle XVI. Una situació que s'aniria deteriorant amb el pas dels anys, i que, a pesar de l'existència d'algun episodi puntual violentament antisenyorial, va arribar al seu moment més àlgid durant la segona meitat del segle XVIII –un període social i econòmic especialment difícil per a Vallada, com a conseqüència de la Guerra de Successió, del terratrèmol de 1748, i de la conjuntura general-, amb una situació de clar enfrontament judicial amb innumerables litigis, i importants despeses, en els que va jugar un paper destacat, com hem dit, Josep Villarroya; home de gran preparació al que dedicarem un apartat de l'estudi, pel transcendent paper que va exercir, però verdaderament abominat per tots aquells que van haver d'enfrontar-se a ell en la defensa dels seus interessos. També tindrien un paper fonamental alguns membres de l'oligarquia local, que en

cap cas pensaven permetre els greus perjuís, tant per a la població, com per als seus propis interessos, derivats de la política seguida per l'Orde.

Finalment, arrepleguem els importants canvis sorgits en el segle XIX, i els seus efectes; com també la participació d'alguns membres destacats d'aquestes famílies de les noves idees que anaven introduint-se en la societat des de la segona meitat del segle XVIII. La gradual descomposició de l'Antic Règim i l'avanç de les idees liberals, van caracteritzar un període en el qual l'abolició dels senyorius, les desamortitzacions, i el Concordat de 1851, van ser determinants, pels seus efectes negatius sobre l'Orde, també en l'àmbit local.

Respecte a la documentació consultada, a més dels arxius ja citats anteriorment, hem estudiat, especialment, els fons de l'Arxiu Particular de la Família Garrido, que conserva important documentació referida als plets de la vila -fonamentalment pel paper determinant dels membres de la família en la vida municipal de Vallada durant més de dos-cents anys-, així com pels litigis de la pròpia família contra l'orde de Montesa. L'actual ubicació d'aquests fons en l'Arxiu Municipal de Vallada, ha sigut de gran ajuda -en alguns períodes, fonamental-, a l'hora d'elaborar el present estudi.

La major part de la documentació conservada és de caràcter patrimonial: compravendes, permutes, testaments, beneficis, fundació de vincles, dots, censos, àpoques, obligacions, cartes de pagament, inventaris de béns, documents comptables, arrendaments, pleits relacionats amb les propietats, etc.

L'arxiu és un clar exemple de la necessària organització i atenció que requeria la gestió del patrimoni, en constant creixement amb els béns que mitjançant compres, herències, donacions i dots matrimonials, anaven incrementant la riquesa familiar generació rere generació.

Així mateix, des de la segona meitat del segle XVIII, i com a conseqüència de la consolidació patrimonial de la família, i la important participació d'aquesta en la vida social i política de la població, l'arxiu ha conservat important documentació personal i de funció dels membres més destacats, adquirint un paper destacat entre els seus fons, la informació genealògica.

També hem consultat els arxius *General de Simancas* i *General de Palacio*; així com la informació conservada a l'Arxiu de la Diputació de València, ja que molts dels litigis que mantindrien ambdós poblacions contra l'Orde, o una vila contra l'altra, es van allargar, en molts casos, a la primera meitat del segle XIX.

D'altra banda, el principal problema que hem trobat a l'hora d'elaborar alguns capítols, especialment en aspectes molt concrets de la història de l'orde de Montesa, ha sigut el de les escasses fonts que hem pogut consultar sobre determinats aspectes i personatges estudiats en el treball. Una dificultat que, pensem, hem pogut resoldre centrant-nos en aquelles fonts que ens pogueren aportar la informació necessària; com és el cas dels estudis publicats pels pocs investigadors contemporanis que han aprofundit sobre determinats aspectes de la història de l'Orde durant l'Edat Moderna, i que resulten treballs d'imprescindible consulta; i també amb la lectura de l'obra *Real Mestrazgo de Montesa*, per a conèixer el pensament de Villarroja, així com els últims anys dels béns i rendes de l'orde de Santa Maria de Montesa i de la seua situació a finals del s. XVIII, sempre des de la perspectiva de l'autor.

Aquestes circumstàncies han provocat que certs capítols s'hagen basat en fonts molt concretes i escasses, davant de la impossibilitat d'aportar més informació.

Així mateix, en la part final del treball, les dificultats motivades per la dispersió, conservació parcial i, en alguns casos, difícil localització de la documentació relativa als plets més importants mantinguts entre la vila i l'orde de Montesa, han pogut ser resoltes en bona part, recopilant notícies disperses en diferents arxius; informació, que ens ha ajudat a comprendre millor les difícils relacions viscudes entre Vallada i l'Orde des de la incorporació a la Corona a finals del segle XVI.

De la bibliografia consultada, una obra fonamental en l'estudi de l'evolució històrica dels nostres municipis ha sigut la realitzada per Francesc Torres Faus, que a més d'oferir una visió general que ens ajuda a entendre l'actual divisió territorial valenciana, conté nombrosos exemples dels canvis produïts en diverses poblacions al llarg del temps.

De la mateixa manera, ens han sigut de gran ajuda els estudis sobre l'organització municipal valenciana i el paper de l'oligarquia local, duts a terme per Armando Alberola -qui a més ens ha mostrat les importants conseqüències econòmiques i socials causades per les catàstrofes naturals-, David Bernabé, i Amparo Felipo.

Teresa Canet ens ha il·lustrat sobre la situació de la justícia valenciana en època foral; i sobre demografia històrica, hem de destacar els treballs de Manuel Ardit, Miquel Àngel Badenes, Joan Serafi Bernat, Josep Emili Castelló Traver, Primitivo Pla, i Rafael Valldecabres.

D'altra banda, a més de la bibliografia que ens ha possibilitat aproximar-nos a cada període històric estudiat, detallada al final del treball, volem destacar les obres ja clàssiques sobre l'orde de Montesa, d'Hipòlit Samper: *Montesa Ilustrada. Origen, fundación, principios, institutos, casos, progressos, jurisdicción, derechos, privilegios, preeminencias, dignidades, oficios, beneficios, heroes y varones ilustres de la Real, Ynclita, y Nobilissima Religión Militar de N. S. Santa Maria de Montesa, y San George de Alfama*, i de Josep Villarroya: *Real Maestrazgo de Montesa. Tratado de todos los derechos, bienes y pertenencias del Patrimonio y Maestrazgo de la Real y Militar Orden de Santa María de Montesa y San Jorge de Alfama*; a més del llibre manuscrit: *Breve resolución de todas las cosas generales y particulares de la Orden y Cavallería de Montesa*, de Joan Borja i Arándiga, editat per Fernando Andrés Robres, i Josep Cerdà Ballester, amb un magnífic estudi preliminar dels autors.

Dels estudis sobre l'orde de Montesa de les últimes dècades, cal destacar els treballs, bé sobre documentació relativa a l'Orde, bé sobre qüestions relacionades amb la mateixa, realitzats per Fernando Andrés, Eugeni Díaz Manteca, Antoni Furió, Vicente García Edo, Luís García-Guijarro Ramos, Enric Guinot, i Aurea Javierre, entre d'altres. Per últim, no voldria deixar de costat les recents aportacions dels jòvens investigadors Josep Cerdà Ballester, i Javier Hernández Ruano.

Respecte a la caiguda de l'Antic Règim, ens han sigut de gran ajuda els treballs de Manuel Ardit, Miguel Artola, Joan Brines, Francisco J. Hernández Montalbán, Emilio La Parra, i Pedro Ruíz Torres, entre d'altres.

Finalment, indicar que el present treball ha sigut tremendament atractiu, si considerem, com hem vist, la interessant documentació conservada; i ho ha sigut també per la meua vinculació a Vallada. No obstant això, l'elecció d'aquesta investigació no respon únicament als sentiments de l'investigador respecte a la matèria estudiada i al marc geogràfic on es van produir els fets, sinó també a la convicció personal de la gran importància que té la investigació local i comarcal en la construcció de la història general; així com que en cap cas la història local i la història general són excloents, ni poden anar per separat, ja que estan profundament relacionades entre si.

PRIMERA PART:

DE LLOC A VILA

CAPÍTOL I. D'ALQUERIA MUSULMANA A LLOC CRISTIÀ.

1. LA CONQUISTA CRISTIANA.

L'any 1244 la ciutat de Xàtiva passava a mans cristianes. El *qâ'id* andalusí subscribia un pacte amb el rei cristià en el qual li cedia el *castell menor* de la ciutat amb el compromís d'entregar el *castell major* dos anys després. A canvi, Jaume I li concedia els castells de Montesa i Vallada, "que són castells bons e són prop de Xàtiva"¹, els quals havien pres el nom de les poblacions de major entitat vinculades a les fortaleses.

El *qâ'id* musulmà del castell de Xàtiva es traslladava a Montesa al principi de l'any 1248², i passava a convertir-se en senyor dels *husun* de Montesa i de Vallada, i consegüentment dels nuclis habitats vinculats a aquests castells, que continuarien mantenint la població musulmana³.

Les dos aljames, que englobaven tota la població dispersa de la vall, bé als nuclis de major entitat, Montesa i Vallada, com a les nombroses alqueries disseminades pels tèmens dels dos castells, continuarien conservant la pròpia identitat, com podem constatar per la sofra que l'aljama de Vallada estava obligada a afrontar l'any 1274⁴. A més, en els anys 1273 i 1274 s'havien produït les donacions de Vallada a Hugo de Baus⁵ i a Jaspert de Barberà⁶, respectivament; i es mantenia l'anterior organització territorial musulmana, ja que aquestes donacions es produïen al marge de la situació del castell de Montesa i de les alqueries del seu terme, que continuaven davall el control del *qâ'id* musulmà. La dificultat i l'escassa precisió que tenien els cristians per a poder definir amb exactitud l'entitat dels nuclis de població

---

¹ *Crònica de Jaume I*, Editorial Barcino, Barcelona, 1962, Cap. VI, p. 92.

² BARCELÓ TORRES, C., "Los Banu Isa, Alcaldes de Xàtiva i Montesa, *Llibre de Fira d'agost*, Xàtiva, 1982, pp. 24-29.

³ No és objecte preferent del nostre estudi l'època anterior a aquest moment històric, ja que, entenem, que les fonts documentals conservades no ens ajuden a una millor comprensió del procés històric estudiat.

⁴ Arxiu de la Corona d'Aragó. *Cancelleria*. Reg. 19, ff. 126v-127. Cfr. BURNS, R. I., *Colonialisme Medieval*, València, 1987, Tres i Quatre, p. 218.

⁵ ACA. C. Reg. 19, f. 21, i Reg. 19, f. 35 v. Per als registres de Cancelleria de l'ACA cfr. MARTINEZ FERRANDO, J.E., *Catálogo de la documentación relativa al antiguo reino de Valencia contenida en los registros de la Cancillería Real*. Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos. Madrid, 1934.

⁶ *Ibidem*, ff. 126 v-127.

musulmans conquistats quedaria patent amb la manera en la qual feien referència a Vallada en aquells moments, ja que mentres en el primer document era citada com a alqueria, en el segon s'hi feia referència com a vila, fent-se també donació del castell i altres defenses de la població i del seu terme.

Probablement el pes de les dos aljames s'aniria diluint després dels violents conflictes patits pels habitants de la vall. L'any 1276, el rei Jaume I havia ordenat la suspensió dels atacs contra els sarraïns de Montesa, Vallada, i altres llocs⁷. Al setembre de l'any 1277⁸, el rei Pere el Gran, fill del difunt rei Jaume, després d'haver sufocat violentament la revolta mudèjar iniciada a finals de l'any 1275⁹, com hem vist, prenia el castell de Montesa, plaça en la qual s'havien refugiat nombrosos sublevats.

Després de la sublevació mudèjar iniciada l'any 1275, la zona havia sigut durament castigada; especialment en la fase última de la guerra, en la que el rei Pere el Gran sufocava definitivament la revolta amb la conquesta del castell de Montesa al setembre de 1277¹⁰; fortalesa on s'havien refugiat nombrosos sublevats.

La Crònica de Bernat Desclot dedica un dels seus capítols a la presa de Montesa. L'autor, en la narració del capítol LXXIV, que titula *Com lo rei En Pere pres la vila de Montesa e cobrà tot lo regne*, relata que “Quan lo rei En Pere fo vengut e'l regne de València, no sejoirà gaire ne adelità son cors, ans anà per lo regne de València ab cavallers e ab almogàvers, per plans e per muntanyes tot garnit, que no li eixien les armes del dors a ell ne a sos cavallers, e guerrejava ab los sarraïns e els tallava llurs blats e els béns de què devien viure; e recobrà gran res dels Castells e dels llocs que els sarraïns tenien. E quan los sarraïns viuren que el rei menava tan fortment la guerra e els destrenyia per fam e per fet d'armes, desepararen poc a poc la terra e recolliren-se tots en una vila molt forts qui ha nom Montesa, qui és e'l regne de València, que havien tenguda tota via sarraïns paliers, mes eren-se alçats contra el

---

⁷ ACA. C. Reg. 23, f. 68 v.

⁸ VICIANA, M., *Libro Tercero de la Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y de su reino*, València, 1564. Edició de la *Universitat de València* a cura de Joan Iborra, València, 2002, p. 140. Martí de Viciàna indica com a data de la conquesta el 29 de setembre.

⁹ FERRER i MALLOL, M.T., *La frontera amb l'Islam en el segle XIV*. Consell Superior d'Investigacions Científiques, Barcelona, 1988, p. 4.

¹⁰ VICIANA, M., *Op. Cit.*, p. 140. L'autor indica com a data de la conquesta el 29 de setembre.

rei; e havia-hi bé trenta milia hòmens d'armes, sens femnes e enfants.”¹¹; un contingent militar, que no s'ajustava a la realitat i que obeïa a la intenció de l'autor a l'hora de realçar la gran gesta que anava a produir-se.

Continua exposant Desclot que “Quan lo rei sabé que tots los sarraïns de la terra, ço és a saber la major partida, se foren mesos en la vila de Montesa e que eren aquí molt apoderats e feïen gran mal en la terra, lleixà tota l'altra terra que els sarraïns tenien e anà assetjar ab grans hosts, que hac fetes justar, la vila de Montesa”.

Sempre exalçant la figura del rei i exagerant les dificultats que havia de superar, destaca la importància de la conquesta del castell i la decidida acció del monarca, indicant-nos que “La vila de Montesa, que el rei tenia assetjada, és molt forts; e sobre la vila és lo castell alt e forts; e sobre lo castell e la vila ha una mola de roca molt forts qui guarda lo castell e la vila. E els sarraïns tenien aquella mola e el castell, e si la mola havien perduda, lo castell e la vila no es poria puis tenir gaire”.

Finalitza la narració de la conquesta de Montesa enaltint la gran victòria del rei i les conseqüències d'aquesta, remarcant la idea que “Quan los sarraïns qui tenien los Castells e'l regne de València malgrat del rei, saberen que Montesa era presa, reteren los Castells al rei e desempararen la terra. E així lo rei En Pere cobrà lo regne de València que els sarraïns havien pres, ab gran esforç e per gran ardiment d'armes; e establí los Castells molt bé e poblà la terra de cristians”.

Una vegada conquistada la plaça, el rei ordenava la venda dels sarraïns que havien participat en les hostilitats¹², i al mes de juny de 1278 permetia l'eixida de Montesa al *qâ'id* i un reduït grup d'acompanyants¹³.

A partir d'aquell moment, la Corona va intentar mantindre productives unes terres molt afectades per la guerra, i no deixar despoblada una zona especialment estratègica per la seua posició geogràfica. Volia mantindre en la vall a l'antiga població musulmana que havia subsistit a Montesa durant el conflicte, o havia tornat

---

¹¹ Hem consultat Edicions 62, Barcelona, 1982, pp. 145-147.

¹²ACA. C. Reg. 42, f. 108v, i Reg. 42, f. 231. Per als registres de Cancelleria de l'ACA cfr. MARTINEZ FERRANDO, J.E. *Op. Cit.*

¹³ ACA, C. Reg. 40, f. 114v. MARTINEZ FERRANDO, J.E., *Op. Cit.*

després dels enfrontaments; com també, va intentar varies vegades que tornaren a la zona tots aquells que s'havien desplaçat a altres llocs a causa de la guerra i de la repressió cristiana¹⁴, en compte de possibilitar l'ocupació immediata de cases i terres per famílies cristianes, possiblement per les dificultats trobades a l'hora d'impulsar amb èxit una ràpida ocupació del territori per part de colons cristians

Tots aquests successos en res havien afavorit la permanència de la població musulmana a Montesa, que continuaria mantenint alguns habitants¹⁵. En qualsevol cas, fins a desembre de l'any 1287, Bernat de Bellvís no tindria permís per a poblar Montesa i Vallada¹⁶. Així i tot, amb anterioritat a la carta de població de l'any 1289, trobem diverses notícies que ens mostren l'interès de la Corona en mantindre la població musulmana, bé a través de concessions a l'aljama de Montesa, com l'efectuada al juny de l'any 1279 en la qual es permetia que les alqueries d'Alanquim i Bebnar¹⁷ -vinculades a l'aljama de Moixent, com ens indica un plet de l'any 1289¹⁸- s'inclogueren en el terme de Montesa, o com el perdó, al novembre del mateix any, de 5.000 sous que els musulmans d'aquesta població havien d'afrontar¹⁹.

Així mateix, el rei Alfons III, pel febrer de 1286, donava orde als musulmans originaris de Montesa a fi que tornaren al dit lloc o pagaren allò que s'havia estipulat²⁰, i dos anys després garantia als antics habitants de l'esmentada població, ara residents a Xàtiva, que podien repoblar la zona, amb tota seguretat²¹. De fet, l'any 1289 encara existia una certa organització de la població musulmana de Montesa, com consta en el plet suscitat entre els moros de Montesa i els de Moixent sobre les alqueries de *Locam (Lecam)* i *Binniar (Binijar, Binujar, Binihar)*²², ja citades amb anterioritat com Alanquim i Bebnar.

---

¹⁴ ACA, C. Reg. 63, f. 40, i Reg. 74, f. 111 v. Per als registres de Cancelleria de l'ACA del regnat d'Alfons III d'Aragó cfr. GALLOFRE GUINOVART, R., *Documentos del reinado de Alfonso III de Aragón*, Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València, 1968, pp. 24 i 245 respectivament.

¹⁵ BURNS, R.I., *Moros, cristians, i jueus en el regne croat de València*, Tres i Quatre, València, 1987, p. 320.

¹⁶ ACA. C. Reg. 75, f. 39. Per als registres de Cancelleria de l'ACA del regnat d'Alfons III d'Aragó cfr. GALLOFRE GUINOVART, R., *Op. Cit.*

¹⁷ ACA. C. Reg. 44, f. 143.

¹⁸ *Archivo Histórico Nacional*. OO.MM. *Montesa*, Llibre 575 C, ff. 100-104.

¹⁹ ACA. C. Reg. 44, f. 159.

²⁰ ACA. C. Reg. 63, f. 40

²¹ *Ibidem*. Reg. 74, f. 111 v.

²² AHN. OO.MM. *Montesa*, Llibre 575 C, ff. 100-104.

Tant a Vallada com a l'alqueria de Gaixna, només hem pogut constatar que l'any 1288 disposaven de certa població, que hem de suposar musulmana en no haver-se concretat encara la carta de població, si bé ja trobem a la zona Miquel d'Espanya²³, poblador que figuraria posteriorment en l'escriptura de població de Montesa i de Vallada.

En qualsevol cas, l'últim intent del rei portat a terme l'any 1288 per fixar a la zona l'antiga població musulmana de Montesa havia de respondre a l'escassetat de famílies que allí viurien, ja que seria molt superior l'espai a ocupar que els habitants que l'ocupaven; probablement una minoria de la població que anteriorment havia viscut a la zona. Un any després, Montesa i Vallada eren repoblades per cristians.

L'entrada dels nous colons no sols suposava un canvi de civilització, sinó que també es produïa una substitució de la població autòctona. Així i tot, durant els anys posteriors a la conquesta, algunes famílies mudèjars continuaven vivint en la zona²⁴, al marge de la població cristiana.

No sabem si les poques famílies d'origen andalusí que habitaven l'alqueria de Gaixna de Joan Llançol, que quedaria despoblada en la segona meitat del segle XV, serien originàries del territori o procedirien d'altres llocs; com tampoc podem aclarir si el topònim *Terra de Moros*, que veiem documentat en el segle XVI, i que estava situat entre la Font d'Espanya i el Campello, faria referència a una zona que haurien ocupat en un moment determinat alguns dels musulmans expulsats, o seria un lloc que per trobar-se en una zona de difícil accés, albergaria població musulmana de diferent procedència utilitzada com a mà d'obra mentre haguera sigut necessària; o, senzillament, indicava que a l'altra part d'aquelles muntanyes es trobava el terme d'Aielo, habitat per població musulmana.

---

²³ ACA. C. Reg. 76, f.6. Vull agrair a Agustí Ventura que m'haja facilitat la consulta de les seues notes i transcripcions d'alguns documents dels registres de Cancelleria de l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

²⁴ “*et eidem Monasterio in perpetuum per liberum, et francum alodium, totum praedictum Castrum nostrum de Montesia, cum Villa sua, et Alchareis in eo sitis, et possitis cum hominibus, et foeminis ibi habitantibus, et habitaturis, Christianis videlicet, et Sarracenis.*”, VILARROYA, J., *Real Maestrazgo de Montesa. Tratado de todos los derechos, bienes y pertenencias del Patrimonio y Maestrazgo de la Real y Militar Orden de Santa María de Montesa y San Jorge de Alfama*. Impremta de B. Monfort, València, 1787. Edició facsímil, Generalitat Valenciana, 1991, Volum II, p. 35.

2. LA CARTA POBLA.

La presència d'una reduïda aljama musulmana a la vila fins al mateix any 1289²⁵, com també la existència d'una comunitat jueva, documentada els anys anteriors a la població cristiana²⁶, resultaven insuficients per a mantindre l'economia de la zona a un nivell acceptable, així com per a respondre a les expectatives poblacionals previstes. La voluntat del monarca que els mudèjars exerciren les activitats econòmiques pròpies de la vall en èpoques de pau, amb els impostos corresponents, encara que aquesta vegada davall el domini cristià, no havia tingut el resultat esperat, i només a finals de 1289 va poder ser realitzada amb èxit l'ocupació de Montesa i Vallada per colons cristians.

La tardana ocupació de Montesa i Vallada per cristians a l'octubre de 1289, després dels intents infructuosos de la Corona a retindre els antics habitants de la zona, va vindre acompanyada d'unes condicions molt atractives per als nous pobladors.

Les últimes revoltes havien sigut un clar exemple, si cabia, que encara era més necessari que abans de la sublevació poblar la zona amb la major aportació de colons que fóra possible. Hem de pensar que, en cap cas, les famílies que van ocupar Montesa i Vallada l'octubre de 1289 suposarien una aportació poblacional tan important com la que amb anterioritat als inicis dels conflictes armats havia ocupat els llocs habitats, de major o menor entitat, que es trobaven disseminats als termes dels castells de Montesa i Vallada.

Com indica Eugeni Díaz Manteca, "Serà, precisament uns anys després quan, altre monarca, Alfons III, autoritze a instal·lar-se a una sèrie prou nombrosa de pobladors, en un clar intent de fixar unes terres frontereres, la qual posició era veritablement estratègica i, per tant, punt de mira de la monarquia. Dins d'aquest

---

²⁵ AHN, OO.MM. *Montesa*, Llibre 575 C, ff. 100-104

²⁶ ACA, C. Reg. 68, ff. 48-50. GALLOFRE GUINOVART, R., *Op. Cit.*, p. 85.

marc de la colonització valenciana és on deu projectar-se la carta-pobla de Montesa i els seus condicionaments, perquè cobren tota la seua significació històrica"²⁷. Sens dubte, el control de la zona, ajudava a millorar la seguretat de la frontera i protegia la important via de comunicació que des de l'antiguitat discorria pel centre de la vall, en direcció a Xàtiva i a la capital del nou regne cristià de València.

No obstant això, l'empresa repobladora no resultaria tan senzilla, ja que altres zones del regne de València, molt més pacificades i segures, podien resultar de major interès per als nous colons que havien abandonat els seus llocs d'origen buscant millors condicions de vida. A aquest fet hem d'afegir que la veïna Moixent no seria repoblada per cristians fins a l'any 1303²⁸, i la Font de la Figuera, en aquell moment terme de Moixent, fins a l'any 1313²⁹.

La importància que la Corona donaria a la seguretat de la zona i dels seus habitants seria una constant en els anys següents a l'entrada dels nous pobladors cristians a Montesa i Vallada³⁰.

Hem d'entendre en aquest context les condicions establides pel rei Alfons III als nous pobladors. El 16 d'octubre de 1289, Bernat de Bellvís, en representació del rei Alfons III, atorgava escriptura de població a les famílies cristianes que passaven a repoblar Montesa i Vallada; i el repartiment de cases i terres quedava arrellegat en un Llibre de Repartiment local, no localitzat pel moment, i que tant ajudaria a conèixer millor els primers temps de l'ocupació cristiana del territori.

Una vegada pagat el dret d'entrada dels pobladors, que ascendia a la quantitat de 18.000 sous, els nous habitants de Montesa i Vallada rebien franca i lliurement totes les donacions expressades en el document:

---

²⁷ DIAZ MANTECA, E., "La Carta Pobra. Anàlisi del Text". *Montesa 1289-1989*, Parròquia de l'Assumpció de Montesa, desembre, 1990.

²⁸ GUINOT RODRIGUEZ, E., *Cartes de Poblament Medievals Valencianes*, Generalitat Valenciana, València, 1991, document 237, pàgines 444-447.

²⁹ *Ibidem*, doc. 249, pàgines 471-473.

³⁰ PELEJERO VILA, J. A., "Contribució a l'estudi de Vallada durant la segona meitat del segle XIII. Algunes notes a la Carta Pobra", *Crònica de la XVIII Assemblea de Cronistes Oficials del Regne de València*, València, 1992, pp.59- 73.

*"Itaquod vos et vestri quilibet per solidum et liberam habeatis omnes domos cum corralibus et casalibus de Vallata ac etiam omnes hereditates, possessiones et vineas, tam rigadivi quam siccani, locorum predictorum cum montis, lignis, venaticis, empriviis, proprietatibus et integritatibus, heremis et populatis, francha et libere, ad forum et consuetudinem Valentinam, cum introytibus, exitibus ad habendum, tenendum, possidendum, et etiam ad dandum, vendendum, impignorandum, alienandum, et ad omnes vestras vestrorumque voluntates cui et quibus volueritis perpetuo faciendas"*³¹.

No obstant això, s'establien dos condicions als nous pobladors. En primer lloc, que no possibilitaren l'accés de "*militibus et sanctis et personis religiosis*" a la propietat dels béns adquirits; i a més, que durant els quatre primers anys cap dels pobladors poguera vendre propietats als colons que ja tingueren pertinences a Montesa o Vallada.

Per la seua banda, el rei reservava per a si els "*furnos de Montesia et furnum de Vallata et omnia molendina dictorum locorum, balneum et tabulas carnicerie, et tabulam ponderis et domum sive alfondicum de Montesia ad opus almudini, et tintureriam et domus tinturerie, et almaceras oley, et vineam que est inter castrum de Montesia et alcheriam ubi dominus rex tenebat obsidium, et unam fanecatam terre rigadivi et quatuor fanecatas terre siccani, ad opus castrum predicti, et unam fanecatam terre siccani ad opus tabularum carnicerie predictae*"³².

Tot sembla indicar que el rei pretenia establir una societat en què tots els pobladors tingueren els mitjans suficients per a romandre en el territori, i viure amb una certa estabilitat, gràcies a una àmplia distribució de la propietat; si bé sempre en funció de la posició social de cada un d'ells. Així, trobem tres classes de donacions. La primera de "*duas hereditates et duo staria domorum*" a Ferrer de Cloquer, personatge de gran rellevància, qui en 1286 era justícia de Xàtiva, i l'any 1291 recaptador de la quinta de les cavalleries del regne de València; la segona, que afectaria al contingent més important de pobladors "*quasdam domos et unam hereditatem*"; i la tercera, de "*medium staticum domorum et mediam hereditatem*".

Sens dubte, l'escriptura de població de 1289 seria un dels documents que els habitants de Montesa i Vallada conservarien amb major interès. De l'escriptura

---

³¹ Arxiu de la Diputació de València, E.4.1., caixa 16, Pergamí original.

³² *Ibidem*.

original, conservada actualment a l'Arxiu de la Diputació de València, i anteriorment a la vila de Montesa, es van traure al llarg dels segles multitud de còpies, que serien aportades, la majoria de les vegades, a determinats litigis seguits contra l'orde de Montesa, per a fer valdre aquell dret de disposar lliurement de tot allò que el rei no s'havia reservat expressament.

3. LA NOVA ORGANITZACIÓ CRISTIANA DEL TERRITORI.

El 16 d'octubre de l'any 1289, moment, com hem vist, en el qual era atorgada escriptura de població a les famílies cristianes que ocuparien Montesa i Vallada, i els respectius termes, va suposar un canvi important en l'organització del territori que trobarien els conquistadors cristians a l'arribada a la zona. En el cas que estem veient no es respectaria l'anterior divisió territorial musulmana, en la qual, tant el castell de Montesa com el de Vallada, tenien la seua pròpia aljama, conformada pels diferents nuclis de població dispersos en el territori que dominava cada castell³³.

La carta de població reconeixia l'existència de dos nuclis de població de certa rellevància respecte a les alqueries existents, cada u amb el seu propi terme, així com remarcava la preeminència de Montesa en el mateix moment de la donació "*populam ville de Montesia et eius terminos nech non etiam et populam de Vallata cum terminis suis*", possiblement per la major entitat d'una població sobre l'altra, encara que també podria haver influït la notorietat del castell de Montesa, que a més s'ajustava millor a les necessitats defensives cristianes, en trobar-se molt prop de les muralles de la població, i resultava un conjunt defensiu molt difícil de prendre. Paral·lelament, el castell de Vallada, a certa distància del nucli habitat, i situat en altura, aniria perdent el seu interès estratègic, i a més, la població, que devia disposar d'una muralla per a protegir-la, no gaudiria de l'entitat de la veïna Montesa. La construcció d'una torre amb la seua barbacana "a manera de castell"³⁴ a la mateixa població l'any 1318³⁵, amb la qual els habitants de Vallada reforçaven les seues defenses, responia, sens dubte, a les pròpies carències defensives.

---

³³ Sobre el tema vid. GUICHARD, P., *Al-Andalus frente a la conquista cristiana. Los musulmanes de Valencia (siglos XI-XIII)*. Universitat de València, 2001; TORRES i FAUS, F., *Evolució del mapa municipal valencià*. Simat de la Valldigna, 1999; i TORRÓ ABAD, J., *La formació d'un espai feudal. Alcoi de 1245 a 1305*. Diputació de València, 1992; Idem, "Assentaments i heretats. Consideracions sobre la colonització a la Vall d'Albaida (1245-1295)", *750 Anys com a Valencians: Albaida i la Vall 1245-1995*, Caixa d'Estalvis d'Ontinyent, 1995, pp. 93-110.

³⁴ AMV. Caixa s.n., *Carpeta Negra*, sig. 6.1., *Sentència Arbitral*. Còpia feta per Bautista Alapont el 30 de juny de 1751 de la Sentència Arbitral de Pere Lluís Galcerà de Borja, publicada el 25 de setembre de l'any 1550, amb acte rebut pel notari Sebastià Camacho.

³⁵ ACA. C. Reg. 166, f. 143. Arxiu del Regne de València. Clero, *Montesa*. Lligall 895, Caixa 2355-56. Es tracta d'una còpia del s. XVIII.

Des del mateix moment en el qual s'atorgava carta de població als colons cristians que ocuparien la vall, la Corona havia seguit el criteri d'unir els territoris que antany pertanyien a dos castells diferents en només un. Hi havia un únic espai a repoblar, i encara que el document feia referència als propis i diferenciats termes de Montesa i de Vallada, podríem pensar que tal vegada tenia una pretensió purament descriptiva, que reconeixia la situació anterior, però no li conferiria continuïtat en trobar reiteradament en la documentació posterior a aquests fets que Vallada era terme del dit lloc de Montesa³⁶. Efectivament, Vallada i el seu antic terme, a més de pertànyer al terme del castell de Montesa, estarien davall la jurisdicció de Montesa, que era el lloc en el qual residia el govern municipal de la "universitat de Muntesa et de Vallada"³⁷; però també trobem indicis de la conservació d'un territori propi, que la mateixa Orde denominaria com a terme l'any 1322³⁸, i que podria no coincidir exactament amb el que li seria assignat l'any 1548.

Quan parlem del terme del castell de Montesa, hem de recalcar dos qüestions. En primer lloc, que s'havia ampliat respecte al que tenia en època musulmana, ja que calia sumar-li el territori vinculat al *hisn* de Vallada. En segon lloc, hem de destacar que la suma dels dos tèmens s'ajustaria al territori que englobaria cada castell per separat amb anterioritat a la conquesta cristiana, encara que també és cert que els nous pobladors tindrien dubtes a l'hora d'establir amb total seguretat els límits amb les poblacions veïnes. Mostra d'aquestes situacions seria la "Carta del mollonament dels termens de Muntesa e de Canals"³⁹ de l'any 1325, en la qual va ser necessària la consulta als "moros antichs los quals foren nats en lo dit loch de Montesa, en lo temps que era de serrahins e ans que fos de christians "⁴⁰ per a conèixer amb certesa per on anaven els límits de cada terme. Es pretenia evitar conflictes entre els dos llocs, i per a això s'havien de posar fites i mollons que delimitaren amb claredat els termes propis.

---

³⁶ AHN. OO.MM. *Montesa*, Llibre 575 C, f. 112.

³⁷ *Ibidem*, f. 114.

³⁸ ARV. *Clero*, Montesa, Lligall 895, Caixa 2357.

³⁹ AHN.OO.MM. *Montesa*, Llibre 542 C., cfr. DIAZ MANTECA, E., *El "Libro de Poblaciones y Privilegios" de la Orden de Santa María de Montesa (1234-1426)*, Diputació de Castelló, 1987, pp. 377 i 378.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 378.

D'altra banda, és cert que no tenim constància dels habitants que repoblarien cada lloc, ni tampoc del temps que romandrien en la zona; però en el cas que ambdós poblacions hagueren rebut un nombre de famílies semblant en un primer moment, com indica la documentació posterior⁴¹, els nous colons es decantarien molt prompte per Montesa, que havia quedat com a cap de la vall. Així i tot, no ens ha de portar a engany l'escassa població que residiria a Vallada durant aquests anys si contemplem el nucli urbà que ocuparia, sens dubte molt superior a la població que allí habitava.

No obstant això, tenim notícies, encara que escasses, d'alguns pobladors en l'època immediatament posterior a 1289, amb resultats ben distints. Així, mentres *Petro Sala* i *Dominico Petri de Turre*, relacionats en la carta de poblament de Montesa i Vallada l'any 1289, eren repobladors de Moixent l'any 1303⁴²; Joan Pérez de Madrid encara era veí de Montesa l'any 1290⁴³, com també ho era Ramon de Mur l'any 1294⁴⁴.

---

⁴¹ GARRIDO PENADES, H.- PELEJERO VILA, J.A., *Vallada: su evolución urbana entre los siglos XIII al XIX*. València, Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València, 2000, pp. 38-41. En realitat, la carta de població no especifica les famílies que s'assentarien en cada u dels antics nuclis habitats de la vall que serien repoblats per cristians. Fabián i Fuero, arquebisbe de València, en l'informe remés al comte de Floridablanca l'any 1790, que es conserva a l'*Archivo General y Biblioteca del Ministerio de Asuntos Exteriores*, manuscrit número 450, indica que Vallada es donaria a poblar a 60 cristians, els mateixos pobladors que assignaria a Montesa. En dos documents posteriors, el primer conservat a l'Arxiu Particular de la Família Garrido i escrit amb tota probabilitat per Carlos Joaquín Garrido, que en explicar la donació de Vallada apunta alguns antics topònims desapareguts en la seua època; i el segon que forma part d'un expedient de l'any 1845 conservat a l'ADV, amb la signatura *E. 4.I.*, Caixa 11, Exp. 334., s'afirma que anirien a poblar Vallada 78 famílies. Hem d'observar que l'any 1785 es realitzaria una còpia del Llibre de Repartiment de Montesa i Vallada –possiblement desaparegut en l'incendi de l'Arxiu de Montesa durant la Guerra Civil de 1936- per a ser aportada a cert plet que les dos viles mantenien contra l'orde de Montesa. Probablement, els redactors dels dos documents anteriors apuntarien la quantitat de pobladors basant-se en alguna còpia o interpretació d'aquest antic llibre, o d'un altre document coetani, però en cap cas aquestes aportacions semblen respondre a una informació no documentada –encara que podria tractar-se d'una errònia interpretació del lector-, i a més, el fet que s'apunten 78 pobladors per a Vallada, no implica que a Montesa li correspongueren menys de 60, ja que si ens fixem en la carta de població, no són 120 els pobladors que allí apareixen relacionats, sinó 139 o 140 segons interpretem el document. A més, les alqueries que possiblement foren repoblades juntament amb els dos nuclis principals en l'any 1289, uns segles més tard quedarien englobades en el terme de Vallada posterior a la segregació, i tal vegada – i açò és només una suposició que pretén donar explicació a les 78 famílies de Vallada-, el lector que estiguera interpretant el document efectuaria la suma total dels cristians que s'assentarien, en un principi, no sols en la població, sinó també en el terme que ell coneixia en el segle XIX; ja que no té massa sentit que s'assentaren a Vallada més pobladors que a Montesa, quan veiem als pocs anys que la tendència seria justament la contrària.

⁴² GUINOT RODRÍGUEZ, E., *Cartes de poblament medievals valencianes*, Generalitat Valenciana, València, 1991, p 445.

⁴³ *Llibre de la Cort del Justícia de Cocentaina* (1269, 1275-1278, 1288-1290), edició a cura de Josep Torró, Universitat de València, 2009, pp. 486-487.

⁴⁴ *Llibre de la Cort del Justícia de Cocentaina* (1294-1295), edició a cura de Josep Torró, Universitat de València, 2009, p. 719.

De la mateixa manera, l'any 1308 vivien a Vallada, a més d'alguns veïns ja documentats el 1289, altres nous, com veiem en aquesta relació de testimonis: Domingo Martí, lloctinent de justícia de Vallada -qui ja depenia del justícia de Montesa-, Antoni Nebot i la seua esposa na Maria, Arnau Nebot i na Pelegrina, Pere Nebot i na Jordana, Pedrolo Rodella, Guillem Borràs, Maymon Guarnat, Pere Violeta i na Margarida, Bernat Alberó i na Mariana, Sanxo Martiniç Caparrós i n'Andrea, Joan Rotlà, Miquel Rotlà, Domingo de Cucalá, Pere Cucaló i na Brunissor, Joan Paç -fill del repoblador Nicolau Caparrós, Guiller mó Pelegrí, Pere Thomàs, Adam d'Estanya, Guillem Burguera, i Bernat Hozmyr; tal vegada, el Bernat Oromir que trobem l'any 1289. Els Aràndiga ja residien a la zona, i Bernat Reixach era justícia de Montesa⁴⁵.

La carta de població i l'escassa documentació conservada, tant de la segona meitat del segle XIII com de tot el segle XIV, ens aproxima, encara que només siga en alguns dels seus aspectes, a la Vallada que trobarien els colons cristians a la seua arribada. La *populam de Vallata* possiblement tenia un nucli urbà molt similar en les seues dimensions a l'existent a finals del segle XV, encara que tal vegada, després de la conquesta cristiana, el nucli principal de població podria haver absorbit algun hàbitat rural pròxim als murs del lloc cristià. Si a això afegim la ubicació d'alguns dels antics edificis documentats, arribem al convenciment que durant dos-cents anys a penes es produïrien canvis importants en algunes zones de la població⁴⁶. Amb tot, només pretenem fer observar que un escàs nombre de famílies ocuparien un solar urbà capaç d'albergar molt més veïnat.

Una altra qüestió molt distinta és la de la similitud que poguera donar-se entre la distribució de carrers i construccions que van trobar els colons a la seua arribada, i la que podem observar en la documentació de mitjans del segle XVI, en la que encara veiem alguns elements que possiblement vinguen del vell traçat urbà musulmà.

Encara que de manera molt succinta, podem destacar alguns dels edificis d'herència andalusina de major importància en la població, d'entre els que cabria

---

⁴⁵ ACA. *Cartes Reials Jaume II*, Caixa 27, nº3436. Document publicat per VENTURA, A., "Un crim passional en Vallada en 1308", *Festes Patronals*, Vallada, 2000.

⁴⁶ *Ibidem*, pp. 73- 80.

destacar un singular, probablement la mesquita, consagrada després de la conquesta al culte cristià, i que mantindria el seu aspecte interior fins entrat el segle XV, quan la visita pastoral de 1414 ordenava que foren destruïts els arcs⁴⁷, ja que oferien més l'aspecte d'una construcció musulmana, que d'un temple cristià⁴⁸. Aquest antic edifici, que ocupava una àmplia zona de l'actual plaça de l'església, així com part de l'espai interior del primer dels trams de l'actual temple parroquial, seria derrocat l'any 1619, com a conseqüència de les obres d'ampliació que s'estaven realitzant en la nova església, iniciada l'any 1564.

En segon lloc, hem de fer referència al forn citat en la carta de població, que podria haver estat situat, bé en el mateix solar que ocupa en l'actualitat el forn existent entre els carrers de Sant Vicent i de Sant Pere Màrtir –lloc en què pensem va poder estar ubicat, com vam argumentar en el seu moment⁴⁹-, o bé en la plaça de Sant Joan, que també compta amb arguments favorables basats en la tradició oral que sosté que en aquesta plaça es trobava el nucli principal de població islàmica. Finalment, hem de parlar de l'almàssera, probablement una de les citades entre els béns que es va reservar per a si el rei Alfons III d'Aragó en la carta pobla. Documentada a principis del segle XIV⁵⁰, estava situada al nord de la població.

Pel que fa a la nova organització municipal, no oferia dubtes, ja que en la carta pobla s'englobaven ambdós poblacions en el "*locum de Montesia et Vallata*", donant-se clarament a entendre que es tractava d'un únic municipi conformat pels dos llocs; "la dita universitat dels dits llocs"⁵¹.

L'any 1313, en un plet motivat per l'aprofitament de l'aigua del riu per al reg, suscitat entre Montesa i Vallada d'una banda, i Gonçal Garcia, senyor de Moixent i els habitants del dit lloc, per l'altra, apareixia la composició del govern municipal de la universitat de Montesa i Vallada, i en el document tan sols trobem un valladí,

---

⁴⁷ AHN, OO.MM. *Montesa*, Llibre 711 C, Visita Pastoral de l'any 1414, f.1037.

⁴⁸ Sobre aquesta qüestió poden consultar GARRIDO PENADES, H.- PELEJERO VILA, J.A., *Op. Cit.*, pp. 44-47.

⁴⁹ *Ibidem*, pp. 50-51.

⁵⁰ *Ibidem*, pp. 76-77.

⁵¹ AHN, OO.MM. *Montesa*, Llibre 575 C., f. 114.

Domingo Cucaló, “habitador en Vallada, terme del dit lloch de Montesa”⁵², que al costat de Berenguer Vila, jurat de Montesa, representaven aquesta universitat.

Així mateix, l'any 1335⁵³, trobem relacionats quatre jurats en la composició del govern municipal de Montesa i Vallada reunit “*in corralio coram ecclesia*”⁵⁴ de Montesa; un dels quals és Domingo Cucaló, qui, com hem vist, era “habitador en Vallada”, quan en la resta de la documentació coetània només apareixen vinculats al lloc de Montesa tres d'aquests càrrecs, per la qual cosa ens inclinem a pensar que Vallada disposava, almenys, d'un jurat.

---

⁵² *Ibidem*, f.111.

⁵³ AMV. Caixa s.n., *Carpeta Negra*, sig. 6.1.

⁵⁴ *Ibidem*.

**CAPÍTOL II. LA INCORPORACIÓ A L'ORDE DE SANTA MARIA DE
MONTESA**

1. LA INCORPORACIÓ DE MONTESA I VALLADA A L'ORDE DE MONTESA.

Una vegada abolida l'orde del Temple l'any 1312, el rei Jaume II sol·licitava al pontífex Clemente V la creació d'una nova orde militar exclusiva del regne de València. La pretensió del rei era doble: d'una banda, aquesta nova orde militar ajudaria a frenar qualsevol aspiració dels musulmans de reconquistar els territoris perduts, i, a més, el monarca evitava l'enfortiment de l'orde de l'Hospital

Com indica Josep Cerdà, “Fundada de forma efectiva l’any 1319, quan les altres ordes militars de la Península ja havien complit els dos segles de vida, l’orde de Santa Maria de Montesa nasqué fruit d’una cojuntura política molt concreta –la supressió de l’orde del Temple- i com a solució a un problema de la monarquia catalano-aragonesa: el perill que suposava l’adjudicació dels bens templers a l’orde militar de Sant Joan, cosa que hauria generat un desmesurat poder d’aquesta Orde i la creació d’una franja territorial controlada per l’Hospital que hauria separat València d’Aragó i Catalunya.”⁵⁵.

Segons Cerdà, Jaume II, qui seria el verdader artífex de la creació de l'orde de Montesa, va solucionar el problema plantejat amb la creació d'una nova orde militar que tindria com a missió la lluita contra l'islam i el control de la frontera sud del regne. Al mateix temps -indica l'autor-, el rei comptaria amb una institució totalment fidel a la monarquia, al deure-li la seua existència⁵⁶.

Montesa seria el lloc elegit per a que la nova orde tinguera la seu principal; una plaça que, sembla, els musulmans havien pres novament l'any 1314, si bé per molt breu temps, ja que les tropes reials l'havien recuperada amb rapidesa⁵⁷.

---

⁵⁵ CERDÀ BALLESTER, J., *L'orde de Montesa sota el govern dels primers Administradors Perpetus: assaig biogràfic dels seus cavallers i religiosos (1592-1665)*, Treball d'investigació dirigit per Rafael Benítez Sánchez –Blanco, Programa de doctorat, Departament d'Història Moderna, Universitat de València, 2004.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ JAVIERRE MUR, A.L., *Privilegios reales de la Orden de Montesa en la Edad Media*, Madrid, Junta Técnica de Archivos, Bibliotecas y Museos, Madrid, 1945, pp. 68-69.

Tres anys més tard, el pontífex Joan XXII, en data 10 de juny de 1317, promulgava la butlla fundacional de l'orde de Santa Maria de Montesa en el regne de València, davall la regla del Cister, i tenint com a matriu la de Calatrava a Castella; si bé, la creació efectiva de la mateixa no es concretaria fins al dia 22 de juliol de 1319, quan era nomenat el seu primer mestre. En aquesta mateixa data Jaume II feia concessió a la recentment creada orde, del castell –“sobre una antiga fortalesa d'època musulmana i seguint les regles arquitectòniques impulsades pel Cister (família monàstica a la que quedà adscrita Montesa en 1321), es construí el convent de l'Orde”⁵⁸–; com també de la vila de Montesa, i de les alqueries situades al seu terme, entre les quals es trobava Vallada⁵⁹.

Jaume II concedia a l'Orde “*totum praedictum Castrum nostrum de Montesia, cum Villa sua, et Alchareis in eo sitis, et possitis cum hominibus, et foeminis ibi habitantibus, et habitaturis, Christianis videlicet, et Sarracenis, cum terminis, et pertinentiis universis, cum omnibus redditibus, exitibus, proventibus, lezda, pedagiiis, pensis, pasaticis, alfardis, almagranis, sofris, portaticis, exercitibus, et cavalcatis, et redemptionibus eorumdem, molendinis, furnis, balneis, aquaeductibus, fontibus, rupibus, planis, garrigiis, nemoribus, silvis, pratis, terris cultis, et incultis, eremis, et populatis, cum pascuis, venationibus, et piscationibus, trobis, et menis, cum mero et mixto imperio, et cum omni jurisdictione civili, et criminali, et cum pleno dominio, et districtu, et cum medietate monetatici*”⁶⁰.

L'inventari de béns de l'orde de Montesa realitzat l'any 1320 és molt clarificador⁶¹. En primer lloc, recull la donació del castell de Montesa, amb tots els seus termes i pertinences “e ab homnes e ab vassalls” i amb tota jurisdicció alta i baixa i amb host i cavalcada, així com amb la meitat del monedatge i els altres drets d'aquell.

---

⁵⁸ CERDÀ BALLESTER, J., *L'orde de Montesa sota el govern dels primers Administradors Perpetus: assaig biogràfic dels seus cavallers i religiosos (1592-1665)*, Treball d'investigació dirigit per Rafael Benítez Sánchez –Blanco, Programa de doctorat, Departament d'Història Moderna, Universitat de València, 2004.

⁵⁹ GUINOT RODRÍGUEZ, E., “La fundación de la Orden Militar de Santa María de Montesa”, *Saitabi*, XXXV, Universitat de València. Facultat de Geografia i Història, 1985, pp. 73-86.

⁶⁰ AHN.OO.MM. *Montesa*, Carpeta 529, 716 P; Carpeta 530, 729 P; Carpeta 530, 730 P. També hem consultat algunes còpies del segle XVIII a l' APFG. Hem utilitzat la transcripció de VILARROYA, J., *Real Maestrazgo de Montesa. Tratado de todos los derechos, bienes y pertenencias del Patrimonio y Maestrazgo de la Real y Militar Orden de Santa Maria de Montesa y San Jorge de Alfama*. Impremta de B. Monfort, València, 1787. Edició facsímil, Generalitat Valenciana, 1991, Volum II, pp. 35-37.

⁶¹ AHN. OO.MM. *Montesa*, Llibre 542 C., cfr. DIAZ MANTECA, E., *Op. Cit.*

A continuació, ens indica que l'Orde tenia una vinya al peu del castell, que si recordem ja es trobava arplegada en la carta de poblament, així com un forn a la vila que tenia de cens 20 sous, una taula de la carnisseria que feia dos morabatins, i l'escrivania de la vila, que feia un morabatí. A més, tenia dos almàsseres d'oli que feien cada una *cinque* sous, i sis diners de cens sobre uns banys antics, i “C sous de cena, e M sous de peyta. Mas lo senyor rey, en temps que era seu lo castell ne lexava lo terç de la peyta”; com també a l'alqueria de Gaixna *la subirana*, una almàssera que feia 5 sous. També corresponia a l'Orde “tot lo terç del delme de tots los fruyts del terme”, i sobre l'almàssera de Vallada, 1 morabat, així com sobre el forn de Vallada 7 sous.

A més, el document ens indica que en el terme del castell hi havia molins, sense especificar on es trobaven, ni les rendes que tenien; mentre que en el cas d'Aiacor, els molins existents -una donació de Jaume I al *qâ'id* de Montesa⁶²- i ara de l'Orde, rendien 30 sous; com també que s'havien venut les rendes del castell el 1317 a un any, per 700 sous, l'any 1318 per 1180 sous, i que en l'últim any havien sigut venudes per 1.280 sous.

Així mateix, fa referència a què havien al voltant de 200 hòmens d'armes l'any 1320, mentres en la carta pobla apareixien 120 pobladors⁶³; si bé, podria resultar enganyós aquest increment demogràfic tan important, ja que hem de tindre en compte si totes les famílies eren cristianes, o si entre els dos-cents focs existents l'any 1320 es trobava també població musulmana.

Finalment, l'inventari ens indica que “el papa ha donada e encorporada al dit Orde la església parroquial del dit castell de Muntesa. En axí, que aquella puxa ésser servida per convinent prevere profés del dit Orde. E pot valer de renda cada any M D sous”.

---

⁶² ACA. C., Reg. 9, f. 24v. Document publicat per BURNS, R.I., *Els Fonaments del Regne Croat de València. Rebel·lió i Recuperació, 1257-1263. Diplomatarium II*, Tres i Quatre, València, 1995, doc. 78, pp. 101-102.

⁶³ En realitat, la llista està composta per 139 noms.

2 CONSERVACIÓ DE DRETS I CONCESSIÓ DE FRANQUESES I PRIVILEGIS.

Una notícia de l'inventari de 1320 que resulta de gran interès, ja que denota que en la donació es mantenia la situació anterior, és la que fa referència a què “el dit castell és poblat a fur de València. E los homes d'aquell per atorgament que'l senyor rey los en feu, mentra tenia lo dit castell, són franchs a cert temps de la dita cena e peyta e de monedatge. E ells per aquesta franquesa són tenguts de fer a lur cost e messió lo mur de la vila”⁶⁴.

Poc després, l'any 1321, Jaume II concedia franquícia general a l'orde de Montesa i als hòmens d'aquesta vila, Vallada i la resta de del terme del castell de Montesa, i retenia per a si la meitat del monedatge⁶⁵. Concessió confirmada el 1329 per Alfons IV⁶⁶, el 1336 per Pere IV⁶⁷, qui a més l'any 1382 ordenava el seu fill Joan, governador general dels seus regnes, i als seus oficials, que no exigiren cap classe d'imposts als habitants de Montesa i Vallada, en trobar-se exempts d'aquests, pel privilegi atorgat per Jaume II⁶⁸. Privilegis confirmats pels seus successors⁶⁹.

Així mateix, el 20 de febrer de 1335, veiem que es mantenien les condicions anteriors, ja que els hòmens de Montesa i Vallada es comprometien a realitzar importants obres en el castell de Montesa, i mantenien la l'exempció del pagament de la “*questia, peyta, subsidio et alia exactione*”⁷⁰.

Dos dècades després, fra Pere de Thous, tercer mestre de l'orde de Santa Maria de Montesa, reconeixia novament la franquícia i assenyalava l'obligació dels hòmens de Montesa i Vallada a fer “una barbacana entorn del castell nostre de Muntesa segons que antiguament fon feta en entorn dels orts nostres del dit castell, e aquesta aguets a

---

⁶⁴ AHN. OO.MM. *Montesa*, Llibre 542 C., cfr. DIAZ MANTECA, E., *Op. Cit.*

⁶⁵ JAVIERRE MUR, A.L., *Op. Cit.*, doc. 266, p.193.

⁶⁶ *Ibidem*, doc. 382, p. 227

⁶⁷ *Ibidem*, doc. 415, p.236.

⁶⁸ *Ibidem*, doc. 487, p. 256.

⁶⁹ Arxiu Municipal de Vallada. Caixa s.n., *Carpeta Negra*, sig. 6.1.

⁷⁰ *Ibidem*.

fer de pedra, cals, arena, e argamasa”⁷¹; precisament la referida, aquesta última, el 1335. Però, a causa de les dificultats que presentava l’obra per als veïns d’aquests llocs, i davant la súplica dels mateixos, fra Pere de Thous “vent que la dita obra serie a vosaltres molt costosa a fer de argamaça e hajayts feta e edificada aquella de pedra, arena e cals, e nós nos tingam per pagats e per contents de la dita obra segons ara està feta”⁷². Així mateix, els veïns de Montesa i Vallada indicaven que, “per nós e per tots los nostres successors presents e esdevenidors nos obligam a tenir per totstemps la dita obra en peu e condret, segons la forma e condició que ara és feta edificada sots obligació de nos y de tots los bens de la dita universitat mobles e immobles hon sien haguts e per haver e a perdurable memòria volem que sia feta carta pública”⁷³.

No obstant això, va haver-hi intents per part de l’Orde de no respectar els privilegis i llibertats concedits als pobles que els pertanyien. Aquest fet podem constatar-lo en la suplicació que havien presentat diversos pobles del Maestrat contra l’actuació del mestre de Montesa.

En el regest d’uns dels documents publicats per Carles Rabassa i Carmen Díaz de Rábago en *Documents per a la Història de Vilafamés*, podem llegir que “El papa Benet XIII havia rebut una petició presentada pels pobles de les Coves de Vinromà, Vilanova d’Alcolea, la Salzadella, Alcalà de Xivert, Vinaròs, Càlig, Onda i Vilafamés, del Maestrat de Montesa, queixant-se per l’actuació del mestre de Montesa, fra Berenguer March, i els comanadors i frares del seu convent”⁷⁴.

Li havien exposat que l’orde de Montesa havia incomplert els privilegis concedits pels mestres anteriors i pel rei Joan I; així com que havien sol·licitat al Mestre diverses vegades la finalització dels abusos a través d’una solució que passara per la justícia, en la que quedaren resoltes les controvèrsies entre les parts⁷⁵.

---

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ RABASSA i VAQUER, C.-DÍAZ DE RÁBAGO HERNÁNDEZ, C., *Documents per a la Història de Vilafamés*, Generalitat Valenciana, 1995, p.177. Arxiu Municipal de Vilafamés, Perg. Núm. 17, sig. P-19 (còpia feta en València el 26 de setembre de 1407). El document original està expedit en Marsella, el 15 de març de 1407.

⁷⁵ *Ibidem*.

Continuen indicant els autors que “Davant la negativa del mestre, que no acceptava cap autoritat superior i afirmava ser l’únic senyor del Maestrat, aquests pobles han decidit recórrer a la suprema autoritat del papa. Per presentar-li al pontífex la qüestió des d’un punt de vista que donés peu a la seua intervenció, al·leguen la situació de ruïna en què es troba el patrimoni de l’orde com a conseqüència d’aquests enfrontaments: els càrrecs insoportables que graven les finances dels pobles, a punt de despoblar-se, tant per les despeses judicials com per les fortes contribucions exigides per l’orde, esmentant en concret els 100.000 sous que els pobles hagueren de desembutxacar per redimir alguns drets reials alienats a l’orde (vegeu documents d’abril de 1393), i els 4.000 sous censals carregats sobre els llocs de l’orde.

Davant aquesta situació el papa delega en Berenguer, *episcopus Portuenses, Sancte Romane Ecclesie cardinales Gerundensis vulgariter nuncupatus*, com a jutge comissionat perquè entenga de totes les causes relatives a la suplicació presentada pels pobles esmentats i per qualsevol altres llocs o viles pertanyents a l’orde de Montesa, otorgant-li tot son poder en relació amb aquest afer”⁷⁶.

---

⁷⁶ *Ibidem*.

CAPÍTOL III. LA SEGREGACIÓ DE VALLADA DE LA VILA DE MONTESA.

1. LA PREEMINÈNCIA DE MONTESA.

La situació de Vallada, estava relegada a un segon pla, com indicaven els valladins a mitjans del segle XVI, quan descrivien que en ser el lloc de Vallada en temps antic de poca població per la *poquedat* d'aquell va quedar davall la jurisdicció de Montesa i els seus oficials. Una realitat que podríem constatar poc més de dos anys després de la carta de poblament de Montesa i Vallada, el 19 de gener de 1292, quan Jaume II concedia a Montesa la celebració d'un mercat setmanal cada dilluns⁷⁷, o quan l'any 1308, després de cometre's un crim a Vallada, va acudir a la població Bernat Reixach, justícia de Montesa, avisat del succés per Domingo Martí, lloctinent de justícia de Vallada⁷⁸.

Amb la incorporació a l'orde de Santa Maria de Montesa, es consolidava la situació anterior, i Montesa encara reforçava més la seua posició, en convertir-se en seu de l'orde recentment constituït que podia exercir en el terme del dit castell tota jurisdicció alta i baixa, com ens indica l'inventari dels béns i rendes de l'Orde portat a terme l'any 1320⁷⁹. A més, l'inventari ens oferix una visió de conjunt de la zona, en la qual apreciem la superioritat d'un lloc sobre l'altre en fets com que Montesa disposara d'un forn -hem de recordar que, com indica la carta pobla, en època islàmica n'hi havia més d'un- que feia de cens 20 sous, una taula de la carnisseria que feia 2 morabatins, i l'escrivania de la vila que en feia 1, a més de dos almàsseres d'oli que feien cada una 5 sous, com també sis diners de cens sobre uns banys antics. De Vallada obtenien únicament sobre el forn 7 sous, i sobre l'almàssera 1 morabatí.

D'altra banda, la preeminència de Montesa respecte a Vallada en aquell moment es manifestaria en la mateixa definició que d'aquestes poblacions farien els coetanis. Montesa durant tot el segle XIV aniria alternant la denominació de lloc i de vila,

---

⁷⁷ ACA, C., Reg. 192, f. 70v. Informació confirmada per Ramon J. Pujades i Bataller, Cap de secció d'arxius, a Josep Cerdà i Ballester.

⁷⁸ VENTURA, A., *Op. Cit.*

⁷⁹ AHN. OO.MM. *Montesa*, Llibre 871 C., cfr. DÍAZ MANTECA, E., "Notas para el estudio de los antecedentes históricos de Montesa", *Estudis Castellonencs*, 2, Diputació de Castelló, p. 289.

encara que rebria amb major freqüència la primera accepció fins entrat el segle XV, en el qual consolidaria la denominació de vila, sense que coneguem el moment exacte quan aconseguiria aquesta condició jurídica. Vallada, per la seua banda, en la majoria d'ocasions rebria la denominació de lloc, si bé és cert que durant el segle XIV seria considerada, en alguna ocasió, com a alqueria.

Sobre les denominacions que rep Vallada durant la segona meitat del segle XV, i la primera del s. XVI, en les que alterna les de lloc, universitat, i, fins i tot, vila, ja en època molt pròxima a la segregació, prendrem com a referència per a l'aclariment d'aquestes diverses denominacions el treball ja citat de Francesc Torres, qui ens indica que “A partir del segle XVI, però, el terme universitat passarà a denominar un tipus de municipi amb competències menors que les viles i ciutats, format per un nucli de població de reialenc o senyoria que no tenia la jurisdicció suprema, sinó que tan sols gaudia de la jurisdicció inferior, normalment l'alfonsina, que havia estat concedida a la comunitat de veïns. Açò suposava, en principi, una fórmula legal que permetia una segregació administrativa parcial de molts nuclis de població respecte d'una ciutat o vila, sense necessitat de donar-los la independència plena”⁸⁰.

Respecte a la denominació de lloc, ens diu l'autor que “La confusió entre els conceptes de vila i lloc és total a la documentació valenciana des del segle XIII, com hem dit. Els cristians del nord que arribaven al Regne de València continuaven utilitzant la seua terminologia i denominaven vila el que, posteriorment, hom coneixerà com a lloc. Per tant els conceptes de lloc i vila, en aquesta època, eren sinònims, ja que geogràficament ho eren de fet.

En el segle XIII, la geografia valenciana es trobava plena de nuclis menuts de població semblants a les *villae*, que els mudèjars anomenaven alqueries”⁸¹.

Per a continuar indicant-nos que “nosaltres creiem que la definició que ens en dona Escolano (1878:II, p. 66) és més exacta, ja que, segons aquest autor, el terme alqueria seria sinònim de lloc, que era com s'anomenen al País Valencià els nuclis menuts de població i que són equivalents a les *villae* dels segles XI i XII, però només

---

⁸⁰ TORRES i FAUS, F., *Evolució del mapa municipal valencià*. Simat de la Valldigna, 1999, p. 44.

⁸¹ *Ibidem*, p. 45.

des del punt de vista geogràfic, no del jurídic; en canvi, els cristians anomenaven alqueria o llogaret allò que els musulmans en deien rafal, compost per una sola casa.

En efecte, nosaltres creiem que el terme lloc, en el seu origen, té un significat eminentment geogràfic, que seria el de nucli menut de població, equivalent a l'alqueria musulmana i a l'*aldea* castellana. Escolano, en parlar d'Agullent, diu que universitat “*en este reino [és] punto menos que villa y más que lugar* (1878: II, p. 555). Basant-nos en aquesta definició, creiem que el lloc es pot definir com un nucli de població, originàriament menut, amb una autonomia municipal limitada”⁸².

En el cas que ens ocupa, en la nostra opinió, el canvi en la denominació d'alqueria a lloc, universitat i vila, obeïa fonamentalment a raons demogràfiques. La important caiguda demogràfica observada en la vall durant la segona meitat del segle XIV, que passaria de 200 focs l'any 1320⁸³ -i es mantindria en xifres semblants l'any 1356⁸⁴- a 143 l'any 1385⁸⁵, encara evidenciaria més la *poquedat* de Vallada, que en la dècada dels anys setanta del segle XIV probablement havia tingut més població que l'any 1408, de la mateixa manera que hauria succeït a Montesa. Precisament en aquesta última data, primera ocasió en la qual podem constatar per separat els habitants de cada nucli habitat de la vall, Montesa quasi doblaria a la resta de la població amb 92 focs. Gaixna i Gaixneta sumarien 12 focs, i Vallada tindria 37 famílies⁸⁶.

Aquesta tendència demogràfica començaria a variar en la segona meitat del segle XV. Veiem com l'any 1463 la població de Montesa havia disminuït notablement, mentre la resta de llocs de la vall mantenien en el seu conjunt aproximadament la mateixa població que anys abans. Així, mentre Montesa tenia 77 focs, els altres llocs poblats de la vall estaven habitats per 49 famílies⁸⁷; i seria precisament en aquests moments quan sorgirien els primers conflictes documentats entre Montesa i Vallada a causa de les peticions efectuades pels valladins.

---

⁸² *Ibidem*, pp. 45-46.

⁸³ AHN. OO.MM. *Montesa*, Llibre 871 C.

⁸⁴ ACA. *Mestre Racional*, Sig. 2402.

⁸⁵ ARV. *Mestre Racional*, 10868 bis.

⁸⁶ *Ibidem*, 11780.

⁸⁷ *Ibidem*, 10875.

2. ELS ANTECEDENTS A LA SEGREGACIÓ.

Els veïns i habitants de Vallada havien plantejat davant Lluís Despuig, mestre de l'orde de Santa Maria de Montesa i Sant Jordi d'Alfama, una successió de queixes motivades per allò que consideraven una sèrie d'abusos que s'estaven cometent per part de les autoritats de Montesa, i sol·licitaven del Mestre que proveïra sobre aquelles qüestions. Lluís Despuig, el 5 d'abril de l'any 1469, després d'enumerar les cinc causes sobre les quals s'havien plantejat les controvèrsies entre els hòmens de Montesa i els de Vallada, dictava les provisions que donaren per conclòs el conflicte suscitat entre els habitants d'aquests llocs⁸⁸.

Primerament, els valladins es negaven a participar en les obres i a contribuir en les despeses derivades de l'extracció d'aigua d'un pou pròxim a Montesa, que rebia el nom de la Font Santa, per a conduir-la a la població, ja que entenien que es tractava d'una obra voluntària més que necessària, i encara que es tractara d'una obra d'utilitat, havien d'haver sigut consultats prèviament a la imposició d'aquesta obligació.

En segon lloc, afirmaven que contribuïen en les obres de l'església parroquial de Montesa, així com en les de l'església de Vallada, i ja que els dos nuclis habitats conformaven un mateix terme i ells contribuïen en les obres de Montesa, els veïns i habitants d'aquella havien de participar en les obres realitzades en l'església de Vallada.

Tercerament, els de Vallada plantejaven que com tenien certa controvèrsia amb el rector de l'església parroquial de Montesa sobre la subvenció que l'últim havia de fer en el salari del vicari que servia a l'església de Vallada, les despeses del plet havien de ser cobertes de la peita comuna de la vila i terme de Montesa, a la qual ells contribuïen.

---

⁸⁸ AHN. OO.MM. *Montesa*, Llibre 575 C., ff. 154-163.

En quart lloc, asseveraven que el justícia de Vallada sempre havia portat el bastó que representa la seua dignitat i ofici, tant a Vallada, encara que fóra en presència del justícia de Montesa o del seu lloctinent, com a Montesa.

Cinquenament, negaven l'obligació de donar *posades* al justícia i jurats de Montesa, com afirmaven alguns veïns de l'última població.

Els valladins plantejaven davant el Mestre que proveïra sobre els anteriors conflictes, i sol·licitaven que pogueren conservar els seus drets, i no foren indegudament i injustament exigits ni molestats pels justícia, jurats i Consell de Montesa.

Lluís Despuig, una vegada escoltada la versió del justícia, jurats i prohòmens de Montesa sobre les diferències sorgides, afirmava no poder decidir definitivament sobre aquestes controvèrsies, ja que no disposava del temps suficient per romandre en el castell i vila de Montesa i poder conèixer plenament els drets de les parts. Però, així i tot, com desitjava el final dels conflictes, amb el consell de destacats frares de l'Orde que es trobaven amb ell en el castell de Montesa dictava les següents provisions:

En primer lloc, que els valladins havien de contribuir en la conducció de l'aigua a Montesa, com havia indicat en el seu moment fra Gabriel de Corbera, claver de l'Orde. Així mateix, que podien restar 50 jornals dels que pertocaven en la conducció de l'aigua, per utilitzar-los en les obres de l'església de Vallada, sense demanar res més al consell i veïns de la vila de Montesa. Amb aquesta provisió, el Mestre donava resposta a les dos primeres peticions dels veïns i habitants de Vallada.

En segon lloc, donava la raó als de Vallada en les seues pretensions, en indicar que les despeses derivades del plet que mantenien amb el rector de l'església parroquial de Montesa foren pagades de la peita dels béns mobles de tot el terme, i dictava que açò mateix fóra observat en altres plets que Vallada tinguera amb altres persones. A més, una vegada coneguts els litigis pel claver i sotsclaver, si el plet era just, la defensa d'aquell havia de ser realitzada pel síndic comú de la vila i terme de Montesa.

Tercerament, proveïa que el justícia de la vila de Montesa, que era justícia ordinari per a tot el terme de Montesa, podia exercir el seu ofici plenament en el lloc de Vallada i portar bastó en senyal i demostració del seu ofici. Així mateix, indicava que quan es trobava personalment el justícia de Montesa en el lloc de Vallada, el justícia del dit lloc no podia exercir cap acte d'ofici de justícia, encara que sí podia portar-ne el bastó. Fins i tot, estant junts a Vallada, en el cas que es produïra algun altercat d'importància, les armes que prenguera el justícia de Vallada per a fer cessar la brega devia entregar-les al justícia de Montesa o al seu lloctinent.

Finalment, el Mestre donava orde al justícia de Vallada que no havia de portar el bastó de l'ofici quan es dirigira a la vila de Montesa; ni tampoc quan isquera del dit lloc, horta o límits de Vallada, amb l'excepció que conduïra algun presoner a Montesa.

Són diverses les qüestions que es desprenen del document que hem vist. En primer lloc, que els habitants de Vallada, encara que tot sembla indicar que en cap moment abandonen la idea que les dos poblacions formen part d'una mateixa entitat municipal, sí actuen com una col·lectivitat clarament diferenciada de la de Montesa, i a més mostren total disconformitat amb la manera de procedir dels habitants de la vila veïna. Fins i tot, es queixen al Mestre de ser tractats injustament, i sol·liciten no ser afectats en els seus drets.

El sentiment que arreplega el document sí que és el d'una comunitat que se sent perjudicada per les decisions arbitràries preses pels justícia, jurats i prohòmens de Montesa, que sempre afavoririen, des del punt de vista dels valladins, els interessos de la vila matriu; en tindre els seus oficials jurisdicció superior sobre els mateixos càrrecs que pogueren existir a Vallada, que com hem vist, en algunes ocasions ni tan sols seria consultada en determinades qüestions que afectaven els dos llocs. Precisament, el Mestre incidiria particularment en la superioritat del justícia de Montesa sobre el de Vallada, explicant distintes situacions en les quals quedava clar el paper de cada u d'ells, així com la seua competència i jurisdicció.

Finalment, indicar que si bé la vila de Montesa i el lloc de Vallada, sempre que fem referència a la jurisdicció, conformaven una única entitat municipal i un mateix terme; es confirmaria, com la documentació ens havia indicat anteriorment, que el lloc de Vallada tenia definit un territori vinculat a la població, que el Mestre denominaria com a *límits* de Vallada, i que probablement havia heretat d'època islàmica.

2.1. L'amollonament de 1518.

Amb la finalitat d'atallar les discrepàncies sorgides entre Pere Maça, senyor de la vila de Moixent i del mer i mixt imperi del lloc de la Font de la Figuera, situat dins del terme de Moixent, com també dels justícia, jurats, veïns i habitants de la vila de Montesa i del lloc de Vallada, situat dins del terme de la vila de Montesa, d'una banda; i els justícia, jurats, síndic i universitat de la vila d'Ontinyent de l'altra banda, ocasionades per les discrepàncies sobre la delimitació dels tèmens, es firmaria un compromís entre les parts el 19 d'abril de 1518 davant els notaris Francesc Romeu i Francesc Abril, i serien nomenats “àrbitres, arbitradors, e amigables composidors” Francesc d'Artés, “doctor en cascún dret”, de València, i Juan Boluda, “doctor en lleys”, de Xàtiva, a fi que delimitaren els tèmens d'aquelles poblacions⁸⁹.

Una vegada vistes les escriptures presentades a 20 del mes d'abril per les dos parts en litigi, és a dir, una per part de Pere Maça, senyor de la vila de Moixent, i del justícia i jurats de la vila de Montesa; i l'altra pel síndic de la vila d'Ontinyent, en les quals cada una de les parts defenia els seus propis interessos i exposava el lloc pel qual anaven els mollons i es dividien els tèmens; així com estudiades les respostes fetes mitjançant jurament als capítols de les dites escriptures, vists tots els testimonis, examinats -després de dedicar dos dies a reconèixer personalment el terreny- els llocs pels quals cada una de les parts pretenia que anaven els mollons i participació dels dits tèmens, i consultats els llibres de peita, clams, així com la resta de documentació

---

⁸⁹ ARV. *Clero*, Montesa, Lligall 895, Caixa 2357. També podem trobar una còpia de l'amollonament a l'AMV. Caixa s.n., *Plets i Procés*, “Procés de la universitat de la vila de Vallada contra la universitat de la vila de Montesa”, sig. 1.1.2.3.

presentada per les parts, els jutges àrbitres prenien la seua decisió sobre totes les qüestions en litigi, i la sentència arbitral es publicava a València el 18 de maig de 1518⁹⁰.

Per afectar a Vallada, hem de destacar que la pretensió d'Ontinyent era que la Bassa Roja i el pla d'aquella pertanyien a la dita vila, i que totes les viles en conflicte partien el terme en una creu que estava esculpida en una roca plana que es trobava damunt de la dita Bassa Roja a la part de ponent. La part contrària, que tenia més testimonis al seu favor, assegurava que les viles partien terme en un tossalet situat entre la lloma del Manejador i el tossal de la Figuerola. Davant d'aquesta situació, els jutges sentenciarien que les viles en litigi partien els tèrmenes “en prop dit toçalet que està entre la lloma del dit Manejador e lo dit toçal de la Figuerola e per nos damunt designat e dient e arbitrant axí o pronunciam, sentenciam y declaram en que en lo alt del dit toçalet hon està la dita creu sia posat un bon molló de bona ergamasa per memòria, axí en lo precent com en lo esdevenidor de la partició dels dits termes de les dites viles, lo qual molló senyale e senyalarà lo lloch en lo qual totes les dites tres viles partixen lo terme”⁹¹.

Respecte a la zona en la qual la vila de Montesa -en realitat el territori de Vallada-partia terme amb la vila d'Ontinyent, els jutges van determinar que “vist que del dit molló en lo qual totes les dites tres viles partixen lo terme, la partició dels dits tèrmenes anant com dit és la bolta de llevant va e respon al cabeço del Manejador, e de allí dreita via va e respon la dita partició a una creu que està feta en una pedra prop del camí del Portichol de Vallada damunt lo dit camí la bolta de llevant, e de allí respon e va a un molló de pedres que està més avant, molt avans de aplegar al Rebolcador del Cerbo, com la partició dels dits tèrmenes de Vallada e Ontinyent no passe del dit molló en avant”⁹². Per part de Vallada s'al·legaria que el límit del terme arribava al “Bolcador del Cerbo”, però les declaracions d'alguns “hòmens antichs de Vallada” ratificarien que el terme no anava més enllà del dit molló de pedres, i els jutges àrbitres per a major claredat i especificació, arbitrarien que “totes les vertens, e ombries del dit cabeço de manejador resten e són del terme de Muntesa e Vallada, e

---

⁹⁰ *Ibidem.*

⁹¹ *Ibidem.*

⁹² *Ibidem.*

les solanes deves Ontynient són en lo terme e del terme propi de la vila de Ontynient en los quals llochs damunt designats hon partixen Ontynient, Muntesa e Vallada, sien posats mollons per que se vejen los llochs per hon va la partició dels dits térmens”⁹³.

Així i tot, encara que l'ombria del Manejador, el pla de la Bassa Roja, i la dita bassa pertanyien al terme de Montesa i Vallada, els veïns d'Ontinyent i del seu terme podien entrar lliurement amb els seus bestiar, i els animals podien pasturar en tota l'ombria del Tossal del Manejador, i en tot el pla i replà de la Bassa Roja, així com abeurar els bestiar en la dita bassa, sense que els fóra demandada "calònia alguna ni fetes penyores" pels de Montesa, Vallada, o pels arrendadors de la serra de Montesa.

El 30 de juny, en presència de totes les parts en litigi, obrers de vila -Lluís Vila per Vallada- procedirien a posar un molló de pedra i argamassa en un tossalet que estava entre la lloma del Manejador i el tossal de Figuerola, al costat d'una creu esculpida en una penya plana, i quedava la creu franca a la part de llevant. El molló era triangular, amb una punta cap a llevant que anava dreta a la lloma del Manejador, i designava la divisió i partició de térmens entre les viles d'Ontinyent i Montesa; altra punta cap a ponent, via recta al tossal de la Figuerola, assenyalava la partició i divisió de térmens entre les viles d'Ontinyent i Moixent; i l'altra punta cap a tramuntana, línia recta a la creu que estava damunt de la Bassa Roja cap a ponent, designava la divisió i partició de térmens entre les viles de Moixent i Montesa; i el pla del dit molló estava cap a Ontinyent, i dividia els térmens de totes les viles. A continuació, prosseguirien col·locant els mollons en tots els llocs assenyalats en la sentència arbitral.

Tres dècades després, els valladins farien ús en el procés de segregació d'alguns arguments derivats dels conceptes utilitzats en la sentència arbitral de 1518. En primer lloc, en certes parts del document, com hem vist, es fa clara referència a l'existència d'un terme propi de Vallada, amb uns límits coneguts pels habitants del dit lloc, que a més van testificar precisament perquè podien indicar per on partia terme Vallada amb Ontinyent i Moixent; si bé és cert que en moltes ocasions la sentència arbitral obviava el terme de Vallada i feia referència a la vila de Montesa

---

⁹³ *Ibidem*.

quan designava límits amb les viles de Moixent i Ontinyent, i indicava, a més, que el lloc de Vallada estava dins del terme de la dita vila. Així mateix, en alguna ocasió el document fa referència a la vila de Vallada, i a la universitat del dit lloc.

2.2. El creixement de Vallada.

És molt possible que les reivindicacions dels valladins descansaren sobre el canvi de tendència demogràfica detectat a mitjans del segle XV, i que s'anava accentuant a començament del segle XVI. No podem deixar de costat la caiguda poblacional de Montesa entre 1408 i 1463, davant de l'estancament i posterior creixement de Vallada, que arribaria al seu màxim equilibri amb Montesa l'any 1510, quan tenia 93 famílies, mentres a Vallada trobem també documentats 93 focs⁹⁴; sempre considerant que amb anterioritat a aquella data, i des de l'any 1463, per les pròpies característiques de l'impost del morabatí només podem computar la suma total, i no particularitzada, dels habitants dels dos llocs.

Seria al principi del segle XVI, sens dubte com a conseqüència del creixement demogràfic que s'estava produint a Vallada, quan trobem documentada, allà per l'any 1506, una organització municipal clara, si bé dependent de la vila de Montesa, formada per un justícia, dos jurats, i un mostassaf; organització que respondria a l'auge que amb tota probabilitat estaria prenent la població respecte a èpoques anteriors⁹⁵. Tal vegada per aquesta raó rebria la denominació d'universitat diferenciada de Montesa, reflectint l'apogeu d'un municipi emergent, que gaudiria d'una certa autonomia municipal. Cinc anys més tard, Vallada mantenia un litigi amb Montesa sobre el salari que els oficials de la primera població demandaven, que finalitzava amb la sentència de Bernat Despuig, mestre de l'orde de Montesa, qui declarava que al justícia de Vallada li havien de ser pagats pel treball de tot l'any 25 sous, com el justícia de Montesa n'havia rebut 50; i que els jurats de Vallada havien

---

⁹⁴ ARV. *Reial 514*, Ter. Cens de 1510.

⁹⁵ AMV. Caixa s.n., *Plets i Procés*, "Procés de la universitat de la vila de Vallada contra la universitat de la vila de Montesa", f. 40 v., sig. 1.1.2.3.

de rebre 10 sous cada un, com els de Montesa en prenien 20; així com que els salaris havien de ser pagats del llibre de la peita⁹⁶.

Però seria a les portes de la iniciació del procés de Vallada contra la vila de Montesa, que finalitzaria amb la segregació de Vallada, quan observem una clara posició de força dels valladins, que buscaven amb afany la desvinculació de Montesa, i que ja es trobaven immersos en litigis per aquesta causa en la Reial Audiència.

El 25 de desembre de l'any 1545 Bernat Ferrer, sastre, i habitador del lloc de Vallada havia d'efectuar el seu jurament com a justícia del dit lloc davant l'altar major de l'església parroquial de la vila de Montesa, en presència de fra “Melchior Yvorra, frare del convent e monestir de la Verge Maria del castell de Montesa e regent la sotsclaveria de dita Religió enans de celebrar la missa major qui tenia un llibre misal en ses mans per a pendre lo jurament de justícia”⁹⁷, i en compareixença del notari Bertomeu Navarro, davant de gran multitud de persones; però en compte de jurar el seu ofici, Bernat Ferrer va presentar una cèdula de paper que entregava a Bertomeu Navarro, amb la finalitat de què quedara constància pública i memòria per al futur d'allò que allí estava escrit, i que el notari llegiria amb alta i intel·ligible veu. En el document, Bernat Ferrer exposava que no podia ni havia de jurar que Vallada es trobava “sots terme i jurisdicció de la vila de Montesa”, ja que sobre la qüestió existien litigis pendents en la Reial Audiència. A més, Vallada afirmava que tenia jurisdicció com altres poblacions de la religió de Montesa, i que no estava en terme de la vila de Montesa, sinó que tenia terme propi, “e axí té posades fermes de dret en la Real Audiència perque almenys les dites dos viles estan dins hun mateix terme lo qual terme e viles són de la religió de Montesa.”⁹⁸.

Finalment, el memorial feia referència a què com el regent de sotsclaver li havia manat que jurara com a “justícia de Vallada, terme e jurisdicció de Montesa”, prestaria jurament en la manera en la qual es venia realitzant tradicionalment,

---

⁹⁶ *Ibidem*, ff. 41 v.- 42

⁹⁷ ARV *Protocols*, 1638.

⁹⁸ *Ibidem*.

“emperò ab protest per la dita prestació de jurament no sia causat perjuhí algú a la dita universitat de Vallada”⁹⁹.

Dos dies després, davant la presència de fra Pau Barceló, frare del convent de Montesa i regent de la sotsclaveria, Pere Çamora, síndic i procurador de la vila de Montesa, amb l'assistència de Bernat Ferrer, justícia del lloc de Vallada, va presentar un memorial davant Bertomeu Navarro amb la finalitat de què també quedara constància pública per a èpoques futures d'allò que allí estava escrit. El text que arreplegava els plantejaments de la vila de Montesa, en tot contraris al memorial presentat per Bernat Ferrer dos dies abans, incidia en la falsedat de totes les afirmacions exposades pel justícia de Vallada, i buscava que els drets de la vila de Montesa es mantingueren fora de perill, fonamentalment la supremacia d'aquella sobre el lloc de Vallada. La situació era ja insostenible, i les pretensions segregacionistes dels valladins no tindrien marxa arrere.

---

⁹⁹ *Ibidem*.

3. ELS FACTORS QUE AFAVORIRIEN LES SEGREGACIONS MUNICIPALS: UN ESTAT DE LA QÜESTIÓ.

Durant el segle XVI i primera meitat del XVII es van produir nombroses segregacions municipals amb moltes característiques en comú; tant en terres de reialenc¹⁰⁰, com en llocs de senyoriu, com expliquen els investigadors que han abordat aquesta qüestió i que bé en amplis estudis, bé en monografies locals, després d'analitzar molts dels processos de segregació que es van portar a terme en aquesta època, han apuntat les diverses raons que provocarien que molts llocs passaren a convertir-se en nous municipis.

Francesc Torres, en el seu treball *Evolució del mapa municipal valencià* –obra d'obligada consulta per a conèixer l'evolució del municipi valencià des de la conquesta cristiana de les terres valencianes fins als nostres dies- assenyala els diferents factors que es repeteixen en moltes de les segregacions municipals -no donant-se necessàriament la coincidència de tots ells en cada u dels processos de segregació que donarien pas a la creació dels nous municipis-, i destaca que "hi intervenen diversos factors, que expliquen els desitjos d'independència de les comunitats locals. La llunyania del nucli principal on es troba la casa de la vila o la sala, on es reuneix la cort de justícia i el consell municipal; l'existència de barreres geogràfiques; el creiximent demogràfic i econòmic; la formació d'oligarquies locals; la creació d'una vicaria o una parròquia; etc., són factors a tenir en compte. De fet, en les peticions de segregació municipal, hi trobem una sèrie de greuges que es repeteixen sovint"¹⁰¹.

En diversos estudis locals podem trobar els factors exposats per Francesc Torres com a origen de les pretensions segregacionistes dels habitants d'aquelles poblacions que sol·licitarien la seua autonomia municipal.

---

¹⁰⁰ Sobre aquesta qüestió, BERNABÉ GIL, D., "Universidades y villas. Notas sobre el proceso de segregación municipal en el realengo valenciano (siglos XVI y XVII), *Anales de la Universidad de Alicante*, nº 6-7, 1986-87, pp. 11-38.

¹⁰¹ TORRES i FAUS, F., *Op. Cit.*, p. 75.

3.1. L'autonomia municipal de Vinaròs i de Benicarló.

Vallada no seria la primera població pertanyent a l'orde de Santa Maria de Montesa que hauria estat immersa en aquesta situació. Vinaròs i Benicarló s'independitzarien de Peníscola l'any 1359, per a perdre posteriorment esta condició en no poder afrontar el pagament dels censos establerts¹⁰².

Martí de Viciana exposa en la seua Crònica que “*El castillo e villa de Peníscola e sus dos alcarías de Benigaslón e Vinalaroz vinieron en poder y dominio del maestre de Montesa. E passados algunos años, el reverendísimo fray Pedro de Tous Maestre de Montesa, considerando que por quanto Benigasló y Vinalaroz, entonces eran ya pueblos de muchos vecinos e que cada día ivan de aumento que, por ende merescían ser desmembrados de la subjección de Peníscola, como lo hizo, y les dio término cierto e mandó que fuesse amojonado el término, asignado e eregidas horcas e otras insignias jurisdiccionales. Y les concedió toda jurisdicción, con mero e mixto imperio*”¹⁰³.

Com veiem, els motius que apunta Viciana com a justificació de la segregació d'aquests dos llocs seria coincident, no sols amb el cas de Vallada, sinó amb les característiques generals de les segregacions que es van produir fonamentalment dos segles després. Una vegada més, si seguim la informació aportada per Viciana, el creixement demogràfic en seria la causa primera que possibilitaria els passos posteriors.

El cas de Peníscola, Benicarló i Vinaròs, ha sigut estudiat a fons per Enric Guinot¹⁰⁴, qui apunta que “és justament per aquesta via, la del creixement demogràfic d'allò que era qualificat de dues aldees, pel seu desenvolupament

---

¹⁰² GUINOT RODRÍGUEZ, E., *Feudalismo en expansión en el norte valenciano*. Diputació de Castelló, 1986, pp. 290-291.

¹⁰³ VICIANA, M., *Op. Cit.*, pp. 162-163.

¹⁰⁴ GUINOT RODRÍGUEZ, E., “La lluita per la creació dels Municipis Medievals al Maestrat. El cas de Peníscola, Benicarló i Vinaròs.”, *1r Congrés d'Història del Maestrat*, Vinaròs, 1985, pp. 181-195.

econòmic i social, la raó per la qual començaren els enfrontaments entre Benicarló i Vinaròs d'una banda i Peníscola d'altra al llarg de tot el s. XIV especialment, amb una problemàtica diferent al segle XV i època moderna.”¹⁰⁵. Així mateix, l'autor ens indica que un dels motius que provocava les dissensions entre Peníscola i les poblacions de Benicarló i Vinaròs era que el justícia i jurats de Peníscola decidien sobre qüestions que afectaven les tres poblacions i efectuaven determinades despeses que repercutien posteriorment a tots, sense haver consultat en cap moment a les altres parts afectades; i malgrat que es va aconseguir posar un límit a la situació, no s'eradicaria; amb la qual cosa els conflictes prompte ressorgien.

Les autoritats locals de Benicarló i Vinaròs, a més de discrepar de la forma en la qual actuaven els càrrecs municipals de la vila matriu en assumptes econòmics, es negaven “a pagar els càrrecs municipals de Peníscola i a contribuir a les despeses de qualsevol tipus que foren fetes sense haver-lis consultat abans, inclús dient que les obres a la Cort del Justícia les pagara el senyor, que era competència seva, a més a més de negar-se a acceptar el que les ordenacions i costums de Peníscola afectaren a les dues viles doncs elles ja tenien els seus ordenaments propis, inclús aprovats per la senyoria.”¹⁰⁶.

Els enfrontaments no quedarien resolts amb les diferents sentències que se succeïrien en el temps, i amb la incorporació d'aquestes poblacions a l'orde de Montesa l'any 1319 s'heretaria la situació anterior.

La primera vegada que Benicarló va sol·licitar la separació de Peníscola va ser l'any 1334; petició que va ser rebutjada per l'Orde. No obstant, 25 anys després, Pere de Thous acceptava la nova demanda de les dos poblacions i el dia 19 de gener de 1359 els atorgava jurisdicció criminal, i declarava la separació de tèmens.

Guinot apunta com a raó fonamental per al canvi d'actitud senyorial, la situació econòmica que estaria patint l'Orde en aquells moments, a la qual li vindria molt bé ingressar les importants quantitats que pagarien les dos viles anualment per tindre la jurisdicció, que serien, en el cas de Vinaròs 1.020 sous, i en el de Benicarló 2.380

---

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 184.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 186.

sous, una quantitat molt superior a la primera motivada per la població més elevada que vivia en l'última vila.

Així i tot, Vinaròs, quatre anys després, sol·licitava al Mestre tornar a la situació anterior, ja que era incapaç de afrontar la renda anual que havia de pagar a l'Orde. El 5 de maig de 1366, Benicarló també efectuava la mateixa petició.

Com ens indica l'autor, “Després de molts conflictes al llarg de la primera meitat del segle XIV entre Peñíscola d'una part i els dos llocs de l'altra, finalment en 1359 el Mestre de Montesa acordà separar els dos termes del de la vila a canvi d'uns censos anuals considerables. No es tracta de la creació dels municipis respectius, car aquests ja existeixen des del segle XIII, tenen les seues autoritats pròpies, fins i tot un terme particular definit, sent bàsicament el que aconseguen ara el dret de què el seu Justícia respectiu exercisca les funcions de la jurisdicció criminal tal com són regulades pel fur de València i el costum general del repart de competències entre les viles i els llocs en el sistema municipal medieval valencià.”¹⁰⁷ .

Luis García-Guijarro Ramos comenta que l'any 1311¹⁰⁸ va ser la data de la disputa més antiga de la qual tenim constància en el conflicte entre aquestes poblacions, mentre Guinot ens remet a 1305¹⁰⁹, per a afegir el primer autor que “*Peñíscola pretendía la obediencia de Vinaroz y Benicarló a sus costumbres y a los ordenamientos de los jurados, y contribución conjunta en los pagos debidos al rey, en los vecinales y en todo tipo de exacciones. El término propio delimitado en las cartas de población eximía a los habitantes de las antiguas alquerías, según su propia argumentación, de todo sometimiento a Peñíscola, salvo en causas criminales. A mediados de siglo, 1359 concretamente, el maestro Pedro de Tous establece un nuevo jalón en la progresiva independencia de los dos lugares al*

---

¹⁰⁷ GUINOT RODRÍGUEZ, E., *El Llibre de Privilegis de Peñíscola, Vinaròs i Benicarló*. Ajuntament de Vinaròs, 1991, p.59.

¹⁰⁸ GARCIA-GUIJARRO RAMOS, L., *Datos para el estudio de la renta feudal maestral de la Orden de Montesa en el siglo XV*. Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València, 1978, p.44. L'autor cita per a oferir la notícia Joan Maria Borràs Jarque, *Història de Vinaròs*, Tortosa, 1929-1931, t. I, pp. 49-50.

¹⁰⁹ GUINOT RODRÍGUEZ, E. “La lluita per la creació dels Municipis Medievals al Maestrat. El cas de Peñíscola, Benicarló i Vinaròs”, *1r Congrés d'Història del Maestrat*, Vinaròs, 1985, p. 185.

*concederles la jurisdicción propia con mero y mixto imperio a cambio de 1.020 sueldos anuales*¹¹⁰.

En el cas de Vallada, la població estava obligada a afrontar un cens anual, si bé que d'una quantitat menor, que ascendia a cinc-cents sous pagadors per la concessió de la jurisdicció civil i criminal, “que’s poden quitar per preu de quatreçentes lliures”¹¹¹. Cada 14 de setembre, data en la qual havia sigut atorgada l’any 1547 la jurisdicció civil i criminal a la vila de Vallada, la població pagava les vint-i-cinc lliures corresponents.

3.2. Un segle de segregacions municipals.

Com hem vist abans, serien diversos els factors que afavoririen les nombroses segregacions municipals produïdes en el segle XVI, bé en terres de reialenc o de senyoriu. Així i tot, voldríem destacar que el cas de Vallada va ser molt primerenc respecte a la majoria de les segregacions que es van produir en el Cinc-cents, ja que va tindre lloc en la primera meitat del segle, quan com ens indica Vicent Terol, “Al llarg del període que comprén el darrer quart del segle XVI i la primera meitat del XVII, es concentren bona part dels processos d’emancipació protagonitzats per moltes poblacions de l’antic Regne de València que ara s’independitzaran de les viles de les quals formaven part”¹¹².

No obstant això, pocs anys abans que Vallada obtinguera la segregació, La Jana, Canet, i Càlig, també poblacions de l'Orde, havien sigut erigides en viles pel mestre Francesc Llançol de Romaní. Per privilegi i concessió atorgats pel mestre Arnau de Soler a la vila de Sant Mateu l'any 1326, el justícia d'aquesta vila podia exercir jurisdicció criminal en els llocs de Canet, Xert, Rossell, la Barcella, el Molinar, La

---

¹¹⁰ GARCIA-GUIJARRO, L., *Op. Cit.*, p. 44.

¹¹¹ AMV. Caixa s.n., *Llibre de Peita de 1576*, sig.2.4.1.

¹¹² TEROL i REIG, V., El desig de ser: el llarg i complex procés de segregació del Palomar de la vila d’Albaida, dins del completíssim treball de SOLER, A.-TEROL, V., *El Palomar. On es troben la séquia i el camí*, Caixa d’Estalvis d’Ontinyent, Ontinyent, 1996, p. 267. Vicent Terol, quan analitza en el seu estudi la segregació del Palomar, recopila bona part de les segregacions municipals valencianes durant el període foral, i busca els paral·lelismes entre la desmembració del Palomar i els casos de Muro i de Quatretonda.

Jana, el Carrascal i Càlig¹¹³. L'any 1360, Pere de Thous, en relació al privilegi concedit a Sant Mateu, pronunciava una sentència en la qual es detallava a totes les parts implicades les competències que tenien, i la manera d'exercir-ne la jurisdicció¹¹⁴.

La Jana, Canet i Càlig passarien l'any 1540 de ser llocs a convertir-se en viles; amb una població superior a Vallada, i unes característiques comunes: un creixement demogràfic assolit en els anys previs a ser erigides en viles, una bona situació econòmica, i l'existència de famílies destacades i influents que es consideraven perfectament qualificades per a governar el seu municipi amb “*toda jurisdicción, alta y baja, mero y mixto imperio, uso y ejercicio de aquélla*”¹¹⁵, i que sens dubte anhelaven la nova situació; famílies poderoses en l'àmbit local que Viciània definiria com a “*gente honrada y rica*”.

Martí de Viciània ens indica que la Jana tenia 220 cases de veïns, i que “*Esta villa solía ser lugar summetido en la jurisdicción criminal a la villa de Sant Matheo, y porque andava en grande aumento y está poblada de muchas gentes ricas y honradas, el reverendíssimo don Francisco Lansol, maestro de Montesa, erigió el lugar de la Jana en villa, dándole toda jurisdicción alta y baja, mero y mixto imperio, uso y ejercicio de aquélla, según que las otras villas de este reyno lo han y tienen*”¹¹⁶. Destaca de l'agricultura que “*El término de esta villa es muy fructífero y plantado de muchos árboles de azeitunos, de higueras, de algarrovos, y de mucho viñedo. El fruto de los quales es muy bueno*”¹¹⁷. De Càlig, ens diu que tenia 200 cases de veïns, “*en los quales ay gente honrada y rica*”¹¹⁸. Així mateix, afirma l'autor que “*como lo reverendíssimo don Francisco Lansol, maestro de Montesa, consideró la población de Càlig e el acrescentamiento de los vezinos de ella, quiso honrar y decorarla e assí la erigió en villa, concediéndole toda jurisdicción, alta y baxa, mero y mixto imperio*”¹¹⁹. De la seua economia, ens indica que “*También ay muchas casas*

---

¹¹³ AHN. OO.MM. *Montesa*, Llibre 542 C. Document publicat per DIAZ MANTECA, E., *El “Libro de Poblaciones y Privilegios” de la Orden de Santa María de Montesa (1234- 1426)*. Diputació de Castelló, 1987, pp. 339-341.

¹¹⁴ *Ibidem*, pp. 342-344.

¹¹⁵ VICIANA, M., *Op. Cit.*, p. 154.

¹¹⁶ *Ibidem*.

¹¹⁷ *Ibidem*.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 155.

¹¹⁹ *Ibidem*.

*y officinas de oficiales que hazen arcabuzes y escopetas y todo género de erramientas para cortar, que por ser muy subtiles en el officio y bien afamados en la tierra, provehen toda la comarca de sus obras*¹²⁰, així com que el terme de la vila és molt fructífer.

Finalment, de Canet exposa que “*Esta villa está de mucho aumento de vezinos, según parece por los muchos nuevos edificios de ella. Y así al presente ay en ella dozientas quarenta casas de vezinos, en los quales hay muchos honrados y ricos. E, por ende el reverendissimo don Francisco Lançol, maestre de Montesa, erigió el lugar de Canet en villa, dándole toda jurisdicción, con mero y mixto imperi.*”¹²¹, i de l’economia que “*Los fructos que se cojen en el término de Canet: son, pan, vino, ganados y colmenas, y de todo en abundancia.*”¹²².

Tornant al cas que ens ocupa, hem de dir que Vallada no seria l’única població de la comarca que obtindria la segregació durant aquell segle. La Font de la Figuera, que l’any 1518 formava part del terme de Moixent, “la qual Font de la Figuera és dins lo terme de Moixent”¹²³, continuaria mantenint aquella situació fins a la segona meitat del segle, ja que segons apunta José Mª Ros, rep per primera vegada en document públic la denominació de vila l’any 1558¹²⁴, i es desvincularia de la veïna Moixent en la segona meitat de centuria; però els factors que provocarien aquesta situació serien molt diferents als viscuts per Montesa i Vallada uns anys abans.

Encara que també en terres de senyoriu, si bé que en aquest cas laic, la Font de la Figuera es desvinculava de Moixent per quedar cada població en distint senyoriu. José Mª Ros puntualitza que en l’any 1574 “*se separaron esta villa y la de Mogente, para figurar cada una en distinto señorío*”¹²⁵, per a passar a detallar seguidament que

“Después de varios incidentes se vino a una transacción por las partes litigantes, y se dividieron los estados de la casa de Maza que hasta entonces había poseído y administrado dicha Francisca de Mendoza, del modo siguiente:

---

¹²⁰ *Ibidem.*

¹²¹ *Ibidem*, p. 156

¹²² *Ibidem.*

¹²³ ARV. *Clero*, Montesa, Lligall 895, Caixa 2357.

¹²⁴ ROS BIOSCA, J.M., *Historia de Fuente la Higuera*, Centro de Cultura Valenciana, Imp. de Blas S. Bellver, 1921, p. 130.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 131.

A D. Juan Maza de Callosa, las villas de Mogente, Novelda y castillo de la Muela, como bienes vinculados.

Y los demás, como bienes libres, se dividieron entre el marqués de Terranova y la duquesa de Pastrana.

Quedando Fuente la Higuera del marqués de Terranova.”¹²⁶.

Però, aquesta no seria la causa més comuna als llocs que aconseguirien la desitjada independència de la vila matriu. Els anhels segregacionistes de les poblacions que sol·licitarien millorar la seua condició municipal a finals del segle XVI i principis del segle XVII probablement no serien nous, però tampoc excessivament antics, ja que les condicions existents en èpoques anteriors no havien afavorit plantejaments semblants.

El creixement demogràfic i econòmic d'aquest període, provocaria, sens dubte, un important augment en l'autoestima dels habitants de molts llocs que, lluny de considerar-se dependents de les poblacions a les quals estaven subjectes, entenien que era el moment idoni per sol·licitar la segregació municipal.

Com indica David Bernabé, *“Puede sospecharse que los deseos de emancipación y de erigirse en municipios autónomos por parte de estas comunidades permanecieron en muchos casos latentes, especialmente cuando la favorable evolución demográfica, económica, u otros factores de diversa índole, alentaron las ansias de autogobierno”¹²⁷*

Només per posar alguns exemples, dels molts que es van produir en terres valencianes durant aquell període i els quals trobem perfectament documentats en les diferents obres que estudien aquesta qüestió, observem que a la veïna Vall d'Albaida, i tan sols en vint anys, cinc poblacions obtingueren la segregació municipal. L'Olleria aconseguia ser universitat l'any 1583 i vila reial el 1588, i es desmembrava de Xàtiva¹²⁸; Quatretonda passava a ser universitat el 1584, i vila el 1587, amb la qual cosa quedava desvinculada de Llutxent¹²⁹; Agullent es segregava d'Ontinyent el

---

¹²⁶ *Ibidem*, p. 137.

¹²⁷ BERNABÉ GIL, D., *Op.Cit.*, p. 14.

¹²⁸ RAMÍREZ ALEDÓN, G., *L'Olleria, Vila Reial. Aproximació a la seua història*. L'Olleria, 1989.

¹²⁹ BENAVENT, R., *Privilegi reial de la vila de Quatretonda del 1587*. Ajuntament de Quatretonda, 1987.

1585¹³⁰; Benigànim obtenia el privilegi de vila reial en 1602, i deixava de dependre de Xàtiva¹³¹; i El Palomar se separava d'Albaida l'any 1603¹³².

En el cas de Quatretonda, entre les causes que propiciarien el desmembrament de la població respecte de Llutxent, Rafael Benavent destaca que el creixement demogràfic viscut per aquest lloc, contràriament al discret augment d'habitants de Llutxent, aniria acompanyat “d’una expansió econòmica lligada a l’aparició d’una oligarquia urbana que controlarà els càrrecs municipals i voldrà deslligar-los de la dependència de Llutxent”¹³³. Afig l'autor que altres factors “que propiciaren aquestes segregacions foren les fortes sumes que representaven per als senyors o monarca sempre necessitats de metàl·lic, el pagament d’aquests privilegis”¹³⁴, per a concloure destacant que “el fet fonamental seria l’esquarterament d’una estructura creada arran de la repoblació centrada en la creació de viles jeràrquicament superiors de les quals depenien altres alqueries i caserius”¹³⁵. Resulta molt interessant l’última observació de Rafael Benavent, ja que ens situa en un moment històric en el qual en diversos llocs del regne de València s'està produint, com indica l'autor, "una reestructuració profunda del règim municipal format arran de la conquesta cristiana"¹³⁶.

L’augment demogràfic, i el creixement econòmic, serien les causes fonamentals, i en major mesura coincidents a tots els llocs que demandarien la segregació a les viles de les quals depenien; encara que –com ens detallen diversos autors- també existiren altres factors propis a considerar en cada cas. La voluntat de tindre un protagonisme com a conseqüència del grau de confiança adquirit en les pròpies possibilitats, producte del creixement experimentat, explicaria l’important nombre de segregacions municipals que es produirien en aquest període.

---

¹³⁰ ALBIOL VIDAL, S., “Consideracions històrico-jurídiques al privilegi de 1585, pel que Agullent es separà d’Ontinyent”; CASANOVA E., “Real privilegi de desmembració d’Agullent d’Ontinyent. Otorgat per Felipe II en 1585”. En *Agullent: 1585-1985. IV Centenari de la segregació jurídica d’Agullent d’Ontinyent*, Caixa d’Estalvis d’Ontinyent, Ontinyent, 1985, pp. 25-30 i 11-17, respectivament.

¹³¹ SOLER, A., *Benigànim, vila reial. 1602-2002. IV Centenari del Reial Privilegi*. Ajuntament de Benigànim, 2002.

¹³² TEROL i REIG, V. *Op. cit.*

¹³³ BENAVENT, R., *Op. cit.*, p. 73.

¹³⁴ *Ibidem*, p. 74

¹³⁵ *Ibidem*.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 73.

4. LES CAUSES QUE MOTIVARIEN ELS DESITJOS SEGREGACIONISTES DELS VALLADINS.

Les causes que motivarien els anhels segregacionistes dels valladins no diferirien massa de les existents en els casos anteriorment exposats. En un clarificador document –hui desaparegut- datat el 12 de desembre de l'any 1543 i dirigit al mestre de Montesa, que vam poder consultar a l'antiga Casa de la Vila, i del qual conservem còpia¹³⁷, els valladins exposaven de manera clara i ordenada els motius que justificaven els seus desitjos segregacionistes.

En primer lloc exposaven que en ser Vallada en temps antics lloc de poca població i importància va quedar davall la jurisdicció de la vila de Montesa i dels seus oficials, els quals van exercir autoritat sobre els valladins. Però aquesta situació havia canviat en els últims temps, ja que Vallada havia crescut en tan gran nombre de cases i de veïns que havia sobrepassat a la veïna Montesa: es van aconseguir les cent cinquanta cases i n'augmentava dia a dia la població.

L'augment demogràfic era, una vegada més, un sòlid argument que trobava justificació en el canvi clar de tendència detectat ja a finals del segle XV i començament del XVI, encara que sofrira canvis puntuals, ja que mentres en el cens de l'any 1510 trobem la mateixa població en els dos llocs - 93 focs a Montesa i 93 a Vallada-¹³⁸, i l'any 1535 Montesa amb 132 famílies superara clarament Vallada, que en tenia 95¹³⁹, l'any 1547, data coincident amb la segregació, es produïa una tendència contrària, amb 145 famílies a Vallada davant de les 134 amb les quals disposava Montesa en aquell moment¹⁴⁰; la major diferència a favor de Vallada que s'hauria conegut fins aquella època, i que sens dubte donaria molta força a les pretensions segregacionistes dels valladins.

---

¹³⁷ *Éssent lo lloch de Vallada en temps*. Els documents originals, els quals formaven part del procés de segregació de Vallada, tal vegada s'extraviarien en el trasllat de la documentació des de l'antiga Casa de la Vila a l'actual Ajuntament.

¹³⁸ ARV.Reial 514, Ter. Cens de 1510.

¹³⁹ ARV. *Mestre Racional*, 10888.

¹⁴⁰ *Ibidem*, 10890.

Però no sols seria el creixement demogràfic el motiu que provocaria la nova situació que aconseguirien els valladins quatre anys després. El mateix document citat anteriorment, ens indica que en aquell moment a Vallada es comerciava “molt de forments y altres mercaderies”. Conseqüentment, l'important creixement demogràfic que hem vist, aniria acompanyat d'un fort creixement econòmic, i les dos causes explicarien la força amb la qual els valladins manifestarien les pròpies pretensions, ja que com apunta Francesc Torres, “El creixement demogràfic i econòmic explica també que molts llocs inclosos en els termes generals de les ciutats, viles i baronies valencianes, es trobaven sociològicament preparats per a demanar la independència. Evidentment, els avantatges que el veïnat obtenia de la segregació, sobretot les famílies més importants, són un altre element a tenir en compte. Aquestes famílies més influents són les que es convertirien en el nou grup dirigent de la universitat o vila.”¹⁴¹.

Martí de Vicianà, ratificava l'existència a Vallada de famílies riques “*tiene mucho acrescentamiento y está poblada de gente honrada y rica*”¹⁴², que serien, sens dubte, les primeres interessades a obtenir el desmembrament respecte de Montesa, dirigir el nou municipi i administrar-ne els recursos. Però a més efectuava una descripció dels tèrmins de Montesa i Vallada pocs anys després de la segregació en la qual detallava la riquesa de la zona: “*Son términos de muchas labranças, y plantados de muchos árboles y en ellos se cogen trigos, cevadas y otros frutos, y de los árboles más de quatro mil libras de seda y quarenta cinco mil arrobas de azeite, y cient cincuenta mil arrovas de garrovas, y mucha grana por los montes, y miel y cera, mucha y muy buena por tener buenos pastos de flores para las abejas.*”¹⁴³, i elogiava les característiques de la població: “*La villa de Vallada es lugar assentado en llano y edificado de buenas y hermosas calles y de grandes edificios de casas; y passa el camino real por dentro de la villa*”¹⁴⁴.

---

¹⁴¹ TORRES i FAUS, F., *Op. cit.*, p. 78.

¹⁴² VICIANA, M., *Op. Cit.*, p. 141.

¹⁴³ *Ibidem.*

¹⁴⁴ *Ibidem.*

En definitiva, Viciana ens oferia la descripció d'una població pròspera, que havia obtingut merescudament la segregació de Montesa, i que estava poblada per gent honrada i rica.

Una altra raó lligada a l'anterior pel greu perjudici que aquest fet provocava en el comerç, i d'importància suficient en ell mateix en la vida quotidiana de Vallada, era la de no haver-hi oficials que exerciren la jurisdicció criminal ni civil, sinó tan sols en la quantitat de 25 sous, ja que en algunes ocasions, com ens indiquen els valladins de l'època en les reivindicacions adduïdes, es produïen conflictes de certa importància, i la falta d'oficials que tingueren jurisdicció criminal provocava, en moltes situacions, la fugida dels delinqüents sense ser castigats pels seus delictes, amb el lògic descrèdit que adquiria la població entre els viatgers que transitaven pel camí reial¹⁴⁵. A més, en les causes civils produïdes entre els veïns de Vallada que superaven els vint-i-cinc sous, les parts havien d'anar a Montesa amb la consegüent pèrdua de jornals de les persones en litigi.

En definitiva, per als valladins suposava un gran descrèdit que la població mancara d'oficials que tingueren jurisdicció criminal i civil, amb tots els efectes negatius que aquesta situació podia provocar en les rendes del lloc, i consegüentment en les de l'Orde, ja que, com argumentaven, els comerciants se n'anaven per altres camins en saber que a Vallada no hi havia qui administrara justícia.

Una vegada presentats els arguments segregacionistes, els valladins sol·licitaven desmembrar el lloc de Vallada de la vila de Montesa i dels seus oficials, i que el nou municipi passara a tindre oficials propis que exerciren tota jurisdicció civil i criminal, amb la súplica al mestre Llançol de Romaní perquè fóra rebuda una sumària informació de testimonis “ab injuctió del síndich de la dita vila de Montesa a effecte de provar les coses desusdites de la gran població que ha augmentat lo dit lloch de Vallada y del dit dany y perjudici que reb lo dit lloch y los emoluments de la Senyoria y drets en no tenir jurisdicció lo dit lloch ni oficials en aquell que administren”¹⁴⁶. Possiblement els desitjos segregacionistes dels valladins haurien començat temps

---

¹⁴⁵ *Éssent lo lloch de Vallada en temps...* Documentació desapareguda.

¹⁴⁶ *Ibidem*.

arrere, però es tracta del primer document que coneixem, que mostra la total convicció dels valladins d'independitzar-se de Montesa.

Amb la petició de Vallada al mestre de Montesa s'iniciaven una sèrie de litigis, els quals desembocarien finalment en el procés de segregació que donaria lloc a l'erecció de Vallada en vila l'any 1547, i a l'assignació de terme propi el 1548.

4.1. Els impulsors de la segregació.

Com hem vist, el creixement demogràfic de Vallada durant la primera meitat del segle XVI seria considerable, especialment entre 1535 i 1547, any l'últim en què el lloc de Vallada va obtenir la segregació respecte de la vila de Montesa i quedava erigit en vila.

Així i tot, encara que crida l'atenció que de les 94 persones que apareixen en la llista nominal dels caps de família de Vallada relacionats en l'impost del morabatí de l'any 1535, desset eren novençans¹⁴⁷, ens inclinem a pensar que, a més d'aquest creixement ocasionat pels nous naixements succeïts en les primeres dècades del segle, hauria de ser considerat com un factor important a l'hora de valorar el creixement de Vallada durant aquell període l'arribada a la població de persones vingudes d'altres llocs, com podem observar en el primer llibre de peita conservat en l'Arxiu Municipal de Vallada, que data de mitjans del segle XVI¹⁴⁸, i on trobem molts cognoms nous dels quals no tenim constància que hagueren estat vinculats a la zona en èpoques anteriors. Com tampoc no podem oblidar la presència de determinades famílies en les dos poblacions, precisament per l'especial vinculació entre els dos llocs; un fet que afavoriria que en determinats moments, alguns membres de la família es desplaçaren a la població veïna si les circumstàncies així ho demandaven.

---

¹⁴⁷ ARV. *Mestre Racional*, 10888.

¹⁴⁸ AMV. Caixa s.n., *Llibre de Peita C. 1548*, sig. 2.4.1.

Si a aquest important creixement poblacional, li afegim el bon moment econòmic que vivia Vallada en aquell moment, com indica la documentació coetània i exposa Martí de Viciano, s'estaven produint les condicions idònies perquè els valladins, i especialment les famílies més importants –persones “savies e de gentil juhí, riques, opulents”¹⁴⁹- se sentiren perfectament capacitades per a governar la població sense cap dependència de la veïna Montesa.

La vinculació de les famílies importants de la població al govern municipal queda perfectament constatada, si ens fixem en les persones que ocupaven els diferents càrrecs municipals, tant en els anys previs com en els immediatament posteriors a la segregació; i quasi totes elles, si bé amb algunes excepcions, tenien en comú posseir bones cases i moltes terres. Són així constants les repeticions dels cognoms, i inclús de les persones, per a ocupar diferents càrrecs municipals en un període de temps relativament curt. Jaume Cirugeda, Mateu Sancho, Onofre Juan, fill de Miquel, Jaume Climent, Pere Vila, Martí Selva, fill de Joan, Joan Gramatge, Berenguer Vila, Sebastià Vila, Pere Ferrero, Martí Molçós, Pere Ferrero, Pere Tahenga, Miquel Ferrero, Ponç Vila, Pere Alcover, fill de Bertomeu, Bertomeu Alcover, fill de Bertomeu, Romeu Grinyana, Pere Montagut, Joan Ros, Pere Perales, Esteve d'Espanya, Miquel Perales, Bertomeu Esparsa, fill de Bertomeu, i Joan Vila, fill de Pere, eren “*omnes proceres vicini veteres et habitatores dicti loci de Vallada*” en l'any 1539¹⁵⁰.

El mateix any, Pere Selva era lloctinent de justícia de Vallada, i Joan Ridaure junt a Bernat Ferrer, jurats. Un any abans havia sigut justícia del lloc de Vallada Gracià Alcover¹⁵¹, el notari que pocs anys després ocuparia l'escribania de la Cort de la vila de Vallada, i que posseïa una magnífica vivenda situada a la plaça, al carrer que puja a l'església, la qual seria adquirida per l'orde de Montesa l'any 1579 per a establir-hi l'Abadia¹⁵².

---

¹⁴⁹ AMV. Caixa s.n., *Plets i Procés*, “Procés de la universitat de la vila de Vallada contra la universitat de la vila de Montesa”, f. 3v., sig. 1.1.2.3.

¹⁵⁰ AMV. Documentació desapareguda.

¹⁵¹ ARV. *Protocols*, 1631.

¹⁵² AMV. Caixa s.n., *Llibre de Peita de 1576*, f. 21v., sig. 2.4.1.

Només per enumerar alguns exemples, podem observar que els justícies dels anys previs a la segregació es trobaven entre els personatges més significatius de la població, si prenem com a punt de referència la situació econòmica de la qual gaudien. A més, tots ells també havien exercit, o exercirien amb posterioritat altres càrrecs municipals. El mestre Bernat Ferrer, sastre, qui seria justícia l'any 1545¹⁵³, tenia una bona casa situada al costat de l'església, que afrontava amb dos carrers i amb el camí reial¹⁵⁴; Pere Selva, fill de Cristòfol, mercader¹⁵⁵, seria justícia el 1546¹⁵⁶, i vivia en una molt bona casa que confrontava amb la plaça de la vila, i per tant també amb el camí reial¹⁵⁷. Baltasar Vila, lloctinent de justícia aquell mateix any, i que exerciria el càrrec de justícia el 1549, a més de posseir moltes terres tenia una bona casa a l'entrada de la població des de Xàtiva, al costat del camí reial i molt pròxima a la plaça¹⁵⁸. L'any 1547, el primer justícia de la vila de Vallada, una vegada s'havia produït la segregació, va ser Sebastià Vila¹⁵⁹; veí del mercader Berenguer Vila, un altre dels personatges acabats de la població, i del ja citat Pere Selva, fill de Cristòfol. Sebastià Vila tenia moltes terres, dos bones cases -una amb almàssera-, situades una enfront de l'altra en l'actual carrer Sant Vicent, en aquells anys un dels millors de la població i molt pròxim a la plaça; i a més, posseïa en domini útil els dos molins fariners existents en el terme de Vallada¹⁶⁰.

---

¹⁵³ ARV. *Protocols*, 1638.

¹⁵⁴ AMV. Caixa s.n., *Llibre de Peita C. 1548*, f. 128v., sig. 2.4.1.

¹⁵⁵ Arxiu Parroquial de Vallada. 1.1. 1533-1593. *Llibre de Baptismes*, sense foliar, sig. 1.

¹⁵⁶ AMV. Caixa s.n., *Carpeta Negra*, sig. 6.1., *Jurament del justícia*.

¹⁵⁷ AMV. Caixa s.n., *Llibre de Peita C. 1548*, f. 155v., sig. 2.4.1.

¹⁵⁸ *Ibidem*.

¹⁵⁹ AMV. Caixa s.n., *El justícia*, any 1547, sig. 1.1.2.1.

¹⁶⁰ AMV. Caixa s.n., *Llibre de Peita C. 1548*, ff. 166v-167., sig. 2.4.1.

5. ELS PROCESSOS ANTERIORS A L'ANY 1546.

La primera ocasió en la qual tenim constància que Vallada sol·licitava la segregació respecte de la vila de Montesa va ser, com hem vist, el 12 de desembre de l'any 1543. En el document, els valladins, després de presentar nombrosos arguments favorables a la segregació, suplicaven al Mestre el desmembrament de Vallada de la vila de Montesa.

Prèviament a què Jaume Gascó i Jeroni Arrufat, “doctors en cascun dret, jutges àrbitres per via de dret i justícia en totes les causes mogudes e movedores entre les parts”, foren designats àrbitres en aquesta causa, existint un acte de compromís firmat per les dos parts i amb exprés consentiment i voluntat del Mestre, rebut pel notari Sebastià Camacho¹⁶¹, es produïrien diversos processos, dels quals en coneixem un davant fra Melcior Carbonell, regent de sotsclaver de l'orde de Montesa, amb escriptura presentada per Jaume Vallés, notari síndic de Vallada, a 18 de setembre de 1544¹⁶²; i en tenim notícia d'altres dos seguits en la Reial Audiència, un de *petitori*, amb una escriptura de 12 de novembre de 1544 posada per Jaume Vallés¹⁶³, i l'altre de *possessori*, amb dos escriptures, la primera posada per Felip Martí, notari síndic de la vila de Montesa, a 15 de desembre de 1544, i la segona posada per Jaume Vallés a 19 de desembre del mateix any¹⁶⁴.

Dos anys després, el 30 de març de 1546, amb l'escriptura per via de memorial presentada als jutges àrbitres per part de Pere Goçalbes, en nom de síndic i procurador del lloc de Vallada, podem dir que començava de manera definitiva el procés de segregació de Vallada respecte de la vila de Montesa¹⁶⁵. Posteriorment,

---

¹⁶¹ AMV. Caixa s.n., *Plets i Procés*, “Procés de la universitat de la vila de Vallada contra la universitat de la vila de Montesa”, f. 11, Sign. 1.1.2.3.

¹⁶² *Ibidem*, ff.10-10v.

¹⁶³ *Ibidem*, f. 10v.

¹⁶⁴ *Ibidem*.

¹⁶⁵ *Ibidem*, f. 2.

Pere Aràndiga, síndic i procurador de Montesa, el 9 d'abril del mateix any aportava una escriptura en la qual quedaven establits els arguments d'aquella¹⁶⁶.

Els diferents processos, iniciats en l'àmbit jurisdiccional senyorial i continuats en la Reial Audiència, van ser resolts definitivament dos anys després. Ara bé, caldria examinar les raons que podrien haver motivat que la causa passara a la Reial Audiència. Es tracta, sens dubte, d'una situació un tant complexa, ja que l'Orde tenia a Montesa i a Vallada plena jurisdicció i, per consegüent, en un principi corresponia al Mestre jutjar-la; important a més, perquè una sentència favorable als interessos de Vallada suposava la creació d'un nou municipi, independent de la veïna Montesa, amb totes les conseqüències derivades de la nova situació.

En la legislació foral podem observar que els vassalls del mestre de Montesa no podien "per vies de fermes de dret, ni recursos traure les causes de la conexença del Mestre: sino en cas de "fadiga de justícia", per no pendres dit mestre, o sos oficials Assessor, apres de haver demanat correctio per algun greuge, o injuria: porque com no puguen apellar, que es remey ordinari, molt menys poden recórrer, que es remey extra ordinari"¹⁶⁷.

En qualsevol cas, i llevat que haguera existit "fadiga de justícia"¹⁶⁸ -fet que no ens sorprendria per la delicada situació d'interinitat que estava vivint l'orde de Montesa en aquell moment-, i que la causa haguera passat a la Reial Audiència com a conseqüència de la iniciativa dels valladins, que buscarien en una instància judicial superior una major atenció a les seues pretensions, resulta evident que, en qualsevol circumstància, el pas donat pels valladins s'hauria produït perquè en l'àmbit jurisdiccional de l'Orde no haurien obtingut els resultats desitjats. També és cert que la situació en la qual estava immersa l'orde de Montesa en aquell moment, tal vegada no era la idònia per a resoldre una qüestió que comportava conseqüències tan importants.

---

¹⁶⁶ *Ibidem*, f. 6.

¹⁶⁷ TARAÇONA, P.J., *Instituciones dels Furs y Privilegis del Regne de Valencia eo sumari e reportori de aquells*, València, 1580, reproduït en facsimil per Del Sénia al Segura, València, 1976, p. 233. El subratllat és nostre.

¹⁶⁸ COROMINES, J., *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes, 1991, 5ª Edició, Vol. III, pp. 911-914. Podem llegir: "es tracta del fadigar "cansar i entretenir amb refusos o dilacions" del dret civil català".

5.1. La situació interna de l'orde de Montesa.

Com vérem en el seu moment, el 12 de desembre de l'any 1543 els valladins van sol·licitar a fra Francesc Llançol de Romaní la segregació de Vallada de la vila de Montesa; però probablement, la mort del Mestre el 12 de març de 1544 -pocs mesos després de la iniciativa-, condicionaria la resolució de la causa des dels seus inicis. No obstant això, el 18 de setembre del mateix any, el notari Jaume Vallés, síndic de Vallada, presentava una escriptura a fra Melcior Carbonell, regent de sotsclaver de l'orde de Montesa, que incidia en els desitjos segregacionistes dels valladins.

L'Orde, en aquells moments quedava en una situació molt delicada. Com ens indica Teresa Canet, “*En la primitiva estructura interna de Montesa ocupaba el primer puesto del escalafón jerárquico el maestro, en quien residía toda la jurisdicción y potestad. Le seguía el comendador mayor, a quien competía asumir la jurisdicción del maestro en ausencia, impedimento o muerte del mismo. El tercer puesto lo ocupaba el clavero, encargado de la custodia de la fortaleza de Montesa y de la recaudación y distribución de las rentas de la orden. Los comendadores administraban las distintas preceptorías o encomiendas de la orden*”¹⁶⁹.

Després de la mort de fra Francesc Llançol de Romaní, i mentres no fóra elegit un nou Mestre, era al comanador major a qui, com hem vist, “*competía asumir la jurisdicción del maestro*”¹⁷⁰; però la situació de l'Orde era d'una gran divisió interna. Samper ens diu que la Comanda Major havia sigut donada a fra Pere Lluís Galcerán de Borja -fill del duc de Gandia, i germà d'Enric de Borja, que havia sigut comanador major de l'Orde- el 22 de gener de 1540, quan només tenia dotze anys d'edat, i que per aquella raó el mestre Llançol nomenaria a fra Francesc Conca amb la finalitat que cuidara dels béns de fra Pere Lluís Galcerán de Borja; fill del duc de Gandia. Així mateix, durant la seua minoria d'edat, i per nomenament de Llançol, seria Pardo

---

¹⁶⁹ CANET APARISI, T., *La Audiencia valenciana en la época foral moderna*, Edicions Alfons el Magnànim, IVEI, Diputació de València, 1986, p. 163. Pensem que en el cas de Montesa i Vallada la figura del sotsclaver seria equiparable a la del comanador de les distintes comandes.

¹⁷⁰ *Ibidem*.

de la Casta, comanador de Benicarló i Vinaròs, qui exerciria el càrrec de comanador major¹⁷¹.

Com hem vist, la figura del comanador major era la segona en importància dins de l'estructura jeràrquica de l'Orde; i, com indica Josep Martí Ferrando, la “*encomienda mayor suponía un gran prestigio, y su posesión, como ya se ha indicado, resultó motivo de grandes tensiones*”¹⁷².

Uns anys abans de la designació de Pere Lluís Galcerán de Borja com a comanador major de l'Orde, el seu germà Enric havia ocupat aquesta dignitat després d'importants disputes. El problema s'havia iniciat quan el comanador major de l'Orde va voler fer coadjutor de la seua Comanda el seu nebot fra Lluís Jofre. Gràcies a la intervenció de l'emperador i a les gestions del Mestre es va aconseguir que el comanador no concedira la dignitat al seu nebot, però fra Bernat Despuig no va poder evitar que en renunciara a la Comanda en mans del Papa. A continuació, el pontífex Pau III amb butlla donada a Roma a 8 d'abril de 1535 donaria la Comanda Major a fra Enric de Borja, mentres el Mestre, després de tindre coneixement de la renunciació del comanador major, havia concedit aquesta dignitat a fra Francesc Llançol de Romaní, claver de l'Orde, qui en va prendre possessió¹⁷³.

Josep Martí destaca que “*En la elección de comendador mayor de la Orden hubo grandes enfrentamientos entre los principales candidatos: frey Enrique de Borja y Aragón, hijo de los duques de Gandía, y frey Francesc LLansol de Romaní. La dura pugna por el control de la Orden acabaría por provocar la intervención del virrey, ya que fue evocada la Real Audiencia*”¹⁷⁴; i ens indica que “*en los conflictos desatados por el control del Maestrazgo se pone de manifiesto cómo las grandes familias valencianas rivalizan por la ocupación de los altos cargos. En este sentido cabe destacar la casa de Gandía que presentó candidatos a los diversos cónclaves. El poder real, en sus diversas instancias, desde el emperador hasta el virrey,*

---

¹⁷¹ SAMPER y GORDEJUELA, H., *Montesa Ilustrada. Origen, fundación, principios, institutos, casos, progressos, jurisdicción, derechos, privilegios, preeminencias, dignidades, oficios, beneficios, heroes y varones ilustres de la Real, Ynclita, y Nobilísima Religión Militar de N.S. Santa Maria de Montesa, y San George de Alfama*, Gerónimo Vilagrassa, València, 1669, Volum II, pp. 547-548.

¹⁷² MARTÍ FERRANDO, J., *Instituciones y Sociedad Valencianas en el Imperio de Carlos V*, Generalitat Valenciana, 2002, p. 96.

¹⁷³ SAMPER, *Op. Cit.*, pp. 539-540.

¹⁷⁴ MARTÍ FERRANDO, *Op. Cit.*, p. 96.

*mantuvo su tradicional apoyo a los sucesivos candidatos de Gandía, para lo que puso a su disposición incluso la maquinaria de la Real Audiencia*¹⁷⁵.

Després de la mort del mestre fra Bernat Despuig, davant de la complexa situació provocada per l'enfrontament entre les dos parts, i que la causa es trobava encara pendent en la Reial Audiència, l'Orde va determinar “*que ninguno de los dos tenia Derecho al Gobierno de la Orden en Sede Vacante*”¹⁷⁶ i va nomenar el cavaller més ancià, fra Lluís Pelegrí d'Aragó, perquè governara l'Orde, qui el mateix dia de la seua designació va convocar capítol per a l'elecció del Mestre. Els vocals van anar a capítol el 17 de juliol de 1537, i van elegir a fra Francesc Llançol de Romaní com a nou Mestre, qui el mateix dia de la seua elecció va donar la Comanda Major a fra Enric de Borja¹⁷⁷.

Després de la mort de Francesc Llançol de Romaní, la convocatòria per a l'elecció del futur Mestre va ser assenyalada per al dissabte 5 d'abril de 1544, però es va produir novament una forta divisió interna de l'Orde; i mentre uns consideraven fra Guerau Bou, claver de l'Orde, millor candidat, altres s'inclinaven per fra Pere Lluís Galcerán de Borja. En un capítol que va començar a les 6 del matí i va acabar a les 12 de la nit -com indica Samper- no seria elegit un Mestre, sinó dos, ja que dels 48 cavallers i clergues que van votar, 25 van elegir a Guerau Bou, i 21 a Pere Lluís Galcerán. Els altres dos que quedaven per a completar els 48, eren els electes¹⁷⁸.

A l'endemà de les eleccions, que seria el diumenge 26 d'abril, els elegits enviarien els seus procuradors a Roma amb la finalitat que el Papa decidira sobre aquest assumpte. Samper ens indica que es va arribar a tan gran confusió motivada per la divisió interna que suportava l'Orde, que el virrei va ordenar a la Reial Audiència que dictaminara allò que s'havia de fer en justícia. La Reial Audiència resoldria que el govern de l'Orde pertanyia al comanador major, i per la seua minoria d'edat, com havia ordenat en el seu moment Llançol de Romaní, a Pardo de la Casta¹⁷⁹.

---

¹⁷⁵ *Ibidem*.

¹⁷⁶ SAMPER, *Op. Cit.*, p. 543.

¹⁷⁷ *Ibidem*.

¹⁷⁸ *Ibidem*, pp. 548-549.

¹⁷⁹ *Ibidem*, p. 549.

Si seguim Samper, el pontífex no dictaminaria en aquesta causa, i el 19 de setembre de 1545 fra Guerau Bou renunciaria a les seues pretensions, i quedaria com a mestre Galcerán de Borja¹⁸⁰. El papa Pau III, que segons Josep Martí Ferrando al maig d'aquell any havia pres partit pels Borja¹⁸¹, i per consegüent havia dictaminat en aquesta qüestió, per butlla donada en Perusa el 19 de setembre de 1545 determinaria que si quedava vacant aquesta dignitat, “*por muerte, dexacion, o, privación*”¹⁸² de fra Pere Lluís Galcerán de Borja, devia ocupar-la fra Guerau Bou; si bé, la gràcia concedida al claver tenia molt poques possibilitats de convertir-se en realitat per l’avançada edat de Bou i la joventut del Mestre.

Mentrestant, els litigis entre Montesa i Vallada estaven pendents en la Reial Audiència, tribunal suprem del regne i institució que en aquell moment també es trobava immersa en una situació d'interinitat motivada per la visita de Pedro de La Gasca¹⁸³.

5.2. La interinitat de la Reial Audiència.

En les Corts Generals convocades per Carles V en Montsó l'any 1542, els braços del regne van aconseguir que l'emperador permetera que s'investigara el treball dels oficials públics¹⁸⁴, i com a conseqüència d'això, el funcionament de les institucions; una fiscalització que també va arribar als magistrats de l'Audiència valenciana. Com indica Teresa Canet, “*concluidas las Cortes celebradas en Monzón en 1542, el Emperador dio luz verde a una amplia fiscalización de la gestión de oficiales e instituciones reales y municipales. Se trataba de una operación de largo alcance,*

---

¹⁸⁰ *Ibidem*, p. 550.

¹⁸¹ MARTÍ FERRANDO, *Op. Cit.*, p. 100.

¹⁸² SAMPER, *Op. Cit.*, p. 550.

¹⁸³ CANET APARISI, T., “La justicia del Emperador: la refundación carolina de la Audiencia Valenciana”, *Actes del Congreso Internacional Carlos V y la quiebra del humanismo político en Europa (1530-1558)*, Madrid, 2000, pp. 173-197; Idem, “Juzgar a los jueces. El sistema de Visitas a la Audiencia en la Valencia de Carlos V”, *Sardegna, Spagna e Stati italiani nell'età di Carlo V*, Roma, 2001, pp. 307-334; HAMPE MARTINEZ, T., *Don Pedro de la Gasca 1493-1567. Su obra política en España y América*. Fondo Editorial de la Pontificia Universidad Católica de Perú, Lima, 1989.

¹⁸⁴ CANET APARISI, T., “La justicia del Emperador: la refundación carolina de la Audiencia Valenciana”, *Actes del Congreso Internacional Carlos V y la quiebra del humanismo político en Europa (1530-1558)*, Madrid, 2000, p. 175.

trasladada en principio a todos los territorios peninsulares de la Corona de Aragón. De ahí que entre los meses de octubre y noviembre de 1542 y mayo de 1543 se expidieran nombramientos para los visitadores reales de Valencia (Pedro de La Gasca), Aragón (Fernando de Loazes, obispo de Lérida) y Cataluña (Miguel Puig, obispo de Elna)”¹⁸⁵.

El llicenciat Pedro de La Gasca, va ser qui va visitar l'Audiència valenciana entre els anys 1543 i 1545. Era un clergue castellà, a qui el cardenal Tavera -arquebisbe primat de Toledo, i nomenat Inquisidor General l'any 1539- havia designat a finals de l'any 1540 com a membre del Consell de la Inquisició¹⁸⁶; i que l'any 1541 ja havia sigut enviat a València per a dirimir un complex cas de judaisme promogut en el tribunal de València, que no podia haver sigut resolt per les persones anteriorment enviades per la institució inquisitorial a l'efecte¹⁸⁷.

La Gasca havia d'investigar la possible parcialitat dels magistrats de l'Audiència, així com la prevaricació o el suborn, i en el cas que s'estigueren produint, havien de ser eradicades. També els delictes “*derivados del incumplimiento de las obligaciones orgánicas y, en especial, la de guardar el secreto del acuerdo preocupaban de una manera especial*”¹⁸⁸. Es tractava, d'aquesta manera, de controlar una magistratura que des d'aquell moment sabia que estaria constantment vigilada; i es pretenia, en definitiva, una bona administració de la justícia.

La Visita realitzada per La Gasca a l'Audiència entre els anys 1543 i 1545 suposaria la suspensió cautelar dels visitats durant tot el període de temps que duraren les investigacions¹⁸⁹. No obstant això, i amb la finalitat que la justícia continuara funcionant amb total diligència, el visitador va organitzar un sistema de torns que permetia el funcionament d'uns tribunals, mentres se'n visitaven altres;

---

¹⁸⁵ CANET APARISI, T., “Juzgar a los jueces. El sistema de Visitas a la Audiencia en la Valencia de Carlos V”, *Sardegna, Spagna e Stati italiani nell'età di Carlo V*, Roma, 2001, p. 307.

¹⁸⁶ HAMPE MARTÍNEZ, T., *Don Pedro de La Gasca 1493-1567. Su obra política en España y América*. Fondo Editorial de la Pontificia Universidad Católica de Perú, Lima, 1989, p. 39.

¹⁸⁷ CANET APARISI, T., “La justicia del Emperador: la refundación carolina de la Audiencia Valenciana”, p. 176.

¹⁸⁸ *Ibidem*, p. 180.

¹⁸⁹ *Ibidem*, p. 179.

mesura que podia anar acompanyada del nomenament de suplents que realitzaren el treball dels substituïts provisionalment¹⁹⁰.

La situació d'interinitat de l'Audiència, i sempre en base a la informació que hem pogut consultar, podria haver condicionat l'evolució del procés.

En primer lloc, perquè una sentència favorable als interessos dels valladins suposava la creació d'un nou municipi, segregat de Montesa; a més es tractava d'un conflicte suscitat entre dos poblacions que pertanyien a una orde militar que en el moment del trasllat de la causa a la Reial Audiència es trobava immersa en una forta disputa interna per a l'elecció d'un Mestre nou, després de la mort de fra Francesc Llançol de Romaní. Si a tot açò afegim que els jutges que estaven impartint justícia en l'Audiència eren els substituïts dels investigats per La Gasca, la qüestió encara es complicava més, ja que no era una causa de fàcil resolució, sinó que al contrari, es tractava d'una qüestió de gran rellevància i de conseqüències importants. A més, una sentència en un o un altre sentit podria haver enemistat el tribunal amb el futur mestre de l'orde de Montesa, en un moment de conflictes importants entre nobles.

En qualsevol cas, l'arbitratge va ser una bona solució, i encara que no sabem amb seguretat si s'arribaria a aquest desenllaç per indicació de la Reial Audiència –on la causa estava pendent de resolució–, per iniciativa del propi fra Pere Lluís Galcerán de Borja, qui voldria reprendre el control de la situació per part de l'Orde, o com a resultat d'un acord entre Montesa i Vallada, que podrien haver buscat una solució menys onerosa per a evitar part de les despeses importants que aquests litigis ocasionaven, és ben cert que Jaume Gascó i Jeroni Arrufat van ser elegits per aquestes poblacions com a jutges àrbitres; com ho és també, que el jove fra Pere Lluís Galcerán de Borja, acabat de nomenar mestre de l'orde de Montesa, després de la sentència dels jutges àrbitres designats a l'efecte, i constantment assessorat per rellevants juristes, concediria a Vallada la segregació respecte de la veïna Montesa; sense que això haguera significat, com més endavant podrem observar, que la Reial Audiència quedara al marge del procés.

---

¹⁹⁰ *Ibidem*, p. 178.

6. EL PROCÉS DAVANT JAUME GASCÓ I JERONI ARRUFAT.

En la sèrie de *Plets i Processos* de l'Arxiu Municipal de Vallada es conserva una còpia del procés de segregació de Vallada respecte de la vila de Montesa, que comença el 30 de març de 1546, i en el qual actuen com a jutges àrbitres Jeroni Arrufat, qui uns anys més tard va ser magistrat de la Reial Audiència¹⁹¹, i Jaume Gascó, lletrat oriünd de Castelló que havia efectuat els seus estudis en la Universitat de Lleida¹⁹². El procés, que està dividit en diverses parts, comença amb les escriptures de Montesa i de Vallada posicionant-se en el conflicte, i continua amb un resum de la situació dels diferents plets suscitats anteriorment entre les dos poblacions amb motiu de l'interés de Vallada a obtindre el desmembrament respecte de Montesa. La primera part conclou amb la decisió dels jutges sobre el mode en què a partir d'aquell moment havia de desenrotllar-se el procés, i amb les diferents aportacions documentals de les parts. En segon lloc trobem una recopilació important de documents, tant medievals com dels anys anteriors a l'inici del procés.

Aquest llarg recorregut documental no sols arreplega notícies relatives a la relació dels dos llocs entre sí, sinó que també ens proporciona abundant informació sobre la vinculació de Montesa i Vallada amb l'Orde, i amb els diferents reis de la Corona. Finalment, la documentació oferix una àmplia relació de testimonis de Vallada, Montesa, Ontinyent, Moixent i Énguera.

Les dos poblacions van incorporar abundant documentació, i van presentar nombrosos testimonis que ratificaven els arguments de cada una de les parts, amb la qual cosa, la informació proporcionada pel procés era molt interessant en allò que fa referència a la vida municipal de Montesa i de Vallada, als topònims que emmarcaven l'antic terme de Vallada, a la relació d'aquestes poblacions amb l'orde de Montesa, o a alguns aspectes de la vida quotidiana en la vall. En altres moltes

---

¹⁹¹ CANET APARISI, T., "Juzgar a los jueces. El sistema de Visitas a la Audiencia en la Valencia de Carlos V", *Sardegna, Spagna, e Stati italiani nell'età di Carlo V*, Roma, 2001, p. 325.

¹⁹² *Ibidem*, p. 311.

ocasions, en canvi, resulta parcial, i poc fiable, en respondre als interessos de les parts en litigi.

En últim lloc, indicar que el document consta de 328 fol. in fol. (21 Quaderns), i resta incomplet. Està escrit en lletra humanística, redactat en valencià i llatí, i es troba en mal estat de conservació, fet pel qual, és de lectura molt difícil en algunes ocasions.

6.1. L'inici del procés.

El 30 de març de 1546, Pere Goçalbes, síndic de Vallada, exposava per via de memorial tota una successió d'arguments que abonaven la posició dels valladins en el procés. Així, després de fer referència a les causes que mantenien les dos poblacions en la Reial Audiència, reiteraven els arguments que ja havien plantejat en aquells processos.

En primer lloc, els valladins explicaven que els oficials de Montesa no tenien cap superioritat sobre els oficials de Vallada, ja que els últims exercien tota jurisdicció i eren elegits cada any pels jurats i consellers de Vallada en la vespra de “Sent Thomàs segons antigament és observat en dita vila y en les altres viles y llocs de la dita Religió”¹⁹³. A més, apuntaven que els oficials de Montesa no sols no tenien jurisdicció a Vallada, sinó que tampoc no la tenien a Montesa, ja que tota jurisdicció civil i criminal, mer i mixt imperi pertanyia a l'Orde i al Mestre, i les dos poblacions es trobaven subjectes a la religió de Montesa. Així mateix, defenien que el justícia, jurats, i oficials de la vila de Vallada elegits cada any no prestaven obediència ni jurament als oficials de Montesa, sinó que eren habilitats pel Mestre, “lloctinents, sotsclavers, e delegats per aquells y en poder d'aquells presten los juraments de be haver-se y llealment en los dits officis”¹⁹⁴.

---

¹⁹³ AMV. Caixa s.n., *Plets i Procés*, “Procés de la universitat de la vila de Vallada contra la universitat de la vila de Montesa”, f. 2v., sig. 1.1.2.3.

¹⁹⁴ *Ibidem*, f. 3v.

Un altre argument, que a més era molt freqüent en altres casos de segregacions municipals era el de la distància existent entre el lloc que buscava desmembrar-se de la vila matriu i la vila mateixa, que en aquest cas era d'una llegua, i que els redactors del document encara van voler recalcar amb major èmfasi, en definir-la com “una gran llegua”.

El factor demogràfic i l'interés dels prohòmens locals per accedir al govern del municipi també quedava de manifest en la redacció del document, el qual destacava d'una banda el fort creixement de la població –“hi ha tant augmentat, que en aquell hi ha pus de cent cinquanta cases”¹⁹⁵-, i d'altra banda, la capacitat dels habitants de Vallada per a la bona administració de la justícia i el bon regiment de la vila, la qual tenia el seu propi Consell format amb els consellers i els oficials necessaris per al bon govern. A més, destacaven que per temps immemorial els oficials, amb consentiment i voluntat dels mestres, havien exercit cada u segons el seu ofici, com succeïa en altres viles i llocs de l'Orde.

De fet, contràriament als arguments que exposava l'escriptura presentada el 1543, en la qual s'indicava que els oficials de Vallada mancaven dels recursos suficients per a poder administrar justícia, i això creava greus perjuís per a la població, en el present memorial de 1546 els valladins exposaven que podien exercir justícia tant en causes civils com en criminals, rebien paus entre els que havien renyit, prohibien portar armes, i duïen a terme altres procediments de justícia. A més, els oficials de la vila i el Consell feien establiments i ordinacions.

Si aquests arguments responien a la realitat, encara que és cert que els valladins no tenien atorgada jurisdicció pròpia, tal vegada actuarien en els anys previs a la segregació com un municipi amb moltes competències, i amb un important creixement demogràfic que la posava per davant de Montesa en aquell moment.

L'any 1543, el mestre de Montesa autoritzava, si bé de forma extraordinària, que la persona elegida com a mostassaf de Vallada jurara el seu càrrec a l'església d'aquesta població, i indicava en el seu escrit que havia de jurar en mans i poder de

---

¹⁹⁵ *Ibidem*.

Tomàs Selva, jurat de la dita vila, “en lloch nostre e per nos reba lo dit jurament del mustaçaff.”¹⁹⁶. Onofre Joan juraria el càrrec el dia de sant Miquel a l'església de Vallada mentre se celebrava la missa major, poc abans dels evangelis.

Com veiem, en els anys anteriors a la segregació, i en determinats moments, els valladins actuaven amb total autonomia dels oficials de Montesa, i rebien per part del Mestre no sols la denominació de vila, sinó la sensació d'actuar, encara que fóra com indicava el Mestre, “per esta vegada tan solament”, com un municipi propi i diferenciat de Montesa.

Un altre dels punts exposats en el memorial va ser que Vallada no estava dins del terme de la vila de Montesa, i que aquesta no tindria jurisdicció a Vallada. La raó era, sempre seguint el plantejament dels valladins, que els oficials de Montesa no sols no tenien cap jurisdicció a Vallada i el seu terme, sinó que tampoc no la tenien a Montesa, ja que no constava per privilegis ni concessions atorgades pels mestres anteriors haver permés eixa potestat, i si alguna jurisdicció havien exercit a Montesa no era perquè tingueren l'autoritat, sinó tan sols per la benignitat dels mestres predecessors.

Finalment, els valladins suplicaven, atenent “lo augment del dit poble, per que justícia sia administrada y llevar los litigants de vexació y despeses”¹⁹⁷, que foren ateses les seues pretensions i condemnada la part contrària en les despeses.

Pere Aràndiga, síndic i procurador de la vila de Montesa, en l'escriptura presentada el 9 d'abril del mateix any argumentava que ni el procés de “petitori”, ni el de “possessori” es trobaven en tal situació que sobre aquells es poguera donar sentència, ja que diverses escriptures presentades en els processos no havien sigut respostes per les parts en litigi, ni tampoc rebuts testimonis.

Els jutges, una vegada estudiada la situació anterior a l'inici del procés, així com les escriptures presentades per Vallada el 30 de març de l'any 1546, i per Montesa el

---

¹⁹⁶ AMV. Caixa s.n., *Carpeta Negra*, sig. 6.1. *Jurament del mostassaf*.

¹⁹⁷ AMV. Caixa s.n., *Plets i Procés*, “Procés de la universitat de la vila de Vallada contra la universitat de la vila de Montesa”, f. 5., sig. 1.1.2.3.

9 d'abril del mateix any, i atenent les pretensions de Montesa que, hem de recordar, sol·licitava que no podia haver-hi sentència, ja que no s'havien respost les preguntes plantejades en les escriptures presentades anteriorment, ni rebuts testimonis sobre els capítols de les dites escriptures, decidien que per a evitar majors despeses a les dos poblacions, “se proveheix et declara que les dites causes e qüestions mogudes e movedores entre les dites universitats se hagen de tratar e tracten de huy en avant sumarie et de plano sine strepitu et figura judicis”¹⁹⁸; es posaren i s'al·legaren les pretensions per via de memorial.

Així mateix, indicaven que constava que el justícia, jurats i prohòmens de Montesa havien respost les preguntes plantejades per Jaume Vallés el 18 de setembre, i el 12 de novembre de 1544, però no ho havien fet a les presentades el 19 de desembre del mateix any. De la mateixa manera, el justícia, jurats, i prohòmens de Vallada, tampoc no havien respost l'escriptura posada a 15 de desembre de 1544.

Finalment, proveïen i declaraven que els justícia, jurats i prohòmens de Vallada havien de respondre sobre els articles de l'escriptura presentada per Felip Martí el 15 de desembre de 1544, així com el justícia, jurats, i prohòmens de la vila de Montesa ho havien de fer sobre els capítols de l'escriptura posada per Jaume Vallés a 19 de desembre del mateix any¹⁹⁹.

6.2. Els arguments de Montesa i Vallada.

Al llarg de tot el procés, Montesa mantindria que el lloc de Vallada estava constituït dins del terme d'aquella vila, i mancava, per tant, de terme propi. I açò quedava demostrat en no existir cap molló entre les dos poblacions, i com a conseqüència d'això era Montesa la que partia terme amb Moixent, Ontinyent i Énguera. A més, com Vallada es trobava situada molt abans d'arribar al terme de Moixent, estava clar que formava part del terme de la vila de Montesa.

---

¹⁹⁸ *Ibidem*, ff. 11v- 12.

¹⁹⁹ *Ibidem*, f. 10 i ss.

Aquest era un argument fonamental per a demostrar la superioritat de Montesa respecte de Vallada, al qual acompanyava l'afirmació que els oficials de Vallada estaven subordinats als de Montesa, i d'aquesta manera el lloc de Vallada es trobava davall la jurisdicció del justícia, jurats i altres oficials de Montesa.

Prosseguia l'argumentació favorable a les tesis de Montesa amb la indicació que el justícia d'aquella població des de temps immemorial exercia la jurisdicció civil i criminal a Vallada, tant si es trobava present en el dit lloc, com si estava en la vila de Montesa; i si bé era certa l'existència de justícia, jurats i mostassaf en el lloc de Vallada, aquells estaven subordinats als oficials de la vila de Montesa. A més, el justícia de Vallada no exercia la jurisdicció criminal, ni tampoc la civil, amb l'excepció d'aquelles causes que no excediren la suma de 25 sous.

La vila de Montesa aportaria molta documentació històrica, que n'avalava els arguments. Així, no sols presentaria còpies de diversa documentació, tant de diferents monarques com de l'orde de Montesa, sinó que també mostraria abundants documents en els quals els mateixos oficials de Vallada reconeixien que el dit lloc estava constituït dins del terme de la vila de Montesa, i es trobava davall la jurisdicció de la vila veïna.

La idea de la subordinació dels oficials de Vallada als de Montesa seria contínuament reiterada en la documentació, ja que aquesta qüestió i la de la inexistència d'un terme propi del lloc de Vallada, que estaria constituït dins del terme de Montesa, serien els arguments fonamentals de Montesa a l'hora de defensar la situació existent fins aquell moment. Per això, remarcarien aquests arguments amb exemples clars, com quan el justícia, jurats i mostassaf de Montesa es trobaven a Vallada, els oficials del dit lloc no actuaven, i el justícia passava a ajudar al justícia de Montesa; o que quan es produïa una brega, el justícia de Vallada conduïa les persones implicades davant del justícia de Montesa.

Per la seua banda, Vallada, que coneixia la importància de poder demostrar que tenia terme a l'hora d'iniciar les seues reivindicacions, començava els arguments amb l'afirmació rotunda que posseïa un terme propi, que a més era àmpliament conegut pels habitants dels llocs veïns.

Per a demostrar les afirmacions que els valladins estaven formulant, en primer lloc farien referència a l'existència d'una muntanya cultivada on es sembraven “forments e altres grans”²⁰⁰, que rebia el nom del Campellet de Vallada. Seguidament, passaven a localitzar la canyada de Martí Beneyto²⁰¹, que afrontava amb el terme de Moixent, i que també era coneguda pels habitants dels altres pobles com pertanyent al terme de Vallada; exposaven que la Balarma i la Basseta Roja²⁰² confrontaven amb els tèrmens de Moixent i Ontinyent, i per partides de Vallada eren tingudes; indicaven que la partida de Pursons²⁰³, la qual afrontava amb el terme del lloc d'Aielo, i el Campello²⁰⁴, que afrontava amb el terme d'Ontinyent, eren partides de Vallada, i així eren considerades; i finalment, afirmaven que hi havia un bancal en el terme de Vallada que rebia la denominació d'Entretèrmens, situat en la partida de Terra de Moros²⁰⁵, la qual afrontava amb el terme de la vila de Montesa. Per als valladins quedava demostrat que Montesa i Vallada tenien tèrmens diferenciats.

Un altre argument important adduït pels valladins va ser que no existia cap subordinació als oficials de la vila de Montesa. Així, van utilitzar nombrosos exemples que pretenien demostrar l'absoluta normalitat i autonomia de la vida municipal de Vallada, comparable a la de qualsevol altra població de l'orde de Montesa.

En primer lloc, argumentaven que els oficials de la vila de Montesa mai no havien tingut jurisdicció a Vallada i el seu terme, per la qual cosa, aquells mai no havien guardat les partides i heretats situades en el terme de Vallada, ni tampoc no havien penyorat a cap persona, ni ho podien fer en no ser terme de Montesa. Així mateix, el justícia, jurats, i Consell de Vallada, nomenaven un guarda o tots els que fóra menester i els pagaven un salari perquè vigilaren i protegiren el terme, “prenent e penyorant a tots els malfactors”. A més, quan era detingut algun delinqüent, era posat davant del justícia de Vallada o del seu lloctinent, però en cap cas davant dels oficials de la vila de Montesa.

---

²⁰⁰ *Ibidem*, f. 21v.

²⁰¹ *Ibidem*, ff. 21v-22

²⁰² *Ibidem*, f.22

²⁰³ *Ibidem*.

²⁰⁴ *Ibidem*.

²⁰⁵ *Ibidem*, f. 22v.

També destacaven, que el justícia, jurats, oficials i Consell de la vila, seguien els establiments, estatuts i ordinacions confeccionats per al bon govern de Vallada, com succeïa en qualsevol altre poble de l'Orde; i que a més aquelles ordenances, de les quals citaven alguns exemples que ratificaven la inexistència d'una subordinació respecte de la vila de Montesa, havien sigut confirmades pels mestres des de molt de temps arrere.

Finalitzaven l'exposició de raons que pretenien demostrar la solidesa de les seues argumentacions amb la referència històrica de la carta de població de 1289, en la qual, sempre seguint el fil argumental dels valladins, es demostrava clarament que Vallada era població distinta i tenia el seu propi terme.

6.3. Les declaracions dels testimonis.

Les preguntes que havien de respondre els testimonis aportats per Montesa i Vallada giraven al voltant de les qüestions que reiteradament eren exposades per les parts en litigi en els plets anteriors, i durant tot el procés que conclouria amb l'obtenció de la segregació de la vila de Vallada. Així, havien de contestar si sabien de la pertinença o no de Vallada a la vila de Montesa, i si estava constituïda en el terme d'aquella; o si coneixien o havien escoltat que les dos poblacions tenien un mateix terme atorgat pel mestre de Montesa en el seu moment; o si antigament havien conegut mollons que diferenciaren els dos térmens. Per a aclarir aquesta última qüestió havien de respondre de manera molt concreta a l'existència o no de mollons en determinades partides, com en el cas del bancal apel·lat d'Entretérmens, situat en la partida coneguda com Terra de Moros i si aquest lloc era considerat com un límit que dividia un terme de l'altre; o si en el Tossal de Bru, que estava en la partida de la Saladella de Montesa hi havia algun vestigi de molló, i si el terme d'aquella població només arribava fins el dit lloc. També se'ls sol·licitaria informació sobre la distància que separava les dos poblacions.

Les preguntes incidirien de manera particular en la superioritat o no dels oficials de Montesa sobre els de Vallada. D'aquesta manera, els testimonis havien de

respondre si havien vist en algun moment que el justícia, jurats o altres oficials de Vallada realitzaren actes de jurisdicció, i si exercien els seus oficis lliurement i sense contradicció de cap oficial de la vila de Montesa. Així mateix, havien d'indicar si el justícia, jurats i altres oficials de Montesa havien exercit alguna jurisdicció a Vallada; i si el justícia de Vallada havia prohibit en alguna ocasió als habitants d'aquesta població que portaren armes, desarmant-los quan les dugueren.

Els testimonis també van ser interrogats sobre altres qüestions relacionades amb les anteriors. Havien d'indicar si tenien constància que el justícia de la vila de Montesa era jutge ordinari a Vallada i en el seu terme, i si citava els seus veïns perquè compareguren davant d'ell. De la mateixa manera, havien de respondre si havien vist o sentit dir que els justícies de Vallada havien exercit jurisdicció, tant en causes civils, com en criminals, sense que s'entremetera el justícia de Montesa; o si havien efectuat crides pels llocs acostumats de la vila.

També havien d'indicar si els justícies de Vallada havien tingut conformada Cort, i si tenien escrivà per a rebre els actes jurisdiccionals i les provisions i sentències que en casos civils donaven els justícies de Vallada; i si l'escrivà, elegit per la Cort per a representar-la, havia rebut paus i treves. Així mateix, si a Vallada hi havia Consell format des de temps immemorial, que elegia justícia, jurats, mostassaf i altres oficials, que presentaven el Mestre o alguna persona de l'Orde per ell delegada, perquè nomenara els oficials i prenguera els seus juraments cada any, amb la finalitat que pogueren exercir tota jurisdicció. A més havien d'indicar si el justícia, jurats i mostassaf, tant de Montesa com de Vallada, prestaven jurament en l'església de Montesa o en el castell, en el lloc que rebia el nom de "les cambres, en lo albacar"²⁰⁶; i si tenien coneixement que en alguna ocasió els justícia, jurats, i mostassaf de Vallada havien jurat en la dita població davant d'alguna persona de l'orde de Montesa que actuava en nom del Mestre.

En definitiva, es tractava de recopilar informació sobre la confusa situació existent en aquell moment, en el qual cada testimoni aportaria una informació, en moltes ocasions contradictòria amb l'oferida per altres persones que també

---

²⁰⁶ AMV. Caixa s.n., *Carpeta Negra*, sig. 6.1..

declararien; i sobretot interessada, quan declaraven els testimonis vinculats a Montesa o a Vallada.

Aquesta és una de les parts del procés més enriquidora quant a la informació obtinguda pels jutges àrbitres, encara que sempre hem de tindre en compte el context de les declaracions, ja que els testimonis eren aportats per les parts en litigi. També és cert que la varietat de respostes és àmplia, i que segons el lloc de procedència dels testimonis, trobem molt diverses afirmacions; en molts casos contradictòries, fins i tot entre persones originàries d'una mateixa població.

Jurisdicció i territori sobreixen sobre altres qüestions arreplegades en les declaracions, i des del primer moment veiem dos posicions clarament contraposades entre els testimonis, per la qual cosa es repeteix la línia argumental de les parts en litigi durant tot el procés, com passem a detallar.

6.4. L'existència d'un territori propi.

De la pertinença o no de Vallada i el territori que l'envoltava a Montesa, veiem una sèrie de respostes que podrien corroborar la pervivència d'un territori propi de Vallada des d'èpoques molt antigues. Quedaven clars els límits de Vallada amb les poblacions veïnes, a excepció de Montesa, però això no significava que aquells límits no foren del terme de Montesa, que com indicaven molts dels testimonis, englobaria Vallada.

Pel contrari, molts altres testimonis corroboraven que els tèmens de les seues poblacions afrontaven amb el de Vallada; i fins i tot, feien referència a escriptures en les quals es podia observar que determinades partides es trobaven situades en el terme de Vallada²⁰⁷, com era el cas del Campellet²⁰⁸, i anomenaven altres partides

---

²⁰⁷ Encara que en la documentació anterior als anys previs al procés de segregació trobem la denominació de *territori* del lloc de Vallada, i no la de terme, respectarem la terminologia utilitzada pels testimonis, que parlen de *terme* de Vallada.

²⁰⁸ AMV. Caixa s.n., *Plets i Procés*, "Procés de la universitat de la vila de Vallada contra la universitat de la vila de Montesa", f. 119v., sig. 1.1.2.3.

que ajudaven a delimitar-lo, com la foieta del Matapoll, l'hostal d'Aielo, l'estret d'Aielo, Pursons, la Basseta Roja...

Així, mentre els testimonis que ratificaven amb les seues declaracions les tesis de Montesa es limitaven a indicar que no coneixien l'existència d'un terme propi de Vallada, o simplement deien que desconeixien aquesta qüestió, alguns testimonis delimitaven amb rotunditat el terme de Vallada, i prenent com a referència diversos topònims, marcaven una línia imaginària entre Montesa i Vallada que diferenciava els dos tèrmens.

Amb les seues declaracions, els testimonis ens ajuden a imaginar els possibles límits del terme de Vallada en aquell moment. Algun d'ells afirmava que encara quedaven vestigis de mollons en la lloma del Rall, i sobre la penya de Bru; i devers Énguera sobre el Castellaret situat en la part superior de Gaixneta, en la serra²⁰⁹. Altres ratificaven que la Balarma i la Basseta a la part d'Ontinyent eren terme de Vallada²¹⁰, i fins i tot, algun testimoni, com seria el cas de Pere Xorques, veí de Moixent, indicava que en el lloc de Vallada pagaven la peita a Montesa, i el guardianatge i delme a Vallada²¹¹. Així mateix, Joan Auger, també de Moixent, afirmava que no coneixia mollons entre Montesa i Vallada, però feia de nou referència al delme i el guardianatge, i delimitava el terme entre ambdós poblacions marcant un traçat que començava a la font d'Espanya i barranc de Canyoles, seguia la canyada del Salt i els Escaigs, i arribava al terme d'Énguera; per a concloure la seua declaració confirmant que hi havia un bancal denominat d'Entretèrmens perquè dividia un terme de l'altre²¹². Joan Segrià, d'Ontinyent denotava que el terme d'aquesta població afrontava amb el terme de Vallada, i no amb el de Montesa, i que a més, a Ontinyent anomenaven dos partides molt significatives de Vallada com Campello de Vallada, i *Portichol* de Vallada²¹³.

Continuarien les declaracions, en molts casos contradictòries no sols entre habitants de diferents viles, sinó també fins i tot, entre testimonis que vivien en una

---

²⁰⁹ *Ibidem*, f. 106.

²¹⁰ *Ibidem*, f. 123.

²¹¹ *Ibidem*, f. 133v-134.

²¹² *Ibidem*, ff. 171-171v.

²¹³ *Ibidem*, f. 311v.

mateixa població. Mentre uns responien que no existia un terme propi de Vallada, altres detallaven el lloc on es trobaven els mollons que separaven els tèrmen, i afirmaven que mai no havien vist guardes de Montesa a Vallada, perquè eren els propis de Vallada els qui en vigilaven el terme²¹⁴, i ho feien des de la canyada del Salt fins al terme de Moixent²¹⁵.

Joan de Mendoça, qui havia sigut guarda de Vallada uns anys abans, després d'afirmar que els jurats de Vallada li havien explicat per on anava el terme que havia de vigilar, passava a detallar que començava del barranc de Bellús, que està entre Moixent i Vallada, fins al terme d'Ontinyent, d'Aielo, i al bancal d'Entretèrmen i la Terra de Moros; i barranc i vall fins a l'heretat de Pere Taengua; i barranc amunt fins al pou dels Acollarats, i totes les vessants de la serra. Concloïa amb la indicació que la canyada de Martí Beneyto pertanyia al terme de Vallada²¹⁶.

De la informació proporcionada per aquests testimonis, i molts altres que confirmaven les tesis de Vallada, podem imaginar un terme, sens dubte menys extens cap a Montesa de com seria uns anys després.

Tot sembla indicar que per la serra arribaria a una zona més allunyada de la població, i per tant més pròxima a Montesa, amb uns límits clars amb el terme de Moixent, Ontinyent i Aielo, i encara que tenim poca informació, probablement al nord de la vall també amb Énguera; a més quedaven confirmades determinades partides com pertanyents a Vallada.

En la vall no trobem la mateixa situació, ja que els límits del terme de Vallada descrits pels testimonis en les seues declaracions quedaven molt més prop de la població que els anteriorment exposats, amb la qual cosa estaríem parlant d'un terme de poca extensió cap a Montesa, si el comparem amb el que tindria després de la segregació. D'aquesta manera, l'antic terme de Vallada cap a Montesa, per la vall, estava fixat per la font d'Espanya, el barranc de Cànyoles, la canyada del Salt i els Escaigs, i probablement quedaven fora importants partides com Gaixna, el Juncar i

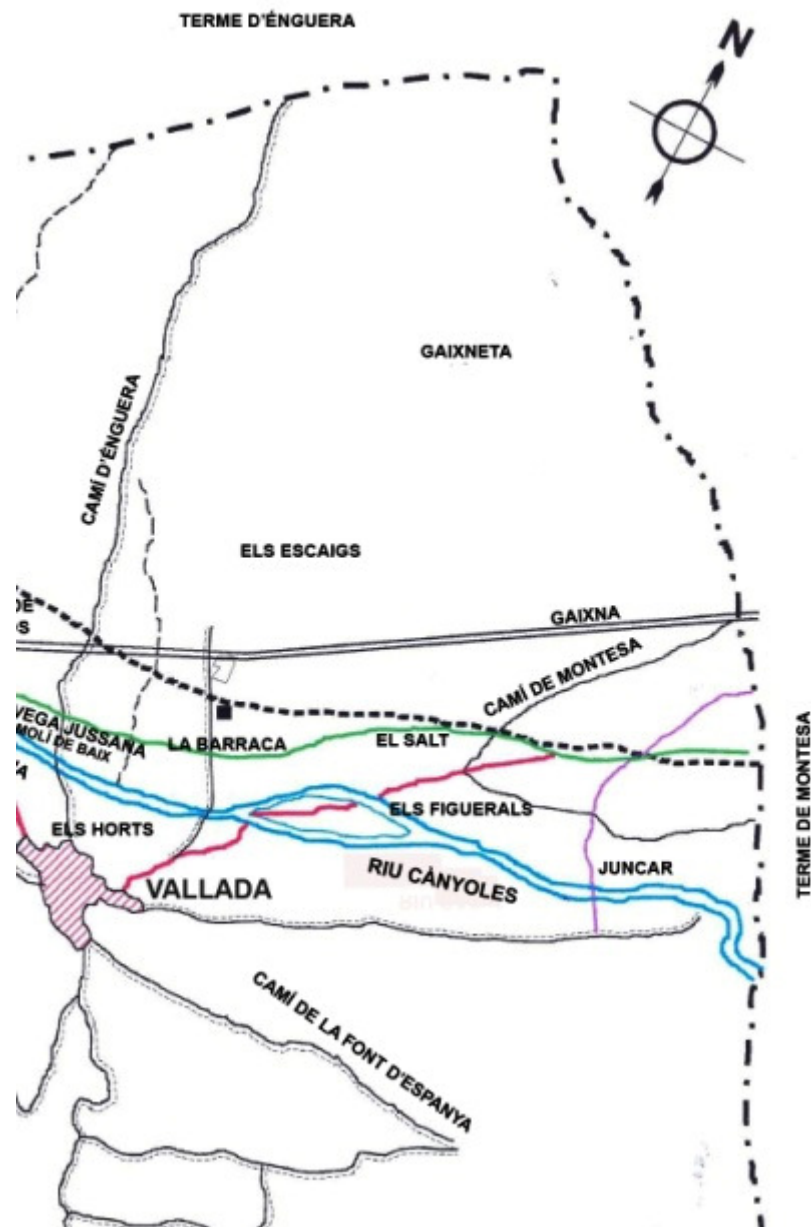
---

²¹⁴ *Ibidem*, f. 313.

²¹⁵ *Ibidem*, f. 119.

²¹⁶ *Ibidem*, ff. 260-260v.

tal vegada Gaixneta, que pocs anys després serien part destacada del terme, encara que en l'últim cas trobem la referència d'un testimoni que indica l'existència dels vestigis d'un molló cap a Énguera sobre el Castellaret situat a la part damunt de Gaixneta, en la serra.

Pel contrari, cap a Moixent el terme seria molt més extens, amb una línia que aniria d'una banda a l'altra de la vall i marcaria la divisió de tèmens entre Moixent i

Vallada; a una vora del riu, del Taxar barranc amunt, mentres que a l'altre costat del riu, com hem vist, quedava limitat pel barranc de Bellús.

6.5. La superioritat de Montesa.

Com succeïx al llarg de tot el procés, també ací veiem dos posicions clarament defenses per les informacions aportades en les declaracions, encara que a vegades resulta sorprenent com diferents persones podien declarar de manera tan divergent sobre situacions tan concretes, i per tots conegudes. En efecte, mentres alguns testimonis declaraven que el justícia de Vallada exercia el seu ofici en aquesta vila sense que el justícia de Montesa o el seu lloctinent hagueren exercit jurisdicció alguna, altres indicaven que en nombroses ocasions havien vist al justícia i jurats de Montesa exercir la seua autoritat a Vallada.

Així i tot, bona part de les afirmacions apuntades pels testimonis -sempre recordant el context judicial en què es van realitzar- podrien ser considerades com a certes segons el moment històric en el qual s'hagueren produït els fets descrits. Hem de recordar que, en els últims temps, la situació de Vallada i l'actitud de l'Orde respecte a aquella no eren les mateixes que alguns anys abans, quan tant la documentació notarial, com la conservada en la sèrie del justícia, ens indicaven una clara dependència de Montesa.

Els testimonis que ratificaven les tesis de Montesa aportaven nombrosos exemples de la superioritat del justícia i la resta d'oficials d'aquella vila sobre els oficials del lloc de Vallada. Apuntaven que el dia de sant Bertomeu -i aquesta seria una situació reiteradament exposada per diversos testimonis-, el justícia de Montesa i els jurats d'aquella vila presents a Vallada, “regint de son ofici”, dinaven al poble invitats pel justícia i jurats d'aquest lloc, els quals reconeixien la superioritat d'aquells²¹⁷; i fins i tot, alguns testimonis recordaven haver vist el justícia de Montesa amb bastó –signe clar de superioritat jurisdiccional-, en companyia del sotsclaver²¹⁸. A més, en

---

²¹⁷ *Ibidem*, f. 254.

²¹⁸ *Ibidem*, f. 172.

aquestes visites motivades per les festes patronals, el justícia de Montesa s'asseia a l'església “al cap del banch”²¹⁹, amb la qual cosa, la preeminència d'aquell sobre les autoritats locals quedava remarcada; també indicaven, que totes les crides que es feien al carrer s'efectuaven per manament del justícia de Montesa, mentres que el justícia de Vallada no exercia el seu ofici.

D'altra banda, Bertomeu de Mora, de Moixent, indicava que quaranta anys arrere es desplaçaven a Vallada el justícia de Montesa, o el seu lloctinent, de quinze en quinze dies, amb el notari d'aquella població per tindre Cort a Vallada²²⁰; mentres Pere Gramatge, d'Ontinyent, afirmava que el justícia de Vallada no tenia Cort formada, sinó que quan en tenia, que era cada quinze dies, el notari de Montesa anava a Vallada²²¹. Fins i tot, un testimoni havia oït dir que, passada la Germania, hòmens de Montesa regien el lloc de Vallada.

Aquest fet ens podria estar indicant que les autoritats municipals de Vallada podrien haver col·laborat amb el moviment agermanat²²². Els conflictes bèl·lics que es van desenrotllar a causa dels enfrontaments entre els agermanats -majoritàriament de Xàtiva-, i les tropes reials, donarien lloc a una gran inestabilitat en la zona. Fra Francesc Bernat Despuig oferia una desoladora descripció dels seus dominis en la vall²²³. Les accions dels agermanats comportarien la destrucció de cases i terres de labor, però els efectes de la presència de les tropes reials serien encara més devastadors. Si seguim la informació proporcionada pel Mestre, i sense oblidar, com ell mateix indica, els danys ocasionats pels agermanats, les majors destruccions vindrien de la mà dels capitans i oficials –destaca-, i del propi exèrcit reial.

Per últim, i tornant als testimonis, diversos hòmens donaven raó que mai havien vist exercir la jurisdicció criminal al justícia de Vallada, ni al seu lloctinent, i Joan Cascant, de Moixent, fill d'un antic justícia de Montesa, explicava que feia trenta

---

²¹⁹ *Ibidem*, f. 161.

²²⁰ *Ibidem*, ff. 144-144v.

²²¹ *Ibidem*, f. 252.

²²² Segons ens va indicar Vicent Terol alguns indicis -a pesar de l'escassetat de documentació localitzada referida a Vallada- estarien indicant que els dirigents municipals del moment podrien haver participat del moviment agermanat.

²²³ ARV. *Clero*, llibre 2921, ff. 126-126v.

anys el justícia de Montesa havia anat a Vallada a per un home pres²²⁴. Així i tot, eren més les declaracions que mostraven, com un fet més habitual, que el justícia de Vallada conduïa els presos a Montesa amb la finalitat de lliurar-los al justícia d'aquella població; i fins i tot, el mateix Joan Cascant remarcava en la seua declaració que en aquells moments era freqüent el trasllat de presos a Montesa. A més, segons altres testimonis, en les causes civils el justícia de Vallada només tenia autoritat fins a la suma de vint-i-cinc sous, i per via d'apel·lació anava al justícia de Montesa²²⁵.

Contràriament a la impressió derivada de les paraules de tots els testimonis que mostraven la superioritat de Montesa, aquells que amb les seues declaracions afavorien els interessos de Vallada, feien observar, en major o menor mesura, l'autonomia municipal d'aquesta població. Presentaven una població que no es trobava subordinada a la de Montesa; afirmaven que durant els últims anys els justícies tenien Cort formada i escrivà per a rebre els actes jurisdiccionals, així com les provisions i sentències que en casos civils donaven; i remarcaven que els oficials actuaven amb total llibertat, sense que es donara, per consegüent, cap dependència de la veïna vila.

Bertomeu de Mora, de Moixent, era més explícit i recalca que havia vist el justícia tindre Cort i impartir justícia en l'om que estava situat en la plaça de la població que rebia dit nom²²⁶, la qual era la principal del lloc de Vallada. També indicaven que havia fet crides sobre la prohibició de portar armes²²⁷, que firmava paus i treves mitjançant el notari públic²²⁸, i n'hi hauria qui afirmaria que el justícia a més d'exercir tota jurisdicció, quan conduïa algun pres a Montesa l'entregava al sotsclaver i no al justícia d'aquella població²²⁹.

---

²²⁴ AMV. Caixa s.n., *Plets i Procés*, "Procés de la universitat de la vila de Vallada contra la universitat de la vila de Montesa", f. 160., sig. 1.1.2.3.

²²⁵ *Ibidem*, f. 162v.

²²⁶ *Ibidem*, ff. 145-145v.

²²⁷ *Ibidem*, f. 117v.

²²⁸ *Ibidem*, f. 105.

²²⁹ *Ibidem*, f. 108v.

En definitiva, tots venien a coincidir en què el justícia de Vallada exercia el seu ofici sense cap subordinació al justícia de Montesa, ja que ni aquest, ni el seu lloctinent -com esmentava un testimoni- exercien jurisdicció en la vila de Vallada.

També exposaven que a Vallada hi havia Consell i consellers que cada any elegien oficials, i els presentaven aquells al mestre de Montesa²³⁰; així com que des de tres o quatre anys arrere aquests ja no prestaven jurament en l'església de la veïna Montesa, sinó que alguns oficials de Vallada havien prestat jurament en poder del sotsclaver, en l'església d'aquest lloc²³¹. Així mateix, Lluís Paris, de Moixent, i fill de valladí, declarava que havia vist el llibre d'establiments i estatuts de la vila de Vallada, i també afirmava que ell era coneixedor que el mestre Llançol l'anomenava vila, tant de paraula com en documents²³²; informació, l'última, que confirmava Joan Vila, de Moixent, qui afegia que l'actual mestre de l'Orde, fra Pere Lluís Galcerán de Borja, també la intitulava com a vila²³³.

6.6. L'autonomia municipal de Vallada en el moment del procés.

Resulta difícil conèixer amb exactitud la situació en la qual es trobaria Vallada en els moments previs a la segregació, ja que la major part de la informació que podem consultar sobre aquesta qüestió és exposada de forma interessada i parcial, i procedix de la documentació presentada per Montesa, vila matriu, i per Vallada, lloc dependent de la primera població fins al moment de la separació, ambdós en litigi; així com per les declaracions dels testimonis aportats per les parts en el procés, que en moltes ocasions oferixen una imatge del moment un tant distorsionada.

Així i tot, trobem certs indicis que poden acostar-nos a la realitat municipal de Vallada en aquells moments. Podem advertir que els valladins eren conscients de posseir un territori propi, possiblement heretat d'època islàmica, i consolidat en època cristiana, amb uns límits no sols coneguts pels valladins, sinó també per molts

---

²³⁰ *Ibidem*, f. 231v.

²³¹ *Ibidem*, f. 232.

²³² *Ibidem*, f. 266 i ss.

²³³ *Ibidem*, f. 285v.

habitants dels pobles veïns, que a més coincidirien amb exactitud en les seues declaracions a l'hora d'anomenar els llocs que marcarien els confins del territori propi de Vallada; encara que no podem parlar de terme, en mancar Vallada de tota la jurisdicció.

També, a pesar de les declaracions de molts dels testimonis que oferien una imatge de Vallada amb plena autonomia municipal, i d'aquells altres que mostraven una situació en la qual el lloc de Vallada estava totalment supeditat a la vila matriu, hem d'observar que encara que Vallada gaudia de certa autonomia, es trobava subjecta a la superioritat del justícia de Montesa, i dels seus oficials. No podem oblidar, que l'any 1543 els valladins reconeixien clarament les seues limitacions en exposar davant del Mestre que des de temps antics Vallada es trobava davall la jurisdicció de Montesa i dels seus oficials, i lamentaven que només tingueren jurisdicció en les causes civils, i fins a la quantitat de 25 sous. Amb posterioritat ometrien aquesta circumstància, i intentarien mostrar una situació de total normalitat institucional, i amb una plena autonomia municipal, que havia de ser consolidada de manera definitiva.

Una altra qüestió és que Vallada durant els últims anys va millorar notablement la seua posició, i que els oficials actuaren en moltes ocasions com si es tractara d'un municipi amb un important grau d'autonomia; una situació que possiblement s'hauria anat consolidant pel creixement demogràfic i econòmic dels anys anteriors a la iniciació del procés, i per la voluntat dels valladins d'administrar els seus propis recursos. Açò ho podem observar en comprovar que cada vegada, i amb major freqüència els oficials de Vallada prestaven el seu jurament davant del sotsclaver a l'església de Vallada i no a la de Montesa; un fet que podria respondre al reconeixement per part del Mestre de l'auge que estava prenent la població, sense que això haguera d'afectar la situació jurisdiccional vigent.

De fet, que Vallada actuara amb certa llibertat no implica que no estiguera supeditada a Montesa, sinó, mes bé, que tindria una autonomia limitada dins del marc jurídic existent.

D'aquesta manera, a pesar dels solvents arguments utilitzats per les parts en litigi, i del perfecte coneixement dels jutges àrbitres de la situació de Vallada respecte de la vila de Montesa, les raons que justificarien la segregació caldria buscar-les en l'evolució que havia tingut la població durant els últims anys, explicada per Viciana, quan indicava que *“La villa de Montesa ha seydo siempre la cabeça principal de la tierra y sobre ello muchas vezes entre Montesa y Vallada se recrescían muchos enojos, porque Vallada tiene mucho acrescentamiento y está poblada de gente honrada y rica. E pues toda honor Vallada merescía, y por quitar enojos y por ventura escándalos entre las dos villas y vezinos de ellas, el ilustríssimo don Pero Luis Galceran de Borja, maestro de Montesa, nombró y erigió el lugar de Vallada en villa, dándole título de villa y toda jurisdicción, alta y baxa, mero y mixto imperio, con erección de horcas, y de otras insignias jurisdiccionales, según parece por el privilegio despachado por Sabastián Camacho, notario a XIII. de setiembre año de MDXXXVII.”*²³⁴.

---

²³⁴ VICIANA, M., *Op. Cit.* p. 141.

7. LA CONCESSIÓ DEL PRIVILEGI DE VILA.

El 14 de Setembre de l'any 1547, i com a resultat del procés de segregació, fra Pere Lluís Galcerán de Borja atorgava a Vallada la jurisdicció plena, alta i baixa, mer i mixt imperi²³⁵. El justícia civil i criminal havia de ser elegit cada any pels oficials i Consell de la vila l'endemà de sant Tomàs com era acostumat, i així mateix, també anualment, s'havia de fer elecció de persones tant per a jurats, com per als oficis de mostassaf i altres oficials, de la mateixa manera que succeïa en les altres viles del regne; si bé després de feta l'elecció, havien de ser presentades al Mestre, en absència seua al sotsclaver, i en absència d'aquell a la persona que presidira en el castell o una altra persona que tinguera poder per a fer les nominacions i rebre els juraments que el justícia, jurats, o altres oficials havien de realitzar.

L'elecció de tots aquests càrrecs s'efectuava de la següent manera: el justícia, jurats, mostassaf i Consell Particular de la vila nomenaven tres persones per al càrrec de justícia, sis per a jurats i dos per a mostassaf, i era el sotsclaver qui elegia una de les persones proposades per a justícia, a fi que exercira el dit càrrec, a tres dels elegits per a jurats, i a un dels designats per a mostassaf²³⁶.

El justícia que seria elegit cada any per a exercir el seu ofici i jurisdicció tindria a Vallada totes les llibertats i prerrogatives que el justícia de Montesa tenia en aquella vila, no podria imposar pena de mort ni mutilació de membre, i les penes de clams per raó de tales fetes en possessions o heretats s'aplicarien de la mateixa manera que fins aquell moment s'aplicaven, encara que sempre es destacava la superioritat jurisdiccional del Mestre²³⁷. A més, després de ser elegit podia nomenar lloctinent de justícia perquè en absència seua, o per impediment, o cas de necessitat poguera exercir el dit ofici.

---

²³⁵ ARV. *Clero*, Montesa, Lligall 896, Caixa 2358-59. També en el mateix lligall, Caixa 2360.

²³⁶ AHN.OO.MM. *Montesa*, Llibre 710C, Visita Pastoral de l'any 1595, f. 2046.

²³⁷ ARV. *Clero*, Montesa, Lligall 896, Caixa 2358-59, i Caixa 2360.

En definitiva, el Mestre concedia facultat als valladins d'elegir cada any justícia, jurats, i altres oficials, amb la jurisdicció civil i criminal, mer i mixt imperi; i eximia Vallada de qualsevol superioritat que el justícia, jurats i oficials de la vila de Montesa hagueren tingut o pretengueren tindre.

Així mateix, havia de ser creat pel Mestre un procurador fiscal que residira a Vallada i estiguera domiciliat en aquesta vila, i ser ell i no una altra persona qui poguera exercir aquest ofici; i si per alguna causa el Mestre decidira en algun cas disposar d'un altre procurador fiscal, el salari d'aquell, "lo qual tinga trenta sous de salari o menys"²³⁸, no havia d'anar al seu càrrec sinó al de la vila.

També concedia l'erecció de forques, que s'alçarien al costat del camí reial, ja en les proximitats de la població, i del costell -col·locat en la plaça-. Així mateix, es construiria una presó, que en la segona meitat del segle XVI estava situada en el carrer que anava des de la plaça a l'església, i que ocupava la planta baixa de la casa de la Cort²³⁹.

Finalment, era remarcada la superioritat, jurisdicció i preeminència del Mestre i de l'Orde en tot moment i circumstància, i s'advertia que "les penes per fur per aut alias statuhides contra aquells que arrancaran espasa o coltell no puxen ésser llevades sinó en lo cas que porta lo privilechi atorgat a la ciutat de Valencia"²⁴⁰.

Per últim, indicar que la vila de Vallada pagaria al Mestre per la jurisdicció civil i criminal un cens anual de 25 lliures, que es podia cancel·lar pel preu de 400 lliures²⁴¹.

---

²³⁸ *Ibidem*.

²³⁹ GARRIDO PENADES, H.- PELEJERO VILA, J.A., *Op. Cit.*, pp. 121-122.

²⁴⁰ ARV. *Clero*. Montesa, Lligall 896, Caixa 2360.

²⁴¹ AMV. Caixa s.n., *Llibre de Peita de 1576*, sig. 2.4.1.

8. LA DESIGNACIÓ I AMOLLONAMENT DEL TERME DE VALLADA.

Vallada tenia plena jurisdicció, i li havia de ser designat terme jurisdiccional propi, que en principi podia haver coincidit amb l'antic *territori* del lloc de Vallada expressat pels testimonis del procés. Però el resultat del treball dels experts seria un altre.

El 17 de gener de l'any 1548, mossén Bernardino de Costa, cavaller de l'orde de Crist, i secretari i administrador de fra Pere Lluís Galcerán de Borja, qui havia rebut poders del Mestre per a designar i amollonar el terme de la vila de Vallada, es trobava en la partida de Gaixna per a procedir a la designació i amollonament d'aquest terme. L'acompanyaven els llauradors Jaume Navarro i Baltasar Torres, de Xàtiva; Joan Gil, fill de Joan, i Miquel Gil, de Canals; i Pere Bru, de Moixent; tots ells experts designats pel Mestre, amb la finalitat que miraren, reconegueren i passejaren els tèrmens de les viles de Montesa i Vallada per a arbitrar per quina part es podia fer la designació del terme de Vallada²⁴².

Prèviament a designar el terme, els experts prestarien jurament “en ma e poder del dit notari davallscrit jurant a nostre Senyor Déu e als sancts quatre evangelis de aquells de les llurs mans dretes corporalment tocats sots virtut del qual jurament prometeren que farien bona e verdadera relació del que per aquells era estat vist per los dits tèrmens e del lloch per hon segons Déu e sa consciència los paria se fes la designació del dit terme”²⁴³.

Els experts designats pel Mestre, que per habitar en poblacions pròximes a Montesa i Vallada eren bons coneixedors dels tèrmens d'aquestes viles, els havien reconegut i passejat dos dies abans per a determinar per quina part d'aquells es podia efectuar la designació i divisió del terme de Vallada. Arribats a aquest punt,

---

²⁴² AMV. Caixa s.n., *Carpeta Negra*, sig. 6.1. També a l'ARV. *Clero*. Montesa, Lligall 896, Caixa 2358-59.

²⁴³ *Ibidem*.

decidirien que la designació i divisió convenia fer-se des de la penya en la qual hi havia un senyal “vermell, o roig”, que estava en l'Ombria de Montesa i Vallada, i que rebia el nom de la Costa de Matheu. La dita penya està al capdamunt en la muntanya, entre la penya de Bru, i la Foradada; i d'aquesta penya al penyal alt que està en la sumitat d'una muntanya cap al terme d'Aielo, i des del dit penyal fins on dividien tèrmens Montesa i Vallada amb Aielo, i des de la dita penya Roja anteriorment designada dividint els tèrmens de Montesa i Vallada per la foia avall que està entre Montesa i Vallada pels llocs més còmodes i per on menys heretats s'hagueren d'“escapçar” fins als Terrers Blancs, situats en la falda de la muntanya de la Solana, prop del barranc de la Lloma del Esparteral, entre Montesa i Vallada.

Dels dits Terrers Blancs a un tossal de la dita lloma que està entre dos barrancs, en la Solana, i del dit tossal línia recta fins on dividixen terme Montesa i Vallada amb Énguera.

Una vegada traçada la línia imaginària que dividiria els tèrmens de Montesa i de Vallada, mossén Bernardino de Costa, com a procurador de fra Pere Lluís Galcerán de Borja, requeriria que pel notari Sebastià Camacho, allí present al costat dels experts i testimonis de la delimitació i posterior amollonament del terme, “li fos rebuda com li fonch rebuda carta pública en el dit lloch”, i van ser testimonis misser Diego Pérez de Ystella “doctor en cascun dret”, qui havia sigut magistrat de la Reial Audiència²⁴⁴, i Lluís Espinosa, “escuder”, habitants de la ciutat de València.

Posteriorment, Bernardino de Costa procediria a la designació del terme, i acompanyat per tots els presents va accedir als Terrers Blancs, en la Solana, a la Lloma del Esparteral, i va encomanar a Bertomeu Alcover, llaurador natural de Montesa, però que vivia a Vallada, i a Baltasar Torres, que pujaren alt, en el tossal situat front als Terrers Blancs, en la lloma de la Solana, i que en la sumitat d'aquell, en una pedra feren una creu amb el pic de ferro que portava Bertomeu Alcover, on havia de ser fabricat un molló d'argamassa, a fi que des d'aquella creu línia recta s'amollonara i designara per la dita muntanya fins on els tèrmens de Montesa i

---

²⁴⁴ CANET APARISI, T., “La justicia del Emperador: la refundación carolina de la Audiencia Valenciana”, *Actes del Congreso Internacional Carlos V y la quiebra del humanismo político en Europa (1530-1558)*, Madrid, 2000, pp. 181-189.

Vallada limitaven amb Énguera. Després de marcar la creu, Baltasar Torres i Bertomeu Alcover tornarien als Terrers Blancs, lloc en el qual es trobava la resta del grup, i seguint les instruccions del procurador farien un altre clot i en aquell col·locarien una estaca de fusta a fi i efecte que en el mateix lloc es fera un altre molló d'argamassa, que designaria el terme per línia recta des d'aquell molló al que es faria en la sumitat del tossal, en el lloc marcat amb una creu.

Seguidament, tots descendirien d'aquella lloma i Terrers Blancs, i a la vora del barranc de n'Elmira, a la part de Montesa enfront del lloc en el qual, a l'altre costat del barranc cap a Vallada hi havia un corral de bestiar que solia ser abellar, el procurador va ordenar que a la vora del barranc devers Montesa es fera un altre clot i en aquell clavada una estaca de fusta, a fi que en aquell lloc s'edificara un altre molló d'argamassa que designara el terme per línia recta des d'aquest molló al que havia de fer-se sobre els Terrers Blancs de la Lloma de l'Esparteral.

A continuació, caminarien cap a la muntanya de l'Ombria, i en trobar-se al final del barranc de n'Almira, a la vora del camí que va de Montesa a Vallada, al costat de l'heretat de Joan Franco, que vivia a Montesa, Bernardino de Costa va ordenar fer un altre clot, i en aquell clavar una estaca de fusta amb la finalitat que allí fóra construït un altre molló d'argamassa; si bé en aquest cas, la designació del terme no es realitzaria per línia recta, sinó que del molló fet a la vora del camí i prop de la citada heretat de Joan Franco al molló que s'havia de fabricar a la vora del barranc de n'Almira, que es trobava enfront de l'abellar, fóra la designació del terme la vora del barranc de n'Almira que estava, segons hem vist, a la banda de la vila de Montesa.

Tot seguit es dirigirien cap a l'Ombria, i després d'haver travessat el barranc del Canyar, a la vora del barranc, i al costat de l'heretat dels pobils de Miquel Franco farien un altre clot, i en aquell clavarien una estaca de fusta en el lloc on després havia de ser construït un molló d'argamassa que designaria el terme en línia recta al molló que, com hem vist, havia de fer-se a l'acabament del barranc de n'Almira, vora el camí que anava de Montesa a Vallada.

Més tard, continuarien caminant cap a l'Ombria per la lloma del Canyar, i al final de les heretats de Gaspar Alcover i de Joan Alcover, germans i habitants de Montesa,

en el marge d'aquestes heretats, al costat de l'assagador que està en aquella lloma, farien un altre clot on col·locarien una estaca de fusta, i després es faria un molló d'argamassa que designaria el terme per línia recta al molló precedent.

A continuació, seguirien caminant per la vall cap a l'Ombria, i en trobar-se a la vora d'una senda que va de Gaixna al camí reial, entre les heretats de Miquel García i dels hereus de Miquel Franco i de Miquel Alcover, van fer un altre clot i van posar una estaca en el lloc on posteriorment havien de fer un nou molló d'argamassa que designaria el terme per línia recta a l'anterior molló. Des d'allí prosseguirien en la mateixa direcció, i en arribar a la vora del camí de Montesa que dóna al camí reial que va de Xàtiva a Moixent, farien un nou clot, i ficarien una estaca de fusta en el lloc on més endavant havien de posar un nou molló que designaria el terme en línia recta a l'anteriorment assenyalat.

Una vegada conclòs aquest treball, continuarien pel camí que anava de Montesa al camí reial, i en el marge de l'heretat de Perot Alcover, habitant de Montesa, Bernardino de Costa manaria fer un altre clot, on va posar una estaca; si bé, des del molló que allí havia de construir-se a l'anteriorment designat no seria traçada una línia recta imaginària que marcara el terme de Vallada, sinó que el camí que va de Montesa al camí reial, i de molló a molló, seria la divisió i la línia del terme entre els dos mollons.

Després, seguirien en direcció a l'Ombria, i en arribar al començament de l'heretat de Joan d'Aràndiga, habitant de Vallada, però originari de Montesa²⁴⁵, farien un nou clot on col·locarien una estaca de fusta, i des d'allí al lloc on havia de ser fabricat l'anterior molló el terme seria designat en línia recta.

Tot seguit, continuarien caminant, i arribats al corralet de Bernabé, en el Juncar, i en un marge entre les heretats de Joan Bernabé, de Montesa, farien un altre clot i clavarien una nova estaca de fusta on posteriorment havia de ser construït un molló d'argamassa, i des d'aquell lloc al molló anteriorment assenyalat el terme seria designat en línia recta.

---

²⁴⁵ AMV. Caixa s.n., *Protocols notariais*, sig. 5.4.

Posteriorment, una vegada havien arribat a la llometa o tossalet que rebia el nom de Benillongo, que confrontava amb el “charco de Bernabé”, i quan es trobaven en la sumitat d'aquesta lloima, realitzarien un altre clot i col·locarien una estaca de fusta que més tard havia de ser substituïda per un molló d'argamassa, des d'on per línia recta fins al punt anteriorment descrit seria designat el terme. A més, des del molló que s'havia de fer en aquella lloima fins a la Penya Roja, que està situada en un punt elevat de la muntanya de l'Ombria, entre la Penya Foradada i la Penya de Bru, el terme es designaria també per línia recta; i des de la Penya Roja fins al Picorço o penyal que ve sobre l'Ombria cap al terme d'Aielo la divisió seria novament per línia recta; i des d'aquest penyal fins on dividix terme Aielo amb Montesa i Vallada també per línia recta; i s'havien de fer per aquesta línia tots els mollons que foren necessaris per a la designació del terme.

Cal destacar, que serien diversos els criteris seguits pels experts per a portar a terme la delimitació del terme de Vallada, si bé hem de pensar que no resultaria fàcil assenyalar sobre el terreny els límits exactes que havien de dividir els tèmens de les dos viles. Per això, els experts, una vegada decidit el lloc pel qual havia de quedar delimitat el terme de Vallada, seguirien diferents criteris per a fixar els límits, després de valorar les dificultats que oferia el terreny en cada cas, i els perjuïns que es podien ocasionar als hereters. D'aquesta manera, en la majoria dels casos seguirien el criteri de marcar una línia recta entre mollons com a mètode més clar per a dividir els tèmens; però, com hem vist, també utilitzarien límits naturals o creats per l'home a l'hora d'establir les fites que dividirien els tèmens de Montesa i Vallada.

Desconeixem els criteris seguits pels experts a l'hora de designar el terme a la vila de Vallada, però aquests afavoririen notablement els interessos dels valladins, que obtindrien un terme més extens que l'indicat pels testimonis en el procés de segregació com a terme antic de Vallada. Tot el territori des de l'especificada designació cap a Vallada seria terme d'aquesta vila, a l'efecte que en aquesta delimitació, el justícia, jurats i altres oficials exerciren tota la jurisdicció concedida, sense que el justícia, jurats, mostassaf i altres oficials de la vila de Montesa pogueren exercir jurisdicció alguna. Però, els litigis no havien acabat, ja que la nova situació

provocaria les queixes de Montesa, que es consideraria afectada en els seus interessos.

9. ANYS DE LITIGIS I INCERTESA.

El lloc de Vallada havia obtingut la segregació respecte de la vila de Montesa, i quedava erigit en vila el 14 de setembre de 1547; i com hem vist, li va ser designat terme jurisdiccional propi el 17 de gener de 1548. Però els nous temps de goig viscut pels valladins després d'obtindre l'anelhada independència de la vila matriu no van estar exempts de litigis, ja que a més de la ferma oposició de Montesa, que se sentia molt perjudicada en els seus interessos i va provocar dificultats a la consolidació de la nova situació, també quedaven algunes situacions per resoldre.

9.1. Súpliques de Vallada a la Reial Audiència.

El 20 de setembre de l'any 1547, tan sols sis dies després que fra Pere Lluís Galcerán de Borja atorgara a Vallada plena jurisdicció, la vila posava davant de la Reial Audiència una “supplicatió de ferma de dret²⁴⁶ sobre els privilegis concedits a Vallada, i la pertorbadora actitud que seguien els oficials i síndic de la vila de Montesa, com si la situació no haguera canviat després de la segregació de Vallada respecte de la vila de Montesa. Davant d'aquest fet, la Reial Audiència imposaria determinades penes a Montesa, i manaria als oficials d'aquesta població que no inquietaren ni molestaren els valladins en la possessió de fer i exercir a Vallada jurisdicció criminal i la resta de qüestions concernents a aquesta jurisdicció i mer imperi.

Així mateix, el 25 de gener de 1548, huit dies més tard de la designació de terme propi a la vila de Vallada, els valladins tornaven a sol·licitar a la Reial Audiència que obligara els montesins a acatar l'assignació de terme propi a la vila de Vallada, i que deixaren de pertorbar amb la seua actitud els habitants d'aquesta població.

---

²⁴⁶ AMV. Caixa s.n., *Carpeta Negra*, sig. 6.1., *Súplica de la vil·la de Vallada per a la jurisdicció civil y criminal, y ferma de dret*.

La brevetat amb la qual els valladins plantegen la situació davant la Reial Audiència ens dóna a entendre que aquest tribunal no havia quedat al marge del procés de segregació, independentment de la sentència dels jutges àrbitres i de la concessió a Vallada de la jurisdicció plena, alta i baixa, mer i mixt imperi, així com de l'assignació del terme jurisdiccional propi per part de fra Pere Lluís Galcerán de Borja; ja que, si no és per una raó que se'ns escapa, no té massa sentit la immediatesa amb la qual els valladins sol·licitarien a l'Audiència allò que, en definitiva, seria l'acatament per part de Montesa de la sentència arbitral i dels privilegis concedits a Vallada pel seu senyor, el mestre de Montesa. Així i tot, també volem destacar l'important paper que exerciria el Mestre a partir d'aquell moment.

9. 2. Provisió del Mestre sobre diverses qüestions.

El 26 de maig de 1548, Pere Lluís Galcerán de Borja dictava una provisió dirigida a fra Gaspar Sanoguera²⁴⁷, sotsclaver de la religió de Montesa, i als seus successors en aquest ofici, en la qual exposava que pel benefici, quietud, tranquil·litat i augment de les viles de Montesa i de Vallada, havia concedit jurisdicció al justícia i jurats de Vallada; així com havia manat dividir els tèmens entre aquestes viles. Passava a indicar a continuació, que una vegada realitzada aquesta divisió, en el terme de la vila de Vallada havien restat algunes heretats dels veïns de Montesa; i pel contrari, en el terme de la vila de Montesa havien quedat incloses algunes heretats dels veïns de Vallada.

Per aquest motiu, el Mestre va creure convenient dictar una provisió el 12 de maig del mateix any²⁴⁸ a l'exacció i repartició de les peites que els veïns de Montesa i Vallada acostumaven pagar, amb la finalitat d'evitar tota discrepància entre aquestes viles.

---

²⁴⁷ AMV. Caixa s.n., *Carpeta Negra*, sig. 6.1.

²⁴⁸ *Ibidem*. Si bé en el present document la data que trobem és la del 17 de maig, en la resta de documentació consultada sempre figura la del 12 de maig com a dia en el qual el Mestre proveïa una provisió sobre el pagament i repartició de la peita que els habitants de Montesa i Vallada havien d'afrontar. Per aquest motiu ens hem inclinat per la data del 12 de maig de 1548.

Després de l'assignació de terme, els habitants de Vallada consideraven que en la partició de térmens la vila de Montesa havia resultat molt beneficiada, i pel contrari, Vallada molt perjudicada. L'argument dels valladins era que Montesa tenia en el seu terme molts forasters que pagaven la peita en aquesta vila, mentre que Vallada no en tenia cap; i com a conseqüència hi havia una gran desigualtat entre les dos viles. A més, els montesins eren propietaris de moltes terres situades en el terme de Vallada, i contràriament pagaven la peita en Montesa²⁴⁹.

Davant d'aquesta tessitura, els valladins van sol·licitar que les terres que estigueren situades en cada terme pagaren la peita en la població on estaven ubicades les heretats, “puix les dites peytes són càrrechs reals e no personals”²⁵⁰. La raó no era una altra que mentre els montesins tenien nombroses heretats en terme de Vallada, i per consegüent la peita que anava a Montesa era abundant, els valladins a penes cultivaven dos heretats en terme de Montesa.

Així mateix, el 8 de febrer es va resoldre que el sotsclaver i els seus successors en l'ofici conegueren totes les “causes, bans, penes, e calònies” que se seguiren en les heretats que els veïns de Vallada tenien en el terme de Montesa, així com les que succeïren en les heretats que els veïns de Montesa posseïen en el terme de Vallada. Així, era convenient posar orde en la guarda de totes les heretats, en les persones que havien de custodiar-les, i en la paga del salari dels guardes que havien de protegir les propietats.

El Mestre resolia el 26 de maig, que les heretats dels veïns de Montesa que estaven en el terme de Vallada havien de ser vigilades pel guarda del terme de la vila de Vallada, qui devia jurar el càrrec en poder del sotsclaver, i complir bé i lleialment el seu ofici; a més “havia de posar los clams dels bans, penes e dans” que se seguiren en les heretats dels veïns de Montesa que estaven situades en el terme de Vallada, davant del sotsclaver, i en poder del seu escrivà. Així mateix, indicava que el guarda havia de tindre els seus emoluments per raó “dels clams que aquell posara dels bans e dans” ocasionats en aquestes heretats, així com que del pagament pel seu treball

---

²⁴⁹ AMV. Caixa s.n., *Carpeta Negra*, sig. 6.1.

²⁵⁰ *Ibidem*.

ordinari havien de fer-se càrrec els senyors de les heretats en la quantitat que fixara el sotsclaver. També proveïa que les heretats dels veïns de Vallada que estaven en terme de Montesa havien de ser protegides i vigilades pel guarda d'aquesta vila, amb les mateixes condicions que en el cas anterior.

Finalment, el Mestre indicava que havia tingut notícia que els “misatges” de les corts dels justícies de Montesa i Vallada prenien excessius salaris per cada vegada que anaven a executar d'una a l'altra vila, i com a conseqüència ocasionaven gran perjudici a aquestes universitats. Per aquest motiu, resolva que cada u d'aquests “misatges”, per cada ocasió que anaren d'una a l'altra població -i entenia per una vegada, un viatge d'anar i tornar- no podia rebre més de dos sous. Qualsevol incompliment d'aquestes provisions seria castigat amb la pena de 25 lliures.

9.3. Provisió del Mestre sobre el guardianatge de les heretats.

El mestre de Montesa, com hem vist, havia emés una resolució a 26 de maig de 1548 dirigida al sotsclaver de l'Orde i als seus successors que proveïa sobre el guarda de les heretats dels veïns de Montesa que estaven en terme de Vallada, així com del guarda de les heretats dels habitants de Vallada situades en el terme de Montesa; i també sobre la paga d'aquests guardes, i altres qüestions contingudes en aquesta resolució. Davant d'aquesta provisió, la vila de Montesa havia presentat una súplica que pretenia l'anul·lació de la resolució del 26 de maig, i sol·licitava que es proveïra sobre a qui corresponien els terços dels bans i penes que resultaven de les heretats²⁵¹.

La suplicació de Montesa seria remesa pel Mestre als advocats de l'Orde misser Diego Pérez de Ystella i misser Pere Benavent, “doctors en cascun dret”, per a poder proveir sobre aquesta qüestió amb el consell d'aquells. Una vegada vista la súplica, i escoltats els síndics i procuradors de Montesa i Vallada, Diego Pérez de Ystella i Pere Benavent considerarien que cap de les raons al·legades pel síndic de Montesa era motiu suficient per a abrogar ni commutar en tot ni en part aquella provisió.

---

²⁵¹ *Ibidem.*

Després de conèixer el dictamen dels seus assessors jurídics, fra Pere Lluís Galcerán de Borja sentenciava el 16 de juny del mateix any, que la provisió del 26 de maig anterior continuava vigent; i respecte a la suplicació dels terços, resolía que els resultants dels bans i penes de les heretats dels veïns de Vallada que estaven en terme de Montesa pertanyien a Montesa, així com els terços resultants dels bans i penes de les heretats dels habitants de Montesa situades en terme de Vallada pertanyien a Vallada.

9.4. La reivindicació de Gaixna, Gaixneta i el Juncar.

Aquestes tres partides conformaven en el seu conjunt una extensa zona, que, com hem vist, quedava fora de l'antic "territori" de Vallada; però que seria inclosa en el terme jurisdiccional assignat a la vila després de la segregació.

D'altra banda, tant el Juncar, com Gaixna, i Gaixneta no es trobaven enclavades en una zona muntanyosa de difícil accés i escàs valor; sinó que estem fent referència a unes partides amb àmplies zones cultivades i algunes terres regades, situades en la vall.

Gaixna i Gaixneta eren dos antigues alqueries²⁵² -la primera de les quals, documentada en el s. XIII²⁵³- que passarien, encara que com en el cas de Vallada no són citades expressament, a incrementar el patrimoni de l'orde de Montesa l'any 1319. Les alqueries, una habitada per musulmans i l'altra per cristians l'any 1408²⁵⁴, havien passat per diferents propietaris -alguns d'ells perfectament documentats des de la segona meitat del s. XIV fins a mitjans del s. XV²⁵⁵-, i tingut, en el cas de Joan Llançol, senyor de l'alqueria de Gaixna -habitada per musulmans- "dins terme dels

---

²⁵² PELEJERO VILA, J.A., "Les alqueries de Gaixna i Gaixneta. Més tard, partides del terme de Vallada", *Crònica de la XXI Assemblea de Cronistes Oficials del Regne de València*, València, 1996, pp. 297-304.

²⁵³ ACA. *Cancelleria*. Reg. 76, f. 6. Documentació facilitada per Agustí Ventura.

²⁵⁴ ARV. *Mestre Racional*, 11780.

²⁵⁵ *Ibidem*, 10868 bis, 10870, 10871, 10873, 10874, i 11780. També a l'AHN. OO.MM. *Montesa*. Llibre 708C, f. 911.

castells e vila nostres de Montesa²⁵⁶, certs conflictes amb la vila de Montesa; raó per la qual va haver d'intervindre el propi Romeu de Corbera²⁵⁷.

Aquestes alqueries, de les quals encara es conserven algunes restes, es troben perfectament localitzades. La primera estava situada en el hui denominat Alt de les Gerres i la segona més al nord, pròxima a “La Raconà”²⁵⁸.

Durant un llarg període, ambdós alqueries es coneixien pel mateix nom, Gaixna, per la qual cosa habitualment calia acudir a altres apel·latius complementaris per aconseguir la seua exacta identificació, normalment el cognom del senyor de les mateixes. Així, per exemple, el 1408 ambdós alqueries eren identificades, respectivament, com “Guaxna d'en Sanç” i “Guaxna d'en Llançol”; però altres vegades es va acudir a altres criteris de distinció, i d'aquesta manera, en l'inventari de l'orde de Montesa de 1320 es parla de “Gayna la Subirana”, per a al·ludir, pensem, a la situada en el punt geogràfic més alt. Més tard, ja en 1451 trobem per primera vegada documentat el topònim Gaixneta per a identificar la més menuda de les dos, açò és, la situada més al nord.

---

²⁵⁶ ARV. *Clero*, Montesa. Lligall 885, Caixa 2329.

²⁵⁷ *Ibidem*. També a l'AHN. OO.MM. *Montesa*, Llibre 575C, ff. 141-153.

²⁵⁸ L'actual partida de Gaixna està situada al nord de la carretera N-430, que separa la partida del Cellar, i la de l'Alt de les Gerres; entre les partides del Margallar i la Torreta a la part ponent, la Casa de la Raconada al nord, i la Mesquita a l'est. En aquesta partida dita de Gaixna, s'inclou la casa del mateix nom, l'Alteró de Gaixna, i els Fondos de Gaixna.

En l'actualitat, la Casa Gaixna, situada en la part més extrema de la zona que rep el nom de l'antiga alqueria, és el punt de referència de la partida, i està situada a la vora de la carretera. A escassa distància, a la part ponent hi ha un pou. Al nord, i molt prop de la casa, podem observar l'antiga pallissa i corral, i a uns 150 metres a ponent, trobem una casa que conté un pou de motor, una antiga bassa restaurada; a més d'una mina que d'allí ix cap al sud-oest. Les ceràmiques islàmiques de finals del segle XII, i del s. XIII, com les cristianes posteriors trobades en superfície; i també -com ens va indicar un veí de Vallada- algunes inhumacions descobertes molts anys arrere entre el Barranc dels Oms i la carretera, prop de l'alteró que conforma el terreny, ens indiquen que l'alqueria de Gaixna estava situada en l'actual Alt de les Gerres. No obstant això, la construcció del nou camí reial a finals del segle XVIII -del que és hereva l'actual autovia- va ocasionar, sens dubte, la destrucció de bona part de l'antiga alqueria.

Al nord, ja prop de la muntanya, en l'actual partida de la Raconada, i molt prop del Corralet de Paula, hui inexistent, i del camí dels Acollerats, situariem l'antiga alqueria de Gaixneta, a la que s'arriba des de Moixent per una senda que travessa la partida del Margallar.

Aquestes alqueries, que estaven netament diferenciades en el seu moment, hui es troben desdibuixades dins de les partides existents en una zona de la vall que la tradició popular sempre ha relacionat amb l'antiga presència de població musulmana; si bé, és difícil precisar la seua evolució sense un estudi arqueològic que pugui donar una perspectiva més clara de la distribució de la població en la zona.

En 1334, Pere Fuster obtenia llicència per a edificar una capella en la seua alqueria de Gaixna, “cum altari in ea erecto sub invocatione Beata Anna alquarea vestra vocata Gayna constituta infra parochiam ecclesia de Montesa”²⁵⁹; i l'impost del morabatí ens oferix la possibilitat de conèixer els noms dels diferents senyors de les alqueries, així com les famílies o focs que tenien en determinats moments. D'aquesta manera, en els anys 1385 i 1415 trobem documentada junt a Montesa i Vallada l'alqueria d'en Saranyana²⁶⁰, personatge que seria acusat d'usura en la visita pastoral de 1386²⁶¹. També podem constatar que, l'any 1408, Arnau Sanç era el senyor d'una de les alqueries de Gaixna “Guaxna d'en Sanç” que estava habitada per 5 famílies de cristians; mentres que l'altra Gaixna, abans d'en Saranyana²⁶², pertanyia ara a Joan Llançol, i estava habitada per població musulmana i també cristiana, en concret per 7 famílies²⁶³, i comptava amb la presència d'un alamí.

GAIXNA DE N'ARNAU SANÇ

Nicolau Vila
 Pasqual Carrió
 Bernat Tria
 Vicent Guerau
 Arnau Sanç

GAIXNA D'EN LLANÇOL

Joan Llançol
 Son pare
 Puculet
 Sancet
 Mancor, alamí
 Febrich
 Pucol, pare

El 1427 les dos alqueries de Gaixna són citades novament, junt a Montesa i Vallada, en les llistes del morabatí; però l'alqueria de Joan Llançol apareix documentada ara com de Jacme Romeu²⁶⁴.

²⁵⁹ AHN. OO.MM., *Montesa*, Llibre 708 C, ff. 889-890.

²⁶⁰ ARV. *Mestre Racional*, 10868 bis, i 10870.

²⁶¹ AHN. OO.MM., *Montesa*, Llibre 711 C.

²⁶² AHN. OO.MM. *Montesa*, Llibre 575C, ff. 141-153.

²⁶³ ARV. *Mestre Racional*, Llibre 11780.

²⁶⁴ ARV. *Mestre Racional*, 10871.

L'any 1433, l'alqueria de mossén Jacme Romeu estava habitada per set famílies cristianes, mentre l'altra alqueria, ara de Bernat Esteve, ho estava per dos; també cristianes²⁶⁵.

GAIXNA DE BERNAT ESTEVE   GAIXNA DE MOSSÉN JACME ROMEU

Bernat Esteve
Sa sogra

Vicent Guerau
Macià Martí
En Belda
Joan Caranyana
Bertomeu Just
Guillem Comes, el vell
Joan Agulló

El 1439, la primera alqueria era anomenada com de mossén Pere Romeu²⁶⁶. Així mateix, des de l'any 1428 disposem d'informació reiterada sobre la celebració de misses en l'alqueria de Jaume Romeu: "*in alquarea de Guaxna in hospitio ipsius domini*"²⁶⁷, i, en 1446, "*in ecclesia de Guaxna*"²⁶⁸.

L'any 1451 tornen a aparèixer citades les dos alqueries: la de mossén Pere Romeu i Gaixneta –topònim aquest últim documentat per primera vegada- amb una població de 9 focs entre les dos²⁶⁹.

Des d'aquesta informació, i tenint en compte que la localització del topònim Gaixneta no ens oferix cap dificultat, és fàcil deduir que l'alqueria de Gaixna –sense altres apel·latius- era la que el 1408 va pertànyer a Joan Llançol, i estava habitada per 7 famílies de musulmans i cristians, passant posteriorment i de manera successiva a

---

²⁶⁵ ARV. *Ibidem*, 11788.

²⁶⁶ ARV. *Ibidem*, 10873.

²⁶⁷ AHN. OO.MM., *Montesa*, Llibre 708 C, f. 911.

²⁶⁸ *Ibidem*, f. 912.

²⁶⁹ *Ibidem*, 10874. Gaixneta hauria rebut aquest nom per la proximitat de Gaixna, de major entitat, i que en l'inventari de béns de l'orde de Montesa de l'any 1320 rebria el nom de *Gayna la Subirana*.

les mans de Jaume Romeu i mossén Pere Romeu²⁷⁰. Alqueria més gran i important que Gaixneta, estava situada en l'actual Alt de les Gerres, i des de 1334 hi havia una capella dedicada a Santa Anna.

Gaixneta, en canvi, era la “Gaixna d'en Sanç” que l'any 1408 estava habitada per 5 famílies de cristians, situada més al nord, en la zona denominada el Corralet de Paula.

No serien les úniques alqueries existents en el territori de Montesa i Vallada. No obstant això, després de la conquesta i ocupació cristiana de la zona, acabarien per desaparèixer, i quedarien reduïdes a heretats, o a partides de major o menor extensió; que, bé a través dels topònims conservats en la documentació i en la tradició oral, o de les restes conservades, ens han facilitat informació, tant sobre la seua antiga existència, com sobre el lloc on es trobaven ubicades.

Aquestes alqueries, que tenien un “territori” propi, com podem constatar en l'alqueria de Gaixna d'en Llançol, quedarien despoblades i passarien a convertir-se en partides del terme de Montesa, després de l'abandó dels seus habitants. De fet, a partir de l'any 1451 no trobem cap referència a l'alqueria de Gaixneta, la qual, a principis del segle XVI s'havia convertit ja en una partida del terme més: “*partita vulgariter dicta Gaixneta*”²⁷¹. Gaixna, en canvi, seguia encara habitada el 1463²⁷²; en el cens de l'any 1510 ja no apareix documentada²⁷³; i l'any 1523 ens consta que Gaixna estava ja despoblada²⁷⁴.

A mitjans del s. XVI les terres que pertanyien als antics territoris d'aquestes alqueries i els horts pròxims a les cases de l'alqueria de Gaixna estaven en mans de diferents propietaris, i els arbres predominants eren garrofers i oliveres, a més d'una certa extensió de terra “ferreginal”²⁷⁵; i també tenim constància de l'existència de

---

²⁷⁰ Aquesta mateixa alqueria s'identifica amb la que anteriorment va pertànyer a *Guillem Saranyana*, ja que, en 1419 es fa referència a Joan Llançol com “*domino alquarea sive hereditatis de Gayna pro vulgi loquim vocate d'en Saranyana et d'en Lançol.*”, AHN. OO.MM. Montesa, Llibre 575-C, f. 143.

²⁷¹ ARV. *Protocols*, 1630 (Bertomeu Navarro)

²⁷² ARV. *Mestre Racional*, 10875.

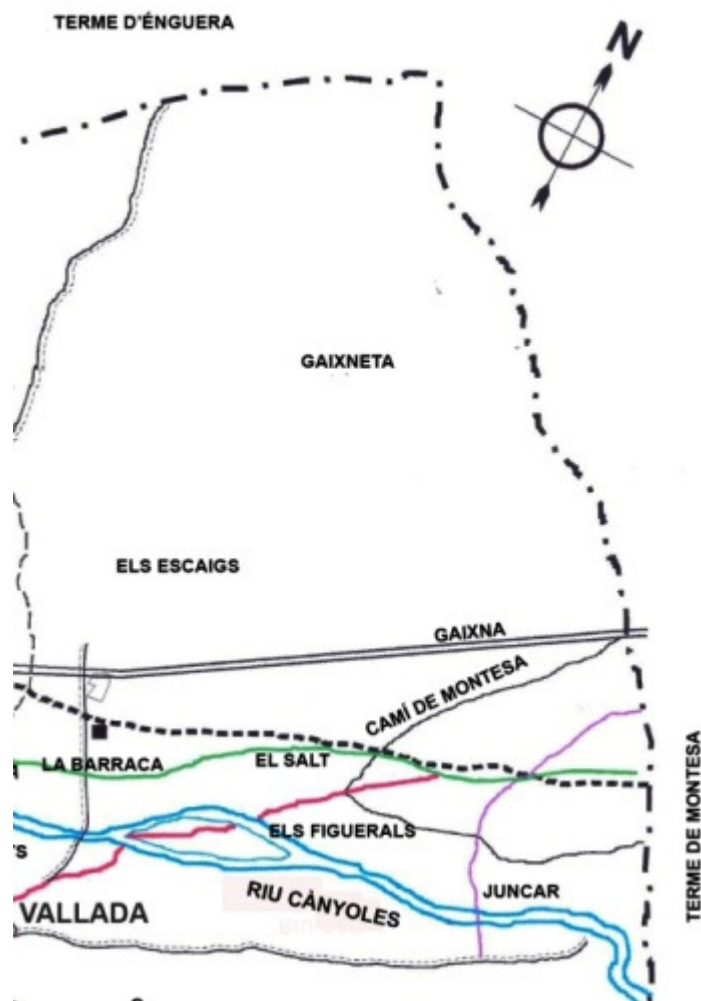
²⁷³ ARV. *Real 514*, Ter. Cens de 1510.

²⁷⁴ ARV. *Mestre Racional*, 10883

²⁷⁵ AMV. Caixa s.n., *Llibre de Peita C.* 1548, sig. 2.4.1.

moreres i tarongers en l'interior d'un hort tancat de parets, situat al costat de les construccions de l'antiga alqueria de Gaixna²⁷⁶.

Així mateix, l'extensa partida del Juncar es troba situada en les proximitats del riu, però ocupa un territori molt ampli; i en aquella època era una zona on hi havien oliveres i garrofers²⁷⁷, i, tal vegada, algunes terres conreades es podien beneficiar de la proximitat del riu.

Per la situació i característiques d'aquestes tres partides, Gaixna, Gaixneta, i el Juncar conformaven un ampli i fèrtil territori que anava d'una banda a l'altra de la

²⁷⁶ AMV. Caixa s.n., *Protocols Notarials*, sig. 5.4.

²⁷⁷ AMV. Caixa s.n., *Llibre de Peita*, C. 1548, sign. 2.4.1.

vall, inclòs en el terme assignat a Vallada després de la segregació. Però aquesta nova situació no havia sigut acceptada per Montesa, que plantejaria al Mestre la seua disconformitat; i com a conseqüència d'aquestes protestes, fra Pere Lluís Galcerán de Borja, respecte a exercir jurisdicció en certa part dels límits del terme que havia concedit a Vallada, faria provisió que serien els seus oficials i no els que residien a Montesa i a Vallada els qui exercirien la jurisdicció en les partides de Gaixna, Gaixneta i el Juncar²⁷⁸.

Davant d'aquesta tessitura, els valladins exposaven al Mestre que la nova situació que gaudien, gràcies a les concessions per ell atorgades, estava trobant importants dificultats econòmiques, ja que la vila de Vallada no tenia rendes sinó era imponent peites i altres taxes, així sobre els particulars com sobre les terres que estaven dins dels límits del terme designat; i encara trobava major dificultat per a pagar, tant a càrrecs ordinaris com a altres a què estava obligada i tenia necessitat de pagar.

A continuació sol·licitaven al Mestre que reconsiderara aquella situació, ja que Vallada havia quedat molt perjudicada en tindre un terme molt estret, mentres Montesa tenia un ampli, fèrtil i fructuós terme; així també, li suplicaven que donara facultat, potestat i permís als oficials de Vallada perquè pogueren taxar per via de peites, no sols a les persones que tenien possessions en el terme que en aquell moment estava assignat a Vallada, sinó també en les partides que en un principi els havien sigut concedides de Gaixna, Gaixneta, i el Juncar.

No tenim constància del moment en el qual es produïrien aquests fets, encara que deuria ser immediat a l'assignació de terme, però molt prompte aquestes partides estarien plenament integrades en el terme de la vila de Vallada: com podem constatar en les anotacions posteriors del llibre de peita de 1548

---

²⁷⁸ AMV. Caixa s.n., *Carpeta Negra*, sig. 6.1.

10. EL CAPÍTULO GENERAL DE L'ORDE DE MONTESA DE 14 D'ABRIL DE 1550.

L'orde de Montesa, en el capítol general celebrat en la vila de Sant Mateu el 14 d'abril de 1550²⁷⁹, aprovava el privilegi concedit per fra Pere Lluís Galcerán de Borja a la universitat de Vallada per a elegir anualment el justícia i altres oficials, com succeïa en altres viles del regne, amb la jurisdicció civil i criminal i el mer i mixt imperi. A més, eximia a Vallada de qualsevol superioritat i dependència dels oficials de Montesa, i li atorgava altres gràcies i concessions.

També aprovava que haguera dividit els tèrmenes entre les viles de Montesa i Vallada, i assignat terme propi a la vila de Vallada; així com que després fera algunes provisions per a obtindre la pau i tranquil·litat d'aquestes poblacions. A més, com vulga que s'havien iniciat alguns plets i conflictes entre Montesa i Vallada concedia facultat al Mestre amb la finalitat que actuara d'àrbitre entre les viles.

---

²⁷⁹ VILARROYA, J. , *Op. Cit.*, Volum II, pp. 39-45.

11. LA SENTÈNCIA ARBITRAL DE 25 DE SETEMBRE DE 1550.

A l'Arxiu Municipal de Vallada es conserva una còpia realitzada pel notari Bautista Alapont el 25 de juny de 1751 de la sentència arbitral de 25 de setembre de 1550, amb la qual Pere Lluís Galcerán de Borja donava fi a la major part dels litigis que durant els últims anys s'havien succeït entre Montesa i Vallada²⁸⁰.

Aquesta sentència arbitral és, sens dubte, un dels documents més interessants que hem consultat a l'hora de conèixer en el seu conjunt la conflictiva situació que estaven vivint Montesa i Vallada a mitjans del segle XVI, ja que explica detalladament, no sols la situació coetània als fets, sinó també totes les disputes que s'havien produït en els anys anteriors. Van comparèixer Pere Çamora, com a síndic i procurador de la vila de Montesa d'una banda, i Sebastià Vila, com a síndic i procurador de la vila de Vallada, per l'altra part.

La sentència comença amb una introducció de Pere Lluís Galcerán de Borja, en la qual indica que vist l'acte de compromís entre Joan Franco, llaurador, en nom propi i com a síndic de la vila de Montesa, i Sebastià Vila, en nom propi, i com a síndic de la vila de Vallada, i el poder donat per les dites parts a ell mateix en acte de compromís rebut pel notari Sebastià Camacho a 4 de gener de 1550; vist l'acte de prorrogació del temps d'aquest compromís, també rebut per Sebastià Camacho a 23 de maig; vists diversos processos tractats entre aquestes parts, així en la Reial Audiència, com davant del Mestre i diversos àrbitres; vist i examinat un procés actuat entre Montesa i Vallada davant de misser Jaume Gascó i misser Jeròni Arrufat, com a àrbitres elegits entre ambdós parts en litigi, que començaria el 30 de març de 1546; vist l'acte de població de Montesa i Vallada de 16 d'octubre de 1289 i altres documents inserits en el procés; vist un acte rebut per Sebastià Camacho a 14 de setembre de 1547 en el qual havia donat facultat als veïns de Vallada d'elegir cada any justícia, jurats, i altres oficials, amb la jurisdicció civil i criminal, mer i mixt

---

²⁸⁰ AMV. Caixa s.n., *Carpeta Negra*, sig. 6.1.

imperi, ús i exercici d'aquells, i eximia a la vila de Vallada de qualsevol superioritat del justícia, jurats i altres oficials de Montesa; vist un acte de divisió i partició de térmens de 17 de gener de 1548; vista una provisió que havia dictat de data 12 de maig de 1548 a consell de misser Diego Pérez de Ystella i misser Pere Benavent, la qual donava orde a la imposició de les peites i càrrecs de les dos viles, així com a altres qüestions entre les parts; vistes diverses provisions realitzades sobre els mollons i partició de térmens, com sobre els guardes dels térmens; i escoltades finalment les parts, promulgava la sentència arbitral²⁸¹.

El Mestre considerava que les causes entre Montesa i Vallada s'havien produït com a conseqüència que Montesa defenia que Vallada estava constituïda dins del terme d'aquella vila, i que el justícia, jurats, i oficials de Montesa havien tingut contínuament i des de temps immemorial superioritat als oficials de Vallada, i estaven en pacífica possessió d'exercir tota jurisdicció civil i criminal, mer i mixt imperi en els hòmens de Vallada, tant quan estaven a Montesa, com quan els oficials es desplaçaven a Vallada; circumstància que provocava que els oficials d'aquesta última població havien de cessar, i aquells que tenien la jurisdicció eren els oficials de la veïna Montesa. Així mateix, al·legaven que Vallada no tenia terme propi, i fundaven les afirmacions anteriors amb l'acte de Població de Montesa i Vallada mencionat amb anterioritat, i molta més documentació aportada per Montesa als diversos processos tractats entre les parts.

Fra Pere Lluís Galcerán de Borja entenia que la concessió de jurisdicció a Vallada, així com l'assignació de terme propi a aquesta població, no havien creat cap perjudi a Montesa. Però no era aquell el criteri de Montesa, que afirmava haver sigut perjudicada en gran manera en concedir el Mestre la jurisdicció a Vallada; a més es queixaven de no haver sigut convocats en el moment de dividir els térmens. Per dits motius, sol·licitaven al Mestre que havia de deixar sense efecte, tant la concessió de jurisdicció a Vallada, com la divisió de térmens; de manera que els oficials de Montesa havien de tornar a tindre la jurisdicció i preeminència que posseïen anteriorment a Vallada, i els mollons que dividien els térmens havien de ser demolits.

---

²⁸¹ Pere Lluís Galcerán de Borja dicta la sentència després de repassar i enumerar bona part dels arguments de Montesa i Vallada ja vists anteriorment en el treball, però que hem cregut convenient tornar a exposar de manera resumida respecte a l'exposició efectuada en el document, encara que en ocasions pugua resultar reiteratiu, amb la finalitat de no perdre el fil conductor de la sentència.

A continuació exposava que Vallada havia sol·licitat que es mantingueren els privilegis concedits. Adduïen els de Vallada que en la carta de població de 1289 es feia referència a una població amb terme "*cum terminis suis*" propi, i separat del de la veïna Montesa, però que per estar habitada per pocs pobladors, i haver estat el convent en Montesa i residir allí el sotsclaver, la vila de Vallada havia perdut la possessió tant de la jurisdicció, com del terme propi²⁸². Pretenia a més, que aquest fet es verificaria en ser Vallada molt antiga i tindre en la muntanya de l'Ombria els vestigis d'un castell arruïnat, així com una torre i barbacana, a manera de castell, en la mateixa població²⁸³; construccions que, si seguim els arguments dels valladins, demostrarien que antigament Vallada no havia estat subordinada a Montesa.

Així mateix, els valladins argumentaven que la població havia augmentat notablement durant els últims temps, i la vila tenia en aquell moment 150 cases habitades on vivien persones perfectament capacitades per a governar-la, i administrar-hi justícia. També remarcaven que amb l'important "comerci e negocis, com hi ha y s'espera haver major fóra molt gran inconvenient haver de haver axí los vehíns, e habitants de Vallada com los stants comerciants"²⁸⁴ tindre que desplaçar-se a la vila de Montesa per demanar justícia, que dista una llegua de la vila de Vallada; una circumstància que ocasionava gran perjuí, i importants despeses a les parts litigants, principalment a les vídues i altres persones d'escassos recursos.

Per totes les raons manifestades, els valladins havien sol·licitat al Mestre que els privilegis atorgats havien de mantindre la seua validesa; tant la concessió de jurisdicció, com l'assignació de terme propi. A més demanaven que totes les heretats dels veïns de Montesa situades en el terme de Vallada devien peitar i pagar a Vallada, i estar vigilades pel guàrdia d'aquesta població; mentres que les heretats que els valladins tenien en terme de Montesa devien peitar i pagar en aquesta població i

---

²⁸² Hem vist la inexactitud d'aquesta afirmació, encara que les raons apuntades pels valladins ajudarien a consolidar la situació d'inferioritat.

²⁸³ ARV. Clero, Montesa, Lligall 895, Caixa 2355-56. En un document datat el 16 de maig de 1318, Jaume II perdonava els habitants de Montesa i Vallada certa quantitat que li devien. A canvi, els montesins havien de realitzar obres a l'església d'aquesta població; mentres que els de Vallada havien de contribuir en l'obra d'una torre que s'estava fent a la localitat; PELEJERO VILA, J.A., "La torre de Vallada i el seu emplaçament", *Crònica de la XIX Assemblea de Cronistes Oficials del Regne de València*, València-Castelló, 1992, pp. 425-428.

²⁸⁴ AMV. Caixa s.n., *Carpeta Negra*, sig 6.1.

estar custodiades pel guàrdia de Montesa, amb la finalitat que els t ermens estigueren clarament diferenciats.

Fra Pere Lluís Galcerán de Borja amb l'inter s que finalitzaren els plets entre les dos viles, i en presència dels síndics de Montesa i de Vallada, va recon ixer personalment l'amollonament realitzat i consideraria les "distàncies, larg cies, e ampl cies de dits t ermens"²⁸⁵; de la mateixa manera que va valorar les peticions de les parts en litigi, i els privilegis concedits a la vila de Vallada en l'acte de concessió de jurisdicció.

Tot seguit, i per mitjà de sentència, confirmava el privilegi de jurisdicció concedit a la vila de Vallada, i després d'explicar que respecte a l'assignació de terme i amollonament, havia considerat la carta de població de 1289, l'acte de concessió de jurisdicció a Vallada, i moltes altres qüestions, sentenciava que la vila de Vallada havia de tindre terme distint i separat del terme de Montesa; declarava que els mollons havien de quedar on estaven posats, i que quan es deterioraren havien de ser refets a despeses comunes de les dos poblacions.

Aix , des dels mollons que dividien els dos t ermens cap a Montesa i fins al terme de Canals seria terme de Montesa i no de Vallada; i des dels mollons cap a Vallada i fins al terme de Moixent seria terme de Vallada, i no de Montesa. La sentència també feia menc  als aprofitaments comunals, i indicava que els habitants de Montesa podien perpètuament emprar del terme assignat a la vila de Vallada, i portar a pasturar el bestiar, tallar llenya, fer calç, algeps i la resta d'emprus permesos "iuxta la sentència dels amprius atorgada als veh ns, e habitants de València; et viceversa a la dita vila de Vallada, veh ns y habitants de aquella perpetuament tinguen tots los matexos amprius, e facultat de amprar en lo terme assignat a la dita vila de Montesa"²⁸⁶.

A continuació, fra Pere Lluís Galcerán de Borja declarava que la universitat de Montesa havia d'imposar la peita sobre les terres dels habitants de Montesa que estaven en el terme de Vallada, i que la peita d'aquelles havia de ser pagada a

---

²⁸⁵ *Ibidem.*

²⁸⁶ *Ibidem.*

Montesa; i viceversa, que els de Vallada havien d'imposar la peita sobre les terres que els habitants d'aquesta població tenien en el terme assignat a Montesa, i que havien de pagar la peita d'aquelles a Vallada; segons havia sigut resolt pel Mestre el 12 de maig de 1548. Ara bé, si les terres que tenien els habitants de Montesa en terme de Vallada eren adquirides per valladins, havien de pagar la peita d'aquestes heretats a Vallada; i en el cas que els habitants de Montesa adquiriren les terres que els de Vallada tenien en el terme d'aquella vila, la peita havia de ser pagada a Montesa.

Finalment, sobre quin guàrdia havia de custodiar les terres que els de Montesa tenien a Vallada, i en el cas contrari, quin guàrdia havia de vigilar les heretats que els de Vallada tenien en terme de Montesa, el Mestre -qui havia pres una clara decisió el 26 de maig de 1548, ratificada després de la deliberació dels assessors consultats a l'efecte el 16 de juny del mateix any- en aquest moment no tenia decidida una solució definitiva, i es va prendre un temps de sis mesos per a deliberar. Així i tot, la qüestió encara no havia quedat resolta a finals de 1554²⁸⁷; i una sentència arbitral de fra Pere Lluís Galcerán de Borja publicada el 15 de maig de 1567 tenia com a objecte resoldre aquesta situació²⁸⁸.

El 19 de maig de 1568, misser Alfonso Bernardino de Costa, jutge delegat per Onofre de Borja, lloctinent general del mestre de Montesa en la causa suscitada entre Montesa i Vallada²⁸⁹, una vegada estudiada una suplicació posada a 9 de març de 1568 per Baltasar Vila -síndic i procurador de la vila de Vallada-; vista una escriptura posada pel notari Joan Bellot, en nom del síndic de la vila de Montesa del 10 de maig del mateix any; vista una altra escriptura del 12 de maig de Baltasar Vila, així com el privilegi atorgat per fra Pere Lluís Galcerán de Borja a la vila de Vallada de la jurisdicció civil i criminal; vista una sentència arbitral donada pel mestre de Montesa entre les viles de Montesa i Vallada sobre la guarda i guardianatge publicada a 15 de maig de 1567, així com altres documents; i sentides les parts en litigi, promulgava sentència de la següent manera:

---

²⁸⁷ *Ibidem.*

²⁸⁸ *Ibidem.*

²⁸⁹ *Ibidem.*

En primer lloc, respecte a la pretensió primera del síndic de Vallada sobre el fet que el sotsclaver havia admés a cert particular de la vila de Montesa una queixa contra el carnisser de Vallada, qui, segons pareix, portava uns cabrons i havia entrat i provocat copiosos danys en una heretat que el primer posseïa en terme de Vallada; el clam no l'havia rebut ni escrit el notari escrivà del justícia de Vallada, sinó el notari escrivà del justícia de Montesa; i la queixa havia sigut tramitada pel sotsclaver.

Aquest procediment anava contra la sentència arbitral anteriorment expressada, ja que després de publicar-la, les queixes posades davant del sotsclaver o del seu lloctinent, si es produïen per raó de les heretats que els veïns de Montesa tenien en terme de Vallada, havien de ser rebudes i escrites pel notari escrivà de la cort del justícia de Vallada. Per això, el jutge delegat per a la causa proveïa que tota pràctica contrària a la sentència arbitral quedava anul·lada, així com que havia d'observar-se que els clams posats pels veïns de Montesa per raó de les terres i heretats que posseïren en terme de Vallada havien de ser rebuts per l'escrivà del justícia de Vallada; i al contrari, que totes les queixes que posaren els veïns de Vallada a causa de les heretats que posseïren en terme de Montesa les havia de rebre el notari escrivà del justícia de Montesa; i en conseqüència, l'execució dels clams posats pels veïns de Vallada davant del sotsclaver per les terres i heretats que posseïren en el terme de Montesa havien de correspondre al justícia de Montesa, i en el cas contrari al de Vallada.

Així mateix, respecte a una altra qüestió plantejada en la súplica del síndic de Vallada, el jutge proveïa que les penes dels clams posats pels veïns de Montesa per raó de les terres i heretats que posseïren en terme de Vallada es deurien commensurar conforme als capítols i ordinacions, usos i bons costums de Vallada, i no de Montesa; i en cas contrari, els clams posats pels veïns de Vallada per raó de les terres i heretats que posseïren en terme de Montesa s'haurien de commensurar segons els capítols i ordinacions, usos i bons costums de Montesa, i no de Vallada. A més, els danys produïts en les heretats situades en Montesa o en Vallada serien valorats per persones de la població on es trobaren les terres afectades; i el notari de la Cort del justícia de Vallada havia d'anar a Montesa cada quinze dies a rebre i escriure els clams davant el sotsclaver que els veïns de Montesa posaren, per raó de les propietats que posseïren a Vallada; i de cada clam que rebera i escriguera havia de cobrar de salari 4 diners.

Quant al darrer punt, de gran importància per al bon funcionament de la justícia i compliment dels privilegis atorgats, en el qual pretenia el síndic de Vallada que conforme al citat privilegi la coneixença de les causes civils i criminals pertanyera en primera instància el justícia de la vila de Vallada, el jutge sentenciava que ni el sotscomanador ni el sotsclaver podien empatxar al justícia de Vallada en la coneixença de totes les causes civils i criminals en primera instància; excepte en les causes que el Mestre es reservava en el citat privilegi, o en fadiga de justícia trobada en el justícia de Vallada.

12. LA SEGREGACIÓ DE LA PARRÒQUIA DE VALLADA.

El 3 de maig de 1370 el mestre de Montesa fra Pere de Tous erigia la vicaria de Vallada. El vicari designat i els seus successors en el càrrec estaven obligats a residir en aquest lloc, en el qual havien de celebrar els divins oficis, i administrar els sacraments²⁹⁰. Així mateix,

"percibirían para su sustento el "pie del altar", y serían dotados con 300 sueldos de los bienes que fueron de Jaume Estelos y su esposa, así como de doña Espanya, mujer del difunto Bernat Nebot.

En el año 1348, los cónyuges Jaume Estelos y Antonia, de Montesa, habían ordenado su voluntad testamentaria, disponiendo de sus bienes para celebrar aniversarios perpetuos por el bien de sus almas; y asimismo, Doña Espanya, por testamento otorgado en el año 1.362, mandaba a sus albaceas que, del producto del arrendamiento de sus bienes, un sacerdote celebrase misas en la iglesia de San Bartolomé de Vallada de donde era vecina"²⁹¹.

Com les ordenacions contravenien els Furs, els béns dels testadors serien confiscats per l'Orde, però el Mestre els respectaria la voluntat, i atendria les necessitats espirituals dels valladins²⁹². Va ser el rector de la parròquia de Montesa qui administrava els béns d'aquestes herències, i entregava els 300 sous anuals dedicats al manteniment del vicari designat²⁹³.

La disposició de fra Pere de Tous, seria confirmada pel mestre fra Romeu de Corbera en els anys 1422, i 1442; si bé és cert que a mitjans del segle XVI el rector de Montesa, que també ho era de Vallada, nomenava un vicari secular a qui li arrendava els seus drets²⁹⁴.

---

²⁹⁰ AHN. OO.MM. *Montesa*, Carpeta 545, document 128. També podem trobar informació sobre aquesta qüestió a l'ARV, *Protocols*, 2368, ff. 82-87.

²⁹¹ GARRIDO PENADES, H.- PELEJERO VILA, J.A., *Op. Cit.*, p. 81.

²⁹² *Ibidem*.

²⁹³ *Ibidem*, p. 82

²⁹⁴ *Ibidem*.

Respecte a l'atenció espiritual dels feligresos d'aquestes poblacions, Samper indica que *“en la donacion que el Señor Rey Don Jayme hizo a nuestra Orden de la Villa de Montesa, se incluyeron tambien unas Alquerias que havia en su termino: de estas resultò despues la Villa que oy se llama Vallada; y el Capellan o Vicario, que regia la Cura a los de Montesa, administrava tambien los Sacramentos a los que habitavan en aquellas Alquerias. Crecieron estas tanto, por estar en lugar mas apazible, y ameno que Montesa, y en medio de el camino Real que va de esta Ciudad a Murcia; que no siendo bastante el Vicario de Montesa para administrarlas los Sacramentos, huvo de nombrar un Sub-Vicario Secular en Vallada, que le ayudasse en el exercicio de la Cura Espiritual de aquellos Feligreses”*²⁹⁵.

La situació es mantindria fins a l'any 1576; quasi tres dècades després que Vallada obtinguera la segregació respecte de la veïna Montesa, moment en el qual el capítol general de l'orde de Montesa celebrat en el sacre convent el dia 23 d'abril d'aquell any, i presidit pel mestre fra Pere Lluís Galcerán de Borja, creava la Vicaria Perpètua de Vallada, i conseqüentment segregava la parròquia de Vallada de la de Montesa. La raó fonamental era que la vila de Vallada havia crescut notablement i necessitava un vicari particular per a l'atenció espiritual i l'administració dels sagraments:

*"Otro: Por quanto la Rectoria de Montesa está unida, anexa, é incorporada á nuestra Orden, y en ella se comprende tambien la Iglesia de la Villa de Vallada, la qual Poblacion ha hecho acrecentamiento, de manera que es menester Vicario particular para administrar alli los Sacramentos, ordenamos, que de aqui adelante el Señor Maestre nombre un Freyle de nuestra Orden, para que sirva en la dicha Vallada de Vicario, y que este nombramiento sea sin respeto de anciania, y le pueda mudar siempre que le pareciere convenir al servicio de Dios y bien de nuestra Orden; y asignamos para alimentos al dicho Vicario el Pie del Altar y Aniversarios de la dicha Iglesia de Vallada; y mas la mitad de los frutos que alli le tocan al Rector, de esta manera: que del cuerpo de ellos se saquen los cargos y quarta decima y comida del Predicador, y lo demas se divida entre el Rector y Vicario por iguales partes; y si en el coger de los frutos y arrendarlos no se concertaren, pueda cada uno coger ó arrendar su parte, y quando el Rector quisiere acudir alli á visitar la Iglesia, sea obedecido en ella, sin que tenga otra jurisdiccion sobre el dicho Vicario, y quando alguna diferencia se ofreciere entre ellos anden al Señor Maestre y si fuere para la execucion de esto confirmacion de su Santidad, se procure y se haya."*²⁹⁶.

---

²⁹⁵ SAMPER, H., *Op. Cit.*, pp. 269-270.

²⁹⁶ VILLARROYA, J., *Op. Cit.*, Volum II, pp. 38-39.

Uns anys més tard, com a conseqüència que la meitat de la primícia resultava insuficient per al manteniment del vicari de Vallada, el capítol general de l'orde de Montesa, que se celebraria a Carpesa el 19 d'abril de 1579, acordava que aquest vicari i els que li succeïren en el càrrec havien de rebre completament la primícia; si bé l'acord no entraria en vigor mentre visquera fra Bartolomé Fito, rector de Montesa.

D'aquesta manera, a partir de 1576 el mestre de Montesa nomenaria directament el vicari de Vallada, i el rector de Montesa conservaria la titularitat de les dos parròquies; si bé no tindria jurisdicció en l'església de Vallada, excepte, com hem vist, que en el cas de visitar l'església "*sea obedecido en ella, sin que tenga otra jurisdiccion sobre el dicho Vicario*"; situació que comportaria nombroses tensions entre el rector de Montesa i el vicari de Vallada, interessats en tot moment a defensar els drets que pensaven els corresponien²⁹⁷.

En qualsevol cas, tant el rector de Montesa com el vicari de Vallada eren així anomenats per assimilació a la terminologia utilitzada en les parròquies, la provisió de les quals corresponia al bisbe de València, perquè, en realitat, l'orde de Montesa els considerava vicari i subvicari respectivament, ja que el rector d'aquestes esglésies era el Mestre²⁹⁸.

L'any 1586 prenia possessió de la vicaria de Vallada fra Gaspar Aràndiga, qui segons indica Samper, suplicaria a l'Orde l'any 1588 que li donara títol de prior:

"Executòse luego lo ordenado por el Capitulo general, y el Señor Maestre Frey Don Pedro Luys Garceran de Borja nombrò a Frey Gaspar de Arandiga, para que exerciesse la Cura en Vallada; pero viendose este Religioso con titulo de Vicario, y en la realidad Sub-Vicario de el de Montesa, suplicò a la Orden congregada en el Capitulo general de el Año 1588 le diesse titulo de Prior, y lo consiguio, con tal, que despues de sus dias quedasse la provision de Vicario solo, como antes: si bien al Señor Mestre se le dio faculad para dar el titulo de Prior al que fuere Vicario, siempre que le le pareciesse; y assi se practica oy, pues primero da S.M. al promovido el titulo de Vicario, y despues,

---

²⁹⁷ CERDÀ i BALLESTER, J., "De freyles conventuales a priores de San Sebastián: La Rectoría de Montesa durante los siglos XVI al XIX (1592-1852)", *Estudios sobre las Órdenes Militares*, Madrid, 2001, p. 198

²⁹⁸ GARRIDO PENADES, H. – PELEJERO VILA, J.A., *Op. Cit.*, p. 188.

*quando le parece, el de Prior de San Bartholome; y algunos Vicarios ha havido, que no han gozado de esta gracia, porque en todo es libre S.M.*²⁹⁹.

---

²⁹⁹ SAMPER, H., *Op. Cit.*, p. 270.

CAPÍTOL IV. ELS EFECTES DE LA SENTÈNCIA

ARBITRAL DE 25 DE SETEMBRE DE 1550.

1. ELS CONTINUATS CONFLICTES ENTRE MONTESA I VALLADA.

Com vérem, fra Pere Lluís Galcerán de Borja, va reconèixer personalment l'amollonament realitzat l'any 1548, i des d'aquell moment, els mollons que dividien els dos termes cap a Montesa i fins al terme de Canals seria terme de Montesa; i des dels mollons cap a Vallada, i fins al terme de Moixent, seria terme de Vallada. Així mateix, la sentència arbitral de 25 de setembre de 1550 també feia menció als aprofitaments comunals, i indicava que els habitants de Montesa podien perpètuament "amprivar" del terme assignat a la vila de Vallada, i portar a pasturar el bestiar, tallar llenya, fer calç, algeps, i la resta d'emprus permesos "et viceversa a la dita vila de Vallada, vehïns y habitants de aquella perpetuament tinguen tots los matexos amprius, e facultat de amprivar en lo terme assignat a la dita vila de Montesa"³⁰⁰.

1.1. Els constants enfrontaments.

No obstant això, i a pesar que la sentència arbitral de 25 de setembre de 1550 posaria fi a la major part de litigis que durant els últims anys s'havien generat entre Montesa i Vallada, algunes qüestions van quedar obertes, especialment les relatives a la divisió de termes i l'aprofitament de les terres comunes.

A principis del segle XVII, un litigi mantingut en la Reial Audiència entre Montesa i Vallada, a causa de les terres de pastura, continuava enfrontat a ambdós poblacions³⁰¹.

Un clar exemple dels continuats conflictes, seria el produït l'11 de maig de 1674, quan Pau Garrido, justícia; Monserrat Garrido, Pere Vila , i Josep Pastor de Pere,

---

³⁰⁰ AMV. Caixa s.n., *Carpeta Negra*, sig. 6.1.

³⁰¹ ARV. *Reial Audiència*, Processos, part I, lletra S, n°. 1563.

jurats; i Francisco Tortosa, síndic, van tindre notícies que “els moltons de Anthony Pérez de la vila de Ontinyent, avituallador de les carns de la vila de Montessa estan apacentant en la partida del Bancal Fondo, terme de dita e present vila de Vallada, lo que en manera alguna no es pot fer per ser contrari a lo que és de justícia; que per çò requerien a dit justícia accedís juntament ab son ministre, y ab les persones que li paregués lo acompanyasen, y que fera penyores y monta de tants moltons o altres béns del dit Anthony Pérez quants foren menester per a pagar la pena estatuïda per capítols; y que haurà encorregut per haver entrat en este terme”³⁰².

Pau Garrido, justícia, Nicolau Oliveros, ministre; així com Jacinto Blasco i Pere Vicent Agulló, llauradors, van accedir a la partida del Bancal Fondo, “y en dita partida haver fet aprehenció, y montat un arriot com a béns de Anthoni Pérez de la vila de Ontinyent; avituallador de les carns en la vila de Montessa, per haver trobat los moltons de dit Pérez en dita partida”³⁰³.

1.2. La revolta de 1680.

Pocs anys després, el 25 d'agost de 1680, en plenes festes patronals, s'anava a produir un succés que mostrava amb tota claredat que la situació que s'arrossegava es feia insostenible; així com que les relacions de Vallada amb l'orde de Montesa a finals del segle XVII distaven molt de les viscudes amb anterioritat a la incorporació d'aquella a la Corona. Tot un preàmbul dels continuats enfrontaments en els tribunals que sostindrien Vallada i l'Orde durant el segle vinent.

Sobre les cinc de la vesprada, mentres les veïnes i veïns de la població participaven en els balls que s'estaven celebrant amb motiu de les festes patronals, i en el carrer Mig es jugava una partida de pilota, una trentena d'hòmens armats de Montesa acompanyaven a fra Pau Llorens, assistit per Jaume Roig, notari i escrivà de la cort del sotsclaver. Havien anat a Vallada per a recuperar els dotze moltons que es trobaven retinguts a la població.

---

³⁰² AMV. Caixa s.n., *Carpeta Negra*, sig. 6.1.

³⁰³ *Ibidem*.

La raó que havia motivat la retenció dels animals venia donada per una situació que encrespava l'ànim dels valladins, i que ja havia provocat continuats litigis entre ambdós viles. Des de Vallada s'havia denunciat en diverses ocasions que els avitualladors de les carns de Montesa entraven en el terme jurisdiccional de Vallada a pasturar el bestiar; però en aquesta última ocasió, el justícia i jurats de la vila havien agarrat 12 moltons per a garantir el cobrament de la sanció que li havien imposat a l'avituallador de Montesa, en tindre el bestiar pasturant al terme de Vallada.

No obstant això, passat un temps, Bernardo Sans de Vallés, sotsclaver de l'orde de Santa Maria de Montesa, havia resolt que el bestiar havia de ser tornat a l'avituallador de les carns de Montesa, i el síndic de Vallada havia fet cas omís d'aquesta provisió, raó per la qual, Bernardo Sans va donar orde que es reclutaren hòmens de Montesa a fi de recuperar els moltons.

El sotsclaver, bon coneixedor del problema que es podia suscitar en el moment que els hòmens de Montesa es presentaren a Vallada, va delegar en fra Pau Llorens a fi que, amb l'autoritat que li donava el càrrec, es dirigira a la vila de Vallada i recuperara els 12 moltons.

Si seguim les declaracions dels testimonis en el procés que s'obriria després de la revolta, mentres els valladins celebraven les festes patronals en honor a sant Bertomeu, fra Pau Llorens i els seus acompanyants, amb tot sigil, s'havien dirigit al lloc on estaven pasturant els moltons, a les esquenes de la casa i sènia de Francesc Vila, fill del capità; un paratge molt pròxim a l'eixida de la població cap a Moixent.

Una vegada van arribar al lloc on estaven els animals, i “après de haver rebut un acte Jaume Roig, notari, lo dit frey Pau Llorens, prebere, manà a dos hòmens que no es recorda qui eren que portassen lo ganado a la vila de Montesa y enseguida de dit ganado partí lo dit frey Pau Llorens”³⁰⁴. També es van emportar a Agustí Poveda,

---

³⁰⁴ ARV. *Clero*, Montesa, Lligall 904, caixa 2382. Per a aquest capítol es pot consultar GARRIDO PENADÉS, H., “¿Qui matà a frey Pau Llorens?”, *Festes Patronals*, Vallada, 1999, pp. 59-67. Recentment, Eugenio Ciscar Pallarés fa menció d'aquest succés en el seu treball *La justicia del abad*.

pastor que estava cuidant els animals quan els van agarrar, i que s'havia negat a entregar-li'ls, amb la finalitat que no alertara els veïns.

Així i tot, abans d'arribar a la Saladella, van escoltar “tocar arrebató la campana de Vallada”, i van veure com “venia grandíssima multitud de gent de la vila de Vallada, uns per mig lo camí real, y altres per cada part de riu, dient uns y altres mil oprobis al dit frey Pau Llorens y als que anaven en ell”³⁰⁵, indicant el frare als seus hòmens que ningú responguera, ni disparara, i que allargaren el pas, buscant arribar al terme de Montesa quan més prompte millor. No obstant això, quan van arribar a la partida del Salt, els seus perseguïdors ja estaven a escassos metres, i fra Pau Llorens va ordenar que una vintena d'hòmens entraren en l'oliverar de Baltasar Vila i es posaren a cobert a fi de frenar els seus perseguïdors, i permetre, amb aquesta acció, que la resta d'hòmens conduïren amb tota rapidesa els moltons a Montesa.

Fra Pau estava convençut que amb les seues paraules i l'autoritat conferida convenceria als valladins, que estaven actuant contra la llei i que havien de detindre la seua acció; però la reacció dels perseguïdors no va ser l'esperada, i dos dels jurats de la vila, Pere Vila, armat amb un punyal en la mà; i Baltasar Vila, amb “una escopeta llarga amartellada en les mans”, van fer cas omís de les ordres del frare, i amb ells els veïns del poble. El primer, després de les explicacions de fra Pau Llorens, en les que li indicava que “la presa de la monta no era rapte sino provisió jurídica”, li responia que no hi havia un altre rei ni governador més que ell i que a escopetades s'havia d'aclarir. Per la seua banda, Baltasar Vila, al crit de “muiren los lladres y muira el frare”, encara va encrespar més els ànims; eixint immediatament amb alguns valladins en persecució dels hòmens que fugien cap a Montesa amb els moltons.

La situació estava abocada a un tràgic final. Els hòmens armats que anaven arribant a l'oliverar de Baltasar Vila estaven decidits a fer ús de les seues armes per a donar resposta a una decisió que pensaven era totalment injusta; quan, a més, consideraven una greu traïció, que una partida de montesins armats i dirigits per

---

Justicia señorial y sociedad en el reino de Valencia (Valldigna, siglos XVI, XVII y XVIII), Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València, 2010, p. 48.

³⁰⁵ *Ibidem*.

l'Orde hagueren entrat en el terme, acostant-se al poble amb total impunitat, mentre ells celebraven les festes al seu patró.

Alguns hòmens de Vallada van començar a desarmar als de Montesa, i a encanonar el frare, que en cap moment va perdre la correcció, donant orde en reiterades ocasions que cessaren en la seua actitud. Cada vegada més exaltats, els valladins exigien que el frare fóra detingut i portat al poble; però les paraules del notari Jaume Roig, recordant-los l'autoritat que fra Pau Llorens representava, els va fer desistir dels seus propòsits en quatre o cinc ocasions.

L'arribada de Pere Traver, lloctinent de justícia de Vallada, acompanyat de Nofre Garsia, notari de Moixent, va tranquil·litzar els ànims momentàniament. Traver va exigir explicacions a fra Pau Llorens del motiu pel qual s'estaven emportant els moltons a Montesa, i el frare va respondre que “ell exersia el office de sotsclaver y que la monta se la havia portada jurídicament, y tenint orde de València”³⁰⁶, replicant Pere Traver, que no tenia cap constància d'aquests fets, mentre indicava al notari de Moixent que alçara acta de protest de com fra Pau Llorens i Jaume Roig s'havien endut els moltons.

Com a resposta, el frare sol·licitava a Jaume Roig que rebera acte públic de com ordenava a Pere Traver que, sots pena de 500 lliures, fera que es retiraren els veïns de Vallada. Davant d'aquesta situació, Pere Traver, es va donar per satisfet amb l'acta alçada pel notari de Moixent; però els veïns de Vallada allí congregats van discrepar de la seua decisió, i alguns d'ells li van advertir que si continuava en aquella línia s'anava a quedar a soles, i si no s'apartava també moriria; remarcant que si “assí estiguera el justícia no se ajustara d'esta manera”.

Bernabeu Tortosa, justícia de la vila de Vallada, que res sabia de la persecució als montesins, es va acostar des del camí, i entre víctors dels valladins, va ser informat que fra Pau Llorens i els de Montesa s'havien emportat els animals. Davant d'aquestes males notícies que qüestionaven la seua autoritat, el justícia va deixar la seua cavalcadura mular, va muntar en el rosí en el que havia vingut Pere Traver i va

---

³⁰⁶ *Ibidem.*

demanar una escopeta; dient-li el frare que pensara en allò que estava fent, ja que estava allí com a governador de les viles de Montesa i Vallada, “a lo qual respongué dit justícia que ell estava en son terme y que allí no hi avia altre rey ni governador sinó ell”³⁰⁷. Tot seguit i, quasi atropellant el frare, va iniciar la persecució acompanyat per alguns hòmens de Vallada.

Les versions de com van començar els tirs van ser diverses, però la veritat és que s’inicià un fort tiroteig entre els hòmens de Montesa i els de Vallada, i fra Pau Llorens, pensant que en el lloc on es trobava podia ser ferit, va eixir al ras, amb la convicció que seria respectat per la seua condició; però estava equivocat, i de darrere d'una olivera va aparéixer un home, a qui cap testimoni va dir reconéixer -inclòs fra Pau-, i va disparar contra el frare, ferint-lo al pit de gravetat.

El frare, afortunadament, no va morir³⁰⁸, però greument ferit, es va encomanar a la Mare de Déu de Gràcia “Mare de Déu de Gràcia valeu-me. Ningú tire encara que em maten”; i el notari de Montesa amb grans crits va fer indicacions que el frare havia caigut mort. Immediatament, va cessar el tiroteig, i els valladins van tornar al poble.

A pesar de la gravetat dels successos, la revolta no havia acabat. En arribar a la població, alguns hòmens es van dirigir a la Casa Abadia, símbol del poder senyorial de l'Orde a Vallada, amb la intenció de pegar-li foc; i encara que aquest fet no es va arribar a produir, el prior s’amagaria en casa del seu veí Francisco Tortosa, i allí va estar ocult durant dos dies, protegit per una dotzena d'hòmens de Moixent.

També va témer per la seua integritat fra Fèlix Alfonso, qui, encara que era del poble, va ser amenaçat per la seua condició de frare barbut de l'orde de Montesa, i va tindre que fugir al convent de “frases fransiscos” de Moixent.

Davant del temor de les possibles represàlies de l'Orde, aquella nit es van tancar els portals, guardes armats controlaven totes les entrades i eixides de la població, i sentinelles vigilaven des del campanar. Així mateix, les autoritats municipals van

---

³⁰⁷ *Ibidem.*

³⁰⁸ Informació facilitada per Josep Cerdà Ballester.

sol·licitar ajuda a Moixent i a Ontinyent, que mai va arribar; mentres qui sí ho va fer, va ser el governador de Xàtiva, qui es trobava a Ontinyent quan els valladins van sol·licitar ajuda a aquesta població, acudint a la vila, i quedant-se un temps, amb la finalitat que s'assossegara la tensió que estaven vivint els habitants de Montesa i Vallada.

Els efectes de la revolta van ser immediats, i en tot favorables als interessos dels valladins, ja que sis dies després, Joan Crespí de Brizuela, lloctinent general de l'orde de Montesa, va donar orde que es publicara una “pública y Real crida en les dites vil·les de Montesa y Vallada, llochs y puestos acostumats de aquelles”³⁰⁹.

En el pregó, el lloctinent general, indicava que “per quant entre les vil·les de Montesa y Vallada de la *Mensa Magistral* de dita Orde es seguïrien tres causes de fermes de dret en lo nostre tribunal de la lloctinència general de dita Orde, sots audició del noble y amat de Sa Magestat fra don Carlos Vallterra y Blanes, cavaller assessor real de dita Orde D.D.R.C. civil, sobre la possessió de entrar los arrendadors del herbatge de Montesa, y avituallador de carns de aquella en lo terme senyalat a la de Vallada, prenent-se lo contrari per dita vila de Vallada; y convindria que fins tant sien dicedides y terminades, uns ni altres no ussasen de dita possessió que pretenen tenir, ni es valguen de dites fermes de dret per los grans inconvinients que se aurién experimentat entre les dites vil·les y vehins de aquelles. Y fos manat a qualsevol persones que sots les penes a nós ben vistes, no entren a pasturar los ganados, així dels herbajants de dites vil·les, com dels avitualladors de aquelles respective; çò és, los de Montesa en lo de Vallada, ni los de Vallada en lo de Montesa, fins que dites causes sien dicedides y terminades, e desichant atallar dits inconvinients y altres majors que es poden seguir”.

A continuació, donava orde als “justicia, jurats y demás officials y persones particulars de les dites vil·les de Montesa y Vallada, a tots junts y cadascú de aquells a soles, y als arrendadors de les taules de les carniseries y avitualladors de les carns de dites vil·les, y a qui toque y se guarde, que en pena de 200 lliures moneda reals de València, y perdició dels ganados, aplicadores al cofrens de dita Orde, exigidores a

---

³⁰⁹ AMV. Caixa s.n., *Carpeta Negra*, sig. 6.1.

casquí dels contrahents y altres a nostron arbitre, no entren ni entrar fasen a pasturar los ganados, així dels herbajants de dites viles, com dels avitualladors de aquelles respective; çò és, los ganados dels arrendadors o avitualladors de Montesa en lo terme senyalat a la vila de Vallada, y los dels arrendadors y avitualladors de Vallada en lo terme de Montesa, sinó que casquí tinga dits ganados en los térmens de dites viles de hon són respective. De manera, que los arrendadors o avitualladors de una vila, no puxen entrar ni entren en lo terme de l'altra, fins tant altre no sia per nós provehit y manat, o les causes que dites fermes de dret sien dicesides y terminades difinitivament ab sentència pasada en cossa jutjada sots dites penes”³¹⁰. La crida seria publicada el 9 de setembre d'aquell any.

No obstant això, l'any 1692, Miquel Peris, ciutadà, síndic i procurador de la vila de Montesa defenia davant de l'Orde que “dita vila y sos particulars estan, y han estat en quieta y pasífica poseció, *seu quasi* de paixer, amprivar, y abeurar sempre que els pareix los animals, així llanar, com cabriu, tant de dia, com de nit; amalladant y no amalladant en tota la part del terme de dita vila de Montesa designada a Vallada en la separació per a lo eixercisi de la jurisdicció dels oficials de dita vila de Vallada, que està des de els mollons que estan entre dites viles de Montessa y Vallada fins lo terme de la vila de Moixent, sens exceptar puesto algú, encara que sia en la redona y bovalar que han fet *de facto* los de dita vila de Vallada molt després de dita separació, en la dita part del terme de Montessa, y en la orta de Vallada; y fer llenya, alcheps, y altres amprius sens pagar pena alguna”³¹¹.

Després dels seus arguments, continuava indicant que “ferma de dret en lo present tribunal sobre la dita quieta, pasífica, y titulada poseció *seu quasi* requerint que per a probar aquella li sia rebuda una sumaria informació de testimonis”³¹², i requeria que la “ferma de dret li sia admesa, y manat a qualsevols perturbants que sots pena de sinch-centes lliures no vexen, inquieten, ni molesten a dita vila de Montessa y particulars de aquella en la desús dita quieta y pasífica poseció”³¹³.

---

³¹⁰ *Ibidem*.

³¹¹ AMV. Caixa s.n., *Muntanya*. Vària, sig. 4.5.3

³¹² *Ibidem*.

³¹³ *Ibidem*.

Amb la finalitat d'abonar les seues afirmacions, presentava diversos testimonis que corroboraren l'anterior exposició.

2. LA NECESSÀRIA DIVISIÓ DEFINITIVA DE TERMES.

2.1. L'amollonament de 1740.

Tancada en fals la divisió de termes entre Montesa i Vallada, les reticències de les parts es mantindrien amb major o menor força al llarg dels anys; especialment respecte a la zona de la Saladella Llarga, lloc on naixen dos fonts d'aigua, l'una dolça i l'altra salada; com molt bé definix Viciàna, quan indica que “*en este término nasce una fuente de agua dulce y apartado de aquesta, a treinta pasos, nasce otra fuente de agua salada de la qual se haze sal y se podría hacer mucha*”³¹⁴.

Amb la finalitat d'acabar amb els constants litigis entre ambdós viles per aquesta causa, Vallada sol·licitava la intervenció del marquès de la Romana, sotsclaver i sotscomanador del convent, i “*governador militar de su castillo, y partido; barón del castillo de la Mola, y señor de las villas de Moxente, Novelda, casa y estados de Massa*”³¹⁵.

El 16 de novembre de 1739, els representants d'ambdós viles i Francisco Sirera, “*Abogado de los Reales Concejos, alcalde mayor de las referidas villas de Moxente y Novelda*”³¹⁶, van ser reunits en el lloc on es trobava el molló de la Peña Roja. En opinió de Francisco Sirera,

“*el único y principalísimo medio que ocurría para la unión, conformidad, y paz de ambas villas y sus respective vecinos, y erbaxantes arrendadores, consistía en un acomodamiento proporcionado que no caussasse el más leve perjuicio a ninguno, y éste parecía en la forma siguiente: que puesto en el referido mojón de la Peña Roja a línea recta assí a la villa de Ayelo de Malferit, se señalase mojón*

---

³¹⁴VICIANA, M., *Op. Cit.*, p. 142. Encara hui podem observar la proximitat de les fonts en la Saladella Llarga. No obstant això, l'autor també podria estar fent referència al barranc de la Saladella, més pròxim al poble, i pel qual discorre aigua salada; així, com al brollador d'aigua dolça pròxim a les ermites del Santíssim Crist, i de sant Sebastià. Ara bé, en l'últim cas la distància entre les fonts és molt major de trenta passes.

³¹⁵AMV. Caixa s.n., *Carpeta Negra*, sig. 6.1.

³¹⁶*Ibidem*.

en el peñasco alto a la cumbre de la sierra donde está la referida fuente de agua dulce de la Saladella, dexando dicha fuente a la derecha y dentro el término de dicha villa de Vallada. Y a mayor abundamiento y claridad, sacando la orden correspondiente de la superioridad (en el caso necesario) se pongan en la misma línea dos mojones que medien entre el mojón de la Peña Roja, y el peñasco alto; y desde este último hasta el confinante con la dicha villa de Ayelo se pongan cinco o seis, según se hallare conveniente; y que el uso de la mencionada fuente de la Saladella quede común para ambas villas, y sus arrendadores y erbaxantes de yervas. Para lo qual se señale terreno y ensanche correspondiente para la entrada y salida de sus respectivo ganados.

*Y habiendo ohido este acomodamiento los referidos otorgantes ayuntamientos de las mencionadas villas de Montessa y Vallada, unánimes y conformes, némine discrepante, lo aceptaron*³¹⁷.

L'endemà, a Vallada, i davant Baltasar Primo, alcalde de Montesa, Pedro Borja i Josep Carbonell, regidors d'aquella vila, Calixto Perales, menor, Vicente Garrido, Bautista Alapont, Josep Vila de Felipe, i Bernardo Vila de Josep, tinent d'alcalde, regidors, i síndic de Vallada, i del notari Josep Navarro, van comparéixer Bernardino Primo de Montesa, i Monserrat Garrido de Vallada, i van dir que en virtut de “*la concordia que en el día de ayer celebraron ante el pressente escribano en la que se les dio facultad y poder bastante para el señalamiento donde se han de formar los mojones y terreno de la fuente de agua dulce de la Saladella, donde se halla el pinocorzo, o peñasco alto, como se expresa en dicha escritura, y su acomodamiento*”; *en cuya ejecución y cumplimiento, habiéndose constituido a dicho pago, y puestos en el mojón de la Peña Roja para tantear en toda forma donde donde dever acomodarse, y fabricarse dichos mojones.* ³¹⁸; i havent escoltat Bernardino Primo i Monserrat Garrido, els presents van aprovar el senyalament dels llocs on es devien fer els mollons, realitzat per aquells; amb la voluntat que no fóra modificat en el futur.

En els “*auttos de amoxonamientos hechos entre las villas de Vallada y Montessa*”³¹⁹ de 27 d'abril de 1740, i en un reial despatx previ en què es requeria a Joseph Caro Maça de Lizana, marqués de la Romana, senyor de Moixent, i sotscomanador de l'Orde, la realització de l'amollonament que dividix els termes de Montesa i Vallada, podem llegir que:

---

³¹⁷ *Ibidem.*

³¹⁸ *Ibidem.*

³¹⁹ ARV. Clero, Montesa, lligall 896, caixa 2358-59.

“las villas de Montessa y Vallada, por mediación de personas de buen celo se han compuesto amistosamente, en razón de las pretenciones que entre sí tenían en orden a una porción de término, y especialmente sobre el territorio en que está la fuente de agua dulce dicha la Saladella; habiéndose otorgado por parte de ambas villas escritura de convención que pasó por ante Joseph Navarro, escribano del Ayuntamiento y juzgados de la villa de Mojente, en diez y seis de noviembre próximo pasado, en la que quedó convenido y ajustado entre dichas villas de Montessa y Ballada: que puestos en el mojón dicho de la Peña Roja, línea recta así a la villa de Ayelo, señalase un mojón en el peñasco alto, a la cumbre de la sierra donde está la referida fuente de la Saladella, dexando ésta a la derecha, y dentro del término de la dicha villa de Ballada; y que a mayor abundamiento y claridad, se pusieron en la misma línea dos mojones que medien entre el mojón de la Peña Roja, y el peñasco alto; y desde este último asta el confinante con la villa de Ayelo se pongan cinco o seis, según se hallare conveniente. Y que el uso de la dicha fuente de la Saladella quede común para ambas villas de Montesa y Ballada y sus arrendadores de yervas, para lo que se señalase terreno y ensanche correspondiente para la entrada y salida de sus respective ganados”³²⁰.

Acatant el requeriment, el sotscomanador de l'Orde convocava els representants d'ambdós viles perquè a l'endemà, dia 28 d'abril, estigueren presents en la Lloma de l'Esparteral, situada entre els termes de Montesa, Vallada, i Énguera, a fi d'iniciar la reedificació dels mollons que separaven els termes de les dos primeres viles.

Amb la presència del marquès de la Romana, i dels representants de les viles de Montesa i Vallada, es va iniciar la reedificació dels antics mollons arreplegats en l'escriptura d'amollonament de 1548; i després de la reconstrucció de dotze dels antics, sent les sis de la vesprada, quan la comitiva es trobava en la partida de Benillongo, van posposar els treballs per a l'endemà.

A les set del matí del dia 28 es reiniciaria l'amollonament. *“Joseph Carbonell y Francisco Aliaga, peritos nombrados para la demostración de los moxones que dividen los términos de las villas de Montesa y Vallada, hallándose presentes a éstas con sus cándicos y procuradores generales, y escribanos, cada uno de sus ayuntamientos respective, demostraron a su señoría, en presencia de mí, el infrascrito escribano, un moxón derruido en la eminencia de la dicha montaña de la Ombría, entre la peña dicha de la Foradada, y la de Bru, el qual haviéndole visto y*

---

³²⁰ *Ibidem*, ff. 1v-2.

reconocido su señoría, mandó se rehedifique éste de cal y canto de buena altura; con la perfección que se requiere, para que de lexos se divisse, y asigne la división de dichos términos”³²¹.

Així mateix, el marquès de la Romana va observar que fins al penyal que es descobrix des de la muntanya de la Peña Roja i que mira cap a Aiello de Malferit no hi havia cap molló, i la distància era molt llarga; manant que foren construïts dos mollons”³²². Tot seguit, “*estando en la primera loma que le subsigue al peñasco y moxón de la Peña Roja, línea recta que mira al picorzo, y villa de Ayelo, en la eminencia de la referida loma, donde se hallan unos pinos quemados de la quema que se hizo en dicha loma, paraxe donde contiene y asigna el auto que antecede, mandó su señoría con intervención de ambas villas y sus cándicos, se forme un moxón de cal y canto*”³²³.

A continuació, “*antes de llegar el peñasco, eo picorzo donde refiere el auto que antecede, y señala la escritura que en el día dies y siete de noviembre authorizó el presente escribano de señalamiento de moxones; círculo que servía para las fuentes de agua dulce y Saladella, en virtud del poder que se les confirió a Bernardino Primo y Monserrat Garrido, vecinos de las villas de Montessa y Vallada, respective, para entrar y salir los ganados de la villa de Montessa y sus erbaxantes, con los demás averios, mandó su señoría con intervención de ambas villas y sus cándicos, que encima de unas peñas que mirarán a dicho pinocorzo, se forme otro moxón*”³²⁴.

Mes tard, la comitiva es va situar “*encima la cueva que ay frente las fuentes dulce y Saladella, y mostrándole donde se ha de formar el segundo moxón que sirve de círculo a dichas fuentes, con intervención de dichas villas, mandó su señoría se forme y rehedifique otro de nuevo, de cal y canto*”³²⁵; i, a continuació, van reedificar enfront de les fonts i la cova, el tercer molló.

---

³²¹ *Ibidem*, f. 35.

³²² *Ibidem*, f. 36.

³²³ *Ibidem*, ff. 37-37v.

³²⁴ *Ibidem*, ff. 37v-38.

³²⁵ *Ibidem*, ff. 38v-39.

El quart molló va ser senyalat front “*el peñasco, y agua dulce de la Saladella, como cosa de trecientos passos, donde se le demostró la señal donde se ha de formar el quarto moxón del círculo de las fuentes de agua dulce y Saladella*”³²⁶; per a situar-se, tot seguit, “*frente al peñasco, picorzo que mira al barranco de la fuente dulce de la Saladella; como cossa de trecientos pasos del antecedente moxón, se demostró la señal donde se ha de formar el quinto moxón del círculo de las dichas fuentes*”³²⁷.

Van anar caminant fins trobar-se “*a la falda de la ombría de la loma denominada del Ràfol, que mira frente el dicho peñasco, eo picorzo, y que aboca al barranco donde se hallan las dichas fuentes, dulce y Saladella; se le demostró a su señoría, en mi presencia y la de las dichas villas, donde se ha de formar el sexto moxón para el círculo de dichas fuentes*”³²⁸; i poc després es van situar a la falda de la mateixa lloma, “*como cossa de trecientos passos que mira assí a la dicha villa de Vallada; se le demostró la señal donde se ha de formar el séptimo moxón que sirve de sírculo a las referidas fuentes*”³²⁹.

A continuació, es van dirigir “*a la subida de la ombría falda de la dicha Loma del Rall, como cosa de quatrocientos passos distantes del antecedente moxón, y que mira a tremontana, y peñasco, eo picorzo; se le demostró la señal donde se ha de formar el octavo moxón que sirve de círculo para las dichas fuentes, sirviendo también de norte*”³³⁰; per a desplaçar-se tot seguit “*al medio de la falda de la referida Loma del Ràfol, ombría de aquella que mira al Collado, y línea recta al dicho peñasco, eo picorzo, entrada para las dichas fuentes de agua dulce y Saladella; se le demostró a su señoría en mi presencia, la de las referidas villas y sus cíndicos otro señal donde se ha de formar el nono moxón, que concluye el círculo de las dichas fuentes de agua dulce y Saladella, el qual, con intervención de ambas villas y sus cíndicos mandó su señoría se forme y rehedifique aquel, de cal y canto, con la perfección devida*”³³¹.

---

³²⁶ *Ibidem*, f. 40.

³²⁷ *Ibidem*, f. 40v.

³²⁸ *Ibidem*, f. 41.

³²⁹ *Ibidem*, f. 42.

³³⁰ *Ibidem*, f. 42v.

³³¹ *Ibidem*, f. 43.

Un tram més amunt “se le demostró a su señoría, en mi presencia y de las referidas villas, otro señal donde se ha de formar otro moxón que es el d esimo”³³²; per a dirigir-se despr es al “confino del t ermino de Ayelo, habiéndose constituido su señoría a la eminencia de la dicha Loma del Rall, que mira al peñasco, eo picorzo, assí a tremontana, y assí al mediodía de la mont a de la sierra de la Foya Redonda, en mi presencia y la de las referidas villas y sus c ndicos; se le demostró a su señoría otro señal, eo montón de piedras, donde se ha de formar el undécimo mox n que contiene la escritura de convenio”³³³.

M s tard, la comitiva es va dirigir a la “cumbre de la loma tosal que hay en la Foya Redonda, a la falda de la sierra que confina el t ermino de la villa de Ayelo, cuyo tosal loma est  en medio de dos lomititas, y a cien passos del camino que va a la dicha villa de Ayelo”³³⁴, i una vegada en aquell lloc “se le demostró a su señoría otro mox n de piedra que señalaron los dichos, el qual mandó su señoría se forme y rehedifique aquel de cal y canto”³³⁵.

Per últim, la comitiva “se constituyó a la eminencia de la sierra de la Foya Redonda, que mira a mediodía, assí a la villa de Ayelo a tremontana en drechura al peñasco, eo picorzo de las fuentes de agua dulce y Saladella; y estando en dicho sitio, acistido de mí, el infrascrito escribano, y de los que componen las referidas villas de Montesa y Vallada, con su c ndico y demás su comitiva, se le demostró la señal donde se ha de formar el quarto último mox n”³³⁶.

La taxaci  de les dilig ncies d'amollonament de les viles de Montesa i Vallada era presentada el 19 de desembre de 1740, en virtut d'un decret del lloctinent general, referit a aquesta q estio³³⁷.

---

³³² *Ibidem*, ff. 43v-44.

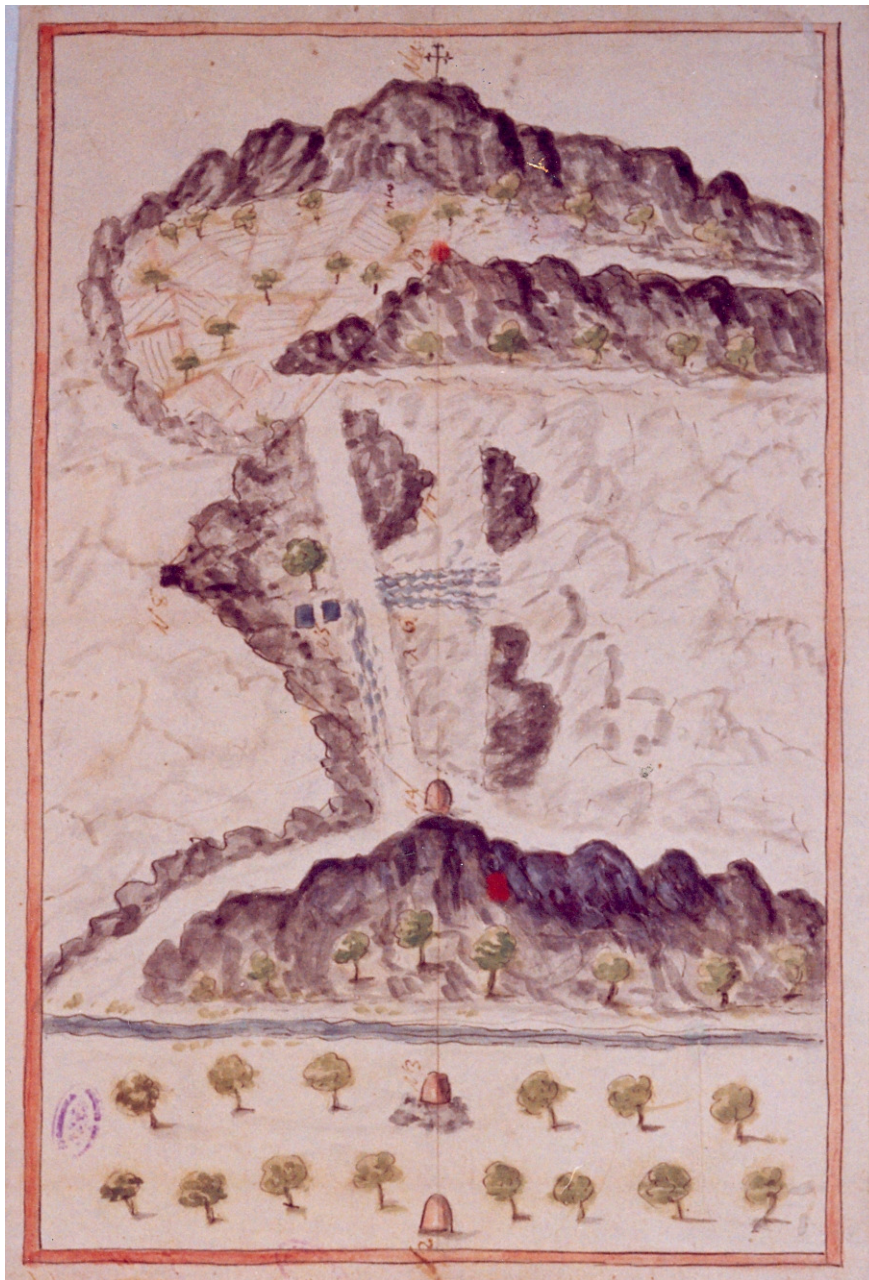
³³³ *Ibidem*, ff. 44-44v.

³³⁴ *Ibidem*, f. 45.

³³⁵ *Ibidem*.

³³⁶ *Ibidem*, f. 45v.

³³⁷ ARV. Clero, Montesa, Lligall 895, Caixa 2355-56.

“En quanto sólo se pleytea entre las villas de Montessa y Vallada por el realenco que se incluye en el triángulo que forman los números 4, 8 y 9, en los quales también se incluyen los números 5 y 6, que son las fuentes dulce y salada; sólo se explica desde el número 2, que es el mojón de Benillongo, sin delinear todos los mojones que ay desde el de Montessa, Vallada y Énguera hasta el número 2, bajo cuyos números 1 y 2 está toda la valle de Montessa y Vallada”³³⁸.

³³⁸ ARV. *Mapes i plànols*, nº. 55. Amollonament entre Montesa i Vallada.

2.2. La divisió de 1796, i la dissolució de la mancomunitat de pastos i llenyes.

L'any 1796, a instància dels representants de Montesa i Vallada, i amb l'aprovació superior “*se dividieron y amojonaron los términos; cada pueblo formó los capítulos de buen gobierno para la conservación de sus propiedades, árboles, y frutos; quedando tan sólo el uso a ambos comunes de leñas, yervas y aguas, que han seguido hasta el presente. Pero como ambos ayuntamientos hayan observado que los ganaderos, introduciendo sus rebaños indistintamente en los dos términos hayan acarreado perjuicios de consideración; como asimismo, se han originado del corte arbitrario de pinos, no respetando la propiedad particular tan recomendada por el Gobierno, han convenido en establecer de común acuerdo la separación de términos*”; amb les següents condicions:

1a. Que la divisió es faça pels mollons que consten en la que es va practicar l'any 1796, quedant de mancomú únicament l'abeurador reial d'aigua dolça i salada de la Saladella, atorgant-se la corresponent escriptura.

2a. Que els veïns d'ambdós viles, obtinguda l'aprovació, no podran fer més ús que en els seus propis termes, i d'acord amb els seus capítols municipals; sense perjuí que els terratinents facen ús de les seues propietats en la millor manera.

3a, i última: Que es donen mutu consentiment per la present deliberació per a custodiar, guardar, i zelar sense dependència cada un dels seus termes, i d'acord amb els seus capítols municipals, sempre sense perjuí dels terratinents que podran fer ús del seu dret.³³⁹

Amb aquesta sol·licitud, de data 4 de febrer de 1837, els veïns de Montesa i Vallada optaven per la dissolució de la mancomunitat de pastos i llenyes.

No obstant això, la dissolució, en un principi no es portaria a terme, ja que Montesa el 1839 es va separar del conveni, i va sol·licitar la continuïtat de la

---

³³⁹ ADV. E.4.I., Caixa 11, Exp. 334, ff. 9-10v.

mancomunitat. La Diputació, en la seua vista, va sobreseure l'expedient, i ambdós poblacions van continuar amb els tradicionals enfrontaments.

D'aquesta manera, mentre Vallada va continuar actuant com si el conveni continuara vigent, Montesa, perjudicada en els seus interessos, va reclamar a la Diputació que es mantinguera l'anterior situació. Així i tot, i després de les constants queixes dels valladins pels excessos comesos pels veïns de Montesa, la Diputació va sol·licitar informes als ajuntaments d'Énguera i Xàtiva³⁴⁰.

L'Ajuntament de Xàtiva, el 2 de març de 1842 va argumentar “*Que los vecinos de Montesa, con grave perjuicio de los de Vallada, abusan de la mancomunidad, pues estando reducida ésta tan sólo a la facultad de pastar los ganados y aprovecharse de la leña necesaria para los usos propios, como puede verse en el expediente que se siguió ante el escribano Zacarés de esta capital, entre ambas villas y la Mesa marcial de la de Montesa. Sin embargo, los vecinos de esta última, no se han contentado sólo en arruinar cuasi todo su término con los excesivos cortes de leña, sigue olvidando las reiteradas órdenes sobre conservación de montes y plantíos, se han introducido en el de Vallada, y están continuamente cortando leña para vender*”³⁴¹.

El 17 d'abril, l'Ajuntament de Vallada remetia una còpia del conveni, i demanava la separació dels dos pobles, quant a pastos i llenyes, segons s'havia acordat en el seu moment³⁴²; i el 19 d'abril, la Diputació sol·licitava de nou a l'Ajuntament d'Énguera, l'informe demanat el 2 de febrer, amb l'advertència de multa.

Pocs dies després, el 24 d'abril, l'Ajuntament d'Énguera “*después de manifestar que no ha evacuado antes el informe pedido por estar reuniendo los datos necesarios para verificarlo con el debido conocimiento, dice: Que habiendo visto la carta puebla de Montesa, cree que no debe desaparecer la mancomunidad de pastos y leñas, ya por la relación misma de ambas poblaciones, ya por la escasez de término para pastos, en que quedarían acosados los ganados. Pero, sí que debe reprimirse*

---

³⁴⁰ *Ibidem*. f. 3

³⁴¹ *Ibidem*, ff. 18v-19v.

³⁴² *Ibidem*, f. 20

con mano fuerte el abuso que hacen los de Montesa de la poca leña del monte bajo, comerciando con ella, y trasportándola a otros pueblos limítrofes”³⁴³.

El 15 de novembre de 1842, la Diputació va acordar elevar una consulta al Govern, i, després d'aquesta, el 15 de setembre de 1845 remetia als ajuntaments de Montesa i Vallada un escrit en el que indicava que era molt convenient dissoldre la mancomunitat de pastos i llenyes que existia entre ambdós poblacions; així com que havien de nomenar un representant, i reunir-se en Montesa el dia que cregueren convenient, a fi d'assentar les bases i condicions per a dissoldre la mancomunitat, donant un termini de 15 dies. Montesa, així i tot, mostrava la seua disconformitat.

L'expedient passava al *Consejo Provincial*, per ser de la seua competència; i Montesa, el 22 de novembre de 1847 presentava un escrit, en el que exposava que “*según la ley, es indispensable el derecho que tienen los pueblos a que se dividan, y se les señale sus términos; 2º, que no han podido conocer hasta ahora el estado verdadero de su pretensión, ni de lo andado en este negocio han podido darse razón cumplida hasta que se les ha comunicado el expediente; y 3º, que la villa de Montesa no pide ni resiste la división del término común con Vallada, pero hasta tanto que ésta se certifique, desea que se respete el estado actual de cosas; el estado que una posesión inmemorial atribuye de pleno derecho, y que han confirmado los decretos vijentes de la autoridad competente*”³⁴⁴; i sol·licitava es respectara la mancomunitat sobre pastos i llenya.

Finalment, a 6 de desembre de 1848, José Solís, en nom de l'Ajuntament de Montesa, i Antonio Ayala, en el de l'Ajuntament de Vallada, compareixien davant del *Consejo* en l'expedient sobre mancomunitat de pastos i llenyes, i indicaven que les dos poblacions “*se han convencido en que cese la mancomunidad de pastos, montes y leñas, que existía en el término de ambos pueblos, y en que se señale y considere por límite de cada uno los mismos mojones que sirven en la actualidad para marcar el punto hasta donde llega la respectiva jurisdicción de dichos*

---

³⁴³*Ibidem*, ff. 19v-20. En realitat, en l'expedient figura “*Informe de Montesa*”, però ha de tractar-se necessàriament de l'informe emès per l'Ajuntament d'Enguera.

³⁴⁴*Ibidem*, ff. 49v-50.

pueblos”³⁴⁵; suplicant que s’aprovara el conveni, i divisió dels termes, i donant per acabat l’expedient; resolució que es va portar a terme el 19 de juny de 1849.

---

³⁴⁵ AMV. Caixa s.n., *Muntanya. Vària*, sig. 4.5.3

CAPÍTOL V. VALLADA DESPRÉS DE LA SEGREGACIÓ

1. EL CONTROL DE L'ORDE SOBRE LA VIDA LOCAL.

1. L'elecció de càrrecs.

El control que exercia l'Orde sobre els seus vassalls comprenia tots els aspectes de la vida local. D'una banda, designant les persones que exercirien els càrrecs de responsabilitat i govern de la vida municipal; d'una altra, exercint el seu domini espiritual i també temporal, a través de la parròquia. El nostre interès, en aquest cas, és el de conèixer de prop el control de l'Orde sobre els oficis majors de la vila, i sobre tota l'organització municipal.

Com indica Amparo Felipo en el seu estudi sobre l'oligarquia municipal de la ciutat de València, *“el verdadero peso específico del gobierno recaía sobre los jurados, el racional y el síndico, que constituían las más altas magistraturas municipales y que, junto con el justicia civil, el justicia criminal y el almotacén, conformaban los denominados oficios mayores de la Ciudad”*³⁴⁶.

Cada any s'havia de fer elecció dels jurats, així com del justícia, mostassaf i d'altres oficials; si bé després de feta l'elecció, havien de ser presentats al Mestre, en absència d'aquest al sotsclaver³⁴⁷, i en absència d'aquell a la persona que presidira en

---

³⁴⁶ FELIPO ORTS, A., *La oligarquía municipal de la ciudad de Valencia. De las Germanías a la insaculación*, València: Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València, 2002, p. 17.

³⁴⁷ Com ens indica Joan Borja y Arándiga en el manuscrit *Breve resolución de todas las cosas generales y particulares de la Orden y Cavallería de Montesa*; editat a cura de Fernando Andrés Robres i Josep Cerdà i Ballester, València: Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València, 2004, pp. 72-73; *“También, asimismo, dio la Religión al Clavero un substituto, el qual se llama sosclavero, para que en ausencias del Clavero hiziesse su officio y acudiesse a cumplir con su obligación.*

El peculiar officio del sosclavero es mercar enjunto todo el sustento de dicho convento, y en recibir y despedir todos los criados que hay en dicho convento. Tiene de vestuario sien libras, las quales se le pagan de la Mensa Maestral, y asimismo ración para él y dos criados y un cavallo; y porque era poco el salario que se le dava al dicho sosclavero determinó el Capítulo General de la Orden de darle el gobierno de las villas de Montesa y Vallada, y las penas y colonias de las dichas villas por salario.

En ausencia del soscomendador sucede el dicho sosclavero en todo lo que toca al officio de soscomendador, y esto por definiciones y autos capitulares de la Orden. Es sosclavero de dicho convento Thomás Cerdán. Repútanse las penas y colonias en otras cien libras”.

el castell, o una altra persona que tinguera poder suficient per a fer els nomenaments i rebre els juraments que el justícia, jurats, o altres oficials havien de realitzar.

El justícia, jurats, i Consell Particular nomenaven tres persones per al càrrec de justícia, sis per a jurats i dos per a mostassaf, i era el sotsclaver qui elegia una de les persones proposades per a justícia, a tres dels elegits per a jurats, i a un dels designats per a mostassaf, “y en la elección de justicia nombra de los que le parece, uno; de los jurados, nombra tres; y del mustasaf uno de los que le parece”³⁴⁸; que no coincidien necessàriament amb la quantitat de vots rebuts, sinó fonamentalment a l'interés que tinguera l'Orde per algun dels candidats presentats.

En uns casos, com hem vist, era l'Orde la que directament elegia als seus hòmens de confiança entre els candidats presentats pel poble; mentres en altres ocasions, els oficials de confiança elegien als que havien d'exercir les diverses responsabilitats municipals, estenent la seua influència i control sobre tots els centres de decisió local. Ara bé, també és cert que aquest control en algunes ocasions era superat pel dia a dia de la vida local, i en casos extrems va servir de ben poc; com en la revolta de l'any 1680, en la que veiem que els majors instigadors de la mateixa van ser, precisament, els oficials de la vila.

Respecte a l'organització municipal de Vallada l'any 1624, podem llegir l'obra ja citada de fra Joan Borja i Aràndiga, *Breve resolución de todas las cosas generales y particulares de la Orden y Cavalleria de Montesa*; treball en el que l'autor ens indica que

“El justicia ordinario de la dicha villa se llama Garrido³⁴⁹ este año de 1624. Tiene en primera instancia toda la jurisdicción civil y criminal por privilegios del señor maestro Borja, y en grado de apelación al sosclavero, que es lugartiniente del Señor Maestro como está dicho, y en tercer recurso al Lugartiniente General que reside en Valencia. Hay en dicha villa un lugartiniente de justicia, el qual se llama Francisco Taengua, el qual haze de officio de justicia en su ausencia.”³⁵⁰.

---

³⁴⁸ AHN.OO.MM. *Montesa*, Llibre 710C, Visita Pastoral de l'any 1595, f. 2046.

³⁴⁹ En un principi, el 1624, Pere Perales, major, era justícia, i Monserrat Garrido, lloctinent de justícia.

³⁵⁰ BORJA i ARÀNDIGA, J., *Op. Cit.*, p. 99.

Fra Joan Borja continua indicant:

“Hay assimismo dos jurados³⁵¹, el primero se llama Bartholomé Alcover, y el segundo Joan García; el oficio que tienen es gobernar los propios de la dicha villa; hay también un almotacén que se llama Joan Celva, el oficio que tiene es mirar por los pesos y medidas de la dicha villa. Todos los sobredichos oficiales les haze el sosclavero, que es lugartiniente del Maestre como está dicho, trayéndole el consejo de la dicha villa sus ternas respectivamente.

El justicia de la dicha villa tiene de salario diez libras, cada jurado sinco libras; tiene el justicia un asesor y abogado asalariados en la ciudad de Xàtiva; todos los quales salarios se pagan de los propios de la dicha villa de Vallada³⁵².

1.1.1. El Consell General, i el Particular.

El Consell Secret, que en el cas de Vallada rebia el nom de Consell Particular, com indica Vicent Giménez Chornet, *“Estaba integrado por un reducido número de miembros, para tratar de los asuntos habituales del municipio. Es una especie de junta permanente que se reúne periódicamente, pero que para las cuestiones importantes necesitaban la aprobación del Consell General³⁵³.*

Podem llegir en les ordenances de 1655 “que el dumenge la Santíssima Trinitat se agen de ajuntar lo justícia, jurats, y mustasaf, síndich y assessor, y agen de nominar consellers cada aña, los quals agen de acudir al Consell Particular sempre y quant seran convocats, sots pena de una lliura de sera per a la llumenaria de Nostra Senyora de Gràcia, y que no puxen ser de vot dos germans, ni pare y fill³⁵⁴.

Així mateix, trobem documentat el mètode seguit per a l'elecció del Consell Particular, quan “Pere Garrido, justícia; Bernabeu Tortosa, Joseph Pastor, de Pere, y Domingo Alcover, jurats de la present vila de Vallada, junts y congregats en la Cort

---

³⁵¹ En realitat, eren tres els jurats que corresponien a Vallada.

³⁵² BORJA i ARÀNDIGA, J., *Op. Cit.*, p. 99.

³⁵³ GIMÉNEZ CHORNET, V., *Archivos Valencianos. 1. Instituciones Valencianas*, Master en Gestión de Bibliotecas, Archivos y Centros de Documentación, Curso académico 2007-2008, CEU-Escuela de Negocios.

³⁵⁴ AMV. Caixa s.n., *Ordenances i bàndols*, Ordenances de 1655, sig. 1.1.3

de dita e present vila, que és lo puesto hon se solen y acostumen juntar y congregar per a efecte de fer elecció y nominació de consellers del Consell Particular de dita vila, feren la nominació de consellers del dit Consell Particular per a el present y corrent any de 1692 en 1693”³⁵⁵.

De la mateixa manera, tenim constància del jurament dels consellers de l’any 1682, els quals

“junts y congregats enseguida de dita nominació y convocació en dita Cort, juraren a nostre Senyor Déu Jesucrist en mà y poder de dit Baltasar Vila, regen la vara de justícia, y prometeren de portar-se bé y llealment en dit offici de consellers sots virtud del qual jurament, etiam prometeren fer y aconsellar tot ço e quant serà en utilitat y profit de dita e present vila, y que sempre y quant seran convocats a Consell, així Particular com General, acodiran a dita e present Cort e hon los serà manat, sots pena de una lliura de sera per cascuna vegada que faltaran, aplicadora a la confraria de Nostra Senyora de Gràcia; y així mateix prometeren tenir los consells secrets y demás coses que en sa presència es tractaran concernents a dita e present vila”³⁵⁶.

Respecte al nombre de membres que integraven el Consell General i el Particular, hem pogut consultar l’autorització del sotsclaver de l’Orde sobre la determinació del Consell General celebrat per la vila de Vallada el 26 d’abril de l’any 1671, en el que es van reduir en nombre de consellers els Consells General i Particular; el primer a 40 membres, i el segon a 20 components³⁵⁷.

Francés Tortosa, síndic i procurador de la vila de Vallada, deia “que sent lo número de les cases de aquella de 150, poch més o menys, no es podia tenir y celebrar lo Consell Particular de aquella sino ab número de 24 consellers, y ab assistència de justícia y jurats de dita vila, y lo General ab asistencia de 60 consellers y vehins de dita vila, per a deliberar y determinar les cosses concernents així al

---

³⁵⁵ AMV. Caixa s.n., *Llibre de Consells Generals i Particulars*, any 1692, sig. 1.1.1.1; “Francisco Vila del capità, Bertomeu Perales de Andreu, Geroni Peris, Anthoni Pastor, Bertomeu Pastor de Anthoni, Batiste Perales de Batiste, Joseph Tortosa de Vicent, Augustí Tortosa, major, Joseph Vila de Felip, Bertomeu Perales de Miquel, Joseph Pastor de Llorens, Fèlix Tortosa, Monserrat Garrido, Simó Perales, Thomàs Garrido, menor de dies, Francisco Vila de Francisco, major de dies.

Feta la qual nominació de consellers, los dits justícia y jurats lliuraren aquella a Joan Jaca, ministre y verguer de dita vila; y li manaren anàs y accedís personalment a les cases respective dels sobredits consellers nomenats, y els convocàs a Consell Particular per a el dumenge primer vinent después de missa major, a la Cort de dita e present vila per a jurar de consellers, de manament y provisió dels referits justícia y jurats”.

³⁵⁶ *Ibidem*, any 1682.

³⁵⁷ AMV. Caixa s.n., *El justícia*, any 1671, sig. 1.1.2.1

servici de Sa Magestat del rey nostre senyor, com del dit bé comú de dita e present vila, per lo que en moltes ocasions no se han tengut dits consells y se han seguit alguns enconvinients en les coses que se havien de tractar y determinar en dits Consells Particular y General”³⁵⁸.

Francesc Tortosa continuava indicant que “per a obviar dits inconvinients ab deliberació del Consell General tengut en lo dia de ahir, contants 26 dels presents, se ha resolt y determinat que lo dit Consell Particular sia reduit a número de 20 consellers nomenadors cascun any per los justícia, jurats, y síndich que seran de dita e present vila in evento; y lo General a número de 40 persones nomenadores per los desús dits officials, y per sis elets, que en dit Consell General se han nomenat”³⁵⁹.

Després dels informes favorables de fra Jacinto Bernabeu, prior de l'església parroquial de la vila de Vallada, així com de mossén Fèlix Garrido, prevere de Vallada; Felip Vives de Cañamás, sotsclaver de l'Orde, i lloctinent de Sa Majestat en les viles de Montesa i Vallada, aprovava el 27 d'abril els canvis sol·licitats, en tots els seus termes.

El document, a més, ens proporciona informació sobre l'elecció dels consellers, que en el cas de Consell Particular, eren nomenats pel justícia, els jurats i el síndic, com ja havíem vist anteriorment; mentre els components del Consell General, eren elegits pels esmentats oficials, i, a més, per sis electes, que el Consell General havia nomenat amb aquesta finalitat.

1.1.2. El justícia.

Sobre la figura del justícia, José Hinojosa, entre l'abundant informació que proporciona, ens indica que

---

³⁵⁸ *Ibidem.*

³⁵⁹ *Ibidem.*

*“El Justicia era el responsable de la administración de la justicia en el municipio, aunque estaba obligado a escuchar y tener en cuenta en sus decisiones y opiniones a los jurados y consellers. Su mandato era anual. Durante el mismo, el justicia podía ser demandado, como cualquier otro ciudadano, por hechos cometidos antes o durante su mandato, actuando, en ese caso, su lugarteniente como presidente de la Cort, al ser aquél parte interesada”*³⁶⁰.

El justícia era elegit el dia de sant Tomàs, i jurava el seu càrrec el 25 de desembre, primer dia de l'any que continuava, si seguim el calendari de l' Any de la Nativitat, en ús en aquell moment; i que feia començar l'any el dia 25 de desembre.

Per a l'elecció era “juntat y congregat Consell Particular en la Cort de la present vila de Vallada de manament y provissió dels justícia y jurats de dita e present vila de Vallada”³⁶¹.

Dels candidats, Pau Garrido obtenia 8 vots; Simó Perales, 3; Francisco Vila, 9; Josep Tortosa, 3; i Tomàs Garrido, 3. Dels cinc candidats, el Consell presentaria els tres més votats, sent elegit definitivament Francisco Vila, amb la qual cosa la voluntat del Consell Particular era ratificada per l'Orde. No obstant això, i només per posar un exemple, deu anys després, la persona més votada era Tomàs Garrido, de Tomàs, amb 7 vots; però era triat per l'Orde, Francisco Vila del capità, qui inicialment havia obtingut 5 vots³⁶².

Com hem vist, el justícia jurava el seu càrrec el 25 de desembre; i en aquell mateix acte també juraven les seues funcions el lloctinent de justícia, i l'assessor, encara que en alguna ocasió l'assessor jurava de manera independent:

---

³⁶⁰ HINOJOSA MONTALVO, J., *Diccionario de historia medieval del Reino de Valencia*, Generalitat Valenciana, València, 2002, T. II, p. 587.

³⁶¹ AMV. Caixa s.n., *Llibre de Consells Generals i Particulars*, any 1686, sig. 1.1.1.1; “Francés Vila major, justícia; Bernabeu Tortosa, Berthomeu Pastor, dos dels jurats; Augustí Tortosa, mustasaf; Batiste Perales de Batiste, lloctinent de justícia; Pau Garrido, major, Joseph Pastor, de Pere, Berthomeu Perales, de Miquel, Francisco Vila, menor de dies, Pere Garrido, Joseph Vila, de Felip, y Anthoni Pastor.

Tots concellers del Consell Particular y essent número competent per a tenir y celebrar dit Concell, fonch proposat per Bernabeu Tortosa, jurat primer, dient tots vostres merceds sabran com com tots los anys per este temps es sol y acostuma fer elecció de justícia de dita e present vila de Vallada; y per a el any primer vinent 1687 se ha de fer en lo dia de hui, y així es serviran vostres merceds nominar les persones que els pareixeran més abtes per a dita elecció, et incontinenti la major part del Concell Particular feu nominació de les persones immediate següents:

Pau Garrido, major; Simó Perales; Francisco Vila; Joseph Tortosa, de Vicent; Thomàs Garrido, major”.

³⁶² *Ibidem*, any 1696.

“Tenint orde y comissió verbal de fra don Felip Vives de Canyamàs y Mompalau, comanador de Montroy y subclaver per Sa Magestad etiam que tant quant tindran y regiran los dits officis de justícia, lloctinent de justícia, y assesor de justícia, se auran bé e llealment en aquells, faran justícia ab egualtat, donaran son dret a qui els demanara, apartant de si tot oy, rancor, amor, menaces, subornacions, prechs, parentesc, comparatge, vehinatge. Jutgaran les causes que davant de aquells se tractaran, y en audiència sua se portaran conforme furs y privilegis del present regne, pràctiques, usos y bons costums de dita e present vila de Vallada. Guardaran secret en totes les sentències que davant de aquells se tractaran, y generalment faran tot allò que a sos officis de justícia, lloctinent de justícia y asesor toca, y ses guarda fer; e sobre totes estes coses guardaran y observaran la fidelitat que tenen prestada a la sacra catòlica Real Magestat del rey nostre senyor, administrador perpetuo de dita sagrada religió de Nostra Senyora de Montesa”³⁶³.

D'altra banda, l'accés a l'elecció del justícia no li era permès al lloctinent, ja que com indicaven les ordenances de 1655, “en la elecció de justícia, oficials, y consellers no puguen passar lo lloctinent de justícia, per que sent com és oficial no és bé que entre en la dita elecció”³⁶⁴.

De l'autoritat del justícia, tenim com a clara mostra la crida del 6 de gener de 1672:

“Ara ogats que os faran saber de part de Batiste Perales de Batiste, justícia en lo civil y criminal de la present vila de Vallada, a tot hom en general y a cascú en particular de qualsevol estat y condició que sia, que ningú sia osat de jugar a ningun gènere de jochs de nayps, ni rifar sens llicència del dit justícia sots pena de 60 sous y un mes de presó; y les cadires y taules cremades; y els miradors 30 sous y quinze dies de presó.

Item, que ningú sia osat de jugar a ningun gènere de jochs en públich ni en secret, ni ballar, portant qualsevol gènere de armes sots pena de les armes perdudes y deu dies de presó, y les penes per pragmàtiques statuides.

Item, que ningú sia ossat de portar espasa sens bayna ni desguarnida, des de les primeres oracions de la Ave Maria fins les de la alba sots pena de 60 sous y les armes perdudes, y hun mes de presó.

Item, que ningú sia osat de nit ni de dia portar broquer, daga, ni punyal, sens espasa, encara que dits puntal y daga sien de la usança, sots pena de deu lliures per la daga y punyal, y les armes

---

³⁶³ AMV. Caixa s.n., *El justícia*, any 1671, sig. 1.1.2.1

³⁶⁴ AMV. Caixa s.n., *Ordenances i bàndols*, Ordenances de 1655, sig. 1.1.3

perdudes, y les penes per practiques estatuides; y per lo broquer sots pena de 60 sous, el broquer perdut y hun mes de presó.

Item, que ningú sia osat de tenir amiga ni concubina sots pena de 25 lliures y les penes per practiques estatuides.

Item, que ningú sia osat de jugar a ningun gènere de jochs en públich ni en secret sens que tinga dines en joch sots pena de 10 sous y tres dies de presó; y el que huanyara al que no tindrà dines en joch, perda lo que huanyara; e per que ignorància no puxa ésser al·legada, mana publicar la present pública crida, y guarde's qui guardat sia”³⁶⁵.

1.1.3. Els jurats.

José Hinojosa, comença la seua àmplia i completa definició d'aquest ofici, indicant que el jurat era *“Cada uno de los miembros o delegados populares a quienes se encomendaba el gobierno de los municipios del reino de Valencia, tras su organización por Jaime I. El cargo era elegido anualmente, sin atribuciones judiciales directas. Su número era variable. Su actuación era colegiada y formaban el Consell, presidido por el justicia”*³⁶⁶.

Els jurats eren elegits pel Consell Particular, la vigília de Pentecosta, quan era *“juntat y congregat Consell Particular en la casa de la Cort de la present vila de Vallada, de manament y provisió dels justicia y jurats de dita vila”*³⁶⁷.

---

³⁶⁵ AMV. Caixa s.n., *El justicia*, any 1672, sig. 1.1.2.1

³⁶⁶ HINOJOSA MONTALVO, J., *Op. Cit.*, T. II, p. 582.

³⁶⁷ AMV. Caixa s.n, *Llibre de Consells Generals i Particulars*, any 1681, sig. 1.1.1.1; “Sebastià Vila, llochtinent de justícia; Batiste Vila, Baltasar Vila, Pere Vila, jurats; Bernabeu Tortosa, Joseph Vila de Felip, Bertomeu Perales, de Bertomeu, Pau Garrido, Bertomeu Pastor, Gracià Alcover, Joseph Pastor, de Pere, Antoni Pastor, Fèlix Tortosa, Cristòfol Tortosa, de Bertomeu, Joseph Peris, de Mateu.

Tots consellers del Consell Particular y essent número competent per a tenir y celebrar dit Consell, fonch proposat que Francés Vila, síndich, dient tots vostres merceds sabran com en lo dia de hui se a de fer elecció de jurats per a el corrent any 1681 en 1682, y així vostres merceds vechen y nomenen les persones los pareixeran més aptes per a exercir los dits officis de jurats et incontinenti vista dita proposta, feren nominacions y elecció de les persones següents:

Francés Vila, el capità, Fèlix Tortosa, Francés Vila, de Francés, Cristòfol Tortosa, de Bertomeu, Antoni Pastor, Joseph Vila, de Felip, Bertomeu Pastor”.

Els candidats obtenien els vots següents: Francés Vila, el capità, 10 vots; Fèlix Tortosa, 9; Francés Vila, de Francés, 8; Cristòfol Tortosa, de Bertomeu, 1; Antoni Pastor, 7; Josep Vila, de Felip, 9; i Bertomeu Pastor, 4. D'aquests candidats, serien presentats a l'Orde els sis més votats, i eren designats definitivament Francés Vila, Francés Vila de Francés, i Josep Vila, de Felip. Els jurats, juraven el seu càrrec, i garantien fer bon ús de les seues atribucions”³⁶⁸.

1.1.1.4. El mostassaf.

El mostassaf, que tenia en el *muhtasib* el seu precedent en època musulmana, era una peça bàsica en el govern municipal, com indica José Hinojosa, i com podem comprovar en la documentació municipal de Vallada d'època foral. La seua activitat principal era “*la de defender y hacer cumplir los mecanismos de desarrollo económico y las disposiciones de la planificación urbanística. Sus atribuciones específicas eran el control de pesos y medidas, transacciones comerciales, política de precios y abastecimientos, conservación de los alimentos, fraudes y engaños*”³⁶⁹.

A Vallada, l'elecció del mostassaf es realitzava uns dies abans de sant Miquel, i el 29 de setembre, festivitat de l'arcàngel, jurava el càrrec. També jurava el càrrec el lloctinent de mostassaf.

Per a l'elecció d'aquest oficial es reunia el Consell Particular de la vila, “juntat y congregat Consell Particular en la Cort de la present vila de Vallada de manament y

---

³⁶⁸ AMV. Caixa s.n., *El justícia*, any 1698, sig. 1.1.2.1; “a nostre Senyor Déu Jesucrist e a los sants quatre evangelis de les sues mans dretes corporalment tocats en hun llibre misal posat en poder y mans de fra Antonio Aparicio y Marín, prevere de dita orde, prior de dita parrochial en lloch y per fra don Diego Sans de Vallés, soscomanador de dita sagrada religió, sosclaver y lloctinent per Sa Magestat en les viles de Montesa y Vallada, que tant quant tindran los dits officis de jurats, se auran bé e lealment en aquell, faran justícia ab ygualtat, donaran son dret a qui el demanara, apartant de si tot oy, amor, rencor, menases, subordinacions, prechs, parentesch, comparatge, y vehinatge, e que posaran apart tots los negosis propis, y que tindran secretes les sentències que donaran ans de publicar-les, y tots los consells que es celebraran. Jutjaran e declararan conforme furs e privilegis del present regne, usos y bons costums de dita vila de Vallada, e senyaladament. Guardaran la fidelitat que tenen prestada a la sacra catòlica Real Majestad del rey nostre senyor, administrador perpetuo de dita sagrada religió”.

³⁶⁹ HINOJOSA MONTALVO, J., *Op. Cit.*, T. III, pp. 190-191.

provisió dels justícia y jurats de dita vila³⁷⁰. En l'elecció, Francés Vila de Francés obtindria 9 vots; Josep Vila de Felip, 8; Cristòfol Tortosa de Bertomeu, 1; Batiste Perales, 5; i Bertomeu Perales, 1. El jurament era molt semblant al realitzat pels altres oficials; i el mostassaf i lloctinent de mostassaf, indicaven les seues funcions³⁷¹.

A continuació³⁷², el mostassaf de l'any anterior entregava al nou mostassaf “les alaixes”, o instruments de treball necessaris per a poder realitzar les funcions pròpies de l'ofici:

“Primo una arrova, micha arrova, hun quarteró, y mig quarteró de ferro.

Item, hun banquet ab una tramucha de afinar les barselles.

Item, dos barselles ab sos rahedors.

Item, una arrova oliera y hun canter, y mig canter, y micha quarta de aram, per a mesurar vi.

Item, hun almut y mig almut de fusta, sens ferrar.

Item, hun mig almut de fusta ferrat.

Item, hun pes de pesar peix ab bras de fusta.

Item, altre pes nou ab bras de ferro per a refinar, ab son clau de ferro.

Item, hun march gran ab lo qual falta el argent.

Item, hun dinal y micha lliura de estany per a mesurar oli.

Item, una vara de fusta.

Item, et último, dos braços migansers de pes, lo hu de ferro, y lo altre de fusta³⁷³.

---

³⁷⁰ AMV. Caixa s.n., *Llibre de Consells Generals i Particulars*, any 1682, sig. 1.1.1.1; “Pau Garrido, justícia; Gracià Alcover, Augustí Tortosa, Sebastià Vila, jurats; Simó Perales, lloctinent de Justícia; Joseph Pastor, mustasaf; Bernabeu Tortosa, Joseph Vila de Felip, Francés Vila de Francés, major, Francés Vila de Francés, menor, Luis Tortosa de Roch, y Joseph Tortosa de Jaume.

Tots consellers del Consell Particular, y essent número competent per a tenir y celebrar dit Consell, fonch proposat per Gracià Alcover, jurat en cap, dient tots vostres mercés sabran com tots los anys per este temps es sol y acostuma fer elecció de mustasaf de dita e present vila per a el corrent any 1682 en 1683 se a de fer en lo dia de hui ab que es servirà vostres mercés nomenar les persones los pareixerà més abtes per a dita elecció et incontinenti la major part de dit Consell Particular feren nominació de les persones següents: Francés Vila de Francés, major, Joseph Vila de Felip, Cristòfol Tortosa de Bertomeu, Batiste Perales, Bertomeu Perales”

³⁷¹ AMV. Caixa s.n., *El justícia*, any 1698, sig. 1.1.2.1; “manaran y regonexeran los pesos y mesures, y si frau trobaran, executaràn y condenaran conforme furs del present regne, establiments, ordinacions, y usos y bons costums de dita e present vila de Vallada, y guardaran y observaran aquells y aquelles. Y faran netejar les afrontacions dels camins per a que liurement puchen pasar per aquells, y miraran per tot camí de dita e present vila, y generalment faran tot allò que a sos officis toca y les guarda fer y cumplir; y sobre tot, guardaran la fidelitat tenen prestada a la sacra catòlica Real Magestat del rey nostre senyor, administrador perpetuo de dita sagrada religió”.

³⁷² En algunes ocasions *les alaixes* no s'entregaven el mateix dia.

³⁷³ AMV. Caixa s.n., *El justícia*, any 1698, sig. 1.1.2.1.

1.1.5. Altres oficials destacats.

Altres oficials eren el síndic, elegit pel Consell General, i el clavari, elegit pels justícia, jurats, i síndic de la vila. El primer, com ens indica Amparo Felipo, “*formaba parte del Consell Secret y le competía la buena administración y conservación del patrimonio, propios y derechos de la ciudad*”³⁷⁴. José Hinojosa, per la seua banda, a l’hora de definir aquesta figura, afirma que el síndic, entre les funcions que exercia, “*actuaba como representante, delegado o procurador de la ciudad o villa*”³⁷⁵.

El Consell General de la vila es reunia “de manament y provisió dels justícia y jurats de aquella, precehint y assistint en aquell lo noble frey don Diego Sans de Vallés, soscomendador de la sagrada religió de Nostra Senyora de Montesa, y regint lo officí de sosclaver y llochinent per Sa Magestat en les vil·les de Montesa y Vallada”³⁷⁶.

Seguidament, i després d’escriure en l’acta tots els membres del Consell General que estaven presents, continuava indicant que

“*essent número competent per a tenir y celebrar Consell General, fonch proposat per lo dit Bernabeu Tortosa, jurat en cap de dita e present vila, dient, tots vostres merceds sabran com la present vila, hui de present està sens síndich ni procurador; y com este sia un càrrech y officí tan necessari per a la vila, sens lo qual no es poden fer actes alguns, ni altres coses tocants a dita vila. Per ço, vostres merceds vechen y nomenen les persones los pareixeran més abtes per a poder exercir lo dit officí de síndich.*

Vista y ohida dita proposta, y aquella ser a rahó conforme, havent passat a votar sobre aquella, determinant la major part de Consell General, nomenant en síndich y procurador de dita e present vila de Vallada a Batiste Perales de Batiste, llaurador de dita vila, donant-li y conferint-li tot aquell poder que a semblants síndichs y procuradors de dita vila se’ls sol y acostuma donar etiam, lo qual trobant-se present accepta dita nominación de síndich”³⁷⁷.

---

³⁷⁴ FELIPO ORTS, A., *Op. Cit.*, p. 82.

³⁷⁵ HINOJOSA MONTALVO, J., *Op. Cit.*, T. IV, p. 185.

³⁷⁶ AMV. Caixa s.n., *Llibre de Consells Generals i Particulars*, any 1692, sig. 1.1.1.1.

³⁷⁷ *Ibidem*.

Sobre les atribucions del síndic, l'acta d'un altre Consell General era més explícita, i indicava que “per a que en nom de dita vila puixa comparéixer devant de qualsevols jutges etiam, y allí dir y al·legar dels drets de dita e present vila, y per a que en nom de aquella puixa fermar y contrafermar de dret, dar franses, guardar de dany aquelles, ans del dany, en lo dany, y després del dany; y als plets llargament ab poder de substituir”³⁷⁸. A més, en determinats casos, el Consell General podia revocar el nomenament, per a passar a designar posteriorment una altra persona. Aquest seria el cas de Bernabeu Tortosa, nomenat al maig de 1681, i substituït del càrrec al setembre d'aquell any per Pere Vila; a causa que les seues múltiples ocupacions no li permetien atendre el càrrec amb les suficients garanties.

Respecte a la figura del clavari, José Hinojosa el definix com el, “*Tesorero, administrador, persona que tiene a su cargo las llaves de un determinado lugar de confianza. Dentro del organigrama de la Hacienda municipal era el encargado de las finanzas y la contabilidad los ingresos y los gastos*”³⁷⁹. Era elegit pel justícia, jurats i síndic, "donant-li y conferint-li tot lo poder que a semblants clavaris se'ls sol y acostuma donar per a que puixa cobrar totes les rendes y regalies de la present vila, etiam fermant apoques e altres cauteles"³⁸⁰.

1.2. Les ordenances municipals.

L'Arxiu Municipal de Vallada conserva entre els seus fons, les ordenances municipals en vigor durant els segles XVII i XVIII, amb totes les modificacions i ampliacions realitzades al llarg dels anys; tant anteriors, com posteriors al decret de Nova Planta. Açò és, les de 1655-1684; les de 1684-1739; una còpia posterior d'aquestes últimes, que ens ha permés conèixer la part inicial de les ordenances originals, no conservada en aquelles; les de 1786, de manera molt concisa, en la part

---

³⁷⁸ *Ibidem*, any 1680.

³⁷⁹ HINOJOSA MONTALVO, J., *Op. Cit.*, T. I, p. 577.

³⁸⁰ AMV. *Llibre de Claveria*, any 1671, sig. 2.2.1.

final de l'anterior document; i finalment les de 1786-1791, de les que també hi ha un exemplar en l'*Archivo Histórico Nacional*³⁸¹.

1.2.1. Les ordenances d'època foral.

1.2.1.1. Els capítols de 1424 referents a la peita de Montesa i Vallada.

La còpia redactada en el segle XVI pel notari Bertomeu Navarro d'alguns capítols escrits l'any 1424 en el llibre d'establiments de la vila de Montesa, ens permet saber la nova distribució de la peita que havia de posar-se en marxa des d'aquell moment. Els capítols també ens possibiliten conèixer alguns dels personatges més destacats de Montesa i Vallada l'any 1424; quan encara faltava més d'un segle per a que la segona població obtinguera la segregació de la vila de Montesa.

Berenguer Vila, justícia de la vila de Montesa; Jaume Tria, Antoni d'Espanya, Tomàs Meder, jurats; Antoni Gil, Joan Burguera, major de dies, Llorenç Primo, Bertomeu Navarro, lloctinent de Martí Navarro, consellers; Antoni Rexach, Mateu Valero, Pere Godos, Pere Martí, Pere Marco, Miquel Borja, Francés Navarro, Nicolau Meder, Ferrando Tomàs, Domingo Tomàs, Domingo Sebríà, Domingo Bertolí, Pasqual Borja, Antoni Aràndiga; tots ells de Montesa; i Martí Joan, justícia de Vallada, en aquell moment terme de la vila de Montesa; Esteve Peller, Domingo Joan, Tomàs de la Selva, Blasco Climent, Miquel Martí, Pasqual Gil, Nicolau Vila, Joan Sancho, Bernat Tahengua, i Bertomeu Ridaura, veïns del lloc de Vallada; s'havien reunit en l'església parroquial de Montesa "ajustats en Consell tots concordament en lo dit Consell los sobredits tots a una veu lloaren, aprovaren, e ratificaren tots los capítols e ordinacions per lo molt reverent senyor frare Romeu de Corbera, mestre de Montesa, fets e ordenats sobre lo regiment de la dita vila"³⁸².

---

³⁸¹ AHN. OO.MM. *Montesa*, Llibre 701 C.

³⁸² AMV. Documentació desapareguda. Es conserva còpia d'aquesta.

En primer lloc, “lo dit senyor vol e ordena que de açò avant, les majordomies e claveries ne sien del tot foragitades. Per çò, com es vist clarament aquelles ésser destructió e derruhiment de la universitat per moltes rahons, a les quals lo dit senyor tant com en ell es vol obviar”³⁸³.

Tot seguit, ordenava que els llibres de peita havien de ser taxats “per los jurats qui lladonchs seran, çò és, comensan aquesta pasqua de cinquagésima pus prop vinent sien tachades en aquesta forma; es a saber, que ajustat Consell General e a qui sia proposat en lo dit Concell com lo llibre de peyta és tachador e que cascú que hi ser hi vulla se tinga per dit de ésser hi. E aiximateix sia significat als hòmens de Vallada, e senyors de alqueries dels termens de Montesa, si ésser hi volrran assignant-los la jornada de dita tachatió serà començadora”³⁸⁴.

A continuació, va ordenar

“que aquell qui traurà o plegarà lo dit llibre de peyta se obligue en poder dels dits jurats que en lo temps deguts farà les pagues de censals, e altres que la dita vila acostuma de fer, les quals en los temps que’s fan li seran lliurades en escrits ensemps ab lo dit llibre de peyta; e que de aquells aportarà e donarà bones cautheles, çò és, àpoques o albarans als dits jurats. E açò, a tot son càrrech e despesa. E si per ventura, per tardança de les dites pagues, algunes messions le seran fetes, aquelles sien imputades al dit plegador, o col·lector del dit llibre de peyta per rahó del qual le seran fetes e no pas a la universitat”³⁸⁵.

A més, donava orde que los jurats “en sos anys sien tenguts fer llibre escrit de mà de notari, o escrivà de la Cort de la dita vila, en lo qual llibre façen continuar totes aquelles coses que per part de la universitat, consiliarment haurà pagades, fetes, e manades fer, axí al peyter com altres; entés, emperò de aquelles coses que se’n seran pagats diners per via de jornals, o altres despeses, e ab aquell llibre sien tenguts rettre compte als altres jurats novells. E si faran lo contrari que res no’ls ne sia pres en compte. E més voll lo dit senyor, que si après tachar lo llibre de la peyta, augmentara algú, o serà necessari tachar, o retachar altra veguada ho puguen fer los

---

³⁸³ *Ibidem.*

³⁸⁴ *Ibidem.*

³⁸⁵ *Ibidem.*

dits jurats³⁸⁶; i manava finalment que ningú que no habitara en la vila o el seu terme poguera ser síndic.

1.2.1.2. Les ordenances de 1655.

El 7 de març de 1655 quedaven redactats els seixanta-cinc capítols de les ordenances de Vallada³⁸⁷, elaborats per Cristòfol Tortosa de Jaume, justícia; Pere Pastor, Joan Ridaure, i Batiste Vila, jurats; Joan Llopis, mostassaf; Bertomeu Vila, síndic; Jaume Tortosa, lloctinent de justícia; Baltasar Vila, Miquel Garrido, major, Miquel Tortosa, Joaquim Perales, Francés Vila de Sebastià, Pere Garrido, Cristòfol Tortosa de Cristòfol, Lluís Taengua, Lluís Vila, Monserrat Garrido, Bertomeu Perales d'Andreu, Bertomeu Perales de Baltasar, consellers del Consell Particular de la vila; Joan Pau Garrido, Josep Requena, Pere Tortosa, Andreu Perales de Batiste, i Cristòfol Tortosa de Miquel, consellers del Consell General nomenats per a aquest fi. Dos mesos després, el 8 de maig, les ordinacions eren aprovades per Felipe Vivas de Cañamás i Mompalau, sotsclaver de l'orde de Montesa

Les ordenances aprovades comprenien diferents aspectes de la vida local³⁸⁸, encara que incidien, fonamentalment, en els aspectes econòmics. Hem de destacar sobre qualsevol altra qüestió, la protecció de la propietat i de les collites -l'agricultura era, en definitiva, la major font d'ingressos dels valladins-; especialment, dels perjuís produïts per la ramaderia, també regulada de manera molt completa en la seua activitat. La limitació al trànsit del bestiar per les propietats, excepte en alguns comptats casos en què l'amo donara la seua autorització feia, per tant, fonamental la bona conservació de la important xarxa d'assagadors que discorrien pel terme.

El “Llibre de visures y fites dels asagadors de la present vila de Vallada, feta per Baltasar Vila, Bertomeu Perales, y Jaume Tortosa, jurats; y Cristòfol Tortosa de

---

³⁸⁶ *Ibidem.*

³⁸⁷ AMV. Caixa s.n., *Ordenances i bàndols*, Ordenances de 1655, sig. 1.1.3

³⁸⁸ Annex VII. Capítols de les Ordenances de 7 de març de 1655.

Miquel, justícia; present don Bernabeu Valterra, sosclaver, per medi de mí, Pere Santa, notari; y Miquel Garrido, major, y Juan Perales de Andreu, experts”³⁸⁹, conservat a l’Arxiu Municipal, recull visures i fitacions d’assagadors i veredes des de l’any 1642 fins a 1748; i ens mostra una constant vigilància dels assagadors, amb la finalitat d’evitar conflictes entre els hereters i els pastors que conduïen el bestiar.

Les autoritats municipals, seguint el mandat del Consell Particular, nomenaven experts que visuraven i fitaven els assagadors del terme, en presència del sotsclaver, i de les pròpies autoritats³⁹⁰.

D’altra banda, eren nombrosos els capítols que establien les normes de convivència que s’havien de seguir per part dels veïns de la vila en totes aquelles situacions en les que eren freqüents els conflictes; destacant sobre tots ells, els referents a l’ús de l’aigua per al reg. Així mateix, eren regulats diversos aspectes de l’organització municipal; com també, la moralitat pública³⁹¹, la seguretat dels veïns, la venda d’alguns productes, l’orde públic, la protecció del medi ambient i dels recursos naturals, etc.

Les ordenances serien contínuament actualitzades i ampliades, com podem constatar en les modificacions de 1659; redactades per Monserrat Garrido, justícia; Miquel Garrido, major, Pere Pastor, major, i Bertomeu Perales de Baltasar, jurats; Baltasar Vila, Bertomeu Vila, major, Joan Llopis, Francés Vila de Sebastià, Andreu Perales, Vicent Giralt, Francés Vila de Francés, major, i Josep Peris; nomenats pel Consell General. Els sis capítols haurien de ser aprovats, de nou, per Felipe Vivas de Cañamás: el referent a què les ovelles i moltons no pogueren estar més d’una any en

---

³⁸⁹ AMV. Caixa s.n., *Llibre de visures i fites dels assagadors, i Consells de la vila de Vallada*, sig.

1.1.1.1

³⁹⁰ L’any 1642, els experts van visurar i fitar l’assagador de l’Abrilet, l’assagador del Saltador i mallada de la Sabateta, Boquella, l’assagador dels Alcavins, l’assagador de la Punta, la mallada del Tollo, l’assagador de la Saladella, l’assagador de la Font d’Espanya, l’assagador del Castell, l’assagador del Pla, l’assagador del Salt, l’assagador del Portal de Xàtiva. També, al riu, en la terra de Vicent Ferrero; l’assagador de la Fonteta d’Antoni Martí, l’assagador de Gaixna, i la senda de la Mota.

³⁹¹ Sembla un fet contradictori, si ens circumscriuim el marc senyorial en què es van redactar les ordenances, que tan sols un capítol, el segon dels seixanta-cinc, fera clara referència a algun aspecte concret relacionat amb la moralitat pública: “que ningun fadrí ni home casat que passe de deu ains amunt goze entrar ni estar dins los forns ni seure’s a la porta de aquells ni deu passes alrededor mentres couen les dones y axí mateix no goze estar en les fonts ni en la balsa a on llaven les dones ni parar-se deu passes alrededor per tot aquell tems que les dones y estaran”.

la vall; capítol de la guarda dels bestiar; capítol dels bestiar forasters; capítol de la bassa dels Horts; capítol del tallador de la carn; i per últim, el capítol del dany que feia el bestiar foraster.

De la mateixa manera, l'any 1663 van ser cinc els capítols aprovats per Bernardo Sans -sotscomanador de Montesa i Vallada-, en absència de Felipe Vivas de Cañamás: el capítol que regulava l'entrada del bestiar cabriu i llanar en les vinyes i demés cultius; aquell que feia referència als bous i al dany que feien als cultius; el capítol de les figueres; el de les moreres; també relacionats amb els danys produïts pel bestiar; i, per últim, aquell que regulava la venda de mercaderies, per forasters.

Un any després, Felipe Vivas de Cañamás donaria la seua aprovació als capítols modificats pel Consell: el que fa referència a aquell que entrara en la presó; el que sanciona el mal que es fa i no es manifesta; l'autorització per a poder prendre l'aigua en càneters de la fonts de dalt i de baix, a fi de regar les moreres i altres fruiters, prohibida anteriorment, i de nefastes conseqüències per a les moreres; el capítol de les figueres; i el de vedar la vall.

El 1666 eren aprovats huit capítols: el dels bestiar que han produït danys, i no se sap de qui són els animals que l'han fet; el que fa referència als bestiar que entraran als olivars quan hi haurà oli; aquell del bestiar que entrarà en el bovalar; el capítol de tallar els arbres, i fer llenya; el de les persones que es troben fent danys, o furtant herba, blat, civada, o panís; el capítol del veremar; el del regar a tesa; i, finalment, aquell que indica com s'ha de regular el reg de les hortes i horts.

L'any següent eren quatre els capítols aprovats: el de quan l'aigua de les Hortes i dels Horts no anara en tanda; el dels bous; el dels empelts de moreres esgarrats; i el capítol d'aquell que regara per damunt de l'alcadufada, i llevara els bastons de l'eixidor de l'aigua de la Mota.

L'any 1674, era modificat el capítol que prohibia encendre foc en les serres i assagadors; i cinc anys després eren altres sis els capítols ordenats: “capítol de que no aja repreament en les tales que es faran en los sembrats, ni en les vinyes; y el modo de pagar dites tales; capítol dels bestiar que entraran en les oliveres quant aurà

olives; capítol que los forners no se'n puixen portar les ramulles y llenya menuda; capítol que ninguna cabanya puxa estar mes que tres dies en lo terme, y que no entren en la redonda; capítol que les egües no puguen anar per los plantats; capítol que les egües, bestiar, bous, ni altres animals entren en los sembrats dels alts”.

El 1682 eren aprovats nous capítols: un primer sobre l'aigua de l'horta del Molí de Dalt; un altre ordenava que només es poguera fer una presa en la séquia mare, tant en la partida dels Horts, com en les Hortes; el següent indicava la sanció per sorregar horta d'altre; el quart regulava l'activitat dels moliners; i, per últim, es prohibia lligar animals en la séquia del vall de la vila.

A principis del 1684 s'aprovava el capítol de l'aigua quan no anava en tanda; últim redactat, i amb el vistiplau de l'Orde, abans que foren escrites les ordenances de 1684.

1.2.1.3. Les ordenances de 1684.

El set de maig de 1684³⁹², Diego Sanz de Vallés, sotscomanador de l'orde de Montesa, regent l'ofici de sotsclaver en absència d'aquell, aprovava les ordenances elaborades per Francés Vila de Francés, major de dies i Antoni Pastor, consellers del Consell Particular; així com per Jaume Sanchis i Jaume Montoro, consellers del Consell General, i designats per aquell el 18 de gener de 1684 per a elaborar les noves ordenances. Estaven presents Agustí Tortosa, justícia; Pau Garrido, major de dies, Bertomeu Pastor, i Fèlix Tortosa, jurats; i Simó Perales, síndic.

No obstant això, Diego Sanz de Vallés donava per bons els 81 capítols -recordem que els de 1655 eren 65-, “*con prevención que el capítulo veinte y uno que habla del Molino de Abajo, le añado, como con efecto le añado a dicho capítulo que qualquier perçona que regare de la asequia del molino tenga obligación, acabado de regar, devolver el agua a la balsa del molino*”³⁹³.

---

³⁹² AMV. Caixa s.n., *Ordenances i bàndols*, Ordenances de 1684, sig. 1.1.3. Còpia posterior.

³⁹³ AMV. Caixa s.n., *Ordenances i bàndols*, Ordenances de 1684, sig. 1.1.3

Els capítols³⁹⁴ eren aprovats anualment per l'Orde, amb totes les millores que s'anaven produint, i els nous capítols que gradualment s'anaven incorporant.

L'any 1688 s'afegia un nou capítol relatiu a les sancions aplicades a aquelles persones que deterioraren les assuts, i séquies, tant del Molí de Dalt, com del de Baix; així com al detall que quan l'aigua fóra del Molí de Dalt, la pena la puga executar el moliner; o si l'aigua fóra de l'Horta de Dalt, o de la de Baix, o del Molí de Baix, la pena la puga executar la persona, o persones que estigueren regant quan faltara l'aigua. Finalment ordena, que en el cas que cap persona estiguera regant, i estiguera molent el Molí de Baix, o el de Dalt, la puguen executar els moliners.

De la mateixa manera, l'any 1693 va ser de nou redactat el quint capítol, que feia referència als vessants; i l'octau, que feia referència a l'entrada de bestiar en els camps, amb autorització dels propietaris d'aquells. Aquell mateix any, van ser aprovats quatre nous capítols; el primer, i el quart, relacionats amb el reg; el segon prohibia que es tiraren pedres, brossa, i immundícies en els carrerons; i el tercer, sancionava els perjuís ocasionats pel bestiar avícola en llibertat.

Cal destacar, que el quart capítol introduït ens parla per primera vegada de l'horta nova de la Vega, ordenant que “el sequier que nomenat serà de la orta nova de la Vega de dita e present vila de Vallada, gose y tinga la mateixa autoritat y drets; y tot allò que los sequiers de les ortes de Dalt y de Baix de dita vila tenen y gosen”³⁹⁵.

En algunes ocasions, els capítols eren modificats pel sotsclaver, o el membre de l'Orde que els aprovara en absència d'aquell; com succeiria amb el capítol quaranta-quatre, que parlava del vi que es podia vendre, quan Diego Sanz de Vallés, el 10 de juliol de 1697, va modificar la seua redacció per ser poc clara i perjudicar, segons indica, els interessos de la vila.

---

³⁹⁴ Annex VIII. Capítols de les Ordenances de 1684.

³⁹⁵ AMV. Caixa s.n., *Ordenances i bàndols*, Ordenances de 1684, sig. 1.1.3

Així mateix, per acord de 12 de febrer de 1749, i de 7 de juny de 1763, seria modificat el capítol dèsset; el capítol díhuit el 22 de setembre de 1719; el 23 de maig de 1734 seria modificat el capítol trenta; i el 12 de maig de 1729, el cinquanta-un.

No obstant això, a pesar de l'obligat compliment de les ordenances, i a les sancions establides en el cas que foren desobeïdes, serien molts els conflictes que es produirien; especialment per qüestions relacionades amb el reg, o entre propietaris de terra i amos de bestiar.

Respecte a aquesta darrera qüestió, Manuel Ardit ens indica que “La normativa municipal valenciana, medieval i dels segles XVI i XVII, sobre el bestiar s’inspirava generalment en la regulació foral de la ramaderia”³⁹⁶; i continua assenyalant que “encara que en ocasions se separava d’aquesta, de vegades en temes de casuística local, però també de vegades ageujant les limitacions. Pertocant el segle XVIII, sembla observar-se un considerable enduriment, tant en les penes com en els entrebancs al pasturatge a les terres cultivades”³⁹⁷

Així mateix, ens indica que “La normativa municipal amplia considerablement la regulació foral, en ocasions la contradia, i sempre l’enriqueix amb una casuística derivada de situacions locals. Els Establiments, Ordinacions o Capítols municipals poques vegades són tècnicament correctes, des d’una perspectiva actual. En ocasions, com fou habitual en tot el període històric anterior a les codificacions, són el resultat

---

³⁹⁶ARDIT, M., “Normativa municipal sobre el bestiar al País Valencià modern. La formació d’un peculiar equilibri entre agricultura i ramaderia”, *Pedralbes: Revista d’història moderna*, 13, Barcelona, 1993, pp. 73-74. L’autor ens indica que “Els furs que tracten les limitacions de moviments dels ramats són, fonamentalment, uns pocs de Jaume I i la important sentència, sobre els emprius, de Martí I, del 1403 (Fur I, II, IX). Els furs del Conquistador (bàsicament el fur I, II, I i el I, II, IV) limitaven els animals que es podien tenir a l’horta a “*aquelles bèsties que hauran obs a laurar*”, obligant, els altres casos, que s’esmenés el mal a aquells que “*faran tala en blats o vinyes*). Aquesta circumstància, és a dir que es fes mal als conreus o a la infraestructura agrària, apareix repetidament a moltes ordinacions municipals, especialment a les més antigues, com a norma fonamental. La sentència sobre els emprius, de Martí I, concretà considerablement les disposicions inicials. Quedava prohibida l’entrada dels bestiaris en els camps conreats, “*laurats, plantats o panificats*”, obligant a esmerar els danys causats als “*guarets, terres molles o caliuoses o en qualque partida*” (cap. VIII). A les altres terres, doncs, era permesa l’entrada, però s’havia de reparar el mal que es fes. Les terres molles eren aquelles que havien rebut un reg o pluja recentment, i les caliuoses eren les reseques. El ramat no podia entrar a les vinyes entre el 15 de Febrer i el 15 d’octubre, i als olivars “*fructificants en què haya fruyt de olives*” des del primer de setembre fins al darrer dia de Febrer (cap. X). Els bovalars dels pobles eren protegits contra l’ingrés de tota mena de ramat que no fos autoritzat a usar-los (cap. XIV). Finalment, un fur de Carles I prohibia l’entrada als rostolls “*mentre en aquells les dites garbes e fruyts estaran*” (Fur I, II, XIV). És a dir: impedia que els animals es menjassen les garbes encara no recollides d’un camp acabat de segar.

³⁹⁷ *Ibidem*.

de l'agregació de disposicions d'èpoques diverses, encara que no sempre s'especifica aquesta circumstància”³⁹⁸.

En el cas que estem estudiant, un clar exemple de la necessitat de delimitar els espais on eren freqüents els conflictes entre ramaders i agricultors, va ser l'acord de nomenar els experts de Vallada per a fitar la font de la Carrasca, situada en la partida del Campello.; quan el 10 de setembre de 1748, les autoritats municipals van resoldre “*que por quanto la dicha villa tiene por propia la fuente que llaman de la Carrasca, en la partida del Campillo del término de dicha villa, cuya fuente y sus balsas que derrama sirven de abrevador común para los ganados de los vecinos de dicha villa, de cualquiera especie y rebaño mayor o menor que sea. Y respecto que los vecinos que poseen tierras confrontantes a dicha fuente y sus ensanches y sercanías se an entrado en éstas estrechando dicho abrevador, de que resultan ordinariamente cuestiones, pleytos, y diferencias entre dichos vecinos confrontantes, y los pastores y mayores de ganados; pretendiendo aquellos querellarse porque les pisan sus tierras dichos ganados, y éstos pretender que por ser abrevador común, que debe tener los ensanches correspondientes para poder entrar a dicha fuente, dar buelta, y salir cualquiera hato de machos y yeguas, o cabañas*”³⁹⁹.

Entre les quatre i les cinc del matí de l'endemà, dia 11 de setembre, “*a poco tiempo que se encontravan los arriba referidos en dicha fuente, esperando la venida de dicho soscomandador, llegó éste con su criado, entrambos montados; y aviendo conferido dichos teniente, regidores, subsíndico, y expertos, acordaron que dicha fuente y abrevador común fuese de su sentro fitado y señalado a sesenta pasos a su contorno, por ser éstos presisos para poder abrevar en dicha fuente y balsas, cualquiera ato de machos cabrios, de yeguas, o cabaña*”⁴⁰⁰.

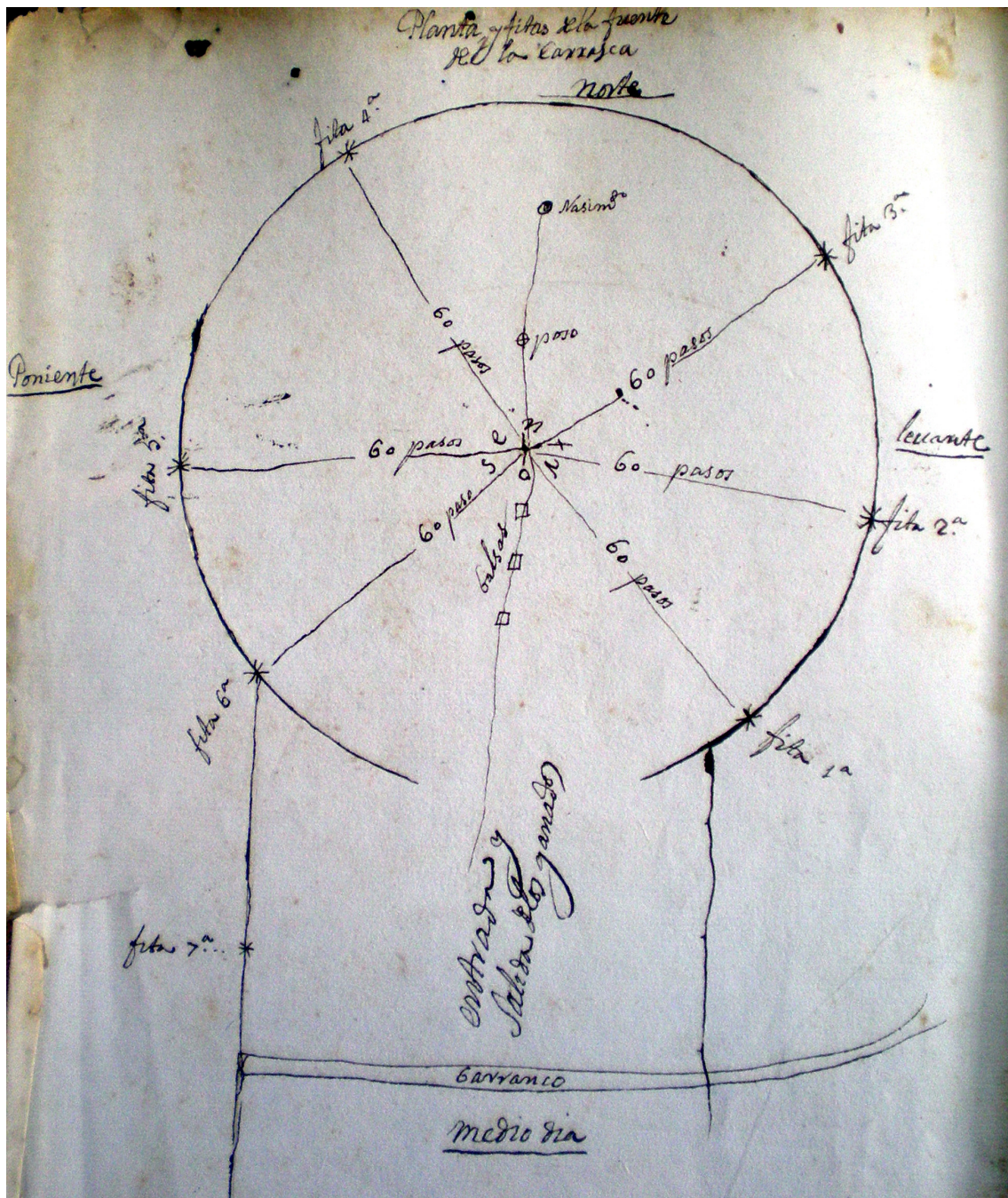
---

³⁹⁸ *Ibidem*, p. 74.

³⁹⁹ AMV. Caixa s.n., *Llibre de visures i fites dels assagadors; i Consells de la vila de Vallada*, sig.

1.1.1.1

⁴⁰⁰ *Ibidem*.

La font de la Carrasca. AMV. Caixa s.n., Llibre de visures i fites dels assagadors; i Consells de la vila de Vallada, sig. 1.1.1.1.

De la mateixa manera, era freqüent l'ocupació de terra comunal pels veïns de la vila. L'any 1756, José Manuel Garrido, síndic procurador general de la vila, denunciava que en trobar-se tantes propietats a la vora de les muntanyes i els prats,

molts dels seus amos s'havien introduït en aquelles terres comunes, per a cultivar, i, fins i tot, en les zones dubtoses havíem plantat alguns arbres, tallat pins, i s'havien apropiat, en definitiva, d'allò que era públic; raó per la qual, era necessari dur a terme un fitació general de totes les terres públiques del terme⁴⁰¹.

El doctor Andrés Pérez, veí d'Ontinyent, era designat assessor; nomenament que va acceptar i jurar el 15 de setembre de 1756.

Tot seguit, Simón Perales, com a alcalde de Vallada, va ordenar que s'efectuara la fitació, delimitació i amollonament; i va nomenar com a pèrits a Bautista Peris, major, Domingo Perales, major, i a Joseph Peris de Gerónimo; tots ells llauradors i veïns de Vallada.

A causa dels molts veïns que tenien propietats tocant a terres públiques, serien convocats en la sala capitular el dia 16 de setembre a fi de ser notificats; i a tots aquells que no assistiren, els seria notificat personalment.

Per últim, les ordenances de 1786, recorrerien un camí molt més llarg i costós que les aprovades en època foral; ja que no era el sotsclaver qui donava el vistiplau, o modificava aquells aspectes que considerava havien de ser canviats.

Per a ser aprovades, es presentaven al *Consejo Real de las Ordenes*, que controlava l'elaboració d'aquelles per mitjà d'un filtre previ; i més tard amb l'assistència personal del procurador general del Reial Patrimoni a la junta en què havien d'aprovar-se definitivament.

Després dels informes realitzats del contingut de les ordenances, primer pel lloctinent general de l'Orde de Montesa, i més tard per la *Real Sociedad Económica de Amigos del País, de la villa y Corte de Madrid*; el Consell d'Ordes va manar a l'Ajuntament que per a l'aprovació definitiva d'aquelles, a més de la presència dels seus membres, havia de nomenar 20 persones destacades de la vila que participarien en la junta que havia d'aprovar els capítols, amb l'assistència personal del procurador

---

⁴⁰¹ AMV. Caixa s.n., *Carpeta Negra*, sig. 6.1.

general del Reial Patrimoni. No obstant això, aquell va delegar en Jaime Sánchez, qui defengué en tot moment, com veurem més avant, els interessos del patrimoni reial, i que, fins i tot, va arribar a anul·lar un dels capítols, i presentar una denúncia contra José Vicente Garrido; un dels majors propietaris de la població en aquell moment, i clar exponent de la posició crítica respecte a l'Orde de bona part de l'oligarquia local de finals del segle XVIII.

2. LA SITUACIÓ ECONÒMICA DEL NOU MUNICIPI.

Després de la segregació, la situació d'endeutament de Vallada s'aniria accentuant a mesura que passaven els anys, i s'emprenien noves iniciatives. A les despeses derivades de la segregació, els valladins van afegir les inversions que van considerar necessàries per a dur a terme els importants canvis que, entenien, necessitava la població.

Els anys posteriors a la segregació serien anys d'eufòria per als valladins, i la nova situació que estaven gaudint els portaria a iniciar diverses reformes urbanes⁴⁰². Van ser, sens dubte, anys de forta inversió pública, en els que la vila va adquirir immobles per a les noves necessitats municipals, i també va realitzar obres de diversa magnitud.

Poc després de la segregació, la vila comprava una casa que albergaria la Cort, i algunes dependències municipals⁴⁰³. L'any 1551 també van ser adquirits dos immobles per a establir en aquests, altres tants hostals; el primer, adquirit a Joan Flaçà⁴⁰⁴, que va passar a denominar-se Hostal de Baix, i que estava situat en el cantó que formava en aquell moment l'actual carrer Sant Vicent, amb el també actual de la Mare de Déu de Gràcia, fins que va ser derrocat a principis del segle XIX, i el seu solar va passar a formar part de la plaça. El segon edifici, comprat a Miquel Ferrero el mateix any 1551⁴⁰⁵, seria conegut com a Hostal de Dalt, i estava situat en el carrer del Mig, en aquell moment camí reial.

La finalitat de la vila era la d'establir en aquests immobles uns hostals i cedir-los en arrendament, ja que d'aquesta manera es garantia rendes per a atendre les despeses derivades de la nova situació municipal, i assegurava l'atenció als viatgers

---

⁴⁰² GARRIDO PENADÉS, H.- PELEJERO VILA, J. A., *Op. Cit.*, pp. 89-134.

⁴⁰³ AMV. Caixa s.n., *Llibre de Peita*, 1576, sig. 2.4.1

⁴⁰⁴ AMV. Caixa s.n., *Llibre de Claveria*, 1552, sig. 2.2.1

⁴⁰⁵ AMV. Caixa s.n., *Llibre de Peita*, 1576, sig. 2.4.1

en el seu obligat pas per l'interior de Vallada després de la supressió de l'antic camí reial.

Així, serien tres els hostals existents a Vallada després de la segregació de Montesa, i de l'obligat pas del camí reial per l'interior de la població: els dos municipals –un a l'entrada de la vila des de Xàtiva, i el segon des de Moixent-, i el de Mateu Sancho, anterior a la segregació, i situat entre aquells, en el carrer que unia la plaça amb l'església; via per la que també passava el camí reial.

El camí reial, que després d'entrar a la població pel portal de Xàtiva i passar per la plaça, pujava per l'actual carrer Sant Bertomeu i discorria pel carrer del Mig, seguiria des de la segona meitat del s. XVI un nou camí carril situat al nord de l'anterior que en el seu recorregut venia a unir-se més avant a l'antic camí.

D'aquesta manera, s'evitava el sinuós traçat anterior i es buscava un pas per l'interior de la població molt més racional, amb la configuració d'un carrer al llarg de la nova via que es coneixeria des d'aquell moment com el carrer del camí reial de Moixent. Així mateix, a l'eixida de la vila cap a Xàtiva i al llarg de l'antic camí reial cap a Moixent s'anirien construint noves cases junt a les existents en el moment de la segregació.

El mateix any 1551, els jurats compraven la casa del mestre Martí Vilafranca, ferrer, per a instal·lar en ella la taverna i la fleca⁴⁰⁶. No obstant això, les despeses de la compra i reparacions d'aquell edifici van ser suportades per l'església de Vallada, ja que era aquella la que obtenia les rendes de la taverna i la fleca amb anterioritat a la segregació. Així, encara que era l'administració municipal la que realitzava les gestions relacionades amb l'arrendament de la taverna, les rendes eren percebudes per l'església de Vallada, encara sufragània de Montesa; i sense organització parroquial.

També cal destacar la compra d'un edifici que havia d'albergar la carnisseria, ja que l'any 1552 els jurats venien un immoble a Antoni Perales i a Antoni Primo⁴⁰⁷,

---

⁴⁰⁶ AMV. Caixa s.n., *Llibre de Consells*, sig. 1.1.1.1

⁴⁰⁷ AMV. Caixa s.n., *Llibre de Claveria*, 1552, sig. 2.2.1

que havien comprat prèviament per a carnisseria; venda realitzada, sens dubte, per no ajustar-se l'anterior edifici a les necessitats de la població. La casa que comprarien per a tal fi, de manera definitiva, es trobava situada en el carrer de Xàtiva, i allí va estar ubicada fins a la segona meitat del segle XIX.

Sobre la construcció de les creus de pedra a l'entrada de la població, així com del nou traçat del camí reial per l'interior de la mateixa, trobem notícia en el llibre de claveria de 1552, sent ambdós iniciatives públiques resoltes pels valladins fent ús de "les promeses"; recaptades per un col·lector.

En aquest ambient d'iniciatives municipals també cal incloure la que seria, sens dubte, l'empresa de major envergadura i que donaria major prestigi a la població, acordada per la vila després de la segregació: la construcció d'un nou temple parroquial que havia de substituir a l'antiga església; amb tota probabilitat una mesquita en època musulmana que havia sigut consagrada després de l'ocupació cristiana i que seria utilitzada com a església fins que fóra derrocada l'any 1619 com a conseqüència de la segona fase de les obres d'ampliació que encara s'estaven portant a terme en el nou temple parroquial, i que s'estendrien després de diverses etapes fins a la segona meitat del segle XVIII.

La nova església va ser iniciada l'any 1564 pel mestre pedrapiquer Domingo de Gamieta, com consta en "cert acte de capitulació entre aquell y la universitat de la vila de de Vallada fernet e rebut per Gracià Alcover, notari, a vint y quatre de febrer mil cinchcents sexanta-quatre"⁴⁰⁸, però, tot i l'indubtable interès dels valladins a avançar el ritme de la construcció de la nova església, uns anys després, la falta de recursos per a continuar unes obres d'aquella magnitud provocava la paralització dels treballs i un pleit contra Gamieta⁴⁰⁹. Les obres no es reiniciarien novament fins l'any 1611 davall la direcció del mestre Jordà Selva.

Per a fer-nos una idea aproximada de la situació de Vallada després de la segregació podem detallar els censals que responia la vila en la segona meitat del s.

---

⁴⁰⁸ APFG., *Papers de Funció*, sig. 4. Gamieta reclamava tres-centes lliures a la vila de Vallada.

⁴⁰⁹ *Ibidem*.

XVI, per un costat; així com “la memòria de la renda que cascun any té la vila de Vallada en lo any MD setanta-huyt”, d'altra banda.

Quant als censals, eren dèssset, com podem observar en la següent taula:

“Los censals que respón la vila de Vallada, axí en València, com en altres parts són los següents”⁴¹⁰:

CENSALISTES	CAPITAL	PENSIÓ ANUAL
Comtessa d'Almenara ⁴¹¹	6.000 sous (300 lliures)	18 lliures, 15 sous, que es paguen a l'abril
Frares de Montesa	10.000 sous (500 lliures)	32 ll., 5 s., meitat a març i meitat a setembre,
Mestre de Montesa	55 lliures	93 s., 11 diners, meitat a Nadal, i meitat a sant Joan.
Mossén Pere Joan Antoni Mateu, ciudadà de València	600 lliures	800 sous, que es pagaven a 27 de març, i setembre.
Pedro de Peralta, mercader de València	500 lliures	666 s., 8 d., pagadors a 15 de gener, i juliol
Bernat Simó i Joan Pallarés, administradors dels béns i herència de Pere Pallarés	1.400 lliures	1.633 s., 4 d., pagadors a 7 de maig, i novembre
En Joan Pallarés, mercader de València	1.000 lliures	1.000 s. pagadors a 18 d'octubre
La noble na Joana Pallàs, senyora de Cortes	300 lliures	18 ll., pagadores a 13 de gener.
En Joan Sans d'Alboi de Xàtiva	400 lliures	26 ll., 13 s., 4 d.
Marc Antoni Pardo, ciudadà de Xàtiva	400 lliures	26 ll., 13 s., 4 d.

⁴¹⁰ AMV. Caixa s.n., *Llibre de Peita* de 1576, fulls solts, sig. 2.4.1

⁴¹¹ La comtessa d'Almenara era germana del mestre de Montesa.

En Josep Tallada, senyor de Barxeta, i habitador de la ciutat de Xàtiva	25 lliures	1 ll., 17 s., 6 d., que es paguen al mes d'abril
Viuda de Joan Alcover de Canals	240 lliures	18 ll.
Baltasar Vila de Vallada	150 lliures	11 ll., 5 s. que s'han de pagar el 24 de juny
El fill i hereu de Nofre Alcover de Vallada	150 lliures	11 ll., 5 s., que s'han de pagar el dia 20 d'octubre
Pere Llançol de Llobregat, de la ciutat de Xàtiva	20 lliures	40 s., a 13 de maig.
Capítol de la Seu de la ciutat de Xàtiva	36 lliures	54 s., a 19 de juliol
Noble don Francisco Sans de Callosa	100 lliures	14 ll., 11 s.

En el mateix document, s'arregla el salari de les escrivanies del justícia i jurats, al notari Gracià Alcover, que sumava 6 lliures i 12 sous; així, com el salari de col·lectar la peita, al peiter, que sumava 30 lliures.

En anotacions posteriors, podem observar que nou d'aquests censals; els corresponents a la comtessa d'Almenara, al convent de Montesa, a Pedro de Peralta, als administradors dels béns i herència de Pere Pallarés, a Marc Antoni Pardo, a Baltasar Vila, al fill i hereu de Nofre Alcover, a Pere Llançol de Llobregat, i al noble don Francisco Sans de Callosa, serien "quitats". Bé és cert, que pocs anys després, la vila, a més dels anteriors censals en vigor, també havia de respondre a uns altres de nous.

També hem de afegir, a més de les despeses corrents que havia d'afrontar la vila -entre les que ocupaven un paper destacat les reparacions de béns de caràcter municipal, com edificis, o conduccions d'aigua-, aquelles altres ocasionades pels càrrecs ordinaris i altres censals, com eren els corresponents al pagament a misser

Gaspar Casanova, pel salari d'assessor i d'advocat de la vila, 3 ll.⁴¹²; al notari Andreu Navarro de Xàtiva, pel salari de procurador, 2 ll, 10 s.; al notari de València Pere d'Arnal, pel salari de síndic i procurador; al procurador fiscal pel seu salari, 1 ll, 10 s.; al ministre i corredor, pel seu salari, 12 ll; com també, les 25 lliures que havien de pagar-se cada 14 de setembre al mestre de Montesa per la jurisdicció civil i criminal; els dos perpetuats que estaven sobre l'hostal de la plaça, i que es responien al clero i capellans de la dita vila; el cens de la carnisseria, amb fadiga i lluïsmes, que es pagava a la *Mensa Magistral*; el cens dels dos hostals i de les dos tendes de la vila, amb fadiga i lluïsmes, que s'entregava a la *Mensa Magistral*; per la caritat del predicador; per la meitat de les despeses del predicador en la Quaresma, 5 lliures; per “la soldada del guardia”, 14 ll.; pel salari de mossén Lluís Vila, prevere, de “sonar los òrguens”, 12 ll.; per “lo manchar l'orgue”, 2 ll.; a Rubert Aliaga, “per lo regir y tenir en conreu lo rellonge”, 4 ll.; pel salari del metge, 20 ll.; pel salari i “ajuda de costa” al mestre Francisco Alegría, barber, 4 ll.; i per un perpetuat de 5 sous, “mitat d'aquells deu sous los quals adossà Miquel Ferrero quan vené la casa per a hostal als jurats, com los altres cinch sous, responga dit Miquel Ferrero, los quals se fan y responen al clero y capellans de dita vila de Vallada, pagadors en lo mes de agost”⁴¹³.

D'altra banda, en el capítol d'ingressos, podem observar la “memòria de la renda que cascun any té la vila de Vallada en lo any M. D. setanta-huyt, en lo qual any fonch clavari Martí Guerola, menor de dies, lo qual comença en lo dit any M. D. setanta-huyt, y finirà en lo any M. D. setanta-nou”⁴¹⁴.

Durant aquest període, va ser arrendada la taverna –era de l'església de Vallada- a Bertomeu Vila per temps d'un any, i pel preu de 150 lliures, 10 sous; la tenda de la farina a Pere Alcover, fill de Miquel, durant un any, per preu de 31 lliures, 10 sous; l'Hostal dels Carros de la dita vila a Pere Ferrero, fill d'Andreu, per un temps de tres anys, i un preu de 162 lliures, a pagar 54 lliures anuals; l'altre hostal de la vila a Joan Sarrió per tres anys, per un preu de 24 lliures, a pagar huit cada any; la tenda, a Joan Martínez, per un temps de tres anys, i per un preu anual de 52 lliures, 8 sous, i 4

---

⁴¹² Hem indicat les quantitats d'aquelles despeses que consten clarament en el document.

⁴¹³ AMV. Caixa s.n., *Llibre de Peita* de 1576, fulls solts, sig. 2.4.1

⁴¹⁴ *Ibidem*.

diners; i finalment, la carnisseria, a Lluís Navarro, notari de Montesa, per un any i per un preu de 100 lliures.

3. L'AGRICULTURA, BASE DE L'ECONOMIA VALLADINA

Els llibres de peita ens ajuden a aproximar-nos a la realitat rural de Vallada en el segle XVI. Es tracta, sens dubte, d'una documentació especialment interessant, ja que si bé no oferix informació exacta de la grandària de les propietats, fa referència al valor de les parcel·les cultivades, siguen de secà o de regadiu, dóna el detall dels cultius existents, i especifica el nom dels seus propietaris; si bé, en el primer llibre conservat, que va començar a ser redactat l'any 1548 no apareix el valor de la propietat, sinó el de la peita a pagar.

En allò que pertoca a l'estudi de les propietats agrícoles, com també dels cultius que podem trobar a la Vallada immediata a la segregació, hem basat la nostra recerca en l'esmentat llibre de peita de l'any 1548.

El manuscrit va ser confeccionat després de la segregació de Montesa, i probablement va començar la seua redacció l'any 1548; com mostren algunes compravendes i permutes anotades per Bertomeu Navarro.

No obstant això, planteja importants dificultats a l'hora d'abordar la informació que ens oferix. En primer lloc, perquè no és una única mà la que el va redactar; i en segon lloc, perquè la informació proporcionada tampoc respon a una única cronologia. D'aquesta manera, encara que hi ha alguna inscripció realitzada per altra persona, va ser el notari originari de Montesa, Bertomeu Navarro, qui va realitzar les primeres inscripcions, mentres que, el també notari, Gracià Alcover, veí de Vallada, anotaria les inscripcions posteriors, així com algunes notes al marge; bé de caràcter aclaridor, bé que indicaven un canvi de propietat. A això, cal afegir que Bertomeu Navarro també va realitzar algunes anotacions posteriors a les seues primeres inscripcions; un fet que encara dificulta més l'estudi de la font.

El llibre comprén un període cronològic que s'inicia l'any 1548, i conclou el 1576; quan el notari Baltasar Vila, fill de Baltasar, va començar la redacció del segon llibre de peita conservat a l'Arxiu.

És aquest un factor que ha de ser considerat. En primer lloc, perquè els noms dels propietaris registrats no corresponen a un moment cronològic concret, i cal diferenciar els primers propietaris dels anotats posteriorment; i en segon lloc, perquè són moltes les propietats que canvien de mà en les anotacions posteriors, i si les sumem a les anteriors, estem duplicant les parcel·les. Aquests fets han de ser tinguts en compte a l'hora de realitzar estudis sobre propietaris i cultius, ja que hi ha un marge d'error de quasi trenta anys.

3.1. La propietat de la terra.

La carta pobla deixava constància que des de la població cristiana de Montesa i Vallada l'any 1289 la situació no seria igualitària, sinó en funció de l'aportació que cada nou poblador havia realitzat. Així, amb l'excepció de Ferrer de Cloquer, que adquiriria "*duas hereditates et duo staria domorum*", la major part dels colons tindria accés a una casa i una heretat; i una menor quantitat d'aquells a "*medium staticum domorum et mediam hereditatem*".

L'any 1548, després de molts canvis de propietat, i també d'un important increment de veïns durant 259 anys, les terres de cultiu continuaven estant molt repartides, però la distribució era molt diferent. Cert és, que els habitants de Vallada, en la seua major part, posseïen propietats agrícoles; però també ho és, que la desigualtat s'havia accentuat.

Si a Vallada havien 145 focs l'any 1547⁴¹⁵-si bé desconeixem els veïns no contribuents-, les primeres inscripcions del llibre de peita de 1548 ens indiquen que són 145 els propietaris, bé de cases, bé de parcel·les rústiques, o d'ambdues

---

⁴¹⁵ ARV. *Mestre Racional*, 10890.

propietats; i d'aquells, 135 són propietaris agrícoles. Caldria destacar l'important increment de propietats adquirides per Baltasar Vila, qui passaria de pagar una peita de 96 lliures en les anotacions primeres, a 142 lliures més en les anotacions posteriors, pagant un total de 238 lliures en els anys anteriors a la confecció del segon llibre de peita. Així, d'ocupar l'octau lloc com a propietari de terres a Vallada, es convertia en el segon terratinent després de Sebastià Vila, qui pagava una peita de 256 lliures. Després de la mort de Sebastià Vila durant aquest període, i la dispersió dels seus béns entre els hereus, Baltasar Vila es convertia en el principal propietari de terres de Vallada en el tercer quart de segle.

MAJORS PROPIETARIS DE TERRA L'ANY 1548, I PEITA PAGADA	
Sebastià Vila	256 lliures
Pere Tahengua, major	142 ll.
Bertomeu Alcover, fill de Joan	121 ll.
Berenguer Vila	108 ll.
Pere Gonsàlves	107 ll.
Pere Alcover, fill de Bertomeu	107 ll.
Antoni d'Espanya	99 ll.
Baltasar Vila	96 ll.
Joan Ridaure, major de dies	93 ll.
Jaume Cirugeda	87 ll.
Joan Aràndiga, major	84 ll.
Ponç Vila, fill de Lluís	83 ll.
Tomàs Selva, major de dies	81 ll.
Pere Perales, fill d'Andreu	74 ll.
Joan Nadal	68 ll.
Cristòfol Guarner	65 ll.
Mateu Sancho	62 ll.
Pere Ferrero, fill de Joan	60 ll.
Bertomeu Alcover, fill de Bertomeu	56 ll.
Pere Selva, fill de Cristòfol	55 ll.
Joan Ridaure, menor de dies	52 ll.
Sigismundo de Ribes	50 ll.

Respecte a la suma total de la peita pagada a Vallada corresponent a les primeres inscripcions, era de 3.998⁴¹⁶ lliures, de les que pertocaven a terres de regadiu 1.047⁴¹⁷ lliures, i 17 a propietats mixtes de secà i regadiu. Finalment, 202 lliures de peita corresponien a propietats de forasters; les últimes, totes de secà. Podem observar, així mateix, que la propietat continuava estant molt repartida. No obstant això, els 22 contribuents de la vila que pagaven 50 o més lliures de peita havien de fer front al pagament de 2006 lliures de les 3998 que corresponien al conjunt de veïns de Vallada, i així, reunien en les seues mans més del 50% del valor de les terres cultivades al terme.

DISTRIBUCIÓ DE LA PROPIETAT AGRÀRIA ENTRE ELS VEÏNS DE VALLADA L'ANY 1548	
PEITA	VEÏNS
Més de 200 lliures	1
Més de 100 lliures	5
De 75 a 100 lliures	7
De 50 a 75 lliures	8
De 25 a 50 lliures	31
De 0 a 25 lliures	83

No posseïen propietats agrícoles Alonso Robredillo, Bertomeu Gaçó –carnisser-, Diego Estellés, Genís Pasqual –ciudadà-, Jaume Navarro, la vídua de Miquel Joan, la vídua de Joan Perales, fill d'Antoni, la vídua de Pere Perales, el mestre Martí Vilafranca –ferrer-, i Salvador Guallart, qui també exercia l'ofici de ferrer; posseïent tots ells cases al seu nom. Alonso Robredillo, Bertomeu Gaçó, Genís Pasqual, Martí Vilafranca, Salvador Guallart, i Diego Estellés -qui adquiriria entre 1548 i 1576 quatre propietats agrícoles, i la carnisseria vella per a agregar-la a sa casa-, s'havien instal·lat a Vallada entre 1535 i 1548.

⁴¹⁶ Sobre aquesta qüestió, es pot consultar el treball de PÉREZ BORREDÁ, J. R., *Fragmentación de la propiedad agraria y estructura social en el secano valenciano. Vallada, siglos XVI-XIX*. Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València, 2004. Es tracta d'un magnífic treball que estudia detingudament l'evolució de l'agricultura valladina durant diverses centúries; no obstant això, en l'apartat que correspon al camp valladí de mitjans del segle XVI, trobem certes discrepàncies, tant en el valor total de les parcel·les, com en el nombre de propietaris. Probablement, les discrepàncies tinguen el seu origen en la diferent interpretació de la informació proporcionada pel llibre de peita a l'hora d'ubicar cronològicament propietats i titulars de les mateixes.

⁴¹⁷ En la partida dels Horts hem trobat certes dificultats per a diferenciar terres de secà, i regadiu, ja que la documentació no especifica si les parcel·les es reguen.

D'altra banda, dels 27 forasters que posseïen propietats a Vallada, 24 ho eren de parcel·les rústiques; amb un pagament total de 202 lliures en l'impost de la peita, de les que 63 eren pagades per Pere Simó de Moixent.

Per últim, caldria remarcar que les terres cultivables de Vallada, bé foren de secà, o de regadiu, estaven en mans de 159 propietaris; 135, veïns de Vallada, i 24 d'altres poblacions.

3.2. El paisatge agrari.

El 16 d'Octubre de 1289, els colons cristians adquirien franca i lliurement "*omnes domos cum corralibus et casalibus de Vallata ac etiam omnes hereditates, possessiones et vineas, tam rigadivi quam siccani, locorum predictorum cum montis, lignis, venaticis, empriviis, proprietatibus et integritatibus, heremis et populatis*"⁴¹⁸.

Els nous pobladors rebien un terme en part conreat, i diversos sistemes de reg consolidats, que anaven a ampliar des d'una època molt primerenca. Un hàbitat rural dispers en el que els colons trobaven diverses alqueries⁴¹⁹, de major o menor entitat, rahals, molins, antigues mesquites, corrals, construccions defensives, pous, assuts, séquies, canalitzacions, ponts, i una àmplia xarxa de camins i assagadors.

Cal incidir que la nova distribució de la terra anava a afectar de manera considerable el paisatge rural que aquells havien trobat a la seua arribada a la vall; encara que, en el nostre cas, poc podem dir dels canvis ocasionats, tant en l'hàbitat rural, com en allò que pertoca a la distribució de la terra després de l'arribada dels nous pobladors.

---

⁴¹⁸ ADV, E.4.1., caixa 16, Pergamí original.

⁴¹⁹ GUICHARD, P., *Al-Andalus frente a la conquista cristiana. Los musulmanes de Valencia (siglos XI-XIII)*. Universitat de València, 2001. Sobre l'organització del poblament durant l'època musulmana, resulta de gran interès el capítol VIII, pp. 237-256.

En l'estudi que realitza Carmel Ferragud sobre la vila de Cocentaina en les primeres dècades de colonització cristiana ens indica que "la instal·lació dels repobladors a Cocentaina comportà unes alteracions fortes del paisatge. Per una banda mantingueren una part de la xarxa de poblament hereva de la islàmica, i per tant continuaren amb la utilització dels sistemes de regadiu tradicionals als quals hagueren d'adaptar-se i hagueren d'eixamplar per respondre a les noves necessitats a causa de l'afluència colonitzadora. Però al mateix temps eixamplaren les terres cultivades i sobretot progresaren en l'espai destinat al secà. La terra fou parcel·lada i artigada en aquest indret per posteriorment plantar els mallols, és a dir, la vinya jove. Fet i fet, es tractava essencialment de mantenir i eixamplar l'espai dedicat a un conjunt de productes de tradició purament mediterrània, cultivats durant segles"⁴²⁰.

Quant a l'hàbitat rural, tan sols trobem documentada l'alqueria de Gaixna amb anterioritat a la repoblació cristiana de Montesa i Vallada⁴²¹; si bé, diversos materials vists en superfície en algunes partides del terme, com també les referències toponímiques, ens indiquen una població dispersa, amb diversos nuclis rurals, de major o menor entitat. Fins i tot, a mitjans del segle XVI, la documentació fa referència a dos antigues mesquites; una que afrontava amb la senda de Gaixna i el barranc de n'Almira, i l'altra, situada entre el barranc dels Acavins i l'assagador; i que tal vegada estiguera relacionada amb algun assentament d'època musulmana emplaçat a la zona que posteriorment era coneguda com l'heretat de la Salada.

Els assentaments, en alguns casos, tindrien uns orígens d'època romana, i altres s'haurien anat constituint durant el període andalusí, però en la seua major part quedarien despoblats com a conseqüència dels conflictes bèl·lics succeïts a la vall. Al mateix temps, el llarg període de temps transcorregut entre l'ocupació del territori per les tropes cristianes i la repoblació de la zona a finals de 1289 provocava un important descens poblacional; i, com a conseqüència, el deteriorament de les terres conreades, i dels llocs que havia habitat la població andalusina.

---

⁴²⁰ FERRAGUT DOMINGO, C., *El naixement d'una vila rural valenciana. Cocentaina, 1245-1304*, València, Universitat de València, 2003, pp. 44-45.

⁴²¹ ACA, *Cancelleria*, Reg.76, f.6.

Una vegada es va produir l'entrada dels nous colons, els antics assentaments no trobarien una continuïtat poblacional. El nou model cristià d'ocupació del territori, suposaria una major concentració de la població en els nuclis de major entitat, probablement per raons demogràfiques, i per una inseguretats no del tot superada fins a l'arribada de l'orde de Montesa tres dècades després.

Els pobladors es concentrarien a Montesa i Vallada, de major entitat i millor defenses. Tan sols l'alqueria de Gaixna possiblement mantindria certa població des dels primers moments; i amb el pas del temps, i el control efectiu de la zona, seria reocupada una altra alqueria, que després de rebre diversos noms, prendria el de Gaixneta⁴²². Així mateix, anteriors nuclis habitats andalusins, des de molt prompte quedarien reduïts a heretats en les que els seus propietaris explotarien les terres circumdants.

Les heretats -quan fem referència a masos envoltats de terres- com a centres d'explotació agrícola, i, al mateix temps, elements vertebradors de l'ocupació cristiana del territori, s'havien anat constituint des de la repoblació de la vall; i, en algun cas, eren hereves de l'anterior hàbitat dispers d'herència musulmana, encara que podien no estar ubicades en els mateixos llocs on estaven aquelles, sinó en zones pròximes als antics assentaments.

La localització d'aquelles alqueries i hàbitats rurals musulmans, aniria quedant desdibuixada pel pas del temps, i l'acció de l'home; i passaria a formar part de posteriors partides de gran extensió. Les noves cases construïdes segles posteriors, també dedicades a labors agrícoles, i a l'explotació d'àmplies heretats, en algunes ocasions prendrien el nom de les antigues alqueries i partides, però la seua ubicació seria, en alguns casos, distant al lloc on es trobaven aquelles, o, fins i tot, de les velles construccions edificades, o reutilitzades pels pobladors en les primeres dècades d'ocupació del territori. Un clar exemple que encara perdura en l'actualitat és el de la casa Gaixna, punt de referència d'una important finca agrícola, que es troba

---

⁴²² PELEJERO VILA, J. A., "Les alqueries de Gaixna i Gaixneta. Més tard, partides del terme de Vallada.", *Crònica de la XXI Assemblea de Cronistas Oficials del Regne de València*, València, 1996, pp. 297-304.

enclavada en l'extensa partida de Gaixna, però que queda molt desplaçada cap a l'oest del lloc que ocupava l'antiga alqueria.

De la segona meitat del segle XIV⁴²³, coneixem algunes de les grans partides que servien com a punt de referència geogràfic a l'hora de localitzar espacialment les propietats descrites. Vistabella, la Vega Subirana, la Vega Mitjana, la Vega Jussana, la Saladella, Cantallops, els Figuerals, el Campello, els Terrassos, el Juncar, o la Barraca -aquesta última de menor entitat-, entre altres que no hem pogut contrastar documentalment, serien des d'època molt primerenca els punts de referència geogràfic dels nous pobladors; partides que en bona part han arribat als nostres dies, en determinats casos amb una menor extensió que en aquell primer moment.

En el llibre de peita de 1548, podem observar que els cognoms d'alguns propietaris de terra anirien superposant-se a les antigues denominacions, bé deixant-les en l'oblit, bé reduint, en la seua denominació, l'espai geogràfic que ocupaven. Joan Abril tenia certes propietats en Terrassos en la segona meitat del segle XIV⁴²⁴; una zona, que posteriorment passaria a denominar-se l'Abrilet, en detriment de Terrassos, que perdria l'anterior denominació en una part de l'espai geogràfic que amb aquell nom era conegut. De la mateixa manera, veiem que altres partides documentades a mitjans del segle XVI, rebien el nom de diversos propietaris que en un moment donat havien posseït terra, com el Pla de na Climenta, senyora documentada en el morabatí de 1433, Gironés, la Grabiela, el Bancalet de Bonanat, la Font Jordana, la Penya de Bru, el Corralet de Francés Tahengua, el camí del Molí de Sebastià Vila, la Font d'Espanya, família documentada a la zona ja en el segle XIII, la Font de Llorca, la Font de Ramon d'Alòs, la Segarrina...

Així mateix, les heretats relacionades en el llibre de peita responien, pensem, a parcel·les on existia una, o més cases relacionades amb les labors agrícoles realitzades en l'heretat; com ha succeït fins fa ben poc: els Casals, molt prop de la població; la Punta, que encara hui conserva la casa que rep aquest mateix nom, la heretat de la Foia en el Pla de na Climenta -entre Tarrassos i Boquella-; els Aguachals, pròxima a la població, i situada al costat de la conducció de la Font

---

⁴²³ ARV. *Protocols*, 2354.

⁴²⁴ *Ibidem*.

Jordana, que subministrava l'aigua per al consum humà als habitants de Vallada; la Vega, situada entre el Pla i el riu; Gaixneta, ja prop de la muntanya, al costat del Camí dels Acullerats, en l'actual partida de la Raconada; els Terrassos, a la part llevant de la partida de na Climenta; la Salada, posteriorment coneguda com la Torre del Capità, situada sobre la Vega Subirana, i que afrontava amb el terme de Moixent; i, finalment, la Canyada dels Porters, que afrontava amb l'assagador de la Punta.

Així mateix, havien de ser més les cases relacionades amb les explotacions agrícoles vinculades a les mateixes, ja que el mateix any que va ser redactat el llibre de peita, on també apareix documentada la Casa del Campello, podem llegir que l'heretat de Terra de Moros estava situada en la partida del mateix nom⁴²⁵. L'any 1552 trobem Gaixna⁴²⁶, el 1557⁴²⁷ tenim constància de l'heretat de la Canyadeta de l'Hostal Blanc, molt prop del terme de Montesa; la de la Malladeta; la dels Acavins, molt pròxima a la Salada, o tal vegada la mateixa heretat, i la de la Font d'Espanya; i un any més tard⁴²⁸, tenim constància de l'heretat del Pontarró, la de l'Ombria, la del Salt, la de la Canyadeta del Tossal d'en Primo, i la de la Sobirana; encara que algunes d'aquestes últimes podrien fer referència a les ja citades amb anterioritat.

Dels cultius que trobem documentats des de l'entrada dels pobladors cristians fins a mitjans del segle XVI, cal destacar la importància de la vinya, ja destacada amb anterioritat a 1289; l'únic cultiu a què fa clara referència la carta pobla. "*omnes hereditates, possessions, et vineas, tam rigadivi, quam sicaní*", i que també es va reservar el rei Alfons "*et vineam, que est inter castrum de Montesia, et alcheriam ubi dominus rex tenebat obsidium*".

L'espai agrari havia sigut distribuït d'una altra manera, i la terra quedava en noves mans, però els cultius, característics del nostre entorn mediterrani, no van variar en excés⁴²⁹. En tot cas, és probable que s'ampliaren les zones de cultiu, especialment la de la vinya, bàsica en la nova societat cristiana, tant des del punt de vista alimentari, com litúrgic; com també ho és, que en algunes zones foren substituïts els cultius

---

⁴²⁵ AMV. Caixa s.n., *El justícia*, any 1548, sig. 1.1.2.1.

⁴²⁶ AMV. Caixa s.n., *Protocols Notarials*, 1552, sig. 5.4.

⁴²⁷ AMV. Caixa s.n., *El justícia*, any 1557, sig. 1.1.2.1.

⁴²⁸ *Ibidem*, 1558.

⁴²⁹ FERRAGUT DOMINGO, C., *Op. Cit.*, pp. 44-49.

existents. En aquest cas, i pensem que és un exemple clarificador, va haver de trobar-se una àmplia partida, ja coneguda en el segle XIV com els Figuerals -sens dubte per l'abundància de figueres que va tindre en un moment determinat-, però que, tant en les referències documentals d'aquell segle, com en les del segle XVI, veiem un absolut predomini dels oliverars. Així mateix, a més d'altres zones de reg, la proximitat de la partida dels Horts a la població, una zona de la que tenim constància a principis del segle XIV, protegida per alts i grossos murs, possibilitava als habitants de l'antiga alqueria el cultiu de hortalisses, a més de llegums, i arbres fruiters.

Per últim, les almàsseres i els forns als que fa referència el document fundacional de la Vallada cristiana, ens indiquen la importància de l'oli, i dels cereals en l'alimentació de la població musulmana, com també ho seria dels nous pobladors cristians; amb àmplies zones olivareres, i cerealícoles.

Disposem d'alguna informació sobre els cultius que predominaven en diverses partides a les que fa referència la documentació notarial del segle XIV consultada; amb notícies molt escasses, però que ens permeten observar una certa continuïtat en els cultius de la zona dos segles després. Així, tenim constància del cultiu de la vinya a Vistabella, la Saladella, i Cantallops; les oliveres predominaven a Terrassos, la Barraca i els Figuerals, i són algunes les referències a parcel·les de terra sense més detall, en les que es cultivaven diversos cereals. Per últim, no hem de deixar de costat els Horts, i les zones de reg de les Vegues Sobirana, Mitjana, i Jussana; partides en les que, a més de les hortalisses, es cultivaven alguns arbres fruiters, com havíem apuntat anteriorment.

Les 464 parcel·les de secà, les 115 de regadiu, i les dos de caràcter mixt, totes elles propietat de valladins; així com les 32 parcel·les de secà en mans de forasters documentades en el llibre de peita, no presenten una excessiva varietat de cultius. En principi, perquè ni en la terra campa, -adequada per a la sembra de cereals-; ni en moltes altres parcel·les en les que només s'indica "un tros de terra", que també estaven dedicades al cultiu de cereals; ni en les zones regades, s'oferix cap detall sobre els conreus allí existents. Així i tot, entre els cultius detallats pel llibre de peita de 1548, com podem consultar en l'annex XIII, cal destacar la vinya, l'olivera, la

garrofera, i en menor grau, però ja en àmplies zones, la morera. També veiem, encara que de manera testimonial, “ferreginals”, figueres, i canyars.

A més, terres situades a Gaixna, Gaixneta, i el Juncar, passarien a pagar la peita a Vallada poc després; com podem constatar en les anotacions posteriors del llibre, on queden arreplegades diverses parcel·les no vistes amb anterioritat, entre les que hi havia una zona de reg annexa a l'antiga alqueria de Gaixna. Així, trobem documentada “una heretat ab oliveres, garrofers, moreres, e terra campa pot ésser VIII jornals de llaurar situat en lo terme de dita vila de Vallada, en la partida de Gaixna, afronta ab camí que va a Gaixna”⁴³⁰. En la mateixa partida, també constatem “un tros de terra campa ferreginal, que afrontava ab les parets de les cases de Gaixna”; així com “hun ort tancat de parets, pot ésser hun jornal de llaurar ab moreres e dos tarongers, franch, situat en la partida de la dita alqueria”⁴³¹.

Una altra documentació⁴³² també ens permet localitzar diversos cultius que en el llibre de peita no queden arreplegats, en indicar tan sols que es tracta de terra. L'explicació sobre aquesta última qüestió la dóna Pau Viciano quan apunta que “*De entrada, cada tipo de tierra contemplada en la tasación correspondía a un cultivo determinado. Esto sucedía en el caso de los arbóreos –sobre todo se reducían a olivos y algarrobos- y de los arbustivos como la viña. Sin embargo, otros conceptos fiscales reflejaban el tipo de suelo y no su dedicación productiva, como era el caso del marjal, los huertos y, especialmente, de la tierra de siembra. Teniendo en cuenta que un mismo padrón de la peita estaba vigente durante varios años, puede explicarse que se registrase el tipo de cultivo cuando era de carácter permanente –árboles y viñas-, mientras que no tenía sentido hacer constar la dedicación productiva de las parcelas de siembra anual a causa del esfuerzo administrativo que supondría, cuando ya había dificultades para la simple actualización de la titularidad de las tierras*”⁴³³.

---

⁴³⁰ AMV. Caixa s.n., *Protocols Notarials*, 1552, sig. 5.4.

⁴³¹ *Ibidem*.

⁴³² AMV. Caixa s.n., *El justícia*, anys 1557, i 1558, sig. 1.1.2.1.

⁴³³ VICIANO NAVARRO, P., “Producción agraria e impuesto municipal directo: la tasación de la tierra en los padrones de riqueza valencianos (siglos XIV-XV)”, *Los tributos de la tierra: fiscalidad y agricultura en España: (Siglos XII-XX)*/ coord. per Rafael Vallejo Pousada, i Antoni Furió, 2008, pp. 245-263.

Encara que la documentació que ens permet conèixer els cultius no especificats en el llibre de peita, fa referència als anys 1557-1558, i no a 1548, tenim constància del cultiu de blat a la Font d'Espanya, el Carrascal, Vistabella, el Salt, les Coves, el Pas de Montesa, la Sobirana, el Canyar, i el Pontarró; d'ordi a la Malladeta, el Pou dels Acollerats, la Canyadeta del Tossal d'en Primo, els Acavins, el Taxar, Cotalba, la Volteta, les Bassetes, i les Basses; de blat i d'ordi, en la Punta, l'Ombria, la Vega, els Escaigs, els Travessers, el Teularet, els Terrassos, Terra de Moros, la Vega, el Pla, el Campello, i el Campellet; d'avena a la Sobirana, el Campellet, l'Ombria, i el Pla; de guixes, pèsols i llentilles en els Porters, de llentilles a l'Ombria, de guixes i pèsols en el Taxar, i els Horts; i de panís a la Sobirana, i altres zones regades. També trobem en l'Ombria pomeres, "belloteres", figueres, albercoquers, i "prinyoners"; i algun taronger en els Horts. A més, la separació entre els arbres permetia fer llastres de cereals.

Cal destacar la importància del gra en l'economia valladina a mitjans del segle XVI, amb una important comercialització dels excedents del mateix; com detallem en el procés de segregació, i com podem concloure de l'important nombre de mercaders que residien a la població, que, si bé podien comprar i vendre altres productes a més dels agrícoles, sens dubte obtindrien importants beneficis de la comercialització d'aquests últims. Tenim constància d'alguns d'ells, com Berenguer Vila – i el seu germà Francés amb anterioritat-, Sigismundo de Ribes, Pere Selva –de la plaça-, Pere Aràndiga, Alonso Marqués, i Ponç Vila; junt a altres veïns de la vila, que sent llauradors, en determinats moments van aparèixer a la documentació com a mercaders. A més, l'obligat pas del camí per l'interior del nucli urbà des de 1548, sense l'opció per als viatgers de poder desplaçar-se pel centre de la vall, como succeïa anteriorment, afavoriria la venda d'aquests productes.

D'altra banda, resulta de gran dificultat establir l'extensió de les propietats, ja que la documentació fa referència a un ampli ventall de parcel·les que són anomenades de diferent manera: un tros de terra, una canyada de terra, una sort de terra – que pot ser de regadiu, o de secà-, una sortanella, mot diminutiu de l'anterior; un bancal, un oliverar, un morerar, un garroferar, una vinya, una algoleja, un hort, un ramblar, una heretat, etc; i d'altra banda, l'impost no ens permet relacionar l'extensió, i el valor de les parcel·les, perquè havien de ser diferents els criteris que s'aplicaven a l'hora d'establir-lo. Com indica Pau Viciano, *“la tendencia a establecer una gradación del valor de las parcelas también se daba en las que se identificaban genéricamente como tierra. En la reglamentación de la peita de 1472, se fijaban valores diferentes para la tierra de siembra en función del emplazamiento geográfico. Así, el valor de las parcelas no se medía por el cultivo a que se destinaban, sino por la calidad del suelo, su distancia respecto al núcleo de población –se trataba de una población concentrada y de un parcelario disperso- y, sobre todo, de la disponibilidad del agua de riego”*⁴³⁴. De la minuciositat seguida a l'hora de valorar les parcel·les de terra, l'autor puntualitza que en els llibres de peita *“se detalla una amplia tipología de tierras de cultivo, a las cuales se asigna una valoración fiscal diferenciada”*⁴³⁵, i continua afirmant que *“En efecto, reducir un conjunto de parcelas de diversa calidad y dedicadas a cultivos diferentes a una suma en metálico, y que esta operación*

---

⁴³⁴ *Ibidem.*

⁴³⁵ *Ibidem.*

*obtuviese un mínimo consenso de los contribuyentes, exigía como referente un sistema relativamente objetivo de precios o, lo que en este sentido es lo mismo, la existencia de un mercado capaz de asignar a los distintos tipos de tierra unos precios que fluctuarían en función del valor monetario de la renta que podían producir*⁴³⁶.

Respecte al valor de les propietats, només s'especifica l'import de l'impost, i no el de la propietat. Tenim, no obstant això, la possibilitat d'acostar-nos a aquest valor, ja que en el llibre de peita de 1576 s'establix el valor total de les parcel·les de cada propietari, i l'impost a pagar per aquelles⁴³⁷. En el cas de Vallada, es pagava un diner per lliura, com indica la documentació *“la imposición de peyta la que se reduce a un dinero por cada libra de moneda provincial sobre el valor capital de las casas y tierras de esta dicha villa y su término, por el justiprecio que se hizo antiguamente*⁴³⁸; i com hem pogut constatar.

3.3. Els espais irrigats, i la distribució de l'aigua.

Des del segle XIV, la documentació ens indica l'existència de grans espais irrigats dins del terme de Vallada. Deixant de banda les possibles confusions provocades per la desaparició parcial d'alguns dels espais regats tradicionalment, o per la creació de nous regadius en períodes més recents, especialment durant els segles XVIII i XIX, anem a centrar-nos en la descripció i estudi de les vegues Sobirana, Mitjana, Jussana -actualment Sobiranes, Hortes de Dalt i Hortes de Baix, respectivament-; i dels Horts, un sistema de reg, probablement vinculat a la població des dels seus orígens.

---

⁴³⁶ *Ibidem*.

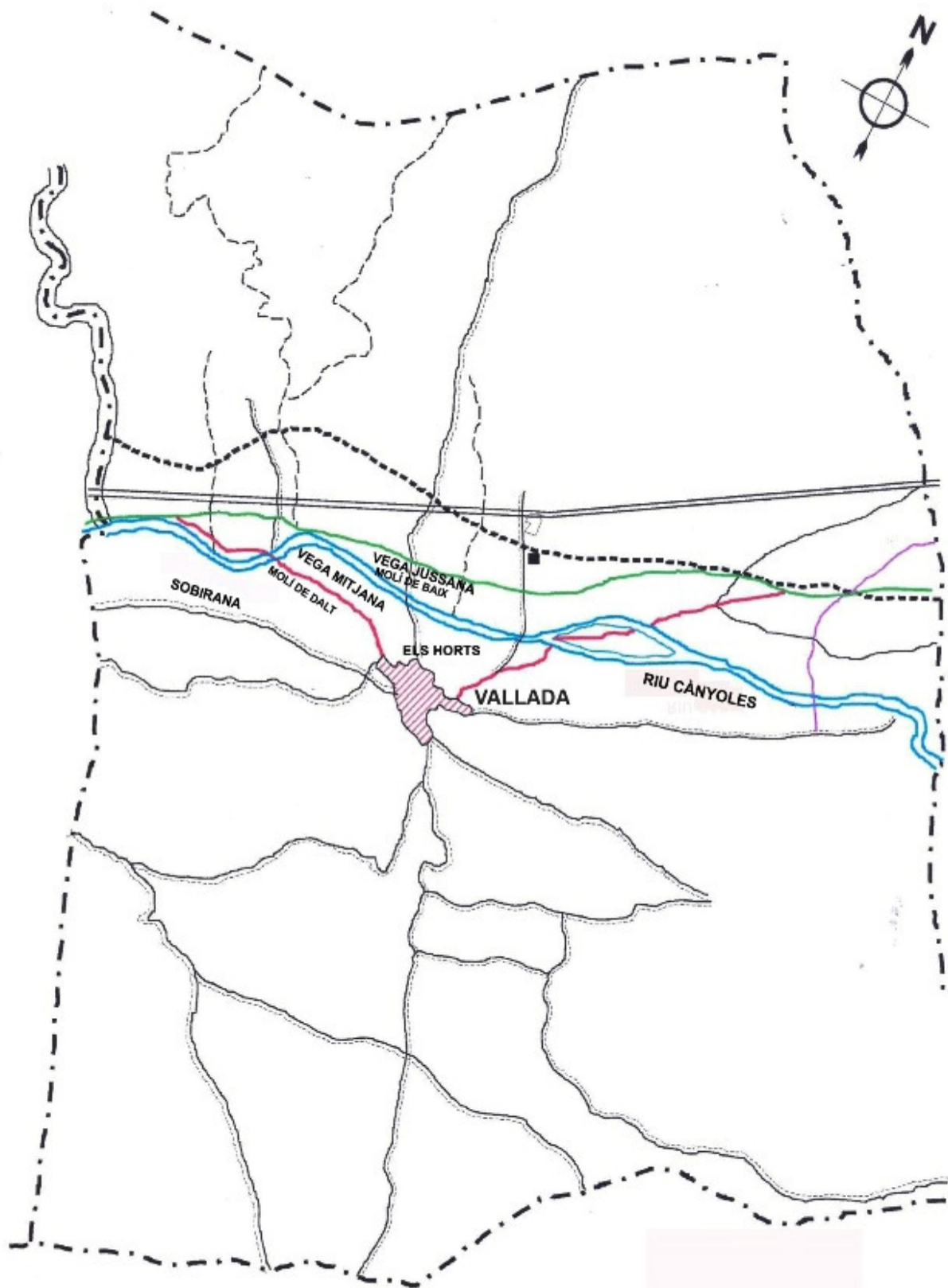
⁴³⁷ PÉREZ BORREDÁ, J. R. *Op. Cit.*, L'autor, en les pp. 24 i 25 ens indica que *“en el libro de 1635 nos dan la base imponible sobre la que cargar el impuesto, además de la cantidad de peita que se debe pagar, ambas cantidades expresadas en libras.*

Así las cosas, para poder efectuar comparaciones se deben homogeneizar los datos base o literales que aportan las distintas fuentes. Para este fin, se ha utilizado otro libro de la peita de la segunda mitad del siglo XVI, el cual ofrece la misma información que el del siglo XVII. Se ha calculado en ambos el porcentaje que supone la peita que debe pagar cada propietario sobre el valor de sus parcelas y, tanto en uno como en otro, la peita sobre la tasación o base imponible de las propiedades es del 0,416 % de su valor en diners. Por tanto, se puede presuponer con toda la cautela necesaria que en el libro de peita de mediados del siglo XVI se debió proceder del mismo modo en el cálculo del impuesto”.

⁴³⁸ AMV. Caixa s.n., *Documentació Diversa*, sig. 6.5.

També farem referència als espais irrigats de menor extensió, descrits en diversa documentació del s. XVI.

No obstant això, les catàstrofes naturals que van afectar les hortes cultivades en les zones immediates al riu en èpoques posteriors, especialment les importants riuades patides durant el segle XIX, perfectament documentades i de dramàtiques conseqüències per a l'agricultura local, han modificat, almenys en part, el paisatge agrari valladí descrit per la documentació del segle XVI. Quedaven desdibuixades les algoleges, vegues i ramblars, així com les fèrtils hortes reiteradament nomenades per la documentació, moltes de les quals passaven a formar part del llit del riu i desapareixien per a sempre.

REGADIU DE VALLADA EN EL S. XVI

3.3.1. Els primers espais irrigats documentats.

A penes dos dècades després que els nous pobladors cristians de Montesa i Vallada hagueren substituït l'antiga població musulmana que habitava els dos llocs, ocuparen les seues cases i es repartiren les seues terres, sorgiria el primer conflicte relacionat amb el reg que coneixem, entre la universitat de Montesa i Vallada per una banda, i Gonçal Garcia, senyor de Moixent, i els habitants d'aquesta població, per l'altra.

L'any 1313, els habitants de Montesa i Vallada exposaven que "après de la població dels dits llocs han tengut e possehit et huy en dia tenen et posseheixen l'aygua que decorre per lo riu que passa per Moxen et dacorre a Vallada et Montesa et que d'aquella aygua ells et llurs antecessors han acostumat de regar et reguen llurs tèrmens de Vallada et de Muntesa"⁴³⁹, i que en aquell moment, els veïns de Moixent estaven regant "algunes terres o possessions del terme del dit lloch de Moxen que ans no foren acostumades regar"⁴⁴⁰.

La nova situació provocava, segons els habitants de Montesa i Vallada un clar perjuí per al reg tradicional dels seus termes, i explicaven que després de la població d'aquests llocs per cristians "puis que fo de crestians", havien tingut i posseït, i en aquell moment tenien i posseïen "l'aygua que decorre a Vallada et Montesa e que de aquella aygua ells e llurs antecessors han acostumat de regar et reguen llurs terres dels territoris dels dits llocs"⁴⁴¹, i que després de l'ampliació de les terres regades efectuada pels habitants de Moixent no sols minvava notablement l'aigua que discorria pel riu, sinó que també la nova situació provocava clars perjuïns al sistema de reg establert amb anterioritat a la creació dels nous regadius. Mostraven una clara oposició als canvis soferts, i denunciaven que els de Moixent havien "feyta céquia nova et regadiu nou"⁴⁴², amb les negatives conseqüències que això havia suposat, ja que els perjudicava en el seu dret, i sol·licitaven que les aigües havien de tornar a discórrer per on antigament ho feien.

---

⁴³⁹ AHN. OO.MM. *Montesa*, sig. 575 C, f. 114.

⁴⁴⁰ *Ibidem*, f. 115.

⁴⁴¹ *Ibidem*, f. 115-116.

⁴⁴² *Ibidem*, f. 124.

La part contrària, "los dits justícia, jurats, et promens de Moxen", entenia que no existia tal perjudi, i argumentava que s'havia de tindre en consideració que la font d'on eixia l'aigua naixia en el terme de Moixent, i que es regava menys antigament que en el moment del pleit, no per no tindre dret a fer major ús de l'aigua, sinó com a conseqüència que el lloc de Moixent comptava amb menor població i no necessitava tant l'aigua, "com hajam poblat lo dit lloch no pot axí correr com d'abans mas que après de regades les terres sues"⁴⁴³.

La sentència de Jaume II emesa el 5 de maig de 1313 donava per bona l'ampliació del regadiu portada a terme pels habitants de Moixent, sempre que no es causara perjudi als de Montesa i Vallada⁴⁴⁴.

Del citat pleit, voldríem destacar la importància de l'aigua i dels sistemes de reg en la vida quotidiana dels nous pobladors des dels primers moments de l'ocupació cristiana del territori, independentment de la seua procedència geogràfica i de la cultura de l'aigua que cada u d'ells aportava a la nova societat cristiana. Com també és ressenyable no solament la ràpida adaptació als sistemes de reg ja establits des d'època musulmana, sinó també la creació de nous regadius "on no sia acostumat de regar", des de temps molt primerenc.

De fet, trobem documentada des del segle XIV, si bé amb les lògiques limitacions com a conseqüència de l'escassa documentació que hem pogut consultar d'aquell període, bona part de la infraestructura dels sistemes de reg que trobarem ja de manera molt més detallada en la documentació del segle XVI. Serà la séquia dels Horts, que regava aquesta important partida situada al nord de la població, al costat del mateix nucli urbà, la primera en aparèixer documentada el 1326⁴⁴⁵. Tenia el seu origen, és de suposar que de la mateixa manera que en el segle XVI, en la bassa dels Horts, i es dirigia cap a l'oest travessant el camí dels Horts i el camí d'Énguera, passava per darrere de l'almàssera allí situada i rebia ja en aquell moment el nom de

---

⁴⁴³ *Ibidem*, f. 119.

⁴⁴⁴ ACA. *Cancellaria*, reg. 151, f. 229.

⁴⁴⁵ AHN. OO.MM. *Montesa*, Carpeta 539, Pergami 974.

“*céquia qui dicitur dels orts*”⁴⁴⁶.

Així mateix, la documentació notarial de Guerau Vidal⁴⁴⁷ compresa entre els anys 1372 i 1376, ens proporciona abundants notícies del camp valladí, si bé molt puntuals i incompletes; tant dels cultius existents, entre els quals destaca la vinya i l'olivera, com dels noms dels camins i de les partides rurals, que en la major part han conservat les antigues denominacions, com Gaixna –en aquella època una alqueria-, Terrassos, la Saladella, els Figuerals, el Campello, Vistabella, Cantallops, la Barraca, i el Juncar, entre d'altres; i és especialment interessant per al nostre estudi, ja que fa menció de les vegues Sobirana, Mitjana i Jussana, que si bé tindrien una major antiguitat, és la primera ocasió que les trobem documentades.

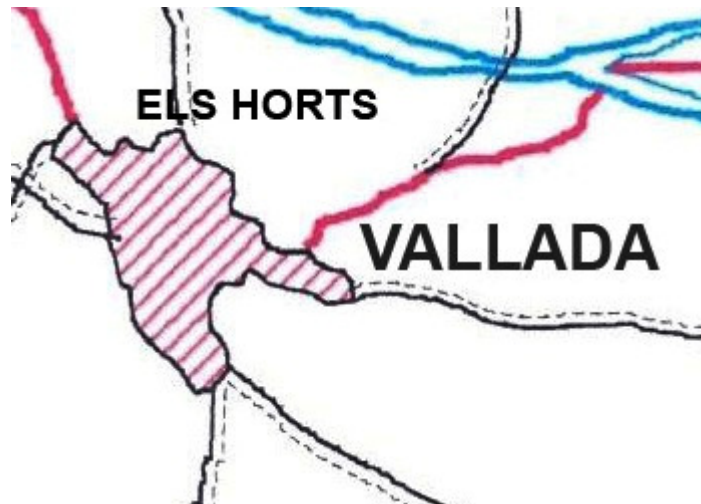
3.3.2. Els Horts.

La partida dels Horts, hui convertida en una zona urbana i eixample natural de la població durant els últims vint anys; després d'obrir-se nous carrers i derrocar els alts murs que delimitaven propietats i camins -si bé el llavador i la Bassa dels Horts desapareixerien en iniciar-se l'eixample de la població cap al nord de la mateixa, amb la prolongació del carrer Sant Bertomeu durant la dècada dels anys setanta-, era una de les superfícies cultivades del terme que des d'època més antiga es beneficiaria del reg, tant de l'aigua procedent de la font allí existent, com del líquid conduït fins aquella zona des dels diferents naixements de la muntanya de l'Ombria, que han abastit d'aigua la població durant segles.

---

⁴⁴⁶ *Ibidem.*

⁴⁴⁷ ARV. *Protocols*, 2354.

Hem de pensar que, tradicionalment, l'aigua que sobrava del consum dels habitants de Vallada s'aprofitava per a regar els horts situats al nord del nucli urbà medieval. De fet, la proximitat a la font d'un assentament d'època romana d'àmplia cronologia -s. I a. C.-s. VI d. C.- que podria haver suposat l'inici d'una població més o menys estable i duradora⁴⁴⁸, amb tots els canvis d'ubicació, abandons, expulsions, i repoblacions que posteriorment es pogueren haver produït amb el pas dels segles i de les cultures que habitaren aquella vila rústica primer, un modest hàbitat rural després, més tard l'alqueria musulmana, i finalment el lloc cristià de Vallada a partir de l'any 1289, ens fa pensar que aquells antics habitants de la zona des del primer moment ja aprofitarien l'aigua que brollava de la font, amb la finalitat de regar les parcel·les situades en les proximitats del naixement, ajudant-se a partir d'un moment determinat de la sènia de tracció animal allí instal·lada per a elevar l'aigua "ab los instrumentos de roda y alcadufs"⁴⁴⁹ d'una manera continuada, també en èpoques d'escàs cabal, i ampliar així l'espai irrigat.

Ja en el segle XVI l'aigua procedent de la muntanya es continuava aprofitant, tant per al consum humà -la prenen els habitants de Vallada de les dos fonts que a l'efecte existien a la població-, com per al reg. Una vegada els sobrants d'aquesta aigua passaven al llavador, i amb posterioritat a la bassa dels Horts, s'unien a l'aigua

⁴⁴⁸ MARTINEZ GARCIA, J.M., *Vallada Romana. La villa romana de Els Horts. Tres campanyes de excavacions arqueològiques (1987-1990)*. Monografies de Vallada, n. 4, Associació Valladina de Cultura i Investigació, 1997, p. 54.

⁴⁴⁹ AMV. Caixa s.n., *Carpeta Negra*, sig. 6.1.

provinent de la Font Vella, que en el segle XVI només s'aprofitava per al reg i que també s'abocava a la bassa; encara que en moments de necessitat, els valladins des de temps immemorial havien fet ús de l'aigua que naixia de la Font Vella per a l'abastiment de les seues cases⁴⁵⁰.

La vila era la propietaria de la font, i com a conseqüència d'això sempre va defensar, i així ho va fer constar en cert pleit que va mantindre amb els regants dels Horts, que la població tenia el dret primitiu a fer ús de l'aigua que allí naixia, concedint als propietaris dels Horts que pogueren regar de l'aquella que sobrara als veïns, sense poder impedir a tots els valladins l'ús de l'aigua⁴⁵¹.

En definitiva, el consum humà de l'aigua i el reg de les parcel·les d'aquesta partida sempre s'han trobat estretament relacionats, possiblement des d'èpoques molt antigues; en un principi amb la Font, o Sénia Vella, com també apareix documentada la primitiva font dels valladins, i més tard amb els sobrants de l'aigua conduïda al poble per al consum humà procedent de la muntanya; coincidint, fins i tot en el temps durant alguna època concreta, l'ús i aprofitament de l'aigua procedent, tant de l'Ombria, com de la Font Vella.

Tenim constància d'un conflicte suscitat en el segle XVI entre "els hereters dels orts" i els propietaris de les almàsseres situades entre el camí dels Horts i el camí d'Énguera, en un solar que ja ocupava l'almàssera probablement heretada d'època andalusina, per darrere de la qual, com hem vist, passava la séquia dels Horts documentada a principis del segle XIV.

El 31 de gener de l'any 1532, fra Francesc Joan Alòs, "regent la sotsclaveria de la vila de Montesa" publicava una provisió en la qual explicava que Joan Ferrer, Tomàs Selva i altres hereters dels horts situats en la partida del Camí d'Énguera a prop de les almàsseres, havien presentat denúncia contra els senyors d'aquelles, ja que deixaven córrer avall les aigües i immundícies procedents dels molins d'oli a la séquia que els hereters empraven per a regar els horts, fet que causava gran perjudici a aquelles terres de cultiu en cremar-se els fruits, i impedia obtindre la collita

---

⁴⁵⁰ APFG. *Aprofitament de l'aigua*, sig. 4.6.

⁴⁵¹ APFG. *Ibidem*.

adequada. Per tot això, requerien als propietaris de les almàsseres a fer una bassa on caigueren les immundícies, i que foren abocades pel camí o per qualsevol altre lloc que evitara tot el dany que estaven causant⁴⁵².

Per la seua banda, els propietaris de les almàsseres defenien el seu dret immemorial “memòria de persones no és en contrari” a llançar les immundícies per la séquia, i afirmaven que en cas d’haver de fer la bassa eren els hereters dels horts els qui havien de fer-se càrrec de les despeses, ja que aquells requerien coses contra els propis drets de les almàsseres.

Escoltades les dos parts en litigi, fra Francesc Joan Alòs entenia que si bé els senyors de les almàsseres venien llançant tradicionalment totes les immundícies, els efectes derivats d’aquella servitud eren molt perjudicials, no sols per als propietaris dels horts, sinó també per a les rendes de l’orde de Montesa; a més, a les almàsseres no els suposava cap perjuí llançar les immundícies per un altre lloc, mentres als horts el canvi sol·licitat pels seus propietaris els era molt profitós. Per tot això, proveïa que per a evitar els danys que s’estaven produint, havia de ser construïda una bassa comuna per a les almàsseres a la qual s’abocara tota l’aigua bruta procedent d’aquelles, i d’allí es pogueren llançar pel camí, o per on cregueren convenient, sempre que no causaren perjuí als hereters dels horts. Així mateix, les despeses de la construcció i conservació de la bassa havien de correr a compte, tant dels senyors de les almàsseres com dels propietaris dels horts, a parts iguals.

Joan Ferrer, fill de Martí, i Tomàs Selva, fill de Joan, d’una banda, i Antoni d’Espanya i Tomàs Selva, fill de Tomàs, per l’altra banda en litigi, ratificarien la provisió “de la primera línea fins a la darrera”.

Resulta interessant a l’hora de valorar la importància que els valladins donaven a l’espai públic on es trobava la Sénia Vella i els seus eixamples per al reg dels Horts, un document de l’any 1677 en el que podem llegir que el justícia, jurats i síndic de la vila de Vallada establien a Nicolau Oliveros un trosset de terra, amb els pactes que havia d’observar sobre la Sénia Vella i el Llavador⁴⁵³.

---

⁴⁵² AMV. Caixa s.n., *El justícia*, any 1532, sig. 1.1.2.1.

⁴⁵³ AMV. Caixa s.n., *Carpeta Negra*, sig. 6.1.

En primer lloc, el document situava el tros de terra citat anteriorment, que contindria mitja hora de cavar aproximadament, en la partida de la Sénia Vella o del Llavador, que d'ambdós formes era coneguda aquesta partida; afrontava amb la Bassa de Baix, on s'arregava l'aigua per a regar els horts, el llavador, la sénia, i el lloc que s'havia de deixar per a passar a l'esmentada sénia, i detallava a continuació les condicions de l'establiment⁴⁵⁴.

3.3.2.1. La distribució de l'aigua entre els regants.

Sabem, per la documentació conservada, i per la informació proporcionada per persones que han tingut propietats als Horts, que regaven de fila, deixant escórrer l'aigua per la séquia fins al bancal, i que les séquies eren de terreny fort. Així mateix, almenys en època més recent, i sense tandador, quan un regava el següent havia d'esperar que la bassa es tornara a omplir, i havia de netejar cada u la part de séquia

---

⁴⁵⁴ *Ibidem*, “Primo, ab pacte y condició que lo dit Nicolau Oliveros y els seus tingen y ajen de tenir lo viktigal y obligació de rebre la inmundícia, fanch eo tarquim de la basa en la qual se recull l'aygua que rega els orts totes e quantes vegades serà menester perpetuament, sens que dit Oliveros ni els seus o puixen impedir sots decret de nul·letat de dit stabliment.

Item, ab pacte y condició que lo dit Nicolau Oliveros y els seus tinga y tinguen obligació de deixar vacuo y desembarçat lo puesto de la Sénia Vella de forma que no impedixca als hereters dels orts per a traure la aygua de la sénia en la forma que la solen y han acostumat traure ab los instruments de roda y alcadufs, i que es puixa traure ab cavalcadura com sempre la han treta sots nul·letat així mateix del referit establiment.

Item, ab pacte y condició que lo dit Nicolau Oliveros aja de deixar pas y carrer per a que puixen passar cavalcadures carregades a la sénia y a la terra dels hereus del quondam Pere Sirugeda, notari, entre les parets dels corrals de les casses de Gerònima Perales, viuda de Joseph Selva, de Jaume Perales, menor, y de Josepha Vila, viuda de Joan Alcover, de forma que per dit pas y carrer puixen fer postigos los duenos de dites casses y passar tots lliurement ab càrregues a dita sénia y terra o terres que seran menester etiam sots nul·letat del contengut stabliment.

Item, ab pacte y condició que dit Nicolau Oliveros y els seus tinga y tinguen obligació de tres en tres mesos netejar la balsa dita el llavador trent de aquella a ses costes la inmundícia i açò se entenga que ha de ser y durar perpetuament, sots nul·letat del sobredit stabliment.

Item, ab pacte y condició que lo dit Nicolau Oliveros aja de pagar a la present vila de Vallada cinch lliures moneda reals de Valencia dins cinch mesos ab cinch pagues iguals, començant a fer la primera paga lo primer dia del mes de agost primer vinent del corrent any mil siscents setanta y set, y les demés fins que sien pagades dites cinch lliures lo primer dia de cascú dels mesos subsegüents.

Item et último, ab pacte y condició que lo dit Nicolau Oliveros y els seus tinga y tinguen obligació de pagar cascún any perpetuament a dita e present vila de Vallada sis dines de peyta del desusdit trocet de terra”.

del seu bancal⁴⁵⁵.

Les ordenances de 1655, les més antigues conservades, estableixen en el capítol 29, “capítol del aygua dels horts” que “ninguna persona sia gozada de pendre aygua de la balsa per a regar ningunes moreres ni altres fruitals fora la present vila no sent l’aygua seua ni tenint llissència de l’amo de qui és la tanda sots pena de sinch sous de dia, y de nit doble; partidora, lo ters a Sa Magestat, l’altre ters al regant, y altre ters, la mitat al acusador, y l’altra al tauleger”⁴⁵⁶; el capítol trenta indica que “qualsevol persona que destancara la balsa que llaven les dones, encórrega en pena de vint sous, de dia, y de nit doble, partidora, lo ters a Sa Magestat, l’altre ters al acusador, l’altra mitat al mustasaf, y l’altra al tauleger”⁴⁵⁷. Per últim, el capítol següent, fa referència a que “qualsevol persona que es trobara que destancara la Balsa de Baix, no sent l’aigua seua encórrega en pena de vint sous, de dia, y de nit doble”⁴⁵⁸.

La documentació del segle XVIII, encara que tardana, ens indica que les tandes eren de vint-i-quatre hores, començant el primer dia de cada mes de l’any, des de les sis del matí fins a la mateixa hora del segon dia, i així successivament tots els dies del mes. En ocasions, al regant podia correspondre-li mitja tanda, que sempre era de dotze hores, a més de les tandes completes a les quals tinguera dret, i es trobava obligat a regar les parcel·les els mateixos dies del mes, i seguint el mateix orde. Així, les tandes que corresponien a cada regant estaven en funció de la superfície de terra a regar, i seria per eixa raó que a Carlos Garrido, el major propietari dels Horts a mitjans del segle XVIII, que tenia catorze tandes, quan el mes era de trenta-un dies, li corresponia una tanda més⁴⁵⁹.

D'altra banda, cal indicar que no totes les tandes que tocaven a un mateix propietari eren seguides, sinó que els podien correspondre en diferents dies, ja que era la terra la que tenia el dret al reg, i no l’hereter.

---

⁴⁵⁵ Agraïm a Ramon Ferrando Gómez i a José Calatayud Bellvís (†) tota la informació proporcionada.

⁴⁵⁶ AMV. Caixa s.n., *Ordenances i bàndols*, Ordenances de 1655, sig. 1.1.3

⁴⁵⁷ *Ibidem*.

⁴⁵⁸ *Ibidem*. Sempre, llevat que quede millor explicat en documents posteriors, hem seguit el criteri de donar a conèixer les ordenances més antigues conservades, ja que pensem que s'acostarien més als criteris seguits anteriorment. Hem de considerar, no obstant això, que les correccions i ampliacions serien constants, com podem constatar a partir de 1655.

⁴⁵⁹ Llibre de Comptes de la família Garrido, f. 222.

Ja en època recent també corresponia regar a cada propietari els mateixos dies del mes, i dins dels dies les mateixes hores, i encara que ens trobarem en èpoques d'escassetat d'aigua, no podia regar més temps del que li tocava perquè perjudicava els drets dels altres regants, en alterar els torns establits.

La documentació d'època foral ens mostra que els hereters dels Horts tenien la seua pròpia organització, en la qual el sequier vetlaria pel compliment de les normes establides, i faria executar les obligacions de cada u dels propietaris. Ara bé, no sabem fins on arribava l'autoritat que tindria per a resoldre els problemes suscitats entre els regants, i tot indica que seria limitada. D'aquesta manera, l'any 1670, Agustí Tortosa, sequier dels Horts, hauria de recórrer al justícia de la vila per a exigir el cobrament de les quantitats degudes per alguns regants, reticents a l'hora de pagar els treballs de neteja de la bassa que s'havien portat a terme⁴⁶⁰; i set anys després, Bertomeu Vila era denunciat per Baltasar Vila davant el justícia de la vila ja que "trobà que aquell li havia ubert presa y romput lo marge per a regar un bancal que té en la partida dels Orts"⁴⁶¹.

Amb la finalitat d'evitar conflictes entre els regants, s'establiria un reglament que marcava "*el régimen, orden y buen gobierno del agua de dichos Huertos*"⁴⁶², redactat el 21 de novembre de 1745 per Joaquín Sirugeda, doctor en dret i propietari de terra en la partida dels Horts, a qui corresponien set tandes. El reglament, que imaginem arreplegaria el costum existent, i del qual desconeixem les innovacions que poguera introduir, si és que es van donar, va ser establert en presència i amb total consentiment dels interessats en el reg.

3.3.3. Les Vegues Sobirana, Mitjana i Jussana

Les vegues Sobirana, Mitjana, i Jussana, conegudes en l'actualitat com a Sobiranes, que afronten al nord amb el riu Cànyoles, al sud amb la séquia de la

---

⁴⁶⁰ AMV. Caixa s.n., *El justícia*, 1669-1672, sig. 1.1.2.1.

⁴⁶¹ *Ibidem*, any 1677.

⁴⁶² *Llibre de Comptes de la família Garrido*, f. 222.

Sobirana, a l'est amb la séquia i riu Cànyoles i a ponent amb les Sobiranes de secà; Hortes de Dalt, que afronten al nord amb el riu Cànyoles, al sud amb la séquia, a l'est amb el Ramblar i a l'oest amb el camí de l'Abrilet i riu; i Hortes de Baix, que afronten al nord amb la séquia, al sud amb el riu Cànyoles, a llevant amb l'assagador de la Casa la Punta, i a ponent amb el camí del Pontarró⁴⁶³, es troben ja documentades, com hem vist, en el segle XIV, i probablement tenen el seu origen en època musulmana, conformant el sistema de reg més extens dels existents a Vallada en el segle XVI.

Són diverses les raons que ens fan pensar que aquest sistema de reg tindria un origen que procediria d'època anterior a la conquesta cristiana de la vall de Montesa. En primer lloc, el plet iniciat per Montesa i Vallada contra Moixent es produïx, com ja hem donat notícia, a principis del segle XIV, i el mateix document ens indica que a Moixent, i en època molt primerenca, havien sigut creades noves zones de reg on anteriorment no n'existien; una afirmació que ens fa pressuposar la pervivència d'un sistema de reg andalusí, que seria ampliat una vegada els nous pobladors cristians s'assentaren en el territori.

Desconeixem si un fet anàleg va poder succeir a Vallada en un primer moment, amb la creació d'alguna nova zona de reg, o la possible ampliació dels braços ja existents. No obstant això, l'esmentat document sí que és molt més aclaridor a l'hora

⁴⁶³ AMV. Caixa s.n., *Varis d'Aprofitament de l'aigua*, sig. 5.2.7.

de detallar que des del moment de la repoblació de Montesa i Vallada per cristians, els nous habitants posseïen l'aigua que discorria pel riu, i que amb aquella aigua regaven les seues terres. Estem parlant, per tant, d'uns drets adquirits amb la mateixa repoblació del territori, i com a conseqüència d'això, la terra regada concedida als nous pobladors anava acompanyada del seu dret al reg. El dret estava en la propietat, i amb l'adquisició de la terra també s'adquiria el dret de reg de les parcel·les.

Els nous montesins i valladins, i és una idea que cal remarcar perquè a penes sabem res dels anteriors habitants de la vall, havien rebut “*omnes hereditates, possessiones et vineas, tam rigadivi quam siccani locorum predictorum*”⁴⁶⁴; és a dir, tot el llegat andalusí en matèria de reg que pogueren aprofitar.

En segon lloc, volem fer referència a l'existència documentada de diversos molins fariners en els tèrmens de Vallada, o Montesa, amb anterioritat a la llicència donada per l'orde de Montesa a fra Rodrigo Gonzalo de Vilell l'any 1322 per a la construcció de dos molins a Montesa, o Vallada⁴⁶⁵, que identifiquem amb els molins de Dalt i de Baix de Vallada. La primera notícia data de l'any 1308, i fa referència a la utilització pels habitants de Vallada d'un molí que probablement formaria part de l'antiga infraestructura molinera andalusina⁴⁶⁶. La segona ve donada per l'inventari de béns i rendes realitzat per l'orde de Montesa l'any 1320, en el qual es fa referència a l'existència de molins en el terme del castell de Montesa⁴⁶⁷, sense més dades.

Pensem que els antics molins es trobarien totalment integrats en el sistema de reg d'herència andalusina, de la mateixa manera que els dos molins construïts a partir de l'any 1322 estarien integrats en el sistema de reg d'aquell moment, si es tracta, com creem, del Molí de Dalt, situat on comencen les Hortes de Dalt, o antiga Vega Mitjana, i del Molí de Baix, localitzat a les Hortes de Baix, antiga Vega Jussana.

Hi ha encara un exemple més que ens permet cavil·lar que el sistema de reg que

---

⁴⁶⁴ ADV. E.4.I., Caixa 16. Pergamí original.

⁴⁶⁵ ARV. Clero, *Montesa*, Lligall 895, Caixa 2357.

⁴⁶⁶ ACA. *Cartes Reials Jaume II*, Caixa 27, nº 3436. Document publicat per VENTURA, A., “Un crim passional en Vallada en 1308”, *Festes Patronals*. Vallada, 2000.

⁴⁶⁷ AHN.OO.MM. *Montesa*, Manuscrit 871C. Publicat per DIAZ MANTECA, E., “Notas para el estudio de los antecedentes históricos de Montesa”, *Estudis Castellonencs*, 2, Diputació de Castelló, 1984-85, p. 289.

estem veient tindria uns antecedents d'època musulmana. En la documentació de mitjans del segle XVI conservada a l'Arxiu Municipal de Vallada trobem la partida d' "el Molinet"⁴⁶⁸, a la qual donava nom un vell edifici que es mantenia en peu, encara que sense activitat, i que es trobava al costat de la séquia de la Vega Sobirana, de la qual desconeixem les fanecades que regaria en aquell moment. Si el vell molí, que per la seua ubicació es trobava plenament integrat en el sistema de reg mentre va mantindre l'activitat, era d'origen andalusí, com mostren tots els indicis, la Vega Sobirana també ho seria. A més, el terreny existent a ponent de les restes del molí localitzades al costat de la séquia de les Sobiranes -part de la bassa i d'una construcció- antigament no tenia dret d'aigua, i formava part de les Sobiranes de secà. Tot sembla indicar que el vell molí, del qual a penes queden restes constructives a la vista, estava situat a la capçalera del sistema de reg.

De fet, les Sobiranes, que a mitjans del segle XVI tan sols regaven dos parcel·les de terra, són les que reben en primer lloc l'aigua procedent de l'assut de Boquella, ubicat en la partida del Regadiuet de Moixent, d'on deriva la Séquia Mare.

El sistema de reg, compost pels dos braços -Hortes de Dalt i Sobiranes d'una banda, i Hortes de Baix d'altra banda- rep l'aigua de diversos cabals. En primer lloc, com ens indiquen els Estatuts de la Comunitat de Regants de Sant Joan⁴⁶⁹, que en bona part arpleguen el costum establert des de temps immemorial, recull l'aigua de l'assut de Boquella, ja citat amb anterioritat, situat a la mateixa mollonera d'entretèrmens, al final de l'assagador d'entretèrmens de l'Ombria. També es produïx una aportació d'aigua procedent dels sobrants del naixement dels Alcavins, situat entre les Sobiranes i les Hortes de Dalt. Per últim, rep l'aigua de l'assut de l'Algoleja, encara que en aquest cas només es beneficien els regants de les Hortes de Baix.

Actualment les Hortes de Dalt i Sobiranes, situades al marge dret del riu Cànyoles, conformen un mateix braçal, dividit pel Molí de Dalt o de Mançanera,

---

⁴⁶⁸ AMV. Caixa s. n., *Llibre de Peita C. 1548*, f. 175v., sig. 2.4.1.

⁴⁶⁹ AMV. Caixa s. n., *Comunitats de Regants*, sig. 5.2.6. També ens indiquen que rep les aigües sobrants del Molí de Boquella, o Molí Nou, que data del segle XIX, on van a parar les aigües procedents del riu Cànyoles arplegades per l'assut construït també en terme de Moixent, i per mitjà del qual es reguen les hortes existents en el Regadiuet. Les aigües sobrants del Molí Nou són abocades, així mateix, a la séquia pertanyent als propietaris de les Sobiranes, Hortes de Dalt i Hortes de Baix

totalment integrat en el sistema de reg, i ubicat a la capçalera de les Hortes de Dalt, i per consegüent al centre del braçal.

L'altre braçal, que compon el sistema de reg, situat al marge esquerre del riu Cànyoles, és el de les Hortes de Baix, on trobem un molí, el de Baix, que tampoc està situat a la capçalera del braçal. Així i tot, hem de recordar que desconeixem qualsevol informació sobre l'existència i extensió dels braçals en els primers anys de la conquesta cristiana, i allò que en Època Moderna seria d'una manera, tal vegada a les darreries del segle XIII poguera ser-ne d'altra. Podria donar-se el cas que el Molí de Dalt unira en un moment donat dos espais de reg que es trobaven diferenciats en l'època en què funcionava el vell molinet situat a la capçalera de les Sobiranes regades, o que existira algun altre molí islàmic, a més del "Molinet", del qual en l'actualitat no n'hem trobat cap constància, i que també es trobaria perfectament integrat en el sistema de reg. Així, en tractar-se només de conjetures, hem preferit no plantejar conclusions que no estiguen abonades per informació documental.

3.3.3.1. Els conflictes per l'aigua.

Els regants freqüentment es trobaven immersos en pleits, dels quals no es trobaven exempts els moliners, quasi sempre relacionats amb el reg fora de torn, i la pèrdua i desapropietament de l'aigua, com quan Tomàs Alfonso, sequier de les Hortes de Baix, posava clam contra Domingo Juan, ja que abans de les oracions de l'alba, Antonio, fill d'aquest últim, estava regant les Hortes de Dalt, quan l'aigua era de les Hortes de Baix⁴⁷⁰; o quan Josep Rico presentava denúncia contra Batiste Tortosa per motiu que la nit del catorze de novembre de 1674, havent regat la seua horta que estava en les Hortes de Baix, a l'endemà va trobar que l'aigua no l'havia tornada al molí, sinó que l'havia tirada séquia avall⁴⁷¹. També, quan Josep Perales era denunciat per Pere Vila a causa que entre les cinc i les sis del matí li havia llevat l'aigua quan estava regant en les Hortes de Baix, mentres la tanda li pertocava a Vila⁴⁷²; o quan

---

⁴⁷⁰ AMV. Caixa s.n., *El justícia*, any 1678, sig. 1.1.2.1.

⁴⁷¹ *Ibidem*, any 1674.

⁴⁷² *Ibidem*, any 1697

Andreu Perales era denunciat per Miquel Esparça, ja que quan estava regant el denunciant, entre les set i les huit del matí en les Hortes de Baix, va anar a aclarir qui li havia tallat l'aigua, i es va trobar que a l'horta de Perales estava la presa mal tancada i va observar set o huit taules regades⁴⁷³.

El 22 de juliol de 1678, Pere Taengua era denunciat per Onofre Joan, moliner, ja que havia regat a la partida de la Sobirana a les onze hores del dia, sent l'aigua del molí, sense que s'especifique si era el Molí de Dalt o el de Baix⁴⁷⁴. D'altra banda, Batiste Sanchis, moliner del Molí de Dalt, posava clam contra Miquel Aliaga, com hui succeiria, per estar utilitzant l'aigua durant la matinada a la seua parcel·la de la Sobirana, quan l'aigua era del molí; i són diversos els litigis que ens indiquen el funcionament del molí durant la nit⁴⁷⁵.

Fins i tot, algun enfrontament a causa de l'aigua finalitzaria de forma tràgica, com la mort de Batiste Montoro i de son pare Tomàs el juliol de 1682, a causa de les ferides provocades per les punyalades de Josep Gomes, després d'una forta discussió⁴⁷⁶. Del pleit ens sorprenen dos qüestions. En primer lloc, que sent el mes de juliol, i en principi en una època que ja escasseja l'aigua, dóna la sensació que el reg fóra establert pels propis regants que s'anaven passant el torn, en compte d'anar per tanda rigorosa; i en segon lloc, que mentres la major part de la documentació coetània als fets ens indica que les Hortes de Baix es regaven durant la nit, com denoten les Ordenances de Sant Joan, i es venia realitzant des d'antic, el present document ens mostra que el reg de les Hortes de Baix s'estava realitzant durant el dia. La resposta a aquestes preguntes podria vindre donada per l'existència d'un cabal d'aigua en el riu en aquells moments que permetria regar a les Hortes de Baix de l'aigua que baixaria pel riu, ja que este fet no suposaria cap perjudici a les altres hortes, i al mateix temps faria innecessària la tanda rigorosa; encara que la qüestió pot ser més complexa.

---

⁴⁷³ *Ibidem*, any 1674.

⁴⁷⁴ *Ibidem*, any 1678.

⁴⁷⁵ *Ibidem*, any 1694.

⁴⁷⁶ ARV. Clero, *Montesa*, Lligall 876, Caixa 2304-05. Publicat per GARRIDO PENADES, H., "Els dos pergueren la tanda", *Festes Patronals*. Vallada, 2001.

3.3.3.2. La distribució de l'aigua entre els regants.

Desconeixem de quina manera es regaven les hortes antigament⁴⁷⁷, i si podia existir alguna diferència en la distribució de l'aigua respecte al sistema que hui coneixem. Si observem que un dels plets suscitats era precisament provocat, com hem vist, a causa de l'actuació d'un regant de les Hortes de Dalt que estava regant abans de l'alba, període de temps que tenien assignat per al reg les Hortes de Baix, com detalla el document, i com descriuen abundants litigis conservats, el reg seria similar en alguns aspectes a la manera actual de repartir l'aigua. No obstant això, en algun cas sí que hi haurien algunes diferències, com en el reg de les Sobiranes; fins i tot, en algunes ocasions, tant les Hortes de Dalt com les de Baix utilitzaven l'aigua durant un horari més ampli de l'habitual en aquella època, i coincident amb el sistema establert actualment; llevat que el riu portara molta aigua i en les altres Hortes no hi haguera ningú regant.

En el capítol de les Hortes i Horts de les ordenances de 1655, i en la seua modificació de 1659, podem llegir que “qualsevol persona que llevara la aygua del altre regant, així en los orts, com en les ortes, sia encorregut en pena de 30 sous de dia, y de nit doble, y si es trobara la orta o ort que aurà regat deu passes encórrega en la mateixa pena; y que ningú sia gosat de tancar la aygua en la balsa del Molí de Dalt que no sia ab llicència del moliner, y si cas serà que lo moliner llevàs la aygua a qualsevol regant, encórrega en la mateixa pena; y si algú farà parada en la séquia, o en lo riu encórrega en la mateixa pena; y si fos que el moliner se'n anàs del molí, tinga obligació de llevar la posteta de dalt del sagnador; y si cas algun regant volgués llevar l'altra posteta tinga la mateixa pena partidora en esta forma: lo ters a Sa Magestad, lo altre ters la mitat al regant, y l'altra mitat al moliner, si és de regar, y si és de la balsa, al moliner; y l'altre ters, la mitat al acusador, y l'altra mitat al tauleger”⁴⁷⁸.

---

⁴⁷⁷ La primera referència que trobem d'una concòrdia entre els propietaris de les Hortes de Dalt, les de Baix, i el molí, data de 30 d'agost de 1506, i queda arrellegada després de les notes als capítols de les Ordenances de 1684 realitzades per Diego Sanz de Vallés. Sobre aquesta qüestió, i altres referents al reg de Vallada, es pot consultar el treball de PÉREZ BORREDÁ, J. R., *Fragmentación de la propiedad agraria y estructura social en el secano valenciano. Vallada, siglos XVI-XIX*. Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València, 2004; especialment, pp. 50-66.

⁴⁷⁸ AMV. Caixa s.n., *Ordenances i bàndols*, Ordenances de 1655, sig. 1.1.3

Seguidament, les ordenances de 1655, indicaven “que ningú sia gosat de llevar l’aigua al moliner si li serà donada per lo justícia, jurats, y lo sequier, sots pena de deu sous de dia, y vint de nit, partidora ut supra”⁴⁷⁹. En el capítol vint-i-sis, ordenaven “que qualsevol persona que farà parada, o llevarà l’aigua de una orta al altra no sent la tanda de aquella orta, sinó de l’altra, sia encorregut de dia en trenta sous, y de nit doble, partidora lo ters a Sa Magestat, y el altre ters, la mitat al tauleger, y l’altra mitat al acusador; y lo altre per al regant”⁴⁸⁰.

Així mateix, el capítol vint-i-set, fa referència a “que qualsevol persona que pendrà aigua de la céquia, que no tindrà dret per a poder regar, per cada vegada que el trobaran regant, o aurà regat, encórrega en pena de tres lliures, de dia, y sis lliures, de nit; partidora dita pena, lo ters a Sa Magestat, l’altre ters al regant, o al moliner, al que primer trobarà lo frau, y l’altre ters al acusador y tauleger”⁴⁸¹.

El capítol vint-i-huit, indica que “qualsevol de la Orta de Baix que pendrà l’aigua al moliner del Molí de Baix, tinga obligació de avisar al moliner, si està en lo molí, y si la lleva sense avisar-lo, estant en lo molí, puixa lo moliner tornar-la a pendre sense que encórrega en pena alguna”⁴⁸².

El capítol quaranta-set, advertix “que qualsevol persona que tindrà la pressa de l’aigua mal tancada, que entre en sis passes en la taula que afronta en la séquia mare, o trenta per la regadora avall, pague per pena cinch sous, de dia, y deu, de nit, partidors, lo ters a Sa Magestat, l’altre ters al regador, o acusador, y l’altre, la mitat al sequier, y l’altra al tauleger”⁴⁸³.

Cal destacar el capítol “de quant la aigua de les ortes y orts, quant no anirà en tanda”, de l’any 1667, i que indica que “que quant la aygua de les Ortes de Dalt y de Baix, y la dels Orts no anirà en tanda, y qualsevol hereter pendrà tanda del altre que regara, y tenint aquell la tanda, qualsevol altre li llevara la aigua, en tal cas encórrega en pena de trenta sous, de dia, y de nit doble; si cas serà que el que tindrà la tanda no

---

⁴⁷⁹ *Ibidem.*

⁴⁸⁰ *Ibidem.*

⁴⁸¹ *Ibidem.*

⁴⁸² *Ibidem.*

⁴⁸³ *Ibidem.*

estarà al tems que el que rega la deixa; partidora dita pena lo ters a Sa Magestat, lo altre ters al que tindrà la tanda, y lo altre ters al tauleger⁴⁸⁴.

La documentació d'època foral ens indica alguna característica de la distribució de l'aigua entre els regants. Així sabem que "ni és estil en dita orta el que la aigua anant en tanda fins tant que aga pasat la tanda totes les ortes torne la aigua amunt ni per a regar ni per a moldre, si lo que se observa és que si el que té la tanda y manada la aigua per lo sequier no està en la orta per a regar ni altra persona per aquell el que té la orta més avall pren la aigua y rega fins tant que vinga regador a la orta hon està la tanda."⁴⁸⁵, un costum que encara es conserva en l'actualitat.

Durant el segle XVIII les parcel·les de terra regada, a diferència de com hui succeïx, tenien dret a determinades hores d'aigua. A les Hortes de Baix, trobem una propietat de sis fanecades amb el dret a cinc hores d'aigua per al reg en totes les tandes principals, i huit hores en la segona, anomenada "escurrim". A les mateixes Hortes, a la meitat de fanecades corresponien la meitat d'hores d'aigua. A les Hortes de Dalt veiem una altra propietat de sis fanecades, amb huit hores d'aigua per al reg en totes les tandes. Finalment, podem observar que en les Sobiranes hi ha una propietat de sis fanecades que disposava de dos hores d'aigua per al reg en totes les tandes. Com hem vist, les tres propietats són de sis fanecades, no obstant el dret a les hores d'aigua varia, segons siguen Hortes de Dalt, Hortes de Baix o Sobiranes⁴⁸⁶.

L'orde per a la utilització de l'aigua, ve d'època molt antiga, encara que en alguns dels pleits suscitats entre els regants de les Hortes no sempre apareix amb la claredat que desitjaríem, i es realitza de la següent manera:

Les Sobiranes i Hortes de Dalt reguen des de l'eixida del sol fins a la posta del mateix. Les Hortes de Baix i el Molí de Mançanera reguen i aprofiten l'aigua des de la posta del sol fins a l'eixida del mateix a l'endemà.

Cal destacar, que dins d'aquests braçals, l'orde de reg serà de dalt cap avall, i

---

⁴⁸⁴ *Ibidem*, any 1667.

⁴⁸⁵ AMV., Caixa s.n., *El justícia*, any 1691, sig. 1.1.2.1.

⁴⁸⁶ APFG. *Divisió i partició de bens*, sig. 2.11.

sempre que el braçal de Sobiranes i Hortes de Dalt no necessiten l'aigua durant el temps que tenen dret a aprofitar-la, tenen obligació a abocar-la pel Molí de Mançanera amb l'objecte que pugui ser aprofitada pel braçal de les Hortes de Baix. Així mateix, quan finalitza el reg a les Hortes de Dalt, i talla l'aigua el regador, les aigües residuals seguiran el seu curs per la séquia fins a la bassa del Ramblar, sense que pugui impedir-ho cap partícip del braçal.

Així mateix, encara que tardana, trobem una informació molt interessant a l'hora de conèixer el sistema de reg tradicional de les Hortes de Dalt, Sobirana, i Hortes de Baix, sempre que es posava en tanda l'aigua. Els diversos conflictes suscitats entre els regants a causa de l'incompliment de les ordenances municipals en matèria de reg, provocava que el 22 de setembre de 1719, Guillermo Omara, sotscomanador i governador en les viles de Montesa i Vallada, y “*del real castillo de Montesa y su partido*”, després de prendre declaració a diversos testimonis dictaminara que

*“en vista de estos autos, y considerando el perjuicio que se sigue de no observarse los capítulos diez y nueve y sesenta y cinco de la villa de Vallada sobre el quitar el agua de unas güertas a otras con poco temor de Dios, quizás por la cortedad de la pena que ay impuesta en dichos capítulos, y por no estar aquellos con bastante claridad. Para su mejor observancia, mayor inteligencia y beneficio común, atendiendo a que el agua de aquella villa está repartida en diez y ocho días; los diez para regar las Güertas de Arriba, el uno para regar las de la Subirana, y los otros siete para moler el Molino de Manzanera y al mismo tiempo para regar las Güertas de Abaxo en las horas que tiene repartidas cada una de ellas, que son cinco horas por cada Güerta, dixo que debía mandar y mandó declarar y mejorar dichos capítulos diez y nueve y sesenta y cinco”*⁴⁸⁷.

---

⁴⁸⁷ AMV. Caixa s.n., *Ordenances i bàndols*, Ordenances de 1684, sig. 1.1.3. Guillermo de Omara dictaminava així mateix que “*que en los diez días que el agua es de las Güertas de Arriba, cualquiera que no siendo el agua suya la quitara a otro incurra en pena de diez libras de día, y de noche, doble, y lo mismo se observe en el día de la Soberana; partidora dicha pena, la tercera parte para Su Majestad, la otra tercera parte para el regante, y de la otra, la mitad para el acusador y la otra mitad para el tablegero, y dicha pena la podrá executar el cequero, el regante, o el que primero encuentre el fraude.*

Y respecto que en los otros siete días que el agua es del molino dicho de Manzanera y de las Güertas de Abaxo, esto es del molino para el uso de moler, y de las Güertas de Abaxo para regar, que cualquiera que quitara el agua dicho molino y Güertas de Abaxo, incurra en la misma pena de diez libras de día, y de noche, doble, partidora, el tercio para Su Majestad, el otro tercio para el regante, y el otro para el molinero, y acusador; y dicha pena la puedan executar, el molinero, el regante, el cequero, o el que primero encuentre el fraude.

Y si el molinero quitasse el agua a alguno, o no usase del agua para moler, y se fuesse del molino tenga obligación baxo la dicha pena de quitar la tabla de arriba del desangrador, según se ha estilado siempre para que se continúe, y no les falte el riego a dichas Güertas de Abaxo en las horas que cada una tiene señaladas y repartidas, según se riegan al mismo tiempo que muele dicho molino, sin que el dexar de moler el molino en dichos siete días interrumpa el riego a dichas Güertas de Abaxo; partidora

Finalment, cal indicar que les Hortes de Baix estan obligades a tornar l'aigua a l'aturall del Molí de Baix, i les aigües residuals que s'ocasionen en tallar l'aigua el regador seguiran el seu curs per la séquia fins a la bassa de la Casa de la Punta, situada al final del sistema de reg.

Precisament, tenim constància d'un informe emés per l'Ajuntament de Vallada, en relació a una instància presentada per la senyora Manuela Tortosa Pérez, propietària de la finca de la Punta, que si bé data de l'any 1905, i per tant és molt recent, voldríem transcriure en part, pel seu interès.

El document, en el qual l'alcalde adduïx una sèrie de raons a fi de demostrar que la dita finca només tenia dret als vessaments de les Hortes de Baix, i no als sobrants de les mateixes, té una extensió de quatre pàgines i amb diversos arguments, tots ells fonamentats i clarament explicats, pretén demostrar, reconèixer i confirmar el dret d'aquesta senyora al limitat aprofitament dels vessaments del braçal de les Hortes de Baix, com tradicionalment venia succeint, i no als sobrants.

Entre els arguments utilitzats, l'alcalde afirmava que:

"tiene derecho legal, reconocido desde inmemorial, a los sobrantes de referencia, un molino harinero de la propiedad de don Constantino Tortosa Vila, que aprovecha como fuerza motriz las aguas que discurren por la acequia del referido brazal de las Huertas de Abajo, después de regadas éstas a tandeo, desviándolas de su primitivo curso por medio de una compuerta que se gira al efecto, según que proceda dirigirlas a la acequia del mencionado brazal o a la del molino. Esta se halla situada en línea perpendicular a la primera que a su vez forma una paralela con el río Cãñoles; y a las escorrentías resultantes de la indicada operación, o sea al agua que se escurre, que se pierde, en una palabra, que no puede utilizar el brazal en el intervalo de tiempo comprendido desde que se termina el riego de la última huerta, hasta que aguas arriba se vuelve la compuerta para cambiar la dirección, con destino al molino. A dicha agua, única y exclusivamente tiene verdadero derecho doña

---

dicha pena, entre Su Majestad y regante las dos partes, y la tercera, para el acusador y tablegero, y dichas penas la puedan executar el regante, o el cequero de dichas Güertas de Abaxo.

Y si el agua que quitare el molinero fuesse de las Güertas de Arriba, le puedan executar la pena, el regante, o el cequero de dichas Güertas de Arriba; y si fuere de las de Abaxo, el regante o cequero de dichas Güertas de Abaxo; y en la misma pena incurra el que quitare la dicha tabla eo posteta por donde va el agua a dichas Güertas de Arriba, en los dichos siete días que muele el molino, y riegan dichas Güertas de Abaxo, partidora entre Su Magestad y regante las dos partes, y la otra para el cequero y acusador.

Manuela Tortosa Pérez, y a este objeto se construyeron las balsas, según es público y notorio en esta localidad, pues si le pertenecieran los sobrantes, regaría su finca con agua de pie y las balsas, como anteriormente queda dicho, serían innecesarias.

Además, el agua que aprovecha el referido molino afluye al río Cãñoles, y la utilizan aguas abajo, para su riego, los brazales de las Vegas Nuevas, Viejas y de Policena, y los Juncareos nuevos y viejos, usando de su derecho legalmente adquirido desde inmemorial y sin interrupción alguna”⁴⁸⁸.

Tornant al reg de les parcel·les -l·ligat a la terra, sense hores designades i sense que l'aigua pugui vendre's-, cal indicar que es pot realitzar de dos maneres, per tanda rigorosa, o per torn establert entre els regants dels dos braçals que tinguen interès a regar les seues propietats. Sempre que vaja en tanda es realitzarà de dalt cap avall, mentres que quan no va en tanda, porta l'orde establert pels regants que han sol·licitat el torn. Ara bé, els propietaris que posseïxen terra en el Regadiuet poden prendre l'aigua sempre que ho consideren necessari, ja que tenen preferència sobre els regants de les Sobiranes, Hortes de Dalt, i Hortes de Baix, posant un tallador que evita que l'aigua seguisca el seu camí, per a dirigir-la a les parcel·les que han de ser regades⁴⁸⁹.

A les Hortes de Dalt i Sobiranes, quan l'aigua no anava en tanda, els regants es concentraven en el Molí de Mançanera abans d'eixir el sol, allí s'establia el torn diari, i es passaven la clau de la bassa a mesura que anaven regant, i si hi havien més persones que terreny es podia regar en un dia, passava el torn a l'endemà. Els regants de les Hortes de Baix també es passaven el torn, i de la mateixa manera que els regants de les Hortes de Dalt, la clau de la bassa de l'altre molí. En qualsevol cas, tant els regants de les Sobiranes, com els propietaris de les parcel·les situades a ponent de la bassa del Molí de Baix, regaven sense bassa, prenent l'aigua de la séquia quan arribava a la seua parcel·la, sempre que no es trobara ningú que haguera de regar en la mateixa escala que l'anterior regant. A les Hortes de Baix, quan hi havia escassetat d'aigua s'omplia la bassa del Molí de Baix que està a mes altura que l'entrada de la séquia, i les hortos anteriors al molí regaven en tancar la bassa i regolfar l'aigua cap arriere.

---

⁴⁸⁸ AMV. Caixa s.n., *Hortes de Dalt i Sobirana*, sig. 5.2.1.

⁴⁸⁹ Alguns regants indiquen que en el braçal de les Hortes de Dalt i Sobiranes, el reg comença des del Molí de Mançanera cap avall, una vegada regades les Hortes de Dalt passa el reg al principi de les Sobiranes, mentres altres regants ratificarien la informació proporcionada per les Ordenances de la Comunitat de Regants de Sant Joan, és a dir que es regaria des del principi del braçal cap avall.

La parcel·la de cada propietari està dividida, a l'hora de regar, en taules d'uns tres solcs de panís i el cavalló, sent les d'alfals un poc més amples, i es van regant segons l'aigua que ve. Si la fila ve molt xicoteta es dividix la taula, i si porta molta aigua es poden regar dos taules al mateix temps. Les taules formen escales -que van de la séquia fins al riu-, i quan l'aigua va en tanda es reguen totes les taules que conformen cada escala, una després de l'altra, llevat que el propietari d'alguna taula no vullga regar. Quan l'aigua va a torn establert entre els propietaris que volen regar, si un regant d'una altra escala té torn per a regar, i es presenta un dels de més avall de la mateixa escala que no havia pres torn sempre té preferència sobre el de l'altra escala, ja que en entrar l'aigua a l'escala els altres propietaris que tenen terra en la mateixa també poden regar. Així mateix, un propietari que té torn pres, i té un altre lloc per a regar no pot passar a l'altra propietat que posseïska en una altra escala, ja que l'aigua no pot saltar, sinó que ha d'anar en torn⁴⁹⁰.

La tanda es ficava en marxa cap a finals de la primavera, que era quan escassejava l'aigua; i també quan s'arribava a un gran desorde en el reg, i es perdia molta aigua. Així mateix, els regants dels dos braços eren avisats per a poder regar les hortalisses durant els dos dies previs a posar l'aigua en tanda, per evitar el deteriorament de la collita, que sense este reg difícilment podrien suportar la volta completa a tot el braçal⁴⁹¹.

Finalment, cal indicar que quan s'utilitza el sistema de tanda, es comença a regar des del lloc on es va tallar el reg el dia anterior, i que amb la pluja es deté el torn, per a continuar regant quan deixa de ploure a partir d'on s'havia quedat abans de ploure.

A les Hortes de Dalt i Sobiranes el partidor es troba situat abans d'arribar a la bassa, i es tancava durant el dia a la fi que l'aigua no passara a les Hortes de Baix, obrint-se quan es ponía el sol a fi que es regaren les Hortes de Baix; si bé, existien dos possibilitats, si el moliner havia de moldre s'omplia la bassa i pel sagnador

---

⁴⁹⁰ Vull agrair a José Pastor Tortosa, José Calatayud Bellvis (†), Jaume Cerdà Cerdà, Luis Giner Garrido (†), Francisco Gómez Penadés, i Vicent Blasco Tortosa, tota la informació que m'han facilitat, així com el seu interès en transmetre tots els seus coneixements sobre els vells costums conservats en el reg de Vallada.

⁴⁹¹ AMV. Caixa s.n., *Ordenances i bàndols*, Ordenances de 1868, sig. 1.1.3.

l'aigua sobrant anava a parar al riu, i si no havia de moldre la tallaven pel partidor, i anava directa avall.

Els molins, plenament integrats en el sistema de reg, es troben ubicats al centre de cada braçal, i tenien hores concretes per a poder moldre. El Molí de Dalt, podia utilitzar l'aigua per a moldre entre la posta del sol i l'eixida del mateix, és a dir el temps que regaven els usuaris de les Hortes de Baix; i el de Baix tenia dret a fer ús de l'aigua només amb els sobrants, és a dir, quan no la necessitaven els regants de les Hortes de Baix per al reg. Així i tot, ens resulta molt difícil poder establir la interrelació que existiria antigament entre el reg de les Hortes i el funcionament dels dos molins, encara que en determinats moments, com hem vist, era coincident amb el sistema que hui coneixem.

3.3.3.3. L'organització dels braçals.

Sobre la composició i organització de les juntes d'electes dels dos braçals, així com de les despeses que havien d'afrontar els propietaris de terra en els braçals, hem de consultar documentació molt tardana, ja a finals del s. XIX, per a poder conèixer el funcionament intern; si bé, a través dels plets suscitats entre regants que podem consultar en la documentació d'època foral conservada, tenim constància de la presència d'un sequier que vetlava pel bon funcionament dels torns de reg i que, en definitiva, exercia labors administratives, de vigilància i policia de reg, i denunciava tota classe d'infraccions comeses.

A finals del segle XVII trobem un plet entre Lluís Vila, sequier de les Hortes de Baix i Josep Tortosa, llaurador. L'últim indicava que Vila no podia ser sequier, ja que segons "furs del regne" ningú que no tinguera horta pròpia podia ser sequier, com seria el cas de Lluís Vila, mentres que Vila defenia que a Vallada era "estilat el ser y nomenar sequier a persones que no tenen ortes pròpies, sí a miges."⁴⁹². La seua capacitat punitiva i de fer complir les sancions seria limitada, ja que veiem

---

⁴⁹² AMV. Caixa s.n., *El justícia*, any 1691, sig. 1.1.2.1.

contínuament pleits del sequier contra els regants en la documentació pertanyent al justícia, i no sols per incomplir les normes de reg establides, sinó també per desobeir les instruccions del sequier.

El sequier, sens dubte estaria acompanyat d'altres càrrecs que vetlarien pel bon funcionament del braçal. Ja a finals del segle XIX, i principis del s. XX, les Juntes dels regants de cada braçal estaven presidides per l'alcalde i compostes, a més de pel sequier, per un dipositari i quatre “alets”, o electes, denominació que provenia d'època foral.

A principis del segle XX, en el nomenament d'un nou sequier per a les Hortes de Dalt i Sobiranes, es definien les funcions que havien d'acompanyar el càrrec: *“la vigilancia y policia de las aguas destinadas al riego, denunciando las infracciones de las órdenes de su autoridad o acuerdos de la junta del brazal, y especialmente las alteraciones de turno cuando se adopte la distribución por tandas, los daños y perjuicios que se causen en las presas, cajeros y márgenes de las acequias, y las distracciones furtivas de agua en los riegos, aparte de otras obligaciones consolidadas por el derecho consuetudinario; auxiliando a los interesados que recurran a su amparo y poniendo a los contraventores a disposición de la alcaldía que los castigará gubernativamente y pasará en su caso el tanto de culpa a la autoridad judicial”*⁴⁹³.

Com hem vist, cada braçal tenia el seu sequier, dipositari i “elets”, que conformaven la directiva i ells jutjaven les infraccions que pogueren ocórrer durant el reg. Eren uns càrrecs, almenys durant la recent època descrita, que no tenien duració fixa, i que eren renovats quan els components de la junta decidien d'anar-se'n, si no succeïa alguna situació extraordinària. Així mateix, ells eren els qui havien de buscar el personal necessari per a la neteja periòdica de les séquies. El regador, un per cada braçal, que regava en tanda i cobrava per fanecades, es quedava el reg del braçal en una subhasta que es venia a realitzar a la primavera, i era per a tot un any; encara que a l'hivern no tenien treball en no regar de manera continuada, i prendre cada propietari el seu torn per al reg.

---

⁴⁹³ AMV. Caixa s.n., *Hortes de Dalt i Sobirana*, sig. 5.2.1.

3.3.4. Altres espais irrigats.

L'antiga alqueria de Gaixna, com hem vist, deixaria en la documentació posterior clares referències a terres regades al seu voltant. La sènia, el pou de Gaixna, i algun hort conservat en el s. XVI, “un hort tancat de parets pot ésser un jornal de llaurar ab moreres e dos tarongers franch situat en lo dit terme en la partida de la dita alqueria de Gaixna, afronta ab les dites parets de Gaixna”⁴⁹⁴, situat en un espai molt pròxim a la sènia, ens indiquen que una zona immediata a l'alqueria es regaria amb l'aigua elevada per la sènia que hi havia.

Ja en el segle XVI, observem diverses zones del terme on els llauradors aprofitarien naixements d'aigua, vessaments, o qualsevol altra possibilitat, com la utilització de sènies, per a regar els seus camps i cultivar hortes menudes. Fonts, com la de la Carrasca, d'Espanya, o d'altres del terme, que regarien hortetes; brolladors, algoleges, que en qualsevol moment podien ser inundades per alguna riuada, ramblars regats per l'aigua del riu, o per la procedent d'algunes fonts localitzades molt a prop del riu, com la de Ramon d'Alòs, o la de Llorca, que anirien canviant la seua denominació amb el pas dels anys, segons el nom dels seus propietaris⁴⁹⁵; o llauradors que aprofitarien el pas de les conduccions d'aigua per a regar les seues parcel·les.

Sobre l'aprofitament de l'aigua que era conduïda a la població, i passava per diverses propietats, trobem alguns capítols de les ordenances de 1786⁴⁹⁶, amb antecedents en les anteriors d'època foral, en els quals s'indica que a cap dels hereters de les terres per on passava l'aqüeducte que subministrava l'aigua a la població, ni a cap altra persona els era permès poder regar, cavar, ni llaurar per damunt de l'aqüeducte, ni en quatre pams al seu voltant. Així mateix, ningú podia llevar els pals posats a l'eixida de l'aigua sobrant “*de dichas fuentes intitulado de la Mota, o Fuente Jordana*”⁴⁹⁷, i es declarava que quan es produïren sobrants en les

---

⁴⁹⁴ AMV. Caixa s.n., *Protocols Notarials*, Gracià Alcover, any 1552, sig. 5.4.

⁴⁹⁵ AMV. Caixa s.n., *Llibre de Peita C. 1548*, sig. 2.4.1.

⁴⁹⁶ AHN. OO.MM. *Montesa*, Llibre 701 C.

⁴⁹⁷ *Ibidem*, f. 555.

fonts, havien de ser, com era costum immemorial, dels primers que tingueren terres més a prop de la Séquia Mare, que s'utilitzava com a desaigüe.

A mitjans del s. XVI, veiem documentada, a causa d'un pleit entre diversos veïns de la zona, l'existència d'una séquia en la partida de darrere de la Torre⁴⁹⁸, és a dir, als voltants del teular, que no posseïa cap dret de reg.

D'altra banda, en el llibre de peita de 1548 podem llegir que la Vega pertanyia íntegrament a Pere Tahengua, major; qui posseïa una heretat amb oliveres, garroferes, vinya, figueres i terra campa en aquella partida. L'heretat afrontava “ab terra de Pere Ferrero, ab terra de Anthoni Martí de Montesa, ab montanya e riu”, i quedava situada al costat de la partida del Pla, on tenia la propietat el dit Pere Ferrero.

El llibre de peita de 1548 en cap moment ens fa pensar que la Vega, a pesar de trobar-se vora riu tinguera dret a aigua. No obstant això, Pere Tahengua, com podem observar en les anotacions posteriors del llibre de peita⁴⁹⁹, vendria parcel·les de la seua propietat a diferents compradors. En l'anotació d'una d'aquestes parcel·les, i més concretament la que adquirix Pere Aràndiga, podem llegir que la seua propietat afrontava “ab céquia e riu”. Aquest fet ens porta a pensar que, almenys, una reduïda zona d'aquella propietat podria haver-se regat en un moment determinat; probablement davall la riba, vora riu.

La Vega, posteriorment conformaria un sistema de reg propi i diferenciat, que amb el pas dels segles s'ha anat ampliant, i en l'actualitat es troba diferenciada entre Vegues Velles, Vegues Noves i de Policena, que conformen juntament amb les del Juncar la comunitat de regants "El Pare Presentat". El vell braçal de la Vega rebia l'aigua d'un assut situat davall la riba, al qual s'accedia des de la població per un camí que eixia des de l'actual carrer Vicente Galiana, que a mitjans del segle XVI rebia el nom de Camí de l'Assut, i que rebria més tard el de Carreró de la Carnisseria, per

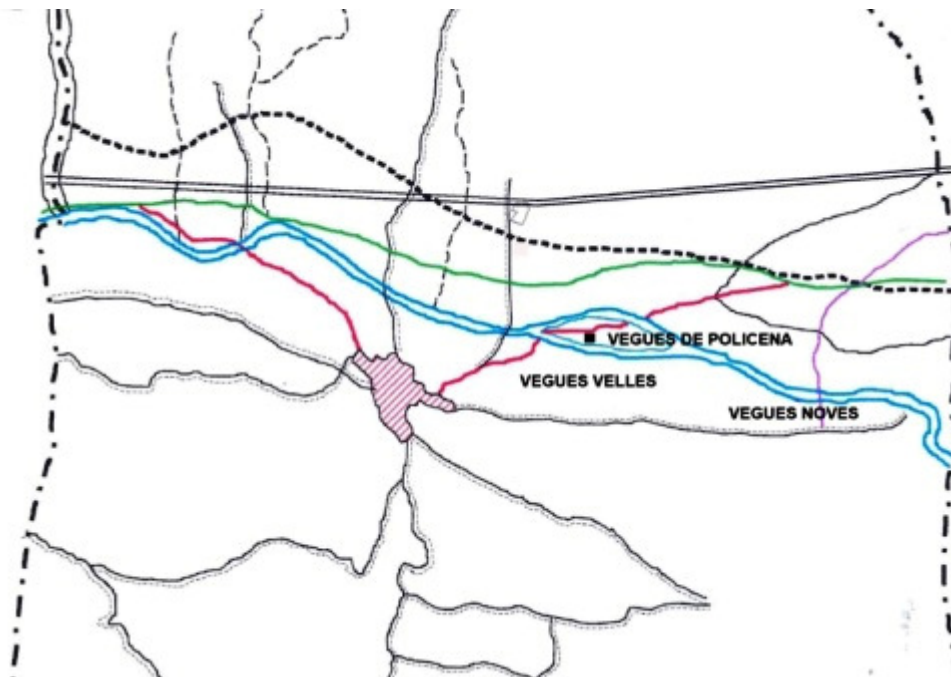
---

⁴⁹⁸ AMV. Caixa s.n., *El justícia*, any 1547, sig. 1.1.2.1.

⁴⁹⁹ Este canvi de propietat tindria lloc entre 1548, any en què es comença a redactar el primer llibre de peita conservat, i 1576, any en què s'inicia el segon llibre de peita

instal·lar-se en eixe lloc la nova carnisseria pocs anys després de la segregació de Vallada respecte de la vila de Montesa⁵⁰⁰.

Actualment, les Vegues Velles afronten pel nord amb el riu Cànyoles, pel sud amb el camí de les Vegues, per l'est amb les Vegues Noves i a l'oest amb l'assagador; mentres les Vegues de Policena, limiten pels seus quatre vents amb el riu Cànyoles⁵⁰¹.

Els regants de la Vega i el Ramblar estarien implicats en constants litigis per l'aprofitament de l'aigua, i el justícia intervindria davant les denúncies de diversa índole promogudes pels propietaris de les parcel·les.

⁵⁰⁰ GARRIDO PENADES, H.–PELEJERO VILA, J.A. *Vallada: su evolución urbana entre los siglos XIII al XIX*. València, Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València, p. 92.

⁵⁰¹ AMV. Caixa s.n., *Comunitats de Regants*, "Ordenanzas de la Comunidad de Regantes *El Pare Presentat de Vallada* ", sig. 5.2.6.

El 30 d'agost de 1682, Pau Garrido, justícia de la vila, feia saber que cap persona que tinguera terra en la partida de la Vega s'atrevira, directament o per persona interposada, a prendre l'aigua sense que haguera acabat de regar la persona que estiguera fent-ne ús. Així mateix, els veïns que posseïren terra a la dita partida i volgueren regar haurien de prendre tanda els uns dels altres, i tenien obligació de regar per les taules i solcs ordinaris, i si no havien regat i es trobava l'aigua perduda, seria del primer que la prenguera sense incórrer en cap pena⁵⁰².

Així i tot, davant de la inexistència d'una regla en el reg de la Vega i el Ramblar “que la aygua de hon se reguen dits trosos de terra es suficient tamen per no estar aquella en regla”⁵⁰³, els conflictes entre els propietaris de les dites partides serien constants, i els mateixos hereters, el 7 de gener de 1689, sol·licitarien al lloctinent de justícia de la vila de Vallada que buscara solució al problema fent divisió i repartició de l'aigua que es prenia del riu per a regar la terra que tenien els sol·licitants en aquelles partides, indicant “a cascú ses hores segons la terra deté e poseheix que es puga regar en dites partides, fent dita repartició y divisió de aigua sens pejuhí dels drets que cascuna de les parts té adquerits ab les dites fermes y contrafermes de dret”⁵⁰⁴, i nomenant a l'efecte quatre experts que havien de determinar els jornals de terra regable que cada u dels compareixents posseïa en aquestes partides, i segons la qualitat de la terra, de quants a quants dies necessitava de reg per a fructificar.

Francesc Vila, Jaume Sanchis, Jaume Montoro i Joan Pastor, tots ells llauradors residents a la vila de Vallada, serien les persones designades que visurarien els jornals de terra regable que cada u dels hereters d'aquestes partides posseïa, i també l'interval de dies que necessitava aquella terra de reg per a fructificar.

Trobarien els jornals de llaurar que es podien regar i qualitat de terra següents: Bernabeu Tortosa, ciutadà, nou jornals de llaurar; Francisco Tortosa, ciutadà, un jornal de llaurar; Jerònima Timor, vídua de Joan Batiste Simó, un jornal de llaurar; Andreu Perales, un jornal de llaurar; Antoni Pastor, un jornal; Baltasar Vila, un jornal i mig de llaurar; Fèlix Tortosa, un quart de jornal de llaurar; Maria Lana, vídua

---

⁵⁰² AMV. Caixa s.n., *El justícia*, any 1682, sig. 1.1.2.1.

⁵⁰³ *Ibidem*, any 1689.

⁵⁰⁴ *Ibidem*.

de Jaume Perales, tres jornals de llaurar; Francesc Ferrero, cinc jornals de llaurar; Joana Anna Jornet, vídua de Pere Poveda, un jornal de llaurar; Joan Llopis, un jornal de llaurar; Francis García, vídua de Pau Garrido, quatre jornals de llaurar; Andreu Perales, un jornal i mig de llaurar; Bertomeua Tortosa, vídua d'Andreu Perales, mig jornal de llaurar; Vicent Ximeno, dos jornals i tres quarts de jornal de llaurar; Llorens Aliaga, un jornal i mig de llaurar; mossén Bertomeu Aliaga, mig jornal de llaurar; i Miquel Aliaga, dos jornals i mig de llaurar; tots els trossos de terra, situats en les partides de la Vega i el Ramblar, que es poden regar de l'aigua que es pren del riu. La conclusió de l'estudi efectuat pels experts seria que aquelles terres haurien de ser regades de huit en huit dies.

En el capítol de l'Horta de la Vega, aprovat per Diego Sanz de Vallés el dia 7 d'abril de 1693⁵⁰⁵, es determinava que el sequier que seria nomenat per a l'horta nova de la Vega tindria la mateixa autoritat i drets que els altres sequiers de les Hortes de Dalt i de Baix; i que podria aplicar les mateixes penes.

La partida del Ramblar, considerada amb anterioritat a la riuada de sant Carles de l'any 1864 com una de les millors del terme, i composta per unes 42 fanecades, seria totalment arrasada per la força de l'aigua⁵⁰⁶.

En l'actualitat la partida que coneixem com el Ramblar, en la qual ara només trobem unes hortetes, està emplaçada al final del camí de Sant Sebastià el Vell, i rega amb l'aigua procedent de la font allí existent. Un altre Ramblar, conegut com el Ramblar de Perron, d'entre sis i set fanecades aproximadament, està situat més amunt i té dret als sobrants de les Hortes de Dalt, que van a parar a una bassa. A més, anys arrere, una sènia encara conservada, elevava l'aigua que extreia d'un pou per a regar aquelles terres.

---

⁵⁰⁵ AMV. Caixa s.n., *Ordenances i bàndols*; ordenances de 1684, sig. 1.1.3.

⁵⁰⁶ AMV. Caixa s.n., *Calamitats*, sig. 4.8.

4. L'INTERÉS DE L'ORDE DE MONTESA EN EL PAS DEL CAMÍ REIAL PER L'INTERIOR DE LA POBLACIÓ.

4.1. El canvi de traçat de 1321.

A penes dos anys anys després del 22 de juliol de 1319, moment de la creació efectiva de l'orde de Santa Maria de Montesa i de la incorporació de Vallada al senyoriu de la nova orde militar, fra Arnau de Soler, segon mestre de l'Orde, mostrava un especial interès en la modificació del traçat del camí reial al seu pas pel terme de Vallada. Arnau de Soler, a fi d'afavorir els interessos de Vallada i com a conseqüència augmentar els rendes de l'Orde, sol·licitava al rei que el camí reial fóra desviat per l'interior de la població, i argumentava que el nou traçat era tan adequat per als caminants com l'anterior, ja que es trobava a escassa distància de l'antic camí reial i el canvi no suposava cap perjudici als viatgers que transitaven la zona.

Amb la informació proporcionada per Arnau de Soler i sense l'oposició de Xàtiva al canvi en el traçat del camí al seu pas per Vallada, el rei Jaume II, seguia el criteri de continuar afavorint a la nova orde recent constituïda i autoritzava el 2 de juny de l'any 1321 la sol·licitud del Mestre⁵⁰⁷. Tot seguit, Arnau de Soler destruïa l'antic camí i obria una nova via de trànsit que discorria per l'interior del nucli urbà de Vallada, i tornava a unir-se, una vegada havia deixat arrere la població, a l'antic camí. Els carruatges i vianants no tenien més opció en el seu desplaçament per la vall que passar per l'interior de Vallada.

Amb posterioritat a aquests fets, el rei seria informat amb major detall -entre altres, per Gonçal Garcia, senyor de Moixent i part perjudicada pel canvi de traçat- que l'antic camí resultava més curt i adequat per als viatgers, i el 20 de març de 1322 ordenava que l'anterior camí destruït pel Mestre havia de ser reparat per aquell, així

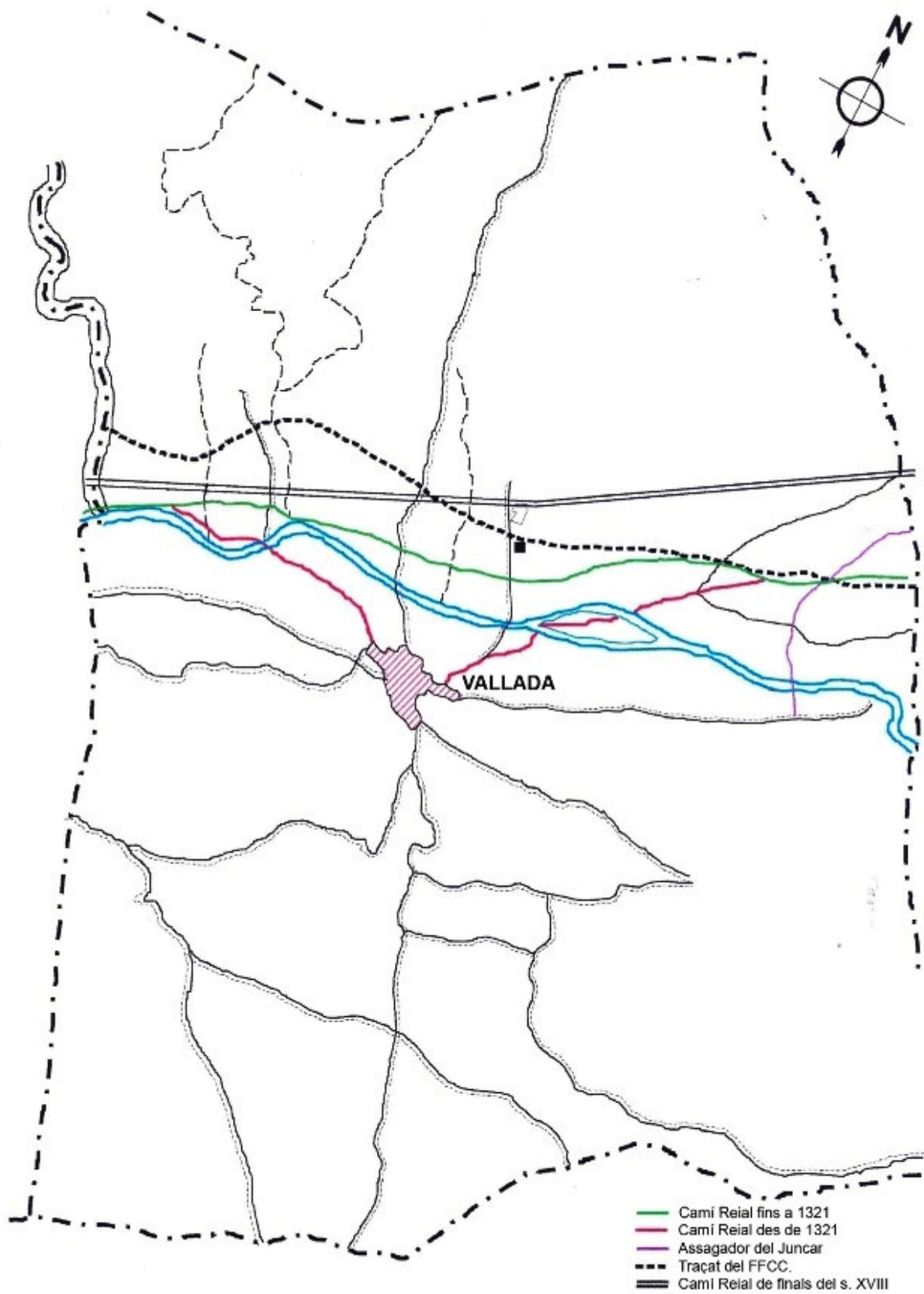
⁵⁰⁷ AHN.OO.MM. *Montesa*, Carpeta 486, r. 247.

com que els viatgers podien utilitzar lliurement l'un o l'altre traçat, sense cap impediment ni sanció⁵⁰⁸. En altre document, Jaume II detallava les excessives dificultats que els viatgers estaven trobant en el nou traçat del camí reial, ja que a més de ser més llarg que l'antic, també resultava inadequat en cas d'inundacions i, fins i tot, de pluges, ja que els viatgers havien de passar el riu dos vegades més que en l'anterior trajecte. Per totes les raons exposades, el rei decretava la lliure utilització dels dos camins, segons la voluntat dels viatgers, i sense coacció ni impediment del Mestre ni de qualsevol altra persona⁵⁰⁹.

---

⁵⁰⁸ *Ibidem*, Carpeta 487, r. 271.

⁵⁰⁹ *Ibidem*, Carpeta 487, r. 273.

4.2. La destrucció de l'antic camí reial l'any 1548.

Sens dubte, des de que Arnau de Soler va obtenir l'autorització del rei per al pas del camí reial per l'interior de la població, amb la consegüent millora de Vallada i de les rendes de l'Orde, l'interès que els viatgers seguien el nou traçat i no el vell camí reial, hereu de la Via Augusta romana, seria constant.

Dos segles després tornaria a plantejar-se la mateixa qüestió; encara que aquesta vegada fra Pere Lluís Galcerán de Borja prendria la iniciativa, i el 5 de maig de 1548, a penes uns mesos després que Vallada obtinguera la segregació, donava llicència “als honorables justícia e jurats de dita vila de Vallada de tancar e rompre lo camí eo senda que passa per lo terme de dita vila, de les Coves del Taxar fins a la Canyada del Hostal Blanch”⁵¹⁰.

L'argument utilitzat pel Mestre feia insistència en "*el notable daño que recibe essa universidad así en los frutos de las heredades que están junto al camino o senda que va y passa por el término de la dicha villa yendo desde Xàtiva, Canales, Montesa y otros lugares a la vila de Moxente, como aun en las rentas de nuestra Mensa, a causa que los caminantes que por el dicho camino o senda pasan hazen daño en los frutos de los árboles y talan las tierras de las dichas heredades*"⁵¹¹.

Per a evitar aquesta situació, que, d'altra banda, ajudava a justificar els arguments d'aquells que buscaven la desaparició de l'antic traçat del camí reial, fra Pere Lluís Galcerán de Borja donava “*licencia y facultad a vosotros dichos justicia y jurados para que siempre que bien visto os fuere, sin encorrer en pena alguna podays cortar, romper y deshacer el dicho camino o senda, de tal manera que de aquí adelante no se pueda pasar por él; y con esto assimesmo os damos licencia y facultad para que podays hazer y hagays un pregón, o muchos, según bien visto os fuere en los lugares acostumbrados dessa villa.*

---

⁵¹⁰ AMV. Caixa s.n., *El justicia*, any 1548, sig. 1.1.2.1.

⁵¹¹ *Ibidem*.

*Que ninguna persona, assí de los vezinos y moradores della, como otras qualesquier personas de los lugares circunvezinos y otros qualesquier caminantes no passen ni osen passar por el dicho camino o senda; antes vayan y hayan de ir por el camino grande real y acostumbrado de las carretas que passa por essa dicha muestra villa, y esto so pena de cien ducados de oro moneda reales de Valencia*⁵¹².

Les autoritats municipals de Vallada, seguien les instruccions del Mestre i ordenaven “que ninguna persona sia gosada ni presumeixca ne tingua atreviment passar per lo dit camí, senda, eo travessa, sino que vajan y passen per lo camí gran real y acostumat dels carros, que passa per la dita vila de Vallada sots pena de cent ducats de or imposada per sa Senyoria Reverendíssima”⁵¹³.

Les sancions s'aplicarien immediatament, ja que els interessos econòmics que estaven en joc eren tan importants que, tant l'Orde, com les autoritats locals, no podien permetre l'incompliment de la provisió del Mestre. Així, tenim constància que al poc de temps de realitzar-se la crida, era sancionada amb cent ducats la vídua de Miquel Borja de Montesa, a causa que el seu fill Antoni Borja havia utilitzat l'antic camí reial⁵¹⁴.

A partir d'aquell moment, Vallada, immersa fins data molt recent en altres processos judicials relacionats amb el procés de segregació i, fins i tot, amb alguns litigis encara per resoldre, entrava en un nou conflicte no sols amb la veïna població de Moixent, sinó, com més avant passem a detallar, amb la pròpia ciutat de València, que també es considerava afectada per la destrucció de l'antic camí reial al seu pas per Vallada a causa de la decidida iniciativa de Pere Lluís Galcerán de Borja, i la consegüent i obligada utilització del traçat per l'interior de la vila.

---

⁵¹² *Ibidem.*

⁵¹³ *Ibidem.*

⁵¹⁴ *Ibidem.*

4.3. Els processos a la Reial Audiència.

Els valladins, per orde del Mestre, havien inutilitzat un dels dos traçats del camí reial al seu pas per Vallada; aquell que discorria pel centre de la vall, i deixaven tan sols obert el que discorria per l'interior de la població. El camí havia sigut tallat, “tancant primeramente lo cap de aquell que és lo portell que estava a les penyetes vulgarmente dites de les Coves, y de allí la baixada del barranch dels Terraços, y a la Riba Roja, y de allí a la partida del Ostal Blanch, que és lo altre cap del dit camí; tancant e fent tancar dit camí en les dites quatre parts, ab pedres, terra, e molta brossa”⁵¹⁵.

Set anys després, trobem un litigi de la vila de Vallada contra el senyor de Moixent a causa d'haver obert el camí que els valladins havien tancat temps arrere. Tot sembla indicar, que anteriorment s'havia iniciat un procés que buscava l'obertura del camí vell, i que ja existia una sentència favorable als interessos dels moixentins; si bé, no era ferma. No obstant això, Baltasar Lladró, senyor de Moixent, acompanyat de nombrosos veïns d'aquella població i d'altres llocs “don Balthasar Lladró e la gent de Moxent e altres parts, vassalls e amichs del dit don Balthasar”⁵¹⁶, efectuava una gran exhibició de força; i amb una important presència d'hòmens armats a la vall, obria el camí tancat anys arrere.

El mes de gener de 1555, Bernardino de Cárdenas, “duch de Maqueda, lloctinent e capità general del regne de València. Al amat alguazir ordinari de Sa Magestat mossén Carlos Torrellas, cavaller, salut y dilecció. Com a humil suplicació de Pere Joan Alçamora, notari, altre dels procuradors fiscals de Sa Majestat, hajam evocada a la Real Audiència la causa de denunciació y acensació criminal per aquell posada vers e contra don Balthazar Lladró”⁵¹⁷, i una àmplia relació de persones, entre les que cal destacar a mossén Lluís Despuig, cavaller, veí i habitador de la ciutat d'Oriola; Pere Alfonso, justícia de Moixent; Antoni Monboy i Jeroni Torres, jurats de dita vila; Vicent Cano, mostassaf; i Figuerola, justícia de Llutxent. Anaven acompanyats, a

---

⁵¹⁵ ARV. *Reial Audiencia, Processos de Madrid*, Lletre S, nº 33.

⁵¹⁶ *Ibidem*.

⁵¹⁷ *Ibidem*.

més de pels mossos i criats de Baltasar Lladró, per un nombre d'hòmens que superava folgadamente el centenar, majoritàriament de Moixent, encara que també procedents de Llutxent, Quatretonda, Onil, Castalla i la Font de la Figuera. Un important contingent que ocuparia el terme de Vallada durant tres o quatre dies.

La sentència del procés a causa de l'obertura del pas de l'antic camí pel centre de la vall era guanyada per Vallada, i advertia que “*En la execución de la dicha sentencia no se ha de tractar ni tracta la dicha villa de Vallada aya de cobrar de la parte adversa cantidad alguna, sino tan solamente de que se aya de serrar y sierre el camino o senda*”⁵¹⁸; així com que el camí es tancara a costes de la part contrària. No obstant això, quedava oberta la possibilitat que en el cas que la súplica de Moixent prosperara, el camí hauria d'obrir-se novament.

Al gener de 1556 era la ciutat de València, representada per Jaume Joan Pellicer, subsíndic d'aquella, la que mostrava la necessitat que el camí de dalt continuara obert. Segons indicava Jaume Joan Pellicer la ciutat de València tradicionalment, i amb despeses propies, havia mantingut en bon estat el camí reial per la gran importància que tenia per a transportar vitualles, especialment blat i carn des del regne de Castella, i en major grau del “marquesat de Villena y de tota la Mancha”, a la ciutat de València. Per a la ciutat resultava de gran importància “que les recues et traginers que vénen per lo dit camí puguen venir promptament e sens perill ne impediment algú”⁵¹⁹.

Argumentaven que si els avitualladors de la ciutat prenién el camí que passava per l'interior de Vallada, es veurién obligats, en algunes ocasions, a romandre diversos dies a la població, ja que havien de passar dos vegades el riu, i també travessar alguns barrancs. Sens dubte, amb el mal temps es multiplicaven les dificultats, i s'encaria el producte que transportaven a la capital del regne.

La ciutat de València fonamentava les seues pretensions en huit arguments.

---

⁵¹⁸ *Ibidem*.

⁵¹⁹ ARV. *Reial Audiència*, Part 1^a, lletra S, n° 69.

En primer lloc, que la ciutat tenia una gran necessitat del “tregí que ve de Castella per la vila de Moixent a la present ciutat, així principalment per rahó del forment, com etiam de carns e altres provisions”⁵²⁰.

En segon lloc, que el camí “de baix que va de Moixent a Vallada venint devés la present ciutat és en temps de neu e pluges molt mal camí e tal que ab gran difficultat y perill de les persones, cavalcadures”⁵²¹.

En tercer lloc, que el camí de dalt era molt més curt que el de baix, i que en època de neu i pluges no oferia a penes dificultats; i a més, les persones, cavalcadures i mercaderies no corrien cap perill.

En quart lloc, les persones que tenien molta pràctica en el pas per ambdós camins afirmaven que resultava de gran interès per a la ciutat de València que el camí de dalt es mantinguera obert.

Cinquenament, que el transport del gra pel camí de dalt suposava una important reducció de les despeses i, per consegüent, es podia oferir amb menor preu; no sols per ser el camí més curt, sinó també per les grans dificultats que oferia el camí de baix.

Sisenament, que amb la finalitat que les vitualles que venien de Castella amb destí a la ciutat de València foren transportades amb la major comoditat i rapidesa, la ciutat de València acostumava reparar periòdicament el camí de dalt.

Setenament, que el camí de dalt suposava un menor dispendi en el seu manteniment i reparacions que el que passava per Vallada.

Finalment, afirmaven que el camí de Vallada travessava algunes barrancades que el convertien en un camí més fondo i dificultós en temps de pluges, a causa de l'abundant quantitat d'aigua que suportava. Aquesta situació provocava que caigueren

---

⁵²⁰ *Ibidem.*

⁵²¹ *Ibidem.*

algunes atzembles que transportaven el gra, i com a conseqüència, la caiguda del blat a l'aigua; una circumstància que ocasionava importants pèrdues.

En tot cas, i com a conseqüència de la decisió presa per Pere Lluís Galcerán de Borja l'any 1548, referendada per les sentències dels anys 1555 i 1558⁵²², l'antic camí reial que discorria pel centre de la vall no tornaria a ser utilitzat.

---

⁵²² AMV. Caixa s.n., *Carpeta Negra*, sig. 6.1.

CAPÍTOL VI. L'ÚLTIMA ETAPA DE GOVERN DELS MESTRES

1. FRA PERE LLUÍS GALCERÁN DE BORJA.

1.1. La personalitat de Galcerán de Borja.

Pere Lluís Galcerán de Borja, fill de Juan de Borja i Enríquez, duc de Gandia, i de Francisca de Castro i de Pinós, va nèixer a Gandia l'any 1528⁵²³; sent besnèt de Alexandre VI, i germà, per part paterna, de Francesc de Borja, díhuit anys major que ell.

Als dotze anys, el 1540, va ser designat comanador major de l'orde de Montesa, succeint al seu germà Enric de Borja i Aragó, fruit del matrimoni del duc amb Juana d'Aragó⁵²⁴.

No obstant això, a causa de l'edat de Galcerán, va ser nomenat Gerónimo Pardo de la Casta –cavaller de l'Orde i comanador de Vinaròs i Benicarló- com comanador major interí; així com fra Francisco Conca, prior de l'església de Sant Jordi de la ciutat de València, com a cuidador dels béns als que Galcerán tenia dret com a comanador major.

Després de diversos enfrontaments interns de l'Orde, Galcerán seria nomenat Mestre per Pau III al setembre de 1545, dispensant-li de la minoria d'edat. Com indiquen Miguel Á. de Bunes Ibarra, y Beatriz Alonso Acero, Galcerán, “*pronto mostró su carácter de hombre “desenfrenado y que vive muy a gusto y a su placer”, encabezando uno de los bandos en litigio de la turbulenta aristocracia del reino.*

---

⁵²³ ANDRÉS ROBRES, F., “Borja y Castro, Pedro Luis Galcerán de”, *Diccionario Biográfico Español*, Madrid Real Academia de la Historia, en premsa. A excepció de les obres esmentades a peu de pàgina, la resta d'informació aportada en aquesta part del treball, ha sigut consultada en el treball de Fernando Andrés Robres.

⁵²⁴ SUÁREZ MONTAÑÉS, D., *Historia del Maestre último que fue de Montesa y de su hermano don Felipe de Borja. La manera como gobernaron las memorables plazas de Orán y Mazalquivi, reinos de Tremecén y Ténez, en África, siendo allí capitanes generales, uno en pos del otro, como aquí se narra.* Edició i estudi de BRUNES IBARRA, M. Á., i ALONSO ACERO, B., Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València, 2005, p. 24.

*Desde la mesa maestra de Montesa va encumbrando a sus deudos y fieles a los puestos más importantes de la orden, concediendo las encomiendas mejores a sus partidarios*⁵²⁵.

El 1558 va contraure matrimoni amb Leonor Manuel, qui pertanyia a la noblesa portuguesa, amb dispensa papal, a l'acollir-se a la butla de 1540 en la que es commutava la castedat absoluta per la conjugal als cavallers de Calatrava, i per tant als de Montesa; així com als cavallers d'Alcàntara. Felip II, a pesar de la seua inicial oposició al matrimoni, finalment atorgaria a Galcerán el títol de marquès de Navarrés. Posteriorment, obtindria de Roma la butla que permetia als cavallers contraure matrimoni⁵²⁶.

Al desembre de 1566, any en què va morir sa mare, va ser nomenat governador i capità general de les places d'Orà i Mers-el-Kebir, i regnes de Tlemcen i Tunis; arribant a Orà el mes de juny de l'any següent, acompanyat d'un important seguici de cavallers de l'Orde.

El nomenament de Pere Lluís Galcerán de Borja, *“se puede interpretar como una manera de alejar de sus posesiones a uno de los principales cabecillas de las banderías valencianas. Sin poder especular sobre este extremo, su nombramiento tiene características diferentes a los realizados con anterioridad y posterioridad. A diferencia de lo establecido, que era recibir el pleito-homenaje en la alcazaba de Orán, de manos del gobernador saliente, Galcerán de Borja lo recibe en Madrid, en enero de 1567, de manos de Luis Fajardo, caballero e hidalgo de Orán y Mazalquivir*⁵²⁷.

Afigen els autors que *“El 7 de mayo de 1572 se presenta don Miguel de Centelles ante el Tribunal del Santo Oficio de la ciudad del Turia para acusar a Galcerán de sodomía. Su figura ya había sido mencionada en un proceso por el mismo delito iniciado en Madrid en 1571 contra Martín de Castro, personaje que fue quemado en*

---

⁵²⁵ *Ibidem*, pp. 24-25.

⁵²⁶ CERDÀ BALLESTER, J., “La Orden de Santa María de Montesa y San Jorge de Alfama: una aproximación histórica”, *Fueros y milicia en la Corona de Aragón*, Ministerio de Defensa, Centro de Historia y Cultura Militar de Valencia, i Universitat de València, Facultat de Geografia i Història, Departament d'Història Moderna, València, 2004, pp. 1-27.

⁵²⁷ SUÁREZ MONTAÑÉS, D., *Op. Cit.*, p. 25.

1574, pero tampoco esta citación hubiera tenido demasiada trascendencia si no hubiera mediado la acusación de Centelles”⁵²⁸.

Sobre aquesta qüestió, Rafael Carrasco definix a Galcerán com a un

“Gran señor auténticamente feudal con ribetes de italiano, protegió y encumbró cuanto pudo a los adolescentes que escogía por amantes y que sabían corresponderle”⁵²⁹; i continua indicant que “en todo punto semejante a la de tantos caballeros <<a la italiana>>, el Maestre utilizaba su poder sobre la Orden de Montesa para vencer los escrúpulos de sus pajes preferidos mediante la promesa de un hábito y de una encomienda”⁵³⁰.

La sentència ferma contra el Mestre es va produir el 18 de novembre de 1575⁵³¹, amb una condemna de deu anys de reclusió en el castell de Montesa –que no sempre va complir-, i el pagament de 6.000 ducats destinats a les despeses del tribunal⁵³².

D'altra banda, Galcerán “se comportó en el gobierno de la Orden de Montesa con el mismo nepotismo que mostró en su tenencia oranesa. La propia designación de su hermano Felipe Manuel de Borja como capitán general del doble presidio en funciones, mientras que arreglaba sus asuntos particulares, es una buena muestra del empleo de los cargos para favorecer a sus deudos y allegados”⁵³³.

Després de l'intent que el seu fill Juan de Borja Manuel, fóra el seu successor al capdavant de l'Orde, i la rotunda negativa de cavallers i frares a aquesta pretensió l'any 1583, Galcerán podria haver començat a negociar amb el Papa i amb Felip II la incorporació de l'Orde a la Corona. El 14 d'octubre de 1590, Galcerán de Borja va ser nomenat virrei i capità general de Catalunya, i dels ducats del Rosselló i la Cerdanya.

Va morir a Barcelona el 20 de març de 1592, i, per exprés desig seu, el cos va ser traslladat a Gandia; i soterrat en el panteó familiar, en la Col·legiata d'aquesta ciutat.

---

⁵²⁸ *Ibidem*, p. 27.

⁵²⁹ CARRASCO, R., *Inquisición y represión sexual en Valencia. Historia de los sodomitas (1565-1785)*, Laertes, Barcelona, 1986, p. 117.

⁵³⁰ *Ibidem*, p. 198.

⁵³¹ SUÁREZ MONTAÑÉS, D., *Op. Cit.*, p. 28.

⁵³² *Ibidem*.

⁵³³ *Ibidem*, p. 29.

1.2. La gestió econòmica al front de l'Orde.

La gestió econòmica de Pere Lluís Galcerán de Borja al capdavant de l'Orde seria durament criticada.

Com indica Fernando Andrés, *“En los textos que referidos a los aspectos económicos de la incorporación de Montesa elaboró el Consejo de Aragón, se desliza asimismo, más o menos velada –un tono serio y distante suele caracterizar siempre a la documentación oficial-, pero reiterada y seguro no sin intención, la opinión de que don Pedro Luis Galcerán de Borja podría haber comprometido gravemente durante su gestión el equilibrio financiero del maestrazgo de la Orden, hipotecando en parte las rentas presentes y futuras y multiplicando los dispendios.”*⁵³⁴.

En opinió de l'autor, Galcerán hauria actuat d'aquesta manera per al seu propi benefici personal, i el de la seua família; un fet comprensible, si tenim en compte, el llinatge, el càrrec i l'època⁵³⁵. Un altre tant succeïa amb la relació dels titulars de les comandes. Com apunta el mateix autor, el Mestre considerava l'orde de Montesa com un patrimoni personal.

Així mateix, el Consell d'Aragó acusava a Galcerán de continuats furts a la hisenda de l'Orde; de major, o menor envergadura, però significatius⁵³⁶. No obstant això, *“Las críticas más ácidas hacían referencia, no obstante, al desprendimiento supuestamente irregular de parte del patrimonio”*⁵³⁷.

L'autor també assenyala que *“las enajenaciones habrían afectado no sólo a los bienes, sino también a determinados empleos, y hasta la concesión de hábitos habría*

---

⁵³⁴ ANDRÉS ROBRES, F., “Política y economía en el Consejo de Aragón: entre la euforia y la ruina. (La obra del último maestro y la situación económica de la Orden de Montesa a finales del siglo XVI)”, *Actas del IV Encuentro sobre Ordens Militares, Palmela, 30 de Janeiro a 2 de Fevereiro de 2002*, Lisboa, 2005, p. 305.

⁵³⁵ *Ibidem*.

⁵³⁶ *Ibidem*.

⁵³⁷ *Ibidem*, p. 307.

*estado caracterizada por múltiples irregularidades en las que mediaba el dinero y acaso otros inconfesables favores*⁵³⁸. Fins i tot, es van carregar 5.000 lliures sobre la vila de Vallada com a garantia d'un préstec⁵³⁹.

Com a exemple de mala gestió, Josep Cerdà indica que Galcerán no prestava una excessiva atenció a les necessitats materials del castell-convent de Montesa; que, a més, havien de ser sufragades per ell, com a Mestre. Aquesta impressió es desprèn de la visita realitzada per fra Benet Roca, i fra Tomàs Selva l'any 1585, estudiada per Cerdà⁵⁴⁰.

Villarroya, dos segles després, en la seua obra *Real Maestrazgo de Montesa*, també ens mostra el pèssim concepte que tenia sobre Galcerán: *“Parece que el Maestre Fr. D. Pedro Luis Garceran de Borja puso todo su estudio y cuidado en acabar los de esta Religion Militar. Ninguno enagenó tantos ni hizo mas establecimientos de Molinos, Hornos y otras Regalias, ya fuese por bondadoso y movido de una piedad mal entendida; ya porque sentido vivamente de los Caballeros de la Religion meditase renunciar el Maestrazgo como lo executó; ya por otros motivos que no podemos alcanzar después de doscientos años de estos sucesos”*⁵⁴¹.

Amb tot i això, Fernando Andrés fa una interessant reflexió sobre la responsabilitat de l'últim Mestre en la situació financera de l'Orde, quan indica que *“La mesa maestral de la Orden de Montesa, si bien modesta, no era tampoco una ruina: en el momento de la incorporación los ingresos superaban con cierta holgura*

---

⁵³⁸ *Ibidem*, p. 309.

⁵³⁹ *Ibidem*, p. 309.

⁵⁴⁰ CERDÀ BALLESTER, J., “El castell de Montesa en 1585: un exemple de mala gestió”, *I Congrés d'Història de la Costera*, Institució Alfons el Magnànim - Diputació de València, València, 2006, pp. 289-290. L'autor indica que “acabada la visita a l'església parroquial de la vila, es traslladaren al castell-convent de Nostra Senyora de Montesa, on, després de l'oportuna inspecció, advertiran la necessitat de reparar les cobertes del refectori i les de les habitacions del Mestre i del comanador major, obra que com totes les despeses del convent en general, havia de sufragar el Mestre.

A banda de les cobertes, el claustre del pati de la cisterna (que estava enfront del refectori, a la part de llevant), el trobaren “molt roïn, i una de les presons no aprofitava com a tal per estar rompuda (entenenem que sense condicions per a tancar ningú).

A més, es necessitava una escala per a pujar al rellotge, al refectori feien falta tovalles i a la cuina escudellers i davantals.

Finalment –i sembla greu-, la porta del castell no es podia tancar perquè estava el pany trencat, el pont llevadís no tenia corda per poder pujar-lo, i el portaler tenia una cadira que “se acaba per vellea”.

La dramàtica situació del castell sembla que no es va resoldre fins alguns anys després, ja desaparegut el mestre Borja”.

⁵⁴¹ VILLARROYA, J., *Op. Cit.*, p. 229.

a los gastos; y la renta todavía se incrementaría algo –aunque lejos, desde luego, de las en exceso optimistas previsiones del Consejo- en los años siguientes a la incorporación. En cambio, no había crecido, es cierto, durante el largo mandato de Galcerán (1545-1592), que coincidió con una coyuntura alcista, por lo que es lícito suponer que, en todo caso, el posible menoscabo producto de la obra económica del último maestro habría quedado ya descontado en su mayor parte de las estimaciones de 1592 y 1593”⁵⁴².

---

⁵⁴² ANDRÉS ROBRES, F., “Política y economía en el Consejo de Aragón: entre la euforia y la ruina. (La obra del último maestro y la situación económica de la Orden de Montesa a finales del siglo XVI)”, *Actas del IV Encontro sobre Ordens Militares, Palmela , 30 de Janeiro a 2 de Fevereiro de 2002*, Lisboa, 2005, pp. 314-315

2. EL CAPÍTULO GENERAL DE L'ORDE DE MONTESA DE 19 D'ABRIL DE 1567.

La vila de Vallada va acudir al Capítol General que celebraria l'Orde el 19 d'abril de 1567 on, després de plantejar que tenia la possessió immemorial de la regalia d'almàsseres, sol·licitava que supliren el títol que els faltava per mitjà d'establiment:

Els valladins indicaven que des de temps immemorial havien fruit de posseir almàsseres, sense pagar cap cens; així com que les havien construït sense sol·licitar llicència a la l'Orde, tenint-les franca i lliurement, sense que es produïra cap reclamació per part d'aquella. D'aquesta situació es desprenia que en temps antic se'ls havia concedit privilegi de poder construir i posseir francament les almàsseres; prerrogativa que havien mantingut fins aquell moment,

“per la qual immemorial possessio se prova lo dit Privilegi, de tal manera, que no hia necessitat de mostrar aquell señaladament, que per esser cosa tan antiga la dita Vila de Vallada tendria trevall, é gran dificultat de trobar aquell, per poderne fer ostensio á V. S. y al present Reverent Capitol, é jat sia, que per la dita possessio de temps immemorial reste probat lo dit privilegi, é títol; per com la dita Universitat desija totstemp servir á V.S. é á la dita Religio, é obviar á qualsevol plets, é desatens, que en sdevenidor seguirse porien, per no poder mostrar lo dit privilegi, per altra via, sino per la dita immemorial possessio: suplica per ço á vostra Illustrisima Señoria, y al present y Reverent Capitol, sien servits loar, é aprobar, ratificar, é confirmar á la dita Universitat, é Vila de Vallada, é als vehins, é habitants de aquella, lo dit Privilegi”⁵⁴³.

El capítol general de l'orde de Montesa accediria a les pretensions dels valladins i atorgaria a favor de la vila de Vallada i els seus veïns l'establiment d'almàsseres. Però les conseqüències d'aquesta decisió, com detallarem més avant, serien motiu de constants conflictes entre l'Orde i Vallada, especialment durant el segle XVIII.

---

⁵⁴³ VILLARROYA, J., *Op. Cit.*, Volum II, pp. 229-231.

3. EL CAPÍTULO GENERAL DE L'ORDE DE MONTESA DE 20 D'OCTUBRE DE 1588.

Dos dècades després, Montesa i Vallada sol·licitaven del capítol general de l'orde de Montesa celebrat el 20 d'octubre de 1588 la confirmació de les regalies que posseïen com a conseqüència dels drets atorgats en la carta de població.

Exposaven que des del moment que els va ser atorgada carta de poblament, els veïns d'aquestes poblacions havien viscut i vivien usant les terres i possessions, així com els altres drets i pertinences d'aquelles, lliurement:

“y axi jatsia les dites Viles en virtud de dita Carta de Poblacio liberament puguen tenir, y tinguen Hostals, Tendes, Tabernes, Fleca, Venda de farina, Embasadoria, y Corredoria, y lo Pes, y Mesura sens prestar per aço servici algu, com aço importe lo stabliment á franch alcu, y lo no haverse retengut lo dit Rey dites coses al temps de dita concessio, haventse retengut la carniceria, y altres en dit Acte especificades, empero dites Viles, que huy han possehit, y poseshixen, com á bens de la Universitat los Hostals, Tendes, Tavernes, Fleca, venda de farina, Embasadoria, y Corredoria, y lo Pes, y Mesura per major confirmacio del dret, que han en dites coses, supliquen á V. S. Ilustrisima sia servit capitularment manar confirmar á dites Viles lo dret, que han de tenir dites coses, com propis bens de aquelles, y de prohibir, y vedar, que ninguna altra persona, sino es lo que tindrà dret, y causa de dites Viles, puixa tenir Hostals, Tendes, Tavernes, Fleques, Vendes de farina, Embasadories, y Corredories, y lo Pes, y Mesura, sots le penes á V.S. ben vistes, restant dits drets per bens, y propis de dites Universitats, y que com de bens propis ne puixen ussar, colectant, y arrendant los emoluments de aquelles, com millor los pareixerá, y axi ho supliquen les dites Viles sia fet, é provehit”⁵⁴⁴.

Villarroya, dos segles després, expressava la seua indignació per l'aprovació de les demandes de Montesa i Vallada, ja que, des del seu punt de vista, havien sol·licitat la confirmació de les regalies que posseïrien en virtut d'establiment de 16 d'octubre de 1289, demanant també les facultats privativa i prohibitiva, que no tenien. A més, i aquesta era una situació que li pareixia incompreensible, l'Orde ni tan sols va reservar el domini major i directe⁵⁴⁵.

---

⁵⁴⁴ VILLARROYA, J., *Op. Cit.*, Volum II, pp. 239-241.

⁵⁴⁵ *Ibidem*, Volum I, p. 260.

SEGONA PART:

LA INCORPORACIÓ A LA CORONA

**CAPÍTOL VII. LA INCORPORACIÓ DE L'ORDE DE MONTESA A LA
CORONA.**

1. LA INCORPORACIÓ A LA CORONA: ESTAT DE LA QÜESTIÓ.

1.1. El procés d'incorporació.

A finals del segle XV, es va produir el procés d'incorporació de les ordes militars castellanques a la Corona. Un altre tant havia d'haver succeït amb l'orde de Montesa, o almenys eixe era el propòsit de Ferran el Catòlic; i el moment idoni havia de ser després de la mort de fra Felip Vivas de Cañamás, desé mestre de l'Orde. No obstant això, el 25 de juliol d'aquell mateix any moria el pontífex Innocenci VIII, succeint-li el valencià Alexandre VI⁵⁴⁶. Com indica Josep Cerdà, “Així, malgrat les pressions del rei en l'elecció d'alguns Mestres –Felip d'Aragó i Navarra (1482-1488)-, el Pontífex preferí mantindre la independència dels montesians, on des de feia temps, militaven membres de la seua família”⁵⁴⁷.

En paraules de Fernando Andrés, “*La esquiva actitud de Rodrigo Borja – sancionador de la incorporació de Santiago, Calatrava y Alcántara- respecto de Montesa acaso tuviera relación con los intereses de su familia en la orden: el mismo Garcerán fue su bisnieto, y desde luego hubo –antes y después- otros muchos Borja montesianos. Fernando de Aragón nunca cejó en el empeño de controlar la orden; en 1513 logró de León X la coadjutoría del maestrazgo –con derecho a la sucesión- para su nieto Hernando, que a la sazón contaba 9 años, pero éste acabaría abrazando la carrera eclesiástica pura en 1522.*

Carlos V, eterno ausente, habría permanecido un tanto al margen de la cuestión y, quizá también, no tuvo fortuna al encararla. Cuando contó con pontífices

---

⁵⁴⁶ ANDRÉS ROBRES, F., “Garcerán de Borja, Felipe II y la tardía incorporación del maestrazgo de la Orden de Montesa a la Corona. Los hechos (1492-1592), *Iglesia y sociedad en el Antiguo Régimen. III Reunión Científica de la Asociación Española de Historia Moderna*. Universidad de las Palmas, 1994, pp. 409-410.

⁵⁴⁷ CERDÀ BALLESTER, J., *L'orde de Montesa sota el govern dels primers Administradors Perpetus: assaig biogràfic dels seus cavallers i religiosos (1592-1665)*. Treball d'investigació dirigit per Rafael Benítez Sánchez-Blanco, Programa de doctorat, Departament d'Història Moderna, Universitat de València, 2004.

*predispuestos, el maestrazgo estaba ocupado; cuando procuró la promoción al mismo de algún servidor fiel encontró la oposición frontal de la orden y la muerte prematura de su candidato. Entretanto, como demuestran las conflictivas elecciones a maestre celebradas en 1537 y 1544, la orden se había convertido más que nunca en reñidero de facciones nobiliarias.*⁵⁴⁸.

Finalment, seria Felip II qui incorporaria l'orde de Montesa a la Corona el 1592, no sense recórrer abans un difícil camí, en el que hauria de negociar finalment amb el mestre Borja les condicions que possibilitarien la incorporació.

Cerdà assenyala que “Quan va resultar incòmode per a Felip II, el rei el va desterrar nomenant-lo governador i capità general d’Orán i Mazalquivir.

Quatre anys després, en tornar d’Àfrica, va ser acusat de sodomia per certs cavallers de Montesa i condemnat per la Inquisició en 1575. Aleshores, el rei va aprofitar la situació i va iniciar davant la Santa Seu (almenys des de 1576) gestions secretes per a incorporar Montesa a la Corona”⁵⁴⁹.

Respecte al procés obert contra Galcerán de Borja per sodomia, Rafael Carrasco, després de realitzar un detallat resum de la causa oberta contra l’últim mestre de l’Orde, ens indica que

“basta, pretendemos, para darle su verdadera dimensión política, valenciana y renacentista. Felipe II, al ser consultado por la Suprema en junio de 1572 y autorizar el procesamiento de un pariente suyo descendiente de un Papa, hermano del General de los Jesuitas y de la Abadesa de las Descalzas Reales, tío del primogénito del duque de Gandía cuya esposa era sobrina del Patriarca Ribera e hija del Comendador Mayor de Castilla, no cedió a imperativos religiosos ni morales. Tenía por lo menos tres motivos de <<alta política>> para desatar las iras del fiel y eficaz aparato inquisitorial contra una de las cabezas más visibles y turbulentas de la oligarquía <<feudal>> valenciana. En primer lugar, el problema morisco y las luchas mediterráneas volvían cada día más urgente la necesidad de afirmar por cualquier vía entre aquella nobleza insumisa e independiente, la supremacía del poder real, ya que la vía político-legal chocaba con el infranqueable obstáculo de los

---

⁵⁴⁸ ANDRÉS ROBRES, F., “Op. Cit., p. 410.

⁵⁴⁹ CERDÀ BALLESTER, J., Op. Cit.

*Fueros. Por otra parte, no cabía despreciar la posibilidad que se ofrecía de hacer pasar bajo control real la última Orden Militar por incorporar.*⁵⁵⁰

Després del turbulent capítol de l'any 1583, i la negativa de l'Orde a què Juan de Borja Manuel li succeïra en el Mestrat, Galcerán iniciaria una llarga i dura negociació amb Felip II que havia de culminar amb la incorporació de l'Orde a la Corona.

S'arribaria a un preacord entre ambdós parts a mitjans de 1587 a Aranjuez, en el que *“Garcerán recibiría un cargo de “prestigio” del real servicio, la encomienda mayor de Calatrava para su hijo don Juan de Borja Manuel, otra por determinar para su primer nieto, y aún algunas gracias más...sólo por la cesión del derecho a designar los titulares de las encomiendas, quedando en vida con las restantes atribuciones de gobierno, jurisdicción y rentas del instituto*⁵⁵¹.

Transcorregut un any no s'havia arribat a la firma de l'acord; i el Mestre augmentaria encara més les seues pretensions, demanant un capel. *“Entendió el rey que la petición replanteaba el negocio en su conjunto: replicó que por el capelo -con sólo, además, cinco mil ducados- debería Garcerán renunciar a la segunda encomienda –la del nieto, “que además no lo hay en edad”-, y transferir las plenas competencias de la jurisdicción espiritual: nombramientos para encomiendas, prioratos y rectorías y concesión de hábitos*⁵⁵².

A la mort de la seua esposa l'any 1586, calia sumar la del seu fill, i la de l'últim nét; uns fets que modificarien la línia traçada en un principi. El segon preacord entre les parts es duria a terme a principis de 1589; i Galcerán obtindria *“el empleo, la encomienda mayor de Calatrava –de la que tomó posesión ya en agosto de ese año- y la posibilidad de dejar algunas rentas en herencia, además de continuar con el rey las actuaciones tocantes a la jurisdicción espiritual*⁵⁵³. Quinze dies després que Galcerán de Borja acceptara de manera definitiva les condicions de l'acord, el 14

---

⁵⁵⁰ CARRASCO, R., *Op. Cit.*, pp. 202-203.

⁵⁵¹ ANDRÉS ROBRES, F., *Op. Cit.*, p. 415.

⁵⁵² *Ibidem.*

⁵⁵³ *Ibidem.*

d'octubre de 1590, seria nomenat virrei i capità general de Catalunya, i ducats del Rosselló i la Cerdanya.

Després de la mort de Galcerán, el rei posava en marxa els recursos de la Corona per a fer valdre la butlla. La incorporació es va dur a terme amb la presa de possessió del Mestrat, que, en nom de Sa Majestat com a rei d'Aragó, van dur a terme els comissionats del rei, fra Joan Pacheco, cavaller de l'orde de Calatrava i fra Juan de Quintanilla, prior de la casa d'aquesta orde castellana a la ciutat de València, el 28 de desembre de 1592 en el convent de Montesa. Pacheco i Quintanilla van observar un lamentable estat de relaxació entre els frares montesians, que veurien com s'enduria i disciplinava la vida regular⁵⁵⁴.

Els cavallers, per la seua banda, mantindrien la major part dels *“privilegios y mercedes con que don Pedro Luis conquistó su voluntad, e incluso obtendrían en algunos casos ventajas adicionales cuando la incorporación se hizo efectiva”*⁵⁵⁵.

Fernando Andrés remarca que *“Una vez que el monarca entró en la administración del maestrazgo, y a consultas del Consejo de Aragón, se adoptaron con rapidez y por vía ejecutiva –a través del virrey- algunas medidas encaminadas a aliviar los más graves desmanes de Garcerán. Sí, se derogaron algunos de los acuerdos económicos del capítulo de 1588, se instó a revisar determinados expedientes de ingreso, se aprobaron las ordenaciones del convento pese a los posibles defectos de la comisión y se suspendió cautelarmente el pago de la principal de las pensiones que en muy particular herencia había dejado el maestro. Montesa emprendía una nueva y bien distinta etapa de su trayectoria”*⁵⁵⁶.

L'autor també destaca que *“Otras actuaciones de la época maestral no se repararían sin embargo: en 1593, el Consejo de Aragón justificaba la segregación de encomiendas y otras prácticas orientadas a la división de la renta de Montesa ya*

---

⁵⁵⁴ *Ibidem*, pp. 416-417.

⁵⁵⁵ *Ibidem*, p. 417.

⁵⁵⁶ *Ibidem*, p. 419.

auspiciadas por Garcerán –se pretendía dar cabida a un elevado número de caballeros-”⁵⁵⁷.

1.2. Felipe II, mestre de l'orde de Montesa.

Després de la incorporació de l'Orde a la Corona, el rei passava a ser Mestre i administrador perpetu d'aquella; i els habitants de les poblacions pertanyents a Montesa li devien fidelitat i vassallatge.

La nova situació anava a provocar importants canvis en l'Orde, ja que, com indica Teresa Canet,

“En la primitiva estructura interna de Montesa ocupaba el primer puesto del escalafón jerárquico el maestro, en quien residía toda la jurisdicción y potestad. Le seguía el comendador mayor, a quien competía asumir la jurisdicción del maestro en ausencia, impedimento o muerte del mismo. El tercer puesto lo ocupaba el clavero, encargado de la custodia de la fortaleza de Montesa y de la recaudación y distribución de las rentas de la orden. Los comendadores administraban las distintas preceptorías o encomiendas de la orden, y, finalmente, en el maestrazgo antiguo se introdujo también el cargo de gobernador, recayendo éste en el gerens-vices Generalis Gubernatoris citra Xexonam.

Al maestro de la orden correspondía la elección del prior de Montesa; este cargo debía recaer siempre en un religioso que hubiese recibido el sacramento del orden sacerdotal. Inicialmente los priores fueron elegidos de entre los miembros del monasterio de Santa Cruz de la Orden del Cister, pero progresivamente el cargo pasó a recaer en religiosos de la misma orden de Montesa. Los caballeros de la orden no estaban sometidos a la jurisdicción del prior, sino tan sólo los clérigos”⁵⁵⁸.

L'autora assenyala així mateix, que *“Tanto la estructura orgánica como el régimen jurisdiccional de la orden variaron sustancialmente tras la incorporación de la misma a la Corona. Cabe destacar como rasgo significativo que la incorporación del Maestrazgo no se realizó a favor de los soberanos de la <<monarquía hispánica>>, sino tan sólo a favor de aquéllos como reyes de la*

---

⁵⁵⁷ *Ibidem*, pp. 419-420.

⁵⁵⁸ CANET APARISI, T., *La Audiencia valenciana en la época foral moderna*, Edicions Alfons el Magnànim, IVEI, Diputació de València, 1986 pp. 163-164.

*Corona de Aragón. Situación ésta que queda perfectamente clara en la Bula de incorporación de 1587 y que explica, en cierto modo, su singular posición jurisdiccional*⁵⁵⁹.

Fernando Andrés, d'altra banda, remarca les dos circumstàncies que anaven a condicionar la nova etapa que viuria l'Orde a partir de la incorporació. En primer lloc, la Butla de Sixt V de 1587, que limitava les atribucions del monarca, que no podia exercir de manera directa la jurisdicció espiritual, ja que aquesta havia de ser administrada per persones amb hàbit de l'Orde; *“aunque sí podía designar a los miembros del instituto que la desempeñarían. Por la segunda -exclusiva de Montesa por razones obvias-, la incorporación lo era a la Corona de Aragón*”⁵⁶⁰.

Continua indicant en el seu treball, que una qüestió que va viure un gran debat durant els mesos previs, i posteriors a la incorporació, va ser la que feia referència a la forma que havia de donar-se al govern de l'Orde des de la nova condició del rei com a administrador perpetu, *“Y en ese punto, los límites a que a la acción del monarca imponían las dos circunstancias aludidas obligaron a adoptar una solución original.*

El control y gobierno de los institutos castellanos se resolvió –más o menos satisfactoriamente- a través del Consejo de Órdenes. En él recaía, en última instancia, lo esencial de la jurisdicción temporal del territorio, a la vez que, al estar integrado por miembros de las órdenes, podía también ser depositario de la jurisdicción espiritual una vez logrado el beneplácito de Roma, soslayándose así el límite que la bula de incorporación imponía al <<administrador>>. Pero en Montesa esa solución no era posible. Incorporada a Aragón, sus asuntos pasaron naturalmente a ser tratados en el Consejo de Aragón, que adquirió así la doble dimensión de consejo territorial y de consejo de órdenes (en cuanto Consejo de la Orden de Montesa). No podía en cualquier caso el Consejo de Aragón entender en

---

⁵⁵⁹ *Ibidem*, p. 164.

⁵⁶⁰ ANDRÉS ROBRES, F., “La singularidad de la hermana pequeña. Algunas consideraciones sobre el gobierno de la Orden de Montesa y sus relaciones con la monarquía (siglos XVI-XVIII)”, *Hispania.Revista Española de Historia*, Centro de Estudios Históricos, CSIC, V. LV/II,190, Madrid, 1995, p. 550.

*materias espirituales, al no ser todos sus ministros miembros de la orden y carecer, por tanto, de la calidad necesaria para ello.*⁵⁶¹”.

Fruit d'aquesta circumstància, així com de la necessitat del monarca d'estar assessorat sobre els assumptes concernents a l'Orde, seria, amb tota probabilitat, la creació del primer ofici derivat de la incorporació, “*el de Asesor General de la Orden de Montesa; cargo que sólo podría ocupar quien, perteneciendo a la orden, fuera al tiempo miembro del Consejo de Aragón*”⁵⁶².

Un altre problema que li se plantejava al rei era el que suposaven els Furs del regne de València en relació amb el control de l'Orde des dels òrgans de govern central de la monarquia, ja que qui exercira jurisdicció en el regne havia de residir en ell. Aquesta circumstància tenia com a conseqüència “*la creación de un segundo importante << empleo >>, el de Lugarteniente General del Maestre en la ciudad y Reino de Valencia*”⁵⁶³.

Sobre la figura del lloctinent general, Joan Borja ens indica que

*“En la bulla de la incorporación del Maestrasgo hay una cláusula, como está dicho, que los reyes de Aragón que fueren Administradores Perpetuos de la Orden puedan exerser la jurisdicción espiritual por personas regulares de la dicha Orden; y assí, en virtud de dicha cláusula, Su Magestad, como Administrador Perpetuo de la dicha Orden, ha subdelegado a un cavallero de la misma Orden professo, dándole título de Lugartiniente General suyo en el reyno de Valencia, para que en lo espiritual y temporal gobierne la dicha Orden, desde la persona del Comendador mayor asta la última; y assí dicho Lugartiniente General quando va al convento de la dicha Orden exersita toda la jurisdicción espiritual y temporal que tenían los Maestres, y se le guardan todas las preeminencias y le hazen las mismas ceremonias que a los Maestres, y asimismo en todas las partes y lugares de la Orden”*⁵⁶⁴.

Borja també assenyala que el rei, com a administrador perpetu, té un tribunal amb dos assessors de la Reial Audiència. Així mateix, el tribunal, que està ubicat al palau del temple, disposa per al seu funcionament amb dos advocats de l'Orde, un

---

⁵⁶¹ *Ibidem*, pp. 550-551.

⁵⁶² *Ibidem*, p. 551.

⁵⁶³ *Ibidem*, pp. 551-552.

⁵⁶⁴ BORJA y ARANDIGA, J., *Op. Cit.*, pp. 63.

procurador general, un promotor fiscal, un advocat fiscal i patrimonial, un procurador i síndic, dos alguatzils, un nunci, i un escrivà⁵⁶⁵.

Van ser habilitats dos tribunals davall la seua presidència⁵⁶⁶; i en l'exercici de la jurisdicció temporal, indica Fernando Andrés, “*debía el lugarteniente contar con el concurso de dos asesores nombrados entre los miembros de las salas civiles de la Audiencia, que accedían con ello al hábito y con quienes, junto a un abogado fiscal, formaba el llamado Tribunal de la Lugartenencia. Y para sentenciar las causas criminales de caballeros del instituto –que instruía el anterior tribunal- debía el lugarteniente hacerse asesorar, siguiendo lo ordenado en las <<Definiciones>>, por ancianos de la misma orden, constituyendo el Tribunal de la Orden. En todos los casos los fueros impedían –es algo implícito en premisas ya adelantadas- que las causas sustanciadas en territorio valenciano pudieran ser apeladas fuera de él; así, mientras el Consejo de Ordenes entendía en las causas de caballeros desde la primera instancia y en las del territorio en las apelaciones correspondientes, el de Aragón no pudo tener, que sepamos, atribuciones en tal sentido, lo que da idea de la importancia de la jurisdicción contenciosa bajo control de la recién creada dignidad.*”⁵⁶⁷.

D'altra banda, la publicació l'any 1596 de la “Pragmática e Assiento entre les jurisdiccions de Sa Magestat, com a rey e com a mestre de Montesa”⁵⁶⁸ posava fi a les múltiples disputes originades “*entre los maestros de la orden, sus comendadores, caballeros, frailes, vasallos y oficiales, con la jurisdicción real. A petición de Felipe II, maestro y administrador perpetuo de la orden tras su incorporación a la Corona,*

---

⁵⁶⁵ *Ibidem*, pp. 64-65.

⁵⁶⁶ Sobre l'evolució de la figura del lloctinent general, i els canvis produïts en el govern de l'Orde de Montesa des de la incorporació a la Corona fins als inicis del segle XIX: ANDRÉS ROBRES, F., *Op. Cit.*, pp. 554-566; i del mateix autor, “Los decretos de Nueva Planta y el gobierno de la Orden de Montesa”, *Antiguo Régimen y Liberalismo. Homenaje a Miguel Artola*, 3, *Política y cultura*, Alianza Editorial- Ediciones de la Universidad Autónoma de Madrid, 1995, pp. 37-47.

⁵⁶⁷ ANDRÉS ROBRES, F., “La singularidad de la hermana pequeña. Algunas consideraciones sobre el gobierno de la Orden de Montesa y sus relaciones con la monarquía (siglos XVI-XVIII)”, *Hispania. Revista Española de Historia*, Centro de Estudios Históricos, CSIC, V. LV/II, 190, Madrid, 1995, pp. 552-553.

⁵⁶⁸ CANET APARISI, T., *Op. Cit.*, p. 165. Aquesta pragmàtica, està reproduïda en l'apèndix documental de l'obra. En la nota 116 del capítol II, p. 273, Teresa Canet ens indica que ha pogut consultar-la en “A.R.V. Real Cancillería. Pragmáticas y reales cédulas. Reg. 601, fols 1rº-4rº. *La pragmática fue promulgada por Felipe II en San Lorenzo a 2 de noviembre de 1596 y publicada en Valencia por don Jaime Ferrer, regente de la Lugartenencia general del reino, el 3 de diciembre del mismo año*”. A més, tenim constància de dos reimpressions de la pragmàtica, conservades a la Universitat de València; una de 1733, i una altra de 1766.

*el Regente y doctores de la Audiencia de Valencia en unión de los asesores de Montesa procedieron a la redacción del documento. Tras ser sometido al examen del Vicecanciller de la Corona y Regentes del Consejo Supremo de Aragón, el monarca autorizó su publicación*⁵⁶⁹, amb la finalitat d'evitar els múltiples litigis a causa de les competències que s'estaven produint, i que cada jurisdicció tinguera clares les seues competències.

Com continua explicant Teresa Canet, “*Las disposiciones de este documento se refieren, fundamentalmente, a la jurisdicción contenciosa de la orden como señorío: entrarían, pues, dentro de lo que Lorenzo Matheu calificaba como jurisdicción temporal, pero atendiendo de forma especial a la vertiente contenciosa. En este sentido, la Pragmática e Assiento ofrece soluciones dispositivas, en las que se conjugan los antiguos preceptos legales de la orden con la nueva normativa consecuenta con la transformación orgánica y jurisdiccional del Maestrazgo, inserto en el patrimonio real*”⁵⁷⁰.

També ens indica l'autora, que Montesa tenia jurisdicció Alfonsina en les viles d'Onda, Vilafamés, Benicarló, Vinaròs, i llocs del batliu de Moncada, Silla, i Sueca, situats dins del terme de la ciutat de València; a Ademús, Castellfabib i Borriana no tenia cap tipus de jurisdicció, limitant-se a la percepció de fruits i rendes; i en la resta del Mestrat i en les viles i llocs de les comandes, l'orde posseïa tota jurisdicció, mer i mixt imperi⁵⁷¹.

D'altra banda, Teresa Canet, després d'analitzar les disposicions del document, assenyala que els dubtes que pogueren sorgir sobre el seu contingut, o respecte a noves situacions no contemplades, serien resoltes pel regent de la cancelleria i l'assessor més antic de l'Orde; i en el cas que no arribaren a un acord, remetrien les seues decisions al vicecanceller de la Corona, i a l'assessor de l'Orde en el Consell d'Aragó, a fi que prengueren una solució definitiva.

---

⁵⁶⁹ *Ibidem*, pp. 165-166.

⁵⁷⁰ *Ibidem*, p. 166.

⁵⁷¹ *Ibidem*

Montesa, en paraules de Teresa Canet, “se erigia como jurisdicción dentro de la <<Jurisdicción>>. El organigrama estructural de la orden en el reino contaría con su homónimo en el Consejo de Aragón, del que dependerá hasta la supresión del organismo con los decretos de Nueva Planta”⁵⁷².

Respecte a aquesta qüestió, indica que:

“La situación diferencial de la orden de Montesa y S. Jorge de Alfama proviene, principalmente, de su base territorial regnicola, por un lado, y de la asunción por los mismos monarcas de los títulos de maestro y vicario general de la orden, de otro. Ambos factores coadyuvarán, tras la incorporación del Maestrazgo a la Corona, a la elaboración de su particular situación jurídica, tanto en lo referente a las actuaciones individuales de sus miembros –la denominada por L. Matheu <<jurisdicción eclesiástica>>-, como en la organización señorial e, incluso, en la dinámica contenciosa. La administración, el gobierno de la orden, ejercido por un lugarteniente general como una especie de alter ego del monarca, propicia la creación de una jurisdicción propia e individualizada. Pero, eso sí, resulta evidente que la presencia de la Audiencia en el organigrama estructural facilita esta peculiar situación”⁵⁷³.

Finalment, Teresa Canet Conclou aquest punt assenyalant que la independència funcional de Montesa respecte a la jurisdicció reial estava referendada per la institucionalització de la presència de l'Audiència en els seus quadros administratius⁵⁷⁴.

---

⁵⁷² *Ibidem*, p. 168.

⁵⁷³ *Ibidem*, pp. 169-170.

⁵⁷⁴ *Ibidem*, p. 170.

2. LA POSSESIÓ DE LA VILA DE VALLADA.

El tretze de desembre de 1592, fra Juan Pacheco, cavaller de l'orde de Calatrava i fra Juan de Quintanilla, prior de la Casa d'aquesta orde castellana de la ciutat de València, com a comissaris delegats del rei Felip II, prenien possessió de la vila de Vallada, en nom de Sa Majestat.

Pacheco i Quintanilla es van dirigir en primer lloc a l'església parroquial, i després d'orar es van asseure en dos cadires que estaven davant de l'altar major. A l'església estaven el justícia, els jurats, altres oficials, i els veïns de la vila, que havien sigut avisats el dia anterior amb veu pública i so de trompeta en els llocs acostumats de la població, a fi d'estar al temple parroquial en aquell moment i prestar als comissaris - que actuaven en nom de Sa Majestat- l'homenatge de fidelitat i vassallatge⁵⁷⁵.

Estaven presents Gracià Alcover, justícia; Cristòfol Tortosa, Andreu Perales i Monserrat Garrido, jurats; Joan Esparsa, mostassaf; Pere Selva, síndic i lloctinent del justícia; Nofre Lluís Garcia, notari i escrivà; i un gran nombre d'habitants de la vila de Vallada⁵⁷⁶.

Congregada, d'aquesta manera, la major part del Consell General de la vila, "*hombres y mugeres de dicha universidad de Vallada, hábiles y doneos y suficientes para hacer y celebrar Consejo General y para hacer y firmar los negocios de la universidad de dicha villa*"⁵⁷⁷, Jaime Martín Vaciero, notari públic de la ciutat i regne de València i escrivà de la "*Mensa Magistral*", per orde i manament dels comissaris donava lectura a un document en el que s'explicava a tots els presents les raons per les quals, una vegada havia mort fra Pere Lluís Galcerán de Borja, últim

---

⁵⁷⁵ ARV, *Clero*, Montesa, Lligall 896, Caixa 2360. Còpia del document efectuada per l'arxiver de l'Orde, fra Josep Ramírez l'any 1751.

⁵⁷⁶ *Ibidem*. Podem observar la castellanització de molts dels noms dels veïns, així com l'errònia interpretació d'alguns dels cognoms relacionats en aquest llistat dels membres del Consell General de la vila de Vallada l'any 1592. Els noms i cognoms dels habitants de la població al llarg del segle XVI poden ser consultats en els annexos del present treball.

⁵⁷⁷ *Ibidem*.

mestre de l'orde de Santa Maria de Montesa, Felip II, com a rei d'Aragó, passava a ser administrador perpetu de l'Orde, i com a tal havia de prendre possessió “*de la dicha Silla Magistral, del coro de la iglesia de el castillo de Montesa y de dicha iglesia y del castillo y fortaleza de Montesa y de su villa; y como los vasallos de la dicha religión le haveis de prestar el sacramento y homenaje de fidelidad ha nombrado Su Majestad para el dicho efecto á los dichos señores comisarios que presentes aquí están.*”⁵⁷⁸.

A continuació, el justícia, els jurats i el Consell de la vila van dir que efectivament tenien notícia de tot allò que s'havia dit, i que estaven disposats a “*prestar en mano y poder de dichos señores comisarios el dicho sacramento y homenaje de fidelidad*”⁵⁷⁹, així com fer i obeir tot allò que els manaren en nom de Sa Majestat. Així mateix, van suplicar als comissaris “*les mandasen absolver del sacramento y homenaje de fidelidad que el dicho pueblo y universidad de Vallada tienen prestado al dicho último Maestre, y luego en el mismo instante los dichos señores comisarios en virtud del poder que para ello tienen de Su Majestad dixeron que absolvían y absuelven y defenecen y dan por libre a todo el pueblo de la dicha villa de Vallada de qualquier sacramento y homenaje que haian y tengan prestado a qualquier maestre de Montesa; restituiéndoles en el primer estado que estaban antes de dicho juramento para que libremente y sin embargo le puedan dar y prestar a Su Majestad, en dicho nombre y en el mismo instante*”⁵⁸⁰.

A continuació, “*prestaron el sacramento y homenaje de fidelidad, de manos y de boca, en manos y poder de los dichos señores comisarios, jurando, como juró cada uno de aquellos a nuestro señor Dios y a los santos quatro evangelios de aquel, corporalmente tocados de manos y boca, poniendo sus manos sobre un libro misal de la orden de san Vinito, que en sus manos tenían abierto los dichos señores comisarios*”⁵⁸¹.

En virtut d'aquell jurament i homenatge prestat per cada un d'ells, els valladins admetien i rebien al rei com a “*Perpetuo Administrador del Maestrazgo y Religión*

---

⁵⁷⁸ *Ibidem.*

⁵⁷⁹ *Ibidem.*

⁵⁸⁰ *Ibidem.*

⁵⁸¹ *Ibidem.*

de Montesa, y a los sucesores reyes de Aragón”, prometent ser bons vassalls i complir amb totes les seues obligacions.

A continuació, els comissaris van manar a fra Gaspar Aràndiga, rector de l'església parroquial de Vallada, que els entregara les claus del sagrari i de la sagristia, així com les de les fonts baptismals i de les portes de l'església; i una vegada rebudes per estos

*"fueron a reconocer y reconocieron dicho sagrario a donde está reservado el Santísimo Sacramento, abriendo y cerrando aquel, y de allí a la dicha sacristía, abriendo y cerrando las puertas de aquella, y de allí a las dichas fuentes bautismales, y cerraron y abrieron aquellas y hallaron que todo estava bien y decentemente en quanto buenamente se podía hacer, conforme la calidad de dicha iglesia; y mandaron tañer, y tañeron las campanas del campanario de dicha iglesia y llegados dichos señores comisarios a las puertas de dicha iglesia mandaron a todos los que allí estavan, y señaladamente al dicho rector se saliesen, como en efecto salieron de dicha iglesia; y quedando dichos señores comisarios dentro aquella y paseándose como a señores de ella en dicha iglesia quieta y pacíficamente sin embargo ni contradición de persona alguna; y luego abrieron las puertas dando licencia al dicho rector y a los demás bolviesen a entrar en dicha iglesia"*⁵⁸².

Després van entregar a fra Gaspar Aràndiga les claus, encomanant-li aquestes, i l'església, així com totes les coses d'aquella annexes, *"y recibió en su poder las dichas llaves y el regimiento de dicha iglesia y se dió por entregado de ellas y prometió por él y los sucesores suyos en el dicho cargo a los dichos señores comisarios en nombre y voz de Su Majestad en el dicho nombre presentes y aceptantes tener en custodia y guardia la dicha iglesia y las llaves de aquella durante la mera voluntad de Su Majestad en el dicho nombre y restituir aquellas a los dichos señores comisarios o a quien de Su Majestad tubiere poder"*⁵⁸³.

Poc més tard, els comissaris, una vegada havien eixit de l'església parroquial de Sant Bertomeu Apòstol de Vallada, continuarien la possessió:

"Acompañados de todos los susodichos hicieron venir delante sí a los dichos Gracián Alcover, justicia, Christobal Tortosa, Andreas Perales, Monserrate Garrido, jurados, Juan Esparsa, almutacén, Pedro Selva, síndico y lugar teniente de justicia, Nofre Luis García, notario, escrivano de

---

⁵⁸² *Ibidem*

⁵⁸³ *Ibidem.*

los dichos justicia, jurados, y puestos ante sí quitaron la vara a los dichos justicia y lugarteniente, y mandaron al dicho justicia y a los demás oficiales susodichos que todos allí presentes estaban que no usasen más de allí adelante de dichos oficios respectivamente, abdicándoles todo el dicho poder que como a tales oficiales tenían, como si nunca tal cargo hubiesen tenido; lo que dichos oficiales ovedecieron y dixeron que lo harían así”⁵⁸⁴.

A continuació, els allí presents sol·licitarien als comissaris que restituïra en els seus càrrecs a aquests oficials, o que nomenara uns nous, ja que la vila no podia quedar sense ningú que regira i administrara aquella en nom i veu de Sa Majestat.

Tot seguit, els comissaris van considerar que els anteriors oficials havien exercit bé els seus respectius oficis i van tornar als mateixos els seus anteriors càrrecs i oficis; com també van entregar al justícia i al seu lloctinent les vares i insígnies dels seus oficis "*los quales todos y cada uno por si juraron en manos y poder de los dichos señores comisarios, poniendo sus manos en el señal de la cruz, de haverse bien y fielmente en los dichos cargos y hacer y administrar justicia y las demás cosas que a semejantes cargos toca y pertenece hacer y ejercer; todo lo qual dixeron los dichos señores comisarios*"⁵⁸⁵.

Després, Pacheco i Quintanilla, acompanyats dels oficials, i d'una gran multitud de persones van visitar la presó, situada al carrer que anava de l'església a la plaça de la vila -actual de Sant Bertomeu-; i una vegada allí van ordenar al justícia que els entregara les claus. Tot seguit, els comissaris van obrir les portes de la presó, i entrant en ella van observar que estava pres un jove per vagabund, a qui els comissaris van alliberar, tancant després les portes de la presó i entregant al justícia les claus.

D'allí es van dirigir a l'abadia, propietat de l'orde de Montesa des de que el tres d'agost de l'any 1579, i per compra atorgada davant del notari de València Miquel Angel Gomes, adquirira una casa situada en la plaça, que pertanyia al notari de Vallada, Gracià Alcover⁵⁸⁶. En l'abadia van ser rebuts per fra Gaspar Aràndiga, rector de la parroquial de Vallada, a qui van manar els entregara les claus de la casa; i una

---

⁵⁸⁴ *Ibidem.*

⁵⁸⁵ *Ibidem.*

⁵⁸⁶ AMV. Caixa s.n., *Llibre de Peita de l'any 1576*, sign. 2.4.1

vegada les van tindre en el seu poder, li van ordenar que isquera de l'edifici, i que junt amb ell ho feren també totes les persones que es trobaven en l'interior de la casa. Els comissaris, després de passejar per l'interior de l'edifici, van tancar, i després van obrir les portes de la casa, i a continuació van entregar les claus a fra Gaspar Aràndiga.

Des de l'abadia, i acompanyats del justícia, els jurats i la resta d'oficials, així com de nombrosos habitants de la població, van arribar davant de la picota, que estava erigida a la plaça de la vila, i van manar que es posara un ram en el costell *“lo qual an si por el dicho ministro fue hecho, y quedó allí el dicho ramo metido en presencia de todos los susodichos, sin embargo ni contradicción de persona alguna, todo lo qual dixeran los dichos señores comisarios”*⁵⁸⁷.

Més tard, Pacheco i Quintanilla, acompanyats de tots els ja citats, van eixir de la vila camí de la vila de Montesa, i arribats *“en la partida del Pla, término de la dicha villa de Vallada, donde están las horcas eregidas con dos pilares y una varra a la travesera que es señal de la alta y suprema jurisdicción; y puestos en vista de la dicha horca y usando de la dicha jurisdicción suprema, alta y baja, mero y mixto imperio, mandaron los dichos señores comisarios al dicho Phelipe Nogués, ministro, que colgase en la dicha horca una rama en señal de la dicha jurisdicción, uso y ejercicio de aquella”*⁵⁸⁸.

Finalment, trobant-se en la partida del Pla, d'on es veu bona part del terme de la vila, van entrar en uns camps que tenien arbres, i prengueren una aixada; van cavar en terra i amb un ganivet van tallar rames dels arbres en senyal de la possessió de la vila de Vallada i el seu terme *“y de todo lo que en la dicha villa y sus términos está comprendido ser, tocar y pertenecer a la señoría”*⁵⁸⁹.

---

⁵⁸⁷ ARV, *Clero*, Montesa, Lligall 896, caixa 2360. Còpia del document efectuada per l'arxiver de l'Orde, fra Josep Ramírez l'any 1751

⁵⁸⁸ *Ibidem*.

⁵⁸⁹ *Ibidem*.

CAPÍTOL VIII. L'OLIGARQUIA LOCAL.

1. LA FAMÍLIA GARRIDO. UN EXEMPLE DE PODER LOCAL A LA VILA DE VALLADA.

Diverses famílies van conformar una elit social i econòmica que els va permetre, amb la seua participació en la vida pública, dominar els ressorts del poder local. Algunes d'aquestes famílies, amb el pas dels anys, van anar perdent gradualment la seua capacitat d'influència, mentres altres van irrompre amb gran força en la vida econòmica, social i política de Vallada.

Aquest seria el cas dels Garrido, en constant creixement i influència política i social des de la seua arribada a Vallada en la primera meitat del segle XVI; família en la que anem a centrar-nos, fonamentalment. En primer lloc per la important documentació conservada en el seu arxiu particular, tant pròpia, com d'alguns llinatges que a través d'enllaços matrimonials es vincularien a aquesta família en un moment donat. En segon lloc, pel destacat paper que van exercir, especialment a finals del segle XVIII i en la primera meitat del segle XIX en els conflictes suscitats per l'orde de Montesa.

1.1. La família Garrido.

Aquest llinatge s'establirà a Vallada entre 1510⁵⁹⁰, any en el qual no apareix relacionat cap Garrido, i 1535⁵⁹¹, moment en què trobem documentats Jaume Garrido, Jeroni Garrido⁵⁹² i Pere Garrido, que a mitjans del segle XVI tenien ja cases i terres a Vallada i el seu terme⁵⁹³. Jaume vivia al carrer ara denominat Sant Caietà,

---

⁵⁹⁰ ARV. *Real 514*, Ter. Cens de 1510. Aquesta família, segons ens indica Hèctor Garrido, podria haver-se desplaçat des de *Castelló de Xàtiva* a Vallada.

⁵⁹¹ ARV. *Mestre Racional*, 10888.

⁵⁹² En la documentació del justícia de l'any 1534 trobem una reclamació econòmica a Jeroni Garrido, en la que es fa referència a un document firmat l'any 1496 per Llorenç Garrido i Catalina, que podrien ser els pares de Jeroni i Pere Garrido.

⁵⁹³ AMV. Caixa s.n., *Llibre de Peita C. 1548*, sig. 2.4.1.

junt a la plaça de l'església; Pere en “el carrer públich de les eres”, actualment Santa Anna, i Jeroni en la meitat d'una casa, a l'actual carrer de Santa Creu. A més, també trobem a Llorenç Garrido, fill de Jeroni, que habitava l'altra meitat de la casa, al costat de son pare; i que l'any 1566 no vivia a Vallada, sinó a *Culata*, terme i jurisdicció de Xàtiva⁵⁹⁴. Jaume, Jeroni, Pere, i Llorenç, del que sabem amb certesa que era fill de Jeroni, tenien terres que afrontaven unes amb altres en la partida dels Aguachals, un fet que ens indica uns clars vincles familiars⁵⁹⁵.

Així mateix, tenim constància que a la mort de Llorenç Garrido, fill de Pere, el 25 de febrer de 1575⁵⁹⁶, actuaria com a marmessor Jeroni Garrido, son oncle, i per tant germà de Pere, son pare.

Per consegüent, trobem documentats Llorenç Garrido, fill de Jeroni Garrido i al seu cosí Llorenç Garrido, fill de Pere Garrido. L'últim, amb tota probabilitat, habitaria la que havia sigut casa de son pare, ja que en el llibre de peita de 1576, la viuda de Llorenç, difunt un any abans, vivia a l'antiga vivenda de Pere Garrido⁵⁹⁷.

La documentació familiar aporta els orígens del tronc principal dels Garrido en dos vies distintes que convergixen en Joan Garrido i Esperança Tortosa, els que van contraure matrimoni, com després veurem, el 1620; i a partir d'aquell moment segueixen una mateixa línia d'ascendència familiar⁵⁹⁸.

La primera opció, apunta l'origen del tronc familiar en Llorenç Garrido, fill de Llorenç, batejat –segons la família- el dia 10 de març de 1559⁵⁹⁹, que contrauria

---

⁵⁹⁴ AMV. Caixa s.n., *El justícia*, any 1566, sig. 1.1.2.1

⁵⁹⁵ Al final del *Llibre de Peita*, entre unes anotacions posteriors trobem Jeroni Garrido que té unes terres a Gaixneta, algunes citades amb anterioritat. Podria tractar-se del mateix Jeroni, com la documentació pareix apuntar, o d'un fill seu batejat en 1536, com podem consultar a l'Arxiu Parroquial de Vallada, *Libro de Bautismos*, 1533-1593, sig. 1.

⁵⁹⁶ APV. *Libro de Matrimonios, Confirmaciones y otros temas no sacramentales*, 1562-1592, sig. 14.

⁵⁹⁷ AMV. Caixa s.n., *Llibre de Peita*, 1576, sig. 2.4.1

⁵⁹⁸ Carlos Garrido, possiblement buscant els orígens de la família, sol·licitava a l'orde de Santa Maria de Montesa informació sobre el frare clergue Francisco Garrido Collado, qui havia vestit l'hàbit de la dita orde l'any 1578; 1579, si seguim la informació proporcionada per Josep Cerdà Ballester. El resultat de la consulta, facilitat el 1824, indicava que Francisco Garrido Collado era fill de Francisco Garrido de Xàtiva i Esperanza Collado de Dénia. Els seus avis paternals eren Bartolomé Garrido de Cumbres Altas, localitat pròxima a Sevilla, i Juana Martínez, natural de Xàtiva. Els seus avis materns eren Luis Collado, de Dénia i Jerònima Gaset, de Gandia.

⁵⁹⁹ En realitat, en la documentació parroquial no trobem cap Llorenç Garrido que nasca aquell dia. En data molt pròxima, el 5 de març de 1559, naix Pere Garrido, fill de Llorenç Garrido, major; que tal vegada

matrimoni amb Damiata Devesa. Fruit d'aquella unió naixeria Miquel Joan Garrido Devesa⁶⁰⁰, batejat el 21 de juny de 1578, qui casaria amb Isabet Juan Nadal a l'abril de 1597. Del matrimoni naixeria Joan Garrido Nadal, el qual, segons aquesta versió, casaria amb Esperança Tortosa.

Una segona interpretació de la família sobre els seus orígens, ens indica que amb Monserrat Garrido, fill de Llorenç, batejat el 9 de gener de 1555, i germà, segons la documentació familiar, de l'anteriorment citat Llorenç, començaria a desenrotllar-se el tronc principal de la família⁶⁰¹.

A través de la consulta dels llibres de peita i la pròpia documentació familiar⁶⁰², tot indica que la segona opció seria l'encertada, si bé hem d'observar que mentres Monserrat Garrido era fill de Llorenç, el seu suposat germà Llorenç ho era de Llorenç Garrido, major⁶⁰³; per la qual cosa, podriem estar parlant de dos persones diferents.

Així mateix, la documentació conservada a l'arxiu parroquial ens permet aventurar que Damià Pau Garrido, fill de Llorenç i batejat en 1561, sí que podria ser germà de Monserrat, com després argumentarem.

---

sigués el Garrido a qui fa referència la família, que per error pren el nom de Llorenç, ja que és el que figura en el llibre de baptismes, sobre les dades del bateig. També apareix com Pere Llorenç Garrido en la documentació familiar.

⁶⁰⁰ APV. *Libro de Bautismos*, 1533-1593, sig. 1. L'any 1578 és batejat Miquel Pau Garrido, no Miquel Joan, fill de Llorenç Garrido i Damiata Devesa.

⁶⁰¹ Hem de tindre en compte que la documentació familiar és, de vegades, incompleta, ja que es basa en fons propis i en consultes a llibres sacramentals; sempre prenent com a punt de referència la documentació de l'arxiu, basada en testaments, codicils, etc. Aquest mètode pot resultar, especialment en èpoques més antigues, insuficient, ja que es podrien haver extraviat testaments posteriors, o altra documentació que complementaria la informació oferida pels documents conservats, especialment la referent al nombre de fills, que varien segons la documentació consultada de la família. D'aquesta manera, trobem persones en alguna relació, que no veiem en cap altra documentació familiar, ni hem pogut localitzar a l'arxiu parroquial per les minves del mateix; com són els casos d'Esperança Garrido, suposada filla de Pau Garrido i Esperança Tortosa; Damiata, Llorença i Francesc, de Monserrat i Rafaela Taengua; Juan, de Joan Pau i Teresa Pérez; Vicente, de Monserrat i Antonia del Valle; o Vicente Joaquín, Mª Joaquina, i Francisco Luis, de José Vicente i Magdalena Sirugeda.

⁶⁰² La major part de la informació proporcionada es pot consultar a l'APFG. *Documentació personal i familiar*, sig. 1.

⁶⁰³ APV. *Libro de Bautismos*, 1533-1593, sig. 1. En la documentació parroquial trobem a Monserrat Garrido, fill de Llorenç, batejat el 9 de gener de 1555, i a Llorenç, fill de Llorenç Garrido, major, batejat el 1559.

1.1.1 La rama originària de Monserrat Garrido, fill de Llorenç i nét de Pere Garrido.

Anteriorment havíem indicat que en la segona meitat del segle XVI trobàvem dos rames de la família clarament diferenciades. D'una banda, la de Llorenç Garrido, fill de Jeroni i casat amb Elisabet Juan Perales, qui vivia a l'actual carrer Sant Creu, i d'una altra, la de Llorenç Garrido, fill de Pere, qui vivia en “el carrer públich de les eres”. Així mateix, també apuntàvem que Jeroni i Pere eren germans i els seus fills cosins germans. Ens quedaria per determinar la relació de parentiu de Jaume Garrido -casat amb Joana Vila⁶⁰⁴- amb els anteriors⁶⁰⁵.

Tant Llorenç Garrido, fill de Pere, com Llorenç Garrido, fill de Jeroni, podien iniciar el tronc principal de la família. La pèrdua al llarg dels anys de part de la documentació parroquial -amb importants llacunes documentals, especialment del segle XVI, i sobretot del s. XVII- dificultava la consulta de documentació imprescindible en l'estudi de la família. No obstant això, aquesta dificultat era compensada pels importants fons documentals conservats a l'arxiu municipal; i especialment en els llibres de peita, que han sigut fonamentals a l'hora d'estudiar l'evolució de les propietats dels Garrido en els primers anys d'estada a la població; i, com a conseqüència d'això, de poder rastrejar, en alguns casos, les rames familiars.

El llibre de peita de 1576 ens aclaria que la casa de la viuda de Llorenç Garrido, fill de Pere, situada al “carrer públich de les eres” –actual carrer Santa Anna-, passaria posteriorment⁶⁰⁶ al seu fill Pau Garrido. Al mateix temps, en una anotació posterior d'aquest llibre en què es detallen les propietats de Monserrat Garrido, podem llegir que tenia una casa en el carrer de la Cort; així com determinades propietats agrícoles. D'aquestes últimes, volem destacar la meitat d'una heretat, situada en l'Ombria, que, com indica el document, havia pertangut a sa mare, la viuda de Llorenç Garrido, sent l'altra meitat d'aquesta propietat de Pau Garrido; per la qual

---

⁶⁰⁴ AMV. Caixa s.n., *El justícia*, any 1564. Aquell any, Joana Vila era vídua de Jaume Garrido.

⁶⁰⁵ També localitzem en l'APV. *Libro de Bautismos*, 1533-1593, sig. 1, a l'esposa de Joan Garrido, com a padrina en un bateig.

⁶⁰⁶ AMV. Caixa s.n., *Llibres de Peita*, 1576 i 1635, sig. 2.4.1. Aquestes anotacions posteriors són realitzades entre 1576, data d'aquest llibre de peita i 1635, any del següent llibre.

cosa, amb tota probabilitat, Monserrat i Pau eren germans, i fills de la viuda de Llorenç Garrido, fill de Pere.

Al mateix temps, les anotacions posteriors del llibre de peita de 1576 ens indiquen que la casa de Monserrat Garrido situada al carrer de la Cort passaria a ser de Joan Pau, fill de Monserrat, i que la propietat de l'Ombria seria inscrita a nom del seu fill Llorenç. Així mateix, en una anotació posterior del llibre de peita de 1635, la casa del carrer de la Cort que en el seu moment havia sigut de Monserrat Garrido, i posteriorment del seu fill Joan Pau, passava a ser propietat de mossén Félix Garrido, fill de Joan Pau, i nét, per tant, de Monserrat.

El pas de propietats de la família, tant rústiques com urbanes, de pares a fills durant generacions ens ajuden a situar l'origen del tronc principal dels Garrido en Monserrat, fill de Llorenç, i per consegüent en el seu avi Pere Garrido, documentat a Vallada, com hem vist, en la primera meitat del segle XVI.

1.1.2. Les línies familiars de major rellevància.

1.1.2.1. El tronc principal de la família: La línia de Monserrat Garrido.

Monserrat casaria amb Isabet Juan Alcover, filla de Pere Alcover, l'any 1581⁶⁰⁷, i d'aquell matrimoni naixerien Joan Pau Garrido Alcover, batejat el 10 de setembre de 1592, Llorenç, qui havia sigut batejat el 28 de novembre de 1582⁶⁰⁸, i Pere Garrido⁶⁰⁹.

Joan Pau, contrauria matrimoni el 1620 amb Esperança Tortosa Perales; matrimoni del què van nàixer Monserrat, Llorenç, Pau i Mossén Félix.

---

⁶⁰⁷ APV. *Libro de Matrimonios, Confirmaciones y otros temas no sacramentales*, 1562-1592, sig. 14.

⁶⁰⁸ APV. *Libro de Bautismos*, 1533-1593, sig. 1.

⁶⁰⁹ Pere Garrido apareix escassament citat en la documentació familiar com a fill de Monserrat, per la qual cosa la pròpia família no tenia clar el seu origen, i el confonia en algunes ocasions amb Pere Garrido, germà de Bertomeu i de Tomàs, i fill de Llorenç; i per tant de nét de Monserrat. No obstant això, el testament de Monserrat Garrido ens detalla amb tota claredat la seua descendència.

Montserrat, batejat el 30 de novembre de l'any 1621, casaria amb Rafaela Taengua Ferrandis el 1647; i va tindre una filla, Bertomeua i un fill, Joan Pau.

Joan Pau, batejat el 13 d'octubre de 1654, va contraure matrimoni amb Teresa Pérez Bru el 1684, tenint 2 fills i quatre filles: Vicent, Montserrat, Rafaela, Gràcia, Maria Teresa i Esperança.

Montserrat, batejat el dia 1 de febrer de 1695, casaria amb Antonia del Valle Tortosa el 1715, i van tindre un fill i tres filles: José Manuel, María Teresa, María Rosa, i sor María Manuela de los Ángeles.

José Manuel Garrido, batejat el 13 de març de 1727, va casar amb María Joaquina Pastor Garrido, de Benigànim, el 1750. Van tindre un fill i cinc filles: José Vicente, María Manuela, María Teresa, María Josefa, María Ana, i Joaquina.

José Vicente, batejat el 14 de novembre de 1755, va contraure matrimoni amb María Magdalena Sirugeda Vila el 1774, amb la que va tindre 6 fills: José Manuel, Carlos Joaquín, Juan Esteban –va profesar com a religiós mercedari amb el nom d'Andrés-, Bartolomé de la Cruz, Joaquín María i Vicente Pablo. Va morir el 22 de juliol de 1800, sent soterrat en la capella de la Comunió de l'església de Vallada.

Després de la mort de José Manuel Garrido -tinent coronel de l'exèrcit i fill major del matrimoni- el 16 de novembre de 1819, Carlos Joaquín passaria a ser el continuador, en el tronc principal de la família, de son pare, José Vicente. Havia contret matrimoni amb María de la Concepció Tudela Latonda⁶¹⁰ el tres de novembre de 1810 a la catedral de València pel ritu breu, celebrant posteriorment la cerimònia per ritual allargat a la parròquia de Benigànim, població en què el matrimoni establiria la seua residència durant alguns anys⁶¹¹. En el seu testament, realitzat el

---

⁶¹⁰ María de la Concepción Tudela, esposa de Carlos Joaquín Garrido, i María Joaquina Pastor, avia del mateix, tenien avantpassats comuns: Juan Gomar i Eufèmia Tudela; encara que la primera heretaria el cognom Tudela de Carlos Tudela, qui havia contret matrimoni amb Victoriana Gomar, néta de Juan Gomar i Eufèmia Tudela.

⁶¹¹ La informació sobre la vida de Carlos Joaquín Garrido ha sigut consultada en: GARRIDO PENADÉS, H., "Carlos Joaquín Garrido, un valladí al front de la Diputació en 1836". Vallada: *Festes Patronals*, 2007, pp. 79-84.

1843, als seixanta anys d'edat, apareixen relacionats els seus fills María del Carmen Carlota, José Rafael Pascual, Vicente Joaquín, Adelaida y María Amalia. Havien mort les seues filles Isabel María de la Concepción, María Luisa, María Inés, María Antonina i María del Campanar Virginia Isabel

1.1.2.2. La línia de Pau Garrido.

Una segona línia de la família que cal destacar per la seua aportació al tronc principal, si prenem com a referència l'increment patrimonial de la família, seria la sorgida de la descendència de Pau Garrido, fill de Joan Pau Garrido i Esperança Tortosa, nét de Monserrat, i germà, per consegüent, de Monserrat, Llorenç, i mossén Félix Garrido.

Pau Garrido, batejat el 24 d'abril de 1637, casaria en segones núpcies amb Francisca García, filla d'Onofre García i Jerònima Gramatge; i seria el pare de Carlos, Gertrudis, Rosa, Esperança, Jerònima, Laura i Feliciana.

Carlos, notari i familiar del Sant Ofici, únic fill baró del matrimoni, naixeria a Vallada i seria batejat el 17 de setembre de 1674. Va casar amb Josepa Maria Benavent, de Benigànim, filla de Pere Benavent i de Catalina Moranti, i va tindre tres fills, el doctor Carlos Garrido, mossén Marià, mossén Félix, i quatre filles: Catalina Ana, Josefa María, Francisca María, i María Manuela. Durant la seua vida acumularia importants propietats a Moixent, Benigànim i Vallada.

Així mateix, “Carlos, Pere Pau, Mariano, Joseph, Bertomeu, Miquel, Vicent, Angel, Fèlis, Chochim, Sebastià, Bonaventura” Garrido, nascut el 8 de setembre de 1704 a Benigànim, fill major del matrimoni, seria prevere beneficiat de la parroquial de Vallada, i fundaria, com després veurem, un vincle que heretaria definitivament José Vicente Garrido. Va morir el 23 de juny de 1784⁶¹².

---

⁶¹² APV. *Libro de Difuntos de la Villa de Vallada*, 1758-1804, sig. 20.

A més, Catarina Ana, germana de Carlos, seria l'avia, per via materna, de José Vicente Garrido; ja que María Joaquina Pastor Garrido, mare de José Vicente, era filla de Josep Pastor, natural de Benigànim, i Familiar del Sant Ofici, i de Catarina Ana Garrido. Tornaven a unir-se d'esta manera, sanguínia⁶¹³ i patrimonialment, les dos branques familiars citades, en la persona de José Vicente Garrido.

1.1.2.3. La figura de Fra Andreu Garrido Perales. Apunts biogràfics.

Aquesta destacada figura religiosa; admirada i volguda pels valladins durant generacions, entroncaria amb un avantpassat comú, Monserrat Garrido, fill de Llorenç.

El seu besavi era Monserrat Garrido, com consta en el testament del mateix, en el que fa referència a “Pere Garrido, fill de Pere, mon nét”, pare de Fra Andreu Garrido; els seus avis Pere Garrido i Esperança Vila, d'una banda, i Bertomeu Perales i Vicenta Tortosa, per part materna⁶¹⁴.

Fra Andreu Garrido Perales, “Pare Presentat”, va nèixer a Vallada el 29 de novembre de 1663, fill de Pere Garrido i Juana Ana Perales. En el seu baptisme, van ser els seus padrins mossén Félix Garrido i sa mare Esperança Tortosa Perales, que hem de recordar era esposa de Joan Pau, fill de Monserrat. La padrina seria n'Aliaga, vídua⁶¹⁵.

Va professar com a religiós de l'orde de la Mercé el 19 de juny de 1680 en el Reial Monestir d'El Puig de Santa Maria, i va començar els estudis eclesiàstics, sent ordenat prevere en la Catedral de València el 22 de desembre de 1686. Posteriorment va opositar als graus de “Lector de Filosofia i Lector de Teologia”, aprovant en ambdós casos. El 19 de maig de 1694 seria nomenat mestre d'estudiants del convent

---

⁶¹³ Catarina Ana Garrido era cosina en segon grau de Monserrat Garrido, avi de José Vicente.

⁶¹⁴ Els noms dels avis materns, Bartolomé Perales i Vicenta Tortosa, m'han sigut facilitats pel frare mercedari fra Juan Devesa Blanco.

⁶¹⁵ SANCHO BLANCO, A., *El Lirio de los Valles. Vida del Padre Presentado Fray Andrés Garrido, de la Orden de la Merced*, Barcelona: Orde de la Mercé, 1944.

d'Oriola, i l'any següent lector de teologia del mateix convent; sent l'any 1699 quan obtindria el grau de Presentat⁶¹⁶.

Fra Andreu Garrido seria regent d'estudis del convent d'Oriola, “Presidente in Capite” del Col·legi de Sant Pere Nolasco de València i comanador del convent de Xàtiva; però sol·licitaria la seua renúncia al dit càrrec, i esta li seria acceptada l'any següent del seu nomenament.

Entrat el segle XVIII, el “Pare Presentat” seria gran impulsor de les importants obres que portarien a la unificació estilística interior del temple de Sant Bertomeu Apòstol de Vallada i a l'alçament de la seua fatxada i portada; després d'un procés de construcció del temple parroquial, iniciat l'any 1564.

Admirat per la seua senzillesa, estaria sempre prop dels pobres, necessitats, i malalts; i seria gran la fama de santedat que va aconseguir durant la seua vida.

Va morir el 23 de febrer de 1728, i el 24 els religiosos van baixar el seu cadàver a l'església, i el van depositar sobre un túmul, sent les seues restes depositades aquell mateix dia en la cripta comuna dels religiosos. Les seues restes serien separades de la fossa comuna el 12 de març de 1734 en presència del bisbe d'Albarrasí.

Les autoritats civils i eclesiàstiques de Vallada van organitzar unes solemnes exèquies en el seu honor, en les que va estar present com a predicador fra Vicente Oliver, provincial de la província mercedària de València, qui el 2 de juny de 1728 va destacar la figura, virtuts i fama de santedat del “Pare Presentat” davant dels assistents, testimonis d'alguns dels fets extraordinaris atribuïts a la seua intercessió. El sermó seria publicat el mateix any, a expenses de la vila de Vallada, amb el títol

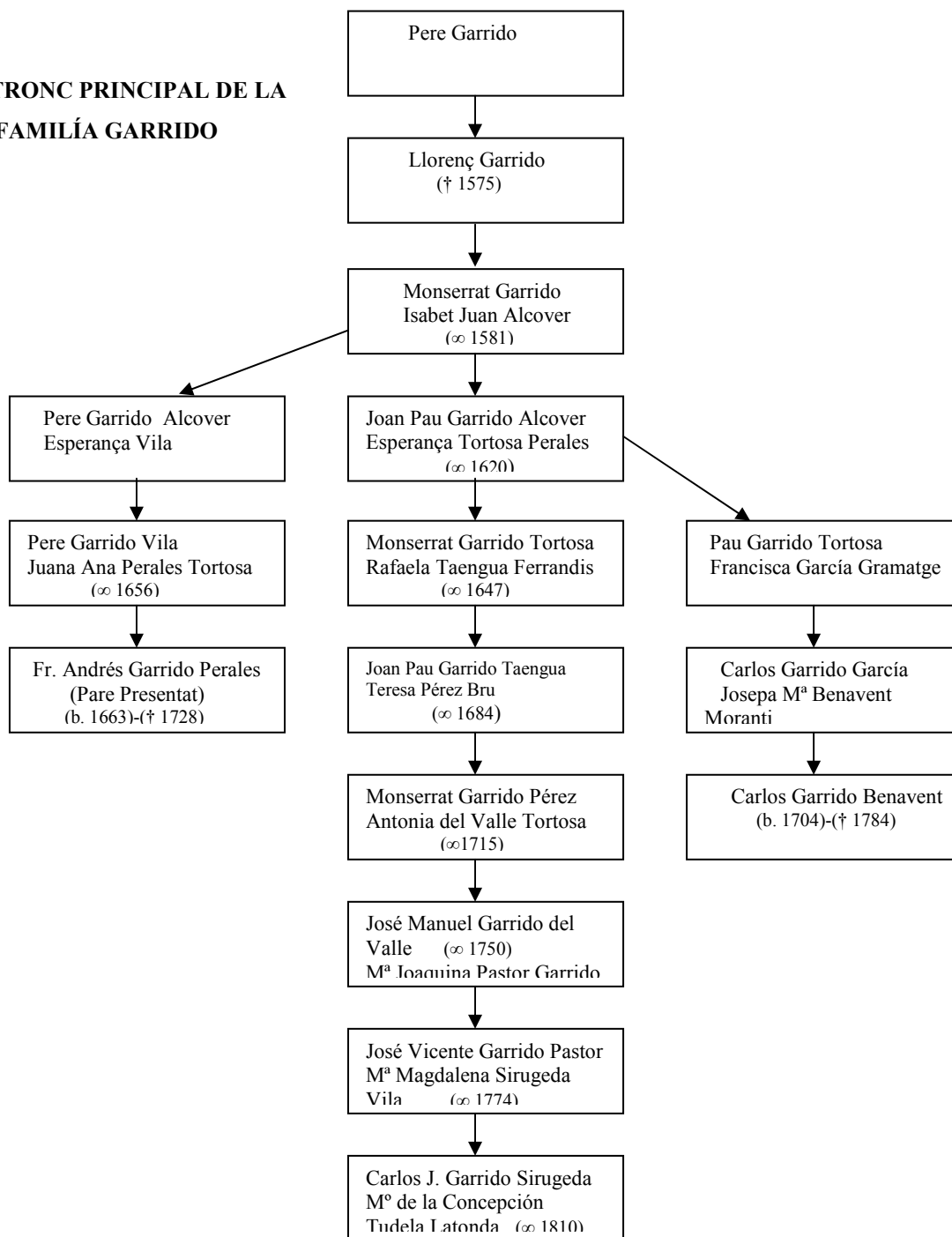
---

⁶¹⁶ DEVESA BLANCO, J., “El siervo de Dios fr. Andrés Garrido Perales, “Pare Presentat”. Apuntes biográficos y destellos de santidad”, *Boletín informativo sobre a vida, virtudes y fama de santidad del Siervo de Dios “Pare Presentat” Andrés Garrido Perales, Religioso de la Orden de la Merced (Vallada, 1663-Xàtiva, 1728)*, n.º. 1., Vallada, 2004. Per a major informació sobre la vida i virtuts de Fra Andreu Garrido Perales poden consultar: OLIVER V., *Idea de un varón religioso. Oración en las solemnes exequias del V. P. Presentado Fr. Andrés Garrido*, València, Imprenta de Joseph García, 1728, Edició Facsímil editada per l'Associació Pare Presentat en 1979. També: PELEJERO FERRER, J., *Venerable Andrés Garrido de Vallada “Pare Presentat”*, València, 1971; y *Aportaciones históricas a la vida del venerable Fray Andrés Garrido “Pare Presentat”*, València, 1978.

“Idea de un Varón Religioso, Oración en las Solemnes Exequias del V.P. Presentado Fr. Andrés Garrido”.

El 27 de febrer del 2004, a l'església parroquial de Vallada i amb l'assistència de l'arquebisbe de València, es va procedir a l'obertura del procés diocesà de canonització de fra Andreu Garrido Perales.

**TRONC PRINCIPAL DE LA
FAMILIA GARRIDO**

1.1.3. La concentració patrimonial.

Des de la segona meitat del s. XVI i principis del s. XVII els Garrido havien anat emparentant amb alguns dels llinatges destacats de la vila⁶¹⁷, com eren els Alcover, Vila, Taengua, Tortosa i Perales, assentant les bases del posterior creixement viscut al llarg del segle XVII; centúria en què podem observar un increment patrimonial d'aquesta família, d'una certa importància i continuïtat.

De la mateixa manera, i des d'època molt primerenca van participar, encara que no amb massa freqüència, en el govern de la vila; bé des de càrrecs municipals, o judicials, com Jeroni Garrido, jurat l'any 1555, o Miquel Garrido, jurat el 1570. A partir d'aquell moment, la presència dels membres de la família en els centres de decisió política de la vila serà constant; encara que amb menor presència que altres famílies arrelades en la població des dels temps anteriors a la segregació de Montesa.

No obstant això, serà al llarg del segle XVIII i bona part del s. XIX, quan la branca principal de la família Garrido, integrada per grans propietaris de terra, protagonitzarà un imparable ascens econòmic, que anirà acompanyat d'una major influència en la població, així com d'una destacada presència en diversos governs municipals i en la política local.

En un increment patrimonial tan important, tindrien un paper fonamental els vincles fundats per diversos membres de la família durant el segle XVIII. El primer seria instituït per Teresa Pérez, viuda de Pau Garrido, ciutadà⁶¹⁸, en el seu testament atorgat davant de José Navarro el dia 20 de juliol de 1746.

---

⁶¹⁷ La informació referent a la concentració patrimonial de la família Garrido es pot consultar a l'APFG. *Patrimoni*, sig. 2.

⁶¹⁸ BERNABÉ GIL, D., "Insaculación, oligarquía e intervencionismo regio en la villa de Xixona (ss. XVI-XVII), *revista de Historia Moderna: Anales de la Universidad de Alicante*, 19, 2001, pp. 90-91. L'autor ens indica que "*Originariamente, eran ciudadanos los vecinos de una ciudad que, sin haber obtenido privilegio militar, gozaban de una elevada estima social, vivían de rentas y no se dedicaban a oficios mecánicos ni trabajaban <<de sus manos>>. Bien entrado el siglo XVI, su uso comenzó a introducirse y difundirse también en algunas villas donde se estaban agudizando ciertos procesos de diferenciación social, como forma de hacer ostensible, precisamente, las consecuencias de esos procesos; o quizá en algunos casos, por simple mimetismo con respecto a otros municipios del entorno*".

El segon vincle seria fundat per Monserrate Garrido -fill de Pau Garrido i Teresa Pérez- i Antonia del Valle, filla de Benito del Valle, qui procedia de Montealegre i residia a Aiello de Malferit, i de Rosa Tortosa, de Vallada; posseïdors d'un important patrimoni, com podem observar en el testament que van atorgar davant de José Giralt en 17 de febrer de 1757.

José Manuel Garrido, advocat, i fill de Monserrate Garrido i d'Antonia del Valle; i casat amb María Joaquina Pastor, originària de Benigànim i emparentada amb Rafael de Tallada, baró de Manuel; així com amb Juan Bautista Tudela, fill de Carlos Tudela; ambdós batles de la seua vila natal, fundaria el tercer vincle, segons consta en el testament que va atorgar a Énguera davant d'Antonio Juan Avila, el 15 d'agost de 1760.

Als tres vincles heretats per José Vicente Garrido, de la seua besavia, dels seus avis, i de son pare, respectivament, hem d'afegir el fundat per Carlos Garrido, prevere beneficiat de la parroquial de Sant Bertomeu de Vallada, qui va fundar el dit vincle en el seu testament, que va atorgar davant de José Giralt el 20 de març de 1781.

José Vicente Garrido afegia al seu patrimoni una part important dels béns procedents d'una altra branca important de la família, també procedent del mateix tronc familiar; la que sorgiria de Pau Garrido, fill de Joan Pau Garrido i Esperança Tortosa, i per consegüent germà del seu rebesavi Monserrat.

En aquesta última aportació patrimonial es trobava la casa que perduraria durant més de dos-cents anys com a punt de referència principal de la família a Vallada, i que fins a la seua demolició en els anys 70 del passat segle va ser coneguda com la Casa Garrido, a pesar que va deixar de pertànyer a la família l'any 1935.

Quan la vivenda va passar a ser propietat de José Vicente Garrido, quedava descrita com *“una casa grande, con sus dos molinos de aceyte y dos huertos cerrados juntos a dicha casa, plantados de diferentes árboles frutales, que se comunican ambos huertos por medio de un puente cubierto, y ambos con su derecho de agua para su riego del sobrante de las fuentes de esta población, sita en esta dicha villa y calle de San Raymundo, que linda el todo de dicha casa, por poniente*

con dicho callejón de Valentí y tierras secano de don José García; por levante con el lavador y huertos de don Francisco Bernabé Tortosa y doña María Luisa Sirugeda; por el norte con huerto de dicho García y heredad arriba dicha de los Huertos; y por medio día con dicha calle: justipreciada dicha casa y ambos huertos en doce mil libras”.

A més, entre les diverses propietats que van passar a la titularitat de José Vicente Garrido provinents d' aquest últim vincle, volem destacar -en trobar-se estretament vinculada a la casa i horts anteriorment citats, per la seua proximitat- una heretat situada en la partida dels Horts, que tenia “*su balsa y fuente manantial para su riego*”, així com el dret de l'aigua sobrant de les fonts de la vila; amb una extensió aproximada de cinquanta fanecades i un valor de dotze mil cinc-cents lliures.

També va obtindre el patronat del benefici fundat per mossén Fèlix Garrido, prevere de la parroquial de Vallada, segons consta en el seu testament, de data 19 de juliol de 1702, autoritzat per José Alventosa; i davall la invocació de la Mare de Déu de Gràcia. Fèlix Garrido deixaria el patronat al seu nebot Carlos Garrido –fill del seu germà Pau-, i “*sus descendientes varones de varones*”, advertint que si en un moment donat no haguera descendents barons en aquesta línia, passaria al seu nebot Joan Pau, fill de Monserrat –també germà seu-, i la resta de descendents barons, de barons.

En el cas, que no haguera línia masculina, el patronat del benefici havia de passar a la línia femenina del seu nebot Carlos Garrido, preferint el major al menor, i el home a la dona; i arribant a faltar la línia femenina, passaria a la línia femenina del seu nebot Joan Pau Garrido.

El primer posseïdor del benefici seria mossén Fèlix Perales, fill del seu nebot Simón Perales i d'Ana María Garrido; el segon seria el doctor Mariano Garrido; i el tercer, el doctor Carlos Garrido. Carlos Garrido va ser l'últim posseïdor i patró del dit benefici per ser l'últim fill baró de Carlos, primer patró, i després de la seua mort va passar el patronat a José Vicente Garrido, com a descendent major de la línia de Joan Pau Garrido de Monserrat.

Al mateix temps, hem de destacar que José Vicente Garrido, qui seria alcalde de Vallada en 1782 i 1793, casaria amb María Magdalena Sirugeda⁶¹⁹. La seua esposa procedia d'una família, també posseïdora d'importants finques rústiques i urbanes; si bé els tres vincles heretats dels seus antecessors havien recaigut en la seua germana María Luisa, filla primogènita de Joaquín Sirugeda, qui entre altres càrrecs tindria el d'alcalde de Vallada.

El primer vincle seria fundat pel seu avi Francisco Sirugeda, el segon instituït per son pare, Joaquín Sirugeda; i el tercer, el vincle del Molí de Mançanera, seria fundat per sa mare, Vicenta María Vila, que procedia d'una altra arrelada família que durant centúries havia participat d'una manera o d'una altra en diferents governs municipals, i era antiga a la població quan els Sirugeda i els Garrido van arribar a la mateixa durant el segle XVI.

Tornant a la família Garrido, Carlos Joaquín, fill de José Vicente Garrido i de María Magdalena Sirugeda, després de la mort del seu germà José Manuel el 1819, heretaria els vincles de son pare⁶²⁰, i incrementaria notablement el seu patrimoni amb nombroses adquisicions, encara que també realitzaria diverses vendes, i adquiriria altres propietats, sempre buscant la millora del seu patrimoni. A més, bona part dels importants béns de la seua tia María Luisa, després de morir sense descendència, passarien, entre altres persones, a la seua germana María Magdalena i als seus fills, entre els que es trobava Carlos Joaquín.

Seria alcalde de Vallada els anys 1821, 1834, 1835, i 1840, i diputat provincial pel partit judicial d'Énguera el 1836; arribant a la presidència de la primera Diputació Provincial de la Revolució Liberal. Va morir el 3 de juny de 1843⁶²¹.

D'altra banda, la seua esposa, María de la Concepción Tudela, qui pertanyia a una destacada i influent família de Benigànim, era filla de Pascual Tudela Audivert i de

---

⁶¹⁹La família de María Magdalena Sirugeda emparentaria amb llinatges valencians d'una certa importància; i prova d'això seria el matrimoni de María de los Dolores, filla de la seua germana Ana María i de Nicolás Corví Carrascosa, i per tant neboda seua, amb Francisco de Paula León i Anglesola, fill primogènit dels marquesos de León.

⁶²⁰ GARRIDO PENADÉS, H., *Op. Cit.* L'autor apunta que en el testament, Carlos Joaquín Garrido disposava allò que era necessari respecte als vincles, segons estiguera vigent o no en el moment de la seua defunció la llei de desvinculació, o abolició de les primogenitures.

⁶²¹ *Ibidem.*

Pascuala Latonda Esteve. Els seus avantpassats havien sigut batles de la vila de manera continuada des de 1570 fins a 1707⁶²², sent cessat Carlos Tudela, a causa de l'abolició dels Furs. El fill d'aquest últim, Juan Tudela, no obstant això, sol·licitava la recuperació del càrrec, argumentant que el marquès de Santiago havia deixat d'administrar la batlia; sol·licitud que seria aprovada en un moment donat, ja que a finals de centúria trobem documentats Juan Tudela, qui havia firmat l'any 1792 la relació del producte resultant de la batlia de 1791, i a Pascual Tudela, pare de María de la Concepción, firmant de la relació del producte resultant de la batlia de l'any 1792, com a administradors de la mateixa.

El seu germà Bartolomé Garrido, batejat el 17 de febrer de 1787, contrauria matrimoni amb Isabel del Carmen Tortosa Talens⁶²³, filla de Francisco Tortosa García, -primer contribuent de Vallada, per davant de Carlos Joaquín Garrido, que seria el segon, en un moment donat- i Isabel Talens Mezquita, de Carcaixent, filla del *marqués de la Calzada*. Emparentaven, d'aquesta manera, les dos famílies més poderoses i influents de Vallada en aquell moment. Seria alcalde de Vallada el 1820 i 1842. Va morir el 8 de setembre de 1865.

José Rafael Garrido Tudela, batxiller en lleis, era fill de Carlos Joaquín, a qui succeiria al capdavant de la família. La seua esposa María de les Nieves Santandreu Galiano pertanyia a una destacada família de Xàtiva. Va ser alcalde de Vallada el 1845.

El seu fill, Emigdio Garrido Santandreu, últim gran propietari de la família⁶²⁴, estava casat amb Manuela Tortosa Pérez, filla de Manuel Tortosa Talens, marquès de

---

⁶²² Juan Tudela ens indica que la batlia passaria de Miguel Tudela al seu fill Miguel, posteriorment al seu nét Bartolomé; i a continuació, al seu besnét Carlos, pare de Juan Tudela.

Per la seua banda, Abel Soler en el seu treball *Benigànim, vila reial, 1602-2002, IV Centenari del Reial Privilegi*, Ajuntament de Benigànim, 2002, p. 22, ens indica que es van succeir en el càrrec: Bertomeu Tudela (1602), el seu fill Macià Tudela (1603-1626), un altre fill dit Bertomeu (1627-1645), Josep Tudela (1646-1650), Miquel Tudela (1650-1691), Bertomeu Tudela (1691-1701), i Esteve Tudela (1701-1707); i destaca el poder i influència d'aquesta família.

⁶²³ APV. *Libro de los Desposorios de la Iglesia Parroquial de Vallada desde el año 1813*, (1813-1863), sig. 17.

⁶²⁴ Les persones majors, encara hui, expliquen que Emigdio Garrido Santandreu necessitava un dia per a recórrer a cavall les propietats que posseïa només al terme de Moixent. Hem de recordar, que entre altres propietats, la família Garrido era la propietària de tres grans finques en l'extens terme municipal de la veïna població: La Casa Garrido, L'Altet de Garrido i la Casa Monserrat.

la Calzada, germana de Francisco de Paula Tortosa Pérez, a qui passaria el títol, i néta de Francisco Tortosa García, de qui hem fet breu referència. Tornaven a emparentar, d'aquesta manera, les dos famílies més poderoses de la vila. Seria alcalde de Vallada l'any 1894.

2. ALTRES FAMÍLIES DESTACADES DE LA VILA.

2.1. Els Viles.

El llinatge Vila és, sens dubte, un dels més antics de Vallada. La pròpia família era conscient d'això; i era esta també una circumstància que no escapava a les altres famílies d'una certa entitat de la vila, quan, fent referència a èpoques passades, veien a aquesta com una de les més antigues i importants de la població. De fet, en els temps de Joaquín Sirugeda, aquesta família, a l'hora de destacar els seus antecedents familiars, indicava que “*En Luis Sirugeda hijo de Jayme, tercer abuelo del doctor Joaquín, casó con Francisca Vila, de Vallada, hija de en Pons Vila el qual era alcalde ordinario de dicha vila en 1560, siendo los Vilas de las primeras y mejores familias de la expresada villa*”⁶²⁵.

Les primeres notícies que tenim d'aquest llinatge a Montesa i Vallada cal buscar-les en el segle XIV –Berenguer Vila era jurat de Montesa l'any 1312⁶²⁶-; si bé, en el cas de Vallada, no sabem amb certesa que estigueren establits a la població, ja que encara que trobem documentat l'any 1376 a Perot Vila com a propietari de vinyes a la partida de Cantallops⁶²⁷, territori de Vallada, aquest fet no suposa que visquera en el nucli urbà d'aquesta última població. Podia viure perfectament a Montesa, o a la Gaixna habitada per cristians.

En un document de 1335, redactat en llatí, d'entre els 24 prohoms de Montesa relacionats, trobem a “*Berenguarius de Vil-la, minor dierum –juart en cap-, Berenguarius de Vil-la, Poncii Çavila, minoris dierum, Nicholaus Vila, Poncii Çavila, i Geronessii Çavila*”⁶²⁸.

---

⁶²⁵ APFG. *Documentació Personal y Familiar*, sig. 1.

⁶²⁶ AHN. OO.MM. *Montesa*, sig. 575 C.

⁶²⁷ ARV, *Protocols*, 2354.

⁶²⁸ AMV. Caixa s.n., *Carpeta Negra*, sig. 6.1.

La visita pastoral a Montesa de l'any 1386, ens dóna notícia d'un benefici fundat a l'altar de Sant Joan Baptista, i Sant Antoni, de l'església d'aquella població⁶²⁹. El benefici havia sigut instituït per Berenguer Çavila, sense que quede detallada la data de la seua fundació; era beneficiat Bernat Vila, i el patró, Nicolau Vila de Canals. Durant la visita també trobem documentats Gregori Vila, lloctinent de justícia, i Francesc Vila. Així mateix, la visita pastoral de 1414⁶³⁰, ens indica que el benefici havia sigut instituït per Berenguer Vila – qui en la visita de 1386 era anomenat com Berenguer Çavila, fet que ens fa pensar en un possible canvi general a Montesa de Çavila a Vila-, el beneficiat era el prevere Vicent Vila, vicari de Montesa; i el patró, Francesc Vila de Xàtiva.

D'entre els pocs veïns de Vallada interrogats durant la visita pastoral de 1414, un d'ells era Joan Vila⁶³¹.

En qualsevol cas, la consolidació dels Viles a Vallada podem observar-la l'any 1408, quan famílies amb aquest cognom estaven establides a Montesa, Gaixna, i Vallada⁶³². A partir d'aquell moment, la important presència del llinatge a la darrera població ha sigut una constant que s'ha mantingut fins a l'actualitat.

En aquell moment, eren poques les famílies amb el cognom Vila, i mentres a Montesa habitaven Joan Vila, la dona de Bertomeu Vila i Ponç Vila; a Vallada residien Nicolau Vila i Joan Vila, -probablement el jurat en cap de Vallada de l'any 1419⁶³³- relacionats en el llistat l'un darrere de l'altre. De la mateixa manera, el 1433 trobem documentats a Vallada els hereus de Nicolau Vila, i Joan Vila⁶³⁴.

El cens de l'any 1510 recull dotze Viles⁶³⁵, i una vídua de Joan Vila, del total de 93 cases, com a caps de família: Berenguer Vila, Berenguer Vila –l'un després de l'altre⁶³⁶-, Joan Vila, fill de Bernat, Ponç Vila -també en aquest orde en el llistat-,

---

⁶²⁹ AHN. OO.MM., *Montesa*, Llibre 711C, f. 742v.

⁶³⁰ *Ibidem*, ff. 746-746v.

⁶³¹ *Ibidem*, Visita Pastoral a Vallada de 1414, ff. 1037, i ss.

⁶³² ARV. *Mestre Racional*, 11780.

⁶³³ AHN. OO.MM. *Montesa*, sig. 575 C

⁶³⁴ ARV. *Mestre Racional*, 11788.

⁶³⁵ ARV. *Real 514*, Ter. Cens. De 1510.

⁶³⁶ Moltes vegades, aquest fet mostra la relació familiar de les persones que amb el mateix cognom apareixen l'una darrere de l'altra en les relacions d'habitants, ja que els llistats es realitzaven habitualment

Nicolau Vila, Bertomeu Vila, Gaspar Vila -els dos últims a continuació l'un de l'altre-, Francesc Vila, possiblement el mercader de Vallada documentat el 1510, Joan Vila -també l'un darrere de l'altre-, Miquel Vila de Ponç, Lluís Vila, i Miquel Vila, menor, l'un darrere de l'altre; i finalment, una vídua de Joan Vila; un percentatge important de la població.

Al mateix temps, a Montesa eren 6 els Viles relacionats; Bertomeu Vila, Joan Vila, Miquel Vila, Pere Vila, Perot Vila, i Antoni Vila. Així mateix, el notari que va elaborar el primer llibre de peita conegut de Vallada, datat l'any 1526 i no conservat en l'actualitat, va ser Baltasar Vila⁶³⁷.

Resulta difícil, buscar el grau de parentesc dels Viles documentats a mitjans del segle XVI, ja que de les 95 famílies que apareixen relacionades l'any 1535, 10 portaven el cognom Vila, a més de la viuda de Lluís Vila.

Perot Vila, Ponç Vila –un després de l'altre-, Francés Vila, nou casat, Francés Vila, Berenguer Vila, Sebastià Vila –els dos últims, l'un darrere de l'altre-, Baltasar Vila, Joan Vila –l'un darrere de l'altre-, Bertomeu Vila, la vídua de Lluís Vila, el mestre Lluís Vila, i Joan Vila, nou casat, eren els caps de família de Vallada, que tenien aquest cognom; mentres a Montesa trobem 4 caps de família així cognomenats. Aquests eren, Bernat Vila, Joan Vila, Pere Vila, i un altre Pere Vila⁶³⁸.

Com vam apuntar en el seu moment, entre els 25 “*omnes proceres vicini veteres et habitatores dicti loci de Vallada*” en l'any 1539, podem observar com Pere Vila, Berenguer Vila, Sebastià Vila, Ponç Vila, i Joan Vila, fill de Pere, representaven un percentatge important entre les famílies destacades de la població⁶³⁹.

Ocuparien importants càrrecs municipals i en l'administració de justícia de Vallada durant els anys que van precedir a la segregació de Montesa; com també en els anys posteriors a la mateixa; i així durant centúries.

---

seguint el traçat dels carrers. Així, podia tractar-se d'una mateixa casa que s'havia dividit en dos parts, o de dos cases contigües; prenent diferents zones de la població el cognom de la família que s'havia instal·lat en alguna zona concreta d'aquella.

⁶³⁷ APFG. *Censals*, sig. 2.18. Aquest notari no és el mateix que elaboraria el llibre de peita de 1576.

⁶³⁸ ARV. *Mestre Racional*, 10888.

⁶³⁹ També trobem alguns Viles a Moixent, a mitjans de centúria.

Com hem vist, la relació de parentiu entre els Viles resulta, moltes vegades, difícil d'establir; més, quan era un fet freqüent que els dos integrants del matrimoni tingueren el mateix cognom, a causa dels molts veïns amb aquest llinatge a mitjans del s. XVI; o que l'esposa fóra designada pel cognom del marit.

Tres testaments; el primer, de Baltasar Vila⁶⁴⁰, llaurador, el 1538; el segon del mercader Berenguer Vila⁶⁴¹, l'any 1551, i el tercer del seu germà Bertomeu⁶⁴², ens oferixen alguna llum sobre la relació d'aquestes famílies a mitjans de centúria.

Tenim constància documental que Baltasar Vila, en un testament de l'any 1538, ens indica que havia de rebre sepultura en la capella dels Viles, així com que era fill de Miquel Vila, i germà de mossén Gaspar Vila, prevere; qui sabem era tutor i curador de Sebastià Vila, fill de Joan Vila⁶⁴³. A més, Baltasar era nebot de Bertomeu Vila, llaurador.

Així mateix, podem observar que Baltasar va realitzar diverses donacions a Joana, muller de Joan Requena; a Caterina, esposa de Pere Tahengua; i a Beatriu, casada amb Jeroni Garrido.

Respecte a la capella dels Viles, hem d'apuntar que la capella de la Mare de Déu de Gràcia tenia dos beneficis davall la seua invocació; el primer instituït per Bernat Rexach, mercader, i Joana, la seua esposa, amb institució rebuda pel notari Lluç Pardo, a set de juny de 1505⁶⁴⁴, si seguim la visita pastoral de 1562; i a 30 de març de 1513, si llegim les visites de 1526, i 1546. El segon benifet havia estat fundat per Joan Vila, fill de Pons⁶⁴⁵, agricultor; amb institució rebuda pel notari Gaspar Albuixech, a dotze de febrer de 1524⁶⁴⁶.

---

⁶⁴⁰ ARV. *Protocols*, 1631.

⁶⁴¹ AMV. Caixa s.n., *El justícia*, any 1556, sig. 1.1.2.1.

⁶⁴² ARV. *Protocols*, 1633.

⁶⁴³ AHN. OO.MM. *Montesa*, Llibre 711C, Visita pastoral de 1620, ff. 1215 i ss.

⁶⁴⁴ AHN. OO.MM. *Montesa*, Llibre 710C, Visita pastoral de 1562, ff. 1552, i ss.

⁶⁴⁵ AMV. Caixa s.n., *El justícia*, any 1563. En AHN.OO.MM., *Montesa*, Llibre 711; i en la visita pastoral de 1526, ff. 1039, i ss, podem llegir que és fill de Cristòfol.

⁶⁴⁶ *Ibidem*, Visita pastoral de 1526.

Joan Vila, en la fundació del benefici, donaria instruccions per a que fóra fet “en la yglesia del dit lloch de Vallada, sots invocació a la Verge Maria de Gràcia, lo qual benifet vull e man sia dotat en dihuit lliures de renta tots anys, la qual renta vull, e man sia amortisada, e que lo primer beneficiat de dit benifet sia mon fill Pons Vila, e si aquell ésser no volrà, eleixca lo dit Pons Vila un altre en lloch seu, de la parentela que sia dels Viles, més propinch parent. Y après obte del dit beneficiat, elegeixch en patró del dit benifet a mon fill Sebastià Vila. Y après obte de aquell a son fill lo major del nom. Y si no tindrà fills mascles, sia patró lo més propinch parent del nom de Vila”⁶⁴⁷.

Des d’aquell moment, la família de Joan Vila seria soterrada a la capella que rebria el nom dels Viles. En la segona meitat del s. XVI, el benefici -davall la invocació de la Mare de Déu de Gràcia-, el trobem documentat a la capella de la Concepció de Nostra Senyora, que passaria a ser la capella dels Viles.

A més, si seguim les indicacions de la família⁶⁴⁸, mossén Gaspar Vila, germà de Baltasar, era oncle de Sebastià Vila, fill de Joan; a qui donaria el Molí de Dalt. Sebastià Vila, fill de Joan, va ser el punt de referència inicial de la família dels Viles del capità.

D'altra banda, la documentació referent al testament del mercader Berenguer Vila, publicat el 1554, ens indica els noms dels seus germans. Lluís Vila, pare de Ponç Vila i Sebastià Vila; Ponç Vila, pare de Ponç, Francés, i Miquel; Bertomeu, pare de Miquel i de Nofre; com, així mateix, Miquel, pare de Beatriu, muller de Jeroni Garrido, i Joana, esposa de Joan Requena. Finalment, fa referència al seu germà Francés Vila. Joan Vila, menor d'edat en 1551 -any en el que testa son pare- era el seu fill; i la seua vídua, Melciora.

Cal destacar la relació existent entre les persones comunes que apareixen en els dos testaments; Beatriu Vila, i Joana Vila, filles de Miquel; una relació que ens

---

⁶⁴⁷ *Ibidem*, Visita pastoral de 1620.

⁶⁴⁸ APFG. *Documentació personal i familiar*, sig. 1.

aclarix un testament anterior de Berenguer Vila, redactat l'any 1550⁶⁴⁹, en el que ens indica que un dels seus marmessors era Gaspar Vila, prevere, beneficiat de la Seu de Xàtiva, i nebot seu. Efectivament Gaspar Vila era germà, com hem vist de Baltasar Vila, i, per consegüent, fill de Miquel; un dels germans de Berenguer.

Així mateix, en un altre testament anterior de Berenguer Vila, datat l'any 1546⁶⁵⁰, era la seua voluntad que havia de ser soterrat en el “vas dels viles”; com també succeiria amb el seu germà Bertomeu, marit d'Ursola Tahengua, qui expiraria el 20 de gener de 1541, i també seria soterrat en aquella capella⁶⁵¹.

Hem d'afegir, que a més dels esmentats germans, ja difunts en el moment de la redacció del testament, va haver d'haver algun més. Aquest podria ser el cas de Pere Vila, o de la seua dona, ja que el seu fill Joan era cosí germà de Caterina Vila⁶⁵² -filla de Lluís, germana de Ponç i de Sebastià, i neboda de Berenguer-; que havia trobat la mort l'any 1546. Així mateix, dels fills de la vídua difunta eren família Berenguer Vila, Joan Vila, fill de Pere, Miquel Vila, llaurador; i Miquel Vila, sastre⁶⁵³, qui va ser tutor dels fills de Pere Vila⁶⁵⁴.

Sebastià Vila⁶⁵⁵, fill de Joan, i nét de Ponç; i que, com hem vist, originaria la línia dels posteriors Viles del capità també era membre d'aquesta família, ja que era patró del benefici fundat per Joan Vila, on va ser soterrat Baltasar, i probablement Bertomeu; i volia ser enterrat Berenguer en un primer testament, per a canviar posteriorment d'opinió. Sebastià Vila, qui arribaria a ser el major propietari de Vallada a mitjans de centúria, es trobava l'any 1524 davall la tutela del prevere

---

⁶⁴⁹ ARV.*Protocols*, 1642.

⁶⁵⁰ *Ibidem*, 1639.

⁶⁵¹ *Ibidem*, 1633.

⁶⁵² AMV.Caixa s.n., *El justícia*, any 1547.

⁶⁵³ *Ibidem*.

⁶⁵⁴ *Ibidem*. Tal vegada Miquel Vila, sastre, era fill de Pere Vila, sastre; i tutor dels que podrien ser els seus germans. En qualsevol cas, els fills del difunt Pere Vila i Caterina Orts eren família de mossén Joan Vila, Berenguer Vila, i Joan Vila, fill de Pere, i per consegüent, dels Viles anteriorment esmentats; com també ho era Miquel Vila, sastre.

⁶⁵⁵ Joan Vila, pare de Sebastià, era fill de Pons Vila; però caben dos possibilitats. En primer lloc, que fóra fill de Pons, com Berenguer, Bertomeu, i els altres germans; i en segon lloc que fóra fill de Pons Vila, fill de Pons, i per consegüent, nebot de Berenguer, i els altres germans. La documentació familiar dels Viles conservada a l'Arxiu Particular de la Família Garrido ens indica que Sebastià Vila era nebot de mossén Gaspar Vila, qui era fill de Miquel, i nét de Pons. A més Gaspar Vila seria tutor de Sebastià, ja que en 1524 era menor d'edat. Si aquesta última afirmació és correcta, Joan Vila, seria cosí germà de Gaspar; i per consegüent fill de Pons Vila fill de Pons. Sebastià Vila seria, probablement, nebot de cosins germans.

Gaspar Vila, fill de Miquel, i era parent dels fills de Caterina Vila; com també ho eren Berenguer Vila, Sebastià Vila, fill de Lluís, Ponç Vila, fill de Ponç, i Pere Vila, fill de Joan⁶⁵⁶.

La repetició dels noms entre les diverses persones que trobem documentades, ens fa pensar que, majoritàriament, procedirien d'un tronc comú. De fet, si analitzem amb detall el llibre de peita de 1548, veiem dènou inscripcions primeres en les que podem arribar a la conclusió que tretze de les mateixes estan relacionades, amb tota claredat amb els Viles anteriorment citats; altres tres corresponien a la família de Lluís Vila, obrer de vila; dos més a Pere Vila, fill de Joan l'abaxador, i a qui podria ser el seu germà Joan; i, finalment, una inscripció que correspon a la filla de Bertomeu Vila de Gaixna, que només arreplega una relació de terres que passaran posteriorment a Bernat Vila de Montesa. No obstant això, excepte l'última inscripció, de la que poc podem dir, es més que probable l'existència un major o menor grau de parentesc entre tots els Viles relacionats anteriorment.

També cal destacar que bona part dels germans, de Berenguer Vila, si no tots, així com Lluís Vila, obrer de Vila, havien nascut en la segona meitat del segle XV; un fet que ens confirma les primerenques ramificacions de la família a Vallada.

En tot cas, voldríem centrar-nos en dos de les famílies que van formar part de l'elit política, social i econòmica de la vila durant segles.

2.1.1. Lluís Vila i els seus descendents.

El mestre Lluís Vila -nascut durant la segona meitat del s.XV, casat amb Catalina⁶⁵⁷, i obrer de vila-, va actuar com a testimoni en l'amollonament de 1518⁶⁵⁸ entre Ontinyent, Moixent i Vallada, i l'any 1520 era posseïdor d'una casa al carrer de

---

⁶⁵⁶ AMV.Caixa s.n., *El justícia*, any 1548.

⁶⁵⁷ APV. *Libro de Bautismos*, 1533-1593, f. 13v., sig. 1

⁶⁵⁸ ARV. *Clero*, Montesa, Lligall 895, Caixa 2357. També podem trobar una còpia de l'amollonament a l'AMV. Caixa s.n., *Plets i Procés*, "Procés de la universitat de la vila de Vallada contra la universitat de la vila de Montesa", Sign. 1.1.2.3.

Xàtiva, que estava situada al costat de la vivenda de Joan Vila⁶⁵⁹; vivenda que més tard va passar a ser propietat del seu fill Baltasar.

Durant els anys trenta del segle XVI, de la mateixa manera que els seus successors en èpoques posteriors, va formar part dels governs locals; i va ser jurat en cap en el primer govern municipal després que Vallada obtinguera la segregació de Montesa. Serà el nostre punt de referència inicial d'aquesta família.

Baltasar Vila, qui va nàixer a principis dels segle XVI, i a qui trobem per primera vegada documentat l'any 1524 com a conseqüència d'un incident protagonitzat entre jòvens⁶⁶⁰, era fill del mestre Lluís Vila, i germà de Beatriu i Joan⁶⁶¹. Va casar amb la italiana establida a Vallada, Joana Gramatge⁶⁶², i més tard amb "Jayma" Bonet⁶⁶³. Vivia en una bona casa amb almàssera, i una àmplia propietat darrere de la vivenda, situada al carrer d'entrada de la població des de Xàtiva, molt prop de la plaça. Va ser un important propietari de terra –tenia dos cases i vint-i-quatre propietats agrícoles⁶⁶⁴, i a més va adquirir el Forn de Baix⁶⁶⁵; negoci que es va mantindre en mans de la família durant més de dos-cents anys. La seua posició quedava constatada en la relació de censals que responia la vila de Vallada, ja que entre els diversos acensadors relacionats, només havien dos de Vallada: Nofre Alcover i ell mateix⁶⁶⁶.

Els seus fills, desenrotllarien diverses activitats, encara que fonamentalment va ser l'agricultura la principal font d'ingressos de la família; i els seus matrimonis eren una clara mostra de la situació que ocupaven a la Vallada de mitjans del segle XVI, en la que les famílies més acomodades eren, a més d'ells mateixos, els Perales, Alcover, Selva, o Esparça, entre altres⁶⁶⁷.

---

⁶⁵⁹ AMV. Caixa s.n., *El justícia*, any 1589, sig. 1.1.2.1

⁶⁶⁰ ARV. *Clero*, Montesa, Lligall 915, Caixa 2413-2414.

⁶⁶¹ Així mateix, en l'any 1534 trobem documentat a Miquel, fill de mestre Vila. APV. *Libro de Bautismos*, 1533-1593, sig. 1

⁶⁶² Informació proporcionada per Josep Cerdà i Ballester.

⁶⁶³ APV. *Libro de Bautismos*, 1533-1593, sig. 1

⁶⁶⁴ AMV. Caixa s.n., *Llibre de Peita C. 1548*, sig. 2.4.1. Anotacions inicials, i posteriors.

⁶⁶⁵ AMV. Caixa s.n., *Llibre de Peita de 1576*, sig. 2.4.1.

⁶⁶⁶ *Ibidem*, fulls solts.

⁶⁶⁷ Sobre aquesta qüestió, poden consultar PÉREZ BORREDÁ, J. R., *Fragmentación de la propiedad agraria y estructura social en el secano valenciano. Vallada, siglos XVI-XIX*. Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València, 2004.

Tenim notícia d'alguns dels seus fills: Caterina Vila, qui va casar amb Sebastià Vila, fill de Lluís Vila, membre d'una família amb diverses propietats rústiques i urbanes; un matrimoni que podria tindre un cert grau de parentesc entre els dos contraents⁶⁶⁸; Agustina, qui va contraure matrimoni amb Andreu Perales; Esperança, qui casaria amb Nofre Alcover el 28 de febrer de 1572, celebrant la cerimònia mossén Martí Alcover, germà del nuvi⁶⁶⁹; mossén Lluís Vila, prevere, qui casaria el 8 de juliol de 1574 al seu germà Bertomeu, nascut l'any 1545, amb Isabel Garrido, filla de Llorenç; i el 8 d'agost del mateix any al seu germà Baltasar, notari de professió, amb Caterina Selva, filla de Joan Selva⁶⁷⁰. Aquest notari havia adquirit una de les millors cases de la vila, situada al carrer empedrat, o carrer major, que havia pertangut a Berenguer Vila, i finalment al nét d'aquell, Miquel Joan Barberá. Iniciaria com a escrivà de la Cort el llibre de peita de 1576, sorprenent-lo la mort aquell mateix any. Joan Selva -pare de Caterina-, i Baltasar Vila -pare de Baltasar-, serien els tutors i curadors de Isabet Joan Vila, filla del matrimoni⁶⁷¹.

Altres fills de Baltasar, qui va viure més de huitanta anys⁶⁷², van ser Pere⁶⁷³, nascut el 1543; Francés⁶⁷⁴, qui va nàixer l'any 1548; Beatriu⁶⁷⁵, nascuda l'any 1556; Esperança⁶⁷⁶, nascuda l'any 1558; Salvador, qui va nàixer l'any 1563⁶⁷⁷, i va casar el 25 d'agost de 1579 amb Esperança Vila, filla de Francesc Vila de Sebastià⁶⁷⁸; i Sebastià, nascut l'any 1561⁶⁷⁹, qui contrauria matrimoni amb Isabet Joan Vila⁶⁸⁰, i va adquirir la casa i almàssera -que capbrevaria l'any 1581- de la viuda de Francesc Vila, fill de Sebastià⁶⁸¹, situada en el carrer empedrat; immoble que estava situat junt a la vivenda que va ser del seu difunt germà Baltasar Vila, notari.

---

⁶⁶⁸ AHN. OO.MM., *Montesa*, Llibre 707, f. 1642.

⁶⁶⁹ APV. *Libro de Matrimonios, Confirmaciones y otros temas no sacramentales*, 1562-1592, sig. 14.

⁶⁷⁰ *Ibidem*.

⁶⁷¹ AMV. Caixa s.n., *El justícia*, any 1579, sig. 1.1.2.1.

⁶⁷² AMV. Caixa s.n., *El justícia*, any 1583, sig. 1.1.2.1.

⁶⁷³ APV. *Libro de Bautismos*, 1533-1593, sig. 1. També trobem un Joan, batejat l'any 1535, però podria ser fill d'un altre Baltasar Vila que testaria l'any 1538; si bé no anomena en el seu testament a cap Joan Vila. També trobem documentada Isabet, filla de Baltasar Vila, qui seria comare de Miquel, fill de Pere Vila, l'any 1559.

⁶⁷⁴ *Ibidem*.

⁶⁷⁵ *Ibidem*.

⁶⁷⁶ *Ibidem*.

⁶⁷⁷ *Ibidem*.

⁶⁷⁸ APV. *Libro de Matrimonios, Confirmaciones y otros temas no sacramentales*, 1562-1592, sig. 14.

⁶⁷⁹ APV. *Libro de Bautismos*, 1533-1593, sig. 1.

⁶⁸⁰ AHN. OO.MM., *Montesa*, Llibre 707, f. 2184.

⁶⁸¹ AMV. Caixa s.n., *Llibre de Peita de 1576*, sig. 2.4.1.

Salvador i el seu germà Sebastià rebrien de son pare, entre diverses propietats, el Forn de Baix. El primer dividiria la propietat en sis parts, mentres Sebastià, qui va morir l'any 1626⁶⁸², transmetria la seua part al seu fill Baltasar⁶⁸³, nascut l'any 1587⁶⁸⁴ -qui, com el seu avi, va viure més de huitanta anys-, i casaria amb Isabet Joan Pujol⁶⁸⁵, expirant l'any 1669⁶⁸⁶. Va comprar la part dels seus cosins i adquiria el Forn de Dalt a la viuda de Gracià Alcover, menor, l'any 1645⁶⁸⁷. Des d'aquell moment, Baltasar Vila, i els seus descendents van ser els propietaris dels dos forns existents a Vallada.

Batiste Vila, el seu fill, casat amb Llorença Tortosa, filla de Cristòfol Tortosa i Francisca Sirugeda⁶⁸⁸, seria el propietari del Forn de Dalt; mentres Baltasar Vila, el seu nét, fill de Sebastià Vila de Baltasar i d'Anna Maria Pla⁶⁸⁹, aconseguiria la condició social de ciutadà, i casaria l'any 1663 amb Paula Tortosa, filla de Miquel Tortosa de Cristòfol i de Flavia Gaçó⁶⁹⁰, sent el propietari del Forn de Baix, així com de la casa principal de la família, situada al carrer major⁶⁹¹, i que, com vam apuntar, va ser adquirida pel seu besavi. Va morir l'any 1720⁶⁹².

Altres fills de Baltasar Vila i Elisabet Joan Pujol, dels qui tenim notícia, van ser Rufina Vila, qui casaria amb Francesc Vila, fill de Sebastià Vila i de Joanna Aparicio; Leonarda Vila, qui va contraure matrimoni amb Llorenç Garrido, fill de Joan Pau Garrido i Esperança Tortosa; i Laura Vila, qui va casar amb Joan Pau Garrido, fill de Joan Pau i d'Esperança Tortosa⁶⁹³.

Si a mitjans del segle XVI, véiem com quedaven emparentades les més destacades famílies de la vila; un segle després continuava la mateixa política matrimonial, si bé en aquest cas, s'havien incorporat, entre altres, els Garrido i

---

⁶⁸² AHN. OO.MM., *Montesa*, Llibre 707, f. 2226v.

⁶⁸³ *Ibidem*, de 1635.

⁶⁸⁴ APV. *Libro de Matrimonios, Confirmaciones y otros temas no sacramentales*, 1562-1592, sig. 14.

⁶⁸⁵ APV. *Libro de la Cofradía SS. Rosario fundada en la Parroquial de S. Bartholomé de la Villa de Vallada*, sig. 27.

⁶⁸⁶ APV. *Racional de Difunts*, 1666-1705, sig. 113.

⁶⁸⁷ AMV. Caixa s.n., *Llibre de Peita de 1635*, sig. 2.4.1.

⁶⁸⁸ AHN. OO.MM., *Montesa*, Llibre 707, f. 1895.

⁶⁸⁹ *Ibidem*, f. 1911.

⁶⁹⁰ *Ibidem*.

⁶⁹¹ AMV. Caixa s. n., *Llibre de Peita de 1686*, sig. 2.4.1.

⁶⁹² APV. *Racional de Difunts*, 1707-1791, sig. 114.

⁶⁹³ AHN. OO.MM., *Montesa*, Llibre 707, f. 1901-1901v.

Tortosa, que, com vam destacar en el seu moment, tindrien un major pes específic, fins a passar a ser en els segles posteriors les dos famílies més influents de la població.

Durant les següents generacions van continuar mantenint aquesta política matrimonial; i encara que anirien perdent influència social i pes econòmic, es mantindrien entre les famílies destacades de la vila. Només com a exemple podem observar que Josep Vila, fill de Baltasar Vila, ciutadà, contrauria matrimoni amb Esperança Tortosa, amb dispensa en quart grau de consanguinitat⁶⁹⁴; que el seu nét Carlos casaria, en primer lloc amb Damiana Vila, i en segones noces amb Vicenta Tortosa, filla de Pedro Tortosa i Vicenta Altafulla, amb dispensa en quart grau de consanguinitat i en segona espècie de cognació⁶⁹⁵; que el seu besnét Manuel Vila Tortosa contrauria matrimoni amb Magdalena Perales Tortosa, filla de Tomás Perales i Gertrudis Tortosa, sent també dispensats en quart grau de consanguinitat⁶⁹⁶; i que el seu rebesnét José Vila Perales casaria amb Nicomedes Pastor Vila, filla de Vicente Pastor, i María Vicenta Vila.

L'altre fill de Baltasar Vila de Sebastià, Batiste; com també els seus descendents, participaria activament en els governs municipals i en la vida econòmica local. Batiste Vila de Baltasar heretaria el Forn de Dalt, entre altres propietats, i posteriorment el passaria al seu fill Josep, casat amb Dorotea Llopis, filla de Felip Llopis i Elisabet Joan Garrido, amb dispensa en quart grau de consanguinitat⁶⁹⁷. Més tard, l'immoble seria heretat pel seu fill Roc Vila, ciutadà, qui sabem que va contraure matrimoni, almenys en dos ocasions; amb Geltruda Tortosa, i en un altre moment, amb la filla de Bertomeu Perales d'Andreu.⁶⁹⁸ El seu germà Bernardo, casat amb Rafaela Garrido, de Pau Garrido de Monserrat⁶⁹⁹, heretaria l'altra meitat del forn, i diverses propietats.

---

⁶⁹⁴ *Ibidem*, f. 1792.

⁶⁹⁵ APV. *Libro de Desposorios de la Villa de Vallada*, 1754-1812, f. 33v., sig. 16.

⁶⁹⁶ *Ibidem*, f. 126.

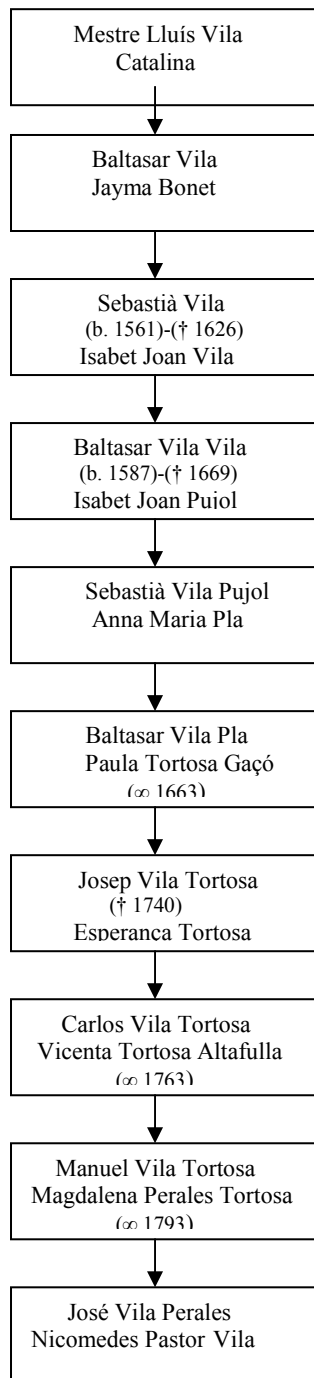
⁶⁹⁷ AHN. OO.MM., *Montesa*, Llibre 707, f. 1792.

⁶⁹⁸ APFG. *Papers de Funció*, Rebedor de Carlos Garrido de l'any 1701, sig. 4; i AMV. Caixa s.n.º., *Llibre de Peita de 1686*, sig. 2.4.1.

⁶⁹⁹ AMV. Caixa s.n., *Llibre de Peita de 1686*, sig. 2.4.1.

ELS VILES DEL MESTRE

LLUÍS VILA⁷⁰⁰.

⁷⁰⁰ En el cas de Catalina, sabem que va estar casada amb Lluís, però desconeixem si va ser la seua única esposa, i mare de Baltasar. D'altra banda, aquesta família és especialment entranyable per a qui redacta aquestes línies, ja que si seguim la descendència del mestre Lluís Vila, obrer de vila; Juan Vila, fill de José Vila i Nicomedes Pastor, últims a aparèixer a l'arbre genealògic, casaria amb Florentina Garrido, i tindrien un fill, José Vila Garrido. Aquest últim es va casar amb Carmen Peris Mollà, els meus avis materns; i pares, per tant, de ma mare Rafaela Vila Peris.

2.1.2. Els Viles del capità.

L'Arxiu de la família Garrido, resulta fonamental a l'hora d'estudiar el paper d'alguns dels llinatges més importants de la vila que en un moment o un altre van establir una relació familiar amb la casa preeminent titular de l'arxiu; sumant al mateix la pròpia documentació, que entraria en el fons amb el caràcter d'aportació documental de la família fusionada. Aquest seria el cas, entre altres, de les famílies Vila del capità, i Sirugeda⁷⁰¹.

Entre la documentació conservada a l'Arxiu de la Família Garrido, trobem algunes referències històriques a l'evolució dels “Viles del capità”. D'aquesta manera, i per mitjà de la informació proporcionada per Vicente Vila, ciutadà, i germà de Maria Vicenta Vila, podem llegir que Francisco Vila va ser “*capitán de milicia, guardándose la pica en que servía a su soberano en la casa grande solariega de la familia de los Vilas situada en esta villa*; així com que *Juan Vila, mi quinto abuelo, fue alguacil real de la ciudad de Valencia*”. Passant posteriorment a detallar que Sebastià Vila, el seu avantpassat, era síndic de Vallada l'any 1550, rebent el tractament d'honorable per part de Pere Lluís Galcerán de Borja. Així mateix, detalla que els membres de la seua família van exercir com a alcaldes, regidors i síndics de la vila de Vallada, tractant-se'ls com a ciutadans des de temps immemorial; informació ratificada per la documentació municipal de Vallada.

Finalment, indica que “*mosén Gaspar Vila, presbítero beneficiado en esta parroquia de Vallada, poseedor de un beneficio fundado por el honorable Juan Vila, habitador en San Felipe y entonces hallado en Vallada hizo donación a honorable Sebastià Vila, su sobrino, hijo de Juan Vila, de un molino en 15 de julio de 1549*”⁷⁰².

---

⁷⁰¹La informació referida a les famílies Vila del capità, Garrido, i Sirugeda pot ser també consultada en l'APFG. *Documentació Personal i Familiar*, sig. 1.

⁷⁰² APFG. *Documentació Personal i Familiar*, sig. 1.

Els Viles del capità, que també van ocupar diversos càrrecs municipals durant centúries, tindrien el seu origen en la línia de Sebastià Vila, fill de Joan Vila, com indica el seu descendent Vicente Vila.

La documentació així ho confirma des de Joan Vila, fill de Ponç, qui, com hem vist, havia fundat un benifet davall la invocació de la Mare de Déu de Gràcia l'any 1524.

El 1513, Joan Vila tenia en propietat el Molí de Baix⁷⁰³; que després de la seua mort passaria al seu fill Sebastià⁷⁰⁴.

Sebastià Vila, fill de Joan, era propietari de bones finques i de dos cases al carrer major; i a més d'aquestes dos vivendes, era propietari útil dels dos molins existents, i de tretze propietats agrícoles⁷⁰⁵. Precisament, la casa amb almàssera passaria al seu fill Francesc, i posteriorment a la seua vídua; sent definitivament, com vam apuntar, de Sebastià Vila, fill de Baltasar, i, per tant, dels Viles del mestre Lluís Vila. La casa principal de la família va passar a ser des d'aquell moment l'existent a l'eixida de la població cap a Moixent, en la partida de "les Bassetes".

El Molí de Baix passaria al seu fill Francesc i posteriorment a la seua vídua; mentre el de Dalt, l'any 1576 estava en mans de Sebastià Vila, major. Posteriorment, tant el Molí de Baix, com el Molí de Dalt, quedaven en propietat de Sebastià Vila de Francesc.

En una anotació posterior del llibre de peita de 1635, el seu hereu, Francesc Vila "el capità" tenia en propietat el Molí de Baix, que passaria posteriorment al seu fill Francesc Vila del capità, i d'aquest últim a la seua filla Rosa María Vila, qui casaria amb Francisco Penadés, d'Ontinyent.

Francesc Vila, "el capità", adquiriria el Molí de Dalt l'any 1652, després d'haver deixat de pertànyer a la família. Més tard va fer donació del mateix al seu fill

---

⁷⁰³ AMV. Caixa s.n., *El justícia*, any 1560, sig. 1.1.2.1. El document no especifica si aquest Joan Vila era el pare de Sebastià; si bé és cert, que el molí passaria després a Sebastià Vila.

⁷⁰⁴ ARV. *Protocols*, 325.

⁷⁰⁵ AMV. Caixa s.n., *Llibre de Peita C. 1548*, sig. 2.4.1. Anotacions inicials, i posteriors.

Francesc, i aquest, posteriorment, al seu fill Bertomeu l'any 1694; heretant-lo definitivament Vicenta María Vila, esposa de Joaquín Sirugeda⁷⁰⁶.

2.2. Els Cirugedes.

També la família Cirugeda aporta important documentació des d'èpoques molt antigues, i indica l'any 1516 com el moment en el qual Jaume Cirugeda, casat amb Leonor Aràndiga, de Montesa; fill de Lluís i nebot de fra Pere Cirugeda, comprava a Pere Marco una casa a la plaça de la vila i algunes terres, i passava, d'aquesta manera, a residir a Vallada procedent de Montesa. Son pare Lluís, probablement el mateix Lluís *Cirurgeda* que trobem vivint a Canals l'any 1510⁷⁰⁷, i el 1512⁷⁰⁸; quan Catalina, filla de Lluís Cirugeda "*laboratori, loci de Canals*" casava a Montesa amb Jaume Alcover, veí d'aquesta població.

Les seues filles Anna, dona de Joan Ridaure, Caterina, esposa de Pere Marco, Leonor, muller de Francés Climent, i Isabet; i els seus fills Pere, i Lluís Cirugeda, consolidaven la presència de la família a la població⁷⁰⁹.

Lluís Cirugeda casaria amb Francesca Vila, filla de Ponç Vila de Lluís, i de Beatriu Vila; i un dels seus fills, Francés, contrauria matrimoni en segones noces amb Magdalena Palop, de Moixent⁷¹⁰.

Pere, fill de Francés i de Magdalena Palop, casaria en segones noces amb Gertrudis Borja, de Montesa; i el seu fill Francés casaria amb Jerònima Garrido⁷¹¹.

Joaquín Sirugeda⁷¹², nascut el 7 de novembre de 1713 a Vallada, era fill de Francés Sirugeda, ciutadà, i de Jerònima Garrido, filla de Pau Garrido i Francisca

---

⁷⁰⁶ Es poden consultar els Llibres de Peita conservats en l'AMV, així com el llibre 179 de l'ARV. *Clero*.

⁷⁰⁷ *El cens de 1510. Relació dels focs valencians ordenada per les corts de Montsó*. Edició a cura de Rafael Valldecabres Rodrigo, Universitat de València, 2002, p. 535.

⁷⁰⁸ AHN. OO.MM., *Montesa*, Llibre 707, f. 1625v.

⁷⁰⁹ APFG. *Documentació Personal i Familiar*, sig. 1.

⁷¹⁰ *Ibidem*.

⁷¹¹ *Ibidem*.

García. Contrauria matrimoni amb Vicenta María Vila, filla de Bertomeu Vila, el 4 de març de 1734 a l'església de Sant Bertomeu Apòstol de Vallada⁷¹³.

Tant ell, com el seu germà Josep Manuel, a més d'un important patrimoni, van rebre una excel·lent preparació acadèmica, sent ambdós alcaldes de Vallada diverses vegades. Josep Manuel Sirugeda seria alcalde els anys 1745, 1751 i 1752; mentres el seu germà ocuparia el mateix càrrec els anys 1740, en el que ja havia obtingut el títol de Doctor, i els anys 1754 i 1759, en els que figura com a “*abogado de los Reales Consejos*”.

En un document familiar conservat a l'Arxiu dels Garrido, podem llegir que “*se prueva la antigüedad de la familia y casa de los Sirugedas por el derecho a un patronato de un beneficio fundado en la yglesia parroquial de la villa de Montesa baxo la invocación de Nuestra Señora de Gracia, cuyo patronato ha obtenido y obtiene dicha familia y casa desde su fundación*”⁷¹⁴. El benefici va ser fundat el 24 de març de l'any 1522 pel rector de Montesa fra Pere Cirugeda, qui havia sigut prior del Temple.

El document destaca la relació de la família amb

“*algunas familias antiguas e ilustres de este reyno de Valencia. Pues el Doctor D. Joaquín Sirugeda de su matrimonio con Maria Vicenta Vila tuvo en hija a Doña Ana María Sirugeda según mote de bautismo celebrado en Vallada en 1 de agosto de 1743, la cual casó con don Nicolás Corví, hijo de don Antonio Corví y Pérez y de doña Esperanza María Carrascosa, consortes según desposorios celebrados en Vallada en 20 de octubre de 1771, de cuyo matrimonio tuvieron una hija llamada doña María de los Dolores Corví y Sirugeda, según mote de bautismo celebrado en Vallada en 22 de enero de 1772, la que contraxo matrimonio con don Francisco de Paula de León y Anglesola, hijo primogénito de don Francisco León y Valda y Doña María Ana Anglesola y Blanquer, marqueses de León*”⁷¹⁵.

A més, ens indica que la família va participar en els governs municipals de la vila diverses vegades, “*pues Luis Sirugeda, tercer abuelo del Doctor don Joaquín*

---

⁷¹² Aquest cognom apareix indistintament, com a Cirugeda o com a Sirugeda, corresponent a una mateixa persona. Hem seguit el criteri de respectar la documentació consultada en cada moment.

⁷¹³ APFG. *Documentació Personal i Familiar*, sig. 1.

⁷¹⁴ *Ibidem*.

⁷¹⁵ *Ibidem*.

*Sirugeda en 1583 fue justicia, en 1580 jurado y en 1591 fue lloctinent de justicia. También Pedro Sirugeda, su primer abuelo, en los años 1632, 1637, 1663, fue jurado; en 1641 fue justicia, y en 1643 síndico procurador general. Yguualmente, Francisco Sirugeda, su padre, en 1721 fue jurado, y en 1742 fue síndico procurador general. Y últimamente el Doctor Don Joaquín Sirugeda en 1743 fue jurado, en 1745 fue síndico procurador general y en 1755 fue alcalde*⁷¹⁶.

Finalment, el redactor del document destaca la fidelitat de la família a la causa borbònica, ressaltant la lleialtat de Francés Sirugeda, pare de Joaquín Sirugeda, a Felip V; i els problemes que va patir mentres els anglesos i portuguesos van estar ocupant la vila de Vallada “*por el recelo que tenían de haber entre él y el gobernador del castillo de Montesa don Guillermo de Omara alguna comunicación, lo cual era cierto y efectivo, por querer ser fiel vasallo de su legítimo monarca*”⁷¹⁷.

2.3. Els Tortoses.

Els Tortoses no es trobaven a la població en el moment de la segregació, ni en els anys posteriors a la mateixa. No havien format part de l'oligarquia local que havia obtingut la segregació municipal de Montesa, ni participat en els importants canvis que s'havien produït en la vila durant els anys posteriors a aquella. No obstant això, el seu paper en la vida social i política de Vallada en segles posteriors seria determinant; especialment durant tot el segle XVIII i la primera meitat del s. XIX, quan la línia principal de la família va ser la màxima representant dels partidaris de l'Antic Règim a Vallada, i va actuar amb tots els mitjans a la seua disposició contra l'avanç de les idees liberals, representades en la població, fonamentalment, per la família Garrido.

---

⁷¹⁶ *Ibidem*. En realitat, l'any 1641 era justicia Miquel Garrido, fill de Miquel, i lloctinent del justicia Pere Garrido, fill de Llorenç. La informació no és del tot exacta.

⁷¹⁷ *Ibidem*.

Cristòfol Tortosa i la seua dona Isabet Joan Pérez, procedents de Moixent⁷¹⁸, fixaven la seua residència a Vallada entrada la segona meitat del segle XVI; i passaven a viure en una casa situada a la plaça de l'església que havia pertangut anteriorment a la família Selva⁷¹⁹. Aquesta vivenda es convertia en la casa pairal de la família fins a principis del s. XX, i encara hui, amb altres propietaris, és coneguda com la casa del “*Mayorazgo*”.

Cal destacar dos branques d'aquesta família, que no sols va participar d'activitats agrícoles, sinó que també va comptar, com les famílies anteriorment estudiades, amb diversos notaris i hòmens de lleis. En primer lloc, la que procedia de Lluís Bernabeu Tortosa, fill de Cristòfol i d'Isabet, nascut l'any 1577⁷²⁰; i també l'originada amb Jaume Tortosa, germà de Lluís Bernabeu, nascut deu anys abans que aquell, el 1567⁷²¹. En ambdós casos, i durant successives generacions, com queda detallat en els annexos (XIV-XIX), ocuparien destacats càrrecs en l'organigrama municipal de Vallada.

2.3.1. Els descendents de Lluís Bernabeu Tortosa.

Els descendents de Lluís Bernabeu Tortosa, a més d'abundants propietats agrícoles i urbanes, tenien el domini útil de “*las escribanías de las cortes y juzgados de la justicia ordinaria, y del Ayuntamiento y Cabildo de dicha villa de Vallada*”⁷²², posseint el dret de nomenar escrivans; i els corresponia pagar un cens de quatre sous i sis diners⁷²³. Tenim constància que el 1679 les escrivanies pertanyien a Bernabeu Tortosa⁷²⁴, qui després de la mort de la seua esposa Catarina Anna Polop, filla de l'advocat Miquel Polop, el tres de febrer de 1668⁷²⁵, va contraure matrimoni amb Anna Maria Simó, filla de Batiste Simó i de Jerònima Timor, el mateix any 1668⁷²⁶.

---

⁷¹⁸ APV. *Libro de Bautismos*, 1533-1593, sig. 1

⁷¹⁹ AMV. Caixa s.n., *Llibre de Peita*, 1576, sig. 2.4.1

⁷²⁰ APV. *Libro de Bautismos*, 1533-1593, sig. 1

⁷²¹ *Ibidem*.

⁷²² ARV. *Clero*, Llibre 179.

⁷²³ *Ibidem*.

⁷²⁴ *Ibidem*.

⁷²⁵ APV. *Racional de Difunts*, 1666-1705, sig. 113.

⁷²⁶ AHN. OO.MM., *Montesa*, Llibre 707, f. 1916v.

Bernabeu Tortosa, ciutadà, moria l'any 1694⁷²⁷, i la seua esposa Anna Maria el 16 de febrer de 1705⁷²⁸.

El seu fill i hereu, el “Doctor en Drets” Bernabeu Tortosa -ciutadà-, i màxim propietari agrari de Vallada l'any 1730⁷²⁹, casaria amb Juana María Guerola, i va conservar el domini útil de les escrivanies. Després de la mort de son pare, Josep Bernabé Tortosa Guerola -menor d'edat-, passà a convertir-se en el punt de referència d'aquesta rama de la família, i va contraure matrimoni amb Francisca María Penadés Vila⁷³⁰, filla de Francisco Penadés d'Ontinyent i de Rosa María Vila, filla de Francesc Vila del capità.

Josep Bernabé Tortosa, ciutadà i “*Familiar del Santo Oficio*”, va exercir un important paper en la Vallada del segle XVIII, i va casar l'any 1775 en segones noces i amb dispensa en quart grau de consanguinitat amb Francisca Paula Sirugeda, filla del Doctor Manuel Sirugeda i d'Ana María Perales, amb qui no va tindre descendència⁷³¹.

Seria precisament Rosa María Vila, la seua sogra, qui va constituir *el “Mayorazgo”* que heretaria definitivament el seu nét Francisco Bernabé Tortosa i Penadés⁷³², ciutadà i “*Familiar del Santo Oficio*”, i després d'ell, els seus descendents; amb la qual cosa a l'importantíssim patrimoni de la família Tortosa, calia afegir-li el procedent del “*Mayorazgo*”. No obstant això, Josep Tortosa Penadés, germà de Francisco Bernabé, també gaudiria d'un important patrimoni, entre el qual es trobava el Molí de Baix.

Francisco Bernabé Tortosa, segon major propietari de Vallada l'any 1788⁷³³, va contraure matrimoni l'any 1765 amb Josepa María García de Carcaixent; filla

---

⁷²⁷ APV. *Racional de Difunts*, 1666-1705, sig. 113.

⁷²⁸ *Ibidem*.

⁷²⁹ PÉREZ BORREDÁ, J. R., *Fragmentación de la propiedad agraria y estructura social en el secano valenciano. Vallada, siglos XVI-XIX*. Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València, 2004, p. 356.

⁷³⁰ Arxiu de la Família Tortosa. Sense catalogar. També a l'APV. *Libro de Bautismos*, 1751-1772, sig. 2.

⁷³¹ APV. *Libro de los Desposorios de la Villa de Vallada del año 1754*, (1754-1812), sig. 16.

⁷³² AFT. Sense catalogar.

⁷³³ PÉREZ BORREDÁ, J. R., *Op. Cit.*, p. 357.

d'Ignacio García i María Madalena Artal⁷³⁴. El seu fill Francisco, nascut el 16 de juliol de 1777⁷³⁵, mantindria la primera posició patrimonial de Vallada, amb un valor de les propietats de 267.600 rals, i una renda de 8.048 rals l'any 1830⁷³⁶; conservant l'escrivania, i sent propietari d'un nou molí situat a Boquilla. Casaria amb Isabel Talens Mezquita, filla del *marqués de la Calzada*; títol nobiliari, que heretaria posteriorment el seu fill Manuel Tortosa Talens.

2.3.2. Els descendents de Jaume Tortosa.

Jaume Tortosa va contraure matrimoni l'any 1593 amb Esperança Perales, filla de Joan Perales i de Joana Mulet⁷³⁷; si bé tot sembla indicar que enviudaria i tornaria a casar-se posteriorment, ja que Violant Monserrada Ferrer apareix com la seua vídua l'any 1622⁷³⁸. Un dels seus fills, Vicent, dels deu que Jaume va poder haver tingut dels dos matrimonis⁷³⁹, era propietari, entre altres béns, de la casa “dita la Saboneria”⁷⁴⁰; i Fèlix, fill de Vicent, seria el pare de Josep Tortosa⁷⁴¹.

Josep Tortosa de Fèlix, quint propietari de la població l'any 1730⁷⁴², contrauria matrimoni amb Juana Ángela Carbonell, filla de Roc Carbonell Martí, metge de Montesa, i Juana Ángela Morant Ribes, ambdós naturals de Montesa⁷⁴³. L'aportació patrimonial dels seus cunyats⁷⁴⁴ seria de gran importància, tant per part de fra Josep Carbonell, prior del convent de Montesa, com del llicenciat Segismundo Carbonell, clergue beneficiat en l'església parroquial de Sant Bertomeu Apòstol; qui comprava l'any 1727 a Jerònima Llorens, vídua de Bertomeu Perales d'Andreu, la casa que posteriorment utilitzaria esta línia de la família Tortosa com a casa pròpia a Vallada

---

⁷³⁴ APV. *Libro de los Desposorios de la Villa de Vallada del año 1754*, (1754-1812), sig. 16.

⁷³⁵ APV. *Libro de Bautismos*, 1751-1772, sig. 2.

⁷³⁶ AMV. Caixa s.n., *Padró de Riquesa*, any 1830, sig. 2.4.2

⁷³⁷ AHN. OO.MM., *Montesa*, Llibre 707, f. 1833v.

⁷³⁸ AMV. Caixa s.n., *El justícia*, any 1622, sig. 1.1.2.1

⁷³⁹ APV. *Libro de la Cofradía SS. Rosario fundada en la parroquial de S. Bartholomé de la villa de Vallada*, sig. 27.

⁷⁴⁰ AMV. Caixa s.n., *Llibre de Peita*, 1635, sig. 2.4.1

⁷⁴¹ *Ibidem*, any 1686.

⁷⁴² PÉREZ BORREDÁ, J. R., *Op. Cit.*, p. 356.

⁷⁴³ Informació facilitada per Josep Cerdà Ballester.

⁷⁴⁴ AFT. Sense catalogar.

fins als nostres dies, i que estava situada "*en la calle Camino Real que sale así a Moxente, que linda por un lado con casa de la herencia de Christoval Tortosa, por el otro con tierra olivar de la herencia de Pedro Joseph Garsía, por detrás con tierras de Carlos Garrido, y por delante con casas de Apolinario Pastor y Juan Andrés, dicha calle mediante*"⁷⁴⁵.

El seu fill Francisco, ciutadà, casaria l'any 1761 amb Manuela Sirugeda, filla de Manuel Sirugeda i d'Ana María Perales⁷⁴⁶. D'aquesta manera, veiem com Josep Bernabé Tortosa Guerola, de la primera línia familiar, i Francisco Tortosa Carbonell, de la segona línia en importància⁷⁴⁷, emparentaven amb el Doctor Manuel Sirugeda.

José Tortosa Sirugeda, ciutadà, i "*ayudante de voluntarios honrados*", casaria amb Maria Bono, filla d'Ignacio Bono d'Albaida, i veí de Muro, i de Margarita Abad, de Muro⁷⁴⁸; una destacada família d'aquesta última població.

El seu fill José Ignacio Tortosa Bono, nascut l'any 1798⁷⁴⁹ va tindre la seua residència a Muro, on posseïa importants propietats; però també mantingué productives les que tenia a Vallada, conservant la casa familiar situada al carrer Sant Ramon, on passava algunes temporades. Actualment, els seus descendents conserven les propietats, i la casa familiar.

Finalment, cal destacar que aquestes dos famílies, procedents d'un mateix tronc iniciat a Vallada amb Cristòfol Tortosa i Isabet Joan Pérez, tornarien a emparentar-se amb el matrimoni celebrat l'any 1795 entre José Bernabé Tortosa, veí de les parròquies de Sant Joan i Sant Esteve de la ciutat de València, i fill de Josep Bernabé Tortosa i Francisca María Penadés, ja difunts, d'una part; i d'una altra, Mª Luisa Tortosa, filla de Francisco Tortosa Carbonell i de Maria Manuela Sirugeda, ambdós veïns de Vallada.

---

⁷⁴⁵ *Ibidem*.

⁷⁴⁶ APV. *Libro de los Desposorios de la Villa de Vallada del año 1754*, 1754-1812, sig. 16.

⁷⁴⁷ En realitat, quan parlem d'importància, fem referència al creixement de determinades línies familiars, sempre en funció del patrimoni acumulat amb el pas dels anys. No obstant això, altres membres de la família desenrotllarien un important paper en la vida social i política de la vila durant diferents èpoques.

⁷⁴⁸ APV. *Libro de Bautismos*, 1751-1772, sig. 2.

⁷⁴⁹ *Ibidem*.

L'existència d'altres notables famílies que també van jugar un destacat paper, no han pogut ser conegudes de manera tan completa, si bé a través de diverses sèries documentals, sabem del seu important pes específic en la vida política, social i econòmica de la vila, en diferents períodes; com també de la política matrimonial seguida per aquestes famílies amb la finalitat de consolidar i ampliar els seus respectius patrimonis⁷⁵⁰.

Com indica Rafael Aliena Miralles, “*el matrimonio se presenta como un medio para unir patrimonios, establecer alianzas y obtener beneficios*”⁷⁵¹, i “*La política matrimonial es, como vemos, una pieza importante en la estrategia familiar a la que aludiamos. A partir de ella, se consigue el acceso a un capital ajeno –la dote de la mujer- que, convenientemente administrado por el marido, puede reportar beneficios mayores. Pero hay más, todo casamiento otorga derechos sobre las herencias de la familia de la mujer*”⁷⁵².

Podem comprendre a la perfecció l'evolució de les famílies més destacades de la vila, en recordar -i és només un exemple comú a totes elles- els enllaços matrimonials de la línia principal dels Garrido durant els segles XVI, XVII i XVIII, i conèixer altres importants llinatges locals emparentats amb ells, com els Alcover, Vila, Tortosa, Taengua, Perales, Selva, o Cirugeda; i això, des d'època ben primerenca, quan tenim constància que Monserrat Garrido casava amb Isabet Juan Alcover el 1581 –un dels llinatges més notables de la vila en aquell moment-, i els seus fills Pere i Joan Pau contreien matrimoni amb Esperança Vila i Esperança Tortosa respectivament, mentres Llorenç, el tercer germà, casava amb Felícia Selva. Quatre de les famílies més destacades de la població en aquell moment –cinc si comptem la família de la mare-, quedaven emparentades en una sola generació.

Un altre tant succeiria amb el control que aquestes famílies exercirien sobre la vida local, en participar activament en la vida pública, i dirigir les institucions locals, salvaguardant els propis interessos; de vegades coincidents amb la prosperitat de la

---

⁷⁵⁰ Resulta molt interessant el treball de Rafael Aliena Miralles, *La pluma y la renta. Linaje y patrimonio y escritura en el norte valenciano: (1650-1790)*, publicat per la Diputació de Castelló l'any 1987, en el que detalla amb tota minuciositat l'endogàmia de classe com a criteri de política matrimonial.

⁷⁵¹ ALIENA MIRALLES, R., *Op. Cit.*, p. 86.

⁷⁵² *Ibidem*, p. 91.

població, com succeiria, per posar dos exemples, amb la defensa del pas del camí reial per l'interior de la localitat, o amb la segregació de Vallada respecte de la vila de Montesa.

La documentació, com podem observar en les relacions posteriors, ens mostra que poques famílies dominaven el poder local. De manera reiterada, com queda detallat en els annexos XVII al XXII, veiem com les mateixes persones ocupaven al llarg dels anys diversos càrrecs municipals i judicials; com també, de les institucions parroquials.

**CAPÍTOL IX. LES CONSEQÜÈNCIES DE LA GUERRA DE SUCCESSIÓ
EN EL GOVERN DE L'ORDE DE MONTESA.**

El segle XVIII es troba fortament condicionat per la Guerra de Successió; i qualsevol estudi que es pretenga realitzar sobre aquells anys, bé que reduït en aquest cas a l'àmbit geogràfic de Vallada, no pot entendre's deslligat d'aquell esdeveniment; com tampoc podem deixar de costat les conseqüències que va tindre per a l'orde de Montesa la victòria de Felip V, i la instauració a Espanya de la dinastia borbònica.

Respecta a aquesta última qüestió, Fernando Andrés ens indica que del decret de 15 de juliol de 1707 -complementari del d'abolició dels furs d'Aragó i València de 29 de juny- es podia desprendre que el govern de l'orde de Montesa seria assimilat al model de les Ordes castellanques de Santiago, Calatrava i Alcántara. No obstant, el autor apunta que *“la posibilidad de asimilación del gobierno de Montesa al de las restantes órdenes que se abre con la victoria felipista y que hubiera podido ser interpretada como lógica -significaba eliminar instituciones que, quiero insistir en ello, tenían su principal razón de ser en la legalidad foral- no va a ser utilizada”*⁷⁵³.

Així i tot, després del decret de 15 de juliol es van produir alguns canvis. L'assessor general de Montesa era agregat al Consell d'Ordes; els papers de la secretaria de Montesa passaven al secretari del mateix Consell; i el d'Ordes assumia la jurisdicció que anteriorment tenia el d'Aragó; una jurisdicció, com indica l'autor, que *“se limitaba a “lo temporal”, mientras la jurisdicción espiritual recaía en exclusiva en el asesor. Y precisamente por ahí y muy pronto comienzan los problemas de integración de Montesa”*⁷⁵⁴.

D'altra banda, el càrrec de lloctinent general continuava en vigor després de l'abolició dels furs, a pesar de l'oposició de significats partidaris de Felip d'Anjou; qui va mantindre la figura del lloctinent i el tribunal de la lloctinència amb les seues competències, segons l'opinió de Fernando Andrés, com *“una más de las medidas pronto adoptadas en el sentido de dulcificar la abolición foral y muy especialmente en aquellos aspectos que pudieran afectar negativamente los intereses de los privilegiados del reino, que por cierto -y en general- habrían también permanecido*

---

⁷⁵³ ANDRÉS ROBRES, F., “Los decretos de Nueva Planta y el gobierno de la Orden de Montesa”, *Antiguo Régimen y Liberalismo. Homenaje a Miguel Artola*, 3, Política y cultura, Alianza Editorial-Ediciones de la Universidad Autónoma de Madrid, 1995, p. 38.

⁷⁵⁴ *Ibidem*, p. 40.

*en su mayor parte fieles al borbón, dada la dimensión social que adquiere la contienda*⁷⁵⁵.

Aquesta decisió continuista també permetria que Felip V continuara administrant el mestrat amb les seues rendes; ja que qualsevol canvi podria haver trobat resistències en l'Orde, i l'abandó per part dels vassalls de les obligacions senyorials⁷⁵⁶.

La monarquia, en opinió de l'autor, podria haver actuat buscant el propi interès, ja que quan el rei ratificava els privilegis de l'Orde, estava ratificant privilegis propis; però aquella actitud podia tindre un cost perquè estava reconeixent “*singularidad y privilegios a la orden como institución, y permitiendo que en su seno fragüen y se consoliden instancias intermedias de poder*”. A més, el particularisme de Montesa tampoc agradava al Consell d'Ordes, que va intentar diverses vegades l'assimilació.

En definitiva, la solució adoptada per la nova monarquia no va ser estable en els seus resultats, i va provocar constants canvis en el govern de l'Orde. L'any 1739 s'extingia el càrrec d'assessor; el 1746 el lloctinent veurà retallades algunes atribucions jurisdiccional, i serà modificada la gestió del patrimoni i rendes del mestrat; el 1751 desapareixerà la figura del lloctinent, sent restaurada el 1754 amb les atribucions anteriors a 1746; l'any 1769 seran novament limitades les atribucions del càrrec; i el 1784 “*el título es expedido con cláusula de extinción incluida para cuando se produzca la muerte -o el cese del empleo por cualquier otra causa- del Conde de Berbedel, algo que no ocurrirá hasta 1802*”⁷⁵⁷.

---

⁷⁵⁵ *Ibidem*, p. 45.

⁷⁵⁶ *Ibidem*, p. 46.

⁷⁵⁷ *Ibidem*, p. 47.

**CAPÍTOL X. ELS IMPORTANTS LITIGIS DEL SEGLE XVIII ENTRE
L'ORDE DE MONTESA I LA VILA DE VALLADA.**

1. UN SEGLE DIFÍCIL PER ALS VALLADINS.

El segle XVIII, a pesar de l'important creixement demogràfic de la població, que hem de contextualitzar en el procés seguit en el conjunt del territori valencià⁷⁵⁸, seria un segle difícil per als valladins.

Com indica Armando Alberola, *“El siglo XVIII se revela como una centuria de inequívoco crecimiento para el País Valenciano. Aunque condicionados en los primeros años por las secuelas de la guerra de Sucesión, el incremento demográfico y el auge económico son tangibles a nivel general, pese a la ralentización observada en la etapa finisecular.*

*No obstante ese crecimiento, son claramente detectables períodos de crisis que, cada vez con mayor insistencia, se harán notar en la segunda mitad del siglo XVIII dando lugar a diferentes situaciones en las que las carencias trigueras, las dificultades de abasto y los alborotos populares de mayor o menor entidad serán los rasgos más sobresalientes”*⁷⁵⁹.

El nombre d'habitants de Vallada a l'iniciar-se el set-cents quedava minvat a causa de la inestabilitat creada per la Guerra de Successió, que suposaria l'abandó d'algunes famílies que buscarien refugi en altres poblacions allunyades del camí reial. A més, en el propi any 1707 es constaten a Vallada, possiblement per causes epidèmiques, 119 defuncions, dels que dos eren soldats; un francès i un altre portugués, quan la

---

⁷⁵⁸ Es poden consultar les obres de ALBEROLA ROMÁN, A., *Catástrofe, economía y acción política en la Valencia del siglo XVIII*, Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València, 1999; ARDIT LUCAS, M.-BADENES MARTÍN, M. A., *El País Valencià en el cens d'Aranda (1768)*, Universitat de València, 2001; BERNAT i MARTÍ, J.S.-BADENES MARTÍN, M. A., *Crecimiento de la población valenciana (1609-1857)*, Edicions Alfons el Magnànim-IVEI, València, 1994; CASTELLÓ TRAVER, J.E., *El País Valenciano en el Censo de Floridablanca (1787)*, Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València, 1978; CAVANILLES, A. J., *Observaciones sobre la Historia Natural, Geografía, Agricultura, Población, y Frutos del Reyno de Valencia, Madrid, 1795 y 1797*, 2 vols. Edició facsimil impresa en Artes Gráficas Soler S.A., Biblioteca Valentina 1, València, 1972.

⁷⁵⁹ ALBEROLA ROMÁN, A., *Op. Cit.*, p. 15.

mitjana de soterraments en els anys immediats a aquesta data era d'unes 17 persones a l'any⁷⁶⁰.

Després de la guerra s'aniria recuperant la població, i ja en la tercera dècada del set-cents s'aconseguiria una població semblant a l'haguda a principis de segle, per a després iniciar un descens gradual que trobaria el seu punt d'inflexió a mitjans de centúria; i que es va manifestar especialment després del terratrèmol.

A partir de la segona meitat del segle, i especialment entre els anys 60 i 80, l'increment seria de tal magnitud que duplicaria els habitants de principis de centúria; arribant-se a 1785 habitants segons el cens de Floridablanca⁷⁶¹.

---

⁷⁶⁰ APV. *Llibre de Difunts*, sig. 114.

⁷⁶¹ CASTELLÓ TRAVÉ, J.E., *Op. Cit.*, p.292.

VEÏNS DE VALLADA DURANT EL SEGLE XVIII		
1704	186	Impost del Morabatí ⁷⁶²
1712-13	138	<i>Vecindario de Campoflorido</i> ⁷⁶³
1718	144	Nòmina de l'Equivalent ⁷⁶⁴
1720	150	“
1725	199	“
1730	171	“
1735	167	“
1740	165	“
1745	162	“
1750	149	“
1758	185	“
1763	212	“
1772	264	“
1780	451	“
1785	406	“
1790	432	“
1793	446	“
1793	436	<i>Diario de Valencia de 16-11-1793</i> ⁷⁶⁵
1793-94	440	<i>Observaciones de Cavanilles</i> ⁷⁶⁶
1795	470	Nòmina de l'Equivalent
1798	497	“

⁷⁶² ARV. *Mestre Racional*, 10913.

⁷⁶³ BADENES MARTÍN, M.A.-BERNAT I MARTÍ, J.S., *Op. Cit.*, p.215.

⁷⁶⁴ Per a les nòmines de l'Equivalent, AMV., Caixa s.n., *Llibre de Cabildo*, sig. 1.1.1.2

⁷⁶⁵ BADENES MARTÍN, M.A.-BERNAT i MARTÍ, J.S., *Op. Cit.*, p. 291

⁷⁶⁶ CAVANILLES, A.J., *Op. Cit.*, T.I, p.231.

HABITANTS DE VALLADA EN LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XVIII		
ANY	HABITANTS	INFORMACIÓ
1768	1476	Cens d'Aranda ⁷⁶⁷
1786	1785	Cens de Floridablanca ⁷⁶⁸
1793	1790	Certificació del prior de Vallada ⁷⁶⁹

1.1. Les conseqüències de la Guerra de Successió.

Vallada patiria especialment la guerra i les seues conseqüències. El fet de ser una població assentada en el camí reial i molt pròxima a la frontera castellana, suposava un continu trànsit de les tropes d'ambdós exèrcits pel seu interior; “*siendo población corta dicha villa, en camino real, y a la frontera de Castilla, en donde en menos de un mes se acamparon ambos ejércitos*”⁷⁷⁰.

La situació de la població i el paper de les seues autoritats seria molt compromés, ja que si bé seguien de manera habitual la disciplina de l'exèrcit borbònic -establert a Montesa des del 31 de març de 1706-, quan es trobaven a la població les tropes austracistes es veien obligats a acatar les seues ordres⁷⁷¹; un fet que després de la guerra ocasionaria importants problemes a les autoritats locals en haver atés durant el conflicte les necessitats de les tropes aliades. Així, la guarnició borbònica instal·lada en el castell de Montesa obligava a les viles de Montesa i Vallada al seu sosteniment, rellevant-se cada poble per períodes setmanals; i d'altra

⁷⁶⁷ BADENES MARTÍN, M.A.-BERNAT i MARTÍ, J.S., *Op. Cit.*, p. 252.

⁷⁶⁸ CASTELLÓ TRAYER, J.E., *Op. Cit.*, p. 292.

⁷⁶⁹ AMV. Caixa s.n., *Llibre de Cabillo*, 18 de setembre de 1793, sig. 1.1.1.2

⁷⁷⁰ AMV. Caixa s.n., *Comptes de Propis*, any 1724, f. 77v, sig. 2.2.1.

⁷⁷¹ VILA MORENO, A., “Vallada y la Guerra de Sucesión”, *Festes Patronals*, 1989. Sobre la Guerra de Successió a Montesa i Vallada es poden consultar: BLESÀ DUET, I., *Vallada i la Guerra de Successió*, Associació Serra Grossa, 2007; MIRAVETE GÓMEZ, J.M., “L'aplicació de la política militar durant el regnat de Felip V en la vila de Vallada, pertanyent a la governació de Montesa”, *I Congrés d'Història de la Costera*, Institució Alfons el Magnànim - Diputació de València, València, 2006, pp. 333-353; i TORMO SANZ, L., “Documentos sobre la participación de Montesa en la Guerra de Sucesión”, *Papers de la Costera*, nº 2, Xàtiva, 1982, pp. 113-122.

banda, en el propi any 1706 els hostals de Vallada van ser ocupats per tropes angleses, que romandrien en la vila durant cinc mesos i mig⁷⁷².

De fet, Vallada quedaria empobrida després de la guerra a causa de les contínues entregues de diners i aliments per al sosteniment de les tropes que contínuament transitaven, quan no acampaven, per ella. Així, i servisca només com a exemple, entre altres aportacions –fonamentalment subministrades a la guarnició de Montesa-, es van haver de preparar “7000 raciones de pan que la villa dio al cavallero Dasfelt y a su egército, quando abaxó por esta villa después de la batalla de Almanza”, o 100 doblons que li van ser exigits a la vila pel propi militar⁷⁷³.

El debilitament econòmic sofrit per Vallada tindria el seu reflex en tots els aspectes de la vida local; fins al punt que el seu desenrotllament urbà estaria paralitzat durant molts anys.

D'altra banda, les conquestes militars borbòniques i la forta repressió dels vençuts, anirien acompanyades de l'abolició de l'organització foral valenciana, reduint el regne de València a les lleis castelles, i destruint la seua organització politicoadministrativa. Així mateix, el Decret de Nova Planta de 29 de juny de 1707⁷⁷⁴ també va suposar la substitució de l'organització del municipi foral pel model castellà.

Com indica Armando Alberola,

“La aplicación del decreto abolicionista suponía, entre otras cosas, la desaparición de la tradicional organización del municipio foral valenciano y del sistema insaculatorio, como procedimiento para proveer los diferentes cargos de responsabilidad dentro del gobierno local. Así, Justicia, jurats y consellers, cedían paso al corregidor, alcalde mayor y regidores, oficios propios de los ayuntamientos castellanos. Pero las intenciones del primer borbón eran de mayor alcance, ya que, aparte de intentar someter la organización municipal valenciana al férreo control de una administración claramente centralizadora, perseguían fiscalizar las haciendas municipales cuya

---

⁷⁷² AMV. Caixa s.n., *Comptes de Propis 1705-1723*, f. 32v., sig.2.2.1.

⁷⁷³ *Ibidem*, f. 100 i ss.

⁷⁷⁴ ESCARTÍ i SORIANO, V.J., *El diario (1700-1715) de Josep Vicent Ortí i Major*; estudi i edició, Fundació Bancaixa, València, 2007, pp. 364 i 365.

*tradicional autonomía a la hora de recaudar tributos de índole local, que gravaban artículos de primera necesidad, las había hecho escasamente rentables para las arcas de la Hacienda Real*⁷⁷⁵.

No obstant això, i malgrat els importants canvis que es van produir en la nova organització municipal valenciana, a Vallada, en allò que pertocava a l'elecció dels nous oficials municipals, continuava l'antic sistema establert en època foral; si bé, en la nova organització municipal, els càrrecs eren elegits el mes de gener, com establia la norma general, *“y más de lo dicho saben vuestras mercedes ha venido carta orden del señor don Guillermo Omara, subcomendador y gobernador de dicha villa, en que dize haver tenido orden del señor excelentísimo marqués de Valdecañas, virrey y capitán general de este reyno para que se agan las ternas de oficiales para el gobierno de dicha villa para este año 1717”*⁷⁷⁶.

El sistema d'elecció, però, no estaria exempt de controvèrsia, com podem consultar en les *“Ternas de nuevos oficiales para el año 1723”*; acta municipal en la que podem llegir

*“saben sus mercedes, como por carta orden que ha venido oy del señor don Guillermo Omara, nuestro gobernador, se nos manda le remitamos nuevas propuestas de ofissiales, de alcalde y regidores de dicha villa para el nuevo gobierno de ella del precente año mil setecientos veinte y tres, sin embargo de que la que se hisieron en el año pasado veinte y uno, a los veinte y ocho de setiembre las havia suspendido por orden del señor lugarteniente general por la contraveria avía avido entre la religión y la real chancillería sobre el punto de a quien tocaría la aprobación de ofissiales de los lugares y señorío de la Religión; pues según la carta venida de oy de dicho gobernador, manifiesta haver resuelto Su Magestad tocar y pertenecer a dicha religión de nuestra Señora de Montesa el derecho de elegir y aprovar los nuevos ofissiales de todos sus lugares y señoríos, según y como siempre lo a tenido dicha Religión”*⁷⁷⁷.

A més, la nova monarquia va iniciar dos processos contra algunes de les autoritats municipals dels anys de la guerra; un primer “que compren la gestió dels anys 1705, 1706 i fins el mes de juny de 1707. Un segon contra els que ja foren alcaldes i regidors de la nova institució municipal que substituïa el consell: l'ajuntament, i que

---

⁷⁷⁵ ALBEROLA ROMÀ, A., “Centralismo borbónico y pervivencias forales. La reforma del gobierno municipal de la ciudad de Alicante (1747)”, *Estudis*, 18, Departament d'Història Moderna, Facultat de Geografia i Història, Universitat de València, 1992, pp. 147-148.

⁷⁷⁶ AMV. Caixa s.n., *Llibre de Cabildo*, any 1717, sig. 1.1.1.2.

⁷⁷⁷ *Ibidem*, any 1723.

compren 1707, des del mes d'agost, 1708 i 1709. És a dir, un període encara emmarcat en plena guerra, que no acabaria fins 1714, amb el conflicte de resultats incerts, i, per tant, ple d'improvisacions, d'incerteses i d'assajos”⁷⁷⁸.

Aquests processos, segons l'opinió d'Isaïes Blesa tindrien una doble intencionalitat. Per una banda, “anar sentant les bases del que seria el nou model municipal borbònic, i de l'altra, posar en qüestió la gestió dels que foren jurats i consellers en vallada, i que encara vivien en el poble”⁷⁷⁹.

1.2. Els efectes dels terratrèmols.

Destacats autors han escrit sobre els efectes que els terratrèmols ocorreguts en la primavera de l'any 1748 van ocasionar en algunes zones de la geografia valenciana. També, i de manera especial, sobre la desolació i ruïna que aquests sismes van provocar al castell i la vila de Montesa⁷⁸⁰.

Sobre la importància del terratrèmol en la zona, Armando Alberola indica que

“La fuerte intensidad del sismo, plasmada de manera paradigmática en la destrucción del castillo y convento de la orden de Montesa afectó a un área de más de 10.000 kilómetros cuadrados. Las fuentes documentales manejadas, muy minuciosas a la hora de describir los destrozos apreciados en los edificios permitirían calificar al terremoto como <<destrutivo>> o <<completamente destructivo>>”⁷⁸¹, destacant que “Las autoridades valencianas desplegaron una frenética actividad al objeto de evaluar con prontitud los daños y elevar cumplida información a la administración central. De ahí que, a los pocos días, se dispusiera en la Corte de someros informes elaborados por el duque de Caylús, Capitán General de Valencia; el marqués de Malespina, Intendente General valenciano; y el marqués de la Romana, gobernador de Montesa”⁷⁸².

---

⁷⁷⁸ BLESÀ DUET, I., *Op. Cit.*, p. 19.

⁷⁷⁹ *Ibidem*.

⁷⁸⁰ CERDÀ BALLESTER, J., *Documenta*, Textos recuperats per a la Història de Montesa, 4, abril, 1999. Transcripció dels documents, i notes a cura de l'autor. Es tracta d'un treball monogràfic sobre el terratrèmol de 1748, en el que es publiquen cartes, informes i testimonis de l'època. En les pàgines 69-71, podem consultar una àmplia bibliografia sobre els efectes dels terratrèmols de l'any 1748.

⁷⁸¹ ALBEROLA ROMÀ, A., “Catástrofe e historia: el terremoto valenciano de 1748”, en *Seminario de Humanidades Agustín Millares Carlo. Homenaje a Antonio de Béthencourt Massieu*, I, Ediciones del Cabildo Insular de Gran Canaria, Las Palmas de Gran Canaria, 1995, p. 65.

⁷⁸² *Ibidem*, p. 66.

L'Orde es veuria molt afectada pels efectes dels sismes, ja que a més de les pèrdues econòmiques, els frares supervivents van haver de traslladar-se a un nou edifici conventual construït al palau del temple de València; abandonant el castell, que havia quedat totalment destruït.

Segons Josep Cerdà, i en allò que respecta al vessant clerical de l'Orde, les conseqüències van ser nefastes, ja que l'any 1741 només comptaven amb quaranta i huit frares, i el terratrèmol havia causat la mort de tretze eclesiàstics, entre professors i novicis⁷⁸³.

El matí del dissabte 23 de març, els habitants de Vallada, aterrits, veien caure part dels seus edificis per la intensitat dels sismes. Així i tot, i a pesar de la caòtica situació, molts veïns de la població acudirien a Montesa en auxili dels clergues de l'Orde que havien quedat atrapats davall les ruïnes del castell.

En els dies següents, els terratrèmols se succeïen amb alarmant freqüència. Des del dia 23 de març, els moviments de terra havien sigut tan abundants, i en algunes ocasions devastadors, que els veïns de Vallada temerosos per la catàstrofe que estaven patint, i amb els edificis civils i religiosos amenaçant ruïna, havien optat per fugir al camp, refugiant-se en improvisades barraques pel del temor de morir sepultats per la caiguda dels arruïnats edificis.

A la situació econòmica arrossegada des de la Guerra de Successió i els anys posteriors, calia afegir el fort impacte d'una catàstrofe natural de semblant envergadura.

Esteban Félix Carrasco detallava la situació en què havia quedat Vallada per causa dels terratrèmols, destacant que la torre campanar estava oberta en quatre parts, així com que l'església amenaçava ruïna, *“desencajados los arcos que mantienen la bóveda, de fábrica nueva, por lo que se ha trasladado el Sacramento a una Capilla de tablas en el campo; las más de las casas derruidas, y otras amenazando ruina, y no atreviéndose a permanecer en ellas los vecinos, se hallan*

---

⁷⁸³ CERDÀ BALLESTER, J., *Op. Cit.*, p. 5.

*acampados en unas malas barracas, casi a la inclemencia, en un tiempo tan riguroso*⁷⁸⁴.

En aquesta desoladora situació, el síndic de la vila es desplaçava a València a sol·licitar ajuda a l'Arquebisbe i al Capità General a causa de la màxima pobresa, malalties i morts que hi havia en la població “*para ver si lograría, como se logró, una buena limosna para socorro de los pobres enfermos, y personas miserables*”⁷⁸⁵.

La situació sanitària havia d'estar prou deteriorada, ja que són abundants les referències als molts malalts que havien de ser atesos. La presència en la vila, en el mes de maig, del metge Estruch de Capdet⁷⁸⁶ ajudant al metge de Vallada en l'atenció als malalts, i de Francisco Carbonell d'Ayora⁷⁸⁷ al juliol del mateix any, mostren la difícil situació que estava sofrint la població.

A més, l'estat dels edificis era ruïnós. La carnisseria havia quedat tan afectada, que va haver d'improvisar-se un nou escorxador en el camp, a fi de poder atendre la demanda de carn. Els hostals, el temple parroquial, la Casa de la Vila, l'hospital, les conduccions d'aigua, a més de moltes cases de la població, necessitaven importants reparacions; i l'esforç econòmic efectuat per a poder atendre les obres més urgents era insuficient per a resoldre la situació provocada pels terratrèmols.

Armando Alberola assenyala que les anotacions de l'intendent Malespina avaluaven en “*4.000 libras los daños de la iglesia parroquial y en más de 5.600 los apreciados en las casas de los vecinos pobres. De las 10.887 libras a que ascendían los gastos de reconstrucción se decidió conceder 2.802 para las casas de los vecinos menos pudientes y ayudar con 300 libras en la reconstrucción de la iglesia, con el*

---

⁷⁸⁴ CARRASCO, E.F., *Relación puntual circunstanciada de las ruinas y extragos causados por los terremotos, que se sintieron en varias partes del Reyno de Valencia, los días 23 de marzo, y dos de abril de 1748. sacada de las noticias testimoniadas, remitidas por los Gobernadores, Corregidores, y Justicias al excelentísimo señor Duque de Caylús, Gobernador, y Capitán General de este dicho Reyno, y el de Murcia*, València, Imprenta de la Viuda de Antonio Bordazar. Edició facsímil de *Librerías Paris-Valencia*, València, 1991, p. 9.

⁷⁸⁵ AMV. Caixa s.n., *Llibre de Cabildo*, 1742-1749, sig. 1.1.1.2, f. 139.

⁷⁸⁶ *Ibidem*, f. 139v.

⁷⁸⁷ *Ibidem*, f.51v.

*fin de que el Santísimo pudiera restituirse con prontitud al sagrado recinto abandonando la barraca que hasta entonces lo había acogido*⁷⁸⁸.

Així mateix, indica que l'equivalent de Vallada, que estava estimat en 1.440 lliures a l'any, va servir per a cobrir part de la quantitat concedida, sent completada la resta que faltava amb la contribució d'Albaida⁷⁸⁹.

Respecte al deute censal que mantenia la vila, *“ha sido consultado, convenido y acordado de palabra por medio de dicho síndico con los acreedores censalistas de dicha villa, el que sesaran éstos de cobrar sus pensiones anuales desde que principiaron dichos terremotos en adelante, mediante haverles hecho saber esta villa la renta que tiene, y el gasto que se le ofresse con testimonio formal que se les ha demostrado de la limitada renta que le quedava de sus regalías, deducidos los gastos y salarios presisos que paga, mayormente faltándole por entero la renta de dicho mesón*⁷⁹⁰.

Després d'haver apuntalat els edificis, l'Ajuntament afrontava la consolidació i restauració d'aquells amb escassos recursos, tant per les despeses urgents i inajornables a les que es va haver de fer front, com per la minva que en les seues arque havia suposat la no percepció de les rendes dels seus propis i regalies; en especial dels hostals, ja que els arrendataris havien aconseguit importants rebaixes en proporció als dies que els edificis van quedar inhabitables.

D'altra banda, la religiositat dels veïns de Vallada també quedava de manifest en moments tan difícils. Bartolomé Gallach, clavari de la Mare de Déu del Roser, cobrava de la vila per la cera blanca que havia cremat en les rogatives per malalties i terratrèmols⁷⁹¹. Els valladins buscaven la protecció del Totpoderós; i probablement el perdó dels pecats causants de la catàstrofe, si seguim la religiositat del moment.

---

⁷⁸⁸ ALBEROLA ROMÁN, A., *Catástrofe, economía y acción política en la Valencia del siglo XVIII*, Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València, 1999, p. 139.

⁷⁸⁹ *Ibidem*.

⁷⁹⁰ AMV. Caixa s.n., *Llibre de Cabildo*, 1742-1749, sig. 1.1.1.2, f. 149.

⁷⁹¹ *Ibidem*, f. 139.

Si el dia tres d'abril el Santíssim Sagrament, com també succeiria amb els relíquies de l'església, havia sigut traslladat a una capella de fusta alçada en les eres de la població⁷⁹²; el 31 d'octubre, una vegada assegurat l'edifici parroquial, el govern municipal, després d'acordar amb el capítol eclesiàstic la devolució del Santíssim a l'església, disposava que l'endemà, divendres 1 de novembre i festivitat de Tots Sants, es realitzara el trasllat⁷⁹³. Poc de temps després, en el lloc que havia ocupat la capella de fusta que havia albergat el Senyor Sacramentat, era construïda la capella del *Divino Juez*.

Finalment, cal destacar l'elecció, per sorteig entre la Mare de Déu de Gràcia i Sant Francesc de Borja, de la Mare de Déu com a patrona i advocada dels terratrèmols⁷⁹⁴.

1.3. Les epidèmies de terçanes de finals del segle XVIII.

El cinc d'abril de 1785, la corporació municipal rebia còpia d'una Reial Cèdula en la que s'establien les mesures que havien de ser preses a fi d'evitar les epidèmies de terçanes que s'estaven estenent per terres valencianes.

Armando Alberola en el seu estudi sobre les febres terçanes en l'Alacant del s. XVIII, assenyala que en un moment “*en el que los planteamientos de higiene pública y política asistencial brillaban casi por su ausencia, no resulta extraño que la gran epidemia iniciada en Cataluña en 1783 prendiera con mayor intensidad que en fechas anteriores en la ciudad de Alicante y pueblos de su jurisdicción. En su génesis, la epidemia estuvo ocasionada por fiebres tifoideas, habituales compañeras de los ejércitos, a las que se unieron las endémicas tercianas del litoral mediterráneo*”⁷⁹⁵; una epidèmia que es va estendre molt prompte a Aragó i a la conca mediterrània, produint a València i Cartagena gran nombre de morts⁷⁹⁶.

---

⁷⁹² *Ibidem*, f. 128.

⁷⁹³ *Ibidem*, f. 150.

⁷⁹⁴ *Ibidem*, f. 150v.

⁷⁹⁵ ALBEROLA ROMÁ, A., “Una enfermedad de carácter endémico en el Alicante del XVIII: las fiebres tercianas”, *Revista de Historia Moderna: Anales de la Universidad de Alicante*, 5, 1985, p. 134.

⁷⁹⁶ *Ibidem*.

Així mateix, ens indica que *“Ante la crítica situación, el gobierno central publicó en febrero de 1785 una Real Cédula en la que se ordenaba dar salida a las aguas estancadas existentes en las tierras del Reino de Valencia y limitaba el cultivo del arroz a los cotos permitidos. Con posterioridad, el Protomedicato cursó instrucciones precisas para hacer frente a la enfermedad, especificando las medidas terapéuticas más adecuadas en cada caso”*⁷⁹⁷.

En la Reial Cèdula, s’apuntaven com a causes que estaven provocant l’epidèmia, la gran pobresa en què estava sumida la població –i com a conseqüència la debilitat de les persones afectades- el prolongat estancament de les aigües, i el cultiu de l’arròs fora dels llocs assenyalats; i es disposava que *“para evitar en lo sucesivo las epidemias de tercianas ocurridas en el Reyno de Valencia, se pongan en curso las aguas estancadas, y se observen las demás reglas que se prescriben para dicho fin”*⁷⁹⁸.

Així mateix, resolía que s’escrigueren cartes *“a los prelados y cabildos eclesiásticos, excitando su zelo, para que concurran con las limosnas y auxilios que les dictare su caridad a el socorro de aquellos infelices, señaladamente en los pueblos que por haverse difundido con exceso las tercianas, u otros motivos estuviesen más necesitados: que a las aguas estancadas en las vegas, azarbes, u otros parages encharcados, se les ponga en curso a costa de los dueños si fuesen pudientes, y no siéndolo por pecha, y repartimiento entre los vecinos de los mismos pueblos”*⁷⁹⁹.

Armando Alberola i David Bernabé, que han estudiat aquesta qüestió en les terres meridionals valencianes, indiquen que

“Arrozales, lagunas y pantanos tenían buena culpa de esta situación de permanente peligro, pero no menor responsabilidad cabe achacar a las deficientes infraestructuras higiénico-sanitarias observables en pueblos y ciudades, así como a la inexistencia de una adecuada política asistencial, ya que resultaba evidente que la enfermedad se cebaba en los grupos humanos más desvalidos. Y aunque el paludismo no resultaba ser mortal, sí que originaba una morbilidad elevada que repercutía

---

⁷⁹⁷ *Ibidem.*

⁷⁹⁸ AMV.Caixa s.n., *Llibres d’Ordes i Veredes*, any 1785, sig. 1.1.4.1.

⁷⁹⁹ *Ibidem.*

*negativamente sobre las actividades agrícolas. Si éstas eran habitualmente desarrolladas por jornaleros deficientemente alimentados e incluso desnutridos, ese estado podía convertirse, y de hecho así sucedía, en factor propagador de la enfermedad*⁸⁰⁰.

En el cas de Vallada, els responsables de la vida municipal havien mostrat la seua preocupació per la neteja de les basses ubicades en la població, amb antelació a la publicació de la Reial Cèdula. La realitat va ser molt diferent a les disposicions, i les mesures que s'havien anat prenent al llarg dels anys havien sigut insuficients per a evitar la brutícia que s'anava acumulant en les basses, a causa de l'actitud dels grans propietaris, que volien acumular tarquim per als camps de cultiu.

Tenim constància que amb anterioritat a l'any 1785, les autoritats de la vila vetlaven per la neteja i bon estat de conservació de la bassa llavador, i de la bassa dels Horts; però va ser a les darreries del segle XVIII quan observem que es van prenent mesures concretes, algunes d'aquestes, imposades pel comte de Berbedel, lloctinent general de l'orde de Montesa.

En les ordenances municipals podem observar que alguns capítols fan referència a la neteja del llavador, i de la bassa dels Horts, que havia arribat al punt de no ser netejada en anys. A més, l'ordenança sobre la manera en què s'havia de llavar la roba en el llavador, que quedava arplegada en les ordinacions de 1786, i que buscava la prevenció de contagi de possibles malalties, obligava a les persones que volgueren llavar roba d'algun malalt en la bassa gran, a que ho feren en la bassa quadrada que estava situada més avall. Tant en el cas del llavador, com en la bassa dels Horts, les ordenances anaven acompanyades de sancions econòmiques aplicables si s'incomplien les normes.

Així mateix, l'Ajuntament -que havia rebut diversos informes del metge local sobre la insalubritat de les aigües estancades en les grans basses de la població, i els efectes negatius que aquesta situació provocava en la salut dels veïns-, prenia un acord capitular sobre la neteja d'aquelles, el primer de juliol de 1787⁸⁰¹.

---

⁸⁰⁰ ALBEROLA ROMÁ, A.-BERNABÉ GIL, D., "Tercianas y calenturas en tierras meridionales valenciana: una aproximación a la realidad médica y social del siglo XVIII", *Revista de Historia Moderna: Anales de la Universidad de Alicante*, 17, 1998-1999, p. 97.

⁸⁰¹ AMV. *Llibre de Cabildo*, sig. 1.1.1.2

Les autoritats municipals abordaven els problemes sanitaris que es podien derivar de les aigües detingudes, fangoses, o pantanoses; fent especial menció a la situació de la bassa dels Horts, que rebia “*las inmundicias del lavador, perros y otros animales muertos que allí se echan en notable perjuicio de la salud pública*”; i feien referència a les altres basses dels particulars, que tampoc es netejaven.

Finalment, comunicaven als regants dels Horts i als altres propietaris de basses, que havien de netejar-les amb la major rapidesa, i no permetre que s’arribara a semblant situació en el futur.

Joaquín Perales, escrivà de la vila, el dia cinc de juliol notificava la deliberació capitular a José García, Francisco Bernabé Tortosa, José Vicente Garrido, María Luisa Sirugeda i Miguel Mollá, com a regants de la bassa dels Horts; a José Vicente Garrido, com a propietari de la gran bassa contigua al teular; a María Sirugeda com a l’ama de la bassa que posseïa davall el seu hort; i a Vicente Andrés, arrendador de l’hort o sènia amb la seua bassa, de Rosa María Vila.

Uns anys després de les disposicions preses per a eradicar el problema sanitari que estava sofrint la població, Cavanilles advertia que Vallada, a pesar de ser un poble sa per trobar-se en bona posició i sòl, patia “*algunas veces calenturas intermitentes, no tanto por tener tres charcas o balsones al norte, y otro al mediodía, como por el descuido de limpiarlos. La codicia de acopiar allí légamo para beneficiar los campos, es causa de las exhalaciones pútridas que se levantan en verano, y alteran la atmósfera. Debiera la Justicia velar sobre este punto, y vencer las dificultades que ponen los hacendados*”⁸⁰².

---

⁸⁰² CAVANILLES, A.J., *Op. Cit.*, t. I, p. 231.

1.4. Els perjudis ocasionats pel nou traçat del camí reial.

Formant part de les importants obres públiques realitzades durant el regnat de Carles III, i dins del Pla de Carreteres de 1761, era projectat un nou camí que havia d'unir València amb Madrid a través d'Albacete. Sens dubte, es buscava un traçat més recte que acurtara distàncies entre les dos ciutats, encara que este fet suposara que importants nuclis de població com Alzira i Xàtiva quedaren apartades del seu pas.

De fet, l'any 1773 consta el cobrament de les indemnitzacions que importaven les expropiacions de terres realitzades amb la finalitat que per elles passara la *Real Carretera de Valencia*⁸⁰³; com també podem consultar la “*Relación de los pasos que se han señalado en el término de Vallada el día veinte de Junio de 1791, con presencia de la justicia y expertos de dicha villa y del director de la Real Carretera de Valencia, en virtud de la órdenes del excelentísimo señor conde de Floridablanca*”⁸⁰⁴.

La gran preocupació de les autoritats locals pel fet que el camí no passara per l'interior de Vallada, els va portar a dirigir-se al comte de Floridablanca a fi que coneguera els grans perjudis que este canvi suposaria per als habitants de la població; indicant-li que “*Fueron tantas las felicidades que este camino aduxo para su vecindario y común, así en el mejor despacho a los caminantes de sus frutos y en la comunicación del tráfico y comercio, como en el aumento que por él lograron los mesones y sus demás regalías de propios, como que las rentas de éstas han llegado a ascender a más de dos mil libras provinciales; y desde aquel siglo decimoquinto tomó tal incremento el vecindario, como que en el día es reputado por de unos 400 vecinos, con muchísimas casas ricas y acomodadas en rentas considerables*”⁸⁰⁵.

Una situació que havia canviat radicalment, segons els redactors del document, quan afirmaven que “*Esta época feliz para esta villa ha tenido su desmerecimiento y*

---

⁸⁰³ AMV. Caixa s.n., *Llibre de Cabildo*, 1772-1776, f.74v. i ss., sig.1.1.1.2

⁸⁰⁴ APFG. *Papers de Funció*, sig. 4.

⁸⁰⁵ APV. Documentació del Dr. Tomàs Gomis, advocat, de finals del s. XVIII, llibre sense signatura.

*decadencia con la formación del Real Camino nuevo para Madrid desde Valencia, que se ha apartado de ella a distancia más considerable que tenía el antiguo, por cuya operación, bien lexos de poder de poder continuar en sus aumentos, este vecindario ha de tener minoración, por la falta de consumo que le utilizavan los pasajeros, poco despacho en los frutos y cosechas de sus moradores y los caudales de propios*⁸⁰⁶.

Efectivament, si comparem els arrendaments dels hostals subhastats el 1785 amb els de 1788, podem observar que les rendes anuals havien descendit 879 lliures; el mateix succeïa amb la fleca, la renda de la qual havia baixat més de 44 lliures. Les dos tavernes havien quedat reduïdes a una, de la mateixa manera que les dos tendes; amb l'agreujant de l'absència de competència en clar perjudi dels consumidors, que es veïen obligats a consumir els articles d'aquests establiments, sense poder valorar qualitat i preu⁸⁰⁷.

Davant d'aquesta situació, les autoritats municipals sol·licitaven la construcció de ramals que comunicaren la carretera amb la població, a fi que els viatgers pogueren desplaçar-se en un moment donat a Vallada “*porque como el camino nuevo pasa por el término por sitio solitario y sin aguas, en verano por buscar éstas en las amenas fuentes de esta villa y evitar los calores de los desmontes, y en el invierno por las averías del mal tiempo que mejor se reparan en poblado, serían muchísimos los viandantes que estando formadas con comodidad las ijuelas, y por paraxes oportunos para evitar rodeos, que no les habrá, que entrarían a posar a esta villa por las noches, y a medio día*”⁸⁰⁸.

En definitiva, la nova carretera, que va estar acompanyada de la construcció de nombrosos ponts d'important envergadura, entre els que es trobaven els de Boquella i Terrassos en terme de Vallada, ja no anava a discórrer per l'interior de la població, que es va veure privada dels beneficis que el camí havia reportat a molts dels seus habitants i a les arques municipals, durant centúries.

---

⁸⁰⁶ *Ibidem.*

⁸⁰⁷ *Ibidem.*

⁸⁰⁸ *Ibidem.*

2. LES DESAVINENCES ENTRE L'OLIGARQUIA LOCAL I L'ORDE DE MONTESA.

2.1. Les causes.

La composició de l'oligarquia municipal de Vallada responia fonamentalment a llauradors que s'havien anat enriquint amb el pas dels anys, reforçant la seua posició patrimonial per mitjà d'una política matrimonial orientada a incrementar la hisenda familiar. Majoritàriament, aquests llauradors enriquits, a més de dirigir la vida municipal, i com a part de les seues funcions, redactar les ordenances que havien de regir la vida local, també controlaven la vida econòmica de la població, i en molts casos havien incorporat al seu patrimoni el domini útil d'alguna regalia.

Des de mitjans del segle XVIII s'havia produït una forta proletarització i desestructuralització social⁸⁰⁹, perfectament observable en els anys finals de la centúria, en la que propietaris forasters -alguns residents en la ciutat de València- havien adquirit un terç de la terra de cultiu del municipi⁸¹⁰. Així mateix, les famílies principals de la població havien millorat la seua posició durant la segona meitat del segle; una burgesia agrària, que, segons l'opinió de José Rafael Pérez, havia mantingut una activitat econòmica molt activa, "*obteniendo ingresos de sus tierras y ganados, así como de la participación en negocios especulativos, aprovechando todas las posibilidades que les ofrece tanto la economía local como regional, consolidando y ampliando sus cada vez mayores patrimonios*"⁸¹¹.

Són diverses les situacions que cabria analitzar per a comprendre el gradual distanciament que s'havia produït entre l'oligarquia local -tan beneficiada amb

---

⁸⁰⁹ PÉREZ BORREDÁ, J. R., *Op. Cit.*, p. 188.

⁸¹⁰ *Ibidem*, p. 168. L'autor apunta que en un segle de constants increments dels preus agraris i de la renda de la terra, possiblement aquells que disposaren de capitals disponibles adquiriren terres, i intervingueren directament en les rendes agràries, abandonant la pràctica del crèdit censal.

⁸¹¹ *Ibidem*, p.229.

Galcerán- i l'orde de Montesa, des de la incorporació d'aquesta última a la Corona. En el fons, totes elles responien al descontent de les famílies millor situades de la vila a causa de la creixent ingerència de l'Orde en la vida local, i dels seus continus intents, especialment durant el segle XVIII, de tornar a la situació prèvia als capítols generals de l'Orde de 1567 i 1588.

El marc de la relació entre senyor i vassalls que havia perdurat durant centúries, i que no era un altre que el d'un senyoriu que en molts aspectes funcionava com una zona de reialenc, en la que els veïns, a més de certs privilegis adquirits amb anterioritat a la incorporació de la població a l'orde de Montesa, i d'aquells altres derivats dels capítols generals de 1567 i 1588, gaudien plenament de la propietat de cases i terra, es veia amenaçat per les noves pretensions senyorials

L'oligarquia local, que, com hem vist, havia reforçat considerablement la seua posició durant la segona meitat del segle XVIII, es sentia cada vegada més fiscalitzada; i com assenyala Julián Díaz *“Si el señor controlaba de forma efectiva y precisa todos los resortes del poder en las instituciones de sus territorios, básicamente los concejos, fuese directamente o más bien a través de sus representantes, podía hablarse de una paz social y de un rendimiento económico positivo. Pero cuando en el concejo del señorío se asentaba una oligarquía que, de forma importante, controlaba el poder económico además del propio de los cargos locales, el señor se encontraba con una resistencia importante y a veces imposible de manejar”*⁸¹².

A més, les resistències eren legals *“en la mayoría de los casos, a través de los múltiples pleitos que se alargaron durante décadas e incluso siglos; incluso en algunos otros mediante insurrecciones. De un modo u otro, siempre se trataba de mantener a raya la voracidad señorial, de procurar arañar lo más posible el edificio fiscal que defendían los señores”*⁸¹³.

---

⁸¹² DÍAZ LÓPEZ, J.P., “La negociación fiscal entre el concejo y el señor: las concordias de Huéscar en el siglo XVI”, *Los señoríos en la Andalucía moderna, el Marquesado de los Vélez*, Instituto de Estudios Almerienses, 2007, p. 535

⁸¹³ *Ibidem*, p. 536.

La relació entre l'Orde i l'oligarquia municipal, mai havia sigut especialment virulenta; fins i tot, al contrari, ja que després de la segregació, va ser especialment afavorida amb algunes de les decisions del Mestre.

La revolta de l'any 1680 suposava un punt d'inflexió en les relacions de l'oligarquia local amb l'Orde, ja que els prohoms que regien el govern municipal van entendre que s'havia produït una greu ingerència del poder senyorial, contravenint decisions que corresponien a l'àmbit sobre el qual ells tenien l'última paraula; uns càrrecs municipals, d'altra banda, totalment tutelats per l'Orde en el procés d'elecció, i designació definitiva.

Els efectes de la revolta van ser immediats, i, com vam detallar, favorables als interessos dels valladins; però aquesta situació era una evidència que mostrava que les relacions amb l'orde de Montesa distaven molt de les anteriors a la incorporació d'aquella a la Corona; i suposaven un preàmbul als continuats enfrontaments en els tribunals que sostindria Vallada contra l'Orde durant el segle XVIII.

Finalment, caldria assenyalar l'existència d'interessos enfrontats; no sols econòmics, sinó també ideològics entre determinats sectors de l'oligarquia local. D'una banda, els que se sentirien especialment beneficiats per l'Orde en la seua projecció social i econòmica, i que amb el pas dels anys defendrien l'Antic Règim; i d'altra banda, la d'aquells altres que, com indica José Rafael Pérez, *“pugnaron, ante la situación creada tras el final de la expansión económica de finales de la centuria, por encontrar un sistema donde la libre circulación del capital no se viese obstaculizada por el estrecho marco de la sociedad feudal. La lucha por el control político y económico local en este final del siglo XVIII se entabla entre distintas opciones de burguesía agraria, una de cuyas facciones se enfrenta con claridad y decisión a los poderes de la vieja sociedad que les impide su expansión y supone una primera muestra del sentido del cambio social que se avecina ya en la centuria siguiente”*⁸¹⁴.

---

⁸¹⁴ PÉREZ BORREDÁ, J.R., *Op. Cit.*, pp. 303-304.

2.2. El litigi pel Molí de Mançanera.

El Molí de Dalt, o de Mançanera, hui sense activitat, està situat a la vora dreta del riu Cànyoles, a la partida de les Hortes de Dalt –antigament Vega Mitjana-, al costat del Camí de Baix que va a Moixent – *Camí Real nou* des de 1321 ⁸¹⁵–; i entre les Sobiranes i la séquia de les Hortes de Dalt, a escassa distància del riu. Rep l'aigua de l'assut d'entretèrmens de Moixent i Vallada, que és conduïda fins al molí per la séquia de la Sobirana, que junt a les Hortes de Dalt conforma un mateix braçal, a la qual s'afeg una xicoteta quantitat que prové dels Alcauins.

El Molí de Dalt, o de Mançanera, està situat entre la Vega Sobirana i la Vega Mitjana; a la capçalera de l'última, també coneguda com a Hortes de Dalt.

⁸¹⁵ AHN. OMM. *Montesa*, Carpeta 486, r. 247. Sobre aquesta qüestió es pot consultar el treball de GARRIDO PENADÉS, H. – PELEJERO VILA, J. A. *Op. Cit.*, p. 60.

2.2.1. Les primeres notícies del molí.

La carta de població de Montesa i Vallada de l'any 1289 dóna notícia, encara que de manera molt genèrica, “*omnia molendina dictorum locorum*”⁸¹⁶ de l'existència de molins d'època islàmica a la zona, dels quals desconeixem l'estat de conservació en el moment de l'ocupació cristiana del territori.

També és molt escassa la informació proporcionada per l'inventari de béns i rendes, “ha en lo terme molins”⁸¹⁷, que l'any 1320 l'orde de Montesa posseïa dins del terme del castell de Montesa; ja que l'inventari no especifica les rendes proporcionades pels molins de Montesa o Vallada, contràriament als molins citats d'Aiacor, que aportaven a l'Orde 30 sous. De fet, si seguim la informació aportada per la relació de l'any 1320, els molins situats en el terme del castell no proporcionaven rendes a l'Orde, tal vegada perquè en aquell moment estarien molt deteriorats i, com a conseqüència, no devien estar en funcionament o a penes tindrien activitat. No obstant això, hem d'observar que l'any 1308 els nous pobladors cristians de Vallada encara anaven “al molí ab blat”⁸¹⁸ on feien ús, almenys, d'un molí probablement d'època islàmica en funcionament del qual ignorem la seua ubicació i l'estat de conservació.

L'any 1322, l'orde de Montesa donava llicència a fra Rodrigo Gonzalo de Vilell, sotscomanador de l'Orde, per a fer “*de novo*”⁸¹⁹ dos molins al lloc que considerara convenient dels tèmens de Montesa o Vallada, rebent les rendes dels molins mentres visquera.

La llibertat d'emplaçament i de construcció “*de novo*” dels molins contrasta respecte a l'existència d'una infraestructura molinera anterior a la concessió per a edificar dos casals de molins fariners en el terme de Montesa o de Vallada. Hem de remarcar novament que l'any 1308 els veïns de Vallada anaven a moldre a un antic

---

⁸¹⁶ ADV. E.4.I., Caixa 15, Exp. 485.

⁸¹⁷ AHN. OO.MM. *Montesa*, Manuscrit 871C. Publicat per DÍAZ MANTECA, E., “Notas para el estudio de los antecedentes históricos de Montesa”, *Estudis Castellonencs*, 2, Diputació de Castelló, p. 289.

⁸¹⁸ ACA. *Cartes Reials Jaume II*, Caixa 27, nº 3436. Document publicat per VENTURA, A., “Un crim passional en Vallada en 1308”, *Festes Patronals*, Vallada, 2000.

⁸¹⁹ ARV.Clero, *Montesa*, Lligall 895, caixa 2357.

molí probablement situat en el terme de la població, llevat que portaren el blat a algun molí de Moixent, no repoblat per cristians fins a l'any 1303 –14 anys després de la repoblació cristiana de Montesa i Vallada–, opció que no considerem probable per l'existència documentada, tant en la carta de població de 1289 com en l'inventari de 1320, d'antics molins situats al terme del castell de Montesa, dels quals almenys un estava en funcionament dos dècades després de l'ocupació cristiana del territori.

Emplaçada al terme de Vallada o de Montesa, o tal volta als dos llocs, encara que no hem trobat constància documental de la presència de molins en terme de Montesa –no sabem si per la seua desaparició després de la conquesta cristiana de la vall, o senzillament per la inexistència d'aquells– la infraestructura molinera d'herència andalusina atendria les necessitats de la nova població cristiana resident dins del terme del castell de Montesa.

En qualsevol cas, els molins que fra Rodrigo Gonzalo de Vilell va reedificar, o va construir –com tots els indicis ens indiquen– a principis del segle XIV podrien ser els posteriorment documentats des de començaments del segle XVI com a Molí de Dalt, i Molí de Baix, que estarien situats a les vores dreta i esquerra respectivament del riu Cànvoles al seu pas pel terme de Vallada.

Així i tot, hem de recordar l'existència d'una partida que a mitjans del segle XVI rebia el nom d' "el molinet". El primer llibre de peita conservat a l'Arxiu Municipal de Vallada ens indica que Tomàs Selva, fill de Tomàs *lo Llarch*, tenia "dos sorts de terra en la partida del Molinet, afronta ab lo Molinet, ab terra de Cristòfol Guarner, i ab terra de Lluís Paris"⁸²⁰. Posteriorment, la propietat de Tomàs Selva passaria a Joan Ridaure, i més tard al seu fill Pere Ridaure. Estava situada en la partida del Molinet, i fitava "ab terra de Miquel Guarner, ab terra de Pere Esparça, ab terra de Sebastià Vila major e ab la céquia"⁸²¹.

La situació de les propietats veïnes a la terra de Pere Ridaure a la Vega Sobirana ens donava llum sobre la possible ubicació del Molinet, i tot indicava que la séquia referida devia ser la de la Vega Sobirana. Però, l'anotació del següent llibre de peita,

---

⁸²⁰ AMV. Caixa s.n., *Llibre de Peita C. 1548*, f. 175v., sig. 2.4.1.

⁸²¹ *Ibidem*, f. 156.

datat el 1576, seria molt més aclaridora, ja que mostrava que Pere Ridaure tenia “un tros de terra campa, vinya, moreres, en la Soberana, que afronta ab terra de Pere Esparça, séquia, y ab terra de Sebastià Vila”⁸²². I si bé en aquesta ocasió no trobem la fita de Miquel Guarner, en una anotació escrita en el primer llibre de peita que arreplega les propietats de Guarner, feta posteriorment a la data en en la qual es va confeccionar l’expressat llibre, sí apareixen dos sorts de terra campa a la partida de la Vega Sobirana que afronten “ab terra de Joan Vila, fill de Frances, ab terra de Sebastià, ab terra de Joan Ridaure”⁸²³, pare de Pere Ridaure.

Ja en el llibre de peita de 1576, Miquel Guarner tenia en la Vega Sobirana “una sort de vinya ab moreres que afronta ab terra de Pere Ridaure y ab terra de los hereus de Juan Vila”⁸²⁴.

La documentació de mitjans del s. XVI ens indica que el “Molinet” estava situat a la partida anomenada d’ “el Molinet”, a la qual havia donat denominació, i que seria absorbida poc temps després per la partida més extensa de la Sobirana.

Així, la informació proporcionada pels llibres de peita ens ajudava a situar el Molinet, un vell molí probablement ja arruïnat en aquella època, prop de la séquia de la Vega Sobirana.

És difícil fer-nos una idea de l’antiguitat de l’edifici, ja que no tenim cap constància documental de la seua construcció ni del moment que va deixar l’activitat molinera. No tindria massa sentit que es tractara d’un dels molins edificat per fra Rodrigo Gonzalo de Vilell, sent després abandonat per a fer-ne un de nou, o per aprofitar-ne un de més antic. Pensàvem que formaria part de l’antiga infraestructura molinera heretada de l’època islàmica, i documentada, com hem vist, a finals del segle XIII i principis del s. XIV.

Poc després, i seguint les indicacions de la documentació, vam trobar al costat de la séquia de la Sobirana les restes d’una antiga bassa, i allò que podria ser la paret

---

⁸²² AMV. Caixa s.n., *Llibre de Peita de 1576*, f. 115v., sig.2.4.1.

⁸²³ AMV. Caixa s.n., *Llibre de Peita C. 1548*, f. 137, sig. 2.4.1.

⁸²⁴ AMV. Caixa s.n., *Llibre de Peita de 1576*, f.82, sig. 2.4.1.

d'un edifici⁸²⁵. Les construccions, situades prop del lloc on actualment comença la zona regada de la Vega Sobirana, així com les ceràmiques d'època islàmica trobades en superfície, ens podrien ratificar que estem parlant d'un molí probablement d'època andalusina totalment integrat en el sistema de reg d'aquella època, si bé, només una excavació arqueològica podria datar amb exactitud la cronologia de la bassa i l'edifici.

2.2.2. El Molí de Mançanera durant l'Època Moderna.

El primer establiment del Molí de Dalt del qual tenim constància durant l'Època Moderna seria dut a terme per Bernat Despuig, mestre de l'orde de Montesa, al veí de Vallada Gracià Mançanera el 18 de Maig de 1512⁸²⁶, i si seguim la documentació de l'orde de Montesa, podem observar les condicions vigents a mitjans del segle XVIII, quan Joaquin Cirugeda posseïa en domini útil el Molí de Mançanera *“tenido a señoría directa y dominio mayor del rey nuestro señor como administrador perpetuo de dicha Orden de Montesa a censo emphyteotical en cada un año de un cahiz de trigo, pagador a dicha señoría directa en el día veinte y quatro de junio, con luismo, fadiga, y demás derechos emphyteoticales y dominicales”*⁸²⁷.

---

⁸²⁵ Voldria agrair a l'arqueòloga Francisca Rubio la seua desinteressada ajuda i col·laboració, tant en el reconeixement de les construccions, com en la datació de les ceràmiques vistes en superfície. També a Paco Bellví, Àngel Garrido, i Héctor Garrido, per la seua ajuda en la localització de les restes constructives trobades.

⁸²⁶ ARV. *Clero*, Llibre 179, f. 42. *Gracià Mançanera* apareix en la relació d'habitants de Vallada de 1510, ARV. *Real* 514, Ter. Cens de 1510.

⁸²⁷ ARV. *Clero*, Llibre 179, f. 41v. Segons ens indica Enric Guinot en l'article "L'emfiteusi i l'explotació de la terra al senyoriu de l'Orde de Montesa. Sueca a inicis del segle XIV", *Anàlisi local i Història comarcal. La Ribera del Xúquer (segles XIV-XX)*, Diputació de València, 1990, pp. 15-24; "L'Emfiteusi és el mecanisme majoritari i dominant que prengué el sistema d'establiments de la terra al País Valencià durant l'època medieval i moderna, sistema, que fins i tot era reconegut i regulat pels Furs i que, bàsicament consisteix en el reconeixement d'uns drets compartits sobre les explotacions agràries i alguns altres béns immobles, entre el senyor feudal d'un lloc i l'usufructuari, un camperol normalment, podent restar obligat aquest al pagament d'una part de la seua producció via una renda o cens, a canvi de l'usdefruit perpetu de la terra o bé en qüestió, amb dret d'herència i compra-venda.

La propietat del senyor rep el nom de domini directe i la del camperol domini útil, implicant a més, l'existència de dos altres drets típics: el lluïisme i la fadiga. El primer és el dret senyorial de rebre el 10% del valor de la venda de qualsevol d'aquests béns emfiteutics feta entre usufructuaris, i la fadiga és el dret de prelatió del senyor en aqueixa venda, pel mateix preu en què s'anava a produir". També indica l'autor, que una característica de l'emfiteusi "és que atorga uns drets de facto, unes possibilitats d'actuació molts grans als detentadors del domini útil, als camperols, la qual cosa fa que en poques generacions les consideren històricament seues, malgrat la perduració del sistema jurídic compartit". En el cas de Vallada, el domini directe de l'orde de Montesa tan sols es donava sobre alguns béns immobles.

El Molí de Baix, per la seua part, devia afrontar “*al censo emphiteotical y perpetuo de un cahiz y medio de trigo y medio cahiz de paniso eo adasa pagadores en cada año en el día veinte y cinco del mes de deziembre a dicha señoría directa, con luismo, fadiga y demás derechos emphiteoticales*”⁸²⁸.

Com consta en l'escriptura del notari Gracià Alcover de 15 de juliol de 1549, mossén Gaspar Vila, propietari del Molí de Dalt, faria donació del vell edifici a Sebastià Vila, que a mitjans de la centúria tenia en propietat els dos molins fariners existents a Vallada⁸²⁹.

El Molí de Baix passaria posteriorment a Francesc Vila, mentre el de Dalt, l'any 1576, moment en què queda redactat el segon llibre de peita conservat a l'Arxiu Municipal de Vallada, estava en mans de Sebastià Vila, major, que capbrevaria el molí per escriptura de 29 de gener de 1577 davant el notari Lluís Navarro. Per últim, cal indicar que una anotació posterior a 1576 feta en el llibre de peita d'aquell any ens indica que els dos molins quedarien en propietat de Sebastià Vila de Francesc.

Així mateix, tot sembla indicar, encara que no tenim total certesa, que almenys els anys 1593 i 1597, el mercader de València Cristòfol Montoro podia tindre en propietat l'expressat Molí de Dalt⁸³⁰.

Andreu Navarro, apoderat dels hereus de Dimes Blasco, per escriptura feta davant Lluís Guerola el primer de setembre de 1633 faria capbreu del molí.

El 29 d'abril de 1652 per instrument públic davant el notari Pere Santa, Jacinto Blasco vendria el molí a Francesc Vila de Sebastià, venda lloada pel capítol general de l'orde de Montesa el 18 de setembre de 1659, segons escriptura que passà davant Llorenç Bordera.

---

⁸²⁸ *Ibidem*, ff. 47v-48. En aquest apartat del treball, i a causa dels continuats canvis de propietat del molí durant els dos segles, només indicarem la procedència de la informació en aquells casos en què la documentació consultada provinga d'una font distinta a ARV. *Clero*, Llibre 179.

⁸²⁹ AMV.Caixa s.n. *Llibre de Peita C. 1548*, sig. 2.4.1

⁸³⁰ AMV. Caixa s.n., *El justícia*, anys 1593 i 1597, sig. 1.1.2.1

Francesc Vila, el 17 d'Abril de 1679, per document públic davant Jaume Roig, capbrevaria el molí. El llibre de peita de l'any 1686 ens indica que Francisco Vila del capità, fill de Francesc Vila de Sebastià, posseïa “aquell molí de moldre forment dit lo Molí de Dalt hagué de son pare en la partida de les Hortes de Dalt”⁸³¹. Així mateix, el 9 de febrer de 1694 per autoritat del notari Juan Bautista Sanchis, faria donació del Molí de Dalt al seu fill Bertomeu.

De la mateixa manera, per escriptura davant Gaspar Mey el dia 6 de juny de 1696, Joseph Folch de Cardona, lloctinent general de l'orde de Montesa donava llicència a Bertomeu Vila, propietari del molí, “*para poner en dicho molino segunda muela arinera respecto de no tener en el establecimiento mas que una muela arinera, en virtud de lo qual tiene oy dicho molino las dos muelas mencionadas*”.

Bertomeu Vila, en el seu testament de 25 de juliol de l'any 1724, en el qual va exercir com a notari Joan Roig, va instituir com a hereus universals els seus fills Vicent i Vicenta María, i per la partició que dels béns i herència de son pare van atorgar Vicent i Vicenta María Vila el 27 de febrer de 1734 davant Joseph Ximenez, el molí quedava en propietat de Vicenta María Vila, cònjuge de Joaquín Cirugeda.

Al llarg del segle XVIII Joaquín Cirugeda efectuaria importants reformes en el molí, el qual es trobava en un precari estat de conservació. En una primera fase de l'obra ens detallava que part del molí “*se estava cayendo, por lo que la derribé, y mejoré gastándome algunos centenares de pesos en la obra sin mudar su forma; quedó sin tocar la parte donde están las muelas y cosina, por no amenazar tanta ruina, ni tener permiso*”⁸³², i també va sol·licitar l'any 1772 llicència al lloctinent general de l'orde de Montesa per a continuar millorant l'estat de conservació del molí⁸³³.

---

⁸³¹ AMV. Caixa s.n. *Llibre de Peita de 1686*, f. 46, sig. 2.4.1.

⁸³² APFG, *Obres*, sig. 2.15.

⁸³³ *Ibidem*. Afortunadament, s'han conservat els capítols de l'obra que s'havia de realitzar en el molí, amb la finalitat de conèixer les obligacions i responsabilitats del propietari.

La propietat del molí havia passat a les mans de María Luisa Sirugeda, com a conseqüència del vincle establert per Vicenta María Vila, sa mare, el 21 de juny de 1785⁸³⁴.

El molí corresponia, en primer lloc, a María Luisa Sirugeda, i si tinguera fills, l'heretarien, preferint els hòmens a les dones, i el major al menor. Així mateix, en el cas que no tinguera descendència, el molí passaria a María Magdalena Sirugeda, també filla seua, i posteriorment als seus fills, preferint igualment els hòmens a les dones, i el major al menor; i si es donara la circumstància que Maria Magdalena morira sense descendència, havia de passar a la seua tercera filla, Anna Maria Sirugeda, seguint les mateixes condicions anteriors.

Vicenta María Vila indicava finalment, que si les seues filles acabaven sense descendència, el molí tornaria una altra vegada als Viles del capità, els seus antecessors, sent el primer que haguera d'heretar-lo Vicent Vila de Bertomeu, el seu germà; i d'aquest havia de passar als seus fills amb la mateixa preferència. Així mateix, en el cas que Vicent Vila no tinguera descendència, el molí passaria a qui li corresponguera, seguint la línia per dret del llinatge dels Viles.

2.2.3. El litigi.

A l'Arxiu de la Família Garrido podem consultar abundant documentació relacionada, fonamentalment, amb la gestió del patrimoni i els conflictes sorgits entorn del mateix; com a plets per herències, vincles, arrendaments, i, en definitiva, amb aquells aspectes de la vida familiar més relacionats amb les qüestions de caràcter patrimonial.

És per aquesta raó, que a l'arxiu s'ha conservat un pleit entre María Luisa Sirugeda –filla de Joaquín Sirugeda i de Vicenta María Vila, i cunyada de Jose Vicente Garrido- i l'orde de Montesa, sobre el domini útil i directe del Molí de Mançanera; un immoble que finalment heretaria la família Garrido. El plet aporta important

---

⁸³⁴ APFG. *Vincles*, sig. 2.2.

informació històrica, de la que cal destacar la còpia de l'establiment de Bernat Despuig, mestre de Montesa, a Gracià Mançanera, l'any 1512 davant del notari Lluís Vila.

De la mateixa manera que en els litigis mantinguts entre Vallada i l'Orde, també ací es denunciaven els excessos, que per les seues excessives facultats, portava a terme Josep Villarroya.

En una “*copia simple de instrucción del despacho de don Joseph Villarroya, de emplazamiento de María Luisa Sirugeda, dueña del Molino de Mansanera*”⁸³⁵, podem llegir els amplis poders de Villarroya, com a “*administrador general del maestrazgo de la orden de Nuestra Señora de Montesa, juez ordinario de su Mensa Maestral, y de comisión particular y privativo, en calidad de delegado inmediato a la real persona para el examen, reconocimiento, apeo y deslinde de todos los términos, territorios, bienes, efectos y demás propiedades pertenecientes a dicho Maestrazgo, y de todas las causas y demás negocios concernientes al mismo, con absoluta inhibición de todos los concejos, tribunales y demás juezes y justicias*”⁸³⁶.

En aquest context, Fermín Nebot, advocat fiscal d'aquell jutjat, afirmava en la seua compareixença, que María Luisa Sirugeda, veïna de Vallada, posseïa en domini útil un molí fariner situat en la partida de les Hortes de Dalt, anomenat de Dalt, o de Mançanera; per a passar a detallar diversos posseïdors útils del mateix des de l'any 1512, i afirmar que “*Este molino es propio del maestrazgo de la orden de Nuestra Señora de Montesa, de cuyo dominio no pudo salir, ni aun el útil sin notorio vicio de nulidad, a que es consecuente la recuperación y reintegración de esta alaja, como espero converserlo*”⁸³⁷. Nebot, feia referència a diversos documents, com la donació de Jaume II del castell i vila de Montesa, i alqueries situades en el seu terme, a l'orde militar recentment constituïda, i també a dos butles papals; la primera de la seua santedat Joan XXII, donada a Avinyó el 23 de juliol de 1326, i la segona, una butla de Benedicte XII, de 1335.

---

⁸³⁵ La informació sobre el plet podem consultar-la a l'APGF. *Processos i documentació jurídica*, sig. 3.

⁸³⁶ *Ibidem*.

⁸³⁷ *Ibidem*.

De l'aportació documental, es desprenia, sempre seguint els arguments del fiscal, que l'Orde mai va poder establir ni concedir en emfiteusi, sense el vici de nul·litat, per ser tot açò contrari a les normes establides en la donació de Jaume II, així com en les butles.

La defensa, enumeraria els arguments de l'advocat fiscal, per a rebatre'ls posteriorment.

En primer lloc, que el Molí de Mançanera, que en qualitat de posseïdora útil tenia Maria Luisa Sirugeda, li l'havia llevat a l'orde de Montesa, ja que en el seu moment no van poder establir-lo ni concedir-lo en emfiteusi els mestres ni els capítols generals, sense el vici de nul·litat, *“lo que pretende convencer de la escritura recibida por Bernardo de Abersona, notario, en 22 de Julio del año 1319”*⁸³⁸, en la que consta que Jaume II va concedir a l'Orde el castell i la vila de Montesa, i alqueries situades en el seu terme, amb *“Hombres y mugeres, términos y pertinencias, réditos y utilidades, molinos, hornos, baños, aquaductos, fuentes, montes, llanos, bosques, selvas, prados, tierras cultas e incultas, yermas, y pobladas, pastos, caza, minas, con el mero y mixto imperio, la jurisdicción civil y criminal, y con todo el pleno dominio y territorio”*⁸³⁹.

A continuació, el rei posava com a condició que ni el castell ni totes les altres donacions enumerades anteriorment podien ser alienades, sinó que sempre havien de quedar en dret i propietat del referit monestir; *“De otra suerte, desde ahora para entonces declaramos nulas, írritas y de ningún valor ni efecto la tal enajenación o enajenaciones, si acaso se hicieren, de tal modo, que nos y nuestros sucesores en el reino de Valencia podamos quitar y arrancar de los poseedores aquellas cosas enagenadas y restituirlas y entregarlas al monasterio incontinenti sin figura de juicio ni conocimiento de causa, no obstante cualquiera enajenación”*⁸⁴⁰.

El fiscal continuava indicant, que al poc de temps de fundada l'Orde, va acudir el mestre de Montesa al pontífex Joan XXII, exposant la impossibilitat de poder alienar

---

⁸³⁸ *Ibidem.*

⁸³⁹ *Ibidem.*

⁸⁴⁰ *Ibidem.*

els béns de l'Orde, ni donar-los en emfiteusi per estar prohibit i haver prestat jurament sobre aquella qüestió.

El Mestre, exposava que l'Orde tenia alguns edificis derruïts i diferents porcions de terra estèrils, sense rendir cap fruit, i que si en l'un i l'altre cas es concedia en emfiteusi podrien aconseguir-se alguns avantatges, esperant la concessió d'aquesta gràcia a fi de millorar les condicions de l'Orde i del seu monestir. El Papa va expedir butla el 23 de juliol de 1326, donant permís per a que l'Orde poguera donar aquelles cases derruïdes i terres estèrils en emfiteusi, amb cert cens anual, o certa part de fruits, i reserva sempre del dret de propietat a favor de l'Orde.

Continuava l'advocat fiscal, que, a mes, el papa Benedicte XII en una butla expedida l'any 1335, *“prohibe con más estrechos vínculos la enajenación de los bienes de dicha Orden, de suerte que por lo que mira a las cosas notables quiso que no pudiesen enagenarse sin expresa aprobación de la Silla Apostólica, declarando ipso jure, irrita, nula y sin efecto alguno la tal enajenación o enajenaciones”*⁸⁴¹.

La defensa, aclaria, no obstant, que la butla no es trobava a l'arxiu del Temple de València, a causa que no va ser expedida per a l'orde de Montesa, sinó que ho va ser per a l'orde del Cister; *“y con motivo de haver sido nombrado un religioso de ésta visitador general de aquélla quiso éste se pusiese lo más substancial de ella en las definiciones a fin de que les gobernase en adelante: Pero nunca fue admitida ni puesta en práctica por la orden montesiana”*⁸⁴².

Continuava exposant l'argumentació de l'advocat fiscal, que després de detallar les definicions de la butla benedictina, *“saca por legítima consecuencia que el dicho Molino de Manzanera es propio de la Orden, y por consiguiente, de Su Magestad, como a Gran Maestro de la misma. Porque siendo una finca de consideración, debe reputarse en la clase de comiso, porque para la enajenación le faltaron las solemnidades prevenidas en la donación, bullas y definiciones que quedan expresadas; y así debe Su Magestad ver puesto en la verdadera, real y judicial posesión, por haver llegado el caso a consolidarse el dominio útil con el directo,*

---

⁸⁴¹ *Ibidem.*

⁸⁴² *Ibidem.*

apartando de su detención a María Luisa Sirugeda, condenándola en todos los frutos percibidos y podidos percibir desde su injusta ocupación”⁸⁴³.

Aquesta seria, bàsicament, l'argumentació del fiscal per a pretendre a favor de Sa Majestat, com a Gran Mestre, el Molí de Mançanera; que en domini útil posseïa María Luisa Sirugeda.

Per la seua banda, aquesta última, en defensa dels seus drets, argumentava en primer lloc, que propietat no significa una altra cosa que domini directe, i no útil. A partir d'aquest concepte, la defensa efectuava una consistent argumentació i exposava que Jaume II en el moment de la donació va donar a entendre:

“que la prohibición de enagenar sólo la restringió al dominio directo y que únicamente quiso se entendiese éste en la palabra propiedad, por conocer que ésta era propiamente la naturaleza y comprensión de la misma; y por lo propio no usó de poner la condición o restricción de no poder enagenar sobre el dominio de las cosas que tenía dadas, ni expresó que este dominio debía siempre quedar preservado a favor de dicha Orden y su monasterio, por entender y conocer que la palabra dominio es un término más comprehensivo y general como que en sí incluye y comprende, tanto el dominio directo, como el útil; y que la palabra propiedad sólo comprende el dominio directo y como a tal por conocerlo así distinguió y habló con separación, usando en la concesión o donación de la palabra dominio, y en la restricción o condición de no poder enagenar de la palabra propiedad”⁸⁴⁴.

La conclusió no era una altra que la propietat del molí sempre l'havia tinguda l'Orde, i en el moment del litigi el rei, com a Gran Mestre; i, així, era vàlid el primer establiment del molí. Com a conseqüència, María Luisa Sirugeda, no havia de ser privada del domini útil, ja que aquesta complia amb el pagament del “*canon annuo*” estipulat, i la resta de drets a favor de l'Orde.

Aquesta afirmació era reforçada amb la transcripció de part del document “*salvo quod vos memoratus Magister et sucesores vestri in ipso magistratu cum asensu conventos positus de honoribus ipsius castri in enphiteosim concedere proprietate monasterio comodum videbitis utiliter expedire*”, que mostrava la distinció que va fer el monarca del domini directe i de l'útil, entenent-se per aquest últim la de poder-se

---

⁸⁴³ *Ibidem.*

⁸⁴⁴ *Ibidem.*

concedir en perpètua emfiteusi, i pel primer la de reservació de la propietat a favor de l'Orde.

Respecte a la súplica que el Mestre faria a Joan XXII, acabada de constituir l'Orde, a fi que li se donara permís per a concedir en emfiteusi les cases derruïdes i terres estèrils, “*unas por apartadas del convento y otras por inútiles*”, i que suposava un argument important per part del fiscal; indicava en realitat, si seguim l'exposició de la defensa, els curts mitjans i facultats de l'Orde per a la conservació i augment de drets drets, així com el poc valor d'aquests béns en aquells moments, i la necessitat que de concedir-los en emfiteusi tenia la mateixa, amb cert cens anual, i reserva de la propietat i la resta de drets a favor seu.

Quant a la butla de Benedicte XII, no tenia relació amb l'orde de Montesa, com ja havia sigut expressat anteriorment.

Continuava indicant que el Molí de Mançanera seria possiblement una de les cases derruïdes a certa distància de Montesa, que va manifestar el Mestre en aquella súplica que va fer al pontífex, i que per la seua butla li va concedir facultats per a donar en emfiteusi. A partir d'aquesta afirmació anirà relacionant, des de l'establiment del molí a Gracià Mançanera per part de Bernat Despuig, el 18 de maig de 1512, fins al moment del pleit, diversos capbreus; indicant finalment que “*de lo que es visto que aprobado por Su Magestad este último cabreve y cobrado en su Maestrazgo el canon anuo y demás cumplido, en virtud de lo pactado en dicho establecimiento debe ser éste firme y valedero, siendo poseedor de buena fe como todos lo han sido de dicho molino por más de 273 años*”⁸⁴⁵.

Respecte a la pretensió de l'advocat fiscal de què el molí fóra decomissat, al tractar-se d'un bé notable, l'escrit de la defensa exposava que el fet que en aquell moment el molí fóra de gran valor no provava que en el temps del seu establiment també ho fóra; i és aquest un extrem que, segons la seua opinió, hauria de ser justificat pel fiscal.

---

⁸⁴⁵ *Ibidem*.

Pel contrari, la defensa aportava documentació suficient per a demostrar que el molí havia sigut molt millorat amb el pas dels anys, i especialment per Joaquín Sirugeda, pare de María Luisa, qui havia fet importants obres; per a concloure l'apartat afirmant que *“nunca aun en esta clase deberá ser de comiso a favor de dicho Maestrazgo, porque no se verifica estar fuera de éste el derecho de propiedad de dicho molino, sino que siempre ha estado y de presente está a su favor, y por consiguiente, no tienen fuerza en este caso las clausulas irritantes de la donación arriba expresada, por no estar la propiedad fuera de la dicha Orden, sino que ésta siempre quedó a su favor, preservada como lo previene la donación y bulla del papa Juan XXII”*⁸⁴⁶.

María Luisa Sirugeda, amb tota claredat, i en data de 12 d'abril de 1785, exposava que el

“molino fue establecido y dado en enfiteusis por fray don Bernardo Despuig, gran maestre de dicha Orden, a Gracián Manzanera, con la obligación de reconocer el dominio directo a la Orden y la de pagar en el día 24 de Junio de cada un año un cahiz de trigo, como assí consta en la escritura que fue autorizada ante Luis Vila, escribano, en el día 12 de mayo de 1512.

*Después de tan larga, quieta y pacífica posesión, a vista ciencia, paciencia y tolerancia de la Orden, cobrando ésta los derechos enfiteuticales, y en los diferentes cabreves que hizo de sus pertenencias y derechos, siempre a los dueños les dio y concedió el dominio útil, condenándoles en haver de reconocer el directo a la Orden y pagar los derechos enfiteuticales. Lo que siempre se ha cumplido puntualmente por sus dueños”*⁸⁴⁷.

Finalment, exposava els grans perjudis que estava causant Villarroya “en todas las tierras de la Orden, pues muy lexos del cumplimiento de su obligación hace quanto se le antoja y encuentra por conveniente para utilidad suia propia y la de sus aliados, atropellando las leyes de la justicia, y reteniendo en su poder los expedientes sin enviarlos a manos de Vuestra Real Majestad para la consulta, ocultando con esto sus tropelías y excesos para con esto seguir sus operaciones en beneficio suyo, aunque sea a costa de tantos como están gimiendo y lamentando, sin saber donde devan acudir a reclamar sus injustas operaciones”⁸⁴⁸.

---

⁸⁴⁶ *Ibidem.*

⁸⁴⁷

⁸⁴⁸ *Ibidem.*

2.2.3.1. La sentència de Villarroya, i els recursos posteriors.

El 21 de gener de 1786 Josep Villarroya dirigia un escrit a Pedro de Lerena, en el que exposava que el dia dotze de gener anterior havia rebut l'orde en la qual li se comunicava que en el termini de trenta dies havia de substanciar les actuacions “*que acerca de un molino en el término de Vallada, sigue el abogado fiscal de mi comisión, con María Luisa Cirugeda. A no ser, que por parte de ésta se soliciten dilaciones, que embarazen el éxito de la causa*”⁸⁴⁹.

El 18 de febrer, Villarroya remetia a Pedro de Lerena els fonaments de la sentència acordada en els actuacions que l'advocat fiscal seguia amb María Luisa Cirugeda sobre la pertinença del molí, i li indicava que “*El asunto de los autos es el más interesante para el Maestrazgo, no tanto por el molino, de que en ellos se trata, quanto porque es transcendental a todas las regalías de las villas de Montesa y Vallada, en que va a perder Su Majestad algunos millares de pesos de renta. Por esta razón, y porque es regular que la expresada Cirugeda, y su cuñado Josef Vicente Garrido, que es quien la maneja, no cesen de hacer calumniosos recursos contra mis procedimientos*”⁸⁵⁰.

A continuació, detallava els fonaments de la sentència, que dividia en les parts següents:

En primer lloc, exposava el motiu del plet, per a passar a continuació a explicar les raons de dret que fonamentaven la resolució de la sentència; que prenen la seua base en els arguments de l'advocat fiscal.

La primera raó no era una altra que la impossibilitat, especialment en els casos de Montesa i Vallada, de poder ser alienats els béns de l'Orde.

---

⁸⁴⁹ Archivo General de Simancas, *Secretaría y Superintendencia de Hacienda*, Leg. 474.

⁸⁵⁰ *Ibidem*.

En segon lloc, exposava la dispensa sol·licitada per fra Arnau de Soler al Romà Pontífex, a fi de solucionar el problema que l'Orde patia a causa de les “casas derruidas, y maltratadas, y muchas tierras estériles, y sin rendir fruto, ni utilidad alguna, y que sería muy conveniente a la religión establecerlas con cierta pensión, o censo, lo que no podía ejecutar, por resistirlo las disposiciones de derecho, y el juramento que tenía, solicitó la dispensa de Papa, y éste en 23 de julio de 1326, expidió bula, en la qual concedió permiso para esta especie de enagenación, con tal que se hiciese con el consejo, y consentimiento del convento, o capítulo, y solamente por lo respectivo a los edificios derruidos, y posesiones estériles, y que no rendían fruto alguno”⁸⁵¹.

La tercera raó, era la butla del pontífex Benedicte XII, de 12 de juliol de 1335, que tenia com a objecte la reforma de l'orde del Cister, en la que es prohibia l'alienació dels seus béns.

En quart lloc, destacava que la butla Benedictina comprenia els béns de l'orde de Montesa, en ser aquesta pròpiament cistercenca; com també que per aquesta raó s'havia inserit en les seues definicions, i fet guardar en les visites.

La quinta raó explicava la nul·litat de l'establiment del molí per part del mestre Bernat Despuig “por si solo, y sin contar con el capítulo; no precedieron las formalidades, y requisitos indispensables, que previene el derecho, y disponen las referidas bulas: se estableció un molino, construido ya, y no un edificio derruido, o una posesión estéril, y sin fruto: y estando determinada la nulidad de estas enagenaciones, ipso jure, y con cláusulas irritantes, no es dudable la del referido establecimiento”⁸⁵².

En sisé lloc, remarcava el valor del molí, ja edificat que es va concedir en emfiteusi sense consulta amb el Papa; i que per consegüent, “la Benedictina le declaró ipso jure irrito, y sin efecto alguno, respecto de no haberse consultado al Sumo Pontífice, ni concedido éste la correspondiente licencia para verificarle”⁸⁵³, i

---

⁸⁵¹ *Ibidem.*

⁸⁵² *Ibidem.*

⁸⁵³ *Ibidem.*

que com a conseqüència resultava totalment nul l'establiment del molí per part de Bernat Despuig.

La setena raó argumentava la llei particular que governava els assumptes de Montesa i Vallada des que el rei Jaume II, amb data 22 de juliol de 1319, va fer donació d'aquestes poblacions a l'orde de Montesa. Així mateix, adjuntava part del document.

En huité lloc, detallava les clàusules de la donació, en la que el rei “*prohibió absolutamente toda especie de enagenación de las cosas que acababa de dar, y por consiguiente prohibió también su enfeudación, o establecimiento*”⁸⁵⁴.

En nové lloc, advertia que la mateixa nul·litat es podia constatar en el nou establiment d'una mola que el lloctinent general, Josep Folch de Cardona va fer el 6 de juny de 1696, ja que el rei va declarar el 10 d'octubre de l'any 1749 que els lloctinents generals no tenien aquestes facultats. A açò s'afegia un altre vici de nul·litat, que va consistir a haver fet la gràcia lliurement, sense cens, ni cap gravamen.

A continuació indicava, que respondria a les excepcions de les quals es valia María Luisa Cirugeda, i que aquestes mateixes satisfaccions convencerien, encara en major grau, sobre la justícia de la sentència.

L'onzena raó arrellegava el primer argument de María Luisa Cirugeda, en el que afirmava que Joan XXII, en la seua butlla de 23 de juliol de 1326, va permetre la infeudació de cases, terres, i possessions, amb imposició de cens, o tribut.

A aquesta afirmació responia Villarroya, que el pontífex no va permetre la infeudació de manera general, sinó referida als edificis derruïts i a les terres i possessions estèrils, i que no rendien cap fruit; i aquest no era el cas del molí.

---

⁸⁵⁴ *Ibidem*.

En la dotzena raó, apuntava el segon argument de María Luisa Cirugeda, qui afirmava que la butla Benedictina no es trobava a l'arxiu del convent de Montesa, i que fins a l'any 1573 no es va inserir en les definicions de l'Orde; i que no podia entendre's el seu valor en un acte celebrat amb anterioritat, i més concretament l'any 1512.

A aquesta argumentació responia Villarroya que

*“Esta bula obró sus efectos en la religión de Montesa desde el día de su expedición, que fue en 12 de julio de 1335; porque tubo por objeto la reforma de la orden del Cister, de la qual lo era la de Montesa. En sus definiciones del año 1573 se insertó parte de ella; no porque esto fuese preciso para su debido cumplimiento, sino para mayor inteligencia. Así que los reyes administradores no acordaron la observancia de la Benedictina por las definiciones, sino por el mismo contexto de ella. En las visitas de los años 1335 y 1552 ya se hizo mérito de la Benedictina”*⁸⁵⁵.

En la tretzena raó, María Luisa Cirugeda feia referència a la donació reial, i indicava que *“Salvo quod vos memoratus Magister, et sucesores vestri in ipso magistratu, cum asensu conventos possitis de honoribus ipsius castri in emphitheosim concedere, propietate monasterio semper salva”*⁸⁵⁶, concloent, per tant, que per aquesta clàusula s'hauria concedit la facultat de fer establiments.

Villarroya, després d'explicar amb detall el significat de *“honoribus”*, afirmava que l'expressió emfiteusi no havia de prendre's per una infeudació perpètua, sinó per una concessió temporal. Concloïa, que exceptuant-se només de la prohibició general la facultat d'establir els honors, es va denegar absolutament la de realitzar establiments perpetus dels seus béns.

En la catorzena raó, responia a l'argumentació de María Luisa Cirugeda, que la falta d'aprovació de l'establiment, que fundava la seua tesi l'advocat fiscal, quedava esmenada amb els capbreus; així com, que a causa del pas dels anys, les guerres i les pèrdues de documents, s'hauria extraviat l'autorització.

---

⁸⁵⁵ *Ibidem.*

⁸⁵⁶ *Ibidem.*

Aquesta argumentació també trobava la seua resposta. En primer lloc, Villarroya deia que la nul·litat, que es basava en l'escriptura de donació de Montesa i Vallada a l'Orde, no podia esmenar-se pel capítol general; com tampoc podia este modificar les butles de Joan XXII i Benedicte XII. Per tot això, finalitzava el seu discurs amb la idea final de què els capbreus no podien donar validesa a un acte que constava ser nul en el seu punt d'orige.

En la quinzena raó responia a l'asseveració de María Luisa Cirugeda, que consistia en el fet que tant ella, com els altres propietaris del molí, havien estat en pacífica possessió d'aquell durant 273 any, i que la possessió centenària equivaldria a la immemorial.

El raonament del jutge privatiu negava totalment la possessió, destacant que s'havia produït una usurpació de dret; i conclouïa el seu argument indicant que resultava clar que l'Orde *“jamás haya perdido la posesión del molino, a lo menos la que en el derecho se llama civil, que es aquella, que consiste en la voluntad, y tiene la misma eficacia, que la natural: y por estas consideraciones, dicen los yntérpretes que compete a los damnificados el remedio y amparo de posesión, que no tendría lugar, si efectivamente se hubiera perdido”*⁸⁵⁷.

En la setzena raó, la propietària del molí defenia el baix valor del molí l'any 1652, en un moment en el qual havien pujat el preu de les coses a causa de l'expulsió dels moriscs.

Responia Villarroya que no es tractava de si el molí valia molt, o poc; sinó sobre si es va poder establir; i afegia que no era cert que haguera augmentat el valor de les coses per l'expulsió dels moriscs, sinó que al contrari va abaixar el preu de les coses en molts llocs per la falta de gent; *“y ésta fue la causa por que en aquel entonces se vendió el molino por tan módica cantidad. De todos modos, que esto se considere, la verdad es que si el molino ha tenido aumento, se lo ha dado el beneficio del tiempo, y no la industria de sus poseedores, respecto de que se estableció construido y edificado, sin haber puesto de su parte otra cosa que la manutención, compensada*

---

⁸⁵⁷ *Ibidem.*

excesivamente con la percepción de frutos por el espacio de doscientos setenta y tres años. Esto quiere decir, que si el rey se sirviese aprobar la sentencia, nada se quitaría a María Luisa Cirugeda, que fuese suyo, ni en que hubiese expendido sus caudales”⁸⁵⁸.

En la raó dessetena, Josep Villarroya argumenta que María Luisa Cirugeda es valia d’una excepció fora de propòsit, “*que no concurre en el molino, de que se trata, por haberse establecido en calidad de fabricado y existente además de que aun en el día no podría verificarse el establecimiento del molino en Vallada, salva la real clemencia, si se ha de estar en condiciones de la donación de 22 de Julio del año 1319.*”⁸⁵⁹.

En el punt dihuité, el jutge, en la seua argumentació, reafirmava que els lloctinents generals no tenien facultats d'establir; motiu suficient per a la nul·litat de l'establiment d'un altra mola, que va fer fra Josep Folch de Cardona l'any 1696. Fins i tot més, quan va realitzar l'establiment sense cens ni cap gravamen.

En el següent punt, a l'afirmació de María Luisa Cirugeda que en aquest pleit no es tractava la facultat privativa, que comprenia l'establiment de 1512; Villarroya exposava que el Mestre, no content de donar un molí ja construït, va afegir la prodigalitat de concedir la privativa.

Finalitzava els seus arguments, ressaltant en la vintena raó, que

“estos fundamentos, y el de no haber expuesto María Luisa Cirugeda razón alguna que mire a la substancia y punto principal de la causa, han sido los que se han tenido presentes para acordar la sentencia, según lo resultante de los autos. Pero ha parecido del caso, por lo que ha contribuido, y pueda contribuir al concepto, decir lo que pasa en las villas de Montesa y Vallada”; per a passar al punt següent en el qual exposava que “*Se ha visto que el rey don Jayme dio estos pueblos a la Orden, con molinos, hornos, tierras, y otras muchísimas regalías, y cosas, y que acordó la absoluta prohibición de enagenarlas con cláusulas irritantes, ofreciendo por sí y sus sucesores, que si acaso se distrajesen, sin figura, ni estrépito de juicio, las sacaría de mano de los usurpadores, y restituiría a la*

---

⁸⁵⁸ *Ibidem.*

⁸⁵⁹ *Ibidem.*

orden. Sin embargo, de esto se observa, que en Montesa sólo hay nueve casas, y treinta y un jornales de tierra secano, sugetos al dominio mayor y directo del Maestrazgo”⁸⁶⁰.

Concloïa indicant que a Vallada no hi havia casa ni terra subjectes a l'Orde, donant-se el cas, que les dos poblacions disfrutaven dos carnisseries, dos molins, sis forns, quatre hostals, les fleques, les tavernes, les tendes, els pesos i mesures, les embasadories, els drets de vendre la farina, les corredories, i cinquanta-una almàsseres.

L'Orde no tenia cap regalia en les dos viles, quan, en realitat, havien de ser totes seues, i mai havien d'haver eixit del seu patrimoni. Remarcava, finalment, que moltes d'aquestes es van establir lliure i francament, sense cens ni cap gravamen.

Villarroya, tant en la seua obra *Real Maestrazgo de Montesa*, com en les sentències que va anar dictant, sempre incidiria en la raó vint-i-unena dels arguments; que no era una altra que reforçar la idea que els motius de totes aquestes pèrdues i decadències van nàixer de la mala administració que es va observar en altres temps; així com de les intrigues i suborns dels emfiteutes; raó “*para que se ponga cobro en estas cosas, y a este fin se dirigió la comisión de Apeo y Deslinde de los bienes y efectos del maestrazgo de la orden de Montesa.*”⁸⁶¹.

Finalment, remarcava la idea que eren molts el pleits de la mateixa naturalesa que havien pendents sobre regalies i possessions a Montesa i Vallada, havent-hi en joc milers de pesos de renda; i que per aquest motiu, l'èxit del plet que mantenia l'Orde contra María Luisa Cirugeda seria fonamental per al resultat final de tots els altres litigis.

Pedro de Lerena, el 26 de març d'aquell any comunicava a Villarroya que el rei havia aprovat la sentència posada en les actuacions promogudes a instància fiscal contra María Luisa Cirugeda, manant-li que les tornara per a que foren publicades, i pogueren conèixer la sentència les parts; a fi que admetera l'apel·lació, si la

---

⁸⁶⁰ *Ibidem.*

⁸⁶¹ *Ibidem.*

interposaven, per al “*Consejo de Hacienda en Sala de Justicia*”, lliurant els testimonis que demanaren.

Més d'un any després, el 7 de maig de 1787, un reial despatx comunicava a Villarroya que en data 5 de maig, i davant del Consell d'Hisenda en Sala de Justícia, María Luisa Sirugeda, havia interposat apel·lació dins del termini, i sol·licitat una provisió de citació a fi que es remeteren al Consell els expedients originals. Per decret del mateix dia 5 “*fue acordado expedir la presente. Por la qual os mandamos que luego que la recibais, o con ella fueseis requerido, dispongais que por el escribano o escribanos, ante quien han pasado, o en cuio poder se hallasen los autos que refiere el pedimento inserto, se remitan íntegros y originales, cerrados y sellados por el correo ordinario a los del propio nuestro consejo*”⁸⁶².

La sentència definitiva, de data 4 de novembre de 1789⁸⁶³, seria favorable a María Luisa Sirugeda, qui mantindria el domini útil del Molí de Mançanera.

2.3. Els interessos de l'oligarquia local, i les ordenances de 1786.

El 18 de gener de 1786, les autoritats municipals, seguint un acord capitular del dia anterior, en el que s'havia determinat la necessitat de millorar els capítols municipals de 1684, van iniciar l'elaboració d'uns nous que havien de ser redactats en llengua castellana.

Elaborades per a regir la vida del municipi a finals del segle XVIII, les noves ordenances municipals contindrien 46 capítols⁸⁶⁴, havien de ser presentades per a la seua aprovació al *Consejo Real de las Ordenes*; i per indicació d'aquell, passarien a ser valorades pel lloctinent general de l'Orde; i en el marc de la Il·lustració, per la *Real Sociedad de Amigos del País en la Corte de Madrid*. Una situació, que encara

---

⁸⁶² APFG. *Processos i documentació jurídica*, sig. 3.

⁸⁶³ APFG. *Papers de Funció, per càrrecs municipals i judicials*, sig. 4.2.

⁸⁶⁴ Annex IX. Contingut de les Ordenances de 1786.

no havia sigut resolta, de manera definitiva, a finals d'abril de 1791; com passem a detallar.

El comte de Berbedel, com a lloctinent general de l'orde de Montesa, emetia un amplíssim informe el 30 d'abril de 1786, sobre les ordenances redactades per les autoritats municipals, en el que indicava que “*he procurado tomar las noticias de sugetos íntegros, y uno de ellos de los más instruidos, y en que podía yo depositar mi confianza y secreto, por las circunstancias que le acompañan, y ser amante interesado en la conservación y aumento de los derechos de su Real Magestad, como gran maestro de dicha orden de Montesa*”⁸⁶⁵.

Així mateix, Policarpio Sáenz de Texada, secretari de *la Real Sociedad Económica de Amigos del País*, certificava que en junta general celebrada per la societat, es va llegir un informe en el qual, s'exposava que el censor -després d'haver llegit la còpia certificada de les noves ordenances que les autoritats municipals de Vallada havien presentat al *Consejo Real de las Ordenes*, sol·licitant l'aprovació d'aquelles; així com l'informe que d'orde del mateix *Consejo* havia fet el comte de Berbedel, com a lloctinent general de l'orde de Montesa- resolía que “*si todos los pueblos tuvieran ordenanzas municipales, y estuvieran en observancia, se multiplicarían los frutos, se evitarían los inconvenientes que se experimentan de que haya en cada pueblo dos o más personas ricas, y que el resto de la población esté en absoluta miseria, careciendo de lo necesario, y pasando una vida enteramente procarea; de que resulta la despoblación y el abandono de los lugares del propio nacimiento, pues el que carece de propiedad, casa, u hogar, no tiene ningún aliciente que lo detenga en su propio pueblo. Y careciendo de proporción para mantener una familia se retrae del casamiento, o si llega a casarse, no tiene sucesión; o la tiene débil, enfermiza, y seguramente mendiga, e inútil, por consecuencia para el Estado*”⁸⁶⁶.

Respecte a les penes imposades, el censor oferia una argumentació favorable a les mateixes, quan exposa que

---

⁸⁶⁵ AMV. Caixa s.n., *Ordenances i bàndols*, Ordenances de 1786, sig. 1.1.3

⁸⁶⁶ *Ibidem*.

“por una parte, tiene correspondencia en su calidad con los delitos, y por otra, son capaces de evitarlos, por el sentimiento que causa a un hombre perder parte de sus bienes adquiridos con su industria, y trabajo; y con los que contaba para sus subsistencia, y particular uso. Además, que estas penas no producen los inconvenientes que las de prisión, destierro y otras afflictivas, que, aunque necesarias en ciertos delitos para la vindicta pública, no dejan de ser funestas al Estado, pues además del desconsuelo y abatimiento que producen en el paciente, privan al Estado del fruto que le daría la actividad, trabajo, e industria del que las sufre; y generalmente producen la ruina de las familias, en detrimento de la nación”⁸⁶⁷.

Respecte a l'estudi de les ordenances, les va reunir en tres grans grups: el primer per a la conservació dels sembrats; el segon, per a les que feien referència a les plantacions; i el tercer, per a l'ús i distribució de les aigües de reg.

Conclou l'informe, recomanant la formació d'un junta de la justícia i Ajuntament de la vila, amb l'assistència del procurador patrimonial de Sa Majestat, i de vint veïns de primera classe; a fi, que examinen aquestes ordenances i les antigues, i acorden allò que haja d'establir-se per al successiu; consultant als interessats, amb la finalitat que a cap persona li se cause perjudici. Així mateix, entenia que haguera sigut oportú que s'hagueren unit a aquestes ordenances les antigues, per a conèixer el que s'hauria augmentat, disminuït, o esmenat en les noves; i per a tindre alguna idea dels motius en els que es basen els canvis.

Per últim, en defecte d'açò, es conformava el censor amb el dictamen del comte de Berbedel, quan indica que s'examinen unes i altres en junta composta de la justícia i Ajuntament de Vallada, amb l'assistència del procurador síndic, diputat del comú, procurador per part de Sa Majestat, i vint veïns posseïdors de terres, o bestiar, a fi que acordaren allò que consideren convenient a benefici comú, sense perjudici de tercer.

Juan Antonio Montero, *secretario de cámara del Real Consejo de Ordenes*, el 30 de gener de 1787, remetia un escrit a l'Ajuntament de Vallada, en el que indicava, que després dels informes del comte de Berbedel, i de la *Real Sociedad Económica*, i per a evitar les despeses derivades de l'assistència personal del procurador general del Reial Patrimoni, es concedia a aquell facultat per a nomenar una persona de Vallada, o de les proximitats, que assistira a la junta.

---

⁸⁶⁷ *Ibidem.*

El 16 de maig de 1787, Jaime Sánchez remetia una carta a l'Ajuntament de Vallada des d'Énguera, en la que donava notícia que havia sigut designat pel procurador general de l'Orde, com el seu substitut.

Acte seguit, Jaime Sánchez, qui ja tenia en les seues mans còpia dels nous capítols; com també de l'informe de comte de Berbedel, i de l'estudi dut a terme per *la Sociedad Económica de Madrid*, indicava a l'Ajuntament que ja podia nomenar les 20 persones que havien de participar en la junta que havia d'aprovar els capítols de les ordenances.

Després de rebre la carta remesa per l'Ajuntament de Vallada, en la que aquell li indicava que el 7 d'agost era la data elegida per a iniciar els treballs que havien de concloure amb la redacció de les noves ordenances.

Seguint les ordes del *Real Consejo*, el tretze d'agost de 1787, es van reunir en la sala capitular, Francisco Vila, de Roque, alcalde; Vicente Pastor de Pedro, Manuel Cirugeda, i José Tortosa de Jaime, regidors; Bautista Vila de Bautista i Pedro Juan Bellvís, diputats; Tomás Gomis, síndic procurador general; i Vicente Joaquín Vila, *síndico personero* -tots ells membres de l'Ajuntament-; Jaime Sánchez, administrador particular de la Mensa de Montesa; i Joaquín Perales, escrivà. A més, com havia sigut ordenat, es trobaven presents vint veïns destacats de la població, nomenats per l'Ajuntament, que representaven diferents interessos de l'oligarquia local, en funció de la seua activitat: Francisco Bernabé Tortosa, Calixto Perales, Félix Cirugeda, Francisco Tortosa, José Bernabé Vila, Bautista Rico, Joaquín Vila del capità, José Alonso, major, Jaime Tortosa de Bautista, Joaquín Vila, nét de Vicente, José Alfonso, menor, Tomás Perales de Tomás, Vicente Pastor de Caetano, José Perales de Donís, José Perales de Simón, Eusebio Pont, Juan Perales, Manuel Alcover, José Giralt, i José Vicente Garrido.

Els presents mostrarien el seu parer sobre els capítols, i els dictàmens del comte de Berbedel, i del censor de la *Real Sociedad Económica de Amigos del Pais, de la Villa y Corte de Madrid*, analitzant capítol per capítol, i modificant, si fóra necessari, algun punt d'aquells.

Els capítols anirien aprovant-se, excepte, en algun cas, amb modificacions consensuades; si bé, també sorgirien desacords que quedarien de manifest en l'elaboració de les ordenances. Aquest seria el cas del capítol 12 en el que a excepció de Vicente Pastor de Pedro, regidor primer; Vicente Joaquín Vila, *síndico personero*; i Francisco Tortosa, Juan Perales, Manuel Alcover, i José Giralt, que defenien que era “*mayor el daño que hase el ganado lanar en la valle y plantíos de este término que el beneficio que pueda resultar de la permisión en tierras propias, y con licencia en las agenas, y que absolutamente se debe vedar en la valle y plantíos*”⁸⁶⁸; els altres prohoms, a excepció de Tomás Gomis, *síndic procurador general*, i José Vicente Garrido, es van confirmar en el dictamen del lloctinent general; que no era altre que el bestiar de llana poguera entrar en terres pròpies, i amb llicència de la justícia, en les alienes.

D'altra banda, José Vicente Garrido, un dels majors propietaris de terra de Vallada, es va reservar el dret “*para exponerlo al tiempo que se alargue este capítulo en debida forma; y el Doctor Gomis, síndico procurador general, fundado en las ordenanzas antiguas de 1684, autos acordados del Real Concejo, y leyes recopiladas*”⁸⁶⁹.

Sens dubte, els capítols més debatuts serien els tres últims de les ordenances.

En els tres últims capítols, a pesar que la minoria que els va redactar era, en el seu conjunt, la gran beneficiada de les noves ordenances; queda manifesta la gratitud de l'Orde cap a determinats membres de l'oligarquia local, als que pren en especial consideració per la seua fidelitat, i ideologia alineada amb la defensa de l'Antic Règim.

Aquest serà el cas de Francisco Bernabé Tortosa, a qui es pretenia beneficiar; especialment, en el capítol 45, quan el comte de Berbedel, lloctinent general de l'Orde, indica en el seu informe que “*solamente niega la extracción de estiércol de los corrales de ganado, y no el que hacen las cavallerías, sobre cuio particular han*

---

⁸⁶⁸ *Ibidem.*

⁸⁶⁹ *Ibidem.*

*ocurrido varias discordias en Vallada; y por estar concebido en notorio perjuicio en muchas familias empleadas en el cultivo de las tierras fuera del término; esto es, en los pueblos vecinos y más zercanos. De modo, que sólo en el heredamiento nombrado de Regadío del dominio de don Francisco Bernabé Tortosa, situado en el término de Moxente, lindante con el de la villa de Vallada, hay empleadas nueve familias de vecinos en ésta*⁸⁷⁰.

L'actitud de Jaime Sánchez, com a representant de l'Orde durant el debat d'aquest capítol, serà molt clarificadora respecte a dos qüestions. En primer lloc, per la posició de preeminència que pren en un moment del debat, mostrant la seua autoritat, i els interessos que representa; i en segon lloc -no hem d'oblidar els litigis en els que es trobaven immerses Vallada i l'Orde en aquelles dates-, el seu menyspreu a determinades persones; a les que qualifica de *partido*.

La primera intervenció en la discussió del capítol, realitzada per Tomás Gomis, síndic procurador general, i que comptava amb el suport de José Vicente Garrido, feia insistència en “*que este capítulo parece conveniente en la prohibición, y extracción del estiércol a término extraño, que se hase por los ganados en los corrales, o parideras del término de esta villa, como a producto de las hiervas de este término; y que por lo mismo, parece útil y conveniente se emplee en el mismo para el mayor fomento de la agricultura*”⁸⁷¹.

Francisco Bernabé Tortosa mostrava la seua disconformitat, en tindre “*una heredad llamada del Regadío en el término de la villa de Moxente; y como a terrateniente no dejan pasar en dicho término de Moxente por estar la heredad incluida en el bovalar de dicho término, y por tener mucho que decir sobre dicho capítulo, se reserva el derecho para decir y exponer lo que se le ofresca donde le convenga*”⁸⁷².

Jaime Sánchez, com a representant de l'Orde, seria dur en la seua intervenció, i molt clar en l'exposició dels arguments, quan va parlar d'excloure aquest capítol de

---

⁸⁷⁰ *Ibidem.*

⁸⁷¹ *Ibidem.*

⁸⁷² *Ibidem.*

les ordenances; carregant en la segona part de la seua intervenció contra el sector crític dels assistents a la junta:

“redarguye de nulo, de ningún valor ni efecto todo quanto hasta ahora consta resuelto en esta junta, en quanto se oponga directa, o indirectamente al dictamen, o informe del señor lugarteniente general, y en que no haya manifestado su adesión, porque comprende que en la elección de los veinte sujetos concurrentes a ella no se ha procedido con aquella pureza, que de suyo exige junta tan respetable, y como apetece la superioridad del Concejo. Porque según tiene observado, concurren a ella diferentes capitulares del año en que se formaron las ordenanzas; padres, hijos, hermanos, y cuñados, y otros parentescos que no alcanzan, burlando sobre ello las justas intenciones del Concejo, y dando motivo, como lo tiene comprendido, para formar partido y adictos quasi todos a los dictámenes del síndico procurador general, y Josef Vicente Garrido, para sólo sostener la formación de dichos capítulos, al parecer sin otro objeto; y por todo protesta en dicha su representación quantas veces en derecho sea necesario todas las costas, gastos, daños, y perjuicios ocurridos hasta ahora, y que en lo sucesivo se ocasionen en la formación y aprobación de dichas ordenanzas, y subsiguientes diligencias hasta su terminación y aprobación contra quien haya lugar en derecho, especialmente contra quienes hayan sido sus causantes.”⁸⁷³.

Davant d’aquesta situació, Francisco Vila de Roque, alcalde; Vicente Pastor de Pedro, regidor primer; José Tortosa de Jaime, regidor tercer; Pedro Juan Bellví, i Bautista Vila de Bautista, diputats; i Vicente Joaquín Vila, síndic; van mostrar la seua conformitat a com havia quedat el capítol.

Al contrari, Manuel Cirugeda, regidor segon, va dir *“que no se conformava en dicho capítulo por parecerle muchos los beneficios y utilidades que puedan resultar a los terratenientes de sacar el estiércol, porque procurando haserlo a las inmediaciones de sus tierras logran un grande beneficio, sin perjudicar al diezmo tercio”⁸⁷⁴*; afegint finalment que *“empleando dicho estiércol en las tierras de que son terratenientes, podrán emplear el de sus cavallerías en las poseciones que poseen en este término”⁸⁷⁵*.

En el capítol 46, últim de les ordenances, Tomás Gomis, síndic procurador general, reservava *“sus derechos y los de la villa de exponer lo conducente en razón a ésta, y de reclamar los agravios y sindicaciones contra el honor y estimación de*

---

⁸⁷³ *Ibidem.*

⁸⁷⁴ *Ibidem.*

⁸⁷⁵ *Ibidem.*

*los individuos que componen el Ayuntamiento y sus operaciones, contraprotestando las veces en derecho necesarias, queriendo ser el último en contraprotestar las costas, daños, y perjuicios contra los causantes que lo motivan*⁸⁷⁶.

Els demés membres de la junta anirien donant la seua opinió sobre l'últim capítol de les ordenances, fins a arribar a la valoració de Manuel Cirugeda, qui en la segona part de la seua intervenció, va voler remarcar que *“sobre el juramento que tiene prestado no ha sido su intención sino arreglarse a lo literal de la orden, por lo que si el señor don Jayme Sánchez no tiene facultad para proferir lo que ha proferido en el capítulo quarenta y cinco, pide que se le dé satisfacción para que ninguno en adelante se atreva hablar semejantes palabras*⁸⁷⁷.

Jaime Sánchez, resolía la situació donant les instruccions necessàries per a que les noves ordenances junt amb les antigues, i totes les modificacions realitzades, foren remeses al Consell d'Ordes; i finalitzava la seua intervenció anant directament contra José Vicente Garrido⁸⁷⁸, *“en desagravio de los que en la representación que interviene se infiere contra sus procedimientos en asunto del día, especialmente por don José Vicente Garrido, con las protestas, salvedades y juramento necesario; desde ahora entiende formalizar, y formaliza contra el mismo y ante Su Altesa el Real Concejo de Ordenes, la procedente queja, y aun querrela formal, implorando la satisfacción devida y procedente en justicia*⁸⁷⁹.

El 28 de març de 1791, el Consell d'Ordes acordava que l'Ajuntament de Vallada devia trametre les noves ordenances, pendents de ser enviades des de 1787; i uns dies després, el 8 d'abril, Juan Antonio Montero remetia una carta orde a l'Ajuntament en la que exigia que aquelles havien de ser expedides en un termini màxim d'un mes.

El 27 d'abril es reunia la corporació, sent alcalde Manuel Cirugeda; Jaime Tortosa de Bautista, Vicente Montoro, nét de Tomàs, i Salvador Giralt, regidors; Joaquín

---

⁸⁷⁶ *Ibidem.*

⁸⁷⁷ *Ibidem.*

⁸⁷⁸ Com veurem en posterior capítol, José Vicente Garrido va ser un verdader baluard dels interessos de la vila, i dels seus propis, contra les pretensions de l'orde de Montesa.

⁸⁷⁹ AMV. Caixa s.n., *Ordenances i bàndols*, Ordenances de 1786, sig. 1.1.3

Algarra, diputat; Bautista Rico, síndic procurador general; i Bautista Vila de Bautista, *síndico personero*.

L'any 1797 encara no havia sigut resolta l'aprovació definitiva de les noves ordenances, ja que en determinada denúncia presentada contra Sebastián Sáez de Benito a causa de no seguir les ordinacions, encara estaven vigents dos capítols redactats en valencià.

Joaquín Perales, escrivà de la vila, indicava que Sebastián Sáez de Benito havia sigut denunciat amb una sanció *“de treinta reales de esta moneda por haver llevado por dentro de esta población sierto muchacho menor de los quinse años un par de bueyes de dicho Sáes sin censerrillas, o esquillas, en cuya virtud he registrado los capítulos municipales de esta villa que están en actual gobierno y práctica; y en el capítulo sinquenta y dos que trata de los bueyes de labranza se encuentra dicho capítulo”*⁸⁸⁰.

A més del “capítol dels bous de llaurada”, que, segons ens indica Joaquín Perales, tenia al marge una anotació escrita en valencià amb una addició basada en una acta capitular de 12 de maig de 1729; també va ser consultat el capítol seixanta-set del mateix quadern, que tenia com a títol “capítol dels bous”.

Finalment, ens indica que els capítols eren aprovats tots els anys pel sotscomanador de l'orde de Montesa; sent el 13 d'abril de 1745 l'última vegada que s'havia donat aquesta circumstància. Com a conseqüència, els capítols cinquanta-dos i seixanta-set de les antigues ordenances eren els vigents l'any 1797; moment en què seria sancionat Sebastián Sáez de Benito.

En el debat sobre les ordenances quedava de manifest que una part de l'oligarquia local, a pesar dels seus temors davant les possibles represàlies, havia pres la determinació de mantindre la postura que ja defenia des de feia algunes dècades; oposar-se a unes pretensions de l'Orde, que no sols afectaven drets consolidats del municipi, sinó també els propis interessos.

---

⁸⁸⁰ APFG. *Documentació Municipal*, sig. 6.2.

D'altra banda, les discrepàncies que hem pogut observar entre els membres més significatius de l'oligarquia local a finals del segle XVIII -els Garrido, i els Tortoses-, ens introduïxen en la pugna que sostindrien aquestes famílies durant bona part del segle XIX.

3. LA DECADÈNCIA DELS BENS I RENDES DE L'ORDE DE MONTESA.

3.1. La recopilació documental de fra Josep Ramírez.

Fra Josep Ramírez, arxiver de l'orde de Montesa, havia portat a terme un exhaustiu treball que tenia com a finalitat la conservació dels drets de l'orde de Montesa. D'aquesta manera, a 10 de desembre de 1755, certificava “*que el presente libro escrito en quinze foxas, que contiene las respnsiones de las encomiendas, y villas de la Orden, y los censos de las de Montesa, y Vallada; está conforme, y con arreglo a lo que resulta de los libros de cabreves, documentos, y resoluciones de Su Majestad que originales se han tenido precentes para su formación hecha por su real orden comunicada por don Alonso Morón, su juez de comisión*”⁸⁸¹.

Iniciava el seu informe amb una introducció històrica, en la qual destacava que el rei Alfons III va donar poder a Bernat de Bellvís a fi que poblara, en nom seu, Montesa i Vallada amb els seus termes, en els que s'inclouïen les alqueries de Gaixna i Gaixneta. Així mateix, detallava que les cases i terres van ser repartides a cristians vells el 16 d'Octubre de 1289; com també, que la carta de població i Repartiment originals es conservaven en aquell moment en la vila de Montesa.

A continuació, matisava que els van concedir les terres “*a razón de franco, y a la décima y primicia, y únicamente se reservó la viña del castillo, hornos y carnicerías, almazaras y molinos*”⁸⁸², per a destacar després la donació del castell i nuclis habitats del seu terme a la recentment constituïda orde de Montesa, el 22 de juliol de 1319, que prendria possessió el 12 de setembre del mateix any.

Són diversos els aspectes que Ramírez va voler destacar. En primer lloc, que en el capítol 19 del general de 1588 van concedir els forns, carnisseries i molins, amb

---

⁸⁸¹ ARV. Clero, Llibre 1743.

⁸⁸² *Ibidem*.

algunes terres incultes en emfiteusí, per un cens anual, a les viles i particulars. Així mateix, que quan el lloc de Vallada va ser erigit en vila, únicament es va separar de Montesa quant a la jurisdicció, sent els pastos i emprius comuns als veïns d'ambdós viles; i el domini directe de l'Orde, com també de les terres incultes i llenyes.

Conclou la introducció, fent referència a què el rei va concedir a les dos viles el dret de pastos i llenya, per la pensió que cada vila va oferir satisfer.

Dels drets de l'Orde, Montesa responia a aquella pel dret de carnisseria una lliura i deu sous, en data 25 de desembre. També responia una lliura pel forn de dalt, i una altra pel de baix; així com 18 lliures pel dret d'herbes i llenyes. L'hostal, i dret de tendes i tavernes el posseïa a raó de franc.

Continua indicant els pagaments de particulars. D'aquesta manera, a Joaquín Carbonell, de Montesa, li corresponia pagar pel cens, dos sous i sis diners; als hereus de Josep Perales, menor, els corresponia pagar dos sous i sis diners; a mossén Josep Borja, prevere, cinc sous; a Josep Navarro de Feliciano, dos sous i sis diners; a Baltasar Primo, dos sous i sis diners; als hereus de Baltasar García, dotze sous; a Francisco García, sis sous; a Estacia Fito, vídua d'Antoni Perales, sis sous; a Pedro Guzmán, veí de Canals, un sou i sis diners; als hereus de Josep Perales, major, un sou i sis diners; a Vicente Espí, ciutadà d'Agullent, sis sous; a Vicente García, de Montesa, tres sous per una propietat, i també deu diners per altra; a Fernando Borja, ciutadà de Montesa, quatre sous; a Juan Borja, de Montesa, quatre sous i dos diners, dos sous i sis diners, i un sou i huit diners, respectivament; a Pedro Juan Masip, de Montesa, sis sous; a Domingo Gómes, quatre sous i sis diners; a María Barberà, vídua de Pedro Palomares de Montesa, un sou i sis diners; i a Vicent Perales, de Montesa, quatre sous.

La vila de Vallada, per la seua banda, posseïa la carnisseria i el dret de tallar carn, i li corresponia pagar pel cens, cinc sous. També posseïa l'hostal de dalt, i li corresponia pagar pel cens, un sou; i pel quindecenni prorratejat d'aquest hostal, havia de pagar dos lliures, tretze sous, i quatre diners.

Indica, així mateix, que l'altre hostel el posseïa la vila a raó de franc; com també les botigues i tavernes.

Pel cens que es va carregar quan va ser erigida en vila l'any 1547, li corresponia pagar tretze lliures i deu sous; i finalment, pel dret d'herbes i llenyes que els havia concedit el rei, els corresponia pagar pel cens, vint-i-dos lliures.

Josep Bernabé Tortosa posseïa el dret de nomenar escrivà del jutjat i de l'Ajuntament de la vila, i li corresponia pagar pel cens, quatre sous i sis diners. Així mateix, ens indica que el posseïa per fideïcomís, i l'any de 1770 havia de pagar quindecenni. Joaquín Sirugeda, posseïa un molí fariner amb dos moles en la partida de les Hortes de Dalt, i li corresponia pagar pel cens, un cafís de blat; Francisco Penadés d'Ontinyent, posseïa un altre molí en les Hortes de Baix, i havia de pagar pel cens, un cafís i mig de blat, i mig cafís de panís. Bernat Vila i els hereus de Roc Vila, de Vallada, posseïen en propietat un forn de coure pa en la placeta de Sant Joan, i havien de pagar pel cens, deu sous. Finalment, Esperança Tortosa, vídua de Josep Vila de Baltasar, de Vallada, també posseïa un forn de coure pa en el carrer Sant Vicent, i li corresponia pagar pel cens set sous.

D'altra banda, als senyors d'Aiacor, els corresponia pagar pel cens, una lliura i deu sous, i a més havien de pagar quindecenni; i a Cristóbal Cucó, de Xàtiva, set sous i sis diners.

3.2. La instrucció de 1781.

Amb la finalitat d'obtindre una millor gestió dels béns i rendes de l'orde de Montesa, al gener de 1781 entrava en vigor la “*Ynstrucción, que con arreglo a las ordenes de la superioridad, han de observar los administradores particulares del maestrazgo de la orden de Montesa*”⁸⁸³.

---

⁸⁸³ ARV. Clero, Montesa, Lligall 879, caixa 2313.

La instrucció, que constava de 18 punts, en el primer d'aquests indicava que quan els administradors particulars entengueren que era el moment oportú per a la venda del gra, oli, vi i qualsevol altre fruit havien de consultar els preus corrents a l'administrador general; així com si hi havia possibilitat d'augment, o cabia la possibilitat d'una disminució del preu; mentre el segon determinava que els administradors no podien, en cap cas, *“pasar a la venta de frutos algunos sin preceder orden que les comuniquen el administrador general”*.

En el tercer punt, concreta que quan es verificara aquesta, les vendes dels fruits haurien de ser al comptat, i en el cas que es presentara alguna venda al fiat que suposara importants beneficis, informar l'administrador general dels fruits que es pretengueren comprar, del preu corrent de venda; de si tenen o no eixida, i de l'augment que s'aconseguiria donant-se al fiat, amb especificació dels compradors, terminis per als pagaments, i seguretats per a ells.

En el punt quart, subratlla que en tan punt es verificara la venda dels fruits, haurien de donar compte a l'administrador general del preu a què s'haguera venut, perquè amb aquesta informació poguera disposar allò que més convinguera al foment d'aquestes rendes, i, al mateix temps, respondre a les preguntes dels seus superiors.

En el següent punt, assenyala que *“Luego que se vendan y perciban las respective cosechas de arroz, trigo, vino, azeyte y demás frutos que correspondan, deberán los administradores particulares remitir al general relación individual y circunstanciada de los frutos que huviesen pertocado a sus administraciones, con separación de los que precedan de cada uno de los lugares, para que con esta noticia pueda el administrador general enterarse del todo de las cosechas”*; mentre en el sext, advertix que a principi de cada mes hauria de ser remesa a l'administrador general una relació de les quantitats que hagueren percebut en l'anterior.

En el setè punt de la *“Ynstrucción”* s'indica que dos mesos abans que finalitzaren els arrendaments de regalies i drets de l'Orde, havien de donar compte a l'administrador general a fi que disposara la nova subhasta en els termes que creguera convenient; i verificada la primera licitació, havien de donar igualment avís, amb

informació del preu i postor. Per últim, determinava que no procediren a la segon licitació sense que tingueren orde de l'administrador general.

El següent punt assenyala que sent privatiu de l'administrador general nomenar els col·lectors de les respectives administracions, i expedir-los els corresponents títols, quedant només als administradors particulars la proposta, els últims no podien canviar als actuals, ni als que amb el temps es nomenaren. Ara bé, en el cas d'observar que no compliren amb el seu deure, havien d'informar l'administrador general, a fi que prenguera les mesures adequades; i en el cas de cessar algunes d'aquestes ocupacions per mort, o qualsevol altre motiu, els administradors particulars nomenaran interinament una persona de la seua confiança, per a que exercisca aquest càrrec

En el nové punt, s'indica que els administradors particulars no podrien, per mínima que siga, realitzar cap obra en les propietats i regalies de l'Orde sense consulta prèvia a l'administrador general, que serà qui donaria les instruccions necessàries. No obstant això, si es tractara d'un cas urgent haurien de donar-li solució en l'acte, o donar compte dels succeït, de manera immediata.

En el següent, assenyala que tots els cabals pertanyents a la "*Mesa Maestral, han de entrar, según se fueren produciendo, en poder del thesorero general*"⁸⁸⁴. De la mateixa manera, hauran d'entrar "*con avisos del administrador general que expresen el particular que hace el pago, y motivo de que procede; previniendo, que de las cartas de pago que dé el thesorero, se ha de tomar la razón por el contador de este ramo, sin cuya circunstancia serán nulos qualesquiera pagamientos*".

A continuació fa menció a què dins del mig any successiu al del compte que han de donar els administradors particulars, l'han de presentar l'administrador general sense cap demora.

Tot seguit, indica que "*Todo lo que pertenezca a frutos de diezmos y tercio diezmos, lo han de justificar los administradores particulares con certificaciones*

---

⁸⁸⁴ *Ibidem.*

*correspondientes de los demás interesados y porcionistas en estos derechos; y por lo que mira a las tierras establecidas a parte de ellos, lo justificarán también por relaciones juradas, con distinción y claridad de los respectivos frutos*⁸⁸⁵.

En el següent punt obliga que *“Deverán hacerse cargo en las cuentas primeramente de los frutos, dándoles la correspondiente salida, y sucesivamente de maravedises, con las datas correspondientes, según y en la conformidad que hasta ahora se ha practicado*”⁸⁸⁶.

A continuació fa referència a què en el cas que a l'hora de la dació de comptes quedaren alguns fruits, havien de posar-se en la data com a tals, i justificar-se per testimoni d'un escrivà, amb la indicació individual de cafissos i arroves.

En el punt quinzé, advertix que *“en el cargo de maravedises se ha de poner no sólo lo cobrado, sino también lo que ha debido percibirse; y en el caso de algún retardo en los deudores, se pondrán por resulta en la data, pero acompañada de justificación que acredite haberse practicado a sus debidos tiempos las correspondientes diligencias para el cobro*”⁸⁸⁷.

En el següent punt, indica que per a justificar allò que s'ha cobrat per raó de lluïsmes, els administradors deurién presentar amb els seus comptes una relació de les llicències que l'administrador general els haguera remés l'any a què corresponguen per a vendes i alienacions, amb distinció de les que hagueren tingut efecte, i d'allò que s'ha cobrat per raó de cada una, *“y el paradero de las que huvieren quedado sin él, y por qué motivo*”⁸⁸⁸.

A continuació, exposa que també acompanyaria als seus comptes una altra relació d'allò que s'ha cobrat per raó de censos, si bé, respecte d'aquelles partides que no arribaren a un sou, bastaria dir en una sola relació allò que s'hauria cobrat de diferents emfiteutes. De la mateixa manera, si algun emfiteuta deixara de pagar el cens hauria de ser remarcat en la relació, encara que siga poca quantitat.

---

⁸⁸⁵ *Ibidem.*

⁸⁸⁶ *Ibidem.*

⁸⁸⁷ *Ibidem.*

⁸⁸⁸ *Ibidem.*

Finalment, l'administrador general havia de revisar les fiances que tenien donades els administradors particulars, amb la finalitat que si no foren suficients, ampliaren les que tingueren, o les donaren novament amb les suficients seguretats; i per a això, existia un termini de dos mesos. En aquells casos que no garantiren prou la seua solvència, serien suspesos en la seua activitat, i nomenats de manera interina nous administradors.

En definitiva, amb esta “*Ynstrucción*” es pretenia augmentar els sistemes de control de l’Orde, i donar fi a la mala gestió dels béns i rendes de Montesa; tant pels casos de negligència, com per la corrupció que poguera donar-se en l’administració d’aquests béns.

3.3. La instrucció de 1783.

El 15 d’abril de 1783, era signada per Cristóbal de Luna la “*Instrucción que deberá observarse en adelante en la concesion de las licencias, que se piden para vender las haciendas, casas, molinos, y demás alhajas, que están censidas al directo dominio del maestrazgo de la orden de Montesa*”⁸⁸⁹.

La instrucció constaba d’onze articles; el primer dels quals indicava que les parts que pretengueren fer alguna venda, havien de posar memorial a l’administrador general de les rendes de l’Orde; en segon lloc, havien de manifestar en el memorial el bé que seria venut, amb els seus límits principals, terme, i partida; i si foren terres, la quantitat de fanecades; la persona a qui es venia, i la quantitat convinguda; com també, el cens anual emfitèutic que estaven pagant, amb les altres circumstàncies que pogueren haver-hi.

En tercer lloc, havien de declarar qui havia de pagar el lluïsmo, si el venedor, o el comprador, ja que “*aunque la practica común, siguiéndola de las alcabalas de Castilla, corresponde al vendedor, suelen pactar lo contrario, con la idea de*

---

⁸⁸⁹ ARV. Clero, Montesa, Lligall 879, caixa 2313. Documentació impresa.

disminuir el luismo por el menor capital; pero en el ultimo caso debe acrecerse el reluismo para la cuenta”.

El quart article obligava que el memorial fóra entregat a l'administrador del partit, qui havia d'exposar si existia algun problema, així com si el preu manifestat era l'adequat; i només en el cas de dubte, havia de valdre's de pèrits per a la taxació; mentres el quint, indicava que el memorial es presentara a València al general de l'Orde, a fi que es posara el decret de la llicència, amb l'advertència, que constant de la paga del lluïme que corresponguera, s'atorgara l'escriptura; i que abans es prenguera la raó pel comptador.

El sisè, indicava que si el comprador era mà morta; açò és, comunitat, capítol, ajuntament, confraria, o obra piadosa, tenint títol per a amortitzar, vincle o primogenitura, havia de previndre's en la llicència i després en l'escriptura, que havia de pagar els quindecennis en els seus respectius temps.

En el següent “*Respecto de que el memorial ha de manifestar la cantidad en que se vende la alhaja, y el censo anuo que satisface por ella; el administrador en su decreto expresará el importe que debe cobrarse por el luismo, liquidando primero la cuenta con la rebaja del doble marco”.*

El huitè obligava que el comptador anotara en el llibre que havia de portar, amb distinció de partides, l'assentament amb tota claredat, escrivint la quantitat que corresponguera pagar per aquella venda. D'aquesta manera, els administradors particulars podrien comprovar els comptes, “*y tambien para si han tenido efecto todas las ventas propuestas durante el año; y en caso que falten algunas, se justificará por testimonio la causal, y de que sugetos son, para prevenir lo conveniente en el libro maestro de la contaduría”*; mentres el nové determinava que les escriptures de venda només pogueren firmar-les i autoritzar-les l'escrivà de l'ajuntament respectiu, i a València el de la *Mensa Magistral*; no podent formalitzar-se cap si no constara per rebut, o carta de pagament de l'administrador particular, haver pagat el lluïme.

El següent obligava que *“la escritura de venta no estará formal sin la correspondiente loación, deben pasarla al administrador general para otorgarla, por la facultad que se le tiene concedida”*; i l'últim article determinava que sempre que els administradors tingueren notícia que alguna venda s'haguera realitzat subreptíciament -amb llicència, o sense aquesta- havien de donar part a l'administrador general, i feta la justificació, es declararia confiscat el bé.

3.4. L'aportació de Manuel Martínez de Irujo.

Manuel Martínez de Irujo, qui va ser *“comptador principal del ejército y reino de Valencia”*, a 25 de març de 1785 signava un complet informe, on després d'una documentada i detallada narració dels orígens i evolució històrica de l'orde de Santa Maria de Montesa, entrava a valorar la situació que estava patint aquella.

En primer lloc, indicava que *“se hizo la división el año de 1330 de lo que pertenecía al Maestrazgo, a cada encomienda, y a los freyles para su alimento y culto divino; y que por lo mismo, habiéndose incorporado a la Corona el Maestrazgo, el cobro de ellas se encargó por el señor Felipe el 2º a don Juan Falcó, primer lugar theniente general por título expedido en 24 de junio de 1593, con la precisión de haver de consultar los asuntos graves con el señor virrey como presidente de la junta patrimonial, por lo que, desde luego, se nombró un receptor cuyo encargo siempre lo han tenido cavalleros de la Orden, con la precisión de presentar las cuentas ante el tribunal del lugartheniente general, por quien se libraban los finiquitos”*⁸⁹⁰.

Continuava assenyalant, que aquesta situació es mantindria fins que la reial orde de 25 de març de 1746 va establir que havien de remetre's al secretari de gràcia i justícia els comptes originals; com també els documents que justificaven les diferents partides de l'època en la qual va ser receptor el marquès de la Romana, així com els seus dos immediats antecessors.

---

⁸⁹⁰ ARV. Clero, Montesa, Lligall 879, caixa 2313.

Ens indicava a continuació, que va ser elegit per a comptador particular Bartolomé de Villarroya; sent nomenat per a dirigir la receptoria i comptadoria a Andrés González de Saravia, donant-li les facultats que residien en el lloctinent general per al cobrament, recaptació i distribució de les rendes de l'Orde; qui mantindria el càrrec fins a finals de 1751. A continuació, seria nomenat Cristobal de Vilches; i en 1754 Bartolomé de Villarroya, qui no tindria a càrrec seu la receptoria, per haver resolt el rei en la instrucció de 1752 que els productes de l'Orde havien d'entrar directament en la tresoreria de l'exèrcit; un sistema que perdurava en el moment de la redacció del document.

Manuel Martínez de Irujo continuava exposant que per reial orde comunicada per José Carvajal, “*primer secretario del Despacho Universal de Estado*”, en 10 de febrer de 1748, a José de Saravia, li se donava orde que no pagara cap quantitat de les rendes de l'Orde sense que precedira manament seu. El 4 de juny també es comunicava al Consell d'Ordes un reglament en el qual quedaven arreplegades les normes que havien d'observar l'administrador i comptador en el regne de València, concedint al primer plena facultat i jurisdicció per a l'administració, recaptació i distribució de les rendes, admetent les apel·lacions per al Consell d'Ordes; i en ella es repetia que no es fera cap pagament sense precedir orde comunicada per la primera Secretaria d'Estat, “*previniendo que revisadas las cuentas por el contador particular, se remitiesen a don Ygnacio Hernández de la Villa, vehedor y contador del Sitio y Casa Real del Buen Retiro*”⁸⁹¹.

---

⁸⁹¹ *Ibidem*.

Així mateix, per reial orde d'11 de desembre de 1749⁸⁹², comunicada pel *marqués de la Ensenada*, Ferran VI havia resolt que “*el Consejo y Contaduría General de las Ordenes Militares entiendan y conozcan de los negocios de la mesa maestra de Montesa y de los efectos pertenecientes a ella, según lo practicaban con las de Santiago, Calatrava, y Alcántara, quedando sujetas sin diferencia alguna al ministro de Hacienda, y dejando a disposición del citado señor don Josef de Carabajal el caudal sobrante que resultase en fin de dicho año*”⁸⁹³. Poc després es va expedir una instrucció de data 24 de desembre que indicava les funcions que havia d'exercir a partir d'aquell moment Alfonso Mogrovejo, nou comptador general, respecte que fins eixa data havia estat alienat aquest ofici de la Corona, i declarant-li, al mateix temps, jutge privatiu dels assumptes de les quatre ordes militars.

Continua la seua exposició, apuntant que l'1 de febrer de 1752 el referit comptador general, com a jutge privatiu, comunicava una altra instrucció -el contingut de la qual es mantindria en vigor en el moment de la redacció del document- sobre els punts que s'havien de seguir per l'administrador general del regne de València, i el comptador particular respecte a la “*buena administración*,

---

⁸⁹² Sobre el govern i superintendència de les rendes de l'Orde, Villarroja, en la seua obra *Real Maestrazgo de Montesa. Tratado de todos los derechos, bienes y pertenencias del Patrimonio y Maestrazgo de la Real y Militar Orden de Santa María de Montesa y San Jorge de Alfama*. Impremta de B. Monfort, València, 1787. Edició facsímil, Generalitat Valenciana, 1991, Volum I, i en les pàgines 298-300, ens indica que “*Empezaremos pues desde el año 1746 en que se estableció nueva planta para el gobierno de las Rentas Maestrales*.”

Antes de aquel tiempo corria su direccion y conocimiento por la Secretaria del Despacho Universal de Gracia y Justicia; y despues pasó la Superintendencia y gobierno a la Secretaria de Estado.

En 11 de Diciembre de 1749 resolvió el Rey, que el Consejo y Contaduría General de las Ordenes Militares debiesen entender y conocer de las cosas de la Mesa Maestra de la de Montesa y de los efectos que la pertenecian según lo practicaban con las de Santiago, Alcantara y Calatrava, por haber de quedar sujetas sin distinción alguna al Ministerio de Hacienda. Desde entonces ha corrido la direccion y gobierno de este ramo por la Contaduría General de las Ordenes que se halla autorizada para el efecto, no solo con la citada de 11 de Diciembre de 1749, sino con otra de 9 de Octubre de 1750: ademas de las anteriores concernientes a los Maestrazgos de Santiago, Alcantara y Calatrava.

A consecuencia de estas exposiciones parecia que el conocimiento judicial de los negocios Maestrales debia pertenecer al Consejo de las Ordenes; pero no es asi en realidad, respecto de haberse variado este sistema en virtud de posteriores declaraciones. A 9 de Octubre de 1750 concedió S.M. al Contador General jurisdicción privativa de primera instancia, con las apelaciones al Consejo de Hacienda: en otra Orden de 19 de Junio de 1783 mandó que el propio Consejo conociese de las causas que por sus particulares circunstancias tubiere a bien remitirle, después de sentenciadas por el Juez encargado de poner en claro los derechos del Maestrazgo: y en otras quiso que tubiesen su debido efecto y cumplimiento aquellas soberanas Resoluciones.

Según estos antecedentes son certisimas las siguientes proposiciones. Primera, que el Contador General de las Ordenes Militares es Superintendente de los bienes, rentas y efectos del Maestrazgo de la Orden de Santa Maria de Montesa y S. Jorge de Alfama: segunda, que el conocimiento judicial de estos negocios pertenece en grado de apelación al Real Consejo de Hacienda y no al de las Ordenes: y tercera, que todos los asuntos de este ramo están sujetos y deben correr por la Secretaría del Despacho Universal de Hacienda”.

⁸⁹³ ARV. Clero, Montesa, Lligall 879, caixa 2313.

*beneficio y cobranza de todas las rentas y efectos que corresponden a la Mesa Maestral*⁸⁹⁴.

Finalitzava aquesta part del seu escrit aclarint que per defunció de Bartolomé de Villarroya, “*que unidamente ejercía los empleos de contador, y administrador, se agregó a la principal de mi cargo (por los perjuicios que de éstos se seguían) la particular de la orden de Montesa, en virtud de real orden de 9 de Febrero de 1783, estando ya nombrado por administrador desde el fallecimiento de aquel, su hijo don Josef de Villarroya, y éste es el actual estado*”⁸⁹⁵.

Acte seguit, iniciava el seu discurs sobre els abusos que s’havien produït a causa de la falta d’atenció als comptes; reconeixent, no obstant, les millores que s’havien introduït, com era el cas de la instrucció que marcava la manera en què s’havien d’efectuar les vendes de finques emfitèutiques, i una altra especial per al govern dels administradors de les sis senyories; i destacava el paper donat a Josep Villarroya, si bé mostrava la seua preocupació quan feia referència a la labor que aquell estava realitzant.

Una vegada remarcada la situació produïda per la falta de degut compte dels béns i rendes de l’Orde, i l’important abandonó que s’havia produït, passava a detallar els abusos que, a més d’aquesta penosa gestió, s’havien anat introduint.

En primer lloc, indicava que amb motiu del privilegi que tenia l’orde de Montesa de nomenar per administrador un cavaller en totes les vacants de comandes que es produïen, sense donar cap notícia a l’administrador del Mestrat, ni presentar els comptes en la comptadoria per a la seua liquidació, fent-ho tan sols en el tribunal del lloctinent general, es generaven gran perjuís econòmics per a l’Orde; per a passar posteriorment a incidir en els abusos derivats de les obres que es realitzaven al palau de Sant Mateu i en alguna altra pertinença, al no seguir-se les regles prescrites pel rei.

---

⁸⁹⁴ *Ibidem.*

⁸⁹⁵ *Ibidem.*

Aquestes normes indicaven que les obres havien de realitzar-se amb coneixement de la persona competent i intervenció del comptador, bé es tractara de subhasta, o per administració; presentant en aquest cas compte individual per a l'eixida dels diners que s'haguera lliurat amb aquest fi.

A continuació, feia referència als abusos introduïts en els temps dels grans mestres; i especialment a l'abandó sobre els interessos de l'Orde; per a finalitzar indicant que s'havien introduït alguns excessos per part dels administradors en la gestió de les sis senyories.

Una vegada arribat a aquest punt, exposava els remeis que havien d'aplicar-se per a acabar amb la situació descrita.

El primer abús, entenia, havia tingut el seu degut remei en l'haver-se agregat la comptadoria particular de l'Orde a la principal de l'exèrcit.

Quant al segon, suggeria que era necessari que el rei ordenara que els comptes que presentaren els cavallers administradors de les comandes, no obstant estar aprovats pel tribunal del lloctinent general, foren enviats per a la seua última liquidació a la comptadoria, ja que el monarca era el cap principal de l'Orde.

Per a evitar el tercer abús, havia de manar-se al Consell d'Ordes, que encara que aprovara les obres i inconvenients que hagueren de realitzar-se, sempre comunicara l'orde a l'administrador general, amb prevenció que es realitzaren amb intervenció del comptador; *“bien que lo mejor fuera quitarle este conocimiento por ser caudales del Maestrazgo, que están bajo la inspección del señor secretario de Hacienda, y del contador general de las órdenes”*⁸⁹⁶.

Quant al quart, *“ya no tiene otro remedio que el que don Josef Villarroya evacue la comisión que se le ha dado de incorporar al Maestrazgo todo lo enagenado, donado, usurpado, y obscurecido; y hacer los cabreves, apeo, y deslindes en los pueblos, cuya diligencia es tan precisa, como que sin ella nada se adelantará en esta*

---

⁸⁹⁶ *Ibidem.*

*parte, por el increíble abandono que han tenido los lugartenientes generales y demás dependientes desde lo antiguo*⁸⁹⁷.

Finalment, indicava que el cinqué abús es remeiaria immediatament si fóra aprovada la instrucció proposada “*para el gobierno de las seis administraciones y remitida al señor contador general a mediados de diciembre último, porque está formada con conocimiento de causa, y circunstancias locales*”⁸⁹⁸.

3.5. El pensament de Villarroya sobre la situació de l’Orde.

Juan Bautista Loustau, qui havia sigut administrador de Traiguera, remetia un memorial dirigit en primer lloc a Pedro López de Lerena en data 25 de febrer de 1788, i posteriorment, el 22 de març, amb algunes addicions, al comte de Floridablanca. En aquest memorial, en el que es queixava dels greus perjuís patits a causa de l’actuació de Villarroya i els seus antecessors, criticava durament a aquell i a la seua obra, i defenia els progressos que amb la seua gestió personal havia dut a terme a benefici de l’orde de Montesa; i detallava, així mateix, la trajectòria acadèmica i professional de Villarroya.

Loustau havia obtingut la informació d’ “*una relación original de sus méritos, impresa en el año de 1782, para la obtención de una plaza de alcalde nacional, en la Real Audiencia de Valencia, que presentó a la Real Cámara.*”⁸⁹⁹.

Constava en el document, que l’any de 1743 va començar el curs de filosofia; i l’any 1746 l’estudi de lleis; el 1749 va ser graduat batxiller en Dret Civil, i li se va conferir el grau de Doctor de la dita facultat; el 1750 va firmar oposició a una càtedra de lleis; en 1754 va ser aprovat i rebut per advocat del Reial Acord; el primer d’agost de 1774 el van nomenar fiscal de la *Comisión de Apeo y Deslinde* dels béns i efectes pertanyents a Montesa; i el 1775 va tindre títol d’advocat ordinari de l’Orde, passant a ser administrador general.

---

⁸⁹⁷ *Ibidem.*

⁸⁹⁸ *Ibidem.*

⁸⁹⁹ APFG. *Vària*, sig. 6.

Respecte a l'opinió de Villarroya sobre la situació de l'Orde, en el llibre III de la seua obra *Real Maestrazgo de Montesa*, planteja amb tota claredat els arguments que més tard seran utilitzats en els plets mantinguts, per diverses qüestions, contra els pobles de l'Orde.

Molt concís en la introducció del llibre III, l'autor afirma que es va fer cas omís de les regles establides que tenien com a objectiu prohibir l'alienació de béns de l'Orde de Montesa, i que la desídia i el mal procedir de mestres i capítols havien donat com a resultat les grans pèrdues patrimonials que havia patit l'Orde; una situació que requeria ser corregida amb tots els mitjans possibles que donaren com resultat la recuperació, segons la seua opinió, dels béns usurpats.⁹⁰⁰

Després d'aquesta introducció, passa a detallar en huit capítols una valoració de la situació en què es trobaven en aquell moment els béns i rendes de l'orde de Montesa; així com les mesures a prendre per a recuperar els béns alienats. Els set primers capítols: “*Deplorable estado de las Rentas Maestrales; Legislacion general prohibitiva de la enagenacion de bienes de las Iglesias; Formalidades para la enagenacion de los bienes de la Orden De Santa Maria de Montesa que señaló el santo Pontifice Juan XXII en su Bula de 23 de Julio de 1326; Trata de la Bula Benedictina, de las Visitas y Definiciones de la Orden de Santa Maria de Montesa en la parte en que prohiben la enagenacion de sus bienes, y del juramento que prestó el Maestre Fr. D. Pedro Luis Garceran de Borja; Nueva prohibicion de enagenar por la Bula de incorporacion de la Orden de Santa Maria de Montesa en la Corona Real de Aragon; Prohibicion de la enagenacion de bienes de la Orden Militar de Montesa, por lo respectivo á la Villa de este nombre y á la de Vallada; La posesion immemorial no puede tener lugar en los bienes del Maestrazgo de la Sagrada Milicia de Santa Maria de Montesa y S. Jorge de Alfama*”, responien bàsicament als arguments utilitzats per Villarroya en els processos judicials iniciats contra els pobles de l'Orde.

---

⁹⁰⁰ VILLARROYA, J., *Op. Cit.*, Volum I, pp. 225-226.

El huitè capítol, “*Proponense medios para recobrar el Maestrazgo los bienes enagenados*”, consta de 12 pàgines, en les que l'autor inicia la seua argumentació fent referència a les propostes de Samper sobre aquesta qüestió en la seua obra *Montesa Ilustrada*; que, no obstant, no li pareixen les idònies a fi que l'Orde puguera recuperar els seus béns, ja que es referixen fonamentalment als de les comandes, i a més no assenyalen els mitjans que han d'usar-se per a verificar el reintegrament, que és on estava la dificultat ⁹⁰¹.

Donava com una bona solució portar a efecte una declaració general que anul·lara totes les alienacions de béns executades pels mestres i capítols generals de l'Orde; i mostrava com molt clars els casos de Montesa i Vallada, quan Jaume II va prohibir qualsevol alienació dels seus béns, així com que en el cas que s'hagueren vist afectades algunes d'aquestes possessions, pogueren ser recuperades i reintegrades a l'Orde. Així i tot, observava certes dificultats en la possible aplicació d'aquest criteri.

També apuntava la possibilitat que es manara posar el bé en possessió de l'Orde fins que una sentència mostrara el camí que s'havia de seguir; i detallava seguidament les definicions de l'any 1652 de l'orde de Calatrava, que patia els mateixos problemes que aquells que havien sigut expressats per l'autor en capítols anteriors:

*“que el Procurador General y el Fiscal entendiesen en la recuperacion de los bienes enagenados, encargandoles sus conciencias é imponiendo penas á los que por negligencia, ó por otro motivo abandonasen los derechos de la Orden: y la segunda que de alli adelante no se concediesen licencias para recobrar los bienes á personas seglares, sino de la Orden que tubiesen posibilidad para el seguimiento de los pleytos: que los Procuradores de la Religión coadyuvasen las instancias siendo requeridos para ello: que el Comendador, Caballero, Prior, ó individuo que con licencia del Maestre y á sus expensas sacare, redimiere, ó de otro modo atraxese á la orden cualesquiera bienes enagenados, les gozase durante su vida y después sus herederos y sucesores, hasta estar satisfechos y reintegrados de los gastos, costas y de aquellas cantidades que entregasen á los que disfrutaban los bienes: y que si alguna persona seglar diese aviso y noticia de determinadas propiedades enagenadas y aprontase justificacion bastante para vindicarlas, en tal caso se pudiese hacer concierto con él y darle alguna parte de los mismos bienes, como no excediese de la sexta.”*⁹⁰².

---

⁹⁰¹ *Ibidem*, p. 286.

⁹⁰² *Ibidem*, p. 291.

Finalitzava els seus arguments, destacant com una gran solució la decidida per Carles III; qui tenint presents aquests antecedents, com també la consulta que el Consell d'Aragó va fer al rei Felip II el 9 d'agost de 1593, va ordenar Villarroya, que com a jutge privatiu, i delegat del rei, fera “*apeo y deslinde*” de tots els territoris, béns i efectes de l'orde de Montesa, amb total inhibició dels consells, tribunals i la resta de jutges, amb facultat de determinar totes les causes pendents sobre aquesta qüestió; si bé, havia de donar compte al rei, a través del Ministeri d'Hisenda, de tot allò que ocorreguera, així com de les sentències que acordara abans de publicar-les. Aquestes sentències, a més, serien executades immediatament, sense admetre cap recurs; i només en algun cas “*de particulares circunstancias, precedido el correspondiente informe podria cometer su conocimiento al Real Consejo de Hacienda*”⁹⁰³.

Aquesta situació era la idònia per a Villarroya, qui entenia que a més d'abreujar els procediments i accelerar les resolucions, al ser executòria resolvia amb promptitud els litigis. No obstant això, com podia succeir algun cas en què haguera de ser revisat l'assumpte, el rei, a excepció de la regla general, va previndre que precedit informe del comissionat, remetria el seu coneixement al *Real Consejo de Hacienda*⁹⁰⁴.

També prevenia dels grans enemics que tenia aquesta comissió “*unos fomentados de su propia envidia, y otros ofendidos de que se les despoja de los bienes que poseen sin otro titulo que el de la desidia, indolencia y abandono con que los Dependientes y Empleados en la administracion y gobierno del Maestrazgo de la Orden de Montesa han mirado sus intereses. Se ha tropezado con los Cabildos Eclesiastico y Secular de esta Ciudad, con su Nobleza, con diferentes Cleros y Comunidades, con muchisimos particulares y con todos los pueblos del Maestrazgo.*”⁹⁰⁵; sent necessària la protecció del comissionat i de la comissió.

Sens dubte, en aquesta part de l'obra, a més de destacar els seus mèrits al lector, Villarroya volia justificar els grans abusos que estava cometent contra pobles i particulars, amb la busca d'enemics que pretenien mantindre els seus injusts

---

⁹⁰³ *Ibidem*, p. 292.

⁹⁰⁴ *Ibidem*, p. 294.

⁹⁰⁵ *Ibidem*, pp. 294-295.

privilegis; sol·licitant, així mateix, major protecció, quan, en realitat, els vassalls de l'Orde únicament es defenien dels seus constants atropells amb tots els mitjans legals i econòmics que tenien al seu abast.

Algunes de les resistències podien respondre a il·lícits interessos, però també és cert, com contemplarem més avant, que la maquinària posada en marxa per Villarroya, amb l'autorització del rei, va suposar grans perjudicis econòmics per als pobles de l'Orde, immersos en inacabables litigis durant dècades.

3.6. L'opinió d'Antonio Aznar en l'any 1825.

El 8 d'abril de 1825, i davall el títol de “*Expediente sobre el apeo y deslinde del Real Maestrazgo de Montesa*”, podem consultar un dels últims informes relatius a les raons que van motivar la decadència de les rendes i béns de l'orde de Montesa.

Antonio Aznar, com a jutge comissionat pel rei per al “*Apeo y Deslinde del Real Maestrazgo de Montesa*”, emetia un informe, que dividit en tres parts, buscava la millora de les arques reials amb una major i més efectiva recaptació d'ingressos procedents de les rendes de Montesa.

L'informe, en primer lloc, exposava l'estat en què es trobava “*esta vasta dependencia*”. A continuació passava a descriure les causes de la seua decadència; per a finalitzar indicant la manera més eficient “*de restablecerla, reintegrándola de las preciosas y legítimas pertenencias que le corresponden por los títulos primordiales, y legítimos de su establecimiento*”⁹⁰⁶.

De la inspecció dels expedients que estaven en la comissió, resultava que havia tingut diferents sistemes en la part directiva i econòmica, nomenant-se successivament per subdelegat a Andrés González Saravia, Antonio Lezaeta, Alonso

---

⁹⁰⁶ Archivo General de Palacio. *Baillía de Valencia*, Caixa 7102, Expedient 595.

Morón, el marquès d'Angulo, i Josep Villarroya; però a pesar de l'interés d'aquells, la comissió no havia pogut prosperar en no tindre un reglament fix que persistira⁹⁰⁷.

Continuava exposant que els productes de la renda, antigament es depositaven en la Taula de la ciutat de València; i havent-hi fracassat aquest sistema es van passar al receptor de l'orde de Montesa. No obstant això, les contradiccions que va haver en aquella època no permetrien prosperar la mesura, i es van manar depositar en poder del tresorer que ho fóra de l'exèrcit i regne de València; i últimament s'ha posat al càrrec de l'oficina de l'extint Crèdit Públic per un altre dels arbitris per a l'amortització de vals; sent el resultat de tot aquest procés, la decadència i abandó del Reial Patrimoni⁹⁰⁸.

Passava a destacar el paper exercit pel jutge comissionat que hi havia el 1806, i la important millora de les rendes de l'Orde en aquell any, que quedaria truncada per la invasió napoleònica, que *“arrolló este establecimiento propio de Vuestra Majestad, sumiéndolo en el caos de lo que el intruso gobierno llamó Bienes Nacionales. Reintegrado este ramo en 1814, con la feliz venida de Vuestra Majestad, se incorporó al Crédito Público”*⁹⁰⁹; una solució que Antonio Aznar no entenia efectiva, ja que el *“Crédito Público”* no tenia tots els antecedents i documents en què quedaven detallades les rendes del Mestrat, en trobar-se estos en el *Juzgado del Apeo*.

Des del seu punt de vista, l'efectivitat d'aquest jutjat era molt superior a l'hora de fer efectives les declaracions que duia a terme dels drets que s'havien anat difuminant amb el pas dels anys; com també de promoure per mitjà de l'advocat fiscal de la comissió, no sols l'execució d'allò que s'haguera decidit, sinó també per a la declaració d'aquells drets que s'hagueren usurpat.

Indicava, que en el *“Crédito Público”* no hi havia una part que instara, *“y únicamente se ciñe a percibir lo corriente; de aquí resulta que se van aboliendo insensiblemente los derechos e intereses del Maestrazgo, pues los pueblos al abrigo*

---

⁹⁰⁷ *Ibidem.*

⁹⁰⁸ *Ibidem.*

⁹⁰⁹ *Ibidem.*

*de esta falta de mano activa y promovedora, dejan de satisfacer las pensiones de censos y de luismos, y el pago de las regalías menores, que forman el grueso más considerable del Maestrazgo*⁹¹⁰.

Aznar feia referència a diversos casos que havia estudiat detingudament, i que venien a confirmar el plantejament que havia exposat. Indicava que Montcada devia la suma de 20.000 pesos, de pensions de censos i lluïsmes; Càlig, 15.000, Canet, 12.000; havent-se-hi usurpat les regalies que eren pròpies de l'Orde. En definitiva, en els pobles a penes hi havia un que des de l'any 1813 haguera satisfet les pensions que li corresponien, segons resulta dels expedients; i així, citava com a exemple la vila de Sueca, que resultava la més interessant a l'Orde, quan l'any 1819 res va produir, i de l'any 1824 s'ignorava el resultat⁹¹¹.

Insistia, de la mateixa manera, en el fet que les múltiples funcions que tenia el “*Crédito Público*”, no li permetien atendre com devia les necessitats de l'Orde. A açò, calia afegir que, moltes vegades quedava entorpit el curs de les sol·licituds dels emfiteutes que demanaven l'oportú permís per a les alienacions i pagament dels lluïsmes corresponents; i com a exemple de la lentitud d'aquesta institució, feia referència a la sol·licitud d'un interessat per a alienar una casa, que passats huit mesos encara no havia sigut resolta. A més, remarcava un punt que considerava fonamental; el del capbreu general, inventari o descripció, de tots els béns, efectes i drets que tenia l'Orde en els pobles, que havia de ser realitzat per un “*sujeto ilustrado en la legislación desconocida de este ramo, y versado en el conocimiento de esta provincia*”⁹¹².

Si no es portaven a terme aquests canvis, s'anaven a mantindre les causes que havien originat la decadència de l'Orde, sense que haguera possibilitat de la imperiosa regeneració que necessitava.

Prosseguia el seu discurs, exposant que la naturalesa d'aquesta renda, venia donada pels seus orígens, ja que era una comanda perpètua conferida al rei per la

---

⁹¹⁰ *Ibidem.*

⁹¹¹ *Ibidem.*

⁹¹² *Ibidem.*

incorporació a la seua persona de la dignitat de Gran Mestre de l'orde de Montesa, sense que cap relació tinguera amb les rendes de la Corona; quedant sempre en la classe de patrimoni particular.

Aznar proposava les mesures que havien de prendre's per al millor funcionament de les rendes de l'Orde, destacant que en totes les ocasions que es van posar al càrrec d'un sol subdelegat, van ser satisfactoris els resultats; com així va succeir en 1722 pel sistema “*gubernativo y económico*” que es va establir; i per dit motiu, va proposar que es nomenara un subdelegat, com antigament succeïa, que es dedicara exclusivament a la formació del capbreu o descripció general de tots els béns i drets del Mestrat, i a prendre exacte coneixement de la situació en què es trobaren les administracions dels pobles pertanyents al mateix.

Així mateix, advocava pel restabliment de la *Junta Patrimonial y de Gobierno*, composta del subdelegat, del jutge comissionat regi d'*Apeo y Deslinde*, de l'advocat fiscal de la comissió, i d'un interventor; i que aquesta Junta Patrimonial hauria de reunir-se els dissabtes de cada setmana per a tractar tots els punts que es proposaren pel subdelegat, estenent-se en el llibre de juntes les deliberacions⁹¹³.

Respecte a la seguretat dels cabals, suggeria que es tornara al sistema antic, amb l'arca de tres claus; de les que havia de tindre, una el subdelegat, una altra el jutge comissionat, i l'última, el fiscal de la comissió. Així mateix, apuntava, que el dissabte de cada setmana havien de posar-se en l'arca els diners que durant la mateixa s'hagueren recaptat, reconeixent-se el detall de partides que havia de formar l'interventor, en presència dels tres membres de la Junta, “*haciéndose en ella efectivos los pagos o consignaciones que en aquella semana hubiese librado el tesorero de Vuestra Majestad, al que se dé semanalmente estado individual del ingreso, existencias o no existencia en arca, de suerte que nunca quede sobrante en ésta, sino únicamente lo que sea del pago preciso de las obligaciones y cargas que tiene el Maestrazgo, cuyas deliberaciones deberán firmarse por los tres individuos de la Junta*”⁹¹⁴.

---

⁹¹³ *Ibidem.*

⁹¹⁴ *Ibidem.*

També proposava per a més claredat del superintendent de l'Orde, que tots els mesos, la Junta havia de dur a terme una relació de comptes, amb el detall de les partides; i considerava fonamental la formació d'un reglament que marcara les obligacions i facultats del subdelegat, les de la Junta Patrimonial i els deures de l'interventor.

Finalitzava l'informe amb una relació dels ingressos rebuts el 1806 dels pobles pertanyents a l'orde de Montesa, i detallava la situació en què es trobaven els drets senyorials, amb diversos litigis en els tribunals pendents de sentència definitiva; indicant de Montesa i Vallada, que havien delmes sobre blat, llegums, garrofes, oli, i fulla de cucs; quant a les propietats, només una, el derruït castell de Montesa; respecte a les senyories, existien censos, lluïsmes, i quindicennis en alguns edificis, i els altres drets senyorials es trobaven en disputa; i finalment, destacava, que l'Orde mancava absolutament de regalies en aquestes poblacions⁹¹⁵.

---

⁹¹⁵ARV. *Propiedades Antiguas*, lligall 713. A principis del s. XIX, i amb l'epígraf “*Pensiones y censos enfiteúticos que anualmente se corresponden*”, es detallen els pagaments que realitzaven la viuda de Ramón Vila, i altres pel forn del carrer Sant Vicent; Francesc Ros, religiós dominicà, i altres, pel forn del carrer Primo; José Blasco de Jacinto i altres, per un altre forn al carrer del Trinquet; Bautista Vila, Manuel Vila de Carlos i altres, pel forn de Sant Joan; l'escrivà Tadeu Ferrando, pel forn de Sant Ramon; Francesc Tortosa i García, per l'escrivania; Maria Magdalena Cirugeda, vídua de José Vicente Garrido, pel Molí de Mançanera; José Tortosa i Penadés, pel Molí de Baix; ambdós justícies, per la tercera part de les penes de cambra, i amb la meitat de multes, vendes de llenya, i arrendament d'herbatges i llenyes. Així mateix, l'any 1831 podem llegir una relació de *edificios o artefactos erigidos y existentes* de l'orde de Montesa. En primer lloc, apareix el Molí de Mançanera, amb *Escritura del Real Maestrazgo*, sent el propietari del mateix, Carlos Joaquín Garrido. A continuació veiem que José Tortosa Penadés tenia el Molí de Baix, amb *Escritura del Real Maestrazgo*, si bé tenia format un expedient; Bartolomé Garrido, el forn de Sant Josep, que no havia pagat mai, i tenia, així mateix, un expedient; Tadeu Ferrando, posseïa un forn a Sant Ramon, amb títol del Reial Mestrat; Ramón Vila i altres, el forn anomenat del Trinquet, amb títol del Reial Mestrat; Nicolasa Vila i altres, un forn en Sant Joan, amb títol del Reial Mestrat; María Perales i altres, un forn en Sant Vicent, amb títol del Reial Mestrat; Francisco Tortosa i García, un molí anomenat de Boquella, que pagava al batliu; “*y todos los del Real Maestrazgo dan una misma razón, y que como el Baylio les pide, dicen que no saben a quien pagar; a menos que no se decida la cosa, todos están conformes en pagarle al Real Maestrazgo*”.

4. ELS ARGUMENTS DE VILLARROYA EN ELS PROCESSOS QUE VA INICIAR CONTRA LES VILES DE MONTESA I VALLADA.

Josep Villarroya, com hem vist, publicava l'any 1787 la seua obra *Real Maestrazgo de Montesa*; l'objectiu de la qual no era un altre, com indicava l'autor en el pròleg, que el de “*describir todos los derechos y rentas que pertenecen al real Patrimonio del Maestrazgo de la sagrada Milicia de Santa Maria de Montesa y S. Jorge de Alfama, con explicacion de los titulos primordiales y del origen de sus pertenencias; y á notar las cargas y obligaciones que tiene sobre sí, contando las cosas desde sus principios: y que el motivo de escribirla nace del Reglamento que á los 4 de Junio de 1748 se formó de Orden de S.M. para la administración, gobierno y distribucion de las Rentas Maestrales*”⁹¹⁶.

Es tracta d'un treball fonamental a l'hora de conèixer l'evolució dels béns i rendes de l'orde de Santa Maria de Montesa; com també de la seua situació a finals del s. XVIII, encara que sempre des de la perspectiva d'un home que havia iniciat abundants litigis, molts d'ells encara pendants, contra els vassalls de l'Orde. És per això, que, a pesar de la importància d'aquest treball per a la historiografia de l'orde de Montesa, no podem considerar imparcial, ni l'autor tampoc ho va pretendre, el resultat final del mateix; ja que al llarg de l'obra, Villarroya exposa i desenrotlla amb tot luxe de detalls i una sòlida base documental, els arguments que havia estat utilitzant durant els últims anys en els diversos plets per ell promoguts, com anirem veient en els processos iniciats contra Montesa i Vallada.

Per a comprendre el propòsit de tan important obra, que a més va acompanyada d'un magnífic apèndix documental, hem de tindre en compte el moment en què va ser escrita i publicada; sens dubte, un dels més difícils fins aquell moment en la relació que mantenien les poblacions pertanyents a l'orde de Montesa amb aquesta. La raó que havia causat tan gran abisme, va ser la sistemàtica i continuada actuació de

---

⁹¹⁶ VILLARROYA, J., *Op. Cit.*, Volum I, Pròleg.

Villarroya contra pobles i particulars; qüestionant i anul·lant situacions establides segles arrere entre l'Orde i els seus vassalls, i iniciant litigis que, en molts casos, en el moment de la publicació encara no s'havien resolt de manera definitiva.

De Vallada, ens indica l'autor, després d'una introducció ben documentada sobre la conquesta i repoblació cristiana de la zona, que havia sigut donada a l'orde de Montesa l'any 1319, encara que no fóra citada expressament; i fa referència a diversos arguments de base històrica que així ho demostren.

A continuació, detalla que, tant Montesa com Vallada, pertanyien a l'Orde en virtut de la donació de Jaume II el 22 de juliol de 1319, i estaven subjectes a la Governació de Xàtiva, quant a la direcció militar, tenint l'Orde tota la jurisdicció civil i criminal en les dos viles, *“para cuyo gobierno se creó el empleo de Lugarteniente que estaba unido al de Sotsclavero, y ambos fueron extinguidos por el referido Decreto de 26 de Agosto de 1750”*⁹¹⁷.

Sobre els drets de l'Orde, exposa en el seu treball que *“En todos los Pueblos y términos de que el Maestrazgo de la Orden de Santa Maria de Montesa y S. Jorge de Alfama es Dueño solariego, territorial, mayor y directo, le corresponden indubitablemente los derechos de Luisimos, Quindenios, Fadigas, y Comisos”*⁹¹⁸; una rotunda afirmació que destaca com a pròpia, i que així pot contrastar el lector si consulta la documentació presentada en 17 de juny de 1780 a la Comptadoria General de les Ordes Militars.

De la mateixa manera, resalta les sentències a favor de l'Orde sobre aquesta qüestió en els diversos pleits mantinguts amb les poblacions d'aquella; com també fa menció de que encara es trobaven pendents les instàncies contra Montesa, Vallada, i altres pobles de l'Orde.

Respecte a la situació d'aquestes dos poblacions, l'autor ens indica que *“Las reglas que dexamos establecidas en los Capítulos antecedentes gobiernan y comprenden todos los bienes del Maestrazgo de esta Sagrada Milicia; pero por lo*

---

⁹¹⁷ *Ibidem*, p. 159.

⁹¹⁸ *Ibidem*, p. 177.

*que respecta á las villas de Montesa y Vallada encontramos una Ley especialisima, que aun sin el auxilio de aquellos solidos establecimientos impide y prohíbe con el mayor rigor y estrechez toda especie de enajenación*⁹¹⁹.

Després de destacar aquells aspectes de la carta de poblament i de la donació d'ambdós viles a l'orde de Santa Maria de Montesa relacionats amb la línia argumental plantejada, destaca que a la vila de Montesa només havien nou cases i trenta-un jornals de terra secà que estigueren subjectes al domini major i directe de l'Orde, amb uns censos emfitèutics de tres lliures i setze sous anuals; mentres a Vallada no es trobaven terres ni cases algunes que estigueren infeudades a l'Orde. També destacava que els veïns d'ambdós viles tenien tota llibertat per a ocupar i cultivar les terres, sense tindre en compte al Mestrat.

Per últim, denunciava que la vila de Vallada feia diversos establiments i concedia infeudacions, amb imposició de gravàmens i censos; com si el rei en concepte d'Administrador perpetu de l'Orde de Santa Maria de Montesa no fóra amo territorial, major i directe de totes les terres, cases i possessions de les dos poblacions⁹²⁰.

També mostra el seu disgust sobre la situació de les regalies, destacant que a Montesa i Vallada havien dos carnisseries, dos molins, sis forns, quatre hostals, les fleques, les tavernes, les tendes, els forns, els pesos i mesures, les embasadories, els drets de vendre farina, les corredories i cinquanta-una almàsseres; sense que l'Orde tinguera cap regalia a aquestes poblacions.

Narra l'autor, mostrant la seua desaprovació per la manera en la qual es van realitzar molts dels establiments a Montesa i Vallada; i que aquesta última població acudira al capítol general que va celebrar l'Orde el 19 d'abril de 1567, i prenent com a fonament que els veïns de Vallada estaven en la possessió immemorial de la regalia d'almàsseres, va sol·licitar que se'ls suplira el títol que els faltava per mitjà d'establiment.

---

⁹¹⁹ *Ibidem*, p. 254.

⁹²⁰ *Ibidem*, pp. 256-257.

El capítol general va expressar que aquella possessió immemorial era suposada, i que les almàsseres sempre havien sigut regalies pròpies i reservades a l'Orde. No obstant, en atenció a la fidelitat dels vassalls de Vallada, “*se las estableció libre y francamente, sin gravamen, censo ni pecho alguno. Las razones de decidir del Capítulo General fueron ciertas y justificadas; pero la determinación fue absolutamente contraria á ellas*”⁹²¹.

A continuació, reforçava la seua tesi fent insistència en un inventari de l'any 1320 en el que estaven els béns i drets que pertanyien a l'Orde; i entre aquests, constava que les almàsseres li responien cinquanta sous anuals per raó del domini directe, i que els molins de Vallada eren propis de la Mesa Magistral.

De la mateixa manera, Montesa i Vallada havien sol·licitat del capítol general celebrat el 20 d'octubre de 1588 la confirmació de les regalies d'hostals, tendes, tavernes, fleques, drets de vendre farines, embasadories, pesos i mesures, que posseïrien en virtut d'establiment de 16 d'octubre de 1289, i demanaven, així mateix, les facultats privativa i prohibitiva que no disfrutaven “*en cuya concesión no se detuvo el Capítulo General, y no como quiera, sino que haciendo completa gracia de todo ni aun reservó á la orden el dominio mayor y directo*”⁹²²; una súplica, segons Villarroya, que tenia un fonament totalment fals, ja que, en opinió de l'autor, molt lluny que en l'Escriptura de Població de 1289 les regalies s'hagueren concedit en qualitat de lliures i franques, es van reservar per al rei.

A partir d'aquests exemples, critica durament l'abandó i desídia de l'Orde durant llarg temps, gestionant els béns de manera caòtica, “*confesando que no tenían aquellos Vasallos titulo ni posesion immemorial de las Regalias, de que habia de ser forzosa consecuencia denegarles la gracia que solicitaban, la concedieron con tales amplitudes que á no verlas con nuestros propios ojos se representarian imposibles de creerse.*”⁹²³; per a continuar indicant que el lloctinent general fra Jofré de Blanes “*representó al Rey en 21 de Octubre de 1625 que el Sots-Clavero Fr. D. Tomás Cerdan de Tallada, por doscientos reales que se le dieron, supo disimular los*

---

⁹²¹ *Ibidem*, pp. 259-260.

⁹²² *Ibidem*, p. 260.

⁹²³ *Ibidem*, p. 261.

*derechos del Maestrazgo y permitir que la Villa de Montesa arrendase las yerbas de su término que eran propias de aquel; y que S.M. en 2 de Diciembre siguiente mandó que se averiguase esta especie con toda exactitud y con el mayor cuidado y cautela*⁹²⁴.

Efectivament, segons certifica l'arxiver de l'Orde, fra Joseph Ramírez l'any 1753, la vila de Montesa no duria a terme cap arrendament de l'herbatge fins a l'any 1676; i així ho fa constar quan indica que s'havien conservat els protocols de diversos notaris⁹²⁵.

Sobre l'arrendament de les herbes de Vallada, tenim notícia que a l'octubre de 1677, Antoni Pastor, jurat en cap i regent la vara de justícia; Gracià Alcover, altre dels jurats; i Pere Vila, síndic; representant a la vila de Vallada, arrendaven a Joan Erraes, pastor de Guadalaviar, el herbatge del “bovalar y terme de dita e present vila conforme costum y hordinacions de dita vila per temps des de el dia de hui per tot lo mes de maig de l'any mil siscents setanta huit, lo qual arrendament li fan per preu de trenta set lliures, deu sous, los quals a de pagar per tot lo mes de abril del dit any mil siscents setanta huit”⁹²⁶.

El desorde i la corrupció, recalca Villarroya, havien acompanyat a l'Orde durant llarg temps; i ens indica en el seu treball, que fins a la jurisdicció va pretendre negar

---

⁹²⁴ *Ibidem*, pp. 261-262.

⁹²⁵ ARV. Clero, Montesa, Lligall 896, Caixa 2360; “*especialmente los de Luis Navarro, notario que fue de la villa de Montesa desde el año mil quinientos setenta y dos, hasta el de mil seiscientos y cinco; y también la notas de Luis Guerola, notario de la misma villa desde el año mil quinientos ochenta y ocho hasta el de mil seiscientos treinta y nueve. Asimismo, se hallan los protocolos de Juan Morant, notario de la misma villa desde el año mil seiscientos treinta y dos hasta el de mil seiscientos sesenta y cuatro. Y sin embargo de encontrarse registrados los arrendamientos que los justicia y jurados de dicha villa de Montesa, otorgaban ante los referidos escribanos que lo fueron de su Ayuntamiento de todas las regalías y derechos pertenecientes a dicha villa, no se halla ningún arrendamiento de el derecho del herbaje o hierbas, ha excepción que en las notas y protocolos de Jayme Royg, notario que fue de dicha villa desde el año mil seiscientos setenta hasta el de mil seiscientos setenta y nueve, en el protocolo que corresponde al año mil seiscientos setenta y seis, fojas 418, se halla en fecha de veinte y ocho de septiembre de el mismo año, un arrendamiento otorgado por los jurados de dicha villa, del herbaje de su término, a Martín Martínez, por setenta y dos libras y diez sueldos, con condición de que no podría llevar más de quinientas reses de ganado lanar. Y enseguida a fojas 421, bajo la misma fecha, el cavallero gobernador de dicha villa, y administrador de las rentas de la Mesa Maestral, en el mismo año arrendó el derecho de herbaje y realenco del término de Montesa al mismo Martín Martínez, por treinta libras. Subseguidamente, no se encuentra otro arrendamiento en nombre de la orden de Montesa, y se hallan otros siete hasta el año de mil seisciento ochenta y seis, que se otorgaron por los jurados de la dicha villa por diferentes precios*”.

⁹²⁶ AMV. Sig. 587/22. Còpia feta pel notari Francisco Sirugeda l'any 1702.

al rei la vila de Vallada, raó per la qual el monarca donava orde el 23 de gener de 1663, que “no se admitiese firma de derecho sobre el particular, sino con intervencion y acompañandola con su instancia el Procurador Patrimonial de la Orden de Montesa; cuya regla quiso que se observase en los demas Pueblos del Maestrazgo por punto general”⁹²⁷.

A continuació pretén desarmar els arguments d'ambdós viles en els processos que estaven pendents de resolució contra les mateixes; i en els que Montesa i Vallada recorrien al blindatge que suposava la possessió immemorial, així com els establiments de regalies.

En el cas de Montesa i Vallada, l'autor considera que el 22 de juliol de 1319 el rei Jaume II va fer donació a l'Orde d'aquestes dos poblacions, imposant que totes les coses compreses en la dita donació mai pogueren alienar-se ni transferir-se; per la qual cosa, no hi havia capacitat en els veïns d'aquestes poblacions, ni tampoc en cap altra persona per a l'adquisició dels béns donats; i per tant, no podia tindre lloc la possessió immemorial.

Pel que fa a les regalies, Villarroya nega el valor dels títols a què recorren els posseïdors d'aquestes, i corrobora que no importava que Montesa i Vallada es trobaren en la possessió de les regalies des que els capítols generals de l'Orde celebrats els anys 1567 i 1588, respectivament, així les establiren; i fonamenta la seua afirmació en els arguments que hem vist anteriorment.

Per últim, en allò que correspon a aquesta qüestió, destaca que en la donació d'ambdós poblacions a l'acabada de constituir orde de Montesa, després de fer referència el rei als béns concedits i de prohibir l'alienació d'aquests, afegia que els mestres, amb consentiment de l'Orde, pogueren concedir en emfiteusi “*los Honores del expresado Castillo, quedando siempre salva la propiedad al referido Monasterio. De aqui infieren los que ignoran aquello que debian saber, que el Rey permitió la*

---

⁹²⁷ VILLARROYA, J., *Op. Cit.*, Volum I, p. 262

*enfeudacion de las cosas que habia prohibido enagenar, entendiendo la palabra Honores tan generalmente que las comprendiese todas*⁹²⁸.

---

⁹²⁸ *Ibidem*, p. 264. En la página següent, l'autor indica que per la infeudació passa als "*emphiteutas el dominio de las cosas que se establecen, y en la referida donacion se dice que puedan concederse los honores quedando siempre salva la propiedad del Monasterio: luego es cosa clara que aquella expresion no debe entenderse del contrato enphiteutico propriamente tal. Despues de esto observamos que hay dos modos de enfeudacion, la una perpetua, y la otra temporal. Quiere decir pues emphiteusis en aquella gracia la enfeudacion temporal; esto es la concesion de las rentas de las Villas de Montesa y Vallada por el tiempo de las vidas de los agraciados. Por manera que en lugar de ser contraria á este concepto la expresion emphiteusis, convence mas y mas la inteligencia de la palabra honores*"

5. LES CRÍTQUES A VILLARROYA.

5.1. Les protestes dels valladins.

José Vicente Garrido, com a síndic procurador de la vila de Vallada, presentava un recurs mostrant la disconformitat de com actuava Villarroja en la seua comissió; exposant, a més, la utilitat que tindria per a les rendes reials el que s'arrendaren els béns de l'Orde. El recurs anava acompanyat de tres documents.

En el seu *“Plan demostrativo del modo con que al presente se gobiernan por administración las rentas y efectos del nuevo y viejo Maestrazgo de la orden de Montesa: decadencia de sus rentas por dicha administración: Y aumento que éstas tendrían si los derechos a Su Magestad pertenecientes se arrendasen en sus respectivas poblaciones de dicha Orden”*⁹²⁹, José Vicente Garrido realitzava una forta crítica a la gestió que estava desenrotllant Josep Villarroja al capdavant dels interessos de l'Orde.

Començava la seua exposició, explicant que les *“las rentas y efectos del expresado Maestrazgo están por administración a la voz, arbitrio y voluntad de don Josef Villarroja, abogado en Valencia como a administrador general que es de ellas”*⁹³⁰; i afegia:

“Éste tiene nombrados en cada cabeza de partido un subalterno y en cada respectiva población un colector o recaudador de los frutos y rentas. De forma, que estos inferiores libran sus cuentas de entradas y salidas ante los subalternos, y éstos las pasan a Villarroja, las que passadas y aprovadas por éste el alcance en dinero efectivo, lo entrega y deposita en la Tesorería General del Reyno de dicha ciudad de Valencia.

---

⁹²⁹ AGS. Secretaría y Superintendencia de Hacienda, Llig. 473.

⁹³⁰ *Ibidem*.

Los colectores inferiores al tiempo de entregarse de los frutos, parte pertenecientes a Su Real Majestad, ejecutan enormes fraudes. Si es en el trigo y demás granos reciben a colmo y entregan a raso; si sus granos propios son inferiores y de mala calidad, los cambian con los de Su Majestad; si es en el vino, después de asegurar sus ganancias en el modo de ponerlo en los toneles, acostumbran vender algunos de éstos, y luego, poniéndolos en disposición que parezca se ha salido, piden de ello testimonio a la justicia, y con esto tapan su engaño. En las algarrovas y otras rentas de peso, cuidan que en cada arrova caigan cinco o seis libras más, las que quedan a su favor, sin el descuento de diez o doce arrovas por ciento de las mermas. En el aceite, después que en el modo de medir o embarazarle tienen fixas ganancias, lo exprimen en sus almazaras propias, se quedan la mayor parte de la sansa o piñol, con las heces o morcas; y si lo tienen por conveniente, cambian sus aceitunas, o aceite, con éstas. En la oja de gusanos se quedan ellos mismos por unos precios bajos y moderados. Después acostumbran quedarse todos los frutos por unos precios acomodados, de que consiguen quantiosas ganancias.”⁹³¹.

Continuava indicant, que aquests fraus, que no ignoraven els caps de partit, ni tampoc Villarroya, no eren perseguits, a fi de mantindre addictes; i a açò afegia que no seria res d'estranyar que s'aconseguira benefici en les ocupacions de subalterns i col·lectors, cedint els seus salaris a favor de l'administrador general; sent ben cert, que tant Villarroya, com els altres, s'havien enriquit de manera notable en poc de temps.

Passava, seguidament, a exposar que en les altres ordes militars, veient aquests monopolis, van procurar acabar amb ells, i ho van fer arrendant els drets pertanyents al rei, obtenint grans resultats; i remarcava que en altres temps ja s'havien arrendat amb molt bons resultats.

Proposava el síndic de Vallada, que “*si estos efectos se arrendasen a voz de pregonero en las mismas poblaciones y en cada una de por sí, pasando aviso a las inmediatas del día del remate por si alguno quisiese decir que acudiese, en las mismas poblaciones habría quien los arrendaría en conocido beneficio de las reales rentas; pues, desde sus casas podrían cuidar de la recolección de los frutos, y con su asistencia y cavallerías ganar lo que había de dar a otro.*”⁹³².

---

⁹³¹ *Ibidem.*

⁹³² *Ibidem.*

A continuació mostrava una comparació entre la part del delme pertanyent a l'arquebisbe i capítol, i la renda resultant de l'administració de Villarroya, arribant a la conclusió que la Reial Hisenda estava patint tremendes pèrdues; i havia d'afegir els importants salaris que amb tant d'administrador calia pagar, i que s'evitaria amb el sistema proposat.

A més, afirmava que els drets del rei estaven millor protegits amb el sistema apuntat, ja que els interessats es trobaven en les poblacions, i pendents de defendre'ls. Concloïa aquest punt fent referència a què qualsevol problema que podia sorgir en algun pagament de fruits, quedava resolt amb la intervenció del Tribunal de Delmes.

5.2. La resposta de Villarroya.

El 19 d'abril de 1785 Villarroya enviava un detallat informe a Pedro López de Lerena, en el que responia a les acusacions realitzades per José Vicente Garrido en el recurs que havia presentat el 2 de març anterior. L'informe, que anava acompanyat d'abundant documentació justificativa, criticava durament les afirmacions de Garrido, i tenia com a objectiu demostrar la falsedat de les mateixes.

En primer lloc, afirmava que l'objecte del recurs de Garrido no era un altre que el de suspendre la comissió que presidia, així com que no es molestara a Vallada sobre la possessió de les seues cases i terres; o, almenys, que els admeteren els recursos i apel·lacions al *Consejo de Hacienda*.

Entenia que la base de les acusacions dels valladins tenia com a punt de suport dos arguments. En primer lloc, la de la manera desordenada de procedir i jutjar; i en segon lloc, la mala administració dels béns de l'Orde.

Les acusacions de José Vicente Garrido trobarien una contundent i documentada resposta per part de Villarroya.

Iniciava els seus arguments, indicant que “*Josef Garrido pone por preliminar, que yo habría aparentado que mi conocimiento, actividad y zelo, podrían aumentar los fondos del Maestrazgo, y que así logré que se me confiriera la comisión con tan amplias facultades, que inhiben a todos los consejos y tribunales. Estube muy distante de afectar, y aparentar semejante cosa. En la secretaría del cargo de Vuestra Excelencia se hallan los antecedentes de este asunto; y allí constará, que el nombramiento de juez de comisión fue efecto de una representación, que hizo el contador don Manuel Martínez de Yrujo, a quien no tenía tratado ni conocido*”⁹³³; destacant, així mateix, que ell no tenia més atribucions que les dels seus antecessors.

A continuació, exposava que cap veí de Vallada, per ser-ho; ni com a posseïdor de terres, havia sigut requerit pel jutjat de la seua Comissió; i que fins aquell moment només s'havien determinat dos pleits a Vallada; un sobre malversació i pèrdua de les penes de cambra en el que Garrido havia sigut condemnat en costes, i un altre sobre comís d'un forn de Benito Sáez, que es trobava sense sentència ferma.

Respecte a què l'únic propòsit de Villarroya era enriquir-se, junt amb els seus aliats, sostenia que aquest argument tenia com a objecte fer crítica de la conducta dels empleats en l'administració dels béns de l'Orde, i proposar que seria més útil arrendar aquests béns; passant a detallar aquesta qüestió en la segona part de l'informe. A més, destacava que contra ell no existia cap causa d'ofici; contràriament al que suposava Garrido.

Prosseguia indicant que Garrido al·legava que la vila s'havia vist emplaçada sobre el domini territorial de totes les cases, possessions i regalies, i que aquesta havia sigut una invenció estranya i contrària a la immemorial possessió en què es trobava; així com a l'Escriptura de Població de 1289, en la que el rei hi havia establert a 120 pobladors totes les cases, heretats, possessions, i altres coses lliure i francament. Segons Villarroya, es tractava d'una falsa afirmació.

Del testimoni presentat amb el número 6 d'orde, es provava que el pleit sobre domini territorial s'havia iniciat en 12 de gener de 1753, i que havent sentenciat Alonso Morón, i remés en consulta, per resolució de 3 d'abril de 1756, va dictar el rei

---

⁹³³ *Ibidem.*

una providència interina; que en 3 de setembre de 1781 va posar l'advocat fiscal demanda de propietat davant del marquès d'Angulo, antecessor de Villarroya, que va conèixer d'aquesta causa fins al 18 de febrer de 1782, i que va acordar l'última providència. Així, Villarroya únicament havia donat curs a les referides actuacions.

Quant al pleit sobre regalies, havia sigut promogut d'ofici per Alonso Morón el 8 d'octubre de 1754; que l'11 d'aquell mes va usar del seu dret la vila; que el dia 15 ho va fer el fiscal; i que el 16 es va sentenciar la causa, sense declarar la pertinença de les regalies, ni consultar la sentència a Sa Majestat sobre el principal; i que seria per aquests defectes, per la raó que l'advocat fiscal va instaurar de nou la causa.

Destacava finalment, que els esmentats pleits havien sigut promoguts amb anterioritat a la seua arribada al càrrec, i que per tant, ell no podia haver-los iniciat.

Continuava remarcant la seu diligència en les actuacions de les causes; i es recolzava en diversos documents que havia presentat⁹³⁴, i finalitzava la primera part del seu informe, rebatent les acusacions de Garrido en les que sostenia que amb les seues actuacions provocava excessives i inútils despeses a les viles amb les quals mantenia litigis oberts.

Pel que fa a les acusacions sobre l'administració dels béns de l'Orde, defenia la seua gestió, i remarcava que els comptes eren remesos a la comptadoria general de les ordes militars, on eren aprovades.

---

⁹³⁴ *Ibidem*. Així, el testimoni 9 demostrava en tots els pleits havia concedit a les parts el terme probatori de huitanta dies, que era el màxim termini que donava la llei; del número 10, que la vila de Vallada “se cargó el pleyto sobre dominio territorial en 14 de diciembre de 1784, y no le restituyó hasta 24 de enero del corriente, siendo así que según ley sólo podía tenerle seis días, sin haberse molestado, ni apremiado al procurador en tanto tiempo; del nº 11: que en los autos, que se siguen con María Luisa Cirugeda (cuñada de Garrido), sobre comiso de un molino, concedí todo el término probatorio de los ochenta días; y habéndole renunciado después la referida Cirugeda, declaré no haber lugar a esta solicitud, para que nunca se dixera, que ni aun con anuencia de las partes, limitaba el término de sus defensas; del nº 12: que el expediente sobre presentación de instrumentos, que debía verificar la villa de Vallada, duró más de tres meses: y que yo no he mandado la traducción al castellano, que finge Garrido. Y del testimonio, que dexo señalado con el nº 7 resulta, que las escrituras que ha producido la villa en el pleyto sobre regalías, las extrajo de su archivo, y presentó ante don Alonso Morón en el año 1754; y que habiéndolas retirado su procurador, he mandado a instancia fiscal que las restituyese a los autos, completándolos íntegramente”

A l'acusació que la conducta dels administradors particulars era fraudulenta, dona compte prèviament que en la certificació núm. 15 podia observar-se que a les viles de Montesa i Vallada únicament es percep el terç delme, i dels documents 16 i 17 indica resulta que és una impostura, i que els fruits es reben “*a raso, y no a colmo*”.

Tot seguit, passava a denunciar la falsedat de l'acusació que en el vi tenien els administradors els seus guanys fixos, per la manera en la qual omplien els barrils, passant a detallar que en el document núm.18 quedava clara la impossibilitat que puga haver-hi frau en la manera de posar el vi en els tonells, ja que en aquell moment se sap per certificacions el que ha pertangut a la senyoria, fent-se càrrec l'administrador.

A continuació, exposava la falsedat que quan cobrava el terç delme de les garrofes, procurava que caigueren en cada arrova, quatre o cinc lliures més; acusació que quedava desmuntada en la informació proporcionada pels documents 16 i 17, en els que constava que “*el diezmo mayor, la primicia, y la administración perciben los frutos de común, luego no puede el administrador semejante exceso, a menos que siendo cómplices todos los interesados*”⁹³⁵.

A les afirmacions que es quedava amb els desperdicis de l'oli; que si les olives i els grans eren inferiors els canviava pels pertanyents el rei; i finalment, que es quedava els fruits per uns preus molt baixos, i que després els venia per preus més alts; responia Villarroya amb la mateixa contundència que els punts anteriors, aportant diversa i contrastada documentació que ratificava els seus arguments.

Indicava finalment, que el comptador Manuel Martínez de Irujo i ell mateix havien sol·licitat a la Comptadoria General que s'aprovaren unes noves regles que evitaren qualsevol frau i malversació, amb la finalitat de millorar les rendes reials.

Respecte a la utilitat d'arrendar els béns de l'Orde, recordava que junt Martínez de Irujo havia presentat un informe, en el que veien poc factible arrendar els béns mentre no es concloguera la comissió; i en la part final del seu escrit mostrava la

---

⁹³⁵ *Ibidem.*

seua indignació per les falses acusacions -si seguim els seus arguments- que havia proferit José Vicente Garrido en nom de la vila de Vallada; criticava l'actuació del marqués d'Angulo per la seua debilitat i indolència; i també quedava reflectit el temor que el recurs de Garrido creara els suficients dubtes que pogueren provocar que el seu treball fóra qüestionat. Una situació que podia ocasionar el seu cessament per part de la Corona, i com a conseqüència, la pèrdua dels seus privilegis.

6. LA DEFENSA DELS DRETS IMMEMORIALS I DE LES CONCESSIONS REBUDES.

Els veïns de Montesa i Vallada van fer ús en tot moment com a argument fonamental de la seua defensa en els diversos pleits que van mantindre contra l'orde de Montesa, que eren posseïdors de totes les cases, terres, possessions, i de quant en el moment de la repoblació cristiana del territori hi havia, i en el moment dels pleits existia; sent el rei posseïdor, tan sols, d'aquells determinats béns que en l'Escriptura de Població constava haver-se reservat. Per tant, només podia disposar d'aquells béns, i no de les altres propietats que ja tenia venudes el 1289 als primers pobladors.

Vallada sempre va defensar els seus drets basant-se en l'Escriptura rebuda el 16 d'octubre de 1289, tres dècades abans de la creació de l'orde de Santa Maria de Montesa.

L'argument inicial no era un altre que la donació per part del rei Alfons I de València “*pura, perfecta, e irrevocable por causa onerosa a los primeros ciento y veinte pobladores de las villas de Montesa y Vallada, todas las casas, heredades, posesiones, y viñas, así regadío, como secano, con montes, leñas, caza y pesca, propiedades e integridades, tierras cultas, e incultas, yermas y pobladas, francas y libres, al fuero y costumbre de Valencia, con entradas y salidas, para que las tuviesen, poseyesen, y las pudiesen dar, vender, y enagenar a quien, o quienes quisiesen según fuesse su voluntad; con la excepción militibus, sanctus, et personis religiosis*”⁹³⁶.

Afirmaven en la seua defensa, que seguint aquella mateixa donació, el rei tan sols es reservava els forns de Montesa, el forn de Vallada, i tots els molins de les dos viles; el bany, les taules de la carnisseria, la taula del pes, la casa alfòndec per a posar el blat, la tintoreria, i sa casa; les almàsseres i una vinya situada entre el castell de Montesa i l'alqueria on el rei tenia el setge en temps de guerra; una fanecada de terra

---

⁹³⁶ APFG. *Papers de Funció, per càrrecs municipals i judicials*, sig. 4.2.

horta i quatre fanecades de terra de secà; afegint en la mateixa donació que per entrada en les dites poblacions, els pobladors van pagar la quantitat de 18.000 sous, que es va donar per entregada.

Una de les proves aportades va ser “*el libro con cubiertas de pasta que mandó traducir don Josef Villarroya en los autos de hiervas, donde consta el repartimiento que efectuaron entre sí aquellos primeros ciento y veinte pobladores de dichas villas de Montesa y Vallada, de todas las casas, posesiones y quanto en las mismas y sus términos entonces había*”⁹³⁷.

Seguint aquesta argumentació, indicaven que els primers pobladors que van establir la residència a Vallada, després del repartiment de cases i terres van celebrar junta general per a renunciar als seus drets a favor de la justícia i jurats, donant-los facultat per a crear les regalies, a fi que les rendes beneficiaren al conjunt de la població; regalies que fruïen en el moment de la incorporació a l'orde de Montesa.

Concloïen aquest apartat, indicant que l'orde de Montesa,

“sin saber cómo, ni tener título alguno para ello, entró en posesión del territorio de esta villa, y en el primer capítulo general que celebró la Orden, y presidió el gran maestro frey don Arnaldo Soler, presentó esta villa los títulos en fuerza de los quales poseía, gozava y disfrutava dichas regalías, los que fueron aplaudidos, confirmados, y laudados por escritura ante Pedro Lupez, notario, en diez y siete de Agosto de 1320: cuyos títulos fueron nuevamente laudados en otro capítulo general que celebró dicha Orden y presidió el gran maestro frey don Pedro de Tous por escritura ante el mismo notario en 16 de octubre de 1327, con otras aprobaciones y laudaciones por la misma Orden, de la Escritura de Población, y otros muchos privilegios”⁹³⁸.

En l'escriptura de donació feta pel rei Jaume II al primer mestre de l'orde de Montesa, concedia a aquest i a tots els seus successors la llicència i facultat de poder donar i concedir en emfiteusi, sempre que ho tinguera per convenient; si bé, devia reservar la propietat a favor de l'Orde. El fet que, com vam constatar en el pleit pel Molí de Mançanera, el Mestre sol·licitara al papa Joan XXII que poguera concedir en

---

⁹³⁷ *Ibidem.*

⁹³⁸ *Ibidem.*

emfiteusi les cases derruïdes i les terres estèrils, amb la reserva de la propietat a favor de l'Orde, com així succeiria, permetria, que en aquells temps de tan gran dificultat per a l'Orde recentment constituïda i en els que disposaria d'escassos mitjans per a la conservació d'aquelles propietats, poguera obtindre un important benefici; no sols en la conservació dels béns, sinó també pels ingressos que es generarien.

Resultava clar –argumentaven els valladins- que els mestres, molt lluny de tractar els drets de l'Orde amb descuit i abandó, com indicava l'advocat fiscal, van procurar per tots els mitjans conservar-los en benefici de l'Orde, i encara es van excedir dels concedits a favor seu; ja que sent tan sols posseïdors d'aquells que es va reservar el rei, que eren únicament els que podia haver-los concedit, van anar realitzant al llarg dels anys abundants establiments d'altres béns sobre els quals no tenien cap dret.

Basant-se en aquestes raons, cabia preguntar-se quin era el títol que havia permès a l'Orde adquirir els drets que tenia en aquell moment sobre la vila de Vallada. Els valladins només trobaven una resposta, la de la possessió; ja que en l'escriptura de donació el rei havia concedit a l'Orde el castell i vila de Montesa, i les alqueries situades en el seu terme.

L'últim argument, amb menor base que els anteriors, es fonamentava que mai va ser mencionada Vallada en la dita donació; quan a més constava en la carta de poblament de 1289, que tenia terme propi i separat de Montesa, havent sigut en època musulmana una important plaça, com arribaria a afirmar Jaume I quan va pactar amb el *qâ'id* andalusí de Xàtiva la rendició de la ciutat.

Una altra línia argumental, utilitzada per a la defensa dels drets de Vallada sobre les regalies, continuaria tenint com a base els drets adquirits amb l'escriptura de població de 1289, i incidiria fonamentalment en la idea que els valladins, en qualitat d'amos útils, posseïen els forns, molins, i altres béns sitis en el seu terme; mentres l'Orde tenia el domini directe dels mateixos.

Aquesta exposició mantenia la relació senyorial tradicional amb l'Orde, i trobava la seua principal referència jurídica en la resolució d'Alonso Morón de 17 d'octubre de 1754, clarament favorable als interessos de Vallada; un procés en què “*el entonces*

*abogado fiscal no tuvo motivo de dudar que los precitados títulos de las regalías de esta villa estaban, y se encontravan bien fortalecidos, y por lo mismo no debía esta villa ser incomodada por dicho Maestrazgo, obligándola a sufrir tan conocido perjuicio en sus fondos públicos; encontrándose en dicho expediente, que suscitó Morón, sentenció, consultó y determinó Su Majestad, que el asunto de las regalías de esta villa quedó entonces del todo concluido y desidido*⁹³⁹.

El significat de les paraules era clar des del principi, la veu *propietat* no significava una altra cosa que domini directe, i no útil.

D'aquesta manera, quan es va produir la donació de Jaume II a l'Orde, va imposar com a condició que no podrien alienar ni transferir aquells béns, sinó que havien de quedar en propietat d'aquesta; que era el mateix que dir que no es podien vendre aquells béns donats en domini directe, però el rei no va fer cap prohibició a què es vengueren en domini útil; com aniria succeint durant centúries. De fet, una de les clàusules anul·lava qualsevol venda que es realitzara, tornant la propietat –domini directe- a les mans de l'Orde.

El monarca, segons l'opinió dels valladins, donava a entendre que la prohibició d'alienar només la va restringir al domini directe, i resultava clara, a pesar que l'advocat fiscal sempre ometera aquesta qüestió, la distinció que va fer el monarca del domini directe i de l'útil, entenent per l'últim la de poder-se concedir en emfiteusi els béns donats, i pel primer la de la reserva de la propietat a favor de l'Orde; i si l'advocat fiscal ometia aquest fet era perquè perjudicava els seus interessos, ja que la prohibició d'alienar els béns concedits feia referència al domini directe, mentres no va existir cap prohibició per a poder concedir aquests en domini útil.

A més, als arguments apuntats calia afegir el dels capbreus, o reconeixements que periòdicament realitzava l'Orde, nomenant un jutge capbrevador, un advocat fiscal i un escrivà.

---

⁹³⁹ APFG. *Papers de Funció, per càrrecs municipals i judicials*, sig. 4.2.

El fiscal citava a tots aquells que tenien el domini útil de les propietats a fi que manifestaren els títols en virtut dels quals disfrutaven les seues finques. Per mandat del jutge compareixien aquells que tenien el domini útil i presentaven els títols, i els que no ho feien, perquè no trobaven les escriptures, eren reconeguts com a amos útils, condemnant-los, tan sols, al reconeixement del domini directe i al pagament del cànon anual estipulat i pactat, amb els altres drets emfitèutics a favor de l'Orde.

Aquest sistema aconseguia que els drets senyorials anaren reforçant-se periòdicament; i es va seguir, tant en l'època dels grans mestres, com després de la incorporació de l'Orde a la Corona.

Finalment, la vila de Vallada buscava el desgast de Josep Villarroya; tant personal, com professional; destacant els greus perjuís de les comissions privatives que s'havien constituït, i sobre totes aquestes la presidida per Villarroya.

Iniciaven els seus arguments amb l'orde expedida per Ferran VI, en la que en consideració a la *“pérdida de papeles que el reyno de Valencia havia sufrido y estar asegurado de la razón y justicia que asistía a las tierras la Orden; y no siendo otra su real intención que la de conservar los derechos de la Orden por aquellos términos regulares benignos y suaves de que se valieron sus antecessores, y no el de afligir ni incomodar a sus vassallos por unos medios estraños, fuertes y duros en conocida ruina suia, y sólo de utilidad y conveniencia a los comisionados. En esta atención quería Su Majestad fuesen benignamente tratados y sólo por la posesión de sus fincas no les incomodase, antes bien se les guardasen sus derechos y sólo se les condenase al pago , y de reconocer el dominio directo a Su Majestad”*.⁹⁴⁰

Aquesta orde, que en aquell moment va ser comunicada pel comte de Valparaiso, amb altres que es van expedir més tard, -exposaven amargament en la seua defensa- si hagueren sigut comunicades a les viles, per ser de gran utilitat per a aquelles, les hagueren conservat.

---

⁹⁴⁰ *Ibidem.*

En l'exposició, apuntaven que després de ser nomenat el marquès d'Angulo, lloctinent general de l'orde de Montesa, qui segons l'opinió dels valladins va actuar amb equitat i justícia, i amb esta actitud va assegurar els drets d'aquesta, així com la prosperitat de les poblacions de l'Orde; després de la seua mort l'any 1782, es va produir un canvi radical.

Villarroya, a pesar de ser “*administrador general de las rentas y efectos del maestrazgo de Montesa*”, aconseguia ser designat com “*juez privativo del apeo y deslinde y de dichas rentas y efectos, con absoluta inhibición de todos los consejos y tribunales*”; que nomenaren un nebot seu com a advocat fiscal; i que l'escrivà fóra una persona de la seua total confiança

Les àmplies facultats concedides li permetien iniciar nombrosos expedients contra les viles de l'Orde i els seus veïns; uns els reiniciava de nou; altres els unia als que en el seu moment va iniciar Morón; uns altres, que aquest últim ja tenia finalitzats i consultats, els anul·lava i reprovava, començant-los una altra vegada; i com estava en la seua mà fer quant volguera, acabava per arruïnar les terres i vassalls de l'Orde, fent-los consumir en llargs i costosos plets els seus cabals i hisendes; aconseguint només la seua conveniència pròpia, i la d'alterar l'orde de les coses.

En definitiva, en compte d'aclarir la veritat, creava una total confusió, deixant la porta oberta a futurs litigis, i, per consegüent, a més ingressos.

L'experiència acreditava el gran perjudici que suposaven aquestes comissions privatives, amb les que només els comissionats asseguraven la seua utilitat i conveniència pròpia; i argumentaven els valladins, que com a conseqüència d'aquesta situació, els veïns de les poblacions de l'Orde es veien obligats al seguiment d'aquests plets, i, a més, en els litigis perdien el temps i els seus diners, veient aquestes finques com l'objecte principal de la seua ruïna, i deixant-les estèrils; quan podrien rendir considerables beneficis a l'Orde.

Per tot això, sol·licitaven mesures que aclariren la gran confusió creada amb tants procediments, i indicaven com a solució més idònia, que se continuara el mateix sistema que van portar a terme els grans mestres, així com la Corona; que no era un

altre que el de nomenar un jutge capbrevador, fiscal i escrivà; i que el fiscal citara a aquells que tenien el domini útil de les propietats davant del jutge, fent-los presentar els seus títols.

7. NARRACIÓ DELS PROCESSOS I SITUACIÓ FINAL DELS PLETS.

A més de la documentació consultada a l'*Archivo General de Simancas*, a l'Arxiu del Regne de València, a l'Arxiu de la Diputació de València, i a l'Arxiu Municipal de Vallada, hem de destacar els documents existents en l'Arxiu Particular de la Família Garrido, conservat a l'Arxiu Municipal de Vallada; sobreixint, sens dubte, aquella documentació relacionada amb els càrrecs que va ocupar José Vicente Garrido.

Com a alcalde, i també com a "*síndico procurador general de la villa de Vallada*", José Vicente Garrido va representar a la vila en els diversos litigis que la mateixa mantindria contra l'orde de Montesa sobre herbes i regalies, ja que aquesta última pretenia revertir situacions consolidades durant els dos segles anteriors, anul·lant les concessions realitzades a Vallada per l'Orde.

Aquesta important documentació descriu de forma detallada, encara que de manera incompleta, els plets mantinguts amb l'Orde durant la segona meitat del segle XVIII; i conserva còpies de documents de gran interès expedits per fra Josep Pera i fra Josep Ramírez, arxivers de l'orde de Montesa, com són la butla de Benedicte XII de 1335, diverses còpies de la donació de Montesa i Vallada a l'Orde el 22 de juliol de 1319, o la butla de Joan XXII donada a Avinyó el 23 de juliol de 1326. També podem trobar referència a diverses escriptures del segle XVI, amb els establiments dels molins del terme de Vallada, els forns d'aquesta població i de la veïna Montesa segons el cens que tenien anteriorment, i diversos establiments de terres. A més, ofereix de primera mà la documentació presentada per Josep Villarroya i per la vila de Vallada, amb comentaris sobre els pleits, i sobre la nefasta figura de Villarroya a ulls dels valladins.

7.1. El litigi sobre les pastures, prats, llenyes, aigües, caça i pesca.

El 13 d'octubre de l'any 1787 la Corporació Municipal de la vila de Vallada rebia una carta orde del “*Real Acuerdo*” de l’Audiència de València, en la qual li se comunicava que havia de preparar un informe sobre la situació de la comissió del “*Apeo y Deslinde*” dels béns, rendes i efectes “*pertenecientes a dicho Maestrazgo, en virtud de la comisión que se confirió el año de 1751 a don Alonso Morón, en el de 1755 al marqués de Angulo, y en el de 1783 al doctor don Josef Villarroya, acompañando testimonio de lo que en este Ayuntamiento, escribanía, o la del juzgado resultase sobre el asunto*”⁹⁴¹.

L'Ajuntament responia que el 12 de gener de 1753 Cristóbal de Vilches, administrador general del Mestrat, va posar instància davant d'Alonso Morón, jutge de la comissió particular i privativa de *Apeo y Deslinde* de tots els béns, rendes, i efectes del Mestrat, en la que sol·licitava que es manaren traure al pregó els pastos dels termes de Montesa i Vallada per a que es remataren a benefici de l’Orde; i que mentrestant es denunciaren els bestiaris forasters que s'introduïren a pasturar en els dits termes, donant orde als seus ajuntaments no arrendaren els esmentats pastos.

A conseqüència d'aquesta providència, els ajuntaments van sol·licitar la protecció de possessió titulada en que es trobaven d'arrendar les herbes i pastos dels seus respectius termes.

Alonso Morón va acordar sentència definitiva, i declarava propis de Sa Majestat, en qualitat de gran mestre de l'orde de Montesa, en domini directe i útil, tots els prats, pastures, llenyes, aigües, caça i pesca compresos en els termes de les viles de Montesa i Vallada, emparant en la possessió a la *Mesa Maestral*, que podia arrendar i fer ús d'ells en la manera que considerara; i condemnava a aquests ajuntaments, a que ni en aquell moment, ni en avant, pogueren arrendar ni donar llicència per a tallar llenyes, ni introduir bestiaris de forasters amb cap pretext; ni que pogueren establir terres incultes, ni llocs per a cases a veïns ni forasters sense expressa llicència de Sa Majestat. Així mateix, deixava el dret a la *Mesa Maestral*, per a que

---

⁹⁴¹ APFG. *Papers de Funció, per càrrecs municipals i judicials*, sig. 4.2.

sobre la nul·litat dels que fins aquell moment s'hagueren fet per aquests ajuntaments, usara del seu dret com li convinguera; fent altres declaracions concernents al nombre de bestiar i sobrants d'herbes⁹⁴².

El 3 de setembre de 1781 va posar demanda formal Joaquín Guardiola, advocat fiscal de l'Orde, fent una narració sobre allò que s'havia instat per l'administrador Vilches, com també l'oposició dels ajuntaments de Montesa i Vallada, la sentència definitiva de Morón, i la Reial determinació de Sa Majestat en virtut de la consulta que es va fer de la sentència.

Guardiola va voler manifestar que l'esperit de la Reial determinació només va ser prendre una providència interina mentre s'aclarien els drets de les parts en juí de propietat. També va considerar que sobre el dret d'establir no va haver-hi demanda formal, i va tindre present les protestes dels ajuntaments i ramaders de no apartar-se del juí de possessió; i amb aquest objecte va tindre a bé Sa Majestat posar la clàusula de *“por ahora y sin perjuicio de las partes”*.

Amb aquesta situació prèvia, i que els ajuntaments de Montesa i Vallada eludien la resolució reial quant a sobrants d'herbes, donant a entendre que no els hi havia, i al mateix temps impedièn el dret d'establir a l'Orde, va demanar que es declararen propis de Sa Majestat, en qualitat de Gran Mestre, en domini directe i útil, tots els pastos, prats, llenyes, aigües, caça i pesca compresos en els termes d'aquestes viles, com ho va sol·licitar l'administrador Vilches i ho va declarar Morón; i havent-se manat pel marquès de Angulo, amb data 3 de setembre de 1781, trasllat amb citació en forma, es va lliurar despatx a 6 de setembre, que va quedar notificat als ajuntaments de Montesa i Vallada el dia 24 del mateix mes.

---

⁹⁴² *Ibidem*. No obstant això, *“habiendo sido consultada esta sentencia a Su Majestad por mano del conde de Valdeparaiso, su secretario de Estado del Despacho de Hacienda, éste con fecha de 3 de abril del año 1753, se sirvió comunicar la determinación siguiente: Ha resuelto Su Majestad, que por ahora y sin perjuicio del derecho de las partes, arrienden por sí los ayuntamientos cualesquiera hiervas y pastos que sobrasen en sus respectivos términos, y no necesiten los ganados de vecinos concurriendo con la mitad del producto de estos arrendamientos a la parte del Maestrazgo para lo qual se pasarán anualmente testimonios formados a los administradores o arrendadores de los derechos dominicales”*

Antonio Guillem, que presentaria els seus poders el 5 de novembre, representaria a Montesa i Vallada en el procés.

El 7 de juliol de 1783 es va contestar la primera demanda, i el 18 del mateix mes es va expressar al fiscal que era convenient que els veïns i terratinents d'aquestes viles foren sabedors de l'assumpte, i que es donara a conèixer la demanda en públic pregó, lliurant per al seu efecte l'oportú despatx que servira per a notificar al “*personero*” de Vallada, a qui no li s'havia fet saber. Es va entregar el corresponent despatx el dia 19, notificant-li'l a Carlos Vila, “*personero*” de Vallada, que el faria públic en els llocs acostumats de Vallada i Montesa els dies 5 i 8 d'agost.

Cadascuna de les parts al·legaria

*“en su pretendida justicia, en cuyo estado quedaron suplantados a 24 de enero de 1785 dichos autos; y últimamente a instancia del licenciado don Fermín Nebot, abogado fiscal, por retardados los expresados autos, pidió se emplazasen nuevamente a estos ayuntamientos, y por lo tocante a los vecinos y terratenientes se hiciese saber por público pregón, y habiéndose librado el correspondiente despacho se notificó a este Ayuntamiento en 24 de abril de este año 1788, y se publicó a las puertas de este Ayuntamiento para noticia de sus vecinos y terratenientes en el día 25 de los corrientes. Y en este estado se halla este expediente en el tribunal privativo de don Josef Villarroya, según así consta, y es de ver en la copia testimoniada del despacho, que en 16 de abril de este año 1788 se libró y acompaña”*⁹⁴³.

L'any 1792 la junta de propis de la vila de Vallada sol·licitava que li concediren els cabals necessaris fins a la decisió del pleit que seguia en el Tribunal de Montesa, i per apel·lació en el Consell de les Ordes sobre conservació dels drets i interessos que la correspongueren en l'ús i aprofitament dels pastos sobrants del seu terme, llenyes de les seues muntanyes, i utilitats que els resultaren de les penes que exigien als contradictors.⁹⁴⁴

Aquest pleit s'allargaria en el temps; ja que tenim constància d'una sentència pronunciada en el Tribunal de Montesa pel seu jutge d’“*Apeos y Deslindes*” l'any

---

⁹⁴³ *Ibidem*.

⁹⁴⁴ AMV. Caixa s.n., *Varis*, sig. 4.5.3.

1819, en el plet que Montesa i Vallada mantenien contra l'Orde⁹⁴⁵; i l'any 1825, quan Antonio Aznar era “*juez de Apeos y Deslindes*” de l'Orde de Montesa, encara no s'havia resolt definitivament⁹⁴⁶.

Finalment, en un escrit remés per l'Ajuntament de Vallada l'any 1841, relacionat amb el conflicte mantingut entre les viles de Montesa i Vallada sobre la mancomunitat d'herbes, llenyes i aigües, es fa referència a una sentència donada a favor de Montesa i Vallada el 1836, que pertanyia al litigi que ambdós viles van seguir contra el l'orde de Montesa sobre les pretensions de Villarroya. L'expedient judicial es trobava en aquell moment en l'Escrivania de la Intendència⁹⁴⁷.

7.2. El pleit sobre les regalies.

Sobre la situació de les regalies, el 8 d'octubre de 1754 Alonso Morón donava orde a l'Ajuntament de Vallada per a que presentara testimoni de les regalies, terres, cases i la resta d'efectes que posseïa com a propis, així com els títols de propietat, a fi de procedir al seu examen.

El dia 11 d'aquell mes, Vicente Carbonell va presentar el testimoni i títols, donant-se trasllat a l'advocat fiscal; qui el dia 15 va fer observar les regalies com legítimament titulades, posant tan sols l'inconvenient que no s'havien pagat quindecennis d'un dels hostals.

El dia 17 Morón havia resolt

“Que respecto a estar corrientes los títulos en fuerza de que goza sus regalías dicha villa, y la paga de los censos anuos con que contribuía a la Orden, mandó se les devolviesen originales dichos títulos, dexando recibo. Y por lo que hacía a la remisión de quindenios que pedía dicha villa y porrateo anual de ellos, se hiciese consulta a Su Majestad por mano del excelentísimo señor conde de Valldeparaiso, su secretario de Estado y del Despacho Universal de Hacienda. En efecto, se hizo la

---

⁹⁴⁵ *Ibidem.*

⁹⁴⁶ Arxiu de Vicente Joaquín Vila y Guardiola. Sense Catalogar.

⁹⁴⁷ ADV. E.4.1., Caixa 11, Exp. 334.

*consulta, y Su Majestad determinó que la expresada villa de Vallada pagase sólo un quindenio por razón de dicha casa mesón, y que se porratease para lo sucesivo.*⁹⁴⁸.

El 26 d'agost de 1784 Fermín Nebot, advocat fiscal de l'orde de Montesa, presentava instància davant Villarroya, en la que va manifestar que la vila de Vallada retenia com a pròpies les regalies següents: el piló i la taula de la carnisseria, establida per l'Orde el 15 de març de 1536, els hostals, les tendes, les tavernes, la fleca, la venda de farina, l'embasadoria, la corredoria, i els pesos i mesures, lliure i francament, en virtut del privilegi concedit per fra Pere Lluís Galcerán de Borja el dia 20 d'octubre de 1588. A més d'un hostel que va comprar, amb escriptura davant Francisco Silvestre, el 15 de setembre de 1620, amb prèvia llicència de qui estava representant l'Orde; i les almàsseres, lliures, franques i sense cens per a usos propis i aliens, en virtut del privilegi donat pel mateix Mestre amb data 19 d'abril de 1567. Afirmava, així mateix, que últimament es repetien les regalies de tendes i hostals, a conseqüència d'un altre privilegi concedit per Galcerán de Borja de 9 de febrer de 1553.

Nebot criticaria amb duresa la condescendència de l'advocat fiscal de l'any 1754, *“que en lugar de promover los intereses del Maestrazgo se allanó a lo que solicitava la villa”*.

Es va lliurar despatx a primer de setembre de 1784, notificat a l'Ajuntament, diputats i síndic el dia 6, i es va publicar a veu de pregoner el dia 9 d'aquell mateix mes. Josef Rodrigues, amb escrit del dia 20 va comparèixer en nom de l'Ajuntament de Vallada, i va demanar que li se traslladaren les actuacions, contestant la demanda el dia 19 d'octubre. Posteriorment, es va conferir trasllat a la part de l'advocat fiscal⁹⁴⁹.

---

⁹⁴⁸ APFG. *Papers de Funció, per càrrecs municipals i judicials*, sig. 4.2.

⁹⁴⁹ *Ibidem*. L'advocat fiscal *“acusó la rebeldía a los particulares vecinos de esta dicha villa y pidió que havida por acusada se les señalasen los estrados de su juzgado, lo que así se mandó con provehido de 21 de octubre de dicho año. A su consecuencia, teniendo estado los autos, en 5 de noviembre les recibió a prueba por término de 20 días comunes a las partes, el qual se prorrogó al restante de la ley con otro de 23 de dicho mes y año, dentro del qual se presentaron por parte de este ayuntamiento varios documentos relativos a las regalías que disfruta esta dicha villa, los quales se mandaron juntar a los autos, y que los viesse el abogado fiscal. Luego, teniendo estado se mandó hacer, como se hizo, publicación de provanzas en la forma ordinaria, y alegaron las partes, concluyendo para sentencia”*.

A causa de la mort de Rodrigues, va comparéixer Francisco Antonio Herrero, en nom de l'Ajuntament de Vallada, qui va presentar els seus poders i va sol·licitar li se comunicaren les actuacions, quedant aquestes sense curs; el 29 de febrer de 1788 va demanar el fiscal, que per la paralització que estava patint el procés, es citara novament a l'Ajuntament i la resta de veïns i terratinents; lliurant-se un despatx que va ser notificat a la vila el tres d'abril de 1788.

Tenim constància, així mateix, que Villarroya dictaria una sentència desfavorable als interessos de Vallada, quan declarava que les regalies eren pròpies del rei, com a administrador perpetu de l'orde de Montesa, “*consultada a Su Magestad con el papel que acompañó dicho juez, su fecha 20 de enero de este año de 1792 se sirvió Su Magestad aprobarla en todas sus partes*”⁹⁵⁰.

L'escrit de la justícia, Ajuntament, i diputats de Vallada, de data 23 de setembre de 1792, agraiïa a la Corona que haguera deixat a la vila la possessió d'aquestes regalies, pagant tots els anys una quantitat, i subjectant-la a la càrrega i contribució de quindecennis; però no admetia, no obstant això, aquesta sentència ja que indicava que dins del terme de quinze dies de la notificació, seria desposseïda de totes les regalies, sense admetre's cap recurs.

Aquesta era una sentència en tot perjudicial als interessos de la vila, i els valladins no podien admetre-la, ja que tenien la certesa que les regalies eren pròpies de la vila, com Alonso Morón confirmaria en el seu moment, tractant-se de “*cosa juzgada*”, com havien argumentat en les actuacions. A més, era contrària a les lleis del regne, en privar a la vila de la seua justa defensa en instància superior.

En el mateix escrit, l'Ajuntament de Vallada posava l'exemple de dos casos similars; el primer d'ells, com vam detallar en el seu moment, el de María Luisa Sirugeda, quan Pedro López de Lerena, secretari del “*Despacho Universal de Hacienda*”, el 26 de març de 1786 va aprovar la sentència en totes les seues parts, remetent les actuacions per a que, fent-la saber a les parts, admetera l'apel·lació i la pogueren interposar en el “*Consejo de Hacienda*”, en Sala de Justícia; com així va

---

⁹⁵⁰ *Ibidem*.

ser, ja que María Luisa Sirugeda apel·laria al dit Consell, i en aquest, amb data 4 de novembre de 1789, seria revocada la sentència donada per Villarroya.

També mostraven les actuacions que va seguir la ciutat de València contra l'advocat fiscal de l'Orde, sobre els drets que posseïa en Massarrojos.

En entendre la vila, que de posar-se en execució la sentència -contra allò que prevenien les lleis- li llevarien tots els propis i arbitris que tenia, va recórrer a la protecció de la Corona per a que no fora desposseïda, i poguera ser escoltada en justa defensa.

El 12 de desembre de 1793, la vila de Vallada presentava recurs, sol·licitant al rei “*se digno oírles en justicia con arreglo a las leyes, señalando para ello uno de vuestros consejos, donde puedan ser desagraviados de la notoria injusticia que se les hace*”⁹⁵¹.

L'apel·lació a instància superior va haver de ser favorable als interessos de Montesa i Vallada en un breu termini de temps, ja que en el “*expediente sobre el apeo y deslinde del real maestrazgo de Montesa*”, de data 8 d'abril de 1825, Antonio Aznar, a més de fer una clara exposició de l'evolució de les rendes de l'orde de Montesa durant els últims anys, detallava l'any 1806; i destacava que en aquell moment l'Orde no tenia regalies -“*carece absolutamente de ellas*”- en aquestes poblacions, mentre en altres llocs pertanyents a Montesa la situació era distinta, ja que havien litigis pendents per a adquirir-les⁹⁵².

---

⁹⁵¹ *Ibidem*.

⁹⁵² AGP. *Bailía de Valencia*, Caixa 7102, Exp. 595.

CAPÍTOL XI. ELS IMPORTANTS CANVIS DEL SEGLE XIX.

Durant la segona meitat del segle XVIII, els corrents d'opinió abolicionistes havien crescut de manera notable en determinats sectors de la societat⁹⁵³; però seria en el segle XIX quan es produïrien els importants canvis culturals, ideològics, i polítics, que finalment van suposar l'abolició dels senyorius i la desaparició de l'Antic Règim.

Les actuacions polítiques que van donar lloc al decret de 6 d'agost de 1811, i a les lleis de 3 de maig de 1823, i de 26 d'agost de 1837, acabaven finalment amb el règim senyorial⁹⁵⁴.

Respecte a la relació entre l'Església i l'Estat, cal destacar els aspectes ideològics que els liberals van plasmar en la seua actuació política, i que van tindre com a conseqüència una clara diferenciació entre poder civil i eclesiàstic; i l'aspiració a un nou model d'Església adequada als nous temps⁹⁵⁵.

Les conseqüències dels processos desamortitzadors serien desastroses per a les Ordes⁹⁵⁶; i en aquest nou sistema, l'orde de Montesa perdia els béns, censos i rendes.

---

⁹⁵³ ARDIT, M., *Els valencians de les Corts de Cadis*, Barcelona, 1968, pp. 31-32.

⁹⁵⁴ HERNÁNDEZ MONTALBÁN, F. J., *La abolición de los señoríos en España (1811-1837)*, Universitat de València, 1999. L'autor en la pàgina 20 del treball indica que:

“a) *Las normas de abolición de señoríos tuvieron un carácter revolucionario, rupturista, y no meramente reformador: su vigencia significaba la abolición del régimen señorial y no una mera disolución del mismo, un cambio cualitativo en las relaciones sociales y no meramente cuantitativo (cantidad de propiedades, cantidad de rentas...)*

b) *La naturaleza burguesa de la revolución implicó que las medidas impulsadas por la burguesía estaban destinadas al beneficio de la propia burguesía, no del campesinado en general. Dicho de otro modo: no tuvo como objetivo una reforma agraria cuya finalidad fuese repartir tierras al campesinado.*

c) *Las diferencias entre las tres disposiciones legales sobre señoríos obedecieron al cambio en el trasfondo socioeconómico del contexto en que se elaboraron, convirtiéndolas en indicador del grado de radicalismo revolucionario, y no sólo de la necesidad de aclaración jurídica”*

⁹⁵⁵ LA PARRA LÓPEZ, E., “Oposición constante y sistemática: la Iglesia católica y el poder civil en el inicio de la Revolución liberal en España”, *El primer liberalismo: España y Europa, una perspectiva comparada*, Valencia, 2003, pp. 137-154. L'autor assenyala que “a medida que avanzó el proceso revolucionario el liberalismo fue abandonando la “política de reformas” de raíz ilustrada preconizada por un sector del clero y optó por la política de “desmantelamiento” del poder material y político-social de la Iglesia (supresión de determinadas órdenes regulares y desamortización general de sus bienes, abolición definitiva del Tribunal inquisitorial, reducción del número de clérigos, secularización de la enseñanza y de la beneficencia, etc.)”.

⁹⁵⁶ DEL VALLE CALZADO, A.R., “La desamortización de los bienes de la Orden de Calatrava, 1836-1854”, *Las Ordenes Militares en la Península Ibérica*, Ediciones de la Universidad de Castilla- La Mancha, Cuenca, 2000, V. II, pp. 2309-2336; ESPADAS BURGOS, M., “La disolución de las Órdenes Militares: del plano jurídico a la realidad histórica”, *Las Ordenes Militares en la Península Ibérica*, Ediciones de la Universidad de Castilla- La Mancha, Cuenca, 2000, V. II, pp. 2297-2308.; SÁNCHEZ

ÁLVAREZ DE TOLEDO, H., “Aproximación a la historia de las Órdenes Militares españolas durante la Edad Contemporánea y su situación en la actualidad”, *Aportes: Revista de Historia Contemporánea*, 62, San Sebastián de los Reyes, 2006, pp. 143-161.

1. LA INTRODUCCIÓ DE LES NOVES IDEES EN L'ÀMBIT LOCAL.

Els constants conflictes que estava mantenint la població contra l'Orde des de feia algunes dècades, havien anat creant un important caldo de cultiu antisenyorial en bona part de la societat valladina; i, en especial, en alguns dels seus membres més destacats, que se sentien perjudicats en els seus interessos. A més, destacades personalitats locals participaven de les noves idees que donarien com resultat final la caiguda de l'Antic Règim.

Hem de recordar l'important i decidit paper exercit per José Vicente Garrido en els diferents litigis mantinguts contra l'Orde; bé defenent els interessos de la vila; bé, els familiars.

Aquesta actitud arribaria a exasperar Josep Villarroya, quan en un escrit dirigit a Pedro López de Lerena le 19 d'abril de 1785 va acusar a Jose Vicente Garrido –qui va ser *teniente de alguacil mayor del Santo Oficio*- “*de falso delator, y calumniante acusador; y no como quiera, sino documentalmente, y sin riesgo de que equivoquen los hechos los testigos*”⁹⁵⁷. A continuació sol·licitava al monarca que imposara una multa de mil ducats a Garrido⁹⁵⁸.

Així mateix, al febrer de 1786, i en el procés sobre el Molí de Mançanera, Villarroya tornava a acusar José Vicente Garrido, quan, com vam veure, indicava “*que es regular que la expresada Cirugeda, y su cuñado Josef Vicente Garrido, que es quien la maneja, no dejen de hacer calumniosos recursos contra mis procedimientos*”⁹⁵⁹; fent referència als plantejaments d'aquell, com a “*jactancias del referido Garrido*”.

---

⁹⁵⁷ AGS. *Secretaría y Superintendencia de Hacienda*, Llig. 473.

⁹⁵⁸ *Ibidem*.

⁹⁵⁹ AGS. *Secretaría y Superintendencia de Hacienda*, Leg. 474

José Vicente Garrido, “*a nombre, y como apoderado del Consejo, justicia, y regimiento de la misma villa*”, defendria els interessos d’aquella en el procés sobre prerrogatives⁹⁶⁰, iniciat per fra Joaquín Díez, prevere l’orde de Montesa i prior de Sant Bertomeu, contra l’Ajuntament de Vallada.

L’avanç del pensament liberal, i la resistència dels partidaris de l’Antic Règim es veuen perfectament reflectits a l’arxiu de la Família Garrido, inclús amb alguna composició literària, com la “Conversació que pasà entre el simple de sènsia y el simple de padeblat, sobre lo sosuit en les votades de Vallada per a nomenar Achuntament constitucional”; escrita en valencià, que està dividida en tres parts i consta de 16 pàgines.

També queda constància de la participació d’alguns membres d’aquesta família, de les noves idees que gradualment s’estaven introduint en la societat. Entre els fons documentals familiars, trobem referències a la Revolució Francesa, a la Constitució de Cadis, a Juan Martín Díez, “el Empecinado”, a Manuel María Cambronero, i a Francisco Martínez de la Rosa; junt amb altres autors de pensament més conservador, com Vicente Genaro Quesada⁹⁶¹.

La documentació judicial de 1820 ens mostra la difícil situació política del moment; així com la fractura existent en el si de l’oligarquia local, dividida entre partidaris de l’Antic Règim -que en moments de predomini liberal, davant de les autoritats afins a les noves idees, presumien de ser afectes a aquesta ideologia-, i liberals.

José Peris, alcalde de Vallada, indicava que havien sigut enviats alguns militars amb la finalitat de perseguir als malfactors que pertorbaven la seguretat de la població. A més, també actuaven els milicians a disposició de José Ignacio Tortosa, subtinent de la “*compañía de melicias de esta dicha villa y tres alcaldes de la Hermandad, y paysanos para custodiar esta villa y sostener el buen orden y tranquilidad de la misma; y para contener los abusos que diariamente por las*

---

⁹⁶⁰ AHN. OO.MM. *Montesa*, lligall 3741, “Priorato de Vallada”.

⁹⁶¹ APFG. *Pensament Polític*, sig. 1.22.

noches suceden de golpes violentos con piedras a puertas y ventanas de vecinos honrados”⁹⁶².

D'aquestes il·lícites activitats eren acusats els partidaris de Carlos Joaquín Garrido, bàndol polític de pensament liberal, contrari al govern municipal.

En la narració dels fets, José Peris detallava:

“al callejón que cruza de la calle del Medio a la de San Ramón, y puerta de la almazara eo molino de azeyte propio del marqués de León, han encontrado a don Bartolomé Garrido, capitán retirado, a mosén Andrés Garrido, y a Gabriel Carbonell, su dependiente; y habiéndoles dicho su merced que quién hiva al rey, se han parado y han respondido que ellos. Y su merced inteligenciado que son los causantes de quantos desórdenes suceden en esta villa por el partido que tienen formado y entusciamado a la gente para intimidar y hacer decaher al nuevo sistema”⁹⁶³.

Actuarien com a testimonis: José Cortés, sergent segon; Juan Romero, soldat del *Regimiento Cavallería de España*, Pasqual Martín, també soldat del dit regiment; José Rehues, alcalde de la germandat, Gabriel Castells, llaurador i milicià de la companyia de la vila; José Ignacio Tortosa, oficial de milícies; Manuel Garrido de Bautista, veí de Vallada; Vicente Pastor, menor, caporal de la companyia de milícies; Bartolomé Pastor, milicià; Manuel Rico, alcalde de la *Hermandad*; Bernardo García, veí de la població; José Andrés de Bautista, milicià voluntari; Joaquín Rehues, alcalde de la *Hermandad*; Pasqual Peris de José, veí de la vila; i Pedro Peris, regidor segon.

---

⁹⁶² APFG. *Processos i documentació jurídica*, sig. 3.1. Després de ser escorcollats Bartolomé Garrido i Gabriel Carbonell; el primer, frare mercedari exclaustrat, va indicar que ell no podia ser registrat, i li se va respondre que estava subjecte a la justícia constitucional. Tot seguit, el capità Bartolomé Garrido va prendre el seu sabre i va eixir en defensa del seu germà, fugint carreró avall cap a la casa del seu germà Carlos Joaquín, que es trobava a l'inici del carrer Sant Ramon. Una vegada arribats a les portes de la casa, *“y dando a la puerta dos golpes recios en ademán de abrir pronto, y poniéndose delante de su hermano con el sabre interim han abierto, y pronunciando las palabras el que se asercara lo pasará mal, han abierto la puerta, y metiendo a su hermano dentro, el mosén Andrés Garrido y su dependiente, aún se ha quedado el capitán haciendo frente a la autoridad de su merced y demás, hasta que su merced se ha marchado; que sin embargo, de tan tenas resistencia y armas a la autoridad que exerce no han querido fueran víctimas y sí dexarlo a la disposición de las autoridades superiores para su cevero castigo*”.

⁹⁶³ *Ibidem*.

De la mateixa manera, tenim notícia que l'any 1824, “*se declaran comprendidos en la Real Gracia de indulto primero de mayo último, a Vicente Vila, Don Carlos Joaquín Garrido, y padre fray Andrés Garrido. Sobreséase en el conocimiento, arreglo a la Real Orden tres julio último, y póngase en libertad a Vicente Vila, y desembárguense los bienes del padre fray Andrés Garrido, y condena en las costas*”⁹⁶⁴.

El vint de gener de 1825, “*Vistos estos autos por los señores del margen, dixeron: se declaren comprendidos en la Real Gracia de indulto de primero de mayo último a don Carlos Joaquín Garrido, fray Andrés Garrido, y Vicente Vila, con costas y sin ellas se les dé el competente testimonio, poniendo al Vila en absoluta libertad, y desembargando los bienes de fray Andrés Garrido*”⁹⁶⁵

Carlos Joaquín Garrido, fill de José Vicente Garrido Pastor, i de María Magdalena Sirugeda Vila, i batxiller en lleis, va ser el més important representant local de les noves idees que d'un temps ençà havien anat calant en part de la societat; destacant per la seua participació política en un període de grans enfrontaments, que van suposar, en determinats moments, que els màxims dirigents dels dos blocs ideològics existents - representats per Francisco Tortosa i per ell mateix-, hagueren de desplaçar la seua residència a una altra població en el moment en què va governar la part contrària.

Clar exemple d'aquesta tensió social, és la següent composició:

*“Las Juntas que se autorizan
en casa Josef Rehués
darán su curso al rebés
según muchos profetizan.
Las gentes se escandalizan
viendo el iniquo esquadrón
más proterbo que Nerón
y objeto de las maldades*

---

⁹⁶⁴ *Ibidem.*

⁹⁶⁵ *Ibidem.*

*según suelen éstos tales
y el mayorazgo bribón.
¡O soberana deidad
Divino hacedor del mundo
con quanta razón me fundo
para decir la verdad!
con ser tanta tu bondad
sufres pues los extravíos
de los hombres más impíos
que existen en esta villa,
que se esmeran a porfía
en luxuria y latrocinios.
Don Francisco alerta, alerta,
que tu muerte ya está cerca,
y si no mudas de vivir
más pronto has de morir»⁹⁶⁶.*

Sens dubte, Carlos Joaquín és un dels membres més destacats de la família. La seua activa participació política el convertix en un personatge d'excepció a la Vallada de la primera meitat del segle XIX; i tant la documentació personal i de funció, com els abundants documents procedents de les institucions en les quals va participar activament, conservats a l'arxiu familiar, il·lustren a la perfecció l'important paper que va exercir, no sols en la seua família, sinó també en la convulsa societat valladina de l'època.

A més, al seu costat, com hem vist, va tindre el seu germà Bartolomé, capità retirat, i alcalde de Vallada els anys 1820 i 1842, qui casaria amb Isabel Tortosa Talens, filla del seu oponent ideològic Francisco Tortosa; i també, al seu germà fra Andrés Garrido, prevere exclaustat, i excomanador del convent de la Mare de Déu de la Mercé de Sollana. Ambdós van patir represàlies en diverses ocasions, a causa de les seues simpaties a la causa liberal, i el suport que van donar al seu germà Carlos Joaquín⁹⁶⁷.

---

⁹⁶⁶ *Ibidem.*

⁹⁶⁷ APFG. *Processos i documentació jurídica*, sig. 3.

D'ideologia liberal, i tendència progressista, va ser alcalde de Vallada els anys 1821, 1834, i 1835; capità de la milícia urbana de Vallada i comandant segon del Batalló de la Guàrdia Nacional de Moixent núm. 5. Va ser elegit diputat provincial pel partit judicial d'Énguera el 1836, i formava part de la primera Diputació Provincial de la Revolució Liberal, presidint-la⁹⁶⁸. Al setembre del mateix any era membre de la Junta d'Armament i Defensa, i el 1840 tornava a ser alcalde de Vallada⁹⁶⁹.

---

⁹⁶⁸ GARRIDO PENADÉS, H., *Op. Cit.* L'autor indica en el seu treball, que a pesar que la Diputació Provincial l'ostentava per dret el governador civil, qui ocuparia de fet la presidència la major part de les sessions de la Corporació Provincial, seria Carlos Joaquín Garrido, qui actuaria com a responsable de la mateixa.

⁹⁶⁹ *Ibidem.*

2. LA PÈRDUA DELS BÉNS.

La desamortització, va ser un ampli procés que s'iniciaria durant el regnat de Carles III, i no conclouria fins a la seua derogació definitiva l'any 1924. Els antics posseïdors van perdre les seues propietats, incorporades a l'Estat com a bens nacionals, per a ser posteriorment venudes a particulars; una circumstància que també va deixar notar els seus efectes a Vallada.

En la part final del padró de riquesa de l'any 1830⁹⁷⁰, trobem diverses propietats dividides en tres apartats clarament diferenciats. En primer lloc, el que fa referència a les Mans Mortes; en segon lloc, els béns pertanyents a religiosos; i, finalment, el que detalla els béns de les comunitats religioses.

A l'inici d'aquest conjunt de propietats, podem llegir "*Manos Muertas. Reverendo Clero. Bienes Adquiridos antes del año 1744*".

Apareixen quatre propietats del "*Reverendo Clero*", tres en les Hortes de Baix, i una en les de Dalt, amb un valor total de 9.840 rals de capital, i un producte en renda de 297 rals. A continuació, estan anotades les propietats del canonge Rives, cinc jornals d'oliverar en la Lloma, amb un valor de 2.025 rals, i un producte en renda de 61 rals. La següent relació de béns pertany a Marcelo Perales, qui posseïx quatre propietats; un corral en la Torreta, sis jornals de terra oliverar i garroferar, terra de regadiu en les Hortes de Baix, i unes terres hortas a la Sobirana. Les propietats de José Ros continuen la relació de Mans Mortes; en primer lloc unes terres de reg en la *Vuelta*; en segon lloc, quatre jornals vinya, i garroferar en la Mortera; i, finalment, tres jornals d'oliverar i garroferar en el Pla; que sumen un valor total de 1.650 rals, i un producte en renda de 51 rals. Finalment, trobem les propietats de Francisco Cirugeda, nou en total, que inclouen una casa amb hort al carrer Sant Francesc, que

---

⁹⁷⁰ AMV. Caixa s.n., *Padró de riquesa de 1830*, sig. 2.4.2. Per la fàcil localització d'aquestes propietats en el padró -ff. 436-445v.-, no detallem el foli on es troba cada una de les propietats descrites.

afrontava amb José Gómez, i Pedro Juan Pastor; així com diverses terres de secà i regadiu distribuïdes per tot el terme municipal; amb un valor total de 4.920 rals, i un producte en renda de 151 rals.

A continuació comença el següent bloc de propietats; en aquest cas, de béns pertanyents als religiosos.

Fra Luis Cirugeda, inicia la relació, amb set propietats, d'un valor de 4.575 rals, i un producte en renda de 140. El següent fra Andrés Garrido, amb 16 propietats, entre les que es troben tres cases; amb un valor de 27.900 rals, i un producte en renda de 841 rals, quedant en renda líquida 746 rals. A continuació es troben les propietats de Francisco Ros, huit en total, entre les que està una casa, i una quarta part d'un forn; amb un valor de 5.925 rals, i un producte en renda de 181 rals. El següent en la relació és fra José Avisanda, amb sis propietats, entre les que es troben dos cases; amb un valor de 6.645 rals, i un producte en renda de 202 rals. Tot seguit, trobem la relació de béns rústics de fra Miguel Perales, amb dos propietats; un valor total de 810 rals, i un producte en renda de 25 rals. Finalment, podem constatar que fra Vicente Perales posseïa quatre propietats, entre aquestes, una casa; amb un valor de 1.725 rals, i un producte en renda de 53 rals.

Respecte a les comunitats religioses, els Mercedaris de Xàtiva posseïen dos cases; la primera al carrer Santa Teresa –prolongació del carrer Sant Ramon-, amb un valor de 570 rals, i un producte en renda de 17 rals; i la segona en la zona de la Torre, a continuació del carrer del Mig, amb un valor de 600 rals, i un producte en renda de 18 rals. A continuació, són tres les propietats relacionades dels Mínims -seguidors de sant Francesc de Pàdoa- de Mallorca; una d'aquestes, una casa de gran valor -4.500 rals-, situada al carrer Sant Bertomeu; les altres dos propietats es trobaven en Gaixna i a la Marjal. El valor total d'aquests béns era de 12.000 rals, i el producte en renda de 360 rals.

L'Administració de Bella tenia en propietat dos béns rústics; un de terra de regadiu en el Juncar, i el segon, de terra oliverar i garroferar en el Molló; amb un valor total de 8.010 rals, i un producte en renda de 241 rals.

Finalment, els frares de Montesa posseïen dos propietats; la primera en les Hortes de Dalt, que afrontava amb José Ignacio Tortosa, i un valor de 4.110 rals, i un producte en renda de 124 rals; i la segona, també de regadiu, en la Vega Nova, que afrontava amb José Pont, i José Ignacio Tortosa, amb un valor de 840 rals, i un producte en renda de 26 rals.

D'aquesta manera, d'un valor total registrat en el padró de riquesa de 1830, de 2.291.561 rals de velló, i un producte en renda de 71.029 rals; propietats per valor de 25.980 rals, i 788 rals de producte en renda, corresponien a Mans Mortes; 47.580 rals, i 1.442, de producte en renda, a religiosos; i 26.130 rals de valor, i 786 rals de producte en renda, a comunitats religioses⁹⁷¹.

L'“*Expediente instruido en virtud de la ley que declara que todos los bienes del clero secular son propiedades de la Nación, que fue concluida su actuación en el año 1842*”⁹⁷², ens indica que són tres les propietats del “*clero de esta villa*” que passarien a formar part dels béns de la nació. L'expedient havia sigut iniciat el 16 d'abril de 1841, i la possessió de les terres l'1 d'octubre del mateix any⁹⁷³.

Respecte a les tres propietats alienades, dos d'aquestes, la primera sense cap informació sobre la seua extensió, i la segona, de dos fanecades i mitja, estaven en la partida de les Hortes de Baix; i la tercera, d'una fanecada i tres quarts, la trobem situada en les Hortes de Dalt.

Les tres propietats es trobaven arrendades en el moment de la seua possessió per les autoritats civils, a Baltasar Primo, Manuel Giner, i Francisco Giner, respectivament; i tenim constància d'un requeriment de l'“*Administración de Bienes Nacionales*” de Xàtiva, signat al novembre de 1847, i dirigit a l'alcalde de Vallada, on s'indica que Francisco Giner, “*arrendador de varias tierras procedentes de la orden de Montesa en ese término, partida de las huertas llamadas de Arriba, que si*

---

⁹⁷¹ *Ibidem*, ff. 460v-461.

⁹⁷² AMV. *Documentació Diversa*, sig. 6.5

⁹⁷³ Hem de tindre en compte que per mitjà d'una llei de 1845, es tornaven al clero aquells béns que s'havien manat vendre per la llei de 2 de setembre de 1841; si bé, en aquest cas es tractava de béns de l'orde de Montesa. Sobre la qüestió, pot ser consultat en el llibre de José Reus García, *Manual de Desamortización Civil y Eclesiástica*, 2^a ed., Madrid, 1862.

*dentro de previo término de tres días no se presenta en esta administración a satisfacer lo que se halla adeudando se procederá al embargo y venta de bienes*⁹⁷⁴.

Com hem vist, l'expedient feia referència a béns del clero secular; i no obstant això, en el requeriment de l'administració de Xàtiva es parlava clarament d'unes quantes terres de les Hortes de Dalt procedents de l'orde de Montesa.

Poc abans que les autoritats municipals prengueren possessió d'aquelles propietats, trobem tres béns del “*reverendo clero*”⁹⁷⁵. D'aquesta manera, al 29 de setembre de 1841, el clero posseïa en les Hortes de Dalt una fanecada i dos quarts de terra horta, i dos fanecades més de terra en les Hortes de Baix; i, en data 30 de setembre, altres dos fanecades a la mateixa partida.

Tenim constància de dos “*Bienes de la Nación*” en el mateix padró; en primer lloc, en data 28 de setembre de 1841, tres fanecades i dos quarts en les Hortes de Dalt, i el 4 d'octubre del mateix any, tres fanecades i tres quarts de terra en la Vega Nova; la primera propietat alienada amb anterioritat a les referides en l'expedient de 1841; i la segona, encara que la trobem documentada en data posterior a l'1 d'octubre, seria alienada amb anterioritat al referit expedient, en no trobar-se inclosa en aquella relació.

Un padró que arreplega propietats rústiques i urbanes, que no conserva l'any de la seua confecció⁹⁷⁶, arreplega com a béns nacionals les tres propietats rústiques del “*reverendo clero*” esmentades anteriorment, i que no figuraven en l'expedient de possessió de 1841; i també estan documentats els dos béns nacionals allí expressats.

Així mateix, es troben relacionades tres propietats urbanes com a béns nacionals; dos d'aquestes últimes, la primera a la zona de la Torre, i la segona al carrer de Sant Ramon⁹⁷⁷, havien pertangut a l'extingit convent mercedari de Xàtiva; i la tercera

---

⁹⁷⁴ Arxiu Històric del Jutjat de Pau de Vallada, *Vària*, sig. 5.

⁹⁷⁵ AMV. *Padrons de Riquesa*, Llibre sense data, f. 3v., 4v., f.5, f.2, f.12, respectivament.

⁹⁷⁶ *Ibidem*, Llibre sense data, ff. 25-25v.

⁹⁷⁷ En el padró de riquesa de 1830 queda arreplegat com de Santa Teresa, prolongació de Sant Ramon; però és, sense dubte, la mateixa propietat.

estava ubicada a la plaça, situada entre la Casa Abadia i la vivenda de Narciso Vila, i havia pertangut, com hem vist anteriorment, als Mínims de Mallorca.

Per últim, l'any 1852 figuren propietats de terra horta del “*clero de esta villa*”⁹⁷⁸, si bé, no tenim constància de les fanecades de terra que posseïa, ni del lloc on es trobaven. No obstant això, coneixem l'impost que pagaven per aquests béns, i és coincident amb el vist en la documentació de l'any 1857; pel que hauria de tractar-se de les mateixes propietats.

Entre les propietats rústiques de l'any 1857⁹⁷⁹ figuren dos de terra horta del “*clero de esta villa*”, situades en les Hortes de Baix; la primera de cinc fanecades, i la segona d'una fanecada i mitja. Dos anys després, ja no trobem cap referència a propietats rústiques del clero.

A més, serien afectats béns de propis de la vila de Vallada. L'any 1859, es van vendre dos d'aquests béns⁹⁸⁰; el primer, amb el registre 132, finca 465, una casa carnisseria en el carrer Mare de Déu de Gràcia, núm. 1; i el segon, amb el registre 133, finca 464, una casa hostel situada al carrer Sant Bertomeu, núm. 7.

Els efectes de la desamortització també ens mostren un clero regular totalment desubicat. Només com a exemple, en l'acte de benedicció i col·locació de la primera pedra de l'actual ermita del Santíssim Crist del Calvari, trobem diversos frares exclaustrats de la població.

Fra Salvador Bondía, col·locava la primera pedra de l'ermita el 2 de febrer de 1847, en presència, entre altres persones, de “*don Andrés Garrido, presbítero esclaustrado, ex comendador del convento de Nuestra Señora de la Merced de Sollana; de don Francisco Ros, presbítero esclaustrado, ex sub-prior del convento de Dominicos de Onteniente; de don Luis Cirugeda, presbítero esclaustrado del convento de Jerónimos de Gandía, naturales de esta villa; de don Tomás Jayme*

---

⁹⁷⁸ AMV. *Riquesa Rústica i Pecuarià*, any 1852, sig. 2.8.4.1.

⁹⁷⁹ AMV. *Amillaments*, any 1857, f. 36, sig. 2.4.4.

⁹⁸⁰ ARV. *Propiedades Antiguas*, “Expedientes de venta de bienes de propios”, Llibre 51.

*Torres, presbítero esclaustrado, y lector que era de sagrada teología en el citado convento de Dominicos, vecino de esta misma villa*⁹⁸¹.

2.1. El Garroferar de l'Ermita.

Hem volgut destacar de tot aquest procés, l'alienació i venda del Garroferar de l'Ermita. Aquesta propietat, que escapava al control del prior, a causa de les condicions establides pel seu antic propietari, ha patit litigis de molt diversa índole; com també, canvis de titularitat.

2.1.1. La donació del Garroferar per Francesc Cirugeda.

El 22 d'agost de 1609, Francesc Cirugeda, en escriptura autoritzada per Onofre Lluís Garcia, “*en honor y gloria de san Sebastián, y para la obra de su hermita que se estava construyendo en el término de esta villa, partida del camino de Onteniente, de su libre y espontánea voluntad, y por el grande amor que tenía el glorioso san Sebastián, del mejor modo y forma que de derecho le fuesse permitido, por la referida obra de la dicha hermita, su necesidad, hizo donación in perpetuum, pura, propia, simple, e irrevocable, que el derecho llama inter vivos, al justicia, y jurados de esta villa de Vallada, que entonces eran, y en adelante lo fuesen, en calidad de patronos, o administradores de dicha hermita de san Sebastián, de cierto garroferal suyo propio*”⁹⁸².

El text, que procedix d'una demanda presentada per la vila a finals del s. XVIII, representada en aquell moment per Joaquín Vila, nét de Vicent, dels Viles del capità, com a síndic procurador general; i per José Tortosa de Jaime, síndic “*personero*” de

---

⁹⁸¹ APV. *Bautismos y Quince Libri del Priorato de san Bartolomé Parroquia de Vallada*, f. 188, sig. 10. Sobre la història de l'ermita del Santíssim Crist del Calvari, es pot consultar GARRIDO PENADÉS, H.-PELEJERO VILA, J.A., *El Santísimo Cristo del Monte Calvario de Vallada. Historia de una devoción*, Parròquia de Sant Bertomeu Apòstol de Vallada, 2008.

⁹⁸² APV. *Manuscrit*, sense signatura.

l'Ajuntament, contra José Sáez, de Benito, llaurador, per no invertir les rendes del garroferar en obres piadoses; com exigia la donació de Francesc Cirugeda. Continuava indicant l'escrit, que *“en cualquiera disposición, y en especial ad pias causa, no puede baxo vicio de nulidad variarse el destino que impuso y aplicación que dio el fundador”*⁹⁸³.

La desídia dels administradors durant anys havia permès els abusos de José Sáez; una situació que volia ser corregida immediatament per l'Ajuntament de la vila; que en la part final del seu escrit argumentava que *“el Garroferal, lo es propio y privativo, en propiedad y dominio de la hermita de San Sebastián referida, y para los fines y usos piadosos que le dio el donante Francisco Cirujeda, reintegrándole en su posesión, goce, y disfrute de sus rentas, por medio de sus administradores y patronos, el justícia y jurados, que en todos tiempos los fuesen; mandando a su detentor Josef Sáez, de Benito, desista, y se desapodere de él, y lo restituya con los frutos, y se abstenga de entra.”*⁹⁸⁴.

L'administració de Sant Sebastià quedava perfectament detallada pels membres de l'Ajuntament de Vallada, en el litigi mantingut per fra Joaquín Díez, prevere de l'orde de Montesa, i prior de Sant Bertomeu de la vila de Vallada, contra l'Ajuntament, sobre prerrogatives⁹⁸⁵.

Assenyalaven aquells que els administradors elegien els electes, que, amb els altres administradors, deliberaven en tots els assumptes que tingueren relació amb l'administració de Sant Sebastià, segons costum; nomenant un depositari que recaptara i guardara els efectes de l'administració, qui per no tindre salari no estava obligat a cap responsabilitat en cas de furt o una altra contingència, llevat que fóra culpa seua. Així mateix, el depositari havia de tindre un llibre on constaren totes les entrades i eixides de les rendes, i havia d'entregar, amb exprés consentiment dels administradors, els diners que feren falta per a pagar les necessitats de l'ermita, *“en*

---

⁹⁸³ *Ibidem.*

⁹⁸⁴ *Ibidem.*

⁹⁸⁵ AHN. OO.MM. Montesa, lligall 3741, “Priorato de Vallada”. Els membres de l'Ajuntament de Vallada, el 6 de juliol de 1792, indicaven que *“Los efectos de esta administración consisten en las rentas da y suministra un pedazo de tierra plantado de algarrovos, inmediato a su hermita, que dio y cedió en su favor Francisco Cirugeda, quien nombró por administradores a la justicia y jurados de esta villa, por escritura ante Onofre Luis García en 22 de agosto de 1609, en cuya administración, por ser obra pía, se le ha dado al prior de esta parroquial iglesia asistencia y voto”*.

cuio libro se anotarà el modo que deva regirles y gobernarles en este asunto, para evitar equivocaciones y engaños en esta administración. Las rentas y efectos de ésta, guardados y depositados según práctica y costumbre, se venderán por los referidos administradores, depositando su producto en poder del mencionado depositario”⁹⁸⁶.

Finalment, feien menció que els administradors elegien l'ermità, qui tenia com a missió l'atenció de l'ermita de Sant Sebastià; entregant-li les claus d'aquella, i les de la capella del Santíssim Crist. A més, era responsable de les joies i ornaments propis de l'administració; i havia de fer inventari de tot allò que estava davall la seua responsabilitat.⁹⁸⁷

Per a comprendre l'estreta relació que tradicionalment es donava entre institucions civils i religioses, hem de remuntar-nos a l'Edat Mitjana, i al paper fonamental que va suposar la parròquia com a element vertebrador de la vida local.

Com indica Vicent Pons Alòs, abans de la caiguda de l'Antic Règim, la parròquia *"Más allá del sentido de circunscripción eclesiástica, urbana o rural, en la que un rector o vicario in capite desarrollaba la cura animarum, era también una entidad jurídica y jurisdiccional que gozaba de una serie de poderes y privilegios. A esto había que añadir – palabras de R. I Burns- los lazos morales y su funcionamiento como centro de vida social, lugar de reunión común, el consejo parroquial recaudador y administrador del dinero de las primicias, reparto de limosnas a los necesitados, asilo de justicia y de reunión de gremios y cofradías e incluso un cauce de representatividad en la vida política del momento.”⁹⁸⁸.*

---

⁹⁸⁶ *Ibidem.*

⁹⁸⁷ *Ibidem.*

⁹⁸⁸ PONS ALÒS, V., Pròleg del llibre de PLA MATEU, C.-CAMPILLO TOMÁS, J., *Catálogo del Archivo y Biblioteca de la Parroquia de Sant Bartomeu de Vallada*. Vallada: Associació Valladina de Cultura i Investigació, 1997, p. 7. L'autor també assenyala que *“Hablar de parroquia es hablar fundamentalmente de comunidad de personas alrededor de una iglesia y de su cementerio. Unos miembros de cada parroquia formaban el consejo municipal, sistema de elección de jurados que entró en decadencia con los Trastámara y la insaculación. Todas las parroquias tenían su propio consejo seglar y sus representantes electos, los cuales administraban los ingresos por diezmos y primicias para la conservación de los edificios –Junta de fábrica-, para limosnas y para las principales festividades.*

El edificio de la iglesia se hacía servir para usos civiles: lugar de reunión del consejo general, de juramento de cargos o de asambleas particulares, como las de las comunidades de regantes o cofradías. Por Fueros, la parroquia era también un lugar de asilo frente a la posible acción incontrolada de las masas o de la justicia. Gozaba de su propio territorio y demarcación, jurisdicción visual y sonora y de la obligación de enterrarse en la parroquia o pagar la fuga”.

Després de la incorporació de Vallada a l'Orde, els seus habitants passaven a ser vassalls de la mateixa; i eren, precisament, frares de l'Orde els que dirigien la vida parroquial; solapant-se poder senyorial i atenció espiritual en l'àmbit local.

Ja a finals del segle XVIII van començar a sorgir importants problemes de relació entre ambdós poders; i no sols a causa de les prerrogatives⁹⁸⁹, sinó també, encara que no es manifestara obertament, per la propietat d'alguns béns que el municipi considerava com propis, i l'Església -en aquest cas l'Orde- també.

Són diversos els litigis que la documentació ens mostra a causa del nomenament de l'ermità, especialment des de finals del segle XVIII; si bé, era costum molt arrelada, i encara ho és, que l'ermità siga designat per l'Ajuntament.

Aquests plets suposaven, davant la nova societat que s'estava gestant, un intent per reafirmar el control que cada part exercia sobre l'edifici i els seus eixamples.

Tradicionalment, l'Ajuntament, tant en època foral, com després de la Nova Planta, havia mantingut en bones condicions l'edifici i la zona vinculada a l'ermitori; i, així mateix havia nomenat l'ermità; si bé, les autoritats municipals també havien estat subjectes als manaments de visita.

D'altra banda, l'ús religiós de l'ermita, i tots aquells aspectes relacionats amb el culte quedaven a cura del rector.

Un exemple molt clarificador sobre el paper de l'Ajuntament en la conservació de l'ermita, i el nomenament de l'ermità, queda constatat en un acord municipal de 25 d'octubre de 1780⁹⁹⁰.

---

⁹⁸⁹ AHN. OO.MM. Montesa, lligall 3741, "Priorato de Vallada".

⁹⁹⁰ AMV. Llibre de Cabildo, any 1780, sig.1.1.1.2; en el que podem llegir que "*siendo tradición de muy antiguo que la hermita del glorioso San Sebastián, quando se erigió, y construyó para los fines de entonces, se le dió territorio y redonda en la montaña para usos propios del hermitaño, que ha nombrado siempre el Ayuntamiento, para su custodia y limpieza de dicha hermita, para lo qual se fixaron diferentes moxones por la montaña, que por el tiempo han sido demolidos sin saberse cosa alguna de ellos, si sólo por relación de algunos pastores que han dado noticia que la dicha redonda, empezando por el torrente de la Saladilla frente de la Peña del Aguila hacía círculo, así al camino de Ontiniente, y rincón de las Marradas, se baxava por la loma de la mano derecha hasta enfrente de la peña llamada del Banquet*".

Respecte a l'administració del Garrofferr, i els pagaments que es realitzaven amb les rendes obtingudes, podem consultar el "*Quaderno de cargo y data del producto del garroferal de la administración de la hermita del señor San Sebastián de esta villa de Vallada, siendo depositario Joseph Ramon Vila, que principia el año 1789*"⁹⁹¹.

El document detalla nombroses despeses de diversos anys relacionades amb el culte; però, també fa referència als jornals utilitzats per a arreplegar les garrofes; per a netejar la bassa de l'ermita, i traure la immundícia; per a les diverses obres de caràcter menor que milloraren les condicions de l'edifici i de la zona annexa; per a adequar i arreglar el camí per a la processó i aplanar la plaça; per les escales d'accés, etc. Comptes que eren presentats i aprovats per l'Ajuntament, quan deixaven constància que "*Como administradores nombrados así lo certificamos, y firmamos los infraescritos, en Vallada, y deziembre, 11, de 1793, en la Casa y Sala del Ayuntamiento.*"⁹⁹². Signen el document, Baltasar Vila, José Bernabé Vila, Joaquín Vila, Francisco Tortosa, Bautista Rico; i Ramón Vila, com a depositari.

La caiguda de l'Antic Règim va supondre una clara diferenciació entre poder civil i eclesiàstic; si bé, l'Ajuntament sempre va tindre clara la importància del seu paper en la conservació de l'ermita i els seus eixamples, amb un fi religiós, que no era un altre, que honrar a sant Sebastià.

Aquesta situació es mantindria fins a època ben pròxima a l'alienació, i venda del Garroferar. Podem constatar que l'Ajuntament continuava fent entregues de diners a la parròquia per a celebrar les festes de Sant Antoni Abad, i Sant Sebastià; com l'any 1854, en el que Joaquín Sanchis rebia 100 rals velló, "*y son limosna de los dos sermones de san Antonio Abad y san Sebastián Mártir, predicados en sus fiestas celebradas por dicho Ayuntamiento en sus días propios 17 y 20 del mes y año de la fecha.*"⁹⁹³. Un altre tant succeïa l'any 1856, quan Pedro Pastor, com a ecònom, rebia de Manuel Mollà, alcalde, la quantitat de cent rals velló, amb el mateix fi⁹⁹⁴.

---

⁹⁹¹ APFG. *Papers de funció per càrrecs municipals i judicials*, sig. 4.2.

⁹⁹² *Ibidem*.

⁹⁹³ AMV. *Documentació Diversa*, sig. 6.5

⁹⁹⁴ *Ibidem*.

2.1.2. La compra del Garroferar per Isabel Tortosa Talens.

Isabel Tortosa Talens, vídua de Bartolomé Garrido –com vam detallar, un important propietari i membre destacat de la família Garrido-, era filla de Francisco Tortosa García -primer contribuent de Vallada-, i d'Isabel Talens Mezquita, natural de Carcaixent, i filla del marquès de la *Calzada*; títol que passaria al germà d'Isabel, Manuel Tortosa Talens.

El 29 de març de 1867, comprava per venda judicial tres finques perfectament delimitades, i coincidents amb el Garroferar, amb els números 5739, 5740, i 5741 dels "*inventarios mandados formar por los artículos 32, 33, y 35, de la instrucción de mayo de 1855*", i que segons figura en les tres escriptures de venda, pertanyien a l'ermita de sant Sebastià⁹⁹⁵.

Pocs anys després, segons ens indica Antonio Sancho, qui va ser rector de Vallada entre els anys 1974 i 1992, "*El 17 y 20 de Enero de 1875, Doña Isabel Tortosa y Talens comienza a pagar las Fiestas a San Antonio Abad y a San Sebastián, con solemnidad en la Ermita. Con ello, demuestra un gran respeto y valoración a la tradición piadosa del pueblo, atendiendo a la finalidad de la primitiva donación*"⁹⁹⁶.

En el seu testament, de data 18 de març de 1885, i més concretament en la clàusula octava del mateix, podem constatar els desitjos de la testadora, quan indicava que era la seua voluntat:

“que el campo de treinta y cuatro hanegadas, poco más o menos, dos de ellas con riego eventual, y el resto secano, plantado de algarrobos, situado en término de Vallada, titulado de San Sebastián, que perteneció a la ermita de dicho santo, las cuatro hanegadas de tierra secano en el indicado término, camino de la antedicha ermita, y junto a un corral de ganado, plantado de olivos, y algunas moreras; y otro pedazo de tierra también secano, de cabida próximamente de cuatro hanegadas, situado en el referido término, partida del Rincón de la Ermita, quedan en administración por tiempo de noventa y nueve años, para que el administrador de ellas, haga anualmente las fiestas a San

---

⁹⁹⁵ ARV. *Protocols*, 9920, ff. 1082-1116.

⁹⁹⁶ SANCHO AZNAR, A., “Resumen cronológico de datos y hechos relacionados con la Ermita y su Garroferal, sus fiestas y tradiciones, y la fundación “Pía memoria de Doña Isabel Tortosa y Talens”, *Vallada en fiestas*, 1986.

*Antonio, y San Sebastián, en los días propios de estos santos en la antes citada ermita; en los mismos términos que yo las hago, y que entregue además todos los años cuatro arrobas de aceite para la lámpara de la capilla de la Comunión de la parroquia de Vallada*⁹⁹⁷.

La testadora detallava que la propietat havia de passar als seus hereus, sent condició expressa que el que gaudira les finques, havia de complir exactament les obligacions mencionades respecte a les festes anuals de sant Antoni i sant Sebastià, i entregar també les quatre arroves d'oli cada any; així com que si algun posseïdor deixara de complir-les per un any, o per diversos, quedaria sense dret a posseir les dites finques, que passarien a l'immediat successor.

Així mateix, indicava que conclosos els noranta-nou anys, si poguera continuar l'administració d'acord amb les lleis vigents, era voluntat de la testadora que continuara el temps que la llei permetera. Quan ja no fóra així, el posseïdor de les terres, amb el rector de la parròquia de Vallada, havia de vendre-les en pública subhasta extrajudicial; i la quantitat obtinguda utilitzada en misses i aniversaris en sufragi de la seua ànima i de la dels seus parents.

El Garroferar es trobava vinculat a l'ermita des de la seua donació, i servia per al seu manteniment; i si bé, aquesta propietat no pertanyia a la parròquia de Vallada, i, per consegüent, a l'orde de Montesa, i com tot indica, estava plenament administrada -com una obra pia- per l'Ajuntament de Vallada. La seua alienació, i posteriorment la seua venda a Isabel Tortosa Talens provocava un canvi de propietat, que alterava notablement la voluntat de Francesc Cirugeda, quan en l'any 1609 havia fet donació d'aquesta propietat.

Els terrenys deixaven de ser administrats per l'Ajuntament, que, com hem vist, atenia la conservació i necessitats de l'ermita; així com les festes de Sant Antoni Abad, i Sant Sebastià Màrtir.

Una vegada va passar la propietat a Isabel Tortosa Talens, no s'anava a produir la mateixa situació. Si bé, com indica Antonio Sancho, *“Esta Sra. al otorgar su testamento persigue en su intención continuar la tradición religiosa del pueblo y*

---

⁹⁹⁷ APV, *Fundació Isabel Tortosa Talens*, sense signatura.

*salvar, de la única forma que puede (fundando una administración), los bienes que le pertenecen a la Ermita*⁹⁹⁸; i de les rendes obtingudes de les terres, únicament s'anaven a pagar les festes a Sant Antoni i Sant Sebastià en els dies propis dels sants; com també, tots els anys havien d'entregar-se quatre arroves d'oli per a la llàntia de la capella de la Comunió de l'església parroquial.

---

⁹⁹⁸ SANCHO AZNAR, A., “Para una historia documentada del Garroferal de la Ermita. Hallazgo de documentos importantes en el Archivo Parroquial”, *Vallada en fiestas*, 1985.

3. LES CONSEQÜÈNCIES DEL CONCORDAT DE 1851.

La conseqüència de tots els canvis polítics, socials i econòmics que s'havien anat gestant durant anys, i concretat en tan breu període de temps, no sols va suposar per a l'orde de Montesa la pèrdua dels seus drets senyorials, i de les propietats.

Amb anterioritat al Concordat, com assenyala Pascual Madoz, l'església parroquial era “*servida por un cura de provisión de S. M. que lo presenta como administradora de la orden de Montesa, sin previo concurso ni intervención del ordinario*”⁹⁹⁹.

Josep Cerdà Ballester, per la seua part, ens indica que “*Los religiosos, cuya jurisdicción pasó a los ordinarios diocesanos a partir del concordato de 1851, fueron desapareciendo poco a poco en algunas de las parroquias cuyo patronato seguía conservando el rey como maestro-administrador perpetuo.*

*En cuanto a los caballeros, al igual que los de Santiago, Calatrava y Alcántara, quedaron reducidos a una corporación nobiliaria*¹⁰⁰⁰.

Un llarg i interminable litigi entre l'arquebisbe de València i l'orde militar de Santa Maria de Montesa, iniciat en la primera meitat del segle XVII sobre la possessió de la jurisdicció espiritual de les parròquies de Montesa i Vallada, encara estava vigent en el segle XIX; un conflicte d'interessos que ja podíem constatar en les protestes a les visites pastorals de l'ordinari de València a les parròquies de Montesa i Vallada de la segona meitat del segle XVI¹⁰⁰¹.

---

⁹⁹⁹ MADOZ, P., *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de Alicante, Castellón y Valencia*, reed. Edicions Alfons el Magnànim, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, València, 1987, T. II, p. 320.

¹⁰⁰⁰ CERDÀ BALLESTER, J., “La Orden de Santa María de Montesa y San Jorge de Alfama: una aproximación histórica”, *Fueros y milicia en la Corona de Aragón*, Ministerio de Defensa, Centro de Historia y Cultura Militar de Valencia, Universitat de València, Facultat de Geografia i Història, Departament d'Història Moderna, 2004, pp. 1-27.

¹⁰⁰¹ AHN.OO.MM., *Montesa*. Es poden consultar els llibres 707 C, 708 C, 709, C, 710 C, 711 C, 712 C.

Com a resultat del Concordat de 1851, l'orde de Montesa havia perdut tota jurisdicció sobre la parròquia de Vallada i aquest llarg litigi quedava resolt, encara que per tota una sèrie de decisions polítiques que res tenien a veure amb el conflicte entre les parts, d'una manera definitiva i favorable a l'arquebisbe de València.

Aquella va ser la raó per la qual Ambrosio Ruiz Carrascosa, natural de Bunyol, prendria possessió de la parròquia com a rector diocesà de Vallada el 9 de gener de 1879; quatre anys després de la mort de Francisco Fabregat, prior de Vallada des d'abril de 1858 – set anys després de la firma del Concordat de 1851- fins a la seua defunció el 13 de gener de 1875¹⁰⁰², i últim capellà de l'orde de Montesa, si seguim les indicacions de l'”*Arancel de derechos y costumbres de la Parroquia de Vallada*”¹⁰⁰³.

Es tractava d'una afirmació que no s'ajustava a la realitat, ja que Fabregat -qui el 17 d'abril de 1870, després el requeriment rebut, havia jurat la constitució de 6 de juny de 1869¹⁰⁰⁴-, no era membre de l'orde de Montesa, sinó “*caballero de la Real Orden Americana de Isabel la Católica y cura prior de la parroquia de San Bartolomé de la villa de Vallada*”¹⁰⁰⁵; encara que segons tot sembla indicar, va mantindre el sistema anterior sense realitzar cap canvi significatiu respecte als priors de l'Orde que havien estat al càrrec de la parròquia.

Desconeixem la raó per la qual Ruiz afirmava que el seu antecessor al capdavant de la parròquia, va ser l'últim rector pertanyent a l'orde de Montesa, ja que el seu nomenament es va produir diversos anys després de la firma del Concordat.

No obstant això, trobem dos raons que ens fan dubtar sobre aquesta última qüestió. En primer lloc, que, com ens indica Josep Cerdà, després del Concordat de 1851 el rei com a “*Administrador Perpetuo*” de l'orde de Montesa continuava conservant el dret de presentació dels candidats d'algunes parròquies del senyoriu

---

¹⁰⁰² PELEJERO VILA, J.A., “La Parròquia de Vallada entre els anys 1879 i 1884”, *Crònica de la XXVI Assemblea de Cronistes Oficials del Regne de València*, València, 2008, pp.505-512.

¹⁰⁰³ APV. *Arancel de derechos y costumbres de la Parroquia de Vallada*, sig. 44.

¹⁰⁰⁴ AHJPV, *Vària*, sig. 5.

¹⁰⁰⁵ APFG., *Documentació Personal i Familiar*, sig. 1.

montesià, encara que l'aprovació, suposem (en els casos de Montesa i Vallada) estaria en mans de l'arquebisbe.

La falta de religiosos de l'hàbit de Montesa, sense nous membres des de 1835, es resolgué nomenant sacerdots seculars (*clérigos de San Pedro*) per a cobrir les parròquies en mans de l'orde de Montesa, com demostren els nomenaments de Francisco Fabregat i Salvador Martí per a les de Vallada i Montesa els anys 1852¹⁰⁰⁶ i 1857¹⁰⁰⁷ respectivament. Ambdós continuaran amb els honors –i res més– de poder afegir als seus càrrecs de rectors el de prior de Sant Bertomeu i Sant Sebastià, de la mateixa manera que havien fet els seus antecessors en les dos parròquies, abans religiosos de l'orde de Montesa¹⁰⁰⁸.

A més, com podem llegir en el "*Arancel de derechos y costumbres de la parroquia de Vallada*", "*Desde abril de 1858 hasta el 13 de enero de 1875 que murió fue cura prior don Francisco Fabregat, de Gandía. Antes cura de Villavieja*"¹⁰⁰⁹; població que no pertanyia a l'orde de Montesa. En qualsevol cas, després de la firma del Concordat, la jurisdicció espiritual, com hem vist, passaria als ordinariis diocesans.

El propi Ambrosio Ruiz, successor de Francisco Fabregat al front de la parròquia ens indica amb total convicció que era el primer rector nomenat pel prelat de la diòcesi.

Havia sigut anteriorment capellà de l'Ènova i ecònom de Sant Pere de Xàtiva, i des del moment de la seua arribada va iniciar importants reformes, especialment en la correcció de l'abusiu arancel de drets parroquials vigent fins aquell moment, i que havia sigut motiu de gran descontent entre els fidels de Vallada, que consideraven que allò que estaven pagant era totalment exagerat i injust.

---

¹⁰⁰⁶ AHN. OO.MM, *Montesa*, Lligall 3731, caixa 1

¹⁰⁰⁷ AHN, OO.MM, *Montesa*, Llibre 1399, ff. 141v-143.

¹⁰⁰⁸ Informació facilitada per Josep Cerdà Ballester.

¹⁰⁰⁹ APV., sig. 44.

El propi Ambrosio Ruiz ens detallava que:

*“En la villa de Vallada, jueves dia 6 de marzo de 1879, reunidos en la casa abadía, bajo la presidencia de don Ambrosio Ruiz, cura, los señores don Nicasio Vila, vicario, don Isidoro Tortosa, vicario que fue de la misma por espacio de 16 años y don Pedro Pastor, ecónomo que fue de Vallada por tres años, procedieron a la formación del nuevo arancel de derechos parroquiales, para cortar de raíz las muchas murmuraciones del pueblo, originadas por los subidos derechos que se venían pagando en tiempo de los curas anteriores. Se tomó esta determinación por haber pasado este curato a la jurisdicción ordinaria, pues que hasta el último cura difunto, perteneció a la orden de Montesa”*¹⁰¹⁰.

Ambrosio Ruiz va fer un gran esforç, no sols en la formació d'un nou aranzel de drets parroquials que acabara amb els abusos anteriors -a pesar que posteriorment va haver de fer marxa arrere en algun cas-, sinó també en l'organització de la parròquia i l'atenció a les necessitats de la mateixa, que també incloïen la millora del patrimoni artístic i documental.

L'adquisició de diverses pintures, la millora de les imatges, ornaments i objectes litúrgics, la compra de mobiliari necessari per a l'església, i la construcció l'any 1879 d'un gran armari de fusta per a l'arxiu, amb la finalitat de reunir i organitzar la desordenada documentació parroquial, completaven l'important canvi que Ambrosio Ruiz va voler donar a la parròquia mentre va desenrotllar la seua labor pastoral a Vallada al front d'una comunitat de cristians, que durant més de cinc segles de domini de l'orde de Montesa, no sols havien sigut feligresos, sinó també vassalls.

Els importants canvis que s'anirien gestant al llarg de segle XIX van donar com a resultat la desaparició de l'Antic Règim; i com a conseqüència, l'extinció del règim senyorial. A tots els efectes, l'orde de Montesa havia deixat d'exercir el seu poder senyorial; i també l'espiritual, sobre els valladins.

---

¹⁰¹⁰ *Ibidem.*

CONCLUSIONS

D'ALQUERIA MUSULMANA A VILA CRISTIANA.

Després de la conquesta cristiana de la vall, l'antiga organització musulmana del territori sofria importants canvis. Montesa i Vallada, que fins al moment de la conquesta havien estat clarament diferenciades, passaven a dependre del castell de Montesa, fortalesa on l'antic *qâ'id* de Xàtiva s'havia traslladat a principis de l'any 1248 com a conseqüència dels pactes subscrits amb el rei Jaume I. Les aljames de Montesa i Vallada mantenien una identitat pròpia, però, la nova situació suposaria, des del nostre punt de vista, l'inici de l'estreta vinculació entre les dos poblacions.

En el moment de repoblar la zona l'any 1289 no es va seguir l'antic model de divisió territorial heretat d'època musulmana. La Corona havia seguit el criteri d'unir els territoris que anteriorment havien pertangut a dos castells diferents, i com a conseqüència de la unió, a partir d'aquell moment existia un únic municipi conformat pels llocs de Montesa i de Vallada. Quedava plasmada la nova organització cristiana del territori, i Vallada passava a dependre de la veïna Montesa; que amb la incorporació a l'orde de Santa Maria de Montesa consolidava la seua posició, en passar a convertir-se en la seu de la nova orde militar, on en radicava el convent.

Aquesta situació es mantindria durant més d'un segle, però a mesura que la contundent superioritat demogràfica de Montesa anava disminuint, encara que en un principi seria lleugerament, també s'anirien accentuant les diferències entre les dos poblacions. De fet, el clar canvi de tendència que observem en la segona meitat del segle XV, i que ja trobem consolidat a mitjans del s. XVI; al costat de la bona situació econòmica que vivia Vallada a mitjans de centúria, serien les causes fonamentals que explicarien la convicció amb la qual els valladins -i especialment les famílies millor situades econòmicament, que es trobaven plenament capacitades per a regir la població sense cap dependència de la vila matriu-, sol·licitarien a finals de l'any 1543 la segregació de Vallada de la veïna vila de Montesa. A més, La Jana, Canet i Càlig, havien sigut erigides en viles per fra Francesc Llançol de Romaní l'any 1540; poblacions que, com hem vist, tenien coincidències amb Vallada en els moments previs a obtenir aquest privilegi; per la qual cosa existien uns clars antecedents, que a més s'havien produït en dates molt recents.

Des d'aquell moment, començaven una sèrie de litigis iniciats en l'àmbit jurisdiccional senyorial al novembre de 1543, i continuats en la Reial Audiència al novembre i desembre de 1544, prèviament a què amb l'acte de compromís firmat per Montesa i Vallada, i amb exprés consentiment i voluntat del jove mestre Galcerán de Borja, foren designats Jaume Gascó i Jeroni Arrufat com a jutges àrbitres en el procés de segregació de Vallada de la vila de Montesa que començava el 30 de març de 1546, i que pretenia donar solució als diversos conflictes iniciats amb la sol·licitud segregacionista de Vallada al novembre de 1543.

Encara que desconeixem fins a quin punt van poder influir en el desenrotllament dels esdeveniments tant la situació interna de l'Orde, com el moment que estava vivint la Reial Audiència, caldria valorar en tot el procés la mort del mestre fra Francesc Llançol de Romaní pocs mesos després que els valladins li sol·licitaren la segregació de la veïna Montesa; amb una situació de gran divisió interna en l'Orde, fins que al setembre de l'any 1545 fóra designat com a mestre fra Pere Lluís Galcerán de Borja. En segon lloc, ha de ser valorada la interinitat que va viure la Reial Audiència a causa de la visita de Pedro de La Gasca, tribunal on estaven pendents els litigis entre Montesa i Vallada.

En qualsevol cas, en el procés iniciat el 30 de març de 1546 podem advertir amb tot detall, gràcies a les declaracions dels testimonis i a l'abundant documentació aportada per les parts, els arguments de les dos poblacions, que com era d'esperar, partien de posicions totalment divergents. Montesa mantenia que Vallada estava constituïda dins del terme de la vila matriu, que el justícia d'aquella exercia la jurisdicció civil i criminal a Vallada, i que els oficials de l'última estaven subordinats als oficials de la vila de Montesa; a més, els montesins indicaven que el justícia de Vallada no exercia la jurisdicció criminal, i de la civil només les causes que no superaren la suma de 25 sous. Al contrari, Vallada intentaria demostrar al llarg de tot el procés que era població distinta de Montesa, que tenia el seu propi terme, i que no existia cap subordinació als oficials de la vila veïna.

Sens dubte, els jutges àrbitres, una vegada examinada tota la informació aportada per les parts, coneixien perfectament que Vallada tenia una autonomia

limitada dins del marc jurídic existent; i que per tant, es trobava supeditada a Montesa. És per això, que les raons que justificarien la segregació de Vallada respecte de la vila de Montesa no hi hauria que buscar-les en els arguments d'ambdós poblacions -quasi sempre contradictoris- aportats al procés, sinó més bé en la realitat del moment, que com hem vist anteriorment, no podia ser més favorable als interessos dels valladins.

El propi desenrotllament del procés ens porta a la conclusió que les raons que justificarien la segregació de Vallada respecte de la vila de Montesa, amb independència dels arguments utilitzats per les parts en litigi, haurien tingut el seu origen en el creixement tant demogràfic com econòmic de Vallada en la primera meitat del segle XVI; una situació favorable per a les reivindicacions dels valladins, dirigits per les famílies més significatives del lloc, que conscients del protagonisme que podien assumir i de com podia resultar de beneficiosa la nova situació per als seus interessos i els de la població, aspiraven a exercir el control municipal de la futura vila, sense cap dependència de Montesa.

El 14 de setembre de 1547, fra Pere Lluís Galcerán de Borja atorgava a Vallada la plena jurisdicció, alta i baixa, mer i mixt imperi, i el lloc de Vallada quedava erigit en vila; així mateix, el 17 de gener de 1548 li era designat terme jurisdiccional propi. Les concessions eren ratificades pel capítol general de l'Orde celebrat a Sant Mateu el 14 d'abril de 1550.

No obstant això, els conflictes entre Montesa, que no acceptava la nova situació, i Vallada no havien acabat, i en la solució als litigis, davant la sol·licitud dels valladins intervenia la Reial Audiència, i també el Mestre.

El 4 de gener de 1550 les dos viles havien firmat un acte de compromís sobre tots els litigis suscitats com a conseqüència de les concessions atorgades a la vila de Vallada, en el qual havia d'actuar com a àrbitre el mateix Mestre, i que tindria una pròrroga de temps signada el 23 de maig del mateix any, poc més d'un mes després que l'Orde ratificara les concessions atorgades a Vallada pel Mestre, i li concedira facultat a fi que actuara d'àrbitre entre les viles. Galcerán de Borja donava fi a la major part dels litigis que després de la segregació de Vallada s'havien produït entre

les dos viles amb la sentència arbitral del 25 de setembre de 1550. Així i tot, algunes qüestions quedaven per resoldre, i només diverses sentències marcarien anys després el camí a seguir en la sovint difícil relació entre montesins i valladins.

UN NOU MUNICIPI: LA VILA DE VALLADA

A les despeses derivades de la segregació, s'afegiria la forta inversió pública necessària per a poder portar a bon fi els importants canvis que requeria la nova situació municipal. Les infraestructures, l'adquisició d'immobles, i la realització d'obres de diversa magnitud, requerien finançament; ja que els ingressos obtinguts per la vila no resultaven suficients per a abordar tan importants canvis.

Així i tot, l'economia de la vila, sustentada fonamentalment per una agricultura encara en la segona meitat del segle XVI en mans de la major part dels veïns, es trobaria en gran manera afavorida per l'obligat pas del camí reial per l'interior de la població des de l'any 1548 –iniciativa de Pere Lluís Galcerán de Borja-; un exemple de la bona disposició de l'Orde a l'hora d'atendre les necessitats dels seus vassalls, i millorar al temps les seues rendes. A més del pas del camí per l'interior de la població, els capítols generals de l'Orde dels anys 1567 –atorgaria a favor de la vila de Vallada i els seus veïns l'establiment d'almàsseres-, i 1588 – establiment a favor de Montesa i Vallada de les regalies que afirmaven posseir, com a conseqüència dels drets atorgats en la carta de població; com eren hostals, tavernes, tendes, fleca, venda de farina, embasadores, pesos i mesures, i la corredoria- ajudarien, sens dubte al creixement econòmic de la vila en la segona meitat del segle XVI.

La nova organització municipal estaria davall el control que exercia l'Orde sobre els seus vassalls; que s'estenia a tots els aspectes de la vida local. D'una banda, designant les persones que exercirien els càrrecs de responsabilitat i govern de la vida municipal; com també, fiscalitzant les ordenances que havien de regir la vida local. D'una altra, exercint el seu domini espiritual i també temporal, a través de la parròquia.

LA INCORPORACIÓ A LA CORONA.

A finals del segle XV, Ferran el Catòlic estava portant a terme el procés d'incorporació de les ordes militars castellanques a la Corona. De la mateixa manera, també era la seua voluntat incorporar l'orde de Santa Maria de Montesa i Sant Jordi d'Alfama; però la defunció del papa Innocenci VIII l'any 1492, i l'elecció com a Pontífex del valencià Alexandre VI, qui desitjava que l'Orde no fóra incorporada, va evitar que aquella es duguera a terme.

La Corona hauria d'esperar un segle per a poder portar a bon fi les seues pretensions. Després del capítol de l'any 1583, en el que es va produir la negativa de l'Orde a què Juan de Borja Manuel succeïra a son pare com a Mestre, Galcerán iniciaria una llarga i dura negociació amb Felip II que havia de culminar amb la incorporació de l'Orde a la Corona.

Després de la incorporació a la Corona d'Aragó, Felip II passava a ser Mestre i Administrador Perpetu d'aquella; i els habitants de les poblacions pertanyents a Montesa li devien fidelitat i vassallatge. No obstant això, per a poder exercir la jurisdicció en el regne de València, era obligada la residència en aquell, i va ser necessària la creació del càrrec de lloctinent general -una figura fonamental en el govern de l'Orde des d'aquell moment-, que havia de recaure en un cavaller de Santa Maria de Montesa; qui tindria tota jurisdicció, governaria l'Orde, i impartiria justícia.

El tretze de desembre de 1592, fra Juan Pacheco, cavaller de l'Orde de Calatrava i fra Juan de Quintanilla, prior de la Casa d'aquesta orde castellana de la ciutat de València, com a comissaris delegats del rei, prenien possessió de la vila de Vallada, en nom de Sa Majestat.

Les relacions, no sempre fàcils, entre els valladins i l'orde de Montesa, van marcar l'evolució històrica de Vallada des que va ser incorporada a aquella orde militar l'any 1319. Els intents, en bona part aconseguits, de mantindre privilegis anteriors, i d'incrementar algunes concessions, van determinar la relació entre senyors i vassalls

fins a la incorporació de l'Orde a la Corona el 1592. Aquest va ser un moment clau, ja que després d'aquella fita, s'aniria deteriorant una relació que, especialment durant l'última etapa de govern dels mestres, havia suposat un període de temps que podríem considerar com sorprenent; no sols per la relaxació en la relació senyor-vassalls, sinó també per les importants concessions que els capítols de l'Orde dels anys 1567, i 1588, havien suposat per a la vida local.

LA DEFENSA DELS ANTICS DRETS I DE LES CONCESSIONS REBUDES.

La carta de poblament de 16 d'octubre de 1289, serà la pedra angular sobre la qual els valladins fonamentaran al llarg dels segles la defensa dels drets adquirits; uns privilegis als que s'aniran sumant les concessions reials posteriors, assumides per l'orde de Montesa després de la donació de Vallada a aquesta última l'any 1319. A més, les concessions realitzades per l'Orde en els capítols generals de 1567 i 1588, la deixaran sense cap regalia a Vallada, com indica Villarroja quan amb desesperació destaca els greus perjuís que havien suposat aquestes concessions a l'Orde, que ni tan sols s'havia reservat el domini major i directe.

Des d'aquell moment, quedava dibuixat un marc de relació entre l'Orde i els seus vassalls molt favorable als veïns de Vallada, que, a més, des de 1289 havien gaudit de la plena propietat de cases i terres, i com a conseqüència, vivien una situació molt semblant a la que podia donar-se en terres de reialenc.

Després de la incorporació de l'Orde a la Corona l'any 1592, les optimistes previsions econòmiques del rei, no ho serien tant en la realitat; i, a pesar dels puntuals esforços per millorar la situació anterior, la mala gestió –en alguns casos caòtica- derivada de la falta d'una deguda atenció als béns i rendes de l'Orde, seria una constant que desembocaria finalment en l'agressiva actuació de Villarroja contra pobles i particulars; qüestionant i anul·lant situacions establides segles arrere entre l'Orde i els seus vassalls, i iniciant nous litigis sobre causes ja jutjades.

Aquesta situació provocaria, a més de gran tensió entre Montesa i els seus vassalls, greus perjudicis econòmics per als pobles de l'Orde, amb inacabables litigis que durarien dècades, i que en algun cas es veurien definitivament resolts després dels importants canvis produïts en la primera meitat del segle XIX.

Els veïns de Vallada, amb independència de les diverses estratègies de defensa que van utilitzar davant de l'ofensiva de l'Orde, sempre van tindre la certesa que eren propietaris de cases, terres, i la resta de possessions; sent-ho el rei, tan sols, d'aquells béns que s'havia reservat en l'escriptura de població. Com a conseqüència, només podia disposar d'aquells béns, i no d'altres propietats que havia venut l'any 1289 als primers pobladors. A més, no estaven disposats a renunciar a les concessions que havien rebut, tant de la Corona, com de l'Orde.

En l'àmbit particular, el pleit per la propietat útil del Molí de Mançanera; com també en l'àmbit públic, els litigis sobre els pastos, prats, llenyes, aigües, caça i pesca; així com sobre les regalies, serien finalment favorables als valladins.

EL DETERMINANT PAPER DE L'OLIGARQUIA LOCAL.

El paper que jugaria l'oligarquia local seria determinant en l'evolució històrica del municipi. En el procés de segregació, quan per la seua situació econòmica i consideració personal, van entendre que estaven perfectament capacitats per a governar la població i defensar els interessos d'aquella, que també eren els propis; com també, en les disputes que van mantindre contra l'Orde, especialment en els anys en què Villarroya va intentar tornar a la situació prèvia als capítols generals de l'Orde de 1567 i 1588.

La composició de l'oligarquia municipal de Vallada responia fonamentalment a llauradors que s'havien enriquit amb el pas dels anys, i que havien reforçat la seua hisenda a través de matrimonis que incrementaren el seu patrimoni. Majoritàriament, aquests llauradors enriquits, a més de dirigir la vida municipal, també controlaven la

vida econòmica de la població, i en molts casos, havien incorporat al seu patrimoni el domini útil d'alguna regalia.

El distanciament que s'havia produït entre aquella, que no sempre mantindria una única postura, i l'orde de Montesa, responia al descontent de les famílies més poderoses de la vila per la creixent ingerència d'aquella en la vida local. La ruptura de les regles de joc establides amb anterioritat a la incorporació a la Corona; i, com a conseqüència, els negatius efectes econòmics derivats d'aquella, donaven com a resultat un enfrontament frontal entre l'Orde i els seus vassalls que tindria com a efecte immediat unes elevadíssimes despeses, tant per a la vila, com per als membres de la seua comunitat que es van trobar afectats en algun dels litigis iniciats per l'Orde.

En definitiva, l'objectiu final de les famílies que controlaven el poder local, tant des del govern municipal, com des de la defensa dels seus propis interessos en l'àmbit privat, no va ser un altre que el d'evitar un retorn al passat que suposara una major pressió senyorial, tan perjudicial als interessos de la vila, com als als propis.

Les pretensions de Villarroya no es podien trobar més distants de la nova realitat que sorgiria després dels importants canvis que anaven a produir-se pocs anys després.

L'ABOLICIÓ DELS SENYORIUS I ELS SEUS EFECTES.

En l'àmbit local, els diversos i continuats conflictes seguits contra l'Orde, precisament per aquelles destacades personalitats que participaven de les noves idees que s'estaven introduint en la societat valladina, havien creat un fort sentiment antisenyorial en bona part d'aquelles famílies que controlaven el poder local. No obstant això, aquesta posició no era compartida per determinats sectors menys favorables als canvis que s'estaven produint; arribant-se a moments de gran tensió política, i a una verdadera fractura en el si de l'oligarquia local, totalment dividida entre partidaris i contraris a l'Antic Règim.

D'altra banda, els efectes dels processos desamortitzadors també es van fer sentir a Vallada, afectant no sols a béns eclesiàstics, sinó, en algun cas, també a béns de propis de la vila

Finalment, cal destacar que el Concordat de 1851 suposaria que l'Orde perdria tota jurisdicció sobre la parròquia de Vallada, ja que la jurisdicció espiritual havia passat als ordinaris diocesans.

L'orde de Montesa, que ja havia deixat d'exercir el seu poder senyorial sobre els valladins; ara també perdia l'espiritual, i quedava reduïda a una corporació nobiliària.

FONTS

Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA). Barcelona.

Cancelleria

Reg. 9, f. 24

Reg. 19, ff. 21, 35v, 126v, 127.

Reg. 23, f. 68v.

Reg. 40, f. 114v.

Reg. 42, f. 108.

Reg. 42, f. 231.

Reg. 44, ff. 143 i 159.

Reg 63, f. 40.

Reg. 68, ff. 48-50

Reg 74, f. 111v.

Reg 75, f. 39.

Reg. 76, f. 6.

Reg. 151, f. 229

Reg.166, f. 143.

Reg. 192, f. 70v.

Mestre Racional

Sig. 2402.

Arxiu de la Diputació de València (ADV).

Foment

E. 4.1., Caixa 11, exp. 334.

E. 4.1., Caixa 15, exp. 485.

E. 4.1., Caixa 16.

Archivo General y Biblioteca del Ministerio de Asuntos Exteriores. Madrid.

Manuscrit 450.

Archivo General de Palacio. Madrid.

Bailía de Valencia, Caixa 7102, Exp. 595

Archivo General de Simancas (AGS).

Secretaría y Superintendencia de Hacienda, Lligalls 473, i 474.

Arxiu Històric del Jutjat de Pau de Vallada (AHJPV).

Vària, sig. 5

Archivo Histórico Nacional (AHN). Madrid.

OO.MM., *Montesa*.

Carpetes

486, r. 247.

487, r. 271 i 273.

529, 716 P.

530, 728 P., 729 P., 730 P.

539, 974 P.

545, 128 P.

Llibres

542 C.

575 C.

701 C.

707 C.
708 C.
710 C.
711 C.
712 C
871 C.
1399 C

Lligalls

3731.
3741, "*Priorato de Vallada*".

Arxiu Municipal de Vallada (AMV).

Llibres de Consells Generals i Particulars, sig. 1.1.1.1.
Llibres de Cabildo, sig. 1.1.1.2.
El justícia, sig. 1.1.2.1.
Plets i Procés, "Procés de la universitat de la vila de Vallada contra la universitat de la vila de Montesa" sig. 1.1.2.2.
Síndic, sig. 1.1.2.3.
Ordenances i bàndols, sig. 1.1.3.
Llibres d'Ordes i Veredes, any 1785, sig. 1.1.4.1.
Patrimoni, sig. 1.2.
Llibres de Claveria, sig. 2.2.1.
Arrendaments de Propis, sig. 2.2.2.
Llibres de Peita, C 1548, 1576, 1635, i 1686, sig. 2.4.1.
Padró de Riquesa de 1830, sig. 2.4.2.
Padrons de Riquesa, Llibre sense data, sig.2.4.2.
Amillaraments, any 1857, sig. 2.4.4.
Junta de Propis i Arbitris, sig. 2.4.6.
Censals i Préstecs sig. 2.5.
Riquesa Rústica i Pecuària, any 1852, sig. 2.8.4.1.

Muntanya. Vària, sig. 4.5.3.
Aprofitament de l'aigua, sig. 4.6.
Calamitats, sig. 4.8.
Hortes de Dalt i Sobirana, sig. 5.2.1.
Comunitats de regants, sig. 5.2.6.
Varis d'aprofitament de l'aigua, sig. 5.2.7.
Protocols Notarials, sig. 5.4.
Documentació Diversa, sig. 6.5
Carpeta Negra, sig. 6.1.
Varia, Caixa sense signatura.

Arxiu Parroquial de Vallada (APV)

Llibre de Baptismes, 1533-1592, sig.1.
Bautismos y Quinque Libri del Priorato de san Bartolomé Parroquia de Vallada,
1831-1851, sig. 10.
Libro de Matrimonios, Confirmaciones, y otros temas no sacramentales, 1562,
1592, sig. 14.
Libro de Desposorios de la Villa de Vallada, 1754-1812, sig. 16.
Libro de los Desposorios de la Iglesia Parroquial de Vallada desde el año 1813,
1813-1863, sig. 17.
Libro de Difuntos de la Villa de Vallada, 1758-1804, sig. 20.
Libro de la Cofradía SS. Rosario fundada en la Parroquial de S. Bartholomé de la
Villa de Vallada, sig. 27.
Arancel de derechos y costumbres de la Parroquia de Vallada, sig. 44.
Racional de Difunts, 1666-1705, sig. 113.
Racional de Difunts, 1707-1791, sig. 114.
Fundació Isabel Tortosa Talens, sense signatura.
Manuscrit, finals s. XVIII, sense signatura.
Documentació del Dr. Tomàs Gomis, advocat, de finals del s. XVIII, llibre sense
signatura.

Arxiu Particular de la Família Garrido (APFG).

Documentació Personal i Familiar, sig. 1.

Pensament Polític, sig. 1.22.

Vincles, sig. 2. 2.

Divisió i Partició de Béns, sig. 2.11.

Obres, sig. 2.15.

Censals, sig. 2.18.

Processos i Documentació Jurídica, sig. 3.

Papers de Funció, sig. 4.

Vària, sig. 6.

Arxiu del Regne de València (ARV)

Clero, Montesa

Llibres 179, 1743, i 2921

Lligalls:

876, caixa 2304-05.

879, caixa 2313.

885, caixa 2329.

895, caixes 2355-56, i 2357.

896, caixes 2358-59, i 2360.

904, caixa 2382.

915, caixa 2413-2414

Mapes i plànols, nº. 55.

Mestre Racional

10866.

10868 bis.

10870.
10871.
10873.
10874.
10875.
10876.
10877.
10879.
10880.
10883.
10888.
10890.
10913
11780.
11788.

Propiedades Antiguas

“*Expedientes de venta de bienes de propios*”, Llibre 51.
Lligall 713.

Protocols

325 (Antoni Borràs)
1630 (Bertomeu Navarro)
1631 (Bertomeu Navarro)
1633 (Bertomeu Navarro)
1638 (Bertomeu Navarro)
1639 (Bertomeu Navarro)
1642 (Bertomeu Navarro)
1668 (Bertomeu Navarro)
2354 (Guerau Vidal)
2368 (Miquel Villafarta)
9920 (Gaspar Solanich)

Reial Audiència

Processos de Madrid, Lletres S, nº. 33.

Part I, Lletres S, nº. 69.

Part I, Lletres S, nº. 1563.

Reial Cancelleria

Sign. 514, Ter. Cens de 1510.

BIBLIOGRAFIA

ALBEROLA ROMÁ, A., “Una enfermedad de carácter endémico en el Alicante del XVIII: las fiebres tercianas”, *Revista de Historia Moderna: Anales de la Universidad de Alicante*, 5, 1985, pp. 127-140.

- “Centralismo borbónico y pervivencias forales. La reforma del gobierno municipal de la ciudad de Alicante (1747)”, *Estudis*, 18, Departament d’Història Moderna, Facultat de Geografia i Història, Universitat de València, 1992, pp. 147-171.

- “Autoridad real y poder local: reflexiones en torno al desarrollo del procedimiento insaculatorio en los municipios valencianos durante la época foral moderna”, *Pedralbes: revista d’història moderna*, 12, 1992, pp. 9-38.

-“Catástrofe e Historia: el terremoto valenciano de 1748”, en *Seminario de Humanidades Agustín Millares Carlo. Homenaje a Antonio de Béthencourt Massieu*, I, Ediciones del Cabildo Insular de Gran Canaria, Las Palmas de Gran Canaria, 1995, pp. 59-82.

- *Catástrofe, economía y acción política en la Valencia del siglo XVIII*, Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València, 1999

ALBEROLA ROMÁ, A.-BERNABÉ GIL, D., “Tercianas y calenturas en tierras meridionales valenciana: una aproximación a la realidad médica y social del siglo XVIII”, *Revista de Historia Moderna: Anales de la Universidad de Alicante*, 17, 1998-1999, pp. 95-112.

ALBIOL VIDAL, S., “Consideracions històrico-jurídiques al privilegi de 1585, pel que Agullent es separà d’Ontinyent”, *Agullent: 1585-1985. IV Centenari de la segregació jurídica d’Agullent d’Ontinyent*, Caixa d’Estalvis d’Ontinyent, Ontinyent, 1985, pp. 25-30.

ALIENA MIRALLES, R., *La pluma y la renta. Linaje, patrimonio y escritura en el norte valenciano: (1650-1790)*, Diputació de Castelló, 1987.

ANDRÉS ROBRES, F., “Garcerán de Borja, Felipe II y la tardía incorporación del maestrazgo de la Orden de Montesa a la Corona. Los hechos (1492-1592)”, *Iglesia y sociedad en el Antiguo Régimen. III Reunión Científica de la Asociación Española de Historia Moderna*. Universidad de las Palmas, 1994, pp. 409-420.

- “La singularidad de la hermana pequeña. Algunas consideraciones sobre el gobierno de la Orden de Montesa y sus relaciones con la monarquía (siglos XVI-XVIII)”, *Hispania.Revista Española de Historia*, Centro de Estudios Históricos, CSIC, V. LV/II, 190, Madrid, 1995, pp. 547-566.

- “Los decretos de Nueva Planta y el gobierno de la Orden de Montesa”, *Antiguo Régimen y Liberalismo. Homenaje a Miguel Artola, 3, Política y cultura*, Alianza Editorial- Ediciones de la Universidad Autónoma de Madrid, 1995, pp. 37-47.

-“La economía de la Orden de Montesa cuando la incorporación: patrimonio, renta, gasto, balances (1592-1602)”, *Estudis*, 25, Departament d’Història Moderna, Facultat de Geografia i Història, Universitat de València, 1999, pp. 55-87.

- “Dos siglos de historiografía sobre la Orden de Montesa en la Edad Moderna (1801-2003)”, *Studia Historica*, Universidad de Salamanca, V. 24, 2004, pp. 97-140.

- “Política y economía en el Consejo de Aragón: entre la euforia y la ruina. (La obra del último maestro y la situación económica de la Orden de Montesa a finales del siglo XVI)”, *Actas del IV Encontro sobre Ordens Militares, Palmela, 30 de Janeiro a 2 de Fevereiro de 2002*, Lisboa, 2005, pp. 295-315.

- “Borja y Castro, Pedro Luís Galcerán de”, *Diccionario Biográfico Español*, Madrid Real Academia de la Historia, en prensa.

ARAGÓ CABAÑAS, A.M., “Las “tenentiae castrorum” del Reino de Valencia, en la época de Jaime II”, *Primer Congrès d’Història del País Valencia*, (14-18 d’abril de 1971), Valencia, 1980, V.II, pp. 567-577.

ARDIT, M., *Els valencians de les Corts de Cadis*, Barcelona, 1968.

- *Revolución liberal y revuelta campesina: un ensayo sobre la desintegración del régimen feudal en el País Valenciano: (1793-1840)*, Barcelona, 1977.

- “Revolución y reacción (1814-1840), *Nuestra Historia*, V. 6, València, 1980, pp.45-67.

- “Transformacions agràries en la Ribera del Xúquer (segles XVI-XVIII), *L’Escenari històric del Xúquer*, Actes de la IV Assemblea d’Història de la Ribera, L’Alcúdia, 1988, pp. 69-87.

- “La crisi política de l’Antic Règim (1793-1813)”, *Història del País Valencià*, v. IV, Barcelona, 1990, pp. 195-207.

- “Normativa municipal sobre el bestiar al País Valencià modern. La formació d’un peculiar equilibri entre agricultura i ramaderia”, *Pedralbes: Revista d’història moderna*, 13, Barcelona, 1993, pp. 71-82.

ARDIT LUCAS, M.-BADENES MARTÍN, M.A., *El País Valencià en el cens d’Aranda (1768)*, Universitat de València, 2001.

ARROYAS SERRANO, M., “Un marco legal señorial para una oligarquía municipal: el caso de Segorbe en el retorno de la Casa Ducal”, *Revista de historia moderna: Anales de la Universidad de Alicante*, 19, 2001, pp. 165-182.

ARTOLA, M., *La burguesía revolucionaria (1808-1874)*, (Historia de España, Alianza Editorial, vol. 5), Madrid, 1990.

BERNAT i MARTÍ, J.S.-BADENES MARTÍN, M.A., *Crecimiento de la población valenciana (1609-1857)*, Edicions Alfons el Magnànim-IVEI, València, 1994.

BARCELÓ TORRES, C., “Los Banu Isa, Alcaldes de Xàtiva i Montesa”, *Llibre de Fira d’agost*, Xàtiva, 1982, pp. 24-29.

- *Toponímia aràbica del País Valencia. Alqueries i castells*. Ajuntament de Xàtiva, 1983.

BARRIO BARRIO, J.A., “La organización municipal de Alicante ss. XIV-XV.”, *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, nº 7, 1990, pp. 137-158.

BAZZANA, A.- CLIMENT, S.- MONTMESSIN, Y., *El yacimiento medieval de “Les Jovades” en Oliva (Valencia)*. Ajuntament d’Oliva, 1987.

BENAVENT, R., *Privilegi reial de la vila de Quatretonda del 1587*, Ajuntament de Quatretonda, 1987.

BERNABÉ GIL, D., “Oligarquía municipal e intereses agrarios: Orihuela en la coyuntura subsiguiente a la peste de 1648”, *Revista de historia moderna: Anales de la Universidad de Alicante*, 1, 1981, pp. 221-250.

- “Centralismo y autonomía municipal en Orihuela: de Fernando el Católico al “viraje filipino”, *Estudis*, 12, 1985-86, pp. 29-53.

- “Universidades y villas. Notas sobre el proceso de segregación municipal en el realengo valenciano (siglos XVI y XVII), *Revista de historia moderna: Anales de la Universidad de Alicante*, nº 6-7, 1986-87, pp. 11-38.

- *Monarquía y patriciado urbano en Orihuela: 1445:1707*, Universitat d’Alacant, 1990.

- “Realengo y señorío en el proceso disgregador de los grandes municipios valencianos: un análisis comparativo (siglos XVI-XVII)”, *Pedralbes: Revista d’història moderna*, 13, 1993, pp. 381-392.

- “Una coexistencia conflictiva: municipios realengos y señoríos de su contribución general en la valencia foral”, *Revista de historia moderna: Anales de la Universidad de Alicante*, 12, 1993, pp. 11-77.

- “Els procediments de control reial sobre els municipis valencians (segles XVI-XVII)”, *Recerques: Història, economia i cultura*, 38, 1999, pp. 27-46.

- “Insaculación, oligarquía e intervencionismo regio en la villa de Xixona (ss. XVI-XVII)”, *Revista de Historia Moderna: Anales de la Universidad de Alicante*, 19, 2001, pp. 3-113.

- “La gestión de los asuntos municipales en la corte de Felipe III: síndicos y embajadas de la ciudad de Orihuela”, *Espacios de poder: cortes, ciudades y villas (s. XVI-XVIII)*, v. 2, 2002, pp. 249-268.

- “Ámbitos de relación entre el poder real y los municipios de la corona de aragón durante la época foral moderna”, *Estudis*, 32. 2006, pp. 49-72.

- *El municipio en la corte de los Austrias: síndicos y embajadas de la ciudad de Orihuela en el siglo XVII*, Institució Alfons el Magnànim, 2007.

- “Quince años de estudios sobre el régimen señorial valenciano en la Edad Moderna”, *Estudios sobre señorío y feudalismo*, 2010, pp. 197-234.

BERNABEU i SANCHIS, A., *Ontinyent, Vila Reial (de les Germanies a la Nova Planta)*, Ajuntament d'Ontinyent, 1992.

BLESA DUET, I., *El municipio borbónico en l'antic règim: Xàtiva (1700-1723)*, Ajuntament de Xàtiva, 1994.

- *Un nuevo municipio para una nueva monarquía. Oligarquías y poder local. Xàtiva, 1707-1808*, Universitat de València, 2005.

- *Vallada i la Guerra de Successió*, Associació Serra Grossa, 2007.

BORJA y ARÀNDIGA, J., *Breve resolución de todas las cosas generales y particulares de la Orden y Cavallería de Montesa*. Edició a cura de Fernando Andrés

Robres i Josep Cerdà i Ballester, València: Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València, 2004.

Breve Historia de la Muy Leal Villa de Vallada, Ajuntament de Vallada, Impremta Martí, Xàtiva.

BRINES i BLASCO, J., “La fi del feudalisme i la revolució burgesa al País Valencià”, *Anàlisi local i Història comarcal. La Ribera del Xúquer (ss XIV-XX)*, Diputació de València, 1990, pp. 233-249.

BURNS, R.I., “Mudejar Life and Work: Colonial Tax Structure in the 13th-Century Kingdom of Valencia”, *Primer Congrés d’Història del País Valencià (14-18 d’abril de 1971)*, València, 1980, V. II, pp. 435-452.

- *Colonialisme Medieval. Explotació postcroada de la València islàmica*, ed. Tres i Quatre, València, 1987.

- *Moros, cristians, i jueus en el regne croat de València*, ed. Tres i Quatre, València, 1987

- *El regne croat de València. Un país de frontera al segle XIII*, ed. Tres i Quatre, València, 1993.

- *Els fonaments del regne croat de Valencia. Rebel·lió i recuperació, 1257-1263. Diplomatarium II*, ed. Tres i Quatre, València, 1995.

CAMPILLO TOMÀS, J.- PLA MATEU, C., *Catálogo del Archivo y Biblioteca de la Parroquia de Sant Bartomeu de Vallada*, Associació Valladina de Cultura i Investigació, 1996.

CANET APARISI, T., “Derecho y administración de justicia en la formación del Reino de Valencia”, *Estudis*, 10, 1983, pp. 7-31.

- “La administración real y los antecedentes históricos de la audiencia moderna”, *Estudis*, 11, 1984, pp. 7-39.

- *La Audiencia valenciana en la época foral moderna*, Edicions Alfons el Magnànim, IVEI, Diputació de València, 1986.

- *La Magistratura Valenciana (s. XVI-XVII)*, Departament d’Història Moderna, Facultat de Geografia i Història, Universitat de València, 1990.

- “La justicia del Emperador: la refundación carolina de la Audiencia Valenciana”, *Actes del Congreso Internacional Carlos V y la quiebra del humanismo político en Europa (1530-1558)*, Madrid, 2000, pp. 173-197.

- “Juzgar a los jueces. El sistema de Visitas a la Audiencia en la Valencia de Carlos V”, *Sardegna, Spagna e Stati italiani nell’età di Carlo V*, Roma, 2001, pp.307- 334.

- “Entre la Visita y la Sucesión. La resistencia a la virreinalización administrativa en Valencia entre Carlos V y Felipe II”, *Estudis*, 28, València, 2002, pp. 205-240.

CARRASCO, E.F., *Relación puntual circunstanciada de las ruinas y extragos causados por los terremotos, que se sintieron en varias partes del reyno de Valencia, los días 23 de marzo, y dos de abril de 1748. sacada de las noticias testimoniadas, remitidas por los Governadores, Corregidores, y Justicias al excelentísimo señor Duque de Caylús, Gobernador, y Capitán General de este dicho Reyno, y el de Murcia*, València, Imprenta de la Viuda de Antonio Bordazar. Edició facsímil de Librerías Paris-Valencia, València, 1991.

CARRASCO, R., *Inquisición y represión sexual en Valencia. Historia de los sodomitas (1565-1785)*, Laertes, Barcelona, 1986.

CASANOVA, E., “Real privilegi de desmembració d’Agullent d’Ontinyent. Otorgat per Felipe II en 1585”, *Agullent: 1585-1985. IV Centenari de la segregació*

jurídica d'Agullent d'Ontinyent, Caixa d'Estalvis d'Ontinyent, Ontinyent, 1985, pp. 11-17.

CASTELLÓ TRAVER, J.E., *El País Valenciano en el Censo de Floridablanca (1787)*, Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València, 1978.

CASTELLS FERRANDO, A., “El llibre de la Peita de 1548; la toponímia de Vallada a través dels seus escrits”, *Papers de la Costera*, Xàtiva, 2001, pp. 111-130.

- “Els noms de lloc ens parlen d'Història. Toponímia i població a Vallada (La Costera)”, *I Congrés d'Història de la Costera*, (Xàtiva, 2001), Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València, València, 2006, pp. 251-281.

CAVANILLES, A. J., *Observaciones sobre la Historia Natural, Geografía, Agricultura, Población, y Frutos del Reyno de Valencia, Madrid, 1795 y 1797*, 2 vols. Edició facsímil impresa en Artes Gráficas Soler S.A., Biblioteca Valentina 1, València, 1972.

CERDÀ BALLESTER, J., *Documenta*, Textos recuperats per a la Història de Montesa, 4, abril, 1999. Monogràfic sobre el terratrèmol de 1748. Transcripció dels documents, i notes a cura de l'autor.

- *Montesa al teu abast: la seua història, monuments i paratges*, Museu Parroquial de Montesa, 1999.

- “De freyles conventuales a prioras de San Sebastián: la Rectoría de Montesa durante los siglos XVII al XIX (1592-1852)”, *Estudios sobre las Órdenes Militares*, Madrid, 2001.

- *L'orde de Montesa sota el govern dels primers Administradors Perpetus: assaig biogràfic dels seus cavallers i religiosos (1592-1665)*. Treball d'investigació dirigit per Rafael Benítez Sánchez-Blanco, Programa de doctorat, Departament d'Història Moderna, Universitat de València, 2004.

- “La Orden de Santa María de Montesa y San Jorge de Alfama: una aproximación histórica”, *Fueros y milicia en la Corona de Aragón*, Ministerio de Defensa, Centro de Historia y Cultura Militar de Valencia, Universitat de València, Facultat de Geografia i Història, Departament d’Història Moderna, 2004.

- “El castell de Montesa en 1585: un exemple de mala gestió”, *I Congrés d’Història de la Costera*, Institució Alfons el Magnànim - Diputació de València, València, 2006, pp. 283-293.

CISCAR PALLARES, E., *Tierra y Señorío en el País Valenciano (1570-1620)*, València, 1977.

- “La “Ferma de Dret” en el Derecho Foral Valenciano”, *Anuario de Historia del Derecho Español*, Madrid, 1992, pp. 327- 354.

- *La justicia del abad. Justicia señorial y sociedad en el reino de Valencia (Valldigna, siglos XVI, XVII y XVIII)*, Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València, 2010.

Crònica de Bernat Desclot, Edicions 62, Barcelona, 1982.

Crònica de Jaume I, Editorial Barcino, Barcelona, 1962.

COROMINES, J., *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes, 1991.

CORREA BALLESTER, J., *La Hacienda foral valenciana. El Real Patrimonio en el siglo XVII*, Consell Valencià de Cultura, València, 1995.

DEL VALLE CALZADO, A.R., “La desamortización de los bienes de la Orden de Calatrava, 1836-1854”, *Las Ordenes Militares en la Península Ibérica*, Ediciones de la Universidad de Castilla- La Mancha, Cuenca, 2000, V. II, pp. 2309-2336.

DEVESA BLANCO, J., “El siervo de Dios fr. Andrés Garrido Perales, “Pare Presentat”. Apuntes biográficos y destellos de santidad”, *Boletín informativo sobre a vida, virtudes y fama de santidad del Siervo de Dios “Pare Presentat” Andrés Garrido Perales, Religioso de la Orden de la Merced (Vallada, 1663-Xàtiva, 1728)*, nº. 1, Vallada, 2004.

DÍAZ LÓPEZ, J.P., “La negociación fiscal entre el concejo y el señor: las concordias de Huéscar en el siglo XVI”, *Los señoríos en la Andalucía moderna, el Marquesado de los Vélez*, Instituto de Estudios Almerienses, 2007, pp. 535-544.

DIAZ MANTECA, E., *El “Libro de Poblaciones y Privilegios” de la Orden de Santa María de Montesa (1234-1429)*, Diputació de Castelló, 1987.

- “Notas para el estudio de los antecedentes históricos de Montesa”, *Estudis Castellonencs*, n. 2, Diputació de Castelló, 1984-85, p. 289.

- “La Carta Pobla, Anàlisi del text”, *Montesa 1289-1989*, Montesa, 1990.

ESCARTÍ i SORIANO, V.J., *El diario (1700-1715) de Josep Vicent Ortí i Major*; estudi i edició, Fundació Bancaixa, València, 2007.

Diccionari jurídic català, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1992.

ESCOLANO, G., *Década primera de la Historia de Valencia*; edició facsímil publicada pel departament d'Història Moderna de la Universitat de València, València, 1972, 6 vols.

ESPADAS BURGOS. M., “La disolución de las Órdenes Militares: del plano jurídico a la realidad histórica”, *Las Ordenes Militares en la Península Ibérica*, Ediciones de la Universidad de Castilla- La Mancha, Cuenca, 2000, V. II, pp. 2297-2308.

FELIPO ORTS, A., “Las peticiones insaculatorias del “Consell General” de Valencia durante la crisis de 1646-47”, *Estudis*, 18, 1992, pp. 97-118.

- “Corona y oligarquía en la ciudad de Valencia durante el reinado de Carlos V”, *Estudis*, 26, 2000, pp. 59-94.

- “L’Accés de la noblesa titulada al govern de la ciutat de València (1652-1707)”, *Pedralbes: Revista d’història moderna*, 13, 1993, pp. 469-484.

- “El síndico de la ciudad de Valencia: de las Germanías a la insaculación”, *Revista de historia moderna: Anales de la Universidad de Alicante*, 19, 2001, pp. 51-78.

- *La oligarquía municipal de la ciudad de Valencia. De las Germanias a la insaculación*. Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València, 2002.

- “Las visitas de inspección a la ciudad de Valencia durante el siglo XVI”, *Studia historica. Historia moderna*, 25, 2003, pp. 241-267.

- “Arbitrios frente a la crisis y oposición municipal. El Consejo General de valencia ante la coyuntura financiera de 1610-1612”, *Tiempos modernos: revista Electrónica de Historia Moderna*, vol. 4, 11, 2004-05, pp. 1-21.

FERNÁNDEZ IZQUIERDO, F., “Las órdenes militares en la Edad Moderna en la historiografía española desde 1995. Notas para un balance”, *Studia Historica*, Universidad de Salamanca, V. 24, 2004, pp. 73-95.

FERRAGUT DOMINGO, C., *El naixement d’una vila rural valenciana. Cocentaina, 1245-1304*, València, Universitat de València, 2003.

FERRER I MALLOL, M.T., *La frontera amb l’Islam en el segle XIV*. Consell Superior d’Investigacions Científiques, Barcelona, 1988.

FERRER PÉREZ, V., *Inventari de l’Arxiu Municipal de Vallada* (mecanografiat), Vallada, 1985.

FURIÓ, A., *Camperols del País Valencià. Sueca, una comunitat rural a la tardor de l'Edat Mitjana*, Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València, 1982.

G., DE VALDEAVELLANO, L., *Curso de Historia de las Instituciones españolas. De los orígenes al final de la Edad Media*, Alianza Editorial, Madrid, 1982.

GALLOFRE GUINOVART, R., *Documentos del reinado de Alfonso III de Aragón*, Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València, 1968.

GARCIA EDO, V., *Clero. Orden de Montesa. Inventario de legajos* (Mecanografiat), ARV., Onda, 1977.

- “Notas sobre la fundación de la Orden de Montesa y asignación del castillo de su nombre como sede principal”, *Festes Patronals 1991 de la vila de Montesa*, pp. 27-29.

GARCIA-GUIJARRO RAMOS, L., *Datos para el estudio de la renta feudal maestral de la Orden de Montesa en el siglo XV*. Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València, 1978.

GARCÍA MONERRIS, C., *Rey y señor. Estudio de un realengo del País Valenciano (La Albufera 1761-1836)*, Ajuntament de València, 1985.

GARRIDO PENADÉS, H., “¿Qui matà a frey Pau Llorens?”, *Festes Patronals*, Vallada, 1999, pp. 59-67.

- “Els dos pergueren la tanda”, *Festes Patronals*. Vallada, 2001.

- “Carlos Joaquín Garrido, un valladí al front de la Diputació en 1836”. Vallada: *Festes Patronals*, 2007, pp. 79-84.

GARRIDO PENADÉS, H.- PELEJERO VILA, J. A., *Vallada: su evolución urbana entre los siglos XIII al XIX*. Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València, 2000.

GARRIDO PENADÉS, H.-PELEJERO VILA, J.A., *El Santísimo Cristo del Monte Calvario de Vallada. Historia de una devoción*, Parròquia de Sant Bertomeu Apòstol de Vallada, 2008.

GARRIDO PENADÉS, H.- PELEJERO VILA, J. A., *Vallada. Una antigua villa que mira al futuro*, Ajuntament de Vallada, 2009.

GIMÉNEZ CHORNET, V., “Política econòmica i hisenda municipal de la ciutat de València en el segle XVIII”, *Estudis*, 21, 1995, 243-248.

- *Archivos Valencianos. I. Instituciones Valencianas*, Master en Gestión de Bibliotecas, Archivos y Centros de Documentación, Curso académico 2007-2008, CEU-Escuela de Negocios.

GLICK, T. F., *Regadío y sociedad en la Valencia Medieval*, València, Del Cenia al Segura, 1988.

GLICK, T. F. - GUINOT, E.- MARTÍNEZ, L. P. (Eds), *Els molins hidràulics valencians. Tecnologia, història, i context social*, Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València, 2000.

GUAL CAMARENA, M., *Las Cartas Pueblas del Reino de Valencia*, Generalitat Valenciana, 1989.

GUICHARD, P., *Al-Andalus frente a la conquista cristiana. Los musulmanes de Valencia (siglos XI-XIII)*. Universitat de València, 2001.

GUILLAMÓN ÁLVAREZ, F.J., “Algunos presupuestos metodológicos para el estudio de la administración: el régimen municipal en el siglo XVIII”, *Revista de historia moderna: Anales de la Universidad de Alicante*, 8-9, 1988-90, pp. 59-74.

GUINOT RODRÍGUEZ, E., “La fundación de la Orden Militar de Santa María de Montesa”, *Saitabi*, T. XXXV, Universitat de València. Facultat de Geografia i Història, 1985, pp. 73-86.

- “La lluita per la creació dels Municipis Medievals al Maestrat. El cas de Peníscola, Benicarló i Vinaròs.”, *1r Congrés d’Història del Maestrat*, Vinaròs, 1985, pp. 181-195.

- *Feudalismo en expansión en el norte valenciano*. Diputació de Castelló, 1986.

- “L’Emfiteusi i l’explotació de la terra al senyoriu de l’Orde de Montesa. Sueca a inicis del segle XIV”, *Anàlisi local i Història comarcal. La Ribera del Xúquer (ss XIV-XX)*, Diputació de València, 1990, pp. 15-24.

- *El Llibre de Privilegis de Peníscola, Vinaròs i Benicarló*. Ajuntament de Vinaròs, 1991.

- *Cartes de Poblament medievals valencianes*, Generalitat Valenciana, València, 1991.

- “El repartiment feudal de l’Horta de València al segle XIII: jerarquització social i reordenació del paisatge rural”, *Repartiments medievals a la Corona d’Aragó (Segles XII-XIII)*, Universitat de València, 2007, pp. 115-199.

- *Els límits del Regne*, Edicions Alfons el Magnànim, València, 1995.

- *Els fundadors del Regne de València*, Edicions 3i4, València, 1999, 2 vols.

- “L’antroponímia baixmedieval de Xàtiva”, *I Congrés d’Història de la Costera*, Institució Alfons el Magnànim - Diputació de València, València, 2006, pp. 185-215.

GUTIERREZ DEL ARROYO, C.- JAVIERRE MUR, A. L., *Guía de la sección de Ordenes Militares*, Patronato Nacional de Archivos Históricos, Madrid, s.d.

HAMPE MARTÍNEZ, T., *Don Pedro de la Gasca 1493-1567. Su obra política en España y América*. Fondo Editorial de la Pontificia Universidad Católica de Perú, Lima, 1989.

HERNÁNDEZ MONTALBÁN, F. J., *La abolición de los señoríos en España (1811-1837)*, Universitat de València, 1999.

HINOJOSA MONTALVO, J., *Diccionario de historia medieval del Reino de Valencia*, Generalitat Valenciana, València, 2002, 4 vols.

INSA RIBELLES, M.D., “La justicia municipal en el Condado de Cocentaina durante el siglo XVI: problemas jurisdiccionales”, *En la España medieval*, 7, 1985, pp. 1645-1662.

IRLES VICENTE, M.C., “El control del municipio borbónico: la reforma municipal de 1747 en Orihuela”, *Revista de historia moderna: Anales de la Universidad de Alicante*, 15, 1996, pp. 417-446.

JAVIERRE MUR, A.L., *Privilegios reales de la Orden de Montesa en la Edad Media*, Junta Técnica de Archivos, Bibliotecas y Museos, Madrid, 1945.

LAIRÓN PLA, A.J., *Libre de diverses statuts e ordinacions fets per lo consell de la vila de Algezira*, Universitat de València, 2001.

LA PARRA LÓPEZ, E., “Oposición constante y sistemática: la Iglesia católica y el poder civil en el inicio de la Revolución liberal en España”, *El primer liberalismo: España y Europa, una perspectiva comparada*, Biblioteca Valenciana, Generalitat Valenciana, València, 2003, pp. 137-154.

LA PARRA LÓPEZ, S., *Los Borja y los moriscos*, Alfons el Magnànim, IVEI, València, 1992.

- “La mirada sobre los Borja (notas críticas para un estado de la cuestión)”, *Revista de historia moderna: Anales de la Universidad de Alicante*, 15, 1996, pp. 387-401.

- “Aproximación a la figura humana de Francisco de Borja, IV duque de Gandía (1543-1550)”, *Debats*, 72, 2001, pp. 134-145.

- “El nacimiento de un señorío singular: el ducado gandiense de los Borja”, *Revista de historia moderna: Anales de la Universidad de Alicante*, 24, 2006, pp. 31-66.

- “Moros en la costa..., a los cuatrocientos años de la expulsión”, *Revista de historia moderna: Anales de la Universidad de Alicante*, 27, 2009, pp. 151-178.

LERA, M., *Breu aproximació a la indústria agrícola. Aprofitament riu Cànyoles. Molins fariners, regs i almàsseres*, Canals, 1996.

MADOZ, P., *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de Alicante, Castellón y Valencia*, reed. Edicions Alfons el Magnànim, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, València, 1987, 2 vols.

MARKHAM, C., *Informe sobre el regadiu de l'Espanya de l'Est (1867)*, Estudi preliminar de Thomas F. Glick, Edicions Alfons el Magnànim, IVEI, 1991.

MARTÍ FERRANDO, J., *El poder sobre el territorio (Valencia, 1536-1550)*, Biblioteca Valenciana, Generalitat Valenciana, 2000.

- *Instituciones y Sociedad Valencianas en el Imperio de Carlos V*, Generalitat Valenciana, 2002.

MARTÍNEZ BUENADICHA, I. -PÉREZ GUILLEN, J.A., “Estudios sobre las Ordenanzas municipales de Villafranca de Córdoba de 1541”, *La Ciudad Hispánica siglos XIII al XVI*, Universidad Complutense, Madrid, 1987, pp. 221-248.

MARTINEZ FERRANDO, J.E. *Catálogo de la documentación relativa al antiguo reino de Valencia contenida en los registros de la Cancillería Real*. Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios, y Arqueólogos. Madrid, 1934.

MARTINEZ GARCIA, J.M., *Vallada Romana. La villa romana de Els Horts. Tres campanyes de excavacions arqueològiques (1987-1990)*. Monografies de Vallada, 4, Associació Valladina de Cultura i Investigació, 1997.

MARTINEZ TEIXIDÓ, A., “La orden de caballería del Santo Sepulcro de Jerusalén”, *Studia Historica*, Universidad de Salamanca, V. 24, 2004, pp.207-219.

MATEU LLOPIS, F., “Establiments de la vila de El Boixar”, *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, t. XLV, 1969, pp. 81-102.

MIRA, A.J.- VICIANO, P., “La construcció d’un sistema fiscal: municipis i impost al País Valencia (segles XIII-XIV)”, *Revista d’Història Medieval*, 7, Universitat de València, 1996, pp. 135-148.

MIRAVETE GÓMEZ, J.M., “L’aplicació de la política militar durant el regnat de Felip V en la vila de Vallada, pertanyent a la governación de Montesa”, *I Congrés d’Història de la Costera*, Institució Alfons el Magnànim - Diputació de València, València, 2006, pp. 333-353.

OLIVER V., *Idea de un varón religioso. Oración en las solemnes exequias del V. P. Presentado Fr. Andrés Garrido*, València, Impremta de Josep García, 1728, Edició Facsímil editada per l’Associació Pare Presentat el 1979.

ORTIZ GARCÍA-BUSTELO, M.L., “Albaida, villa y señorío: Administración municipal y oligarquía urbana en el siglo XVII”, *Estudis*, 17, 1991, pp. 229-240.

PALAO GIL, F.J., *La propiedad eclesiástica y el Juzgado de Amortización en Valencia (Siglos XIV a XIX)*, Biblioteca Valenciana, Generalitat Valenciana, València, 2001.

PELEJERO FERRER, J., *Venerable Andrés Garrido de Vallada "Pare Presentat"*, València, 1971.

- *Aportaciones históricas a la vida del venerable Fray Andrés Garrido "Pare Presentat"*, València, 1978.

PELEJERO VILA, J.A., "La divisió de termes entre Montesa i Vallada", *Montesa 1289-1989*, Parròquia de Montesa, 1990.

- "Contribució a l'estudi de Vallada durant la segona meitat del segle XIII. Algunes notes a la Carta Pobla", *Crònica de la XVIII Assemblea de Cronistes Oficials del Regne de València*, València, 1992, pp.59- 73.

- "La torre de Vallada i el seu emplaçament", *Crònica de la XIX Assemblea de Cronistes Oficials del Regne de València*, València-Castelló, 1992, pp. 425-428.

- "Les alqueries de Gaixna i Gaixneta. Més tard, partides del terme de Vallada", *Crònica de la XXI Assemblea de Cronistes Oficials del Regne de València*, València, 1996, pp. 297-304.

- "El camino real a su paso por Vallada", *Crònica de la XXII Assemblea del Regne de València*, València, 1998, pp. 227-231.

- "Els repobladors de Vallada, i els seus llinatges", *Crònica de la XXIII Assemblea de Cronistas Oficials del Regne de València*, València, 2000, pp. 197-203.

- "Un molí fariner de Vallada: El molí de Mançanera", *I Congrés d'Història de la Costera*, Institució Alfons el Magnànim - Diputació de València, València, 2006, pp. 355-366.

- "La parròquia de Vallada entre els anys 1879 i 1884", *Crònica de la XXVI Assemblea de Cronistes del Regne de València*, València, 2006, pp. 505-512.

- *Memoria de la clasificación y ordenación documental del Archivo Particular de la Familia Garrido*, (conservada a l'Arxiu Municipal de Vallada), 2008.

PÉREZ BORREDÁ, J.R., “El nacimiento en la historia del municipio de Vallada”, *Festes Patronals*, Vallada, 1989.

- *Fragmentación de la propiedad agraria y estructura social en el secano valenciano. Vallada, siglos XVI-XIX*. Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València, 2004.

PÉREZ GARCÍA, P., “Los ciudadanos de Valencia, estatuto jurídico y jerarquía social de un grupo privilegiado: memoriales y tratados de los siglos XVI, XVII y XVIII”, *Estudis*, 15, València, 1989, pp. 145-148.

PÉREZ MEDINA, T.V., “El sistema fiscal y las rentas de la hacienda municipal de Petrer en el siglo XVII”, *Revista de historia moderna: Anales de la Universidad de Alicante*, 15, 1996, pp. 417-445.

PLA ALBEROLA, P.J., “Los municipios de señorío en el seiscientos valenciano: a la búsqueda de un nuevo equilibrio”, *Melanges de la Casa de Velázquez*, 29, 2, 1993, pp. 107-117.

- “El funcionamiento de las instituciones locales en un lugar de moriscos: Muro en vísperas de la expulsión”, *Revista de historia moderna: Anales de la Universidad de Alicante*, 19, 2001, pp. 123-164.

- “Las modificaciones de las estructuras administrativas y su incidencia en el estudio de la evolución de la población urbana”, *Revista de demografía Histórica*, XXI, I, 2003, pp.45-77.

PONS ALÒS, V., *El señorío de Sumacàrcer en la Baja Edad Media: de mudejares a moriscos*, Associació Amics de l'Ermita de Sumacàrcer, 1995.

- “Los Archivos Familiares: Realidad y prospectiva desde la óptica del historiador de los archivos”, *I Simposium Los Archivos Familiares en España: Estado de la cuestión*. Santander: Asociación para la Defensa del Patrimonio Bibliográfico y Documental de Cantabria, 1996, pp. 43-93.

- Pròleg del llibre de PLA MATEU, C.-CAMPILLO TOMÁS, J., *Catálogo del Archivo y Biblioteca de la Parroquia de Sant Bertomeu de Vallada*, Associació Valladina de Cultura i Investigació, 1997.

POSTIGO CASTELLANOS, E., “<Las tres ilustres ordenes y religiosas cavallerias> instituidas por los reyes de Castilla y León: Santiago, Calatrava y Alcántara”, *Studia Historica*, Universidad de Salamanca, V. 24, 2004, pp.55-72.

RABASSA i VAQUER, C.-DÍAZ DE RÁBAGO HERNÁNDEZ, C., *Documents per a la Història de Vilafamés*, Generalitat Valenciana, 1995.

RAMÍREZ ALEDÓN. G., “L’Olleria, Vila-Reial: Un procés de segregació al segle XVI”, *Estudis i Documents*, IV, Ontinyent, 1988, pp. 56-59.

- *L’Olleria, Vila Reial. Aproximació a la seua història*. L’Olleria, 1989.

REUS GARCÍA, J., *Manual de Desamortización Civil y Eclesiástica*, 2ª ed., Madrid, 1862.

RODENAS, C., “La desamortización”, *Nuestra Historia*, v. 6, València, 1980, pp. 103-113.

RODRÍGUEZ TRONCOSO, R., *Inventario de fondos notariales*, revisió i actualització per J. VILLALMANZO CAMENO, Generalitat Valenciana, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, Diputacions d’Alacant, Castelló, i València, 1986.

ROS BIOSCA, J.M., *Historia de Fuente la Higuera*, Centro de Cultura Valenciana, Imp. De Blas S. Bellver, 1921.

RUIZ TORRES, P., “¿Cambio estructural durante el siglo XIX?” *Nuestra Historia*, V. 6, València, 1980, pp. 87-101.

- *Señores y propietarios. Cambio social en el sur del País Valenciano, 1650-1850*, Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València, 1981.

SALORT i VIVES, S., “La hisenda municipal de Dénia en la transició des de l’antic regime al liberalisme (1800-1850)”, *Aguaits: revista d’investigació i assaig*, 15, 1998, pp. 25-50.

SALVADOR ESTEBAN, E., “Valencia en el siglo XVI”, *Historia del Pueblo Valenciano*, Editorial Prensa Valenciana, València, 1988, V. II, pp.393-412.

SAMPER y GORDEJUELA, H., *Montesa Ilustrada. Origen, fundación, principios, institutos, casos, progressos, jurisdicción, derechos, privilegios, preeminencias, dignidades, oficios, beneficios, heroes y varones ilustres de la Real, Ynclita, y Nobilissima Religión Militar de N. S. Santa Maria de Montesa, y San George de Alfama*, Gerónimo Vilagrassa, València, 1669, 2 vols.

SÁNCHEZ ÁLVAREZ DE TOLEDO, H., “Aproximación a la historia de las Órdenes Militares españolas durante la Edad Contemporánea y su situación en la actualidad”, *Aportes: Revista de Historia Contemporánea*, 62, San Sebastián de los Reyes, 2006, pp. 143-161.

SANCHO AZNAR, A., “Para una historia documentada del Garroferal de la Ermita. Hallazgo de documentos importantes en el Archivo Parroquial”, *Vallada en fiestas*, 1985.

- “Resumen cronológico de datos y hechos relacionados con la Ermita y su Garroferal, sus fiestas y tradiciones, y la fundación “Pía memoria de Doña Isabel Tortosa y Talens”, *Vallada en fiestas*, 1986.

SANCHO BLANCO, A., *El Lirio de los Valles. Vida del Padre Presentado Fray Andrés Garrido, de la Orden de la Merced*, Barcelona: Orde de la Mercé, 1944.

SANTAMARÍA, A., *El Consell General de Valencia en el tránsito a la modernidad*, Generalitat Valenciana, València, 2000.

SERRA i PUIG, E., “Tensions i ruptures de la societat catalana en el procés de formació de l’Estat Modern”, *Manuscrits: revista d’historia moderna*, 4-5, 1987, pp. 71-79.

- “Reflexions des de la Història agrària”, *Revista d’Història Medieval*, 9, 1998, pp. 234-249.

SOLER, A., “Regadiu, toponímia i poblament islàmic a la conca alta del riu d’Albaida”, *750 Anys com a valencians: Albaida i la Vall, 1245-1995*, Caixa d’Estalvis d’Ontinyent, 1995, pp. 27-91.

- *Benigànim, vila reial, 1602- 2002. IV Centenari del Reial Privilegi*. Ajuntament de Benigànim, 2002.

SOLER, A., “Regadiu, toponímia i poblament islàmic a la conca alta del riu d’Albaida”, *750 Anys com a valencians: Albaida i la Vall, 1245-1995*, Caixa d’Estalvis d’Ontinyent, 1995, pp. 27-91.

SOLER, A.- TEROL, V., *El Palomar. On es troben la séquia i el camí*. Caixa d’Estalvis d’Ontinyent, Ontinyent, 1996.

SUÁREZ MONTAÑÉS, D., *Historia del Maestre último que fue de Montesa y de su hermano don Felipe de Borja. La manera como gobernaron las memorables plazas de Orán y Mazalquivi, reinos de Tremecén y Ténez, en África, siendo allí capitanes generales, uno en pos del otro, como aquí se narra*. Edició i estudi de BRUNES IBARRA, M. Á., i ALONSO ACERO, B., Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València, 2005.

SUCIAS, P., *Datos útiles para escribir la Historia del Reino de Valencia* (Manuscrit), Arxiu Municipal de Valencia, 1909.

TARAÇONA, P.J., *Instituciones dels Furs, y Privilegis del Regne de Valencia eo summari e reportori de aquells*, València, 1580, reproduït en facsimil per Del Sènia al Segura, València, 1976.

TORMO SANZ, L., “Documentos sobre la participación de Montesa en la Guerra de Sucesión”, *Papers de la Costera*, nº 2, Xàtiva, 1982, pp. 113-122.

TORRES i FAUS, F., *Evolució del mapa municipal valencià*, Edicions la Xara, Simat de la Valldigna, 1999.

TORRÓ ABAD, J., *La formació d'un espai feudal. Alcoi de 1245 a 1305*. Diputació de València, 1992.

- “Assentaments i heretats. Consideracions sobre la colonització a la Vall d'Albaida (1245-1295)”, *750 Anys com a Valencians: Albaida i la Vall 1245-1295*. Caixa d'Estalvis d'Ontinyent, 1995, pp. 93-110.

- “Guerra, repartiment i colonització al regne de València (1248-1249)”, *Repartiments a la Corona d'Aragó (Segles XII-XIII)*, Universitat de València, 2007, pp. 201- 276.

- *Llibre de la Cort del Justícia de Cocentaina* (1269, 1275-1278, 1288-1290), Universitat de València, 2009.

- *Llibre de la Cort del Justícia de Cocentaina* (1294-1295), Universitat de València, 2009.

VALOR MONCHO, P., “El “Consell general” y la lucha por el poder municipal: origen y desarrollo de las Germanías de Valencia: 1515-1523”, *Estudis*, 26, 2000, pp. 227-242.

VALLDECABRES RODRIGO, R., *El cens de 1510. Relació dels focs valencians ordenada per les Corts de Montsó*, Universitat de València, 2002.

VENTURA CONEJERO, A., “Un crim passional en Vallada en 1308”, *Festes Patronals*, Vallada, 2000.

VICIANA, M., *Libro tercero de la Crónica de la inclita y coronada ciudad de Valencia y de su reino*, edició a cura de Joan Iborra, Universitat de València, 2002.

VICIANO NAVARRO, P., “Producción agraria e impuesto municipal directo: la tasación de la tierra en los padrones de riqueza valencianos (siglos XIV-XV)”, *Los tributos de la tierra: fiscalidad y agricultura en España: (Siglos XII-XX)*, coord. per Rafael Vallejo Pousada, i Antoni Furió, 2008, pp. 245-263.

VILA MORENO, A., “La posesión de Vallada por Felipe II en 1592”, *Festes Patronals*, Vallada, 1988.

- “Vallada y la Guerra de Sucesión”, *Festes Patronals*, Vallada, 1989.

VILLARROYA, J., *Real Maestrazgo de Montesa. Tratado de todos los derechos, bienes y pertenencias del Patrimonio y Maestrazgo de la Real y Militar Orden de Santa María de Montesa y San Jorge de Alfama*, Impremta de B. Monfort, València, 1787. Edició facsímil, Generalitat Valenciana, 1991, 2 vols.

ANNEXOS

I.	Focs de Montesa, Vallada, i alqueries de Gaixna i Gaixneta.....	535
II.	Pobladors de Montesa i Vallada l'any 1289.....	536
III.	Veïns de Vallada l'any 1408.....	537
IV.	Veïns de Vallada l'any 1433.....	538
V.	Cens de Vallada de 1510.....	539
VI.	Veïns de Vallada l'any 1535.....	540
VII.	Capítols de les Ordenances de 7 de març de 1655.....	541
VIII.	Capítols de les Ordenances de 1684.....	546
IX.	Contingut de les Ordenances de 1786.....	552
X.	Propietaris de Vallada l'any 1548.....	557
XI.	Propietaris d'immobles l'any 1548.....	558
XII.	Forasters propietaris d'immobles.....	561
XIII.	Propietaris i terres l'any 1548.....	562
XIV.	Propietaris forasters i terres l'any 1548.....	576
XV.	Distribució de la propietat de la terra entre els veïns de Vallada l'any 1548, en funció de la peita a pagar.....	578
XVI.	Distribució dels cultius per partides.....	581

XVII.	Justícies de la vila de Vallada.....	586
XVIII.	Jurats del lloc de Vallada els anys anteriors a la segregació.....	590
XIX.	Jurats de la vila de Vallada des de la segregació de Montesa.....	591
XX.	Jurats de la vila de Vallada fins a l'any 1707.....	594
XXI.	Alcaldes de Vallada del segle XVIII.....	601
XXII.	Alcaldes de Vallada fins a mitjans del s. XIX.....	603

I. FOCES DE MONTESA, VALLADA, I ALQUERIES DE GAIXNA I GAIXNETA

Any	Montesa	Vallada	Gaixna i Gaixneta	Total Focs
1289				120 ¹⁰¹¹
1320				200
1356				200
1373				170
1385				143
1415				160
1408	89	37	12	138
1427				163
1433	Incomplets	34	9	
1439			3	120
1451			9	144
1463	77	49		132
1469				154
1481				199
1493				176
1499				149
1510	93	93		186
1535	132	95	Despoblada	226
1547	134	145		279

¹⁰¹¹ Any 1289: ADV. E. 4.1., Caixa 16, pergami original. En realitat, encara que l'escriptura ens indica que són 120 els pobladors de Montesa i Vallada, si ens fixem en la Carta de Població, trobem relacionats, 139 o 140, segons interpretem el document.

Any 1320: DÍAZ MANTECA, Eugenio, "Notas para el estudio de los antecedentes históricos de Montesa", *Estudis Castellonencs*, 2, Diputació de Castelló, 1884-85, p. 289.

Any 1356: ACA. *Mestre Racional*, 2402.

Any 1373: ARV. *Mestre Racional*, 10866.

Any 1385: ARV. *Mestre Racional*, 10868 bis.

Any 1415: ARV. *Mestre Racional*, 10870.

Any 1408: ARV. *Mestre Racional*, 11780.

Any 1427: ARV. *Mestre Racional*, 10871.

Any 1433: ARV. *Mestre Racional*, 11788.

Any 1439: ARV. *Mestre Racional*, 10873.

Any 1451: ARV. *Mestre Racional*, 10874.

Any 1463: ARV. *Mestre Racional*, 10875. Són 126 contribuents, i 6 no contribuents.

Any 1469: ARV. *Mestre Racional*, 10876.

Any 1481: ARV. *Mestre Racional*, 10877.

Any 1493: ARV. *Mestre Racional*, 10879.

Any 1499: ARV. *Mestre Racional*, 10880.

Any 1510: ARV. *Real 514, Ter.* Cens de 1510.

Any 1535: ARV. *Mestre Racional*, 10888.

Any 1547: ARV. *Mestre Racional*, 10890.

II. POBLADORS DE MONTESA I VALLADA L'ANY 1289

<i>Paschasio d'Alberich</i>	<i>Bernardo Iuneda</i>	<i>Domenico Royç</i>
<i>Petro d'Alçamora</i>	<i>Dominico Ivanyes</i>	<i>Martino Royç</i>
<i>Raymundo Andree</i>	<i>Guillermo d'Ivorra</i>	<i>Bernardo Rubeo</i>
<i>Romie d'Aynar</i>	<i>Raymundo Johannis</i>	<i>Petro Rubeo</i>
<i>Johanni d'Aynssa</i>	<i>Eximienio Lopez de Navascos</i>	<i>Raymundo Rubeo</i>
<i>Enneco Aznar</i>	<i>Bernardo Loret</i>	<i>Guillermo Rubey</i>
<i>Maciano de Balaguerio</i>	<i>Guillermo Loret</i>	<i>Petro Sabater</i>
<i>Jacobo Barbitunssori</i>	<i>Petro Loret</i>	<i>Bernardo Safortam</i>
<i>Michaeli Barbitunssori</i>	<i>Nicholao de Luna</i>	<i>Petro Sala</i>
<i>Petro Berengarii</i>	<i>Petro Luppi d'Anço</i>	<i>Michaeli Salamo</i>
<i>Petro Bolea</i>	<i>Petro Luppi de Calaforra</i>	<i>Guillermo de Salanova</i>
<i>Guillermo Bonet</i>	<i>Johanni Luppi de Tiraçona</i>	<i>Raimundo de Salanova</i>
<i>Matheo Borroç</i>	<i>Dominico Marchesii</i>	<i>Guillermo Salceda</i>
<i>Berengario Boxo</i>	<i>Johanni Martinez</i>	<i>Johanni de Santa Linea</i>
<i>Elicssendi Boxone</i>	<i>Petro Martini</i>	<i>Guillermo de Sancto Petro</i>
<i>Blasco Caparros</i>	<i>Sancio Martini de Caparros</i>	<i>Eximeno Sanxis</i>
<i>Nicholao Caparros</i>	<i>Bernardo Mata</i>	<i>Johanni Sanxis</i>
<i>Petro Castellioni</i>	<i>Petro Medina</i>	<i>Natali Sarreal</i>
<i>Paschasio Catalani</i>	<i>Petro Michaeli</i>	<i>Guillermo Satria</i>
<i>Petro Cerdà</i>	<i>Guillermo de Montessonno</i>	<i>Johanni Satria</i>
<i>Ferrario de Cloquerio</i>	<i>Matheo de Montfort</i>	<i>Guillermo de Sanvanya</i>
<i>Bartholomeo de Comadons</i>	<i>Bernardo Moraçach</i>	<i>Andree Segarra</i>
<i>Bernardo de Comadons</i>	<i>Stephano de Morella</i>	<i>Bernardo de Segriano</i>
<i>Petro de la Costa</i>	<i>Bonanato Moreyll</i>	<i>Pericono Sirvent</i>
<i>Domenico Cucalo</i>	<i>Johanni de Muro</i>	<i>Petro Sirvent</i>
<i>Bernardo Dega</i>	<i>Raymundo de Muro</i>	<i>Berengario Soler</i>
<i>Ferrario Dezcoyll</i>	<i>Bernardo Natali</i>	<i>Petri Spinosa</i>
<i>Ferrario Dezvayll</i>	<i>Paschasio d'Oric</i>	<i>Alberto de Subrripis</i>
<i>Ivaynes Dominici</i>	<i>Bernardo Oromir</i>	<i>Raymundo de Tamarito</i>
<i>Petro Egidi</i>	<i>Matheo d'Ortoneda</i>	<i>Bartholomeo Taribo</i>
<i>Guillermo Egidii</i>	<i>Petro d'Ortoneda</i>	<i>Bartholomeo de Terminis</i>
<i>Enneco d'Esparça</i>	<i>Petro Oruç</i>	<i>Guillermo de Terminis</i>
<i>Marie Eximeni</i>	<i>Martino Perez Alegre</i>	<i>Nicholao de Terminis</i>
<i>Petro Eximeni de Voç</i>	<i>Dominico Petri de Calaforra</i>	<i>Johanni de Tiraçona</i>
<i>Petro Falsena</i>	<i>Johanni Petri de Madrit</i>	<i>Bernardo Tordera</i>
<i>Juliano de Fontecohovera</i>	<i>Dominico Petri de Peralta</i>	<i>Benedicto de Turolio</i>
<i>Petro de Fontes</i>	<i>Dominico Petri de Turre</i>	<i>Egidio de Turolio</i>
<i>Paschasie de Formis</i>	<i>Jacobino de Plaença</i>	<i>Arnaldo Urgellesi</i>
<i>Petro Gavet</i>	<i>Arnaldo Ponç</i>	<i>Bonanato Valcayre</i>
<i>Amigono Gisbert</i>	<i>Ferrario Puyol</i>	<i>Bartholomeo de Vaylach</i>
<i>Guillermo Gisbert</i>	<i>Andree Raymundo</i>	<i>Borracio Venreyll</i>
<i>Astrugue Guitarde</i>	<i>Ambruneto Raynerii</i>	<i>Petro Verdeger</i>
<i>Martino de la Infanta</i>	<i>Raymundo Rauseyll</i>	<i>Raimundo Verdeger</i>
<i>Matheo de Inspania</i>	<i>Bernardo de Rixach</i>	<i>Guillermo de Vich</i>
<i>Michaeli de Inspania</i>	<i>Bartholomeo Rixart</i>	<i>Bernardo de Villadalech</i>
<i>Guillermo de Iosa</i>	<i>Petro Rixart</i>	<i>Martino de Villeyl</i>
		<i>Petro Vives</i>

III. VEÍNS DE VALLADA L'ANY 1408¹⁰¹²

N'Esteve Xeller

En Mateu Miravalls

En Domingo Johan

Los pobils d'en Domingo Català

En Bernat Yvanyes

La muller d'en Berthomeu d'Esparça

En Domingo Primo

N'Anthoni d'Alarquó

En Johan d'Alarquó

En Pasqual Gil

Lo fill d'en Esteve Xeller Eximénez

En Johan Climent

En Guillem Guarner, major

En Guillem Guarner, menor

En Berenguer Ridaura

N'Esteve d'Espanya

En Blasquo Climent

La muller de Seguer Gil

En Nicolau Vila

En Johan Vila

En Johan Sanxo

En Pere Perales

En Miquel Martí

En Blasquo d'Alarquó

En Llorenç d'Esparça

En Thomàs Cebrià

En Thomàs de la Selva

En Vicent Daroqua

N'Anthoni Primo

En Miquel Soriano

En Bernat Tahuenga

N'Andreu Perales

En Llorenç Primo

En Berthomeu Ridaure

En Lloys Sanç

En Johan Ponç

E s'avia na Dolça

---

¹⁰¹² ARV. *Mestre Racional*, 11780. Fins fa uns anys, la datació d'aquests llistats de veïns era la de l'any 1421. Estudis posteriors han determinat que el moment de la seua confecció seria el de 1408. GUINOT, E., "L'antroponímia baixmedieval de Xàtiva", *I Congrés d'Història de la Costera*, Institució Alfons el Magnànim - Diputació de València, València, 2006, p.197.

IV. VEÍNS DE VALLADA L'ANY 1433¹⁰¹³

Domingo Johan

Pere d'Aràndiga

Romeu Grinyana

Johan Ponç

Bernat Tauenga

Pasqual Gil, major

Pasqual Gil, menor

Anthonet, fill de Pasqual Gil, major

Johan Sanxo

Andreu Perales

Sos fills

Thomàs de la Selva

Sos fills

Andreu Climent

Blascho Climent

Na Climenta, sa mare

Anthoni Primo

Los hereus de Nicolau Vila

Esteve d'Espanya

La muller d'Esteve Cheller

Berthomeu Daroqua

Johan Selva

Viuda de Berenguer Ridaure

Jacme Comes

Martí Johan

Anthoni Johan

Miquel Martí

Matheu Miravalls

Johan Vila

Lloys Sanç

Sos fills

Miquel Soriano

Pere Monçó

Jacme Ridaure

---

¹⁰¹³ *Ibidem*, 11788.

V. CENS DE VALLADA DE 1510¹⁰¹⁴

Pere Mulet
Johan Gamatge
Johan Martí Ferrer
Berenguer Simó
Berenguer Vila
Berenguer Vila
Berthomeu Diego
Jaume Primo
Johan Simó, carnicer
Johan Ferrero
Pere Sancho
Tomàs Selva, fill de Ferrando
Pere Navarro
Pere Ferrer
Jaume Roig
Miquel dels Orts
Johan Vila, fill de Bernat
Ponçh Vila
Mossén Pere Carbonell, vicari de Vallada
Bernat Tahéngua
Johan Selva, fill de Johan
Johan Perales fill de Andreu
Miquel Johan
Martí Selva, major
Cristòfol Selva
Paris Llaneres
Pere Gill
Johan Selva, major
Viuda de Miquel Requena
Mossén Perot Sanç
Andreu Malo
Berthomeu Ridaura
Johan Nadal
Mossén Jonàs Sanç
Johan Navarro
Viuda de Anthoni Tahengua
Martí Selva, menor
Nicolau Vila
Johan Amino
Anthoni Auger
Martí Johan, menor
Berthomeu Vila
Gaspar Vila
Johan Gamatge, major
E lo seu moço fadri
Bernat Gamatge

Viuda de Ridaura
L'Espitalera
Pere Ferrero, major
Pere Ferrero, menor
Andreu Perales
Garcià Mançanera
Tomàs Selva, fill de Johan
Francés Vila
Johan Vila
Johan Martí
Johan Esparça
Johan Cubelles
Pere Auger
Pere Marco
Johan Requena
Berthomeu Esparça
Miquel Vila, fill de Ponç
Anthoni d'Espanya
Johan d'Espanya
Esteve Llopis
Pere Monçó
Johan Soriano
Francés Tahéngua
Lluís Vila
Miquel Vila, menor
Pere Gonsalves
Francés Caranyana
Thomàs Selva, fill de Martí
Viuda de Monsosa
En Goçalbes
PERSONES MENESTEROSES
Johan Aràndia
Pasqual Jornet
Viuda de Berthomeu Sanç
Domingo Masano
Berthomeu Johan
Johan Perales, fill de Anthoni
Viuda de Albalat
Pere Arandia
Jaume Tahéngua
Viuda de Johan Vila
Berthomeu Toro
Anthoni Ridaura
Viuda Ferrera
Berenguer Jornet
Viuda na Prima
Pere Molina
Viuda de Pere Perales

---

¹⁰¹⁴ : ARV. Real 514, Ter. Cens de 1510.

VI. VEÏNS DE VALLADA L'ANY 1535¹⁰¹⁵

<i>La viuda de Perot Navarro</i>	<i>Francés Vila, nou casat</i>
<i>Berthomeu Esparça</i>	<i>Berthomeu Alcover</i>
<i>Johan Aràndiga</i>	<i>Pere Molina, pobre</i>
<i>Johan Ferrer</i>	<i>Perot Perales</i>
<i>Martí Guerola</i>	<i>Johan Perales</i>
<i>Salvador Serradell</i>	<i>Johan Ridaure</i>
<i>Johan Simó</i>	<i>Johan Gramatge, pobre</i>
<i>La viuda de mestre Berthomeu Diego</i>	<i>Francés Vila</i>
<i>Francés Esparça, gendre de Johan Simó. Nou casat</i>	<i>Ferrando Selva</i>
<i>Miquel Ferrero</i>	<i>Perot Ferrero</i>
<i>Lluís Ferrero</i>	<i>Andreu Perales</i>
<i>Perot Ferrero</i>	<i>Thomàs Selva</i>
<i>Matheu Sancho</i>	<i>Bernat Serrador</i>
<i>Thomàs Selva</i>	<i>Berenguer Vila</i>
<i>Johan Ferrer</i>	<i>Sabastià Vila</i>
<i>La viuda de Pere Ferrer</i>	<i>Johan Requena</i>
<i>Martí Selva</i>	<i>Mestre Hieroni Ferrer, nou casat</i>
<i>Andreu Esparça</i>	<i>Johan Flaçà</i>
<i>Nofre Palau, nou casat</i>	<i>Romeu Grinyana</i>
<i>Johan Orts</i>	<i>Perot Tahéngua</i>
<i>Cristòfol Guarner</i>	<i>Berthomeu Guerola</i>
<i>Anthoni d'Oros</i>	<i>Jaume Mora, nou casat</i>
<i>Johan Selva</i>	<i>Baltasar Vila</i>
<i>Johan Perales</i>	<i>Johan Vila</i>
<i>Noffre Johan, nou casat</i>	<i>Jaume Cirugeda</i>
<i>Andreu Ferrero, nou casat</i>	<i>Berthomeu Vila</i>
<i>Perot Selva, nou casat</i>	<i>La viuda de Anthoni Tahéngua</i>
<i>Perot Molet, nou casat</i>	<i>Jaume Simó</i>
<i>Perot Selva, fill de Cristòfol</i>	<i>Anthoni Primo, pobre</i>
<i>Jaume Garrido</i>	<i>Johan Ros, nou casat</i>
<i>La viuda de Martí Selva</i>	<i>Anthoni d'Espanya</i>
<i>Cristòfol Jornet, pobre</i>	<i>Johan Perales, pobre</i>
<i>Johan Mollà, nou casat</i>	<i>Hieroní Garrido</i>
<i>La viuda de Johan Nadal</i>	<i>Perot Garrido</i>
<i>Nadal Johan</i>	<i>Johan Soriano, pobre</i>
<i>Perot Llopis, pobre</i>	<i>Miquel Soriano</i>
<i>Berthomeu Ridaure</i>	<i>Jaume Climent</i>
<i>Johan Palau, pobre</i>	<i>La viuda de Lluís Vila</i>
<i>Johan Perales, pobre</i>	<i>Domingo d'Oros</i>
<i>Andreu Mollà</i>	<i>Berthomeu Alcover</i>
<i>Jaume Sancho</i>	<i>Thomàs Selva</i>
<i>Miquel Perales, nou casat</i>	<i>Martí Molsós</i>
<i>Lluís Perales, nou casat</i>	<i>Mestre Lluís Vila</i>
<i>Thomàs Selva, nou casat</i>	<i>Johan Vila, nou casat</i>
<i>Perot Vila</i>	<i>Mestre Bernat Ferrer, sastre, nou casat</i>
<i>Pons Vila</i>	<i>Pere Montagut</i>
<i>Berthomeu Esparça</i>	<i>Johan Requena</i>
	<i>Perot Gramatge, nou casat</i>

¹⁰¹⁵ ARV, Mestre Racional, 10888. VALLDECABRES RODRIGO, R., *El cens de 1510. Relació dels focs valencians ordenada per les Corts de Montsó*, Universitat de València, 2002.

VII. CAPÍTOLS DE LES ORDENANCES DE 7 DE MARÇ DE 1655

- “I. Capítol que ningun carro, galera, o coche puxa entrar, ni exir de la present vila que no porten les mules del ramal.
- II. Capítol que ningun home, o fadrí de deu ains en amunt goze entrar ni estar dins los forns, ni en les fonts.
- III. Capítol del que entrarà en la pressó.
- IV. Capítol que ningú puixa entreponar les aigües.
- V. Capítol que ningú puxa fer mallada en lo bovalar, ni en la redonda.
- VI. Capítol que ningú puxa fer mallada en les vertens.
- VII. Capítol que ningun bestiar cabriu, ni egües puxa fer mallada en la vall de la present vila.
- VIII. Capítol que ningun bestiar cabriu puxa entrar en los plantats.
- IX. Capítols dels bestiar que no puxen entrar en los guarets ni reguarets.
- X. Capítol de les tales que es faran en los alts.
- XI. Capítol de les terres molles y plogudes.
- XII. Capítol dels bestiar.
- XIII. Capítol que los bestiar no puxen entrar en los rastolls en dit tems.
- XIV. Capítol dels que fan dain y après muden la mallada.

- XV. Capítols dels bestiaris, azens, mules y someres.
- XVI. Capítol dels cabrits.
- XVII. Capítols dels bous de llaurar y serrils.
- XVIII. Capítol dels bestiaris que no puxen anar per lo vall lo tems contengut.
- XIX. Capítol si alguns bestiaris entraran en los olivars quan ia olives.
- XX. Capítol del bovalar de la present vila.
- XXI. Capítol dels gossos.
- XXII. Capítol de les rabosses y fugines.
- XXIII. Capítol de les cultives.
- XXIV. Capítol de l'aygua de les ortes y horts.
- XXV. Capítol que ningú lleve l'aigua al moliner.
- XXVI. Capítol del que llevarà l'aigua de una horta a l'altra.
- XXVII. Capítol del que llevarà l'aigua no tenint dret en ella.
- XXVIII. Capítol que qualsevol que llevara l'aygua que en lo Molí de Baix, tinga obligació de avisar al moliner.
- XXIX. Capítol de l'aygua dels horts.
- XXX. Item estatuirem y ordenarem que qualsevol persona que destancara la

balça que llaven les dones...

- XXXI. Item estatuïrem y ordenarem que qualsevol persona que es trobara que destancara la balsa de baix...
- XXXII. Capítol de les egües, mules y someres.
- XXXIII. Capítol que los pastors no amalladen prop de les colmenes.
- XXXIV. Capítol que ningú sia gozat de tallar pins.
- XXXV. Capítol de cremar pins en les vertens de la Ombria.
- XXXVI. Capítol dels que tenen terra que afronta ab serra.
- XXXVII. Capítol de les perçones que es troben fent mal.
- XXXVIII. Capítol que ningú puixa pendre bous serrils, ni bestiar a miges de ningú foraster.
- XXXIX. Capítol que ninguns bous, ni egües puixen abeurar en les fonts.
- XL. Capítol que lo avituallador sia tengut per vehí.
- XLI. Capítol de l'avituallador.
- XLII. Capítol del carniçer.
- XLIII. Capítol que ningú goze fer herba, buscar esparechs, ni caragols, anant per los sembrats.
- XLIV. Capítol que ningú puixa passar per senda que no sia veïnal.

- XLV. Capítol de tallar los arbres y fer llenya.
- XLVI. Capítol dels serrans, o qualsevol bestiar foraster.
- XLVII. Capítol de la presa de l'aigua que estarà mal tancada.
- XLVIII. Capítol de les penyores y tales.
- XLIX. Capítol de les tales.
- L. Capítol de l'alcadufada.
- LI. Capítol de la llet.
- LII. Capítol que lo llochtinent que serà no puixa anar en la electió de justícia.
- LIII. Capítol que ningú sia gozat de pellucar
- LIV. Capítol que els bestiar, egües, ni bous puixen entrar en la redonda de Sant Sebastià dels mollons adins.
- LV. Capítol dels ostalers.
- LVI. Capítol de la caça.
- LVII. Capítol de assentar los clams.
- LVIII. Capítol de les figueres.
- LIX. Capítol del bovalar de Vallada.
- LX. Capítol de les figueres.

- LXI. Capítol del vi que poden vendre.
- LXII. Capítol dels porchs que seran trobats fent mal.
- LXIII. Capítol de les tales de les vinyes.
- LXIV. Capítol de la elecció de concellers.
- LXV. Capítol de les cobrançes.”¹⁰¹⁶.

---

¹⁰¹⁶ AMV. Caixa s.n., *Ordenances i bàndols*, any 1655, sig. 1.1.3

VIII. CAPÍTOLS DE LES ORDENANCES DE 1684

- “I. Capítol que ningun carro ni galera, o coche, puixa entrar ni exir de la present vila que no porten les mules del ramal.
- II. Capítol que ningun home o fadrí de deu anys en amun gose entrar ni estar dins lo forn, ni en les fons.
- III. Capítol que ningú puga entreponar les aygües.
- IV. Capítol que ningú puxa fer mallada en lo bobalar ni redonda.
- V. Capítol que ningú puga fer mallada en els vertens.
- VI. Capítol que ningún bestiar cabriu, ni egües, puxa fer mallada en la vall de la present vila.
- VII. Capítol que ningún bestiar cabriu puxa entrar en los plantats.
- VIII. Capítol que els bestiar no puxen entrar en los guarets.”¹⁰¹⁷.
- “IX. Capítol de les tales que es faran en los alts.
- X. Capítol de les terres molles y plogudes.
- XI. Capítol que los bestiar no puguen entrar en los rastolls.
- XII. Capítol dels que fan dany, y après muden la mallada.
- XIII. Capítol dels cabrits.

---

¹⁰¹⁷ AMV. Caixa s. n., *Ordenances i bàndols*, any 1684, sig. 1.1.3. Es tracta d'una còpia posterior, en haver-se perdut aquests capítols en les ordenances originals.

- XIV. Capítol dels gosos.
- XV. Capítol de les raboses y fugines.
- XVI. Capítol de les cultives.
- XVII. Capítol dels moliners.
- XVIII. Capítol que ningú lleve l'aygua al moliner.
- XIX. Capítol del que llevarà l'aygua de una orta a altra.
- XX. Capítol del que llevarà l'aygua, no tenint dret en ella.
- XXI. Capítol del Molí de Baix.
- XXII. Capítol de la balsa que llaven les dones.
- XXIII. Capítol de la Balsa de Baix.
- XXIV. Capítol que els pastors no amalladen prop les colmenes.
- XXV. Capítol que ningú sia gosat de tallar pins.
- XXVI. Capítol dels que tenen terra que afronta ab serra.
- XXVII. Capítol que ningú puixa pendre bous serrils ni altre bestiar a miges de ningú foraster.
- XXVIII. Capítol que ninguns bous ni egües puixen abeurar en les fonts.
- XXIX. Capítol que el aviatuallador sia tengut per vehí.

- XXX. Capítol de l'avituallador.
- XXXI. Capítol del carniser.
- XXXII. Capítol que ningú gose fer herba, buscar esparechs ni caragols per los sembrats, y fer lloses.
- XXXIII. Capítol que ningú puixa pasar per senda que no sia vehinal.
- XXXIV. Capítol dels serrans o qualsevol bestiar foraster.
- XXXV. Capítol de la presa de l'aygua que estarà mal tancada.
- XXXVI. Capítol de les penyores y tales.
- XXXVII. Capítol de la llet.
- XXXVIII. Capítol que ningú sia gosat de pellucar, ni anar ganados per la vall.
- XXXIX. Capítol que ninguns bestiaris puxen entrar en la redonda de Sent Sebastià.
- XL. Capítol dels hostalers.
- XLI. Capítol de la caça.
- XLII. Capítol de asentar los clams.
- XLIII. Capítol del bovalar de Vallada.
- XLIV. Capítol del vi que poden vendre.

- XLV. Capítol dels porchs que seran trobats fent mal.
- XLVI. Capítol de la guarda dels bestiar.
- XLVII. Capítol dels bestiar forasters.
- XLVIII. Capítol de la balsa dels Orts.
- XLIX. Capítol del tallador de la carn.
- L. Capítol del bestiar llanar.
- LI. Capítol de les vinyes y demás cultives.
- LII. Capítol dels bous de llaurada.
- LIII. Capítol de les moreres.
- LIV. Capítol que ningú de la present puixa comprar ninguna mercaderia en gros en dita vila ni en lo terme.
- LV. Capítol del que entrarà en la presó.
- LVI. Capítol del mal que es fa y no es manifesta.
- LVII. Capítol de les figueres.
- LVIII. Capítol del vedar la vall.
- LXIX. Capítol dels bestiar que fan mal y no saben qui lo a fet.
- LX. Capítol del bestiar que entrara en lo bovalar.

- LXI. Capítol de tallar los arbres y fer llenya.
- LXII. Capítol de les persones que es troben fent mal.
- LXIII. Capítol del veremar.
- LXIV. Capítol del regar a tesa.
- LXV. Capítol de les ortes y orts.
- LXVI. Capítol de quant l'aygua de les ortes y orts no anirà en tanda.
- LXVII. Capítol dels bous.
- LXVIII. Capítol dels empelts de moreres.
- LXIX. Capítol del que regara per damunt l'alcadufada y destapara la mota.
- LXX. Capítol que ningú puixa pegar foch.
- LXXI. Capítol que no aja repreament en les tales.
- LXXII. Capítol dels bestiaris que entraran en les oliveres.
- LXXIII. Capítol que els forners no se'n puixen portar les ramulles.
- LXXIV. Capítol que ninguna cabanya puixa estar més quatre dies en lo terme, y no entre en la redonda.
- LXXV. Capítol que les egües no pugen anar per los plantats.
- LXXVI. Capítol que ninguns bestiaris entren en los sembrats dels alts.

- LXXVII. Capítol sobre l'aygua de la orta del Molí de Dalt.
- LXXVIII. Capítol que ninguna persona puixa fer més que una presa en la séquia mare.
- LXXIX. Capítol del sorregar orta de altre.
- LXXX. Capítol de la séquia del vall de la vila.
- LXXXI. Capítol de l'aygua que no va en tanda.”¹⁰¹⁸.

---

¹⁰¹⁸ Caixa s.n., *Ordenances i bàndols*, any 1684, sig. 1.1.3

IX. CONTINGUT DE LES ORDENANCES DE 1786

1. Que cap forner de la vila, ni foraster pugua emportar-se ramulles.
2. Que ningú pugua regar, cavar, ni llaurar per damunt de l'alcadufada.
3. Que cap persona pugua desaiguar la bassa llavador, a excepció de quan es neteja.
4. A causa que hi ha un total abandó de la bassa, passant anys sense que es netege, els regants dels Horts han de netejar la bassa comuna una vegada a l'any, en el mes de març.
5. Que ningú llave roba de persones malaltes en el llavador.
6. Ningú pot utilitzar calç ni altres productes en el riu, per a matar i traure el peix.
7. Que cap bestiar pugua entrar a pasturar les herbes, ni fer mallada en la redona del terme de Vallada.
8. Que cap bestiar pugua entrar en la vall i plantacions del terme, ni fer mallada.
9. Que cap espècie de bestiar cabrum pugua entrar en la vall, i plantacions del terme.
10. Que en cap època de l'any puguem entrar els cabrits a la vall i plantacions del terme.
11. Que a cap espècie de bestiar, tant major com menor, li siga permés poder entrar en les terres de guaret i reguaret, al juny, juliol i agost, que no siguen les deu hores del dia; ni en les hortes i horts del terme, sense llicència dels propietaris.
12. Que a cap espècie de bestiar li siga permés poder entrar a la vall i plantacions,

que no siguen passats tres dies després d'haver plogut, si són terres incultes; i sis dies si foren cultivades.

13. Que a cap bestiar se li permeta entrar en els restolls del terme, fins que no hagen passat tres dies després d'haver arplegat les messes; i, així mateix, que a ningú li siga permés poder espigolar, sense consentiment de l'amo.
14. Que a cap bestiar li siga permés fer mallada a cent passos al voltant dels ruscós. Així mateix, que cap foraster pugui ficar ruscós propis en el terme; i, finalment, que a cap veí de Vallada se li permeta col·locar ruscós a menys de cent passos d'on haguera altres.
15. Que al bestiar no li siga permés entrar en els sembrats dels alts.
16. Que cap veí pugui prendre a mitges, ni en arrendament, ni a guarda, bestiar foraster.
17. A causa dels importants danys produïts pels bestiar forasters, s'imposarà una pena de 25 pesos, degolla d'un cap de bestiar, i costes.
18. Els bestiar forasters no podran entrar en la vall i plantacions en cap època de l'any.
19. Sempre s'ha permés entrar en la vall i plantacions a les ovelles en l'època adequada, quan no es pugui fer mal a les plantacions de garroferes i oliveres, ni als seus fruits. No obstant això, en els anys que haguera collita d'oli, no se'ls permetrà fins que no s'haja finalitzat la plega de les olives.
20. Cap bestiar pot entrar en les vinyes del terme després d'estar podades, ni fins a huit dies després de la verema; i sent mallols, no podrà entrar en cap època fins que no hagen passats 6 anys.
21. Dels danys produïts pels gossos en els camps cultivats.

22. Dels perjudis produïts pel bestiar als sembrats, i les sancions al pastor, o propietari.
23. El bestiar boví no podrà abeurar en les fonts de la vila, ja que ho pot fer a la pila, que amb aquesta finalitat està posada abans d'arribar al llavador.
24. El bestiar boví no podrà, en cap època de l'any, pasturar en la vall i plantacions.
25. Sobre les sancions aplicades, com a conseqüència de les plantes tendres danyades, o menjades pel bestiar.
26. Si el bestiar haguera ocasionat danys, i no se sabera l'origen, la justícia podrà prendre jurament a tots els pastors i guardes; i en el cas de no aclarir-ho, entre tots els que conduïxen bestiar han de pagar els danys ocasionats, excepte aquells que justifiquen no haver estat en el terme en aquelles dates.
27. De la prohibició d'agarrar fruits dels arbres d'altres persones.
28. No es permet traure a pasturar de nit les cavalleries, pels danys que s'estan ocasionant.
29. No es permet obrir els cups per a la verema, ni veremar fins que no passe el dia de sant Mateu.
30. Sancions per tala d'arbres, i fer llenya.
31. Prohibició de tala de pins, i encendre foc.
32. A cap regant de les hortes del riu li serà permès regar al seu arbitri, sinó a solcs.
33. Que cap regant pugua fer més d'una presa en les séquies comunes de les hortes; i del sorregar horta d'un altre.

34. Que cap regant deixi la presa de l'aigua mal tancada després de regar en les hores assenyalades.
35. Que cap regant faci parada en les séquies comunes de les hortes, o la lleve d'una horta a una altra.
36. Els regants de les Hortes de Baix, en el cas que prengueren l'aigua per a regar quan no és tanta rigorosa, i està en el molí d'aquesta partida per a moldre, tenen obligació d'avisar al moliner, i en el cas de no fer-ho, pot el moliner tornar-la a prendre sense incórrer en cap pena.
37. Sempre que l'aigua de les hortes no estiguera en tanda, i algun dels regants de les Hortes de Dalt, o de les de Baix, prenguera aigua de la bassa del Molí de Dalt, i després fóra un altre regant, i prenguera més aigua de la dita bassa per a regar, estarà obligat el segon regant a deixar al primer l'aigua que necessitara, prenent l'últim la que sobrara; però si el segon regant tallara al primer tota l'aigua, incorreria en pena.
38. De l'obligació de l'amo –en aquell moment Francisco Bernabé Tortosa- de l'horta contigua al Molí de Dalt, o Mançanera, d'entregar l'aigua a les Hortes de Dalt a la seua hora, tirant-la per la séquia mare d'aquelles.
39. De la prohibició de buscar caragols, i fer herba pels ribassos i sembrats.
40. Que ningú pugui transitar per sendes que no siguin veïnals.
41. De la prohibició de pellucar.
42. Que ningú pugui lligar o pasturar cap bestiar en la séquia mare que servix per a arreplegar les aigües de les avingudes.
43. Dels danys ocasionats pels porcs; així com per les gallines i altres aus de corral,

a l'anar per carrers i bancals.

44. Del fem del bestiar per al benefici de les terres, i el bestiar autoritzat per a aquest fi.
45. De les sancions derivades de l'extracció de fem a un altre terme municipal.
46. Dels caps de bestiar que ha de tindre l'avituallador; i que no han d'excedir els que puga consumir la població¹⁰¹⁹.

---

¹⁰¹⁹ Caixa s.n., *Ordenances i bàndols*, 1786-1791, sig. 1.1.3. Hem resumit el contingut de les ordenances, originàriament redactat en castellà, ja que no hi ha un encapçalament explicatiu de les mateixes; criteri que sí que seguïen els redactors de les pròpies d'època foral.

X. PROPIETARIS DE VALLADA L'ANY 1548¹⁰²⁰

Antoni d'Espanya
Andreu Perales, major de dies
Alonso Marqués
Antoni Primo, major
Alonso Robredillo
Antoni Tahengua
Antoni Perales, fill de Andreu
Andreu Ferrero, major
Antoni Bonet
Andreu Perales, menor de dies
Berenguer Vila
Berthomeu Ridaure
Berthomeu Alcover, fill de Joan
Berthomeu Esparça, fill de Joan
Bertomeu Esparça, menor
Berthomeu Gaçó
Baltasar Vila
Berthomeu Alcover, fill de Bertomeu
Berthomeu Esparça, fill de Bertomeu
Berthomeu Guerola
Cristòfol Selva
Cristòfol Guarner
Diego Estellés
Domingo D'Oros
Françès Colomer
Françès Esparça, menor de dies
Françès Vila, fill de Pons Vila
Ferrando Selva
Françès Esparça, major de dies
Françès Gramatge
Françès Climent
Gracià Alcover, notari
Guillem Gramatge, sastre
Genís Pasqual
Geroni Garrido
Geroni Sor
Geroni Ferrer, espaser
Johan Perales, de Johan
Johan Arandigua, major
Johan Caranyana
Johan Tahengua
Johan Vila, fill de Lluís
Jaume Cirugeda
Johan Requena, major de dies
Jaume Climent
Jaume Mora
Jaume Navarro
Johan Ferrer
Johan Ridaure, major de dies
Johan Perales, fill de Andreu

Johan Ros
Johan Requena, menor de dies
Johan Vila, fill de Pere
Jaume Sancho
Johan Selva, fill de Johan
Johan Orts
Johan Soriano
Jaume Garrido
Johan Flaçà
Johan Ferrero
Johan Simó
Johan Vila, fill de Johan
Johan Ridaure, menor de dies
Jaume Ridaure
Johan Nadal
Johan Selva, fill de Martí
Johan Molsós
Johan Llopis, major de dies
La viuda, neta, i hereua de Johan Ferrer
La viuda de mestre Berthomeu Diego
La viuda de Johan Selva
La viuda d'Antoni d'Oros
La viuda de Nofre Johan
La viuda de Miquel Johan
La viuda de Johan Perales, fill de Antoni
La viuda de Jaume Molet
La viuda de Martí Selva
La viuda i hereus de Pere Vila
La viuda i hereus de Berthomeu Perales
La viuda de Berthomeu Vila
La viuda de Lluís Ros
La viuda de Lluís Vila
La viuda de Pere Perales
Lloís Perales
Llorens Garrido
Los hereus de Pere Monsó
Lluís Ferrero
Lluís Vila, obrer de vila
Los fills de Françès Vila, fill de Pere
La muller de Andreu Gralla
Lluís Ferrer
La filla de Berthomeu Vila, de Gaixna
La viuda i hereus de Melchior Piquó
Miquel Ferrero
Matheu Sancho
Miquel Requena
Martí Johan
Miquel Esparça
Mossén Nofre Auger
Miquel Soriano

Martí Molsós
Miquel Perales
Martí Selva, major de dies
Mestres Martí Vilafranca, ferrer
Mestre Bernat Ferrer, sastre
Miquel llopis
Mestre Miquel Vila, sastre
Miquel Vila, fill de Berthomeu
Martí Ferrero
Maçà Selva, sastre
Mestre Martí Vilafranca, ferrer
Nicholau Avinyó
Nadal Johan
Nadal Selva
Pere Vila, menor de dies
Pere Llopis
Pere Marquo
Pere Terol
Pere Montagut
Pere Gonsalves
Pere Molet
Pere Ferrero, fill de Johan
Pere Ferrero, fill de Pere
Pere Monsó
Pere Tahengua, major
Pere Selva, fill de Martí
Pere Garrido
Pere Perales, fill de Andreu
Pons Vila, fill de Pons
Pons Vila, fill de Lluís
Pere Vila, major de dies
Pere Selva, fill de Cristòfol
Pere Alcover, fill de Miquel
Pere Jornet, major de dies
Pere Jornet, menor de dies
Pere Alcover, fill de Berthomeu
Pere Aràndiga
Salvador Serradell
Sigismundo de Ribes
Sebastià Vila
Salvador Guallart, ferrer
Thomàs Selva, menor, fill de Thomàs
Thomas Selva, menor, fill de Johan
gendre de Oros
Thomàs Selva, major de dies
Thomàs Selva, menor, fill de Thomàs
lo llarch

¹⁰²⁰ AMV. Caixa s.n., *Llibre de Peita*, 1548, sig. 2.4.1. En tots els llistats de propietaris de cases i terres de l'any 1548 hem seguit l'orde en el que es troben relacionats en el llibre de peita.

XI. PROPIETARIS D'IMMOBLES L'ANY 1548

PROPIETARI	IMMOBLE	PEITA
Antoni d'Espanya	Casa Almàssera Casa	15 lliures 15 ll. 4 ll.
Andreu Perales, major de dies	Casa	15 ll.mealla
Alonso Marqués	Casa	7 ll.
Antoni Primo, major	Casa	6 ll. m.
Alonso Robredillo	Casa	3 ll.
Antoni Tahengua	Casa	3 ll.
Antoni Perales, fill d'Andreu	Casa	10 ll.
Andreu Ferrero, major	Casa	4 ll.
Antoni Bonet	La meitat d'una casa	3 ll.
Andreu Perales, menor de dies	Casa	5 ll.
Berenguer Vila	Casa	25 ll.
Bertomeu Ridaure	Casa	4 ll.
Bertomeu Alcover, fill de Joan	Casa i almàssera	25 ll.
Bertomeu Esparça, fill de Joan	Casa Casa	8 ll. 4 ll.
Bertomeu Esparça, menor	Casa	10 ll.
Bertomeu Gaçó	Casa	8 ll.
Baltasar Vila	Casa	15 ll.
Bertomeu Alcover, fill de Bertomeu	Casa	17 ll. m.
Bertomeu Esparça, fill de Bertomeu	Casa	9 ll.
Bertomeu Guerola	Casa Un solar al costat de sa casa	15 ll. m. 2 ll.
Cristòfol Selva	Casa	10 ll.
Cristòfol Guarner	Casa Casa	10 ll. 10 ll.
Diego Estellés	Casa	18 ll.
Domingo D'Oros	Casa	5 ll.
Francés Colomer	Casa	10 ll.
Francés Esparça, menor de dies	Casa	9 ll.
Francés Vila, fill de Ponç Vila	Casa	4 ll.
Ferrando Selva	Casa	2 ll.
Francés Esparça, major de dies	Casa	9 ll.
Francés Climent	Casa	5 ll.
Gracià Alcover, notari	Casa	25 ll.
Genís Pasqual	Casa	20 ll.
Geroni Garrido	La meitat d'una casa	4 ll.
Geroni Sor	Casa	1 ll.
Geroni Ferrer, espaser	Casa Casa	10 ll. 4 ll.

Joan Aràndiga, major	Casa	15 ll.
	Casa a Montesa	8 ll.
Joan Caranyana	Casa	3 ll.
Joan Vila, fill de Lluís	Casa	6 ll. m.
Jaume Cirugeda	Casa	25 ll.
	Casa	20 ll.
Joan Requena, major de dies	Casa	10 ll.
Jaume Climent	Casa	7 ll.
Jaume Mora	Casa	11 ll.
Jaume Navarro	Casa	9 ll.
Joan Ferrer	Casa	10 ll.
	La quarta part d'una almàssera	4 ll.
Joan Ridaure, major de dies	Casa	15 ll.
	Casa	9 ll.
Joan Perales, fill d'Andreu	Casa	8 ll.
Joan Ros	Casa i la meitat d'un forn	20 ll.
Joan Requena, menor de dies	Casa	8 ll.
Joan Vila, fill de Pere	Casa	10 ll.
Jaume Sancho	Casa	7 ll. m.
	Casa	5 ll.
Joan Orts	Casa	15 ll.
Joan Soriano	Casa	6 ll. m.
Jaume Garrido	Casa	5 ll.
Joan Flaçà	Casa	25 ll.
Joan Ferrero	Casa	3 ll. m.
Joan Vila, fill de Joan	La meitat d'una casa	3 ll.
Joan Ridaure, menor de dies	Casa	5 ll.
Joan Nadal	Casa	10 ll.
	Les tres parts d'una almàssera.	12 ll.
Joan Selva, fill de Martí	Casa	2 ll. m.
Joan Molsós	Casa	5 ll.
Joan Llopis, major de dies	Casa	6 ll.
Viuda, neta, i hereua de Joan Ferrer	Casa	25 ll.
Viuda de mestre Bertomeu Diego	Casa	12 ll. m.
Viuda de Joan Selva	Casa	7 ll. m.
Viuda d'Antoni d'Oros	Casa	5 ll.
Viuda de Nofre Joan	Casa	4 ll.
Viuda de Miquel Joan	Casa i forn	19 ll.
Viuda de Joan Perales, fill d'Antoni	Casa	4 ll.
	Casa	4 ll.
Viuda i hereus de Pere Vila	Casa	7 ll. m.
Viuda i hereus de Bertomeu Perales	Casa	7 ll.
Viuda de Bertomeu Vila	Casa	25 ll.
	Casa	10 ll.
Viuda de Lluís Ros	La meitat d'un forn	10 ll.
Viuda de Lluís Vila	Cases	8 ll.
Viuda de Pere Perales	Casa derruïda	2 ll.
Llorenç Garrido	La meitat d'una casa	4 ll.
Lluís Ferrero	Casa	20 ll.

Lluís Vila, obrer de vila	Casa	8 ll.
Lluís Ferrer	Casa	12 ll. m.
Miquel Ferrero	Casa	12 ll.
Mateu Sancho	Casa i hostal	35 ll.
Miquel Requena	Casa	5 ll.
Martí Joan	Casa	7 ll. m.
Miquel Esparça	Casa	5 ll.
Mossén Nofre Auger, prevere	Casa	6 ll.
	Casa	2 ll.
Miquel Soriano	Casa	6 ll.
Martí Molsós	Casa	7 ll.
Miquel Perales	Casa	6 ll. m.
Martí Selva, major de dies	Casa	7 ll. m.
Martí Selva, menor de dies	Casa	7 ll.
Mestre Bernat Ferrer, sastre	Casa	18 ll.
Miquel Llopis	Casa	5 ll.
Mestre Miquel Vila, sastre	Casa	5 ll.
Macià Selva, sastre	La meitat d'una casa	4 ll. m.
Mestre Martí Vilafranca, ferrer	Casa	12 ll. m.
Nadal Joan	Casa	7 ll. m.
Nadal Selva	Casa	4 ll.
Pere Vila, menor de dies	Casa	1 ll.
Pere Llopis	Casa	4 ll.
Pere Marco	Casa	5 ll.
Pere Perol	Casa	15 ll.
Pere Montagut	Casa	7 ll. m.
Pere Gonsalves	Casa	15 ll.
Pere Molet	Casa	6 ll.
Pere Ferrero, fill de Joan	Casa	7 ll. m.
Pere Ferrero, fill de Pere	Casa	9 ll.
Pere Monsó	Casa	5 ll.
Pere Tahengua, major	Casa i almàssera	24 ll.
Pere Selva, fill de Martí	Casa	5 ll.
Pere Garrido	Casa	7 ll. m.
Pere Perales, fill d'Andreu	Casa	8 ll.
Ponç Vila, fill de Ponç	Casa	6 ll.
Ponç Vila, fill de Lluís	Casa	25 ll.
Pere Vila, major de dies	Casa	13 ll. m.
Pere Selva, fill de Cristòfol	Casa	25 ll.
Pere Jornet, major de dies	Casa	7 ll. m.
Pere Jornet, menor de dies	Casa	9 ll.
Pere Alcover, fill de Bertomeu	Casa	18 ll.
	Casa	20 ll.
Pere Aràndiga	Casa	25 ll.
Salvador Serradell	Casa	9 ll.
Sigismundo de Ribes	Casa	25 ll.
Sebastià Vila	Casa i almàssera	30 ll.
	Casa	13 ll.
	Molí	25 ll.

	Molí	25 ll.
Salvador Guallart, Ferrer	Casa	15 ll.
Tomàs Selva, menor, fill de Tomàs	La meitat d'una casa	4 ll. m.
Tomàs Selva, menor, fill de Joan; gendre d'Oros	Casa derrocada	2 ll.
Tomàs Selva, major de dies	Casa	18 ll.
	Almàssera	15 ll.
Tomàs Selva, menor, fill de Tomàs <i>lo llarch</i>	Casa	6 ll.

XII.FORASTERS PROPIETARIS D'IMMOBLES

PROPIETARI	IMMOBLE	PEITA
Macià Cervera, d'Ontinyent	Casa	7 ll.
Jaume Cerdà, de Xàtiva	Saboneria	35 ll.
Hereus de Simó Marco, d'Alacant	Casa	1 ll.
Mossén Joan Julià, prevere d'Ontinyent	Casa	7 ll.

XIII. PROPIETARIS I TERRES L'ANY 1548

PROPIETARI	PARTIDA	PARCEL·LA	CULTIU	PEITA	
Antoni d'Espanya	Cantallops	Secà	Terra garroferar	15 lliures	
	Els Horts	Secà	Olivar i moreres	5 ll.	
	El Pla	Secà	Olivar	15 ll.	
	El Campello	Secà		2 ll.	
	El Campello	Secà		1 ll.	
	El Campello	Secà		2 ll.	
	La Vega Mitjana	Regadiu		15 ll.	
	Cantallops	Secà	Olivar	15 ll.	
	El Campello	Secà		2 ll.	
	La Canyada dels Porters	Secà	Garroferar i olivar	12 ll.	
	Els Figuerals	Secà	Olivar i garroferar	12 ll.	
	Cantallops	Secà	Vinya	3 ll.	
	Andreu Perales, major de dies	Els Figuerals	Secà	Olivar	6 ll.
		Cantallops	Secà	Garroferar	5 ll.
Darrere les cases		Secà		2 ll.	
La Vega Jussana		Regadiu		15 ll.	
Alonso Marqués	Els Aguachals		Mallol	4 ll.	
	La Vega Mitjana	Regadiu		2 ll.	
Antoni Primo, major	Les Eres	Secà	Vinya	5 ll.	
	L'Ereta	Secà		7 ll.	
	La Vega Mitjana		Algoleja amb moreres	Mealla	
	El Bancalet de Bonanat	Secà		1 ll.	
Antoni Tahengua	Camí d'Enguera	Secà		2 ll.	
	L'Ombria	Secà		2 ll.	
Antoni Perales, fill d'Andreu	La Vega Jussana	Regadiu		7 ll. m.	
	Cantallops	Secà		1 ll.	
	Pursons	Secà		2 ll.	
	Els Figuerals	Secà		6 ll.	
	El Campello	Secà		5 ll.	
	Els Horts	Secà	Olivar i vinya	5 ll.	
	Els Horts	Regadiu		2 ll.	
Andreu Ferrero, major	El Pontarró	Secà		4 ll.	
	El Pla	Secà		3 ll.	
	El Pla	Secà		3 ll. m.	
	El Pla	Secà		1 ll. m.	
	Els Escaigs	Secà		m.	
	La Vega Sobirana	Secà		1 ll.	
	Els Terrassos	Secà		4 ll.	
Antoni Bonet	El Pla	Secà	Vinya	1 ll.	
Andreu Perales, menor de dies	La Saladella	Secà	Vinya i terra campa	1 ll. m.	
	Pursons	Secà		1 ll.	

	Darrere les cases	Secà		m.
Berenguer Vila	Els Horts	Regadiu	Oliveres, garrofers, vinya, i moreres	3 ll.
	Els Horts	Regadiu		5 ll.
	Els Horts	Regadiu		3 ll.
	La Torre	Secà		15 ll.
	La Vega Mitjana	Regadiu		15 ll.
	Gironés	Secà	Olivar	50 ll.
	Les Foies	Secà	Olivar	7 ll.
	El Rogeral	Secà	Garroferar	10 ll.
Bertomeu Ridaure	La Vega Jussana	Regadiu	Garroferar en el bancal del forn	15 ll.
	Vistabella	Secà		2 ll.
	El Pla	Secà		2 ll.
Bertomeu Alcover, fill de Joan	La Vega Jussana	Regadiu	Garroferar i terra campa Olivar Olivar Olivar Oliveres i garrofers Garrofers Garrofers Olivar	15 ll.
	La Vega Mitjana	Regadiu		15 ll.
	Cantallops	Secà		4 ll.
	Els Figuerals	Secà		8 ll.
	La Saladella	Secà		15 ll.
	Camí de l'Assut	Secà		7 ll.
	Els Porters	Secà		9 ll.
	Els Porters	Secà		9 ll.
	El Pla de na			
	Climenta	Secà		9 ll.
	Els Horts	Regadiu		m.
	Camí d'Énguera	Secà		4 ll.
	El Campello	Secà		5 ll.
El Campello	Secà	12 ll.		
El Campellet	Secà	9 ll.		
Bertomeu Esparça, fill de Joan	El Campàs	Secà	Olivar	10 ll.
	La Vega Jussana	Regadiu		7 ll m..
	L'Ombria	Secà		2 ll.
	Vistabella	Secà	Vinya	3 ll.
	Vistabella	Secà	Garrofers i oliveres	2 ll. m.
Bertomeu Esparça, menor	La Vega Jussana	Secà	Oliveres	7 ll. m.
	L'Abrilet	Secà		15 ll.
	La Penya de Bru	Secà		1 ll.
	Els Figuerals	Secà	Olivar	7 ll.
Baltasar Vila	La Saladella	Secà	Olivar	18 ll.
	La Vega Mitjana	Regadiu		30 ll
	Cantallops	Secà	Garroferar i vinya	9 ll.
	La Canyadeta			
	Roja	Secà	Garroferar	6 ll.
	El Pla de na			
	Climenta	Secà	Garroferar	8 ll.
	La Mosca Negra	Secà	Moreres, terra campa, i oliveres	m. 12 ll.
	La Grabiela	Secà	Vinya	5 ll.
El Pla	Secà	Oliveres	8 ll.	

Bertomeu Alcover, fill de Bertomeu	Camí d'Énguera	Secà	Garroferar	10 ll.
	La Mosca Negra	Secà		5 ll.
	El Pla	Secà	Vinya	4 ll.
	La Vega Jussana	Regadiu		7 ll. m
	Cotalba	Secà	Olivar i Garroferar	30 ll.
Bertomeu Esparça, fill de Bertomeu	La Vega Mitjana	Regadiu		22 ll. m.
Bertomeu Guerola	Els Horts	Secà	Olivar	7 ll. m.
	Els Porters	Secà	Garroferar	3 ll.
	La Vega Jussana	Regadiu		30 ll.
Cristòfol Selva	El Campello	Secà		5 ll.
	El Margallar	Secà		16 ll.
	La Canyadeta	Secà	Garroferar	5 ll.
	Roja			
	El Pla	Secà		1 ll.
	Vistabella	Secà	Vinya	1 ll.
	El Campello	Secà		1 ll. m.
	Les Eres	Secà	Bancal amb una era	2 ll. m.
	La Grabiela	Secà	Vinya	2 ll. m.
	Les Coves	Secà	Olivar	6 ll.
Cristòfol Guarner	Els Acavins	Secà	Una canyada de terra amb oliveres i garrofers	20 ll.
				15 ll.
	La Vega Mitjana	Regadiu	Vinya	3 ll.
	La Vega Sobirana	Secà	Terra campa	1 ll. m.
	La Vega Sobirana	Secà	Terra campa	1 ll.
	Els Escaigs	Secà	Garroferar	8 ll.
	El Tollo	Secà	Garrofers i oliveres	10 ll.
	La Mosca Negra	Secà		2 ll.
	Els Horts	Secà	Una morera i una olivera	
	Els Horts	Regadiu		
	Les Bassetes	Secà	Olivar	2 ll.
	La Riba Roja	Secà	Olivar	3 ll. m.
	Domingo D'Oros	La Saladella	Secà	Vinya
La Vega Jussana		Regadiu		7 ll. m.
Francés Colomer	La Grabiela	Secà	Vinya	2 ll. m.
	El Salt	Secà	Una canyada de terra	4 ll.
	La Sénia	Secà		6 ll.
	Els Horts	Regadiu		5 ll.
Francés Esparça, menor de dies	Els Figuerals	Secà	Olivar	12 ll.
Francés Vila, fill de Ponç Vila	Terra de Moros	Secà		2 ll. m.
Ferrando Selva	El Corral Blanc	Secà	Oliveres i garrofers	13 ll.
Francés Esparça, major de dies	La Riba Roja	Secà	Olivar	12 ll. m.
	La Vega Jussana	Regadiu		15 ll.
	El Pla	Secà	Terra campa	m.

Francés Gramatge	L'Ereta	Secà		m.
Francés Climent	La Vega Mitjana	Regadiu		15 ll.
	La Costera del Castell	Secà	Vinya	2 ll.
	El Corralet	Secà		3 ll.
	El Salt	Secà	Terra campa	1 ll. m.
	Els Arenals	Secà		2 ll.
Gracià Alcover, notari	La Vega Jussana	Regadiu		30 ll.
	Els Horts	Regadiu		3 ll.
	Els Horts	Regadiu		5 ll.
	Els Horts	Regadiu		5 ll.
	Els Horts	Regadiu		3 ll.
Guillem Gramatge, sastre	Vistabella	Secà		2 ll.
	El Pla	Secà	Garroferar	1 ll.
Geroni Garrido	La Salada	Secà	Olivar	15 ll.
	Els Aguachals	Secà	Vinya i garrofers	4 ll.
	La Vega Mitjana	Regadiu		2 ll.
	Cantallops	Secà	Garroferar	1 ll. m.
Geroni Sor	La Vega Jussana	Regadiu		5 ll.
	Cotalba	Secà		2 ll. m.
	Els Travessers	Secà	Garrofers	2 ll.
Geroni Ferrer, espaser	La Saladella	Secà	Vinya	2 ll. m.
	El Salt	Secà	Terra campa	2 ll. m.
	Els Arenals	Secà		2 ll.
Joan Perales, fill de Joan	La Saladella	Secà		1 ll.
	Pursons	Secà		1 ll.
Joan Aràndiga, major	La Punta	Secà	Vinya	15 ll.
	El Juncar	Secà	Olivar i garroferar	50 ll.
	El Canyar (Montesa)	Secà	Garroferar	4 ll.
	La Vega Jussana	Regadiu		15 ll. m.
Joan Caranyana	Les Eres	Secà	Vinya	2 ll.
	L'Algar	Regadiu	Un ramblar amb moreres	1 ll.
	Els Horts	Secà	Olivar i moreres	4 ll.
Joan Tahengua	Els Horts	Regadiu		3 ll. m.
	L'Assut	Secà		4 ll.
	Les Foies	Secà	Olivar	6 ll.
	La Punta	Secà	Garroferar	7 ll.
	El Pla	Secà		4 ll.
	El Salt	Secà		2 ll.
Joan Vila, fill de Lluís	La Vega Mitjana	Regadiu		15 ll.
	L'Ombria	Secà		11 ll. m.
	Els Casals	Secà	Una heretat amb garrofers, moreres, vinya, i terra campa	
	Cantallops	Secà	Vinya	11 ll. 1 ll.
Jaume Cirugeda	Els Horts	Regadiu		5 ll.

	Les Bassetes La Vega Mitjana Els Terraços El Campello La Penya de l'Àguila La Vega Mitjana La Vega Mitjana El Campello	Secà Regadiu Secà Secà Secà Regadiu Regadiu Secà	Olivar Moreres Garroferar Garroferar	40 ll. 10 ll. 3 ll. 2 ll. m. 7 ll. 15 ll. m. 5 ll.
Joan Requena, major de dies	El Pontarró El Campello El Campello La Grabiela La Punta	Secà Secà Secà Secà Secà	Olivar Vinya Garroferar	4 ll. 5 ll. 4 ll. 3 ll. 9 ll.
Jaume Climent	La Vega Mitjana El Salt El Corralet de Francés Tahengua La Volteta El Castell	Regadiu Secà Secà Secà Secà	Terra campa Garroferar Olivar Vinya	15 ll. 2 ll. 4 ll. 4 ll. 4 ll.
Jaume Mora	L'Ombria La Vega Jussana Els Escaigs	Secà Regadiu Secà	Garroferar	7 ll. 7 ll. 3 ll.
Joan Ferrer	L'Ombria Els Horts Prop de la vila La Perera L'Ergamassa L'Abrilet La Vega Sobirana	Secà Regadiu Secà Secà Regadiu Secà Regadiu	Garroferar Olivar Olivar Moreres	4 ll. 2 ll. 7 ll. m. 5 ll. 6 ll. 1 ll. m. 7 ll. m.
Joan Ridaure, major de dies	Les Foies La Vega Jussana Vistabella La Lloma Els Horts El Campellet Les Eres La Costera del Castell Vistabella El Corral Blanc Vistabella La Barraca La Vega Jussana L'Algar Els Porters	Secà Regadiu Secà Secà Regadiu Secà Es rega Secà Secà Secà Secà Regadiu Regadiu Secà	Olivar Garroferar Un hort Vinya Olivar Un ramblar amb moreres i figueres Oliveres, vinya, i garrofers	15 ll. 7 ll. m 3 ll. 10 ll. 3 ll. 7 ll. m. 1 ll. 7 ll. m. 2 ll. 4 ll. 1 ll. 15 ll. 7 ll. m. 3 ll. 8 ll.
Joan Perales, fill d'Andreu	Les Bassetes Camí del Molí de	Secà	Olivar	2 ll.

	Sebastià Vila	Secà	Olivar	3 ll.
	El Bovalar	Secà	Olivar	4 ll.
	La Saladella	Secà		4 ll.
	El Campello	Secà		5 ll.
	La Vega Mitjana	Regadiu		7 ll. m.
	Vistabella	Secà	Vinya	2 ll. m.
	L'Ombria	Secà		1 ll.
	L'Ombria	Secà		5 ll.
Joan Ros	Els Escaigs	Secà	Garroferar	18 ll.
	El Pla	Secà		3 ll.
	L'Algar	Secà		m.
	La Vega Jussana	Regadiu		7 ll.
	El Pontarró	Secà	Olivar i garroferar	2 ll.
Joan Requena, menor de dies	El Pontarró	Secà	Olivar	3 ll.
	La Barraca	Secà	Olivar	7 ll.
	El Camí d'Énguera	Secà	Garroferar	3 ll.
	La Vega Mitjana	Regadiu		15 ll.
	Les Eres	Secà	Una era	m.
	Pursons	Secà		6 ll.
	Els Horts	Regadiu		4 ll.
Joan Vila, fill de Pere	La Vega Jussana	Regadiu		7 ll. m.
	Els Escaigs	Secà	Garroferar	8 ll.
	El Pla	Secà		5 ll.
Jaume Sancho	La Costera del Castell	Secà	Vinya	2 ll. m.
Joan Selva, fill de Joan	L'Ergamassa	Regadiu		9 ll.
	Els Escaigs	Secà	Garroferar	7 ll.
	Els Escaigs	Secà	Garroferar	8 ll.
	El Pla	Secà	Olivar	15 ll.
Joan Orts	Darrere l'església	Un hort		1 ll.
Joan Soriano	L'Ombria	Secà		2 ll. m.
	La Vega Jussana	Regadiu		3 ll.
	L'Abrilet	Secà	Olivar	12 ll.
	La Sobirana		Vinya	2 ll.
Jaume Garrido	Els Aguachals	Secà	Vinya	2 ll.
Joan Flaçà	La Vega Mitjana	Regadiu		15 ll.
	La Saladella	Secà	Farraginar	5 ll.
Joan Ferrero	El Pla	Secà		4 ll.
	Pursons	Secà		2 ll.
	El Pla	Secà	Vinya	1 ll. m.
	El Pla	Secà		3 ll. m.
	El Pla	Secà	Olivar	3 ll.
	La Vega Jussana	Regadiu		7 ll. m.
Joan Simó	La Punta	Secà	Una heretat	15 ll.
Joan Vila, fill de Joan	El Pla	Secà		10 ll.
	Els Arenals	Secà	Olivar	1 ll. m.
Joan Ridaure, menor de dies	El Camí d'Énguera	Secà		4 ll.
	La Guinchada	Secà	Olivar	10 ll.

	El Camí d'Énguera Vistabella La Vega Jussana La Costera del Castell El Pla de na Climenta	Secà Secà Regadiu Secà Secà	Vinya L 'heretat de la Foia	2 ll. 1 ll. 10 ll. m. 25 ll.
Jaume Ridaure	El Pla El Blanquisal	Secà Secà	Vinya	3 ll. 2 ll.
Joan Nadal	La Sobirana Els Horts L'Ombria El Tollo Els Porters La Vega Jussana La Vega Jussana Les Eres La Font Dolça La Font d'Espanya Les Eres	Secà Secà Secà Secà Secà Regadiu Regadiu Secà Secà Secà Secà	Vinya i oliveres Olivar Garroferar La Canyada de Martí Beneito Una era	4 ll. 12 ll. 8 ll. 4 ll. 20 ll. 7 ll. m. 6 ll. 2 ll 2 ll. 3 ll. m.
Joan Selva, fill de Martí	La Grabiela La Vega Mitjana La Vega Mitjana La Canyadeta Roja Els Terrassos El Campello El Campello	Secà Regadiu Regadiu Secà Secà Secà Secà	Vinya Garroferar Olivar	3 ll. 3 ll. 5 ll. 3 ll. m. 3 ll. 2 ll.
Joan Molsós	L Ereta Els Arenals	Secà Secà	Olivar	1 ll. m. 2 ll.
Joan Llopis, major de dies	Cantallops Miralbó Pursons	Secà Secà Secà	Vinya i garroferar	4 ll. m. 3 ll. 1 ll.
La viuda, neta, i hereua de Joan Ferrer	Els Horts La Vega Mitjana La Grabiela El Corralet	Regadiu Regadiu Secà Secà	Vinya Garroferar	9 ll. 30 ll. 4 ll. 4 ll.
La viuda de mestre Bertomeu Diego	Els Horts	Regadiu		5 ll.
La viuda de Joan Selva	L'Ombria El Blanquisal	Secà Secà	Garroferar	7 ll. 5 ll.
La viuda d'Antoni d'Oros	La Grabiela El Rogeral Pursons	Secà Secà Secà	Vinya	5 ll. 9 ll. 2 ll.
La viuda de Nofre Joan	La Grabiela El Pontarró El Corralet	Secà Secà Secà	Vinya Olivar Garroferar	2 ll. m. 2 ll. 5 ll.

	El Pla	Secà		2 ll.
La viuda de Jaume Molet	Els Porters	Secà	Garroferar	2 ll.
	Els Acavins	Secà		2 ll.
La viuda de Martí Selva	La Grabiela	Secà	Vinya	2 ll.
	Els Escaigs	Secà	Garroferar	2 ll.
La viuda i hereus de Pere Vila	La Vega Jussana	Regadiu	Olivar Garroferar Garroferar	7 ll. m.
	Pursons	Secà		3 ll.
	Els Figuerals	Secà		10 ll.
	El Pla	Secà		2 ll.
	El Corral Blanc	Secà		7 ll.
	Els Porters	Secà		4 ll.
La viuda i hereus de Bertomeu Perales	La Vega Jussana	Regadiu	Olivar i vinya Garroferar Vinya	7 ll. m.
	Els Figuerals	Secà		10 ll.
	El Campello	Secà		3 ll.
	El Campello (als Fontanars)	Secà		3 ll.
	El Campello (al Collado)	Secà		2 ll.
	Els Horts	Regadiu		2 ll. m.
	Les Eres	Secà		4 ll.
	Cantallops	Secà		5 ll.
	L'Abrilet	Secà		1 ll. m.
	La Saladella	Secà		2 ll. m.
La viuda de Bertomeu Vila	La Vega Mitjana	Regadiu	Olivar	7 ll.
	Els Horts	Secà		3 ll.
La viuda de Lluís Ros	Cantallops	Secà	Garroferar	8 ll.
	El Pla	Secà		2 ll.
La viuda de Lluís Vila	La Vega Mitjana	Regadiu	Olivar Olivar i garroferar Olivar Vinya	15 ll.
	La Torre	Secà		10 ll.
	Els Terrassos	Secà		10 ll.
	El Campello	Secà		3 ll.
	Els Horts	Secà		2 ll.
	Els Arenals	Secà		2 ll.
	La Grabiela	Secà		5 ll.
Lluís Perales	Cantallops	Secà	Vinya	1 ll.
Llorenç Garrido	Els Aguachals	Secà	1/3 part de l'heretat	2 ll. m.
	La Vega Mitjana	Regadiu		2 ll.
Hereus de Pere Monsó	Vistabella	Secà		m.
Lluís Ferrero	Els Horts	Regadiu	Olivar i garroferar Olivar	7 ll.
	La Sobirana	Secà		5 ll.
	La Sobirana	Secà		2 ll.
	Les Esmenes	Secà		1 ll.
	La Sobirana	Secà		1 ll.
	Els Arenals	Secà		12 ll. m.
	La Font Jordana	Secà		m.
	La Sobirana	Secà		1 ll.
	El Campàs	Secà		1 ll.
	El Campello	Secà		6 ll.
	La Vega Jussana	Regadiu		7 ll. m.
Lluís Vila, obrer de vila	La Vega Mitjana	Regadiu		15 ll.

	Cantallops	Secà	Vinya	1 ll.
Fills de Francés Vila, fill de Pere	La Sobirana Els Escaigs El Pla	Secà Secà Secà	Garroferar Terra campa	2 ll. 9 ll. m.
La muller d'Andreu Gralla	Els Terrassos	Secà		4 ll.
Lluís Ferrer	Cotalba L'Ombria La Riba Roja Els Horts La Vega Mitjana La Grabiela La Saladella	Secà Secà Secà Regadiu Regadiu Secà Secà	Olivar i garroferar Vinya Vinya	9 ll. m. 5 ll. 2 ll. m. 1 ll. m. 7 ll. m. 2 ll. m. 2 ll. m.
La filla de Bertomeu Vila, de Gaixna	L'Hostal Blanc La Foia de la Tassa La Foia de la Tassa Gaixna	Secà Secà Secà Secà	Canyada de terra Un farraginar	5 ll. 2 ll. 2 ll. 3 ll.
Viuda i hereus de Melcior Picó	L'Ereta El Camí d'Énguera	Secà Secà		5 ll. 5 ll.
Miquel Ferrero	Els Horts Els Horts Els Horts La Grabiela L'Ereta El Corralet La Penya de l'Àguila Les Eres El Campello	Regadiu Regadiu Regadiu Secà Secà Secà Secà Secà	Vinya Una algolegeta Garroferar Una era	8 ll. 5 ll. 2 ll. 2 ll. m. 1 ll. m. m. 1 ll. m. m.
Mateu Sancho	La Mesquita Els Escaigs El Pla La Vega Jussana La Vega Jussana El Rogerat El Teular	Secà Secà Secà Regadiu Regadiu Secà Secà	Garroferar Garroferar Moreres Terra campa Moreres	10 ll. 10 ll. 4 ll. 15 ll. 15 ll. 6 ll. 2 ll.
Miquel Requena	Cantallops Cantallops El Pontarró Pursons	Secà Secà Secà Secà	Vinya Oliveres i garrofers Olivar	1 ll. m. 6 ll. 2 ll. 2 ll.
Martí Joan	La Grabiela Els Horts El Corralet	Secà Secà Secà	Vinya Olivar Garroferar	2 ll. m. 5 ll. 2 ll. m.
Miquel Esparça	El Pla	Secà		5 ll.
Mossén Nofre Auger, prevere	Vistabella Camí del Castell	Secà Secà	Vinya Vinya	4 ll. 6 ll.

	El Pla de na Climent La Vega Jussana ELs Acavins	Secà Regadiu Secà	Garroferar	4 ll. 7 ll. m. 2 ll.
Miquel Soriano	L'Ombria La Vega Jussana L'Abrilet La Sobirana	Secà Regadiu Secà	Olivar Vinya	2 ll. 7 ll. m. 7 ll. 1 ll. m.
Martí Molsós	Els Arenals La Vega Jussana Les Coves	Secà Regadiu Secà	Olivar i vinya Garroferar	10 ll. 7 ll. m. 7 ll. m.
Miquel Perales	ELs Escaigs El Campello Els Fontanars La Vega Jussana Els Figuerals La Saladella La Saladella	Secà Secà Secà Regadiu Secà Secà Secà	Garroferar Olivar Vinya	3 ll. m. 5 ll. 7 ll. m. 25 ll. m. 1 ll.
Martí Selva, major de dies	Els Porters Vistabella L'Assagador de la Punta El Campello La Font d'Espanya La Barraca Cremada	Secà Secà Secà Secà Secà Secà Secà	Canyada de terra Vinya Garroferar	7 ll. m. 2 ll. 4 ll. 1 ll. m. 2 ll. 1 ll.
Martí Selva, menor de dies	La Vega Jussana El Pontarró La Canyadeta Roja Vistabella	Regadiu Secà Secà Secà	Olivar Garroferar Vinya	7 ll. m. 4 ll. 6 ll. 1 ll. m.
Mestre Bernat Ferrer, sastre	La Saladella La Grabiela L'Ereta Els Horts Davant la Saboneria La Font de Llorca	Secà Secà Secà Regadiu Secà Secà	Vinya Vinya Vinya i terra campa Oliveres i moreres Un tros de terra nomenat la Junsana	4 ll. m. 3 ll. 2 ll. 10 ll. 5 ll. m.
Miquel Llopis	Cantallops El Pla Vistabella Vistabella	Secà Secà Secà Secà	Garroferar Vinya	4 ll. 1 ll. m. 1 ll. m. 1 ll.
Mestre Miquel Vila, sastre	La Vega Jussana	Regadiu		7 ll. m.
Miquel Vila, fill de Bertomeu	Cantallops La Vega Mitjana La Saladella La Saladella	Secà Regadiu Secà Secà	Garroferar Oliveres Vinya	2 ll. 6 ll. 2 ll. m. 1 ll.

Martí Ferrero	L'Ombria	Secà		8 ll.
Macià Selva, sastre	La Vega Jussana Els Horts L'Ereta	Regadiu Regadiu Secà	Olivar	7 ll. m. 1 ll. 3 ll.
Nicolau Avinyó	La Llonguera El Pla	Secà Secà	Vinya i oliveres	1 ll. m. 1 ll. m.
Nadal Joan	L'Ombria El Tollo La Costera del Castell Els Porters Miralbó Balarna i Basseta Roja	Secà Secà Secà Secà Secà Secà	Vinya Olivar	10 ll. 5 ll. 8 ll. 15 ll. 3 ll. 3 ll.
Nadal Selva	La Vega Mitjana Els Escaigs El Banquet Pursons L'Ombria	Regadiu Secà Secà Secà Secà	Garroferar	15 ll. 9 ll. 1 ll. 7 ll. m. 1 ll. m.
Pere Vila, menor de dies	Els Horts La Llonguera El Pla?	Secà Secà Secà	Olivar Olivar Vinya i oliveres	8 ll. 2 ll. 1 ll.
Pere Llopis	L'Ereta El Corral Blanc Camí d'Ontinyent La Saladella Miralbó	Secà Secà Secà Secà Secà	Garroferar Vinya Olivar	2 ll. 5 ll. 3 ll. 2 ll. 5 ll.
Pere Marco	Cantallops El Salt El Pla	Secà Secà Secà	Garroferar Olivar	3 ll. 3 ll. m.
Pere Terol	Les Eres El Teularet El Salt El Camí de Montesa La Foia de la Tassa La Foia de la Tassa	Secà Secà Secà Secà Secà Secà Secà	Vinya Dos farraginars Mig farraginar	2 ll. m. 5 ll. 3 ll. 6 ll. 3 ll. m. 1 ll.
Pere Montagut	El Teularet	Secà	Olivar i garroferar	30 ll.
Pere Gosalves	Els Horts La Grabiela El Barranc dels Terrassos La Vega Mitjana	Regadiu Secà Secà Regadiu	Vinya Garroferar i olivar	5 ll. 2 ll. 70 ll. 30 ll.
Pere Molet	Els Acavins	Secà		3 ll. m.
Pere Ferrero, fill de Joan	L'Ombria La Barata La Jussana Els Horts	Secà Secà Regadiu Regadiu	Olivar	1 ll. m. 12 ll. m. 7 ll. m. 10 ll.

	La Sobirana Gaixna Cantallops El Salt Camí de Moixent Els Figuerals	Secà Secà Secà Secà Secà Secà	Vinya Garroferar Vinya Olivar Morerar Olivar	7 ll. m. 12 ll. m. 2 ll. m. 5 ll. 2 ll. 2 ll.
Pere Ferrero, fill de Pere	La Barraca Els Escaigs El Pla El Pla El Pla	Secà Secà Secà Secà Secà	Oliveres i garrofers Olivar i vinya Vinya	3 ll. 1 ll. m. 2 ll. 10 ll. 1 ll.
Pere Monsó	Cantallops La Vega Mitjana El Camí d'Ontinyent	Secà Regadiu Secà	Garroferar Vinya	3 ll. 15 ll. 2 ll. m.
Pere Tahengua, major	La Barraca El Molí de l'Horta de la Vega Jussana L'Horteta La Vega	Secà Secà Regadiu	Una canyada de terra amb oliveres i garrofers Olivar i garrofers Una heretat amb oliveres, garrofers, vinya i figueres, i terra campa	37 ll. 35 ll. 10 ll. 60 ll.
Pere Selva, fill de Martí	El Margallar La Canyadeta Roja El Pla	Secà Secà Secà	 Garroferar Vinya	15 ll. 2 ll. 4 ll.
Pere Garrido	La Vega Jussana Els Aguachals L'Ombria Els Arenals	Regadiu Secà Secà Secà		10 ll. 4 ll. 14 ll. m.
Pere Perales, fill d'Andreu	La Volteta Els Figuerals El Campello La Grabiela La Vega Mitjana Gaixneta Ramon d'Alòs Els Figuerals	Secà Secà Secà Secà Regadiu Secà Secà	Olivar Olivar Vinya Una heretat amb oliveres, garrofers, i terra campa Un Canyar Vinya	7 ll. m. 10 ll. 3 ll. m. 4 ll. 15 ll. 33 ll. 1 ll. 1 ll.
Ponç Vila, fill de Ponç	El Campàs Terra de Moros	Secà Secà		6 ll. 3 ll.
Ponç Vila, fill de Lluís	La Vega Mitjana Gironés Els Arenals La Torre	Regadiu Secà Secà Secà	Olivar Morerar	15 ll. 25 ll. 3 ll. 5 ll.

	La Grabiela Vistabella El Pla de Pursons El Campello El Campello El Campello El Campello Els Clots	Secà Secà Secà Secà Secà Secà Secà Secà	Vinya	5 ll. 12 ll. 3 ll. 2 ll. 2 ll. 4 ll. 5 ll. 2 ll.
Pere Vila, major de dies	La Vega Jussana El Corral Blanc El Pla El Camí d'Énguera Miralbó La Font d'Espanya	Regadiu Secà Secà Secà Secà Secà	Garroferar Olivar Olivar	12 ll. 12 ll. 8 ll. 7 ll. m. 7 ll. 2 ll. m.
Pere Selva, fill de Cristòfol	La Vega Mitjana La Grabiela Els Horts El Molí La Canyadeta Roja	Regadiu Secà Secà Secà Secà	Vinya Olivar Olivar Garroferar	15 ll. 7 ll. m. 15 ll. 3 ll. 15 ll.
Pere Alcover, fill de Miquel	Gironés La Sobirana L'Abrilet El Juncar	Secà Secà Secà Secà	Olivar Moreres i vinya Olivar i garroferar	5 ll. 7 ll. 3 ll. 15 ll.
Pere Jornet, major de dies	El Pla	Secà		4 ll.
Pere Jornet, menor de dies	El Rogeral La Canyada del Porters	Secà Secà	Garroferar Una heretat	11 ll. m. 15 ll.
Pere Alcover, fill de Bertomeu	Els Horts La Vega Jussana Els Figuerals La Malladeta Els Escaigs El Pla dels Escaigs La Foia de la Tassa La Foia de la Tassa La Mesquita (Gaixna)	Regadiu Regadiu Secà Secà Secà Secà Secà Secà Secà	Olivar Farraginar	9 ll. 6 ll. m. 50 ll. 4 ll. 1 ll. m. 1 ll. 25 ll. m. 1 ll. m. 10 ll.
Pere Aràndiga	Els Horts	Regadiu		5 ll.
Salvador Serradell	La Vega Jussana La Grabiela	Regadiu Secà	Vinya	7 ll. m. 2 ll.
Sigismundo de Ribes	Les Eres Els Horts El Molí de	Secà Secà	Vinya Olivar	5 ll. 10 ll.

	Sebastià Vila El Pla de na Climenta	Secà Secà	Olivar Una canyada de terra campa i garrofers	20 ll. 15 ll.
Sebastià Vila	Els Horts Els Horts Les Bassetes La Vega Jussana La Vega Jussana La Vega Mitjana La Vega Mitjana L'Abrilet Els Terrassos La Salada La Sobirana Les Esmenes Les Esmenes	Regadiu Regadiu Secà Regadiu Regadiu Regadiu Regadiu Secà Secà Secà Regadiu i secà Secà Secà	 Olivar i garroferar Una heretat Una heretat Un morerar, i terra campa de reg i de secà	4 ll. 5 ll. 4 ll. 18 ll. 5 ll. 5 ll. 15 ll. 35 ll. 80 ll. 75 ll. 7 ll. m. 1 ll. m. 2 ll.
Tomàs Selva, menor, fill de Tomàs	L'Abrilet La Sobirana	Secà Secà	Olivar	12 ll. m. 4 ll.
Tomàs Selva, menor, fill de Joan; gendre d'Oros	L'Ergamassa L'Abrilet La Barraca	Regadiu Secà Secà	 Olivar Olivar	9 ll. 10 ll. 8 ll.
Tomàs Selva, major de dies	Els Horts La Vega Jussana El Camí d'Énguera El Pla El Campellet Les Foies	Regadiu i secà Regadiu Secà Secà Secà Secà	Mig hort, olivar i moreres Garroferar Olivar	10 ll. 15 ll. 12 ll. 6 ll. 8 ll. 30 ll.
Tomàs Selva, menor, fill de Tomàs lo llarg	La Canyadeta Roja La Sobirana La Saladella La Saladella El Molinet Pursons Els Escaigs	Secà Secà Secà Secà Secà Secà Secà	Garroferar Moreres	1 ll. 3 ll. 1 ll. 1 ll. 3 ll. 9 ll. 4 ll.

XIV. PROPIETARIS FORASTERS I TERRES L'ANY 1548

TERRATINENTS DEL TERME DE LA VILA DE VALLADA	PARTIDA	PARCEL·LA	CULTIU	PEITA
Jaume Monsó, de Canals	Cantallops	Secà	Garroferar	2 ll.
Jaume Alventosa, de Canals	El Rogeral Cotalba	Secà Secà	Garroferar	11 ll. 1 ll.
Joan Durà, de Xàtiva	La Font de Ramon d'Alòs	Secà	Canyar i terra campa	3 ll.
Lluís Paris, de Moixent	Vistabella L'Abrilet La Sobirana	Secà Secà Secà		2 ll. 7 ll. 2 ll.
Gaspar Tortosa, d'Ontinyent	Vistabella	Secà		2 ll. m.
Pere Simó, de Moixent	Les Foies El Blanquisal	Secà Secà	Olivar Garroferar	13 ll. 50 ll.
Pere Ferrer, velluter de València	El Molí	Secà	Oliveres	5 ll.
Pere Gramatge, d'Ontinyent	El Pla Les Coves L'Assagador de la Punta	Secà Secà Secà	Vinya Garroferar i oliveres Garroferar	m. 4 ll. 2 ll. m.
Pere Ferrer, de Canals	El Campellet	Secà		4 ll.
Mossén Joan Julià, prevere d'Ontinyent	El Tollo La Grabiela	Secà Secà	Garroferar Vinya	6 ll. 3 ll.
Pere Alfonso, de Moixent	Els Porters	Secà	Garroferar	7 ll.
Joan Linyana, de Moixent	El Camí d'Énguera	Secà	Garroferar	5 ll.
Bernat Gramatge, de Moixent	L'Ombria	Secà		6 ll.
Miquel García, de Moixent	El Camí d'Énguera	Secà	Garroferar	5 ll.
Pere García, de Moixent	El Camí d'Énguera	Secà	Garroferar	5 ll.
Pere Linyana, de Moixent	El Barranc de Boquella	Secà	Garroferar i olivar	12 ll.
Pere Vila, de Moixent	L'Ombria	Secà	Garroferar	2 ll. m.
Joan Grinyana, de Moixent	La Segarrina	Secà	Garroferar	6 ll.
Francés Grinyana, de Moixent	La Segarrina	Secà	Garroferar	6 ll.
Los hereus de Jaume Jornet, de Moixent	Les Coves	Secà	Garroferar i	10 ll.

			oliveres	
Pere Agulló, de Moixent	El Rogeral	Secà		7 ll.
Pere Albalat, de Moixent	El Rogeral	Secà		6 ll.
Bernat Tortosa, de Moixent	Els Escaigs	Secà		2 ll.
	Vistabella	Secà		3 ll. m.
Lluís Tortosa, de Moixent	Vistabella	Secà		3 ll. m.

XV. DISTRIBUCIÓ DE LA PROPIETAT DE LA TERRA ENTRE ELS VEÏNS DE VALLADA L'ANY 1548, EN FUNCIÓ DE LA PEITA A PAGAR

Sebastià Vila	256 lliures
Pere Tahengua, major	142 ll.
Bertomeu Alcover, fill de Joan	121 ll.
Berenguer Vila	108 ll.
Pere Gonsàlves	107 ll.
Pere Alcover, fill de Bertomeu	107 ll.
Antoni d'Espanya	99 ll.
Baltasar Vila	96 ll.
Joan Ridaure, major de dies	93 ll.
Jaume Cirugeda	87 ll.
Joan Aràndiga, major	84 ll.
Ponç Vila, fill de Lluís	83 ll.
Tomàs Selva, major de dies	81 ll.
Pere Perales, fill d'Andreu	74 ll.
Joan Nadal	68 ll.
Cristòfol Guarner	65 ll.
Mateu Sancho	62 ll.
Pere Ferrero, fill de Joan	60 ll.
Bertomeu Alcover, fill de Bertomeu	56 ll.
Pere Selva, fill de Cristòfol	55 ll.
Joan Ridaure, menor de dies	52 ll.
Sigismundo de Ribes	50 ll.
Pere Vila, major de dies	48 ll.
La viuda, neta i hereua de Joan Ferrer	47 ll.
La viuda de Lluís Vila	47 ll.
Gracià Alcover, notari	46 ll.
Nadal Joan	44 ll.
Lluís Ferrero	43 ll.
Miquel Perales	41 ll.
Bertomeu Guerola	40 ll.
Cristòfol Selva	39 ll.
Joan Selva, fill de Joan	39 ll.
La viuda i hereus de Bertomeu Perales	39 ll.
Joan Vila, fill de Lluís	38 ll.
Joan Requena, menor de dies	38 ll.
Joan Perales, fill d'Andreu	33 ll.
La viuda i hereus de Pere Vila	33 ll.
Nadal Selva	33 ll.
Joan Ferrer	32 ll.
Bertomeu Esparça, menor	30 ll.
Joan Ros	30 ll.
Pere Montagut	30 ll.
Pere Alcover, fill de Miquel	30 ll.
Jaume Climent	29 ll.
Andreu Perales, major de dies	28 ll.

Antoni Perales, fill d'Andreu	28 ll.
Lluís Ferrer	28 ll.
Pere Garrido	28 ll.
Francés Esparça, major de dies	27 ll.
Tomàs Selva, menor, fill de Tomàs; gendre d'Oros	27 ll.
Joan Tahengua	26 ll.
Pere Jornet, menor de dies	26 ll.
Joan Requena, major de dies	25 ll.
Bertomeu Esparça, fill de Joan	24 ll.
Martí Molsós	24 ll.
Mestre Bernat Ferrer, sastre	24 ll.
Francés Climent	23 ll.
Mossén Nofre Auger, prevere	23 ll.
Bertomeu Esparça, fill de Bertomeu	22 ll.
Geroni Garrido	22 ll.
Tomàs Selva, menor, fill de Tomàs lo llarg	22 ll.
Pere Selva, fill de Martí	21 ll.
Joan Vila, fill de Pere	20 ll.
Joan Flaça	20 ll.
Joan Ferrero	20 ll.
Pere Monsó	20 ll.
Pere Terol	20 ll.
Bertomeu Ridaure	19 ll.
Joan Soriano	19 ll.
Joan Selva, fill de Martí	19 ll.
Miquel Ferrero	19 ll.
Martí Selva, menor de dies	18 ll.
Francés Colomer	17 ll.
Jaume Mora	17 ll.
Miquel Soriano	17 ll.
Martí Selva, major de dies	17 ll.
Pere Llopis	17 ll.
Pere Ferrero, fill de Pere	17 ll.
Andreu Ferrero, major	16 ll.
La viuda d'Antoni d'Oros	16 ll.
Lluís Vila, obrer de vila	16 ll.
Tomàs Selva, menor, fill de Tomàs	16 ll.
Joan Simó	15 ll.
Antoni Primo, major	13 ll.
Ferrando Selva	13 ll.
Domingo d'Oros	12 ll.
Francés Esparça, menor de dies	12 ll.
La viuda de Joan Selva	12 ll.
La filla de Bertomeu Vila de Gaixna	12 ll.
Joan Vila, fill de Joan	11 ll.
La viuda de Nofre Joan	11 ll.
Els fills de Francés Vila, fill de Pere	11 ll.

Miquel Requena	11 ll.
Miquel Vila, fill de Bertomeu	11 ll.
Macià Selva, sastre	11 ll.
Pere Vila, menor de dies	11 ll.
La viuda de Bertomeu Vila	10 ll.
La viuda de Lluís Ros	10 ll.
La viuda i hereus de Melchor Picó	10 ll.
Geroni Sor	9 ll.
Martí Joan	9 ll.
Ponç Vila, fill de Ponç	9 ll.
Salvador Serradell	9 ll.
Joan Llopis, major de dies	8 ll.
Martí Ferrero	8 ll.
Joan Caranyana	7 ll.
Miquel Llopis	7 ll.
Mestre Miquel Vila, sastre	7 ll.
Alonso Marqués	6 ll.
Geroni Ferrer, espaser	6 ll.
Pere Marco	6 ll.
Joan Ridaure	5 ll.
La viuda de mestre Bertomeu Diego	5 ll.
Miquel Esparça	5 ll.
Pere Aràndiga	5 ll.
Antoni Tahengua	4 ll.
La viuda de Jaume Molet	4 ll.
La viuda de Martí Selva	4 ll.
Llorenç Garrido	4 ll.
La muller d'Andreu Gralla	4 ll.
Pere Jornet, major de dies	4 ll.
Guillem Gramatge, sastre	3 ll.
Joan Molsós	3 ll.
Pere Molet	3 ll.
Andreu Perales, menor de dies	2 ll.
Francés Vila, fill de Ponç Vila	2 ll.
Joan Perales, fill de Joan	2 ll.
Jaume Sancho	2 ll.
Jaume Garrido	2 ll.
Nicolau Avinyó	2 ll.
Antoni Bonet	1 ll.
Joan Orts	1 ll.
Lluís Perales	1 ll.
Francés Gramatge	mealla
Hereus de Pere Monçó	m.

XVI. DISTRIBUCIÓ DELS CULTIUS PER PARTIDES

L´Abrilet	Oliveres Garroferes Terra. Sense determinar ¹⁰²¹
Els Acavins	Oliveres Garroferes Terra. Sense determinar
Els Aguachals	Vinya Garroferes Terra. Sense determinar
L´Algar	Moreres Figueres Terra. Sense determinar
Els Arenals	Terra. Sense determinar Oliveres Garroferes Vinya
L´Assagador de la Punta	Garroferes
L´Assut	Terra. Sense determinar
La Balarna i Basseta Roja	Terra. Sense determinar
El Bancalet de Bonanat	Terra. Sense determinar
El Banquet	Terra. Sense determinar
La Barata	Oliveres
La Barraca	Oliveres Garroferes
La Barraca Cremada	Terra. Sense determinar
El Barranc de Boquella	Garroferes Oliveres
El Barranc de Terrassos	Garroferes Oliveres
Les Bassetes	Oliveres Terra. Sense determinar
El Blanquisal	Terra. Sense determinar Garroferes
El Bovalar	Oliveres
El Camí de l´Assut	Oliveres
El Camí d´Énguera	Terra. Sense determinar Oliveres Garroferes
El Camí de Moixent	Moreres
El Camí del Molí de Sebastià Vila	Oliveres
El Camí de Montesa	Terra. Sense determinar
El Camí d´Ontinyent	Vinya
El Campàs	Oliveres Terra. Sense determinar

¹⁰²¹ Les terres sense determinar estan habitualment dedicades al cultiu de cereals.

El Campellet	Terra. Sense determinar
El Campello	Terra. Sense determinar
Cantallops	Vinya Garroferes Oliveres Terra. Sense determinar Terra Campa
La Canyada dels Porters	Garroferes Oliveres Terra. Sense determinar
La Canyadeta Roja	Garroferes
El Canyar	Garroferes
Els Casals	Garroferes Moreres Vinya Terra campà
El Castell	Vinya
Els Clots	Terra. Sense determinar
El Corral Blanc	Oliveres Garroferes Terra. Sense determinar
El Corralet	Terra. Sense determinar Garroferal
El Corralet de Francés Tahengua	Garroferal
La Costera del Castell	Vinya Terra. Sense determinar
Cotalba	Oliveres Garroferes Terra. Sense determinar
Les Coves	Oliveres Garroferes
Davant la Saboneria	Oliveres Moreres
Darrere les cases	Terra. Sense determinar
Les Eres	Vinya Un hort Terra. Sense determinar
L'Ereta	Terra. Sense determinar Vinya Oliveres Terra campà
L'Ergamassa	Moreres Cultius de regadiu
Els Escaigs	Terra. Sense determinar Garroferes
Les Esmenes	Terra. Sense determinar
Els Figuerals	Oliveres Garrofers Vinya

	Terra. Sense determinar
La Foia de la Tassa	Terra. Sense determinar Farraginar
Les Foies	Oliveres
La Font d'Espanya	Terra. Sense determinar
La Font Dolça	Terra. Sense determinar
La Font Jordana	Oliveres
La Font de Llorca	Terra. Sense determinar
La Font de Ramon d'Alòs	Canyar Terra campa
Gaixna	Terra. Sense determinar Garroferes
Gaixneta	Oliveres Garroferes Terra Campa
Gironés	Oliveres
La Grabiela	Vinya
La Guinchada	Oliveres
L'Horteta	Cultius de regadiu
Els Horts	Cultius de regadiu Oliveres Moreres Vinya
L'Hostal Blanc	Terra. Sense determinar
El Juncar	Oliveres Garroferes
La Lloma	Garroferes
La Llonguera	Terra. Sense determinar Oliveres
La Malladeta	Terra. Sense determinar
El Margallar	Terra. Sense determinar
La Mesquita (Acavins)	Garroferes
La Mesquita (Camí de Gaixna)	Terra. Sense determinar
Miralbó	Terra. Sense determinar Oliveres
El Molí	Oliveres
El Molí de l'Horta de la Vega Jussana	Oliveres Garroferes
El Molí de Sebastià Vila	Oliveres
El Molinet	Terra. Sense determinar
La Mosca Negra	Moreres Oliveres Terra campa Terra. Sense determinar
L'Ombria	Terra. Sense determinar Garroferes
La Penya de l'Àguila	Garroferes
La Penya de Bru	Terra. Sense determinar
La Perera	Oliveres

El Pla	Oliveres Vinya Garroferes Terra. Sense determinar Terra campa
El Pla dels Escaigs	Terra. Sense determinar
El Pla de na Climenta	Garroferes Terra campa
El Pla de Pursons	Terra. Sense determinar
El Pontarró	Terra. Sense determinar Oliveres Garroferes
Els Porters	Oliveres Garroferes Vinya Terra. Sense determinar
Prop de la vila	Oliveres
La Punta	Vinya Garroferes Terra. Sense determinar
Pursons	Terra. Sense determinar
Ramon d'Alòs	Canyar
La Riba Roja	Oliveres Terra. Sense determinar
El Rogeral	Garroferes Terra. Sense determinar
La Salada	Oliveres Terra. Sense determinar
La Saladella	Vinya Oliveres Terra campa Farraginar Terra. Sense determinar
El Salt	Oliveres Terra. Sense determinar Terra campa
La Segarrina	Garroferes
La Sénia	Terra sense determinar
Terra de Moros	Terra. Sense determinar
Els Terrassos	Terra. Sense determinar Garroferes Oliveres
El Teular	Moreres
El Teularet	Terra. Sense determinar Oliveres Garroferes
El Tollo	Garroferes Oliveres Terra. Sense determinar

La Torre	Oliveres Garroferes Vinya Moreres
Els Travessers	Garroferes
La Vega	Oliveres Garroferes Vinya Figueres Terra campa
La Vega Jussana	Cultius de regadiu Moreres Terra campa
La Vega Mitjana	Cultius de regadiu Moreres
La Vega Sobirana	Cultius de regadiu Terra de secà. Sense determinar Terra campa de reg i de secà Moreres Vinya Oliveres
Vistabella	Garroferes Oliveres Vinya Terra. Sense determinar
La Volteta	Oliveres

XVII. JUSTÍCIES DE LA VILA DE VALLADA

ANY	NOM I COGNOM
1547	Sebastià Vila
1548	Tomàs Selva
1549	Baltasar Vila
1550	
1551	Bertomeu Alcover, fill de Joan
1552	Tomàs Selva
1553	Joan Ridaure
1554	Sebastià Vila, i Bertomeu Alcover
1555	Bertomeu Alcover, fill de Joan
1556	Baltasar Vila
1557	Miquel Joan Barberà
1558	Joan Ridaure
1559	
1560	Ponç Vila, fill de Lloís
1561	Guillem Gramatge
1562	
1563	Joan Ridaure, menor de dies
1564	Martí Guerola
1565	
1566	Sebastià Vila
1567	Bertomeu Aràndiga
1568	Francés Vila
1569	
1570	Miquel Garrido
1571	Martí Guerola
1572	Baltasar Vila
1573	Lluís Sirugeda
1574	Pau Garrido
1575	Joan Selva
1576	Nofre Alcover
1577	Martí Guerola
1578	Gracià Alcover
1579	Joan Selva, fill de Joan
1580	Miquel Garrido
1581	Joan Esparça
1582	Gracià Alcover
1583	Lloís Cirugeda
1584	Vicent Nadal
1585	Sebastià Vila
1586	Pere Selva, fill de Joan
1587	Lluís Cirugeda
1588	Gracià Alcover
1589	Pere Selva

1590	Joan Esparça
1591	Joan Selva
1592	Gracià Alcover
1593	Miquel Guarner
1594	Joan Esparça
1595	Pere Selva
1596	Gracià Alcover
1597	Miquel Guarner
1598	Pere Selva
1599	Nofre Alcover
1600	Miquel Guarner
1601	Montserrat Garrido
1602	Pere Selva
1603	Joan Alcover
1604	Bertomeu Alcover, menor
1605	Bertomeu Alcover, major
1606	Montserrat Garrido
1607	Jaume Tortosa
1608	Cristòfol Tortosa
1609	Bertomeu Alcover, major, fill de Gracià
1610	Sebastià Vila, de Francés
1611	
1612	Bertomeu Alcover, de Pere
1613	Bertomeu Vila, lloctinent de justícia ¹⁰²²
1614	Gracià Alcover
1615	Miquel Guerola
1616	
1617	
1618	Miquel Garrido
1619	
1620	
1621	Bertomeu Alcover
1622	Miquel Garrido
1623	
1624	Pere Perales, major
1625	Bertomeu Alcover
1626	Pere Garrido
1627	Bernabeu Tortosa
1628	Bertomeu Alcover
1629	Nofre Alcover
1630	
1631	Bertomeu Alcover de Gracià, major
1632	
1633	Cristòfol Tortosa, fill de Jaume
1634	Miquel Garrido

---

¹⁰²² En tota la documentació que hem consultat de l'any 1613, sempre trobem al cap, el lloctinent de justícia.

1635	Bertomeu Alcover
1636	Cristòfol Tortosa
1637	Lluís Bernabeu Tortosa
1638	Miquel Garrido
1639	Joan Perales, de Andreu
1640	Cristòfol Tortosa de Jaume
1641	Miquel Garrido, fill de Miquel
1642	Cristòfol Tortosa, de Miquel
1643	Jaume Tortosa, fill de Jaume
1644	Miquel Garrido
1645	Miquel Tortosa, de Miquel
1646	Bertomeu Vila
1647	Jaume Tortosa, fill de Jaume
1648	Miquel Tortosa
1649	Bertomeu Vila
1650	Bertomeu Perales, d'Andreu
1651	Miquel Garrido, de Miquel
1652	Francés Vila, de Sebastià
1653	Bertomeu Perales, de Baltasar
1654	Bertomeu Perales d'Andreu
1655	Cristòfol Tortosa
1656	Miquel Tortosa, major
1657	Pau Garrido
1658	Baltasar Vila, de Sebastià
1659	Montserrat Garrido
1660	Bautista Vila
1661	Francés Tortosa
1662	Pere Garrido, de Pere
1663	Jaume Tortosa
1664	Batiste Vila, de Baltasar
1665	Pere Garrido, de Llorenç
1666	Cristòfol Tortosa, de Miquel
1667	Bertomeu Perales, d'Andreu
1668	Josep Peris, fill de Mateu
1669	Francés Vila, de Sebastià
1670	Pere Traver
1671	Josep Tortosa, de Jaume
1672	Batiste Perales
1673	Antoni Pastor
1674	Pau Garrido
1675	Francisco Tortosa
1676	Pere Vila
1677	Bernabeu Tortosa
1678	Batiste Vila, de Baltasar
1679	Tomàs Garrido
1680	Bernabeu Tortosa
1681	Agustí Tortosa
1682	Pau Garrido

1683	Francés Vila, de Francés
1684	Agustí Tortosa
1685	Antoni Pastor
1686	Francés Vila, fill de Francés
1687	Francisco Vila, menor de diez
1688	Agustí Tortosa
1689	Antoni Pastor
1690	Francés Vila, de Francés, menor de diez
1691	Bertomeu Pastor
1692	Pere Garrido
1693	Antoni Pastor
1694	Domingo Alcover
1695	Agustí Tortosa
1696	Antoni Pastor
1697	Bertomeu Perales, fill d' Andreu
1698	Simó Perales
1699	Montserrat Garrido
1700	Josep Pastor, de Llorenç
1701	Bertomeu Perales, d' Andreu
1702	Montserrat Garrido
1703	Tomàs Garrido de Tomàs
1704	Francisco Vila, de Francisco
1705	Josep Pastor, de Llorenç
1706-1707	Pere Garrido

XVIII. JURATS DEL LLOC DE VALLADA ELS ANYS ANTERIORS A LA SEGREGACIÓ

1529	Antoni Tahengua, major de dies Joan Ferrer, fill de Pere
1530	Tomàs Selva, fill de Joan Perot Ferrero, major de dies
1531	Berenguer Vila Joan Ferrer, major; fill de Martí
1532	Lluís Vila, fill de Ponç Perot Selva, fill de Cristòfol
1533	Joan Vila, fill de Pere Bertomeu Alcover, fill de Joan
1534	Mestre Lluís Vila, obrer de vila Pere Tahengua
1535	Tomàs Selva, fill de Joan Sebastià Vila
1536	Joan Vila, fill de Pere Tomàs Selva, fill de Tomàs
1537	Joan Ferrer, fill de Martí Baltasar Vila
1538	Mestre Lluís Vila Jeroni Garrido
1539	Joan Ridaure Mestre Bernat Ferrer
1540	Bertomeu Guerola Pere Selva, fill de Cristòfol
1541	Berenguer Vila Nofre Joan, fill de Miquel
1542	Joan Vila, fill de Pere Joan Orts
1543	Tomàs Selva, fill de Tomàs Sebastià Vila
1544	Joan Ferrer, fill de Martí Pere Selva, fill de Cristòfol
1545	Pere Tahengua Sebastià Vila
1546	Joan Vila, fill de Pere Tomàs Selva, major de dies; fill de Tomàs

XIX. JURATS DE LA VILA DE VALLADA DES DE LA SEGREGACIÓ DE MONTESA

ANY	NOM I COGNOM
1547	Baltasar Vila Pere Selva, fill de Cristòfol
1548	Lluís Vila, obrer de vila Bertomeu Alcover, fill de Joan Joan Ros
1549	Sebastià Vila Mestre Bernat Ferrer, sastre Mateu Sancho
1550	Joan Ridaure, major de dies Tomàs Selva Martí Joan
1551	Pere Ferrero, major de dies Pere Selva, fill de Cristòfol Joan Perales, fill d'Andreu
1552	Bertomeu Alcover, fill de Joan Domingo d'Oros Esteve d'Espanya
1553	Bertomeu Guerola Joan Ferrer Baltasar Vila
1554	Pere Tahengua Mateu Sancho Bernat Ferrer
1555	Jeroni Garrido Joan Ridaure, menor de dies Joan Alcover
1556	Bertomeu Alcover, fill de Joan Pere Selva, fill de Cristòfol Sebastià Vila, major de dies
1557	Tomàs Selva, major de dies Ponç Vila, fill de Lloís Joan Selva, fill de Joan
1558	Joan Ferrer Baltasar Vila Miquel Joan Barberà
1559	Joan Ridaure, menor de dies Martí Joan Sebastià Vila, menor
1560	Antoni Perales, major de dies Joan Selva, fill de Joan Pere Jornet, menor de dies
1561	Tomàs Selva Miquel Perales, de Miquel Miquel Joan Barberà
1562	Pere Tahengua, major de dies

	Joan Perales, fill de Pere Pere Ferrero, major
1563	Mestre Bernat Ferrer, sastre Antoni Perales, major de dies, fill d'Andreu Mestre Guillem Gramatge
1564	Jeroni Garrido Baltasar Aràndiga Cristòfol Selva
1565	
1566	
1567	Mestre Bernat Ferrer, sastre Gracià Alcover, menor, notari
1568	
1569	
1570	Joan Perales Martí Joan
1571	
1572	
1573	Pere Alcover Cristòfol Garcia Nofre Alcover
1574	
1575	Gracià Alcover Jaume Nadal Joan Jornet
1576	Joan Selva, fill de Joan Joan Perales, fill de Pere Pere Vila fill de Pere, menor
1577	Pere Jornet Joan Esparça, fill de Bertomeu Joan Selva, menor de dies
1578	Baltasar Vila Miquel Garrido Vicent Ferrer
1579	Martí Guerola Jaume Nadal Sebastià Vila, menor de dies
1580	Gracià Alcover Joan Perales, fill de Pere Joan Jornet
1581	Joan Selva Lluís Cirugeda Pere Vila
1582	Pere Alcover, major de dies, fill de Miquel Vicent Nadal Salvador Vila
1583	Cristòfol Garcia Gracià Alcover Pere Selva

1584	Martí Guerola Joan Selva Joan Perales
1585	Pere Esparça Pere Alcover Vicent Nadal
1586	Gracià Alcover Pere Perales Martí Guerola, menor
1587	Martí Guerola Pere Selva, fill de Joan Salvador Vila
1588	Pere Perales, de Pere Joan Perales Sebastià Vila, de Baltasar
1589	Joan Selva Lloís Cirugeda Martí Guerola
1590	Miquel Guarner Vicent Nadal Bertomeu Alcover
1591	Pere Esparça Pere Guerola Joan Ridaure, menor
1592	Cristòfol Tortosa Andreu Perales Montserrat Garrido
1593	Joan Selva, fill de Joan Gracià Alcover Jaume Tortosa
1594	Miquel Guarner Salvador Ferrer Pere Guerola
1595	Cristòfol Tortosa Vicent Ferrer Bertomeu Ferrero
1596	Pere Selva Pere Ridaure Martí Guerola
1597	Joan Esparça Salvador Ferrer Montserrat Garrido
1598	Gracià Alcover Pere Guerola Jaume Tortosa
1599	Cristòfol Tortosa Vicent Ferrer Francés Cirugeda

XX. JURATS DE LA VILA DE VALLADA FINS A L'ANY 1707

1600	Pere Selva Bertomeu Ferrero Bertomeu Alcover
1601	Miquel Guarner Nofre Alcover Cristòfol Tortosa
1602	Vicent Ferrer Pere Guerola
1603	Pere Ridaure Montserrat Garrido Bertomeu Alcover
1604	Pere Selva Sebastià Vila Gracià Alcover
1605	Miquel Guarner, major Vicent Ferrer Bertomeu Alcover, menor
1606	Pere Guerola Salvador Ferrer Cristòfol Tortosa
1607	Bertomeu Alcover, major Sebastià Vila, de Francés Miquel Guerola, major
1608	Jaume Tortosa Nofre Alcover Miquel Garrido
1609	Pere Guerola Pere Ridaure Pere Perales
1610	Bertomeu Alcover, major Sebastià Vila, de Baltasar Cristòfol Tortosa
1611	Miquel Guerola Bertomeu Ridaure Baltasar Perales
1612	Vicent Ferrer Pere Ridaure Pere Perales
1613	Jaume Tortosa Montserrat Garrido Bertomeu Alcover, de Pere
1614	Pere Selva Sebastià Vila Gracià Alcover
1615	Bertomeu Alcover, de Gracià Nofre Alcover

	Cristòfol Guarner, major
1616	
1617	
1618	
1619	Miquel Guerola Pere Perales Mique Garrido
1620	Sebastià Vila, de Baltasar Sebastià Vila, de Francés Miquel Tortosa
1621	Montserrat Garrido Nofre Alcover Josep Garrido
1622	Bertomeu Alcover Miquel Guerola Andreu Perales
1623	Sebastià Vila Miquel Garrido Baltasar Perales
1624	Sebastià Vila, de Francés Vicent Vila Gracià Alcover, menor
1625	Gracià Alcover Jaume Nadal Joan Jornet
1626	
1627	Antoni Pastor Gracià Alcover
1628	
1629	
1630	
1631	
1632	
1633	Josep Garrido Gaspar Bru Joan Perales
1634	Montserrat Garrido Cristòfol Tortosa, de Jaume Cristòfol Tortosa, de Miquel
1635	Miquel Garrido Bernabeu Tortosa Batiste Colomer
1636	Bertomeu Alcover, de Gracià Vicent Tortosa Joan Alcover
1637	Llorenç Garrido Cristòfol Tortosa de Jaume Baltasar Vila de Sebastià
1638	Batiste Colomer

	Miquel Garrido, menor Miquel Tortosa
1639	Miquel Garrido, major Bertomeu Vila, menor Gaspar Bru
1640	Joan Perales d'Andreu Batiste Perales Joan Pau Garrido
1641	Nofre Alcover Bertomeu Perales d'Andreu Jaume Tortosa de Jaume
1642	Cristòfol Tortosa, de Jaume Miquel Garrido Miquel Tortosa
1643	Joan Pau Garrido Lluís Vila Pere Sirugeda
1644	Lluís Bernabeu Tortosa Joan Perales d'Andreu Jaume Tortosa, de Jaume
1645	Cristòfol Tortosa, de Jaume Miquel Tortosa Bertomeu Perales d'Andreu
1646	Pere Sirugeda Joan Ridaure Francés Vila, de Sebastià
1647	Baltasar Vila, de Sebastià Miquel Garrido, de Miquel Bertomeu Vila
1648	Jaume Tortosa Bertomeu Perales, de Baltasar Pere Pastor
1649	Francés Vila, de Sebastià Cristòfol Tortosa, de Cristòfol Joan Garrido
1650	Miquel Tortosa Joan Llopis Pere Garrido
1651	Baltasar Vila, de Sebastià Jaume Tortosa, major Pere Pastor
1652	Cristòfol Tortosa, de Jaume Miquel Garrido, de Miquel Pere Sirugeda
1653	Francés Vila, de Sebastià Joan Llopis Montserrat Garrido
1654	Pere Pastor Joan Ridaure Batiste Vila

1655	Miquel Garrido Joan Pau Garrido Lluís Taengua
1656	Francés Vila, de Sebastià Joan Llopis Lluís Vila
1657	Cristòfol Tortosa, de Jaume Joan Ridaure Batiste Perales
1658	Joan Pau Garrido Pere Pastor Bertomeu Perales, de Baltasar
1659	Jaume Tortosa Pere Garrido, de Llorenç Josep Peris, menor
1660	Bertomeu Vila, major Bertomeu Perales d'Andreu Pere Garrido de Pere
1661	Pere Garrido, major Pere Pastor, major Joan Alcover, major
1662	Joan Ridaure Baltasar Vila Josep Peris, menor
1663	Bertomeu Perales d'Andreu Pere Garrido, de Llorenç Francés Tortosa
1664	Joan Alcover, major Andreu Perales, de Batiste Pau Garrido
1665	Joan Ridaure Josep Peris, menor Bernabeu Tortosa
1666	Francés Vila, de Sebastià Pere Garrido, de Pere Calixto Perales
1667	Batiste Vila, de Baltasar Pere Traver Josep Tortosa, de Jaume
1668	Bertomeu Perales, d'Andreu Bertomeu Vila, menor Miquel Garrido
1669	Joan Llopis Bernabeu Tortosa Roc Tortosa
1670	Batiste Vila, de Baltasar Antoni Pastor Baltasar Vila
1671	Francisco Vila, de Sebastià Llorenç Garrido

	Josep Vila, de Batiste
1672	Pere Garrido Bertomeu Vila, menor Gracià Alcover
1673	Montserrat Garrido Pere Vila Josep Pastor, de Pere
1674	Bernabeu Tortosa Agustí Tortosa Sebastià Vila
1675	Batiste Vila, de Baltasar Josep Peris, de Mateu Francés Vila, de Francés
1676	Pau Garrido Baltasar Vila Josep Tortosa de Vicent
1677	Antoni Pastor Gracià Alcover Francisco Vila de Francés, menor
1678	Pere Garrido Francés Vila, de Francés Bertomeu Pastor
1679	Josep Peris, de Mateu Josep Vila, de Batiste Josep Pastor, de Pere
1680	Batiste Vila Baltasar Vila Pere Vila
1681	Francés Vila de Francés, major de dies Francés Vila de Francés, menor de dies Josep Vila, de Felip
1682	Gracià Alcover Agustí Tortosa Sebastià Vila
1683	Pau Garrido Bertomeu Pastor Fèlix Tortosa
1684	Francés Vila de Francés, major de dies Francisco Vila Joseph Vila de Felip
1685	Sebastià Vila Tomàs Garrido Domingo Alcover
1686	Bernabeu Tortosa Bertomeu Pastor Fèlix Tortosa
1687	Francés Vila, major Antoni Pastor Batiste Perales, de Batiste
1688	Josep Vila, de Felip

	Tomàs Garrido, major Pere Garrido, de Pere
1689	Fèlix Tortosa Josep Pastor, de Pere Domingo Alcover
1690	Antoni Pastor Tomàs Garrido Jeroni Peris
1691	Josep Vila, de Felip Francés Vila de Francés, major. Batiste Perales
1692	Bernabeu Tortosa Josep Pastor, de Pere Domingo Alcover
1693	Francés Vila, de Francés Pere Garrido Simó Perales
1694	Antoni Pastor Bertomeu Pastor Batiste Perales, de Batiste ¹⁰²³
1695	Tomàs Garrido, de Tomàs Jeroni Peris Manuel Tortosa
1696	Josep Vila, de Felip Agostí Tortosa, de Nadal Pere Garrido
1697	Francés Vila de Francés, major Bertomeu Perales, de Miquel Josep Pastor, de Llorenç
1698	Antoni Pastor Domingo Alcover Jeroni Peris
1699	Tomàs Garrido, fill de Tomàs Simó Perales Bertomeu Vila, fill de Francesc
1700	Josep Vila, de Felip Fèlix Tortosa Lluís Tortosa, de Roc
1701	Antoni Pastor Domingo Alcover Josep Tortosa, de Fèlix
1702	Simó Perales Josep Pastor, de Llorenç Felip Vila
1703	Pere Garrido Bertomeu Perales, de Miquel Joan Andrés
1704	Josep Vila de Felip

¹⁰²³ A finals d'any Fèlix Tortosa entrava per Bertomeu Pastor.

	Tomàs Garrido Montserrat Garrido
1705-1707	Francisco Vila, de Francisco Felip Vila Benito del Valle
1707- 1709 ¹⁰²⁴	Simó Perales Josep Pastor de Llorenç Josep Domingo Pastor, d'Antoni

---

¹⁰²⁴ Des de juny de 1707 a finals de 1709.

XXI. ALCALDES DE VALLADA DEL SEGLE XVIII

ANY	NOM I COGNOMS
8-1707	Luís Tortosa de Roque
16-02-1710	Bautista Perales, <i>el guapo</i>
1711	Calixto Perales
10-01-1712	Joseph Domingo Pastor
30-12-1713	Joseph Tortosa de Félix
3-03-1715	Bartolomé Perales de Bautista
1-01-1716	Pedro Garrido
1-01-1717	Vicente Vila de Bautista
3-04-1718	Calixto Perales
25-06-1719	Bartolomé Perales de Bautista
5-05-1720	Montserrat Garrido de Pablo
9-03-1721	Bautista Perales de Bautista
17-01-1723	Joseph Domingo Pastor de Antonio
23-01-1724	Joseph Tortosa de Félix
28-01-1725	Vicente Vila de Bautista
13-01-1726	Roque Vila
9-02-1727	Bautista Alapont
18-01-1728	Bartolomé Perales de Bautista
1-01-1729	Pedro Garrido
6-01-1730	Bernardo Vila de Joseph
1-01-1731	Joseph Domingo Pastor de Antonio
1-01-1732	Bautista Perales de Bautista
1-01-1733	Pedro Pastor
1-01-1734	Joseph Tortosa, nét de Fèlix
2-01-1735	Bautista Alapont
1-01-1736	Joseph Perales de Bautista
1-01-1737	Pedro Pastor
1-01-1738	Calixto Perales, <i>mayor en días</i>
6-01-1740	Joaquín Sirugeda
16-03-1741	Vicente Carbonell
27-03-1742	Bernardo Vila de Sebastián
3-02-1743	Calixto Perales, <i>mayor en días</i>
20-01-1744	Bautista Perales nét de Francisco
20-04-1745	Dr. Joseph Manuel Sirugeda
2-02-1746	Calixto Perales
17-01-1747	Pedro Juan Perales
4-01-1748	Simón Perales
3-02-1749	Pedro Montoso
25-02-1750	Joseph Pont
11-01-1751	Dr. Joseph Manuel Sirugeda
15-01-1752	Calixto Perales
15-06-1752	Dr. Joseph Manuel Sirugeda
16-12-1752	Vicente Carbonell
15-05-1754	Dr. Joaquín Sirugeda
2-02-1755	Bernardo Vila de Sebastián
26-02-1756	Simón Perales de Bartolomé

30-01-1757	Domingo Perales
4-01-1758	Don Joseph Bernabé Tortosa
1759	Dr. Joaquín Sirugeda
1760	Vicente Carbonell
1761	Calixto Perales
1762	Calixto Tortosa
26-03-1763	Bautista Rico de Ildefonso
18-02-1764	Joseph Pastor de Pedro
10-02-1765	Pedro Montoso
6-02-1766	Bautista Alapont
1767	Joseph Bernabé Tortosa
1768	Carlos Vila
1769	Domingo Perales
1770	Simón Perales de Bartolomé
1771	Thomás Perales de Thomás
3-01-1772	Joseph Bernabé Tortosa
31-01-1773	Vicente Perales de Pedro
3-03-1774	Simón Perales de Bartolomé
22-02-1775	Juan Antonio Guardiola
19-01-1776	Carlos Vila
1777	Manuel Alcover
1778	Don Félix Cirugeda
13-02-1779	Calixto Perales
5-02-1780	Francisco Tortosa de Joseph
6-02-1781	Bautista Rico
13-02-1782	Joseph Vicente Garrido
11-03-1783	Vicente Carbonell
3-01-1784	Pedro Vila
9-02-1785	Vicente Vila de Bartolomé
31-01-1786	Joseph Giralt
17-02-1787	Francisco Vila de Roque
22-01-1788	Bautista Rico
31-12-1788	Francisco Tortosa y Carbonell
14-01-1790	Francisco Perales de Calixto
1-01-1791	Manuel Cirugeda
1-01-1792	Eusebio Pont.
1-01-1793	Don Josef Vicente Garrido
1-01-1794	Joseph Perales de Simón
1-01-1795	Bautista Rico mayor
12-06-1796	Joseph Manuel Tortosa y Penadés
1-02-1797	Don Joaquín Vila, <i>del capitán</i>
13-05-1798	Don Francisco Tortosa y García
1799	Don Francisco Tortosa y Carbonell

XXII ALCALDES DE VALLADA FINS A MITJANS DEL S. XIX

1800	Don Joseph García
1801	Calixto Fontán
1802	Don Francisco Tortosa y García
1803	Don Francisco Tortosa y Carbonell
1804	Don Joseph Vila de Bartolomé
21-01-1805	Don Joseph Manuel Tortosa y Penadés
1806	Judas Tadeo Perales
1807-1808	Joseph Alfonso
1809	Don Francisco Tortosa y García
1810	Don Carlos Tortosa y Garcia
	Sebastián Vila
1811	Tadeo Perales
1812	Vicente Pastor
1813	Don Francisco Tortosa y García (Alcalde provisional)
1813	Roque Peris (Alcalde Constitucional)
17-10-1813	Miguel Mollá
1814	Don Francisco Tortosa y García
1-01-1815	Ventura Cirugeda
1-01-1816	Don Josef Tortosa y Penadés
31-12-1816	Francisco Alfonso
31-12-1817	José Vila, de Bartolomé
1-01-1819	Sebastián Vila
17-01-1820	Don Josef Tortosa y Penadés
04-1820	Don Bartolomé Garrido
1820	Don Josef Peris
1821	Don Carlos Joaquín Garrido
01-1822	Miguel Mollá
01-1823	Don Joseph Perales, de Bautista
06-1823	Don Joseph Tortosa y Penadés
1825	Don Tadeo Perales
02-1826	Don Sebastián Vila
1827	Don Francisco Tortosa <i>-del estado noble-</i>
01-1828	Don Narciso Vila
02-1829	Don José Ignacio Tortosa
03-1830	Don Tadeo Perales
04-1831	Don Joaquín Pont
1832	Manuel Pastor, de Antonio
1833	Francisco Perales y Salanova
1834	Don Carlos Joaquín Garrido
1836	Serapio Perales
1837	Miguel Mollá
1838	Serapio Perales
1838	Ramón Giner
1839	Don Julián Garrido
1840	Don Vicente Esparsa

1840	Don Carlos Joaquín Garrido
1841	Don Vicente Castelló
1842	Don Bartolomé Garrido
1843	Don Manuel Mollá
1845	Don José Rafael Garrido
1847	Don Isidro Vila
1848	Don Ignacio Vila
1850	Don Epifanio Giner